

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 – ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1967

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 19 (1964)

ΜΕΡΟΣ Β' 3 — ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1967

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Ω Ν

Τ Ε Υ Χ Ο Σ 3.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Νομός Πρεβέζης (Νικόπολις, Μιχαλίτσι, Ἴ.Αγ. Γεώργιος, Μεσοπόταμον), Νομός ἼΑρτης, Νομός Θεσπρωτίας, Νομός Ἰωαννίνων (Καστρίτσα, Ἐλεούσα Ἰωαννίνων, Δολιανά). Λοιπαὶ ἐργασίαι (Πί ν. 345 - 353· Σ χ έ δ. 1 - 7) ..... Σελ. 305-314

ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ

Κέρκυρα, Κεφαλληνία, Ἴ�νασκαφή ἐντὸς τοῦ βασιλικοῦ κτήματος τοῦ Μον Repos (Ὁ χᾶρος, Τὰ εὐρήματα, Συμπεράσματα) (Πί ν. 354 - 372· Σ χ έ δ. 1) ..... » 315-328

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Θεσσαλονίκη (Ἄνασκαφαὶ Πλατείας Δικαστηρίων, Ἄνασκαφαὶ Πλατείας Ναυαρίνου Θεσσαλονίκης, Ἄνασκαφαὶ περιοχῆς Ραμόνας παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ) (Πί ν. 373-381· Σ χ έ δ. 1 - 6) ..... » 329-334

Ἄνασκαφαὶ Πέλλης (Τομεὺς I, Τομεὺς VI, Στερεωτικαὶ καὶ συντηρητικαὶ ἐργασίαι, Τὸ Μουσειακὸν Περίπτερον) (Πί ν. 382 - 404· Σ χ έ δ. 1 - 6) ..... » 334-344

Ἄνασκαφή Δίου (Πί ν. 405-410· Σ χ έ δ. 1) ..... » 344-348

Νομίματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δίου ..... » 348-349

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α' Ἄνασκαφαὶ καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων ἐν Βεροίᾳ (Ἄνασκαφή τάφων ἐν οἰκοπέδῳ Γυμνασίου Θηλέων, Ἄνασκαφή ἀρχαίου κτηρίου ἐν οἰκοπέδῳ ἀδελφῶν Καραντουμάνη, Ἄλλα ἐργασίαι καὶ εὐρήματα ἐν τῷ Νομῷ Ἡμαθίας), Βέροια, Λευκάδια, Ροδοχώριον, Ἀλεξάνδρεια (Γιδᾶς), Β' Ἄνασκαφαὶ Λευκαδίων Ναούσης, Γ' Ἄνασκαφή καὶ περισυλλογὴ ἀρχαίων ἐν Κοζάνη, Δ' Στερέωσις Μακεδονικῶν τάφων, Ε' Ἐργασίαι ἐπιανεκθέσεως ἀρχαίων (Πί ν. 411 - 423· Σ χ έ δ. 1 - 17) ..... » 350-366

Ἄνασκαφαὶ Βεργίνας ..... » 366-367

Nea Nikomedeia, 1963 (Πί ν. 424) ..... » 368-369

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Α' Νεάπολις (Καβάλα) (Ἄνασκαφαί, Μουσείον, Ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ τείχους Καβάλας), Β' Φίλιπποι (Ἄνασκαφαί, Ἀναστηλώσεις, Μουσείον), Γ' Τύμβος Νικησιάνης, Δ' Μονὴ Εἰκοσιφουνίσσης Παγγαίου (Καθολικόν, Συντήρησις ἐρειπίων Μονῆς, Παρεκκλήσιον Ἰ.Αγ. Βαρβάρας, Παρεκκλήσιον Ἰ.Αγ. Ἀναργύρων), Ε' Θάσος (Ἐργασίαι συντηρήσεως, Ἄνασκαφικαὶ ἐρευναι) (Πί ν. 425-435) ..... » 370-375

Ἄβδηρα

Α' Παλαιὸς τομεὺς ἀνασκαφῶν (Οἰκία μωσαϊκοῦ δελφίνων, Τάφος II (ΑΔ 17 (1961 - 62) : Χρονικὰ σ. 247), Τάφος ἑλληνιστικοῦ κτηρίου, Ἀποθήκη ἀμφορέων, Περιοχὴ Ἰ.Αγ. Παντελεήμονος), Β' Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν - Τεπέ), Γ' Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζιάρ - Τεπέ), Δ' Τυχαία εὐρήματα - Περισυλλογὴ ἀρχαίων (Ἀμφίπολις, Γάζωρος (Ν. Σερρῶν), Ἀχλαδοχώριον (Ν. Σερρῶν), Σιδηρόκαστρον (Ν. Σερρῶν), Σιταγροὶ (Ν. Δράμας), Συμβολὴ (Ν. Δράμας), Ν. Καρβάλη (Ν. Καβάλας) (Πί ν. 436-441) ..... » 376-379

Thasos (Région de l'Agora, Sanctuaire d'Enraio -Castro, Porte de Zeus, Sanctuaire d'Aliki) (Πί ν. 442-445) ..... » 380-381

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Α' Θεσσαλονίκη (Ἰ.Αγία Σοφία, Ἰ.Αγιοὶ Ἀπόστολοι, Τεῖχη), Β' Πρέσπα (Παναγία Πορφύρα, Ἰ.Αγίος Γεώργιος, Βασιλικὴ Ἰ.Αγ. Ἀχιλλεῖου, Ναὸς Ἰ.Αγ. Νικολάου), Γ' Σιάτιστα, Δ' Ἐλασσών (Ναὸς Ὀλυμπιατισσῆς), Ε' Ἰ.Αγιον Ὄρος (Πί ν. 446-448) ..... » 382-383

Ἄνασκαφικαὶ ἐρευναι εἰς τὴν χριστιανικὴν βασιλικὴν Δίου Πιερίας (Βασιλικὴ Β, Βασιλικὴ Α), Φίλιπποι (Πί ν. 449-450) ..... » 384-385

ΘΡΑΚΗ

- Σαμοθράκη, Κομοτηνή, Σαμοθράκη, Τυχαία εθρήματα - Περισυλλογή ἀρχαίων (Ἄετό-
λοφος Ροδόπης, Κανταράδικα Σαμοθράκης, Ἅγιοι Θεόδωροι Ροδόπης, Μέγα Πιστόν
Ροδόπης, Νέα Στρώμη Ροδόπης, Ὑφανταί Κομοτηνῆς, Γυμνάσιον Θηλέων Κομοτηνῆς,
Δίκελλα Ἐβρου, Πόρτο - Λάγο) (Πί ν. 451-457)..... Σελ. 386-389
Excavations in Samothrace (Πί ν. 458-461) ..... » 390-394

ΝΗΣΟΙ ΑΙΓΑΙΟΥ

- Λήμνος (Σώκαστρον Καμινίων, Συλλογή Νέας Κούταλης, Ἄλεξόπουργος, Σέλινα), Λέσβος
(Γέρα, Μυτιλήνη, Ἐρεσός, Ἐπιγραφαί, Βυζαντινά Λέσβου, Μεταβυζαντινά καὶ νεώ-
τερα, Ζωοδόχος Πηγὴ Βρισᾶς, Ἅγιοι Θεόδωροι Μυτιλήνης, Μνημεῖα τῆς Τουρκο-
κρατίας), Χίος, Ἐργασία στερεώσεως Μεσαιωνικῶν μνημείων (Νέα Μονή, Ἅγιο-
Γάλας, Διευχά, Μεστά, Ὀστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ, Κάστρον τῆς Χίου) (Πί ν.
462-466· Σχ ἐ δ. 1 - 5) ..... » 395-401
Die Ausgrabung auf Samos (Πί ν. 467 - 470) ..... » 402-403

ΚΥΚΛΑΔΕΣ

- Νάξος (Πί ν. 471 - 475· Σχ ἐ δ. 1) ..... » 404-406
Délös (Fouilles de Skardhana, Archégésion, «Monument des Taureaux») (Πί ν. 476) ..... » 407
Δήλος, Τήνος, Θήρα (Πί ν. 477-479) ..... » 408-409
Κέρος, Νάξος (Πί ν. 480 - 485· Σχ ἐ δ. 1 - 2) ..... » 409-412
Excavations in Keos (Kephala, Agia Irini) (Πί ν. 486 - 498· Σχ ἐ δ. 1 - 3) ..... » 413-419

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

- Σίφνος, Ἴος, Νάξος (Ἐδαγγελισμός, Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Πί ν. 505 α), Παναγία ἢ
Ἐλεούσα, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (Πί ν. 506 α - β), Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολό-
γος (Πί ν. 507 α), Χριστὸς Φωτοδότης, Παναγία ἔνθρονος, Παναγία ἢ Ὀδηγήτρια,
Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (Πί ν. 510 β), Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς (Πί ν. 512 α - β)
Σέριφος, Κύθνος, Θήρα, Τήνος (Πί ν. 499 - 512) ..... » 420-435

ΚΡΗΤΗ

- Α'. Περιφέρεια Ἡρακλείου (Μουσεῖον Ἡρακλείου, Λοιπὰ Μουσεῖα καὶ Συλλογαί, Συλ-
λογὴ Μεταξᾶ), Ἀνασκαφαί, Μικραὶ Σκαφικαὶ ἔρευναι—Περισυλλογὴ ἀρχαιοτήτων
(Τύλισος, Κράσι, Καλὸ Χωριό, Παχυάμμος, Ἀπεσκάρι, Γαλιά, Γουβες, Ἀζοκέρα-
μος, Ζήρος, Μαντάλια, Φαρμακοκέφαλο), Τυχαία εθρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιο-
τῶν, Συντήρησις καὶ ἀποκατάστασις μνημείων, Β'. Περιφέρεια Χανίων (Πί ν. 513 -
523) ..... » 436-447
Festòs (Πί ν. 524 - 527· Σχ ἐ δ. 1) ..... » 448-453
Mallia (Région à l'Est de la maison E) (Πί ν. 528) ..... » 454-456
Crete: Palaikastro, 1963 (Πί ν. 529-530) ..... » 457

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

- Εἰσαγωγικά, Ἀναστηλώσεις, Ἀνατολικὴ Κρήτη, Κεντρικὴ Κρήτη, Νομὸς Ρεθύμνης,
Νομὸς Χανίων (Πί ν. 531 - 540) ..... » 458-461

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

I. Ἀνασκαφαί

1. Βορειαὶ περιοχὴ τῆς πόλεως, 2. Κεντρικὴ περιοχὴ τῆς πόλεως, 3. Περιοχὴ ἐντὸς τῆς
παλαιᾶς πόλεως Ρόδου, 4. Νοτιὰ περιοχὴ τῆς πόλεως, 5. Νοτιὰ Νεκρόπολις, 6. Ἀνεύ-
ρεσις τάφων παρὰ τὴν Κάλαθον (Πί ν. 541-557· Σχ ἐ δ. 1 - 5) ..... » 462-473
II. Συντηρήσεις καὶ Ἀναστηλώσεις εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν πόλιν τῆς Ρόδου, III. Τακτο-
ποιήσις Μουσείου, IV. Περιοδεῖαι (Πί ν. 558-564) ..... » 474-475

ΠΙΝΑΚΕΣ Β' ΜΕΡΟΥΣ (ΧΡΟΝΙΚΩΝ)

ΤΕΥΧΟΣ 3.

345 α	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Λιθίνη κάλπη εκ Νικοπόλεως.
345 β	Ήπειρος	Νομός Πρεβέζης. Κορμός Σατύρου ρωμ. χρόνων εκ Νικοπόλεως.
345 γ	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Τò ΝΑ. άκρον του λόφου «Κουβέλι» εις Μιχαλίτσι.
346 α	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Ό λόφος «Κουβέλι», θεώμενος από Δ. (θέσις «Νεραντζιές»).
346 β	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Έπιτύμβια άγάλματα κορών εκ του Νεκροταφείου Μιχαλιτσίου.
346 γ	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Δόμος τής προσόψεως του ταφικού αναλήμματος.
347 α	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Θεμέλιον ταφικού περιβόλου, όρώμενον από Α.
347 β	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Τò πρό του αναλήμματος θεμέλιον βάθρου.
347 γ	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Λιθοπλινθίς εξέδρας.
347 δ	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Έπίστεψις μνημείου εκ πωρολίθου.
347 ε	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ίωνικόν κιονόκρανον έπιτυμβίου μνημείου.
348 α	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Έπίκρανον παραστάδος έπιτυμβίου μνημείου.
348 β	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Άμφορεύς και χύτρα εκ των τάφων Ν4 και Τ10.
348 γ	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Άγγεια εκ του Τ10.
348 δ	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Άμφορίσκος εκ του Τ10.
348 ε - ζ'	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι. Ληκύθια.
349 α	Ήπειρος.	Νομός Πρεβέζης. Φρεάτια έπισκέψεως ύδραγωγείου Νικοπόλεως πλησίον του Άγ. Γεωργίου.
349 β	Ήπειρος.	Ό επί των έρειπίων του Νεκρομαντείου ύποστυλωθείς ναύσκος του Άγ. Ίωάννου του Προδρόμου εις Μεσοπόταμον νομού Πρεβέζης.
349 γ	Ήπειρος.	Πήλινον ειδώλιον εκ του Νεκρομαντείου εις Μεσοπόταμον.
349 δ	Ήπειρος.	Νομός Άρτης. Τò Β. τμήμα τής αυλής τής έλληνοιστικής οικίας Άμβρακίας.
350 α - β	Ήπειρος.	Νομός Άρτης. Τύπος εκ πηλοϋ με τò όνομα του κοροπλάθου και εκμαγειον εξ άόπτου πηλοϋ εξαχθέν εξ αυτου.
350 γ - δ	Ήπειρος.	Νομός Άρτης. Τύπος εκ πηλοϋ και εκμαγειον εξ άόπτου πηλοϋ εξαχθέν εξ αυτου.
351 α	Ήπειρος.	Νομός Άρτης. Τύπος εκ πηλοϋ.
351 β	Ήπειρος.	Νομός Άρτης. Έκμαγειον εξ άπτημένου πηλοϋ, εξαχθέν εκ του τύπου (2).
351 γ	Ήπειρος.	Νομός Άρτης. Έκμαγειον μήτρας, άποδιδον τον Γανυμήδην.
351 δ	Ήπειρος.	Νομός Ίωαννίνων. Ψευδόστομος άμφορεύς.
351 ε	Ήπειρος.	Μεταμυκηναϊκόν άγγειον εκ Καστρίτσης.
352 α	Ήπειρος.	Νομός Ίωαννίνων. Άγγειον χειροποίητον εκ Καστρίτσης.
352 β	Ήπειρος.	Νομός Ίωαννίνων. Παλαιολιθικά εβρήματα Έλαιούσης Ίωαννίνων και Λούρου Πρεβέζης.
352 γ	Ήπειρος.	Νομός Ίωαννίνων. Ό ΝΑ. πύργος του αναλήμματος τής προσόψεως του θεάτρου Δωδώνης.
352 δ	Ήπειρος.	Νομός Ίωαννίνων. Τò Α. περιμετρικόν ανάλημμα του θεάτρου. Έμπροσθεν ή έερά οικία.
353 α, δ	Ήπειρος.	Έρείπια οικίας Σουλίου, πρό τής αναστήλώσεως και ΝΑ. άποψις τής οικίας μετά την αναστήλωσιν.

353 β	Ήπειρος.	Κάστρον Ἰωαννίνων. Τὸ δεξιὸν τοῦ Πύργου τοῦ Θωμᾶ τμήμα τοῦ τείχους.
353 γ	Ήπειρος.	Ὁ λεγόμενος «Γουλάς» τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
353 ε	Ήπειρος.	Ἡ ΒΑ. πύλη τοῦ Βυζαντινοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
353 ζ'	Ήπειρος.	Τὸ Τουρκικὸν τέμενος Φετιχιέ.
353 ζ	Ήπειρος.	Λεπτομέρεια τῆς ΒΑ. πύλης τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
353 η	Ήπειρος.	Ὁ λεγόμενος «Γουλάς» τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων.
354 α	Κέρκυρα.	Ἐρυθρόμορφον ἀρυβαλλοειδὲς λεγκύθιον 5ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. εὐρ. 951).
354 β	Κέρκυρα.	Μελαμβωφῆς πελίκη 4ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. εὐρ. 873).
354 γ	Κέρκυρα.	Ἐρυθρόμορφος πελίκη 4ου αἰ. π.Χ. (ἀριθ. εὐρ. 919).
354 δ	Κέρκυρα.	Κοτύλη (ἀριθ. εὐρ. 935) 4ου αἰῶνος π.Χ.
355 α	Κέρκυρα.	Ἡμισυ κορινθιακοῦ κιονοκράνου (ἀριθ. εὐρ. 837).
355 β	Κέρκυρα.	Ἐλληνιστικὴ πυξίς καὶ κάλυμμα (ἀριθ. εὐρ. 900, 899).
355 γ	Κέρκυρα.	Πρωτοκορινθιακὸν μυροδοχεῖον.
355 δ	Κέρκυρα.	Χαλκῆ στλεγγίς (ἀριθ. εὐρ. 950).
356 α	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. Κτίσμα Β. Ἐσωτερικὴ (ἀνατολικὴ) ὄψις δυτικοῦ τοίχου.
356 β - γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. Κτίσμα Γ. Ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ ὄψις τοῦ τοίχου.
357 α	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 214. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς.
357 β	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 215. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς.
357 γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 230. Ἡγεμῶν καλυπτῆρ με γυναικεῖον πρόσωπον.
358 α	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 228. Ἡγεμῶν καλυπτῆρ με γυναικεῖον πρόσωπον.
358 β	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 235. Τεμάχιον Γοργονεῖου.
358 γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 233. Τεμάχιον Γοργονεῖου.
358 δ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 237. Δισκοειδὲς ἀκροκέραμος με ὀκτάφυλλον ρόδακα.
358 ε - ζ'	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. Γραπτὴ πηλίνη σίμη. Κυρία καὶ κάτω ὄψις.
359 α - β	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 256. Τεμάχιον πηλίνης γραπτῆς σίμης. Προσθία καὶ κάτω ἐπιφάνεια.
359 γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 346. Τμήμα πηλίνης μορφῆς (τὸ ὀπισθεν;)
359 δ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 266. Ἀνθεμωτὸς καλυπτῆρ.
360 α - ζ'	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 247 - MR 252. Τεμάχια σίμης «μεγαρικοῦ» τύπου.
361 α	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 269. Ἀνθεμωτὸς καλυπτῆρ.
361 β	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 268. Ἀνθεμωτὸς καλυπτῆρ.
361 γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 342. Πήλινος κορμὸς Ἀμαζόνος.
361 δ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 343. Τμήμα πηλίνης γυναικείας κεφαλῆς.
361 ε	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 344. Πήλινος γυναικεῖος πούς.
362 α	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 261. Σίμη ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ.
362 β	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 265. Τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος.
362 γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 274. Τμήμα πηλίνης παραετίδος σίμης.
362 δ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 278. Πηλίνη λεοντοκεφαλὴ ἐκ σίμης ἐλληνιστικῆς.
362 ε	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 270. Τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος.
362 ζ'	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 271. Τμήμα πηλίνου γραπτοῦ γείσου.
362 ζ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 263. Τεμάχιον πηλίνης σίμης.
363 α	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 277. Τμήμα πηλίνης σίμης ἐλληνιστικῶν χρόνων.
363 β	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 441. Κνήμη ἐκ ψαμμολίθου.
363 γ	Κέρκυρα.	Ἀνασκαφὴ Μον Repos. MR 444. Τμήμα σπονδύλου κίονος ἐκ ψαμμολίθου.

363 δ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 453. Μαρμαρίνη λεοντοκεφαλή.
364 α	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 459. Τμήμα μαρμαρίνου περιρραντηρίου.
364 β	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 523. Ἐπίχρυσος λαβή.
364 γ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 521. Ἐπίχρυσος ρόδαξ.
364 δ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 517. Πούς χαλκοῦ τρίποδος.
364 ε	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 478. Χαλκοῦς κριός.
364 ζ'	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 477. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον λέοντος.
365 α	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 485. Χαλκοῦν ἔλασμα.
365 β	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 479. Πτυχαί χαλκοῦ ἀγαλματίου.
365 γ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 518. Χαλκῆ πόρπη ζώνης κελτιβηρικοῦ τύπου.
365 δ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 483. Χαλκοῦν σταθμίον.
365 ε	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 481. Χαλκοῦν κηρύκειον.
365 ζ' - ζ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 520. Μολύβδινον ἔλασμα με ἐπιγραφὴν.
366 α - β	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 301. Πρωτοκορινθιακὸν ληκύθιον.
366 γ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 302. Πρωτοκορινθιακὸν ληκύθιον.
366 δ - ε	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 310. Λαβὴ μελανομόρφου ἄττικοῦ κρατῆρος.
367 α - γ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 303, MR 305, MR 304. Μελανόμορφα ὀστρακα.
367 δ - ε	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 311, MR 318. Ἐρυθρόμορφα ὀστρακα.
368 α	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 321. Κάνθαρος με ἐμπίεστα κοσμήματα.
368 β	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 320. Μελαμβαφεὺς ἀγγεῖον με ἐμπίεστα κοσμήματα.
368 γ - ε	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 331, MR 334, MR 319. Ὀστρακα με ἐγχαράκτους ἐπιγραφάς.
369 α	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 341. Πηλίνη κεφαλή Ἑρμοῦ.
369 β	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 409. Πηλίνη κεφαλή Ἑρμοῦ.
369 γ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 411. «Ἀφρόδιτος».
369 δ - ε	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 397, MR 400. Πήλιναι γυναικεῖαι κεφαλαί.
369 ζ'	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 404. Πηλίνη προτομή Ἴωνικοῦ τύπου.
369 ζ - η	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 403, MR 410. Πήλιναι γυναικεῖαι κεφαλαί.
370 α - ζ'	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 381, MR 348, MR 355, MR 350, MR 358, MR 352. Τμήματα πηλίνων εἰδωλίων.
371 α - ζ'	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 370, MR 402, MR 365, MR 425, MR 426, MR 428. Τμήματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ πήλινα ζωῶρια.
372 α - γ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 414, MR 377, MR 412. Τμήματα πηλίνων εἰδωλίων.
372 δ	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. MR 421. Τμήμα πηλίνου δίσκου.
372 ε - ζ'	Κέρκυρα.	Ἐνασκαφή Μον Repos. Ἀργυρᾶ νομίσματα (προσθία καὶ ὀπισθία ὄψις).
373 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Δικαστηρίων. Ἐνασκαφή Ὠδείου. Δυτικὸν ἄκρον.
373 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Δικαστηρίων. Ἐνασκαφή Ὠδείου. Πλακόστρωτον δυτικὸ ἄκρον.
373 γ	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Δικαστηρίων. Ἐνασκαφή Ὠδείου. Ἀποψις ἐκ Δ. τῆς πρὸ τοῦ Ὠδείου στοᾶς.
374 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Δικαστηρίων. Ἐνασκαφή Ὠδείου. Ἀποψις τοῦ Ὠδείου ἐξ Ἀνατολῶν.
374 β - γ	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Δικαστηρίων. Ἐνασκαφή Ὠδείου. Τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ διαπέδου τῆς στοᾶς τοῦ Ὠδείου.
375 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Ναυαρίνου. Γενικὴ ἄποψις τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ Α. Τὸ βέλος ἀριστερὰ εἰς τὸ βάθος δεικνύει τὸν χώρον τοῦ Ὀκταγώνου.
375 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεῖα Ναυαρίνου. Ἀποψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Α.

376 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.
376 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου.
377 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Τμήμα τοῦ τοῦχοῦ μετὰ γραπτοῦ κονιάματος.
377 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Μερικὴ ἄποψις τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ ΝΑ. Τὸ βέλος δεικνύει τὸν τοῦχοῦ τοῦ Πί ν. 377 α.
378 α - β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Γραπτὸν κονίαμα ἐπὶ τοῦχοῦ τοῦ κτηρίου.
379 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Μερικὴ ἄποψις τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου ἀπὸ Ν. πρὸ τοῦ τελικοῦ καθαρισμοῦ.
379 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Ἐποψις τοῦ κτίσματος Κ2 κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὸ βάθος δεξιὰ ἢ δεξαμενὴ.
380 α	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Ἐποψις τοῦ κτίσματος Κ2 κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν αὐτοῦ.
380 β	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Μαρμάρινος πεσσὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ διαδρόμου.
380 γ	Θεσσαλονίκη.	Πλατεία Ναυαρίνου. Τὸ κτίσμα Κ3 καὶ ἡ ΒΔ. τοῦτου ἐκτισμένη δεξαμενὴ.
381 α	Θεσσαλονίκη.	Περιοχὴ Ραμόνας. Συστὰς τάφων.
381 β	Θεσσαλονίκη.	Περιοχὴ Ραμόνας. Δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι.
382	Πέλλα.	Ἐεροφωτογραφία ληφθεῖσα μετὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ λατινικοὶ ἀριθμοὶ δηλοῦν τοὺς τομεῖς τῶν ἐπεκταθεισῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ δεικνύουσιν τὰς περιοχὰς τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων τοῦ τομέως Ι. Α: Ἐξαγορασθεῖσαι καὶ κατεδαφισθεῖσαι οἰκίαι. Β: Προσωρινὸν Μουσεῖον. Γ: Θέσις ἔνθα ἐκτίσθη τὸ Νέον Μουσεῖον.
383	Πέλλα.	Φωτογραφία τῆς κάτω πόλεως, ληφθεῖσα ἀπὸ ἐλικοπτέρου (1963).
384	Πέλλα.	Φωτογραφία τοῦ τομέως Ι, ληφθεῖσα ἀπὸ ἐλικοπτέρου (1963).
385 α	Πέλλα.	Τομεὺς Ι, τετράγωνον 2. Βορειοανατολικὴ περιοχὴ.
385 β	Πέλλα.	Τομεὺς Ι, τετράγωνον 2. Τοιχοδομία τοῦ μεταξὺ τῶν δωματίων Μ καὶ Ν μεσοτοῦχοῦ. Ὅψις ἀπὸ δυσμῶν.
386 α - β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Ὅστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων.
387 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Ὅρασμα αἰγυπτιακοῦ πλακιδίου ἐκ φαγεντιανῆς.
387 β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Λίθινος διάτρητος πέλεκυς.
387 γ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 2. Λιθινὴ ἀξίνη.
387 δ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Μολυβδίνη ἀγνὸς μετὰ σφραγίσματος εἰς τὴν βάσιν.
387 ε - ζ'	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Ἄργυροῦν νόμισμα ρωμαϊκόν.
387 ζ - η	Πέλλα.	Ἐρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Ἄργυροῦν τετράδραχμον ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ.
388	Πέλλα.	Τομεὺς Ι, τετράγωνον 4. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς περιοχῆς. Στρώμα καταστροφῆς.
389	Πέλλα.	Τόμ. Ι, 4. Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς.
390	Πέλλα.	Τόμ. Ι, 4. Ἐποψις ἀπὸ Β. τῆς ἀλλῆς, μέρους τῆς νοτίας στοῦς καὶ τῆς μετ' αὐτὴν πτέρυγος τῶν δωματίων. Στρώμα καταστροφῆς. Α: Πιθεῶν. Β: Ἐπίκρανον πεσσοῦ.
391	Πέλλα.	Τόμ. Ι, 4. Ἐποψις τῆς ἀλλῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς. Α: Βάσις «σηκώματος». Β: Μεταγενέστερον κτίσμα κατὰ τὴν ΒΔ. γὰ νίαν τῆς ἀλλῆς.
392 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Μαρμάρινον «σηκώμα».
392 β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Τὸ μαρμάρινον «σηκώμα» συμπληρωθὲν διὰ γύψου.
393 α - γ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Πήλινον εἰδάλιον Ἀθηνᾶς (ὕψ. 0,41 μ.).
394 α - β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦς ἡθμός.
394 γ	Πέλλα.	Ἐρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σιδηρᾶ κλείς.
395 α - δ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦν πλακίδιον μετὰ πανθηρίσκου σπαράσσοντος ζῶον.
396 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Σιδηρᾶ ἄλυσις, μήκους 13.30 μ.
396 β	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦς κωδωνίσκος.

396 γ	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. Σιδηρούς όπλισμός ξυλίνου καλύμματος πίθου (;).
396 δ	Πέλλα.	*Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Πήλινον μελανοδοχείον.
397 α	Πέλλα.	Τομ. Ι, 4. *Επίκρανον πεσσοῦ τῆς αὐλῆς.
397 β - γ	Πέλλα.	*Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σφραγίσματα ἐπὶ λακωνικῶν στρωτήρων. ΒΑ-ΣΙΛΙΚ καὶ ΒΑ(σιλέως) ΑΝΤΙ(γόνου).
397 δ	Πέλλα.	Τομεὺς VI. *Υπόστρωμα τοῦ ψηφιδώματος τῆς θόλου.
398 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Μερικὴ ἄποψις.
398 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Λεπτομέρεια τοῦ ψηφιδώματος τῆς θόλου.
399 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. *Ἡ μικρὰ θόλος (ψηφιδωτὸν δάπεδον).
399 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Δάπεδον ἀνατολικῶς τῆς θόλου.
400 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. *Όχετὸς μετὰ κορινθιακῶν στρωτήρων.
400 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Τοιχοδομία τοῦ δωματίου Δ (τῆς δευτέρας περιόδου).
401 α - γ	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ κορινθιακὸς ὕδρορροῆς.
402 α	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ ἐσοχῆς κορινθιακός. *Άνω ὄψις.
402 β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ ἐσοχῆς κορινθιακός. Κάτω ὄψις.
402 γ	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Στρωτῆρ ἐσοχῆς κορινθιακός. *Όψις τῆς ἄνω γωνίας (ἐκ τῶν ἄνω).
403 α - β	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Λεοντοκεφαλὴ ὕδρορροῆς.
404	Πέλλα.	Τομεὺς VI. Ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς θόλου (Σχέδιον Κ. *Ἡλιάκη).
405	Δίον.	Τοπογραφικὸν σχέδιον Δίου. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἔγιναν εἰς τὴν κάτω πλευρὰν (νοτιᾶν) τοῦ περιβόλου.
406 α	Δίον.	Πύργος *63 α.
406 β	Δίον.	Πύργος *63 β.
406 γ	Δίον.	Δυτικὴ ὄψις Πύργου *63 β.
406 δ	Δίον.	ΝΑ. γωνία Πύργου *63 β'.
406 ε	Δίον.	Δυτικὴ πλευρὰ εὐθυνηρίας Πύργου *63 γ.
406 ζ'	Δίον.	Νοτιὰ πλευρὰ τῆς ἰδίας εὐθυνηρίας.
407 α	Δίον.	*Ανατολικὴ πλευρὰ εὐθυνηρίας *63 γ.
407 β	Δίον.	Σημεῖον ἐπαφῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πύργου *63 γ πρὸς τὸ τεῖχος.
407 γ	Δίον.	Βορειὰ πλευρὰ γωνιαίου Πύργου.
407 δ	Δίον.	Δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου.
407 ε	Δίον.	*Ανατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου.
407 ζ'	Δίον.	Νοτιὰ πλευρὰ τοῦ ἰδίου Πύργου.
408 α - β	Δίον.	Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου *63 α.
408 γ	Δίον.	Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου *63 β.
408 δ	Δίον.	Τὸ τεῖχος ἐσωτερικῶς τοῦ Πύργου *63 γ.
308 ε - ζ'	Δίον.	Δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ γωνία τοῦ Πύργου *63 β'.
409 α	Δίον.	*Απὸ τὸ «παραγέμισμα» τοῦ ἀσβεστοκτίστου τεύχους.
409 β	Δίον.	Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου *63 α.
409 γ - ε	Δίον.	Κεραμοσκεπάστος τάφος.
410 α	Δίον.	Τάφος παρὰ τὴν βορειᾶν πλευρὰν τοῦ γωνιαίου Πύργου (δάπεδον).
410 β	Δίον.	Τάφος παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ γωνιαίου Πύργου (ὄροφή).
410 γ - ζ'	Δίον.	«Πόδιον» χωραφίου Ζαβαντία - Τσιούτρα, νοτιὰ ὄψις, ἀνατολικὴ ὄψις, βορειοανατολικὴ γωνία, ἐπίστεψις.
411 α	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. *Αποψις τοῦ τάφου Ι ἀπὸ Β., ἀπὸ τῆς προσόψεως.
411 β	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. *Αποψις τῶν τάφων Ι καὶ ΙΙ (εἰς τὸ βάθος) ἀπὸ Ν.
412 α - β	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πλίνθοι τοῦ τάφου ΙΙΙ μετὰ σφραγισμάτων.
412 γ	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. *Ό τάφος ΙΙΙ ἀπὸ ΝΑ. πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως.
413 α	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου Ι.
413 β - γ	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινη πυξίς ἐκ τοῦ τάφου Ι.
413 δ	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν τάφων Ι (ἄριστερὰ) καὶ ΙΙΙ (δεξιὰ).
413 ε	Δ. Μακεδονία.	Βέροια. Πήλινα βαλσαμάρια ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου Ι.

- 414 α - β Δ. Μακεδονία. Βέροια. Πήλινοι μονομάχοι και «κουδουνίστρες» εις μορφήν παιδικῆς κεφαλῆς, ἐκ παιδικοῦ τάφου.
- 414 γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Πέντε πήλινοι λύχνοι ἐκ τοῦ τάφου I.
- 414 δ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τοῦ τάφου III (ἄριστερά) καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἀστρωμάτιστον (δεξιά).
- 415 α - γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἄγριόχοιρος καὶ περιστερά, δύο ἐκ τῶν τριῶν ἀλεκτόρων καὶ πήλινον ἄθυρμα ἐκ παιδικοῦ τάφου.
- 416 α - β Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ψέλιον χρυσοῦν καὶ χρυσὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου I.
- 417 α Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Ἄποψις τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς.
- 417 β - γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεμελίου ἀπὸ ΒΔ. καὶ ΝΔ.
- 418 α Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Χαλκοῦν εἰδῶλιον.
- 418 β Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως.
- 418 γ Δ. Μακεδονία. Βέροια. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου ἀδελφῶν Καραντουμάνη. Πῶρινα θεμέλια καὶ μαρμάρινον κατῶφλιον.
- 419 α Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Χαλκοῦν νόμισμα Κοινοῦ Μακεδόνων ἐκ Λευκαδίων.
- 419 β Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἄποψις ἀπὸ Ν., ἀπὸ Γιαννακοχωρίου, τῆς θέσεως τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου.
- 419 γ Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἡ εἴσοδος τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου.
- 420 α Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα ἐκ Βεροίας.
- 420 β Δ. Μακεδονία. Νομὸς Ἡμαθίας. Ἐπιτυμβία στήλη ἐκ Κομνηνίου Βεροίας.
- 421 α Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Γενικὴ ἄποψις τῶν ἀποκαλυφθέντων μωσαϊκῶν δαπέδων ἀπὸ Α.
- 421 β Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ κτηρίου καὶ μέρος τῶν μετὰ δεξαμενῆς μωσαϊκῶν δαπέδων Α 1 - 3 ἀπὸ ΒΔ.
- 422 α Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Ὁ διάδρομος Ζ καὶ μέρη τῶν ἐκατέρωθεν χώρων ἀπὸ Α.
- 422 β Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Ζ.
- 422 γ Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Β.
- 423 α Δ. Μακεδονία. Πήλινον πινάκιον ἐκ Κοζάνης.
- 423 β Δ. Μακεδονία. Ἀγγεῖον μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως ἐκ Κοζάνης.
- 423 γ Δ. Μακεδονία. Ρωμαϊκὸν κιονόκρανον ἐκ Μπαλτανέτου Ναούσης.
- 423 δ Δ. Μακεδονία. Ἡ ἀλαξ (ἄνω) καὶ μέρος τῆς δεξαμενῆς τοῦ κτηρίου παρὰ τὸ Μπαλτανέτο Ναούσης, ἀπὸ Α.
- 424 a Nea Nikomedeia. 1963. Aerial view of the main area, from the north (with grateful acknowledgement to the Royal Hellenic Air Force).
- 424 b Nea Nikomedeia. 1963. Conical head with incised features.
- 424 c Nea Nikomedeia. 1963. Figurine from collapsed central building.
- 425 α - β Νεάπολις. Καβάλα. Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου.
- 426 α - ε Νεάπολις. Καβάλα. Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου.
- 427 α Καβάλα. Πρόσοψις τοῦ Μουσείου.
- 427 β Καβάλα. Μερικὴ ἄποψις τῆς ἐκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως.
- 427 γ Καβάλα. Πρόσοψις τοῦ Μουσείου.
- 427 δ Καβάλα. Μερικὴ ἄποψις τῆς ἐκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἀμφιπόλεως.
- 427 ε Καβάλα. Μερικὴ ἄποψις τοῦ πρώτου αἰθρίου.
- 427 ζ' Καβάλα. Μερικὴ ἀναπαράστασις τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου I Ἀμφιπόλεως, μετὰ τῶν νεκρικῶν κλινῶν.

427 ζ	Καβάλα.	Μερική άποψις τῆς αἰθούσης Νεαπόλεως. Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Παρθένου.
427 η	Καβάλα.	Ἐκθεσις ἐπιτύμβιων ἀναγλύφων καὶ μνημείων Ἀμφιπόλεως εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ δευτέρου αἰθρίου Καβάλας.
428 α	Καβάλα.	Ἀναστηλωθὲν ἐντὸς τοῦ Μουσείου Καβάλας ἐπιτύμβιον ναόσχημον οἰκοδόμημα ρωμαϊκῶν χρόνων.
428 β	Καβάλα.	Ἀποψις Μουσείου Φιλίππων κατὰ τὸ στάδιον τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν.
429 α	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Ἐξωτερικὴ ὄψις τμήματος τῆς καμαρωτῆς στέγης.
429 β	Φίλιπποι.	Τμήμα τοῦ περιβάλλοντος τὸν μακεδονικὸν τάφον τοίχου.
429 γ	Φίλιπποι.	Λεπτομέρεια τοῦ κρηπιδώματος.
430 α	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Ἀποψις ἐσωτερικῆ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου μετὰ τῆς τραπέζης προσφορῶν.
430 β	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Τράπεζα προσφορῶν.
431 α	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου.
431 β	Φίλιπποι.	Μακεδονικὸς τάφος Φιλίππων. Μικρὴ σαρκοφάγος εὑρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου.
432 α	Φίλιπποι.	Στερέωσις τοῦ θυρώματος τοῦ διακονικοῦ τῆς Βασιλικῆς Β΄.
432 β	Φίλιπποι.	Κεντρικὸν κλίτος τῆς βασιλικῆς Β΄.
432 γ	Φίλιπποι.	Εἴσοδος ρωμαϊκῶν βεσπασιανῶν.
432 δ	Φίλιπποι.	Ἀναστήλωσις κίωνων φιάλης ὀκταγωνικοῦ ναοῦ.
433 α - β	Φίλιπποι.	Ἀναστήλωσις κίωνων νοτίας στοᾶς Forum.
433 γ	Φίλιπποι.	Λεπτομέρεια συμπληρώσεως κίονος νοτίας στοᾶς Forum.
433 δ	Φίλιπποι.	Λεπτομέρεια βάσεως ἀναστηλωθέντος κίονος.
434 α	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Γενικὴ ἄποψις.
434 β	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Παρεκκλήσιον Ἀγ. Βαρβάρας.
434 γ	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Τμήμα τῶν τόξων καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς.
435 α	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Λεπτομέρεια τῆς στέγης πρὸ τῆς ἐπισκευῆς.
435 β	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Στέγη τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐπισκευῶν.
435 γ	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
435 δ	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Ἡ στέγη μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
435 ε	Παγγαῖον.	Ἴ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης. Ἔργασια ὑποστηλώσεως κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως.
436 α	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου.
436 β	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Ὑπόνομος ἀποχευτικῆ αὐλαξ οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων».
436 γ	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Γωνία νέου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου πλησίον οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων».
436 δ	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Λεπτομέρεια κατασκευῆς τοίχου τοῦ κτηρίου τοῦ Πί ν. 437 α.
437 α	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Γωνία τοίχων κτηρίων τῆς τάφρου II.
437 β	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Γενικὴ ἄποψις τοῦ ἰδίου κτηρίου.
437 γ	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Ψηφιδωτὸν δάπεδον.
437 δ	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Λεπτομέρεια διακοσμήσεως ψηφιδωτοῦ.
437 ε - ζ΄	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν - Τεπέ).
438 α	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Τομὴ τοῦ μαστοειδοῦς λόφου (Ταουσάν - Τεπέ).
438 β	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Κόγχη ναύσκου παρὰ τὸν Ἀγ. Παντελεήμονα.
438 γ	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ΒΑ. τοῦ κεντρικοῦ τομέως τῶν ἀνασκαφῶν.
438 δ - ζ΄	Ἀνατ. Μακεδονία.	Ἀβδηρα. Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζλάρ - Τεπέ). Ταφὴ ἀριθ. 3 (πηλίνη λάρναξ), ταφὴ ἀριθ. 1, ταφὴ ἀριθ. 4 ἐντὸς χαλκῆς ὑδρίας.

- 439 α Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα. Ἐρυθρόμορφος ὕδρια τοῦ ζωγράφου τοῦ Πηλέως.
- 439 β Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα. Λεπτομέρεια τῆς ὕδριας.
- 440 α - δ Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα. Λεπτομέρειαι τῆς ἐρυθρομόρφου ὕδριας.
- 441 α Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα. Ἐδρία.
- 441 β Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα. Λήκυθος.
- 441 γ Ἐνατ. Μακεδονία. Ἐβδῆρα. Εἰδῶλιον ἐρωτιδέως ἐκ τάφου.
- 442 α - β Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro.
- 443 α Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro.
- 443 β Thasos. Tête de lion en terre - cuite.
- 444 α - β Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro. Antéfixes.
- 444 γ - ε Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro. Figurines en terre - cuite.
- 445 α - γ Thasos. Sanctuaire d'Enraio - Castro. Têtes des figurines en terre - cuite.
- 446 α Πρέσπα. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Πορφύρας μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης.
- 446 β Πρέσπα. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς στέγης.
- 447 α Πρέσπα. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Τμῆμα τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχογραφίας παριστάσεως τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον.
- 447 β Πρέσπα. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμῆμα τοῦ θαύματος (δρακοκτονίας) τοῦ Ἁγίου.
- 448 α - β Πρέσπα. Ὁ παρὰ τὸ χωρίον Πύλη ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν.
- 449 α Δίον Πιερίας. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς κόγχης τῆς Βασιλικῆς Β.
- 449 β Δίον Πιερίας. Ψηφιδωτὸν δάπεδον νάρθηκος Βασιλικῆς Α.
- 449 γ Δίον Πιερίας. ΝΔ. γωνία νοτίου κλίτους Βασιλικῆς Α.
- 449 δ Δίον Πιερίας. Ἐπίθημα ἐκ τῆς Βασιλικῆς Α.
- 450 α Φίλιπποι. Ἐπόκαυστον τοῦ βορείως τοῦ βαπτιστηρίου λουτρῶνος.
- 450 β Φίλιπποι. Βορεία ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τῆς ἐξέδρας καὶ τμήματος τῆς Ἐγνατίας οδοῦ.
- 450 γ Φίλιπποι. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς ὑπὸ τὸ ὀκτάγωνον ἀρχαιοτέρας Βασιλικῆς.
- 451 α Σαμοθράκη. Ἐποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν.
- 451 β Σαμοθράκη. Ἐποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» πρὸ τῆς στερεώσεως.
- 452 α Σαμοθράκη. Ἐποψις τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» μετὰ τὴν στερεώσιν.
- 452 β Σαμοθράκη. Βωμὸς τῆς Ἐκάτης.
- 452 γ Κομοτηνὴ. Τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον.
- 453 α - γ Θράκη. Ἀναθηματικὴ στήλη Ἐστολόφου Ροδόπης.
- 454 α Ροδόπη. Τμῆμα διαχωριστικοῦ κιονίσκου παραθύρου ἐξ Ἁγίων Θεοδώρων.
- 454 β Σαμοθράκη. Τμῆμα ζωφόρου τοῦ τεμένους τοῦ ἱεροῦ τῶν Καβείρων.
- 454 γ Ροδόπη. Κτερίσματα ἐκ τῶν τάφων τῆς «Μεγάλης Πέτρας» τοῦ χωρίου Μέγα Πιστόν.
- 455 α Ροδόπη. «Μεγάλῃ Πέτρᾳ» τοῦ χωρίου Μέγα Πιστόν.
- 455 β Ροδόπη. Λιθινὴ ἀξίνη - πέλεκυς Νέας Στρώμης.
- 455 γ Κομοτηνὴ. Ἐνεπίγραφος σταυρὸς ἐκ τῶν Ἐφαντῶν Κομοτηνῆς.
- 456 α Κομοτηνὴ. Ἐπιγραφὴ ἐκ τῶν Ἐφαντῶν Κομοτηνῆς.
- 456 β Κομοτηνὴ. Ἐπιτυμβία στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκ τοῦ Γυμνασίου Θηλέων.
- 456 γ Ἐβρος. Ἀνάγλυφον ἐκ Δικέλλων Ἐβρου.
- 457 α Ροδόπη. Ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ χωρίου Μέσση Ροδόπης.
- 457 β Πόρτο - Λάγο. Δωρικὸν κιονόκρανον.
- 457 γ Πόρτο - Λάγο. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ μετοχίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου.
- 458 α Samothrace. View looking across the Ptolemaion (middle ground) toward the western hill of the Sanctuary and the Stoa.
- 458 β Samothrace. View of the Ptolemaion and its forecourt after excavations in 1963.
- 459 α Samothrace. Detail of the subfoundations in the Northern part of the Stoa (seen from the South).

459 b	Samothrace.	Detail of the Pipeline outside of forecourt of the Ptolemaion.
460 a	Samothrace.	View of the Ptolemaion in 1963 before removal of vegetation.
460 b	Samothrace.	View of the Ptolemaion in 1963 after removal of vegetation.
461 a	Samothrace.	View of the Stoa, from the South, after the excavations of 1963.
461 b	Samothrace.	Gilded silver brooch. Late Hellenistic or early Roman.
462 α	Λήμνος.	Συστάς τάφων εις Σώκαστρον Καμινίων από Δ.
462 β	Λήμνος.	Πρόχοι ρωμαϊκής εποχής.
462 γ	Λήμνος.	Ἐλαιοδοχεῖα εις συλλογὴν Νέας Κούταλης.
462 δ	Λήμνος.	Μολύβδινα ἐσχάρα.
462 ε	Λήμνος.	Ἄμφορες τύπου «Τσανάκ - Καλέ».
463 α	Μυτιλήνη.	Τουρκική στήλη.
463 β	Μυτιλήνη.	Τουρκική παραστάς.
463 γ	Μυτιλήνη.	Τμήμα περιθύρου.
463 δ	Μυτιλήνη.	Κοῖλον πλαίσιον (κρήνης;).
463 ε	Μυτιλήνη.	Βυζαντινὸν ἐπίκρανον ἐκ τοῦ συνοικισμού Μυτιλήνης.
463 ζ'	Μυτιλήνη.	Βυζαντινὸν ἐπίκρανον ἐκ τῆς Μητροπόλεως Μυτιλήνης.
464 α	Μυτιλήνη.	Ἵχθυομαστικός περίβολος περιοχῆς Ἐρεσοῦ.
464 β	Μυτιλήνη.	Ἅγιοι Θεόδωροι. Ἡ πρόσοψις μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τῶν κονιαμάτων.
464 γ	Μυτιλήνη.	Τμήμα τῶν «μακρῶν τειχῶν» τῆς Ἐρεσοῦ.
464 δ	Μυτιλήνη.	Ἅγιοι Θεόδωροι. Δωρικός θριγκὸς εις δευτέραν χρῆσιν.
465 α	Μυτιλήνη.	Πέτρα. Οἰκία Βαρελτζίδενας. Ἡ πρόσοψις ἀπὸ Ν - ΝΔ.
465 β	Μυτιλήνη.	Πέτρα. Ἡ νοτία πλευρὰ τῆς καλῆς κάμαρης τῆς αὐτῆς οἰκίας.
466 α - γ	Μυτιλήνη.	Τζαμί Μεσαγροῦ Γέρας. Διακόσμησις μετακιονίων προστώου.
466 δ	Μυτιλήνη.	Χίος. Ἐνεπίγραφος βωμὸς ἀπὸ τὰ Σκλαβιά.
466 ε	Μυτιλήνη.	Μουσεῖον Χίου. Ἀνάγλυφος κεφαλὴ Νέρωνος.
466 ζ'	Μυτιλήνη.	Προσωπεῖον ἐκ τοῦ «ἀποθέτου» τῆς Ὑπαπαντῆς.
466 ζ	Μυτιλήνη.	Περίθυρον με ἀνάγλυφον κεφαλὴν.
466 η	Μυτιλήνη.	Ἄγαλμα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν.
466 θ	Μυτιλήνη.	Ἄττικὰ ἐρυθρόμορφα ὄστρακα ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Βουνοῦ.
467	Samos.	Heraion. Altargebiet, Ostfundament des Rhoikos - Altars, von Süden. Links die ältesten Altäre.
468 a	Samos.	Früharchaische Terrakottastatuetten.
468 b	Samos.	Bronzene Greifenprotome.
468 c	Samos.	Bronzerad, mit Weihinschrift.
469 a	Samos.	Heraion. Stumpf des Lygos - Baumes, von Süden.
469 b	Samos.	Heraion. Nördliches Temenosgebiet, von Osten.
470 a	Samos.	Frühhelladischer Becher.
470 b	Samos.	Frühhelladische Keramik: Kannenhals und Gefäßdeckel.
470 c	Samos.	Heraion. Nördliches Temenosgebiet: archaischer Bronzekessel und römischer Zisternenboden.
471 α	Νάξος.	Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Ἐρείπια.
471 β	Νάξος.	Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Κάτω, ὑπὸ τὸ ὕδωρ, διακρίνεται τὸ κατώφλιον τοῦ δωματίου Γ.
471 γ	Νάξος.	Μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Ἐπάλληλοι τοῖχοι κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν.
472 α - β	Νάξος.	Μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἐκ τῆς πόλεως Νάξου.
473 α	Νάξος.	Τεμάχια ραμφοστόμου μεσοκυκλαδικῆς οἰνοχόης.
473 β	Νάξος.	Πρωτογεωμετρικὴ οἰνοχόη.
473 γ	Νάξος.	Πρωτογεωμετρικὰ ὄστρακα.
474 α - β	Νάξος.	Ὑστερογεωμετρικὰ ὄστρακα.
475 α	Νάξος.	Ἄποψις τῆς Χώρας.
475 β	Νάξος.	Γεωμετρικὰ ὄστρακα.
476 a	Délos.	Skardhana. Vue d'ensemble du quartier résidentiel.
476 b	Délos.	Skardhana. Mosaique. Tritonesse et Eros.

477	Δήλος.	Τοιχογραφία ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς παραστάδος. Στρώμα 5. Ἄγών πυγμαχίας.
478	Δήλος.	Τοιχογραφία προσθίας ὄψεως τῆς παραστάδος. Ἄρχικόν στρώμα.
479 α	Θήρα.	Ἐπιτύμβιος στήλη.
479 β	Θήρα.	Ταφή ἐντός πίθου.
479 γ	Θήρα.	Ταφή καύσεως.
480 α	Κέρος.	Κυκλαδικὰ μαρμάρινα εἰδώλια.
480 β	Κέρος.	Πρωτοκυκλαδικὴ οἰκία.
481 α	Κέρος.	Τὸ μεταξύ Κέρου καὶ Δασκαλειοῦ στενόν. Διὰ τοῦ σταυροῦ σημειοῦται ἡ θέσις τῆς πρωτοκυκλαδικῆς οἰκίας.
481 β	Κέρος.	Ἡ νησίς τοῦ Δασκαλειοῦ. Βορεία κλιτύς.
481 γ	Κέρος.	Θεμέλια χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ.
482 α	Κέρος.	Πρωτοκυκλαδικὸν κτήριον ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ.
482 β	Νάξος.	Τὸ «Κορφάρι τῶν Ἀμυγαλιῶν» πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς.
483 α	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγαλιῶν». Ἡ ἀκρόπολις.
483 β	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγαλιῶν». Ἡ εἴσοδος τῆς ἀκροπόλεως.
484 α	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγαλιῶν». Δωμάτια ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως.
484 β	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγαλιῶν». Τμήμα τοῦ τείχους καὶ βλήματα σφενδονῶν.
485 α	Νάξος.	«Κορφάρι τῶν Ἀμυγαλιῶν». Διάδρομος ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως με ἐντονα ἴχνη πυρκαϊᾶς.
485 β	Νάξος.	Μυκηναϊκὸν ρυτόν.
486 α	Κεα.	Kephala. General view.
486 β	Κεα.	Kephala. Dromos.
486 γ	Κεα.	Kephala. Cemetery.
487 α - γ	Κεα.	Kephala. Graves.
487 δ	Κεα.	Kephala. Cover slabs from graves.
487 ε	Κεα.	Kephala. Grave. Threshold of symbolical doorway.
488 α	Κεα.	Kephala. Red and brown wares with burnished patterns.
488 β	Κεα.	Kephala. Scooplike vessel from the Cemetery.
488 γ	Κεα.	Kephala. Red - brown jar.
488 δ	Κεα.	Kephala. Ithyphallic figurine of terra - cotta.
488 ε	Κεα.	Kephala. Incurving bowl.
488 ς	Κεα.	Kephala. Ayia Irini: Fragment of sauceboat (EH II).
489 α	Κεα.	Ayia Irini. Area C. House walls and doorway; Early Bronze Age.
489 β	Κεα.	Ayia Irini. Sherd of Middle Minoan ware imported.
489 γ	Κεα.	Ayia Irini. Area C. Rim of hearth E. H. II.
489 δ	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Part of staircase; courtyard at left.
489 ε	Κεα.	Ayia Irini. Part of Area A from North.
490 α	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Room I. Graffito Linear A.
490 β - ε	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Pottery from the cellars.
491 α	Κεα.	Ayia Irini. Area A. Basement Rooms.
491 β	Κεα.	Ayia Irini. The Temple seen from Room V.
492 α	Κεα.	Ayia Irini. Inner end of the Temple.
492 β	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Corridor VII. Amphora from Late Mycenaean level L. H. IIIc.
492 γ	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. From the floor with the terra-cotta statues.
492 δ	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Excavation of the broken terra - cotta sculpture. Traces of successive later floorlevels above the debris.
493 α	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Terra - cotta sculpture as found (seen from above).
493 β	Κεα.	Ayia Irini. Part of bronze boat from the Temple.
493 γ	Κεα.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Part of skirt of terra - cotta statue.

493 d	Kea.	Ayia Irini. Temple. Bronze statuette. LM I.
493 e	Kea.	Ayia Irini. Temple. Room XI. Torso of terra - cotta statue.
494 a - c	Kea.	Ayia Irini. Room XI. Torsos of terra - cotta statues.
495 a	Kea.	Ayia Irini. Terra - cotta Torso.
495 b	Kea.	Ayia Irini. Graffito on base of skyphos found in the shrine of Dionysos above Room XI of the Temple.
495 c	Kea.	Ayia Irini. From the Temple. Upper level in Corridor VII. Vessels.
496 a	Kea.	Ayia Irini. Terra - cotta head as found at 8th century level above Room XI.
496 b	Kea.	Ayia Irini. The head with its base.
496 c	Kea.	Ayia Irini. From the shrine above Room XI of the Temple.
497 a	Kea.	Ayia Irini. Fragment of stirrup - jar from the Temple.
497 b	Kea.	Ayia Irini. Protogeometric skyphos from late floor in Room XI of the Temple.
498 a - b	Kea.	Ayia Irini. Terra - cotta statue.
498 c	Kea.	Ayia Irini. Head of terra - cotta statue.
499 α	Κρήτη.	Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου. Ἐρείπια τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ (ἱερόν).
499 β	Κρήτη.	Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου. Ἡ Πρόθεσις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ.
499 γ	Κρήτη.	Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου. Ἄγγελοι (λεπτομέρεια τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ).
500 α	Ἴος.	Ναὸς Ἁγίας Κυριακῆς Χώρας. Ἰωάννου ἱερέως Σκορδίλη (1641). Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεὺς.
500 β	Ἴος.	Ναὸς Ἁγίου Βασιλείου Χώρας. Τζώρτζη Λαμπάρδου. Χριστὸς (λεπτομέρεια).
501 α	Ἴος.	Ναὸς τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας. Ἁγία Τριάς.
501 β	Νάξος.	Ναὸς Παναγίας Θεοσκεπέστου Χώρας. Σταύρωσις.
502 α - β	Νάξος.	Ναὸς Θεοσκεπέστου Χώρας. Παναγία καὶ Ἰωάννης. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὴν Σταύρωσιν.
503 α	Νάξος.	Ναὸς Θεοσκεπέστου Χώρας. Χριστὸς. Λεπτομέρεια τῆς Σταυρώσεως.
503 β	Νάξος.	Ναὸς Θεοσκεπέστου Χώρας. Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, ἡ ἄλλη ὄψη τῆς ἀμφιπροσώπου εἰκόνας.
504 α	Νάξος.	Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ Χώρας. Ἄγγελος ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.
504 β	Νάξος.	Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ Χώρας. Ἡ Παναγία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.
505 α	Νάξος.	Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ. Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ.
505 β	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου Χαλκίου. Παναγία ἢ Ἐλεοῦσα.
506 α - β	Νάξος.	Ναὸς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ Χώρας. Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.
507 α	Νάξος.	Ναὸς Σταυροῦ Χώρας. Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.
507 β - γ	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Χριστὸς Φωτοδότης.
508 α	Νάξος.	Ναὸς Κοιμήσεως Χώρας. Παναγία ἐνθρονος Βρεφοκρατοῦσα.
508 β	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Ρίζα Ἰεσσαί.
509 α - β	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Λεπτομέρεια τοῦ Πί ν. 508 β.
510 α	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Παναγία τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγήτριας.
510 β	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίας Παρασκευῆς, «Νηὸ Χωριὸ» Χώρας. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.
511 α - β	Νάξος.	Ναὸς Προφήτου Ἡλιοῦ Χώρας. Προφήτης Ἡλίας.
512 α - β	Νάξος.	Ναὸς Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεὺς.
513 α	Κρήτη.	Ἡ αἶθουσα τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου.
513 β	Κρήτη.	Χρυσὸν περιδέριον ἀπὸ τοὺς Βακιῶτες (Συλλογὴ Μεταξᾶ).
514 α	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. ΥΜ III α τρίτον ἀγγεῖον.
514 β	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Ἀλαβαστρίνη πυξίς.
514 γ	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Λίθινον εἰδῶλιον ἐκ Καλῶν Λιμένων.
514 δ	Κρήτη.	Συλλογὴ Μεταξᾶ. Χαλκοῦν εἰδῶλιον λατρευούσης ἐκ Κόφινα.

- 515 α Κρήτη. Συλλογή Μεταξά. Εθρήματα ἐξ Ἀρκάδων. Ἀρύβαλλος με στόμιον εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς.
- 515 β Κρήτη. Συλλογή Μεταξά. Εθρήματα ἐξ Ἀρκάδων. Ἀγγεῖον εἰς σχῆμα γυναικός.
- 515 γ Κρήτη. Συλλογή Μεταξά. Εθρήματα ἐξ Ἀρκάδων. Πτηνόμορφον ἀγγεῖον.
- 516 α - δ Κρήτη. Ἑλληνιστικά κεφαλαὶ ἀπὸ τοῦ Βακιώτες.
- 517 α Κρήτη. Ὑστερομινωϊκὸς τάφος Κατσαμπᾶ. Θάλαμος μετὰ λαξευτοῦ πεσσοῦ.
- 517 β Κρήτη. Ὑστερομινωϊκὸς τάφος Κατσαμπᾶ. Ἐλεφαντίνη πυξίς ἐκ τοῦ τάφου.
- 518 α Κρήτη. Κεραμεικὴ καὶ λίθινα ἀγγεῖα ἐκ Κατσαμπᾶ.
- 518 β Κρήτη. Πηλινὴ λάρναξ νεοανακτορικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Χουμέρι.
- 519 α Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. ΥΜ III β οἰκῆματα.
- 519 β Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Ἀγγεῖα κατὰ χώραν εἰς δωμάτιον ΥΜ III β οἰκίας.
- 519 γ Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Μικρὸν ὁμοίωμα στρογγύλου ναῖσκου.
- 519 δ Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον.
- 520 α Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. ΥΜ I μύλος.
- 520 β Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Δωμάτιον ΥΜ I οἰκίας μετὰ λιθίνου ἀγγεῖου.
- 520 γ Κρήτη. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀμνισῷ. Τμήμα τῆς αὐτῆς οἰκίας.
- 521 α Κρήτη. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Κυδωνίας.
- 521 β Κρήτη. Ἀνεστραμμένος ταφικὸς πίθος παρὰ τὴν Παχυάμμον.
- 521 γ Κρήτη. Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ Σητείας.
- 522 α Κρήτη. Προανακτορικαὶ οἰκίαι Βασιλικῆς. Ἀποψὶς ἐκ Δ. πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως.
- 522 β Κρήτη. Προανακτορικαὶ οἰκίαι Βασιλικῆς. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
- 523 α - β Κρήτη. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων. Τμήματα προανακτορικῶν ἀγγείων.
- 523 γ Κρήτη. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων. Τμήμα νεολιθικοῦ ἀγγείου.
- 523 δ Κρήτη. Κεραμεικὴ ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων. Ὅστρακον με χάραγμα διπλοῦ πελέκεως.
- 524 a Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. La strada di età ellenistica nel suo tratto a Sud dei vani *l e k*.
- 524 b - c Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Due vasi ellenistici dalle case a Nord della strada.
- 524 d Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Lucerna romana trovata sotto alle fondazioni dell'ambiente *g* dell'edificio tardo - romano.
- 525 a Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore nord. Vano ellenistico *i*, de Sud.
- 525 b Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore centrale. Vano *k* dell'edificio romano, sovrapposto al vano ellenistico.
- 526 a Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore nord. Il vano *λ* della terza fase protopalaziale.
- 526 b Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Settore sud, Vano *l*. Resti dell'edificio di prima fase protopalaziale, con tutta la sua suppellettile pavimentale.
- 526 c Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara. Due vasi dall'ambiente protopalaziale sotto all'edificio tardo - palaziale.
- 527 a Festòs. A sinistra, rampa ascendente dal Piazzale minoico inferiore a quello superiore; nel centro gradinata TM, sotto a ruderi di edifici protopalaziali.
- 527 b Festòs. Continuazione a Ovest della rampa della T a v. 527 a, con sovrapposto edificio TM.
- 528 a Mallia. Région E.
- 528 b Mallia. Région E. Prisme en ivoire.
- 529 a Crete. Palaikastro. Block Γ, 1962.

529 b	Crete.	Palaikastro. The same after rehabilitation.
530 a	Crete.	Palaikastro. Block B, 1962.
530 b	Crete.	Palaikastro. MM I bowl from sounding in block X, I.
530 c	Crete.	Palaikastro. Block B, 1962 after rehabilitation.
530 d	Crete.	Palaikastro. EM III jug from Kastri (Palaikastro).
531 α - β	Κρήτη.	Ἐτιὰ Σητείας. Ἀνατολικὴ ὄψις καὶ νοτιοανατολικὴ γωνία ἐπαύλεως τῶν Mezzo πρὸ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν.
532 α	Κρήτη.	Ἐτιὰ Σητείας. Ἐπαυλὶς τῶν Mezzo. Τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως μετὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας.
532 β	Κρήτη.	Ἐτιὰ Σητείας. Ἐπαυλὶς τῶν Mezzo. Ἐν τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὀρόφου μετὰ τὸν καθαρισμὸν.
533 α	Κρήτη.	Ἐτιὰ Σητείας. Τμήμα τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπαύλεως τῶν Mezzo μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου.
533 β	Κρήτη.	Ἡράκλειον. Ἐνετικὴ Λέσχη. Τμήμα δυτικῆς ὄψεως.
534 α	Κρήτη.	Μπιζαριανῶ Πεδιάδος. Ναὸς Ἁγίου Παντελεήμονος. Νοτιὰ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκατάστασως.
534 β	Κρήτη.	Ἡράκλειον. Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Δυτικὴ ὄψις προστώου.
535	Κρήτη.	Ἡράκλειον. Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Ἡ ἐσωτερικὴ τοξοστοιχία μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
536 α	Κρήτη.	Ἅγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ. Νοτιὰ ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.
536 β	Κρήτη.	Ἅγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ. Κεντρικὴ καὶ νοτιὰ ἀψὶς τοῦ ἱεροῦ.
536 γ	Κρήτη.	Ἅγιος Παντελεήμων Μπιζαριανοῦ. Παράθυρα τῆς κεντρικῆς ἀψίδος.
537 α - β	Κρήτη.	Ρουκάνι Τεμένους. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου. Δυτικὴ καὶ βορειοδυτικὴ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
538 α	Κρήτη.	Ρουκάνι Τεμένους. Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννου. Νοτιὰ ὄψις μετὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἀναστηλώσεως.
538 β - γ	Κρήτη.	Ἄξος Μυλοποτάμου. Ναὸς Ἁγίας Εἰρήνης. Νοτιοδυτικὴ ὄψις καὶ ἐσωτερικὸν ἀνατολικὸν τμήματος πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
539 α	Κρήτη.	Ἄξος Μυλοποτάμου. Ναὸς Ἁγίας Εἰρήνης. Ἐσωτερικὴ ὄψις νοτιοδυτικῆς γωνίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
539 β	Κρήτη.	Ἄξος Μυλοποτάμου. Ναὸς Ἁγίας Εἰρήνης. Ὁ ναὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν.
540 α	Κρήτη.	Στύλος Ἀποκωρῶνου. Ναὸς Παναγίας. Νοτιοδυτικὴ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.
540 β	Κρήτη.	Στύλος Ἀποκωρῶνου. Ναὸς Παναγίας. Νοτιοανατολικὴ ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.
541 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραγιάννη. Τμήμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P2 ^δ μετὰ τὰς παρακειμένας οἰκοδομὰς.
541 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Καραγιάννη. Φρέαρ.
542 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ. Δεῖγμα ἐλληνιστικῆς τοιχοποιίας.
542 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ. Ἡ διὰ πωροπλίνθων κάλυψις τῆς ὑπονόμου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P2.
543 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ. Τμήμα τῆς ὑπονόμου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P2.
543 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλᾶ. Βάσις ἐκ πωροπλίνθων.
544	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλᾶ. Νοτιοανατολικὴ ἀποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς.
545 α - β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλᾶ. Ὅστρακα ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῆς Ρόδου.
546 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη. Ἀποψὶς ἀπὸ δυσμῶν τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ ἀγωγῶν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P10.
546 β	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος.
547 α	Ρόδος.	Οἰκόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη. Γυναικεία κεφαλὴ ἐκ πωρολίθου ἐντεριχισμένη εἰς μεταγενεστέραν κατασκευὴν.

547 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Κλεάνθους Παπασταμάτη. Μαρμαρίνη κεφαλή Αδγούστου.
547 γ	Ρόδος.	Οικόπεδον Φλουρίτσας Χατζημανώλη. Τμήμα ψηφιδωτού.
548 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἐκκαθάρσεις λαξεύσεις καὶ ὄψαι ὑπεράνω τοῦ ὑδραγωγείου.
548 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Κλίμαξ καθόδου εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον
549 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Αἱ τρεῖς στοαὶ τοῦ ὑδραγωγείου, αἱ ὁποῖαι ἐκκινοῦν ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίμακος.
549 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ νοτία στοὰ τοῦ ὑδραγωγείου.
550 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγαλματίου Ἄρτέμιδος.
550 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Μαρμάρινος κορμὸς ἐφήβου.
551 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἀσκληπιού.
551 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Μικραὶ μαρμάρινοι κεφαλαί.
552 α - β	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ βορεία καὶ ἡ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ ὑδραγωγείου.
552 γ	Ρόδος.	Τεμάχια νεωτέρων πινακίων ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μαχμούτ Χασάπογλου.
553	Ρόδος.	Οικόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη. Λεῖψανα ἀρχαίας οἰκίας.
554 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη. Ἡ ἀνατολικὴ στοὰ ἐκ τῶν ἔσω.
554 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Σουκριῆ Μπαλτζῆ. Λεῖψανα οἰκιῶν.
554 γ	Ρόδος.	Οικόπεδον Σουκριῆ Μπαλτζῆ. Ὑπόγειον οἰκίας.
555 α	Ρόδος.	Οικόπεδον Οἰνοποιητικῆς Ἐταιρείας Κ.Α.Ι.Ρ. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κατασκευή.
555 β	Ρόδος.	Οικόπεδον Ἀναστασίου Ἀϊβαλή. Ἐπιτύμβιος τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ βορρᾶ.
555 γ	Ρόδος.	Οικόπεδον Χρυσάνθης Ριζοπούλου. Ἐπιτύμβιος τῆς ἀνασκαφῆς.
555 δ	Ρόδος.	Κεντρικὸν θέμα ψηφιδωτοῦ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μάγου.
555 ε	Ρόδος.	Ταφικὸν συγκρότημα παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ.
556 α - β	Ρόδος.	Ἐπιτύμβιος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἑλληνιστικὰ ἐκ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ.
557 α - β	Ρόδος.	Λήκυθοι ἐκ τῶν τάφων παρὰ τὴν Κάλαθον.
558 α	Ρόδος.	Ρήγμα παρὰ τὴν πύλην d'Amboise.
558 β	Ρόδος.	Ἐργασίαι ἐμφράξεως τοῦ ρήγματος παρὰ τὴν πύλην d'Amboise.
559 α - β	Ρόδος.	Νεωτέρα «Πύλη τῆς Ἐλευθερίας» (νοτία θύρας) πρὸ καὶ μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπερκειμένου τοίχου.
560 α - β	Ρόδος.	Τὸ ρήγμα εἰς τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ πύργου τοῦ Ἁγ. Πέτρου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἔμφραξίν του.
561 α	Ρόδος.	Βυζαντινὴ ἐκκλησίαι «Ἰλκ - Μιχράμπ». Ὁ ἀνατολικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεώς του.
561 β	Ρόδος.	Βυζαντινὴ ἐκκλησίαι «Ἰλκ - Μιχράμπ». Ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως.
562 α - β	Ρόδος.	Πάροδος Σοφοκλέους. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν του.
563 α - β	Ρόδος.	Οἰκία παρόδου Πυθαγόρα 66 ^ς , πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν.
564 α - β	Ρόδος.	Ὁ μεσαῖος μύλος Μανδρακίου (ΝΔ. πλευρὰ) πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευήν.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΗΠΕΙΡΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Νικόπολις

Ἐκ τῆς θέσεως Νικολάρα, ὅπου ρωμαϊκὸν νεκροταφεῖον, προέρχεται ἡ κυλινδρική, εἰς σχῆμα περίπου βαρελίου, τεφοδόχος κάλπη (Πί ν. 345α), ὕψους 0,42, διαμέτρου βάσεως 0,30, στομίου 0,275 μ., ἐκ μαλακοῦ κιτρινωποῦ παρολίθου, μετὰ κωνικοῦ καλύμματος, περιέχουσα ἄλλοτε τὰ ὀστά καύσεως νεκροῦ, διότι διετῆρει ἐντὸς ἴχνη τέφρας. Ἀμφότερα, ἔχοντα τόρμον ὑπὸ τὴν κυκλικὴν βάσιν των, διαστάσεων 0,07 × 0,07 καὶ 0,06 × 0,06 μ. ἀντιστοίχως, προέρχονται ἐξ ὄλικου προγενεστέρας χρήσεως. Εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Ἰωσήφ Μπαζίνα ἐκ Μύτικα, εἰς θέσιν Ματσουγιάννινα¹ τῆς περιοχῆς Νικοπόλεως, εὐρέθη καὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου ὁ ἀκέφαλος καὶ ἄνευ χειρῶν μαρμάρινος κορμός, διατηρούμενος μέχρι τῶν γονάτων περίπου (Πί ν. 345 β). Παριστᾶ νεαρὸν Σάτυρον, εἰς μέγεθος μικρότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ φυσικοῦ (σφζόμενον ὕψος 0,35 μ.), μετὰ τὴν νεβρίδα περιβάλλουσαν λοξῶς τὸν κορμὸν ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὄμου, ὅπου ἔχει προσδεθῆ.

Ὁ Σάτυρος, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, μετὰ ἰσχυρὰν πρὸς ἀριστερά, πρὸς τὸν ἄνετον πόδα, κάμψιν τοῦ κορμοῦ, χαρακτηριστικὴν εἰς τὰ πραξιτέλεια ἀγάλματα τῆς ὠρίμου ἐποχῆς (Σαυροκτόνος, Ἐρμῆς), εἶχεν ἀνωσπώμενην τὴν δεξιὰν χεῖρα, τὴν δὲ ἀριστεράν, πρὸς τὴν ὁποίαν φαίνεται νὰ στρέφεται καὶ ἡ κεφαλὴ, κατερχομένην, διὰ νὰ στηριχθῆ ἐπὶ στήλης ἢ κορμοῦ δένδρου καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἰσορροπήσιν τῆς μορφῆς.

Πιθανῶς ἡ ὕψουμένη δεξιὰ, καμπτομένη, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἡ δὲ ἀριστερά, στηριζομένη διὰ τοῦ ἀγκῶνος ἐπὶ τῆς στήλης, ἐκράτει ἀντικείμενον, ὅπως π.χ. εἰς τὸν Ἀπόλλωνα Λύκειον ἢ εἰς τὸν Ἐρωτα, εἰς παράστασιν ἐπὶ μεταλλίου ἐκ Περγάμου, καὶ εἰς τὸν Ἀρολλίνο τῆς Villa Medici εἰς Φλωρεντίαν². Ὁρθότερον ἴσως, ἢ ὑπερσπώμενη δεξιὰ τοῦ Σατύρου ἐκράτει ἀντικείμενον, ὡς σταφυλὴν, ἡ δὲ ἀριστερὰ κάρθαρον, ὡς εἰς τὸν Βάκχον τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως³, ἀπὸ τοῦ ὁποίου διαστέλλεται διὰ

τῆς ἐξωτερικῆς προσθήκης τῆς νεβρίδος, στοιχείου γνωστοῦ ἐκ τοῦ Ἀναπαυομένου Σατύρου καὶ τῶν διαφόρων μεταπλασμῶν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοῦ αὐτοῦ βασικοῦ θέματος⁴. Ὅτι πρόκειται περὶ μεταπλασμοῦ πραξιτέλειου ἔργου, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιασθεὶς ἀπὸ τῶν πρώτων ἑλληνιστικῶν χρόνων (Ἀπόλλων Λύκειος), ἔτυχεν ἰδιαιτέρας προτιμήσεως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς⁵, μαρτυροῦν οἱ σφζόμενοι ποικίλοι μεταπλασμοί, ὀλιγώτερον ἢ περισσώτερον πιστοὶ ὡς πρὸς τὸ πραξιτέλειον ἀρχέτυπον, καὶ ἡ διάθεσις τοῦ σώματος μετὰ τὴν ἀπαλὴν μορφολογικὴν διάπλασιν.

Μιχαλίτσι

Μὲ πίστωση 10.000 δραχμῶν ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους ἤρηνθη καὶ ἐφέτος τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον τοῦ Μιχαλιτσίου Πρεβέζης, εἰς θέσιν «Μαραθιά», βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου, ὅπου οἱ ἀγροὶ Σπύρου Λιόντου καὶ Στάθη Κωστή, καὶ εἰς θέσιν Νεραντζιά, ἔτι βορειότερον, ὅπου τέσσαρες ἐπιφανειακοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Εἰς τὴν θέσιν «Μαραθιά» εἶχον ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ ἔτος 1961 8 τάφοι τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., μετὰ ἐνδιαφέροντα κτερίσματα⁶, ἑτέρου δέ, τοῦ ὑποτιθεμένου τάφου 2, μετὰ τὰ πολυτιμότερα τῶν εὐρημάτων⁷, ἡ θέσις δὲν εἶχεν ἐξακριβωθῆ. Διὰ τῆς ἐρεῦνης ἐκείνης διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς σημαντικοῦ νεκροταφείου, τῶς ἀγνώστου πόλεως, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυβίου (IV 63,4) ἀναφερομένην Χαράδραν, βεβαιουμένην μάλιστα καὶ ἐπιγραφικῶς⁸. Τὴν πόλιν ταύτην, χαρακτηριζομένην ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ὡς πολισμάτιον⁹, ἀνοικοδομήσας μετωνόμασεν ὁ βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν Πύρρος (296/95 π.Χ.) εἰς Βερενίκην ἢ

4. Σχετικῶς, K. Schefold, αὐτ. σ. 93 κ.ε. Πρβλ. τὸν ἐκ Mentana εἰς τὸ Μοσεῖον τῶν Θερωμῶν (N Sc. 18 (1921) σ. 59, εἰκ. 3) καὶ τὸν ἐκ Κυρήνης (Afr It 3 (1930) σ. 173. E. Paribeni, Catalogo delle Sculture di Cirene, 1959, πίν. 152).

5. Παρόμοιος τύπος, ἀντιπροσωπευόμενος ὑπὸ τοῦ Διονύσου εἰς Woburn Abbey (Schefold, ἔ.α. σ. 94) καὶ τοῦ τῆς Γλυπτοθήκης Ny-Carlsberg (EV 3963), συνεδέθη ὑπὸ τοῦ Schefold, ἐπὶ τῆ βάσει τῆς λαμπρᾶς κεφαλῆς εἰς Ἰδιωτικὴν συλλογὴν τῆς Βασιλείας (ἔ.α. εἰκ. 37-39, σ. 97 κ.ε.), μετὰ τὴν τεχντροπλίαν τοῦ Λεωχάρους.

6. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 187-194.

7. Αὐτ. πίν. 223.

8. Πρβλ. καὶ Πολυβ. XXII, 9. Ἡπειρ. Χρον. 1935, σ. 263. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν SGDI 1352 ἀπαντᾷ τὸ ἐθνικὸν χεράδρος, L. Robert, Hellenica I (1940) σ. 98. M. Nilsson, Studien zur Geschichte des alten Epirus 1909, σ. 52-53. N. L. Hammond, ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον, 1954, σ. 35. ΑΕ 1957, σ. 101-102 (Σ. Δάκαρης).

9. Πλουτ. Πύρρος 6, 1. Ἄππιαν. Μιθριδ. 4.

1. Περὶ μερικῶν εὐρημάτων ἐκ τῶν θέσεων «Νικολάρα» καὶ «Ματσουγιάννινα», ΑΕ 1950-51, Χρον. σ. 39 (Φ. Πέτσας).

2. G. E. Rizzo, Prassitele, πίν. CXVIII 4-5 - CXXV.

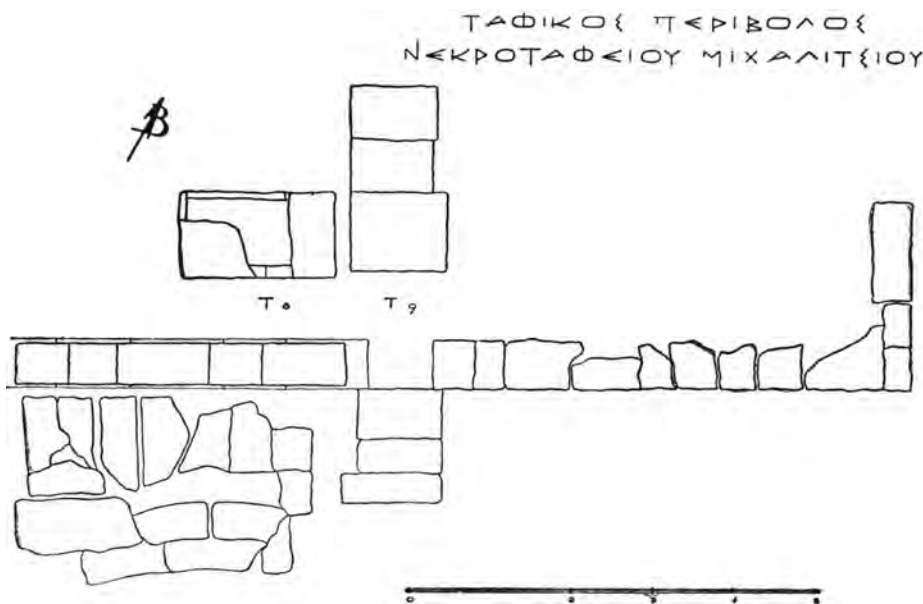
3. K. Schefold, ÖJh 39 (1952), σ. 99.

Βερονικίδα, πρὸς τιμὴν τῆς πενθερᾶς του Βερενίκης, συζύγου τοῦ Πτολεμαίου Σωτήρος τῆς Αἰγύπτου¹⁰.

Τὴν ὑπαρξίν τοῦ πολισίματος τούτου ἐνίσχυσεν ἐφέτος ἡ διαπίστωσις ἐπὶ τῆς φυσικῶς ὀχυρᾶς ράχως «Κουβέλι», με κατεύθυνσιν Δ-Α. (Πί ν. 345 γ, 346 α), ἀποληγούσης ἡρέμως ἐπὶ

νικᾶς παραστάδας καὶ ἀέτωμα εἰς τὴν πρόσοψιν¹¹.

Μὲ κέντρον τὸ σημεῖον τοῦτο ἠνοίχθη πρὸς ὄλας τὰς κατευθύνσεις τάφος, διαστάσεων 9 × 12.50 μ., βάθους μέχρι τοῦ καθαροῦ στρώματος 1 - 1.50 μ. Ἐντὸς αὐτῆς εὐρέθησαν, ἐκτὸς ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καὶ δύο ἀκέφαλα ἐπι-

Σχέδ. 1. Κάτωψις ταφικοῦ περιβόλου

τῆς βορείου παρυφῆς τῶν δύο ἀνωτέρω ἀγρῶν, μερικῶν λειψάνων δόμων ἐξ εὐθρύπτου ἀμμολίθου, δι' ὧν εἶχον κατασκευασθῆ καὶ αἱ πλάκες τῶν τάφων, ἰσχυρῶς ὁμῶς ἀποτριβέντων, ὡς καὶ λαξευμάτων ἰσοπεδώσεως τοῦ βράχου πρὸς ἔδρασιν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως. Ἐπίσης παρετηρήθησαν ἐνταῦθα καὶ ὀλίγοι λίθοι ἀσβεστολιθικοὶ ἀρχαίων κτηρίων καὶ κέραμοι στέγης κλασσικῶν χρόνων, διεσπαρμένοι εἰς μεγάλην ἀκτίνα καὶ πέραν τῆς ράχως.

Εἰς τὸν χώρον τοῦ ὑποτεθέντος τάφου 2, ὅπου εἶχον εὐρεθῆ προπερυσὶ τὰ μαρμάρηνα γλυπτά καὶ ἡ στήλη μετὰ τῆς βάσεως τοῦ Διοζότου Κλεοπτολέμου (β' ἡμισυ 4ου π. Χ. αἰ.), εἶχεν ὑποτεθῆ, ἔνεκα τῶν περισυλλεγέντων διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων, ἡ παρουσία εὐμεγέθους ναοσχήμου μνημείου τοῦ 4ου ἐπίσης αἰῶνος με ἰω-

τύμβια ἀγάλματα ἐκ μαρμάρου (σφζόμενον ὕψος 0,80 καὶ 0,67 μ.), τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος, παριστῶντα παιδίσκας (Πί ν. 346 β), μέτρια ἔργα μαρμαρογλύφου, ἀμέσως δὲ βορειότερον ἀπεκαλύφθη λίθινον βᾶθρον, διαστάσεων 3.82 × 2.52 μ. καὶ ἐν συνεχείᾳ ἰσοδομικὸς ταφικὸς περίβολος, σχήματος Π.

Ὁ περίβολος (Σχέδ. 1· Πί ν. 347 α), τοῦ ὁποῖου ἀπεκαλύφθη ἡ νοτία μακρὰ πλευρά, ἡ πρόσοψις εἰς μῆκος 11.25 μ. καὶ τὸ ἀνατολικὸν κάθετον σκέλος, 2.30 μ., εἶχεν οἰκοδομηθῆ εἰς τὸ ΝΑ. πέρασ τῆς ράχως «Κουβέλι», ἐσωτερικῶς δὲ τοῦ ἀναλήμματος εἶχον ἀνασκαφῆ προπερυσὶν ὁ σεσυλημένος τάφος 8 καὶ ὁ τάφος 9 πλουσιώτερος πάντων εἰς κτερίσματα¹². Πρόκειται ἐπομένως ταφικὸς περίβολος, τύπος συνήθης εἰς τὰ ἀρχαῖα Ἑπειρωτικὰ νεκροταφεῖα, ὁμοῖος, ἀλλὰ ἀρχαιότερος πρὸς τὸν ταφικὸν περίβολον τοῦ Ἀνακτορίου ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ὁ

10. ΑΔ ἔ.ἀ., σ. 192 - 194. Ἐκ παραδρομῆς τοῦ ἐκτελεσάντος τὸ σχέδιον 1 (ΑΔ ἔ.ἀ. σ. 188) ἐποθετήθη ἐσφαλμένως ἡ Σαλαῶρα δυτικώτερον, πλησίον τοῦ ποταμοῦ Λούρου, ἐνφ' πράγματι κεῖται μεταξύ τῶν λιμνοθαλασσῶν Τσουκαλιῶ καὶ Λογαροῦ.

11. Αὐτ. σ. 190.

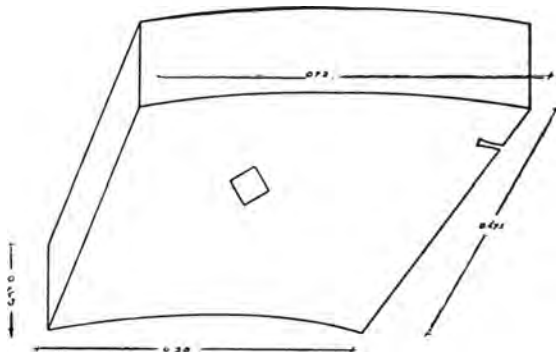
12. Αὐτ. σ. 190, πίν. 221 γ, δ.

όποιος περιείχεν επίσης τάφους και επιτυμβίους στήλας¹³.

Τῆς προσόψεως σφάζεται ἡ κατωτέρα στρώσις θεμελίου, εἰς δὲ τὸ δυτικὸν τμήμα καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν κάθετον σκέλος διατηρεῖται καὶ ἡ ὑπεράνω στρώσις, μὴ ὄρατὴ ἐπίσης, ἀλλ' ἐπιμελέστερον εἰργασμένη (Πί ν. 346 γ). Πρὸ τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς προσόψεως προσετέθη μεταγενεστέρως τὸ μνημονευθὲν βάθρον, διαστάσεων 3.82×2.52 μ., εἰς τὸ θεμέλιον τοῦ ὁποίου εἶχον τοποθετηθῆ καὶ πλάκες τάφων (;) ἐκ προηγούμενης χρήσεως (Πί ν. 347 α - β). Εἰς τὴν νοτίαν

τικὴν κεράμωσιν καλύμματος σαρκοφάγου, εἰς δὲ τὸ μέσον, ἐπιπέδως λαξευθὲν, προσηλοῦτο δι' ἐμπολίων ἐπίθημα λίθινον, ἴσως ἀκρωτήριον. Ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια, ἐπίπεδος ἐπίσης, φέρει ρομβοειδῆ φατνώματα (Σχ ε δ. 4), μαρτυροῦντα ὅτι τὸ ἑλλειψοειδὲς ἐκ λίθου εὐρημα, ἀπετέλει τὴν δίκην στέγης ἐπίστεψιν τοῦ μνημείου.

Ἐντὸς τῆς τάφρου εὐρέθησαν ἐπίσης μικρὸν κιονόκρανον ἡμικίονος ἰωνικοῦ καὶ ἕτερον ὀλίγον μεγαλύτερον ἰωνικὸν ἐπίσης κιονόκρανον ἐξ ἐγχωρίου κιτρινωποῦ πορολίθου (Πί ν. 347 ε), ἀμφοτέρω καλῆς ἐργασίας τοῦ προκεχωρημένου

Σχέδ. 2. Λιθοπλινθίς ἀνήκουσα εἰς ἐξέδραν

πλευρὰν τούτου δύο βαθμίδες ἀποτελοῦν τμήμα ἡμικυκλικῆς ἐξέδρας (Σχ ε δ. 1· Πί ν. 347 β). Εἰς αὐτὴν ἀνήκει ἴσως ἡ λιθινὴ πλινθίς (Σχ ε δ. 2· Πί ν. 347 γ) ἐκ καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου, ἐπιμελοῦς ἐργασίας, εὐρεθεῖσα ὀλίγον νοτιώτερον, ἐντὸς τῆς τάφρου, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἐξωτερικὴ διάμετρος τῆς ἐξέδρας 4.80 μ. περίπου. Ἐπὶ τοῦ βάθρου καὶ τῆς ἐξέδρας, πιθανῶς δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνδρήρου τοῦ ταφικοῦ περιβόλου, θὰ ἴσταντο τὰ εὐρεθέντα ἐπιτύμβια ἀγάλματα τῶν τριῶν κορῶν, τοῦ ἵππεως, τοῦ ἵππου κ.ά. καὶ ἡ ἐπιτύμβιος στήλη μετὰ τὴν βάσιν τοῦ Διοζότου Κλεοπολέμου¹⁴, καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τὰ ἐπιτύμβια ἄνδρα τοῦ Κεραμικοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Πλησίον τοῦ βάθρου εὐρέθησαν ἐπίσης δύο περίεργα ἐκ πορολίθου συνανήκοντα μεγάλα τεμάχια (διαστάσεων 1.20×1.60 μ., Πί ν. 347 δ), ἀποτελοῦντα τὸ τέταρτον ἑλλείψεως, μετὰ διαμέτρους 2.40 καὶ 3.20 μ. (Σχ ε δ. 3).

Τὴν ἄνω κυρτὴν περιφέρειαν κοσμοῦν γλωσσοειδῆ φύλλα φυτοῦ, ἐνθυμίζοντα τὴν διακοσμη-

4ου π.Χ. αἰ.¹⁵, ὡς καὶ τὸ ἐξ ἀσβεστολίθου ἐπιόκρανον παραστάδος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 348 α). Τὸ κιονόκρανον ἔχει ὕψος 0,132 μ., διάμετρον κίονος 0,20 μ., μετὰ 20 ραβδώσεις, διαστάσεις ἄβρακος $0,26 \times 0,26$ μ.

Ταῦτα, ὅπως καὶ τὰ πρὸ διετίας εὐρεθέντα, ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίν ἐκεῖ πλησίον ἐπιταφίων μνημείων μετὰ κίονας, ἡμικίονα καὶ παραστάδας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ἐν δὲ τούτων εἶχεν ἑλλειπτικὸν σχῆμα καὶ στέγην καλυπτομένην διὰ τοῦ ἑλλειπτικοῦ πορίνου καλύμματος, διαστάσεων 3.20×2.40 μ., ἴσως ὑψούμενον ἐπὶ τῆς βάσεως (Σχ ε δ. 5), ἔνθα καὶ εὐρέθη¹⁶.

Ἡ θέσις εὐρέσεώς των πλησίον τοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου ὑποδεικνύει ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνιδρυμένα ἐπὶ τοῦ ἀνδρήρου, εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ ὁποίου διεπιστώθησαν λατύπη γῆς, οἱ τάφοι 8, 9 καὶ 10, ἢ καὶ πλησίον τούτου, ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς ράχως Κουβέλι, τὴν κορυφὴν τοῦ ὁποίου ἔστειφε τὸ ἐκ ψαμμιτολίθων τεῖχος τῆς ἀκροπό-

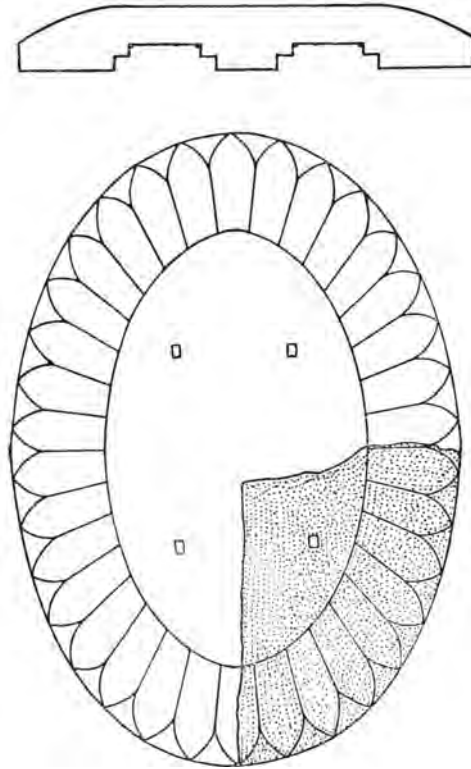
15. Ὁ αὐτὸς ἐγχώριος λίθος ἔχει χρησιμοποιηθῆ καὶ εἰς μερικὰ κιονόκρανα, εὐρεθέντα εἰς τὸ καταγώγιον τῆς Κασσώπης, ΠΑΕ 1953, σ. 204-205, εἰκ. 4-5.

16. Τοῦτο δὲν ἀποκλείουν αἱ διαστάσεις τῆς βάσεως (3.82×2.52 μ.).

13. ΑΕ 1955 (Χρονικά), σ. 16 - 22.

14. ΑΔ ἑ.ά. σ. 191.

λεως. Ἐκ τῆς αὐτῆς τάφου προέρχονται τέλος τμήμα κνήμης ἀνδρικοῦ ἀγάλματος ἐκ μαρμάρου εἰς φυσικὸν μέγεθος, τεμάχιον ἐπιγραφῆς, διατηρούσης τὰ γράμματα Ο Π Τ, καὶ 4 χαλκᾶ νομίσματα, δύο τοῦ Φιλίππου Β', ἐν Κορίνθου, ἐν Κερκύρας¹⁷, μικρὸς λύχνος, γυναικεία κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου καὶ ἕτερον διατηρούμενον μέ-

Σχέδ. 3. Ἄνω ἐπιφάνεια καὶ τομὴ ἑλλείψεως

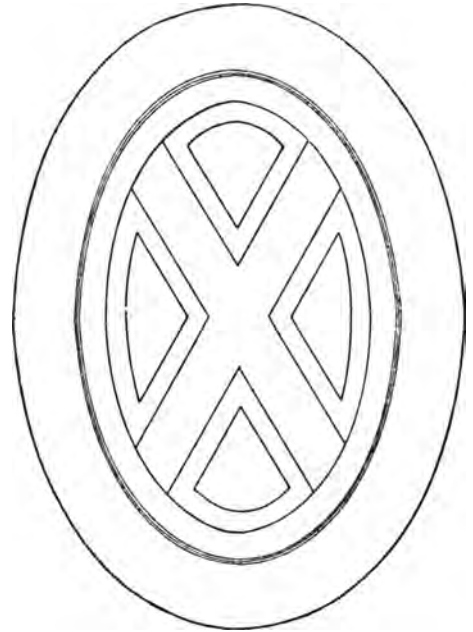
χρι τῆς ὀσφύος, παριστᾶν θεότητα, φέρουσαν πόλον καὶ καλύπτραν, ἅπαντα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Βορείως τοῦ τάφου 9 τοῦ ἀνδρικοῦ διεπιστάθη προσέτι ὁ κιβωτιόσχημος τάφος 10 μὲ προσανατολισμὸν ΝΔ - ΒΑ.

Ὁ τάφος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.67×0.67 μ., μὲ δύο πλάκας εἰς ἐκάστην μακρὰν πλευράν, μίαν δὲ μὲ ἀναθύρωσιν εἰς τὰς στενάς καὶ τέσσαρας παχείας (0,20 - 0,31 μ.) πρὸς κάλυψιν, εἶχε συμπιεσθῆ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἰσχυρῶς. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν καθέτων πλευρῶν διετήρησε ἐπίχρισμα ἐκ λεπτοῦ ἀσβεστοκονιάματος. Ὁ

17. Τρία ὁμοία ἐκ τοῦ Τ9 (ΑΔ ἑ.ἀ. σ. 190).

νεκρὸς, νεαρᾶς ἡλικίας (ὕψος 1.57 μ.), ἔκειτο ὕπτιος. Παρὰ τοὺς πόδας ὑπῆρχον ὀστά, ἐκ παλαιότερας ταφῆς παιδός, καὶ κτερίσματα, ἤτοι χύτρα (Πί ν. 348 β), λύχνος μελαμβαφῆς (Πί ν. 348 γ), κυάθιον μελαμβαφῆς (Πί ν. 348 γ), ἀμφορίσκος μελαμβαφῆς (Πί ν. 348 δ), καὶ χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου Β'¹⁸, παρὰ τὴν δεξιάν

Σχέδ. 4. Κάτω ἐπιφάνεια

χεῖρα, χρονολογούντα τὸν τάφον εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Ἄλλος τάφος (Κ1) ἀνεκαλύφθη εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς ἀγρὸν τοῦ Στάθη Κωστή, ἐσωτερικῶν διαστ. 1.72×0.72 , βάθους 0,90 μ., μὲ προσανατολισμὸν ΒΔ - ΝΑ. Αἱ ἐξ ἀσβεστολιθικῶν κανονικῶν πλακῶν πλευραὶ, μὲ ἀναθύρωσιν εἰς ἀκμὰς τῶν στενῶν πλευρῶν, εἶχον συμπιεσθῆ ἰσχυρῶς. Πλὴν τοῦ διαταραχθέντος σκελετοῦ ὑπῆρχον καὶ τὰ ὀστά τριῶν παλαιότερων ταφῶν καὶ χαλκοῦν νόμισμα Φιλίππου Β', ὡς τοῦ τάφου 10.

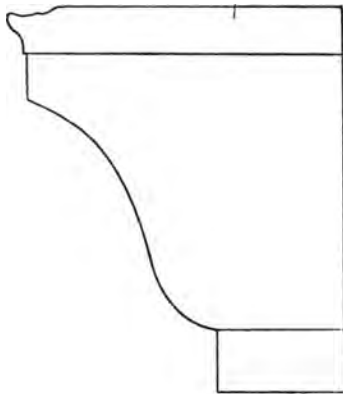
Εἰς θέσιν Νεραντζιές, βορείως τῆς ράχως «Κουβέλι», ὀπότεν διέρχεται ἡ φυσικὴ διάβασις πρὸς Δερβίτζιανα - Κοπάνη, ἐκαθαρίσθησαν 4 τάφοι.

Τάφος 1. Προσανατολισμὸς Β-Ν. πρὸς τὸν Ἀμβρακικόν. Ὁ τάφος κιβωτιόσχημος, ἐσωτερι-

18. Πέντε ὁμοία ἐκ τῶν Τ9 καὶ Τ6 (ΑΔ ἑ.ἀ. σ. 190).

κών διαστάσεων 1.65 × 0,72 μ., βάθους 0,74 μ., με ενιαίας πλάκας έξ άμμολίθου έκαλύπτετο διά τριών πλακών. Έντός του τάφου δύο νεκροί αντίθετως τοποθετημένοι. Άριστερά τής κεφαλής του νεκρού, βλέποντος προς Β., χαλκή στεγγίς, πλησίον τής δεξιᾶς χειρός σιδηρά αίχημή δόρατος.

Τάφος 2. Προσανατολισμός Β - Ν., κιβωτιόσχημος, έσωτερικών διαστάσεων 1.70 × 0,56, βάθους 0,35 μ. Έκάστη τών καθέτων πλευρών ένεδεδυμένη με δύο στρωτήρας κεράμους. Το κάλυμμα είχεν εξαφανισθῆ, διαβρωθείσης τής ύπε-

Σχέδ. 5. Κατατομή επικράνου

ράνω γής. Παρά τούς πόδας του νεκρού χαλκούς κρίκος.

Τάφος 3. Προσανατολισμός Β - Ν., κιβωτιόσχημος, διαστάσεων 2 × 0,58 μ., με πλάκας έξ άμμολίθου εις τās καθέτους πλευράς. Έντός αυτού κυάθιον με στιλπνόν γάνωμα (4ου π.Χ. αί.), σιδηροῦν ξίφος, χαλκή άσπίδισκη, χαλκοῦν έργαλείον, ώς βελόνη, μήκους 0,258 μ., τομής τετραγωνικής, έχον τὸ έν άκρον διχαλωτόν, με τρήμα εις τὰ άκρα τών δύο σκελῶν, τὸ δε έτερον κυκλικόν περίπου.

Τάφος 4. Προσανατολισμός Β - Ν., κιβωτιόσχημος, περιβαλλόμενος με πλάκας άμμολίθου, έσωτερικών διαστάσεων 1.78 × 0,63 μ. Έντός αυτού υπήρχον δύο έρυθρόμορφα ληκύθια του 4ου π.Χ. αί. (Πί ν. 348 ε - ζ'), άμφορεῦς μελαμβαφής μετά του πάματος, ύψους 0,225 μ. (Πί ν. 348 β), του β' ήμίσεος του 4ου π.Χ. αί., σιδηρά αίχημή δόρατος και σκυφίδιον.

Έρυθρόμορφον ληκύθιον, ύψους 0,11 μ., με γάνωμα έξίτηλον (Πί ν. 348 ζ'). Έπί του σώματος διακρίνεται τὸ περίγραμμα προτομής έπι-

φαινομένης θεᾶς, άναδυομένης εκ τής γής εκάτέρωθεν δύο έλικοειδῶν βλαστῶν. Έπό τήν παράστασιν ταινία με ίωνικόν κυμάτιον.

Έρυθρόμορφον ληκύθιον, ύψους 0,13 μ., με συμπληρωθέντα τὸν λαμόν (Πί ν. 348 ε). Γάνωμα μάλλον στιλπνόν. Έπί του σώματος διακρίνεται τὸ περίγραμμα καθημένης επί σκίμποδος γυναικείας μορφής, εκάτέρωθεν έλικοειδῶν βλαστῶν, κρατούσης άντικείμενον, ίσως νάρθηκα. Όπισθεν τής μορφής φυτὸν κυπαρισσόμορφον, εκφυόμενον εκ ραδινου σκεύους, όμοίου προς βάσιν γαμικοῦ λέβητος. Έπό τήν παράστασιν ταινία με ίωνικόν κυμάτιον.

Άγ. Γεώργιος

Κατά τήν διάρκειαν έρευνῶν υπό του καθηγητου κ. Ε. Ε. Higgs εις τήν παλαιολιθικήν θέσιν Άγ. Γεωργίου και Παντανάσσης (πρβλ. σχετικήν εκθεσιν), έπεσημάνθησαν φρεάτια έπισκέψεως (Πί ν. 349 α), έπικοινωνουντα με τήν υπό τὸ έδαφος και εις βάθος 20 περίπου μέτρων διερχομένην έντός του βράχου λαξευτήν σήραγγα του ρωμαϊκοῦ ύδραγωγείου Νικοπόλεως¹⁹. Διήμερος καθαρισμός εις μικρόν βάθος δύο τοιούτων φρεατίων και παρακολούθησις τούτων υπό του εκτάκτου έπιμελητου Άρχαιοτήτων Νικ. Παπαδοπούλου, έδειξεν ότι τὰ φρεάτια, άνά 40 περίπου μέτρα τοποθετημένα, ήσαν τετράγωνοι κατασκευαί (μήκος έξωτερικής πλευράς 1.85 μ.) με άγωγόν έσωτερικῶς, διαστάσεων 0,90 - 0,95 μ. Οι ίσχυροί τοίχοι άπετελοῦντο από τραχείς άργους λίθους και άσβεστοκονίαμα, ώς συνδετικήν ύλην, φέροντες κατ' άποστάσεις στρώσεις έξ όπτοπλίνθων. Η λαξευτή σήραγγ, μήκους 400 μέτρων περίπου, έξήρχετο παρά τούς δυτικούς πρόποδας τών άσβεστολιθικών ύψωμάτων εις τήν περιοχήν Ριζοβουνίου, εκείθεν δε, ώς ύπέργειος πλέον κτιστός ύδραγωγός, παρακολουθῶν τήν βόρειον περιφέρειαν τής πεδιάδος Θεσπρωτικοῦ, διήρχετο διά του χωρίου και ακολουθῶς, ώς περιγράφεται εις τήν προηγουμένην εκθεσιν (ΑΔ έ.ά. σ. 194, Σχέδ. 1).

Περί τών άποτελεσμάτων τής έρεύνης εις τήν παλαιολιθικήν περιοχήν του Άγ. Γεωργίου υπό του κ. Ε. Ε. Higgs, δημοσιεύεται έδῶ ιδιαίτερα εκθεσις.

Περαιτέρω εις τήν περιοχήν Κοινότητος Ριζοβουνίου ό εκτ. έπιμελητής Ν. Παπαδόπουλος έπεσήμανε έρείπια άρχαίου κτηρίου και ψηφιδωτόν δάπεδον, ρωμαϊκής ή χριστιανικής έποχής.

19. Ίδέ αυτ. σ. 194, πίν. 224 β.

Μεσοπόταμον

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἠρευνήθη τὸ πρὸς δυσμὰς τοῦ κυρίως ἱεροῦ τέμενος καὶ διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς τοῦ δωματίου ι κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου, σχέσιν ἔχοντος μὲ τὴν νεκρομαντείαν²⁰. Παραλλήλως ἐγένετο ἡ ὑποστύλωσις τοῦ ὑπεράνω τῶν ἐρειπίων χριστιανικοῦ ναυδρίου, διατηροῦντος τοιχογραφίας τοῦ 18ου αἰῶνος (Πί ν. 349 β). Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν πρὸς κατασκευὴν τῶν ξυλοτύπων διὰ τὰς δοκοὺς καὶ τὸ νέον δάπεδον τοῦ ναυδρίου εὐρέθησαν εἰς τὸ βάθος τοῦ κυρίως ἱεροῦ τοῦ ναοῦ τρία πῆλινα εἰδώλια τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., παριστῶντα τὴν θεὰν τοῦ Κάτω Κόσμου Περσεφόνην (Πί ν. 349 γ), καὶ ἕτερον, ἀπὸ τῆς ὁσφύος καὶ κάτω, παριστῶν χθόνιον δαίμονα, τοῦ ὁποίου οἱ πόδες καλύπτονται διὰ πτερῶν.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκσκαφῶν τοῦ δαπέδου τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς τῆς Μονῆς Παρηγορητίσσης, εἰς τὴν ὁποίαν μελλοντικῶς θὰ στεγασθῆ ἡ Συλλογὴ τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως, προσωρινῶς ἐκτεθειμένων εἰς τὸ νότιον παρεκκλήσιον τοῦ Καθολικοῦ, ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Τραπεζῆς (ἐστιατορίου), ἀμέσως πρὸς δυσμὰς τῆς ἀψίδος, ἐνθα ἡ «ἀποκοπτή» τράπεζα τοῦ ἡγουμένου, λείψανα ἑλληνιστικῆς οἰκίας (Σχ ἐ δ. 6)²¹.

Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τούτων, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται ἀσφαλῶς καὶ βορείως τῆς Τραπεζῆς, πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς, κατεσκευάσθησαν οἱ ἰσχυροὶ τοῖχοι τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς.

Τῆς οἰκίας διατηρεῖται ἡ λιθίνη κρηπίς, τὸ λιθολόγημα, ἡ δὲ ἀνωδομία θὰ εἶχε κατασκευασθῆ δι' ὤμων πλίνθων.

Ἐκτὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας, κατεσκευασμένης διὰ μεγάλων πελεκητῶν καὶ καλῶς συνηρμοσμένων λίθων, ὕψους κατὰ τι πλεόν τοῦ ἡμίσεος μέτρου, οἱ λοιποὶ μεσότοιχοι, ἐκ τυχαίων λίθων, διατηροῦνται ὀλίγον ὑψηλότερον τῶν κατωφλίων.

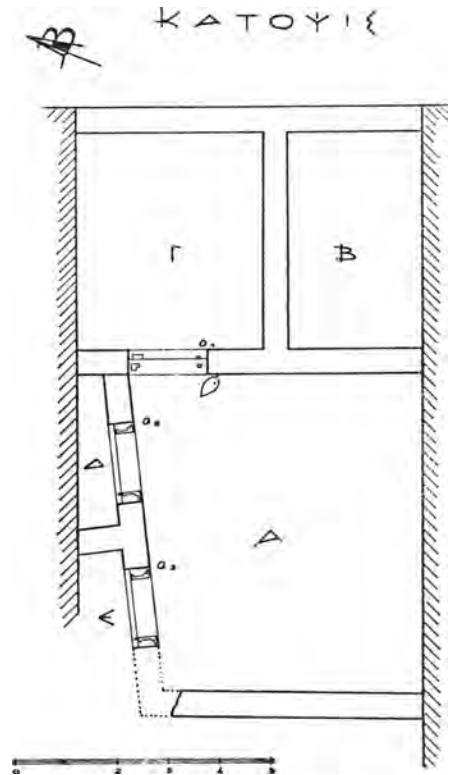
Τῆς οἰκίας ἀπεκαλύφθησαν τμήματα τεσσάρων δωματίων (Β, Γ, Δ, Ε), τοποθετημένων περίξ τῆς αὐλῆς Α (Πί ν. 349 δ), μὲ ψηφοθετημένον διὰ ποταμίων χαλίκων δάπεδον (μῆκος ἀνατ.

20. Πλείονα ἰδῆ Ἔργον 1963, σ. 57 - 64, ἐνθα καὶ σχέδιον κατόψεως.

21. Σχετικῶς Ἄν. Ὁρλάνδος, Τὸ Ἔργον 1963, σ. 194 - 195, εἰκ. 203. Περὶ τῆς Μονῆς καὶ τῆς πρὸς ΝΑ. τοῦ Καθολικοῦ βυζαντινῆς Τραπεζῆς, τοῦ ἰδίου, Ἡ Παρηγορητίσσα τῆς Ἀρτης, 1963.

πλευρᾶς αὐλῆς 5.75, δυτ. 5.10, βορ. 6.20 μ.)²².

Ἵτι ὁ χώρος Α εἶναι ἡ αὐλὴ τῆς οἰκίας, μαρτυροῦν τὸ μέγεθος καὶ ἡ λειτουργικότης, διότι τὰ περίξ δωμάτια ἐπικοινωνοῦν μετ' αὐτῆς, αἱ δὲ θύραι ἀνοίγονται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν δωμα-

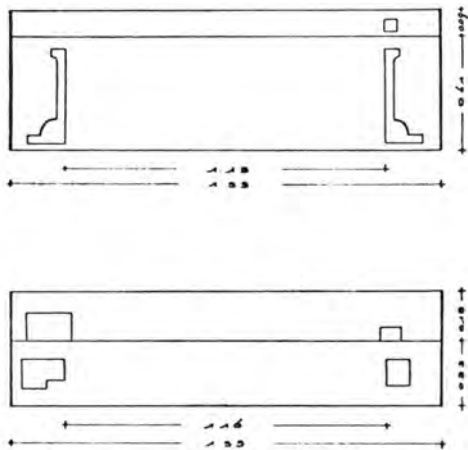
Σχ. 6. Κάτοπις τμήματος ἑλληνιστικῆς οἰκίας

τίων, ἐπίσης ἡ μορφή τῆς ψηφοθετήσεως, προσιδιάζουσα εἰς ὑπαίθριους χώρους. Προσέτι εἰς δύο σημεία, ἀριστερὰ τῶν κατωφλίων α₁ καὶ α₂, εὐρέθησαν ἀποθηκευμένοι κέραμοι στέγης. Τοιοῦτοι κέραμοι φυσικὸν ἦτο νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς τὴν ὑπαίθριον αὐλὴν παρὰ εἰς τὰ δωμάτια οἰκίας.

Τῶν δωματίων Γ, Δ, Ε διατηροῦνται τὰ λίθινα κατώφλια (Σχ ἐ δ. 7), ὑπερέχοντα τοῦ δαπέδου 0,18 - 0,20 μ., μῆκος 1.55, πλάτους 0,41 (α₁) καὶ 0,49 μ. (α₂ καὶ α₃). Ἐπὶ τῶν κατωφλίων τούτων διακρίνονται αἱ πειόσχημοι ἐγκοπαὶ (α₂ καὶ α₃) ἢ οἱ ὀρθογώνιοι τὸρμοι (α₁) πρὸς στήριξιν τῶν ξυλίνων ἐπενδύσεων τῶν παραστάδων, μὲ τοὺς τὸρμους περιστροφῆς τοῦ ἄξονος τῆς θύρας ἐπὶ

22. Τὸ Ἔργον 1963, σ. 194-195.

της πρὸς τὰ συνεχόμενα δωμάτια πλευρᾶς. Κατὰ ταῦτα αἱ θύραι ἦσαν μονόφυλλοι, ἀνοιγόμενοι πρὸς τὰ δωμάτια ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ κατώφλιον τοῦ δωματίου Β ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν ἀλλήν πλευρᾶς δὲν ἀνευρέθη εἰς ὅσον τμήμα αὐτῆ ἀπεκαλύφθη, ἐπὶ δὲ τοῦ μεσοτοιχοῦ Β - Γ ἡ ὑπαρ-

Σχέδ. 7. Κάτωψις κατωφλίων α₂, α₃, (ἄνω), α₁ (κάτω)

ξις αὐτοῦ δὲν εἶναι βεβαία, μὴ διατηρηθέντος τοῦ τοίχου καθ' ὅλον τὸ μήκος.

Ἐντὸς τῆς οἰκίας συνελέγησαν ὀλίγα ὄστρακα ἑλληνιστικά, ἡ ἄκρα μύξας πηλίνου λύχνου τοῦ 3ου - 2ου π.Χ. αἰῶνος²³, ὀξυπύθμενος ἑλληνιστικὸς ἀμφορεύς (Σχέδ. 6), πηλίνη λεκανίς, τρία περγαμηνὰ ὄστρακα λεκάνης, χαλκῆ ἐφηλίσ, δύο πήλινα κυκλικὰ ὑπόστατα (βάσις λύχνου ἢ λαμπάδος), ἀργυρὰ δραχμὴ Κορίνθου (κεφαλὴ Ἀθηναῖς πρὸς ἀριστερά - Πήγασος πρὸς ἀριστερά, τοῦ 3ου - 2ου π.Χ. αἰ.) καὶ ἐφθαρμένον χαλκοῦν νόμισμα, ὡς καὶ δύο χαυλιόδοντες κάπρου.

Ἐπὶ τὸ ἑλληνιστικὸν δάπεδον, ἐντὸς τῆς ἐρυθρᾶς ἀργιλικῆς γῆς, εὐρέθησαν μερικά χονδροειδῆ προϊστορικὰ ὄστρακα μετ' ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐξ ἄλυσσειδῶν (κατηγορία II).

Συμφώνως πρὸς τὰ εὐρήματα ἡ ἑλληνιστικὴ οἰκία ὑπῆρξεν ἐν λειτουργίᾳ κατὰ τὸν 3ον - 2ον π.Χ. αἰῶνα.

Δυτικῶς ταύτης εὐρέθη κυκλικὸν ὑπόγειον, ἐσκαμμένον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, μετ' ἀδιάδρομον στενὸν πρὸς δυσμᾶς. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου διακρίνονται ἴχνη κυκλικὰ, πιστοποιοῦντα τὴν ἐδρα-

σιν στυλίσκων ἐξ ὀπτοπλίνθων βυζαντινοῦ ὑποκαύστου, ἀναγκαίου διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς βυζαντινῆς Τραπεζῆς. Τοιαῦτα ἴχνη στυλίσκων διεπιστάθησαν ἐπίσης καὶ κατὰ τὸ ΝΔ. τμήμα τῆς ἀλλῆς Α, ὑψηλότερον ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ δαπέδου, ἔνθα δύο σειραὶ ἐκ 4 τετραγωνικῶν ὀπτοπλίνθων ἔφερον παρόμοια κυκλικὰ ἴχνη ἐδράσεως στρογγύλων πεσσίσκων.

Κατὰ τὴν διάνοξιν βόθρου εἰς τὴν ἀλλήν τοῦ οἰκίσκου Γεωργίου Παπακίτσου, κατοικοῦ Ἄρτης, παρὰ τὴν ὁδὸν Ὀδηγητρίας, ἀνεκαλύφθη ἐντὸς βαθείας φυσικῆς κοιλοτήτος τῶν βράχων ἀρχαῖος βόθρος μετ' ἀριθμὸν τεμάχια εἰδωλίων καὶ τύπων (μητρῶν) ἐκ πηλοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., εἰκονίζοντα θεότητα κατὰ τὸ πλεῖστον χθονίας λατρείας. Ἡ περιοχὴ τῆς Ὀδηγητρίας, περιλαμβάνουσα τὰς δυτικὰς ὑπαρῆς τῆς Περάντης, ἰδίως δὲ ἡ χαμηλὴ ἑκτασίς ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Μονὴν Κάτω Παναγίας, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὡς νεκροταφεῖον²⁴.

Ὅτι πρόκειται βόθρος κοροπλαθείου καὶ οὐχὶ ἱεροῦ, ἀποδεικνύουν ἡ σύγχρονος κατασκευὴ τῶν τύπων, αἱ ποικίλαι μορφαὶ τῶν εἰδωλίων καὶ μητρῶν καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τούτων. Μερικοὶ τύποι μάλιστα διατηροῦν καὶ τὸ ὄνομα κατὰ γενικὴν τοῦ κοροπλάθου: ΣΑΤΥΡΟΥ, μετ' ἑξ ἑτάμματα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 350 α). Ἡ λειτουργία κοροπλαθείου πλησίον ἐκτεταμένου ἀρχαίου νεκροταφείου εἶναι ἐπομένως εὐνόητος.

Ὁ πηλὸς τῶν μητρῶν, κεραμοχρῶς καὶ καθαρὸς, ἔχει ἀφεθῆ ἐπίτηδες μαλακός, κατόπιν ὑπολογισμένης μετρίας ὀπτήσεως, διὰ νὰ διευκολυνθῆ ἡ παραγωγή τῶν εἰδωλίων. Αἱ εἰκονιζόμεναι ἀποδίδουν τὴν προσθήαν ὄψιν τῶν μορφῶν, τὸ δὲ συμπληρωματικὸν ἡμισυ παρήγεται διὰ χειριστοῦ τύπου. Πρὸς κατασκευὴν ἀντιτύπων ἐφηρμόζετο ἐντὸς τῶν μητρῶν στρώμα μαλακοῦ πηλοῦ, ἀκολούθως δὲ προσηρμόζοντο αἱ δύο ἀντίστοιχοι μῆτραι, ἀφοῦ προηγουμένως ὑγραίνοντο δι' ὕδατος αἱ παρυφαὶ τοῦ νοποῦ πηλοῦ. Τὴν ἀκριβῆ προσαρμογὴν τῶν δύο τύπων διευκόλυνον τὸ πλατὺ περιχεῖλωμα τῶν τύπων καὶ οἱ «ὀδηγοὶ» ἢ δεικταί, δηλαδὴ χαρακτηριστικαὶ κοιλάνσεις τοῦ περιχειλώματος ἢ ἐγκοπαί.

Ἡ ἰδιότης τοῦ ἡμίποτου πηλοῦ τῆς μῆτρας νὰ ἀπορροφῇ ὑγρασίαν, ἀπέτρεπε τὴν πρόσφυσιν τοῦ νοποῦ πηλοῦ τοῦ εἰδωλίου. Ἀκολούθως διὰ

23. Παραπλήσιοι ἐκ τοῦ νεκροταφείου εἰς Μεσοπόταμον Πρεβέζης, Τὸ Ἔργον 1961 σ. 123, εἰκ. 125.

24. Γ. Μηλιάδης, ΑΔ 1926, σ. 63-77· BCH 1955, 1, σ. 267.

τοῦ ἀνοίγματος εἰς τὴν βᾶσιν τῆς μήτρας ἐγίνετο ἢ συρραφή τῶν δύο τμημάτων διὰ τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς εἰς τὰ σημεῖα συναρμογῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀποξήρασιν τοῦ πηλοῦ, ἀφηροῦντο εὐχερῶς οἱ τύποι καὶ ἀπλευθεροῦντο τὰ ἀντίτυπα.

Εἰς τὰς δημοσιευομένας εἰκόνας παριστάνονται οἱ ἐπόμενοι τύποι καὶ τὰ ἀντίτυπά των²⁶ ἐκ πηλοῦ.

Τύπος με ἔκμαγειον (Πί ν. 350 α - β), διατηρούμενον ὀλίγον χαμηλότερον τῆς ὀσφύος μέχρι τῆς κλίνης. Παριστᾶ ἀνακεκλιμένην ἐπὶ ἀνακλίντρου χθονίαν θεότητα εἰς νεκρόδειπνον. Ἐπὶ τοῦ περιχειλώματος ἄνω δεξιὰ χαραγμένον μετὰ τὴν ὀπτησιν τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου κατὰ γενικήν: ΣΑΤΥΡΟΥ. Σφζόμενον ὕψος 0,22 μ. Ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἀνώμαλος. Τεχνοτροπία τῆς μορφῆς καὶ τῶν γραμμάτων τοῦ προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰ.

Τύπος (Πί ν. 350 γ) παραπλήσιος τοῦ Πί ν. 350 α με ἀντίτυπον (Πί ν. 350 δ). Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας πρόσθετος πηλός, σχηματίζων ἔξαρμα εἰς ὀρθὴν γωνίαν, πρὸς στήριξιν τοῦ τύπου καὶ τὴν ἀσφαλῆ συγκράτησιν διὰ τῆς χειρὸς. Σφζόμενον ὕψος 0,205 μ. Προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰ.

Τύπος (Πί ν. 351 α) σχεδὸν ἀκέραιος (ἐλλεῖπει μόνον τμήμα περὶ τὴν βᾶσιν), ἀποδίδων τὴν θεάν Ἀθηνᾶν με κράνος, αἰγίδα καὶ δόρυ, σπένδουσαν με φιάλην πρὸ χαμηλοῦ βωμοῦ. «Ὁδηγός» εἰς τὸ ἄκρον τοῦ περιχειλώματος, εἰς τὸ ὕψος τοῦ μετώπου τῆς θεᾶς καὶ ἐγκοπὴ (μὴ ὄρατῆ), ἕτερος «ὀδηγός» ἀριστερά, περὶ τὸ μέσον τοῦ περιχειλώματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐγκοπὴ, ὀλίγον χαμηλότερον τῆς αἰγίδος. Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἀνωμάλου πλευρᾶς τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου κατὰ γενικήν: ΣΑΤΥΡΟΥ καὶ ἐμπίεστος κοιλότης πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ δείκτου τῆς χειρὸς καὶ ἀσφαλῆ συγκράτησιν τοῦ τύπου. Ὑψος 0,27 μ. Τεχνοτροπία γραμμάτων καὶ μορφῆς τοῦ προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰῶνος.

Τύπος με ἀντίτυπον (Πί ν. 351 β), (ἀριστερά), παριστᾶν Γοργῶ με ὀφιοειδεῖς βοστρύχους, διατηρούμενος μέχρι τοῦ στήθους. Ἐλλεῖπει τὸ ἄνω ἀριστερὸν μέρος τοῦ κρανίου. «Ὁδηγός» παρὰ τὸ δεξιὸν περιχειλῶμα εἰς τὸ ὕψος τοῦ πώγωνος. Σφζόμενον ὕψος 0,165 μ. Προκεχωρημένου 4ου π.Χ. αἰ.

Ἀκέραιος τύπος με ἀντίτυπον (Πί ν. 351 γ). Ἀποδίδει πιθανῶς τὸν Γανυμήδην. Ὁ ἀγαπημένος τοῦ Διὸς, με φρύγιον πῖλον καὶ ἀνατολικᾶς ἐνδρομίδας, ἔχων ἀπογεγυμνωμένον τὸ

25. Τὰ ἐκ πηλοῦ ἔκμαγεῖα κατεσκευάσεν ὁ Ἡπειρώτης γλύπτης κ. Π. Βρέλλης, ἡ δὲ συζήτησις μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ὑπῆρξε χρήσιμος.

σῶμα ἀπὸ τοῦ καταπεσόντος εἰς τὴν ὀσφὺν ἱματίου, παριστάνεται ἀναπαυόμενος ἐπὶ βάθρου εἰς στάσιν ὀκλάζουσας. Παρὰ τὴν δεξιάν κνήμην τοῦ ἀντιτύπου εἰκονίζεται πτηνὸν (ἀετός;), τὸ ὁποῖον με παιδικὴν τρυφερότητα περιβάλλει προστατευτικῶς διὰ τῆς δεξιᾶς. Δύο «ὀδηγοὶ» παρὰ τὸ περιχειλῶμα ἑκατέρωθεν τοῦ προσώπου, ἕτερος ἀριστερὰ περὶ τὸ μέσον τοῦ περιχειλώματος. Ὑψος 0,17 μ. (4ου π.Χ. αἰ.).

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΙΩΤΙΑΣ

Κατὰ τὴν διάνοξιν παρακαμπτηρίου ὁδοῦ, δύο χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς πόλεως Παραμυθιάς, ὁ προωθητὴρ ἀνέτρεψεν ὀλίγους τάφους ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Φωτικῆς. Διεσώθησαν μεγάλος πῖθος, ἀπὸ τῶν ὧμων μέχρι τῆς βάσεως, καὶ τμήμα (ὕψους 1 μέτρον) ἐπιτυμβίου λατινικῆς ἐπιγραφῆς (σφάζεται ὀλόκληρον τὸ δεξιὸν ἡμισυ), διαστ. 1,40 × 0,70 μ., φυλασσόμενον σήμερον εἰς Παραμυθίαν. Ἐπὶ τῇ βάσει φωτογραφίας, τὴν ὁποίαν ἀπέστειλεν ὁ ἔκτ. ἐπιμελητῆς Ἰ. Πανδῆς, καθηγητῆς, καὶ ὁ Σπ. Μουσελίμης ἀναγιγνώσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς περιβαλλομένης με πλαίσιον :

... MEMMI
... ONIS. ET
... ENC ME DEA
... A
... NN. XXXX
... RO & IMVS
... EMERITAE
... T. SIBI

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καστρίτσα

Εἰς τὸν σημαντικὸν προϊστορικὸν συνοικισμὸν τῆς Καστρίτσης²⁶ εὐρέθη ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ξεν. Ζώη ὑπὸ τοῦ κ. Alb. Hitteman, Διευθυντοῦ τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Διεκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ὕστεροελλαδικῶν χρόνων τάφος κιβωτιόσχημος, ἀποκαλυφθεὶς ἐκ τῆς διαβρώσεως τῶν ὑδάτων, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ὑπῆρχεν ἀβαφῆς ψευδόστομος ἀμοφορεὺς (Πί ν. 351 δ) τῆς YE III B ἢ τῆς πρωΐμου YE III C1 περιόδου²⁷. Ὁ τάφος, διαστάσεων 0,96 × 0,45 μ.,

26. Περὶ τῶν δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ΠΑΕ 1951, σ. 173 - 183, 1952, σ. 362-386.

27. Furumark, The Myc. Pottery, εἰκ. 6, 179, 181, εἰκ. 23, σ. 85 - 86. Ὑψους 0,113 μ. Πηλός ὠχρός, σῶμα ἀμφικωνικόν, βάσις ἐπίπεδος, λαβαὶ τομῆς κυκλικῆς, δίσκος στομίου εὐρὸς καὶ ἐπίπεδος.

βάθους 0,55 μ., με μίαν πλάκα εκ φλύσχου εις εκάστην των πλευρών, ερευνηθείς την 3-12-1963 οὐδέν ἕτερον ἀπέδωσαν.

Οὗτω εις τὰς μέχρι σήμερον «μυκηναϊζούσας» κύλικας τῆς Καστρίτισης ἐντὸς τάφου γειτονικοῦ ἀγροῦ²⁸ τὸ νέον κεραμεικὸν ἀπόκτημα, ἐντὸς κιβωτιοσχήμου τάφου, ἀποτελεῖ πολύτιμον στοιχείον περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ἡπείρου μετὰ τὴν μυκηναϊκὴν - ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα²⁹.

Ὁ νέος οὗτος κιβωτιόσχημος τάφος τῆς ΥΕ III Β/С1, προστιθέμενος εις τοὺς μέχρι σήμερον γνωστούς ἐξ Ἡπείρου τάφους τοῦ Καλπακίου καὶ τοῦ νεκυομαντείου τῆς Ἐφύρας³⁰, παρέχει πρόσθετον στοιχείον περὶ τῆς διατηρήσεως τούτου ἐκ τοῦ μεσοελλαδικοῦ, εις περίοδον καθ' ἣν εις τὴν μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοῦ θολωτοῦ καὶ θαλαμοειδοῦς τύπου (ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων) καὶ ὁ ὁποῖος ἐπανεμφανίζεται μόλις κατὰ τὴν ΥΕ III C ἢ ὀλίγον πρὶν, ἐνισχύεται ὡς ἐκ τούτου ἢ ἐντύπως, ὅτι ἡ ἐπανεμφάνισις τοῦ τύπου κατὰ τὴν μεταβατικὴν ΥΕ III Β/С περίοδον δυνατόν νά ὀφείλεται εις τὴν διείσδυσιν εις τὴν νοτιὰν Ἑλλάδα βορειοελληνικῶν στοιχείων³¹.

ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ Χρ. Γεωργίου ἐκ Καστρίτισης παρεδόθησαν, ἐπίσης, τὰ κατωτέρω τρία ἀγγεῖα, παρασυρθέντα ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐντὸς τῆς ἀποξηραντικῆς αὐλακος τῆς πεδιάδος Καστρίτισης.

1. Ἀμφορίσκος τροχήλατος με στυλινὸν μελανὸν γάνωμα, νοτιοελληνικῆς προελεύσεως, τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος.

2. Χειροποίητος δίωτος ἀμφορίσκος, ἀβαφῆς (Πί ν. 351 ε), ὕψους 0,08 μ., ἐγχωρίου κατασκευῆς, ἔχων ἐπὶ τῶν ὤμων κρεμάμενα ὀρθογώνια ἐκ στικτῶν κοκκίδων. Ἡ μυκηναϊκὴ καταγωγή τοῦ σχήματος εἶναι σαφῆς³². Ἀρχαὶ 1ης π.Χ. χιλιετηρίδος πιθανῶς.

28. ΠΑΕ 1951, σ. 182, εἰκ. 7, 1952, σ. 365, εἰκ. 3.

29. Περὶ τῶν μυκηναϊκῶν εὐρημάτων εις τὴν Ἡπειρον, ΑΕ 1956, σ. 114-153, 1959, σ. 143. Antike Kunst, 1963 (I Beiheft) σ. 48, πίν. 21, 6. Archaeology 15 (1962) σ. 87. Τὸ Ἔργον 1958, σ. 97, 1960, σ. 110-111, 1963, σ. 61-62. ΑΔ (1962/3): Χρονικά. Ν. Sanders, AJA 67 (1963) σ. 110-111.

30. ΑΕ 1956, σ. 114 κ.ε. Τὸ Ἔργον 1963, σ. 62.

31. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, βλ. V. R. d' A. Desborough, The last Mycenaeans and their Successors, 1964, σ. 36 κ.ε.

32. Πρβλ. ἰδίαι τὰ ἐκ Κεφαλληνίας παράλληλα τῆς ΥΕ III C, Σπ. Μαρινάτος, ΑΕ 1932, (Λακκίθρα), πίν. 7, ἰδίαι οὖν ὑπ' ἀριθ. 86, πίν. 11 (171) καὶ 12 (184), ΑΕ 1933 σ. 81, εἰκ. 25, ἐκ τοῦ τάφου Α1 Μεταξάτων τῆς ΥΕ III Β - C1 περιόδου. Περαιτέρω ἐκ τοῦ νεκροταφείου Βεργίνης, Μ. Ἀνδρόνικος, ΠΑΕ 1952, σ. 246, εἰκ. 27, 1953, σ. 156, εἰκ. 19 (περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ

3. Χειροποίητος ἀβαφῆς πρόχους, ὕψους 0,142 μ. (Πί ν. 352 α) ἐγχωρίου κατασκευῆς (ἀ' ἡμισυ 1ης π.Χ. χιλιετηρίδος).

Ἐλεοῦσα Ἰωαννίνων

Πλησίον τοῦ ἀεροδρομίου Ἰωαννίνων, ἀριστερῆ τῆς ὁδοῦ, ὅπου σήμερον αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ οἰκοτροφείου «Ἄγ. Ἐλένης», εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Alb. Hitteman μερικαὶ αἰχμαὶ ἐκ πυριτολίθου τῆς τελευταίας φάσεως τῆς Μέσης Παλαιολιθικῆς περιόδου (Πί ν. 352 β, αἱ δύο πρῶται ἄνω, μήκους 26 καὶ 49 χιλιοστῶν). Τὰ λοιπὰ εδρήματα (Πί ν. 352 β), κυρίως αἰχμαὶ, συνελέγησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εις τὴν περιοχὴν τῆς Κοινότητος Λούρου, 25 περίπου χιλιόμετρα νοτίως τῆς παλαιολιθικῆς θέσεως τοῦ Ἄγ. Γεωργίου.

Δολιανὰ

Τεμάχια ψηφιδωτοῦ δαπέδου καὶ ἐρείπια χριστιανικῆς βασιλικῆς διακρίνονται εις ἀγρὸν τῆς περιοχῆς Κοινότητος Δολιανῶν εις τὴν λεκάνην τοῦ Καλπακίου. Ὁ ἀγρὸς εὐρίσκεται περὶ τὰ 100 μ. νοτίως τῆς ὁδοῦ πρὸς Δολιανὰ, παρὰ τὸ 36ον χιλιόμετρον, νοτίως τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, 3 χιλιόμετρα περίπου βορείως τῆς Μονῆς Βελλᾶς.

ΛΟΙΠΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

Διὰ πιστώσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι.

Διὰ δαπάνης 440.000 συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ περιμετρικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης (Πί ν. 352 γ - δ).

Διὰ δαπάνης 100.000 δραχμῶν συνεχίσθησαν ἐπίσης αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν ἡρειπωμένων οἰκιῶν τοῦ Σουλίου. Μία τῶν καλύτερων διατηρουμένων, ἡ θεωρουμένη ὡς οἰκία τοῦ Σουλιώτου Πάνου Μπούση, ἀποκατεστάθη πλήρως (Πί ν. 353 α, δ), διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ξενὸν καὶ νὰ στεγάσῃ τὰ εδρήματα, τὰ συνδεόμενα μετὰ τὴν περίοδον τῶν ἡρωικῶν ἀγῶνων τῶν Σουλιωτῶν.

Διὰ δαπάνης τοῦ ἐκ Παραμυθιάς κ. Σωτηρίου Παπαθανασίου, ἐμπόρου ἐν Ἰωαννίνοις, ἀνεσκάφη καὶ ἀνωκοδομήθη, ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ὁ ὑπὸ τοῦ Καλογήρου Σαμουὴλ ἀνατιναχθεὶς μικρὸς ναὸς τῆς Μονῆς

τῆς 1ης χιλιετηρίδος, τοῦ ἰδίου, Balkan Studies 2, 1 (1961), σ. 85 κ.ε., ἰδίαι 97-98. P. Amandry, Collection Hélène Stathatos, 1953, πίν. XXIX, 205.

Ἄγ. Παρασκευῆς Κουγκίου (Δεκέμβριος 1803).

Διὰ δαπάνης 200.000 ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν μεταβυζαντινῶν ναῶν Ἄγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Κάτω Μερόπης τῆς ἐπαρχίας Πωγωνίου, τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Κορίτιανης καὶ τοῦ ναοῦ Ραβενίων Κατσανοχωρίων τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης, τοῦ Ἄγ. Γεωργίου Βροσίνας, τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Στούμαινας, πληγέντος προσφάτως ὑπὸ σεισμοῦ, τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν τῆς Νήσου Ἰωαννίνων. Διὰ συνεργεῖο ὑπὸ τὸν ζωγράφον συντηρητὴν τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Σταῦρον Μπαλτογιάννην, ἐγένοντο συντήρησις καὶ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν τριῶν ἐξωναρθῆκων τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν Νήσου, ὡς ἐπίσης καθαρισμὸς τοῦ βυζαντινοῦ βημοθύρου τοῦ ναοῦ Ἄγ. Χαραλάμπους Περάματος Ἰωαννίνων³³. Διεπιστάθη ὅτι ἡ ἀριστερὰ φά τοῦτου, κοσμουμένη ἀρχικῶς διὰ πλοχοῦ, ἐτροποποιήθη εἰς μεταγενεστέραν περίοδον, διότι ἐπ' αὐτῆς διακρίνονται τὰ ἄκρα βλαστοσπειράς, συνεχιζομένης καὶ εἰς προστεθὲν μεταγενεστέρως ξύλινον πλαίσιον, μὴ εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα. Προσέτι ὠλοκληρώθησαν αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ Φετιχιῆ Τζαμί εἰς τὸ Κάστρον Ἰωαννίνων (Πί ν. 353 ζ')³⁴.

Τέλος συνετηρήθησαν μικρὰ τμήματα τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κάστρου Ἰωαννίνων, ἡ ὁποία εἶναι ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἀναγομένη κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

Ὁ παρὰ τὸν δυτικὸν τουρκικὸν πυλῶνα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς λεγόμενος πύργος τοῦ Θωμᾶ ἀποκατεστάθη μέχρι τοῦ σφζομένου ὕψους του (Πί ν. 353 γ).

Ἐκατέρωθεν τοῦ τόξου ἐντὸς ζωφόρου, πλαισιουμένης δι' ὀπτοπλίνθων, διακρίνονται ἀριστερὰ, μεταξὺ δύο σταυρῶν ἐκ πλίνθων, ἡ ἐπιγραφὴ ΘΩΜΑΣ (Θωμᾶς), προφανῶς τὸ ὄνομα τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Θωμᾶ Πρελοῦμπου ἢ Πρελιούμποβιτς (1367 - 1384), συζύγου τῆς Ἀγγελίνας Παλαιολογίνης³⁵. Ἐπὶ τῆς λοιπῆς ζωφόρου, δεξιὰ τοῦ τόξου, οὐδὲν ἴχνος γραμμάτων διεσώθη.

Ἐκ τῶν σαφῶς διακρινομένων, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ βυζαντινοῦ πύργου ἰχνῶν (Πί ν. 353 γ) προκύπτει ὅτι οὗτος ἀπετέλει προσθήκην μεταγενεστέραν. Δεξιὰ μάλιστα τοῦ πύργου διατηρεῖται καὶ βαθεῖα ἐγκοπὴ (Πί ν. 353 β), ἐξικνουμένη πέραν τῆς προσθήκης τοῦ Θωμᾶ, διὰ

τῆς ὁποίας διήρχετο δοκὸς ἀσφαλίζουσα τὴν ἀρχαιότεραν τοῦ πύργου τοῦ Θωμᾶ ὑπάρχουσαν πύλην τοῦ βυζαντινοῦ κάστρου. Ἄρα τὸ λοιπὸν τμήμα τοῦ τείχους, κατεσκευασμένον διὰ μικροτέρων ἀργῶν λίθων καὶ δι' ἐνθέτων καθέτων κεράμων, εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ Πρελοῦμπου, ἀναγόμενον πιθανώτατα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου Μιχαὴλ Α' (1204 - 1215), ἰδρυτοῦ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου³⁶. Ἡ μορφή αὐτῆ τοῦ τείχους συνεχίζεται καθ' ὅλον τὸ μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κάστρου, καὶ ἐπανεμφανίζεται εἰς τὸ ΒΑ. τμήμα, κάτωθι τοῦ Δημοτικοῦ Μουσείου, πλησίον τοῦ λεγομένου «Γουλά». Ἐνταῦθα διακρίνει τις τρεῖς οἰκοδομικὰς φάσεις (Πί ν. 353 ε).

Ἡ νεώτερα κατασκευή, καμαροσκέπαστος προσθήκη, διακρινομένη διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατασκευῆς ἐξ ὀρθογωνίων πελεκητῶν λίθων, ἐναλασσομένων με ὀριζοντίας περίπου στρώσεις ὀπτοπλίνθων καὶ παρενθέτων ἐπαλλήλων πλίνθων, δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θωμᾶ. Αὕτη προήσπιζε τὴν εἰς τὸ βάθος τοῦ προπυργίου ἐντετειχισμένην μικρὰν πύλην, ἀντικαταστήσασαν ἀρχαιότεραν, τῆς ὁποίας τὸ ὑψηλότερον τόξον διακρίνεται εἰς τὸν Πί ν. 353 ε, ἡσφαλίζετο δὲ διὰ καταρακτικῆς θύρας (Πί ν. 353 ζ). Τέλος, τρίτην καὶ ἀρχαιότεραν κατασκευὴν ἀποτελεῖ ὁ πρὸς ἀριστερὰ ἰσχυρὸς κυκλικὸς πύργος, ὁ «Γουλάς» (Πί ν. 353 η), ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατὸν νὰ συνδεθῆ με τὸ τεῖχος, διὰ τοῦ ὁποίου περιτείχισεν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Νορμανδὸς Βοημοῦνδος, υἱὸς τοῦ Γυϊσκάρδου, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως (1081)³⁷.

Ὁ περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος γενόμενος περιτειχισμὸς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ συνίστατο εἰς τὴν κατασκευὴν ἐξωτερικοῦ τείχους, περιβάλλοντος τὸ βυζαντινὸν κάστρον, καὶ ἐσωτερικῆς ἀκροπόλεως (Ἴτς Καλέ), ἐνθα τὸ Φετιχιῆ Τζαμί.

Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

36. Αὐτ. σ. 8. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Δελτίον Ἰστορ. Ἐθνολ. Ἐταιρείας 3, σ. 454. Ἡ ἐξαφάνισις τῶν ἰχνῶν τῆς βυζαντινῆς πόλης ὀφείλεται εἰς τὴν κατακρήμνισιν τοῦ τυμπάνου, τὸ ὁποῖον συνεπληρώθη προχείρως.

37. Περί τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Βοημοῦνδου, Ἄννα Κομνηνῆ, Ἀλεξιάς Ε', IV, 1 - 4, ἔκδ., LEIB, τ. Β' σ. 17 - 19 καὶ Guilelmus Apuliensis, Gesta Roberti Wiscardi, Ε', ἔκδ. Μ. Mathieu, Παλέρμον 1961, σ. 238. Ὅτι ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἐπὶ «ἐρμυνοτάτης ἀκροπόλεως» μνημονευόμενον νέον «κάστρον», τὸ ὁποῖον ἀνήγειρεν ὁ Βοημοῦνδος, θεωρήσας τὸ προϋπάρχον ἐπισφαλές, ἔκειτο πιθανώτατα ἐπὶ τοῦ βορείου βράχου, ἐνθα τὸ Τέμενος Ἀσλάν Πασᾶ (σημ. Δημοτικὸν Μουσεῖον), ὁ δὲ πρὸς νότον στρουγγύλος πύργος, ὁ «Γουλάς», ἀνήκει εἰς τὸ κάστρον τοῦτο, ὁπεστήριζεν ἡ κ. Ἐρα Βρανοῦση εἰς διάλεξίν τῆς (30 - 3 - 64) εἰς Ἰωάννινα (αἰθουσα Ἐταιρείας Ἡπειρ. Μελετῶν).

33. Ἡπειρ. Χρον. 1928, σ. 220 - 222 (Ἄρ. Ζάχος).

34. ΑΔ Ἐ.ἀ. σ. 198, πίν. 226, 3.

35. Ἡπειρ. Χρον. 1930, σ. 7 - 8 (Ἄν. Ὀρλάνδος).

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Κέρκυρα

Κατά τὸ ἔτος 1963 τὸ κύριον ἔργον τῆς Ἐφορείας Ἰονίων Νήσων ὑπῆρξεν ἡ συνέχισις τῆς ἀπὸ τοῦ 1962 ἀναληφθείσης ἀνασκαφῆς εἰς τὸ ἐν Κερκύρα βασιλικὸν κτῆμα τοῦ Μον Repos, διὰ τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας δημοσιεύεται κατωτέρω χωριστὴ λεπτομερῆς ἔκθεσις.

Περιορισμένη ὁμως ἔρευνα ἀρχαίων ταφῶν διεξήχθη καὶ εἰς τὸν λόφον τῶν φυλακῶν, ὅπου ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὑψοῦτο ὁ προμαχῶν τοῦ «Σωτήρος», ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐργασιῶν θεμελιώσεως ἐνὸς συγκροτήματος λαϊκῶν πολυκατοικιῶν (Σ χ ε δ. 1). Ἡ περιοχὴ αὕτη εὐρίσκεται ἡμισυ περίπου χιλιόμετρον πρὸς νότον τοῦ μνημείου τοῦ Μενεκράτους καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τῶν οἰκοπέδων Δαλιέτου, Γρίμμα καὶ Πουλιάση, ὅπου διενηργήθησαν ἀνασκαφαὶ τὸ 1962. Εἰς τὸ παρατιθέμενον σχεδιογράφημα τῶν συγκροτημάτων οἰκοδομῶν ἔχουν σημειωθῆ διὰ μελανῶν στιγμῶν ἐντὸς τῶν «πεδίλων» αἱ θέσεις, ὅπου εὐρέθησαν αἱ ταφαί.

Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν εἶχεν ὑποστῆ, ὅπως συνήθως, τὴν καταστρεπτικὴν ἐνέργειαν τῶν μηχανημάτων ἐσκαφῆς, προτοῦ ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη δυνθῆ νὰ θέσῃ κάποιαν τάξιν εἰς τὸ χάος.

Αἱ ταφαὶ αὗται ἦσαν ἀπλούσταται. Αἱ περισσότεραι ἦσαν τάφοι τοῦ συνήθους κεραμοσκεποῦς τύπου, περιέχοντες τὸν σκελετὸν τοῦ νεκροῦ καὶ τινα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσημαντα, κτερίσματα, ὑπῆρχον ὁμως καὶ μερικὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα. Χρονολογικῶς αὗται ἐξετείνοντο ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς τὸ παρά τὴν ὁδὸν Κύπρου συγκρότημα ἀριθ. 8 διεπιστώθησαν εἴκοσι τρεῖς τοῦλάχιστον ταφαί, ἐξ ὧν τινες εὐρίσκοντο ἄνωθεν ἑτέρων, ὥστε ἐσημειώθησαν μόνον εἴκοσι. Ἀναφέρω τὰ κυριώτερα εὐρήματα ἐκ τῶν ταφῶν τοῦ συγκροτήματος τούτου κατὰ χρονολογικὴν τάξιν:

Ἐκ τῶν παλαιότερων ἦτο τὸ μικρὸν ἀττικὸν ἀρβαλλοειδὲς ληκύθιον τοῦ Πί ν. 354 α (ἀριθ. εὔρ. 951), ὕψ. 0,056 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται κυνάριον τρέχον ἀριστερά. Χρόνιου του εἶναι τὸ β' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος.

Τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος εἶναι ἡ μελαμβαφῆς πελίκη τοῦ Πί ν. 354 β με τὸ ραβδωτὸν σῶμα (ἀριθ. εὔρ. 873), ὕψ. 0,365, διαμ. 0,17 μ., ἡ ὁποία ἦτο τεφροδόχος (τάφ. Α 1).

Ἡ ἐφθαρμένη καὶ ἐκ πολλῶν τεμαχιῶν συγκολληθεῖσα ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος πελίκη τοῦ Πί ν. 354 γ (ἀριθ. εὔρ. 919), ὕψ. 0,22 μ., ἀπὸ τὸν τάφον Κ, εἶναι τῶν μέσων περίπου τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς κυρίας τῆς ὄψεως φέρει παράστασιν πυγμαίου με κωνικὸν πῖλον, ἀγωνιζομένου ἐναντίον δύο γερανῶν ἐκατέρωθεν, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης συνήθη παράστασιν δύο ἱματιοφόρων νέων συνομιλούντων.

Εἰς ἓνα τάφον κάτωθεν τοῦ Π εὐρέθη ἡ χαλκὴ στλεγγίς τοῦ Πί ν. 355 δ (ἀριθ. εὔρ. 950), μήκους 0,17 μ., ἡ ὁποία φέρει με μικρὰ ἀνάγλυφα γράμματα τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς καὶ κατόχου προφανῶς τοῦ τάφου

Ἀ ρ β λ ὁ σ ω ν ο ς

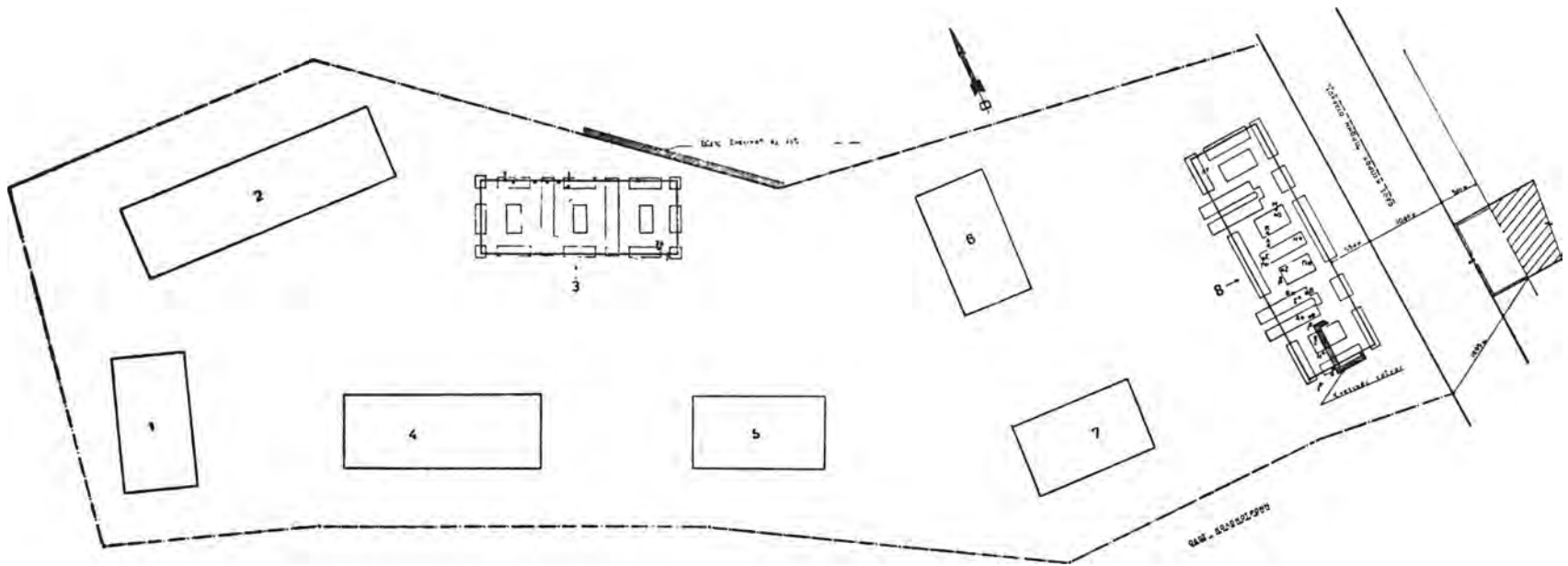
Τὸν 4ον αἰῶνα μαρτυροῦν τὰ γράμματα, ἡ συνευρεθεῖσα κοτύλη τοῦ Πί ν. 354 δ (ἀριθ. εὔρ. 935), ὕψ. 0,14, διαμ. 0,105 μ., καθὼς καὶ ὁ πιθανῶς ἐντόπιος λύχνος (ἀριθ. 949) ἀπὸ τὸν ἴδιον τάφον. Διότι ὁ λύχνος οὗτος εἶναι τοῦ τύπου 25 Α τοῦ Howland, Greek Lamps, σ. 38 καὶ σ. 67 κ.έ., ἀνήκει δὲ εἰς τοὺς χρόνους μεταξὺ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅτε ἐμφανίζεται ὁ τύπος, καὶ τοῦ 310 περίπου, ὅποτε ἐξαφανίζονται αἱ λαβαὶ ἀπὸ τοὺς λύχνους τοῦ τύπου αὐτοῦ.

Εἰς τὸν τάφον Ε εὐρέθησαν φύλλα χρυσοῦ στεφάνου (ἀριθ. εὔρ. 962), ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν, καὶ χρυσοῦν δισκάριον φέρον ἔκκρουστον διακόσμησιν κύκλω μὲν στιγμῶν καὶ ἐσωτέρω στεφάνου, ἐντὸς δὲ τούτου εἰς καθέτους σειρὰς

*Ἀ π ε ι
τρίπους
ρ ω τ ᾶ ν*

ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὰ Ἑπειρωτικὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς τῆς Δημοκρατίας, 238 - 168 π.Χ. (BMC, Thessaly etc. πίν. 17, ἀριθ. 12).

Τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος εἶναι ἡ πυξίς τοῦ Πί ν. 355 β (ἀριθ. εὔρ. 900) ἀπὸ τὸν τάφον Δ (ὕψ. 0,105, διαμ. ἀνοίγματος 0,05 μ.), τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κυλινδρικόν, μειούμενον πρὸς τὸ στόμιον, σῶμα καὶ ὁ περὶ τὴν κοιλίαν εὐρὺς δακτύλιος. Ὅμοία, ἀλλ' ὀλίγον παλαιότερα, λόγῳ τῶν κάπως βαρυτέρων ἀναλογιῶν τῆς, εἶναι ἡ ἐκ Φοινίκης τῆς Βορείου Ἠπείρου πυξίς (Albania Antica II, σ. 205, εἰκ. 137), εὐρεθεῖσα ἐντὸς τάφου με νόμισμα τοῦ Πύρρου καὶ μεγαρικὸν σκύφον τοῦ 3ου αἰῶνος (αὐτ. εἰκ. 139). Μὲ τὴν πυξίδα μας εὐρέθη εἰς τὸν ἴδιον τάφον μεγαρικὸς σκύφος με μεγάλα φύλλα (ἀριθ. εὔρ. 897) τοῦ 2ου αἰῶνος π.Χ. Τὸ εἰς τὸν Πί ν. 355 β κάλυμμα ἀπὸ τὸν ἴδιον τάφον Δ (ἀριθ. εὔρ. 899), διαμ. 0,10 μ., με ἀνάγλυφον παράστασιν ἀσπιδοφόρου ὁρμώντος ἐναντίον

Σχέδ. 1. Ἀρχαῖοι τάφοι εἰς τὸν λόφον τοῦ «Σωτῆρος», ὅπου αἱ λαϊκὰ πολυκατοικίαι

γονυπετοῦς ἀντιπάλου του δεξιά, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συναντῆκει (παραδείγματα 2ου αἰῶνος: *Hesperia* 1934, ἀριθ. Ε 51 καὶ *AM* 1912, σ. 107, εἰκ. 8, σ. 110).

Τοῦ ἄλλου, ὑπ' ἀριθ. 3, συγκροτήματος αἱ τὰ φαί υπερέβαινον τὰς δέκα, ἀλλὰ τὰ εὐρήματα ἦσαν τόσον πενιχρά, ὥστε περιττεύει, νομίζω, ἡ μεία καὶ ἐνὸς ἕξω ἐξ αὐτῶν.

Βορειοανατολικῶς τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ μνημείου τοῦ Μενεκράτους, εἰς οἰκόπεδον ὅμως τῆς ἀντιθέτου (ἀνατολικῆς) πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ Κύπρου (ἀριθ. 8) εὐρέθησαν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1963 συντρίμματα ἀρχαϊκῶν τάφων. Τὸ περισσότερο ἀξιόλογον εὕρημα ἦτο μικρὸν πήλινον πρωτοκορινθιακὸν μυροδοχεῖον ἐνὸς γνωστοῦ σχήματος (*Payne*, NC, σ. 313 - 4 καὶ σημ. ἀριθ. 1067 - 72. *Hopper*, BSA, 44, 247 κ.έ. *Perschke*, II, ἀριθ. 2227 κ.έ.) ὕψ. 0,085 μ., με ἐφαρμένην γεωμετρικὴν διακόσμησιν καὶ δύο ὀπὰς πρὸς ἀνάρτησιν (Πί ν. 355 γ).

Πολὺ μακρύτερον, πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ε.Ι.Ρ. περισυλλεγῆσαν τὸν ἴδιον μῆνα δύο ναϊδίσχημοι ἐπιτύμβιοι στήλαι τῆς πρωϊμοῦ ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐξ ἀσβεστολίθου, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔφερον ἄλλοτε γραπτὰς παραστάσεις εἰς τὴν μεταξὺ τῶν παραστάδων βαθυτέραν ἐπιφάνειάν των. Ἡ μία, μεταφερθεῖσα ἐκ τοῦ χώρου τοῦ ἔναντι τοῦ Ε.Ι.Ρ. κέντρου «Καλλιθέα» (μεγ. ὕψ. 0,91 μ., ἀριθ. εὐρ. 835), φέρει ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τὴν ἐπιγραφήν:

Σώσανδρεχαῖρε

Ἡ ἄλλη (σώζεται μόνον τὸ ἄνω) (ἀριθ. εὐρ. 833, ὕψ. 0,345 μ.), μεταφερθεῖσα ἐκ τοῦ κτήματος Σούλου, μεταξὺ ἀεροδρομίου καὶ Ε.Ι.Ρ. φέρει τὰ ὀνόματα δύο γυναικῶν:

*Κύλλα Ἀμφία
Χαίρετε*

Ἀπὸ τὸ κτῆμα Σούλου μετεφέρθη καὶ ἡμισυ κορινθιακοῦ κιονοκράνου ἐξ ἀσβεστολίθου, ἐξ ἡμικίονος ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐπιτύμβιου προφανῶς προορισμοῦ (Πί ν. 355 α).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀνεγέρσεως τοῦ νέου Μουσείου Κερκύρας, τὸ ὁποῖον, ὅπως ἐλπίζεται, θὰ εἶναι ἕτοιμον ἐντὸς τοῦ 1964.

Κεφαλληνία

Εἰς τὸ Μοσεῖον Ἀργοστολίου ὁ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀποσταλεῖς ἱκανώτατος τεχνίτης κ. Ζαχαρίας Κανάκης συνεκόλλησε μέγα μέρος τῶν ἐκ τοῦ φοβεροῦ σεισμοῦ τοῦ 1953 κα-

ταστραφέντων ἀγγείων τῆς παλαιᾶς συλλογῆς, ὡς καὶ τὰ ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα εὗρεν εἰς τὰ Μεταξᾶτα ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Σπυρ. Μαρινᾶτος τὸ ἔτος 1960. Ἡ ἐπανεκθεσις εἰς τὸ ἕτοιμον πλέον κτήριο τοῦ Μουσείου θὰ ἀρχίσῃ εὐθὺς ὡς περατωθῇ ἡ συγκόλλησις τοῦ συνόλου τῶν ἀγγείων.

Ὁ κ. Μαρινᾶτος ἀνέσκαψε τὸ θέρος εἰς τὸ παρὰ τὴν Σάμην σπηλαιον Μελισσάνης μικρὰν λωρίδα γῆς ἐντὸς τῆς ὠραίας λίμνης τοῦ σπηλαίου. Τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν παρέσχεν ἡ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τουριστικῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ σπηλαίου ἀνεύρεσις πηλίνου στρογγύλου δίσκου με παραστάσιν συρίττοντος Πανὸς καὶ κύκλου χορευουσῶν Νυμφῶν (ἀριθ. εὐρ. Μουσείου Ἀργοστολίου 1803). Τόσον ὁ δίσκος, ὅσον καὶ τὰ ἄλλα ἀναθήματα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν (πήλινα ἀνάγλυφα πλακίδια καὶ τινες λύχνοι), ἀνήκουν εἰς τὴν πρώιμον ἑλληνιστικὴν περίοδον. Ταῦτα πρόκειται συντόμως νὰ δημοσιευθοῦν.

Εἰς ἄλλην θέσιν τῆς περιοχῆς Σάμης καὶ συγκεκρμένως ἐντὸς τῆς κοίτης χειμάρρου διερχομένου εἰς ὄχι μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως Ρουάκι, ἐν περίπου χιλιόμετρον ἔξωθι τῆς κωμοπόλεως πρὸς νοτίαν γενικῶς κατεύθυνσιν, ὁ καθηγητὴς κ. Μαρινᾶτος ἀνεύρεν ἐπιβλητικὰ κτηριακὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα ὑπετέθη ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἢ τὴν ὑστεροελλαδικὴν περίοδον. Ἄν βεβαιωθῇ ἡ ὑπόθεσις, τὰ λείψανα ταῦτα θὰ ἀπετέλουν τὴν πρώτην θετικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς υπάρξεως Ἰσχυρᾶς προϊστορικῆς Σάμης (πρβλ. Ἰλ. Β 634, Ὀδυσ. α 245 - 8, ι 24).

*

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΚΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΟΝ REPOS

Β'. Ἐκθεσις πεπραγμένων

Ἡ ἀπὸ τοῦ 1962 ἀναληφθεῖσα ἀνασκαφὴ εἰς τὸ βασιλικὸν κτῆμα τοῦ Μον Repos (Σχ ἐ δ. 2) συνεχίσθη καὶ τὸ 1963 με ἐκπληκτικά, ὅπως καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀποτελέσματα.

Ὁ Χῶρος

Ὁ ἀνασκαφεὶς χῶρος, κείμενος εἰς ὄχι μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν ναὸν τοῦ Καρδακίου, ἀποδεικνύεται βαθμηδόν, ὅτι ἦτο ἕν ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἱερῶν τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλλάδος. Ὁ ναός, τοῦ ὁποῖου ὑπετέθη ἡ ὑπαρξίς ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ λόφου, ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ μεγαλύτε-

ρος καὶ σημαντικώτερος τῆς πόλεως, παρ' αὐτὸν δὲ ὑφίσταντο, ὅπως θὰ ἴδωμεν, μικρότεροι ναῖσκοι ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἱεροῦ. Ὅλων αὐτῶν ἡ διακόσμησις ἦτο πλουσία καί, τὸ σπουδαιότερον, διετηρήθη κατὰ μέγα μέρος, ἐπειδὴ ἀπερρίφθη μὲ τὰ ἀφιερῶματα εἰς τὰς παρυφάς τοῦ λόφου ὕστερα ἀπὸ κάποια καταστροφὴν ἐπισυμβᾶσαν εἰς τὸ ἱερόν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τὴν περὶ τὸ 400 π.Χ. ἀναληφθεῖσαν γενικὴν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ, ἱστορίαν δηλαδὴ ἡ ὁποία ὑπενθυίζει τὸν σχηματισμὸν τοῦ περιφήμου Schutt τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Μέρος τῆς ἐπιχώσεως αὐτῆς εἶχεν ἀνασκαφῆ τὸ 1962 εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λόφου (χώρος III), ὅπισθεν τοῦ ἐρειπωμένου ἀναλημματικοῦ τοίχου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκείνην εἶχον εὐρεθῆ ὄχι μόνον πάμπολλα συντρίμματα τοῦ μεγάλου ναοῦ, καθὼς καὶ ἀφιερῶματα, ἀλλὰ καὶ τμήμα ἀπλοῦ τινος, διμεροῦς κτίσματος, τὸ ὁποῖον ὑπετέθη, ὅτι ἦτο κατοικία ἱερέων, καὶ παρ' αὐτὸ δεξαμενὴ λαξευμένη εἰς τὸ μαλακόν, ἀργιλλῶδες ἔδαφος, τῆς ὁποίας ἐλάχιστον ἠρευνήθη τότε.

Τὸ 1963 ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετάθη πρὸς Ν. καὶ Δ. καὶ ἀλοκληρώθησαν, τὸσον μὲν ἡ ἀποκάλυψις τοῦ διμεροῦς κτίσματος (κληθέντος Α), ὅσον καὶ ὁ καθαρισμὸς τῆς δεξαμενῆς.

Τὸ κτίσμα Α ἐσώθη ἐπὶ μήκους 9.75 μ. Τὸ βόρειόν του ἄκρον εἶχεν ἀποκοπῆ, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1962 ἐλέχθη, κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἐνδὸς ἐκ μεγάλων λίθων συγκεκμημένου ἀναλημματικοῦ τοίχου. Ὁ δυτικὸς τοίχος, πάχους περίπου 0,50, σφζόμενος μέχρις ὕψους 0,45 μ., ἀπαρτίζεται κυρίως ἐξ ἀσβεστολίθων προελεύσεως Σινιῶν Κερκύρας, τοποθετημένων δρομικῶς, ἐνφ' ἡ ἐσωτερικῆ πλευρᾷ του ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν μικρῶν λίθων ἐξ ἀσβεστολίθου ἢ ψαμμολίθου ἢ κερατολίθου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀραιὰ καὶ ποῦ παρεμβάλλονται τεμάχια κεράμων. Ἡ ἐξωτερικὴ (δυτικὴ) ὀψις του παρουσιάζε, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μήκος, οἶονεῖ ἐπένδυσιν ἐκ τεμαχίων κεράμων στέγης (περὶ τῆς βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικὰ Β2 σ. 163 τῆς ἐκθέσεως τοῦ 1962). Πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον του ὁ τοίχος οὗτος παρουσιάζει κλίσιν παρακολουθοῦσαν τὴν φυσικὴν πρὸς τὴν κατεῦθυνσιν αὐτὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους.

Ὁ ἐγκάρσιος τοίχος ἔχει ὄψιν πρὸς Β., τὸ μέγιστον διακρινόμενον ὕψος του εἶναι 0,54, τὸ δὲ πάχος του περίπου 0,60 μ. Βασικῶς, ἡ κατασκευὴ του εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου, τὸ σύστημα εἶναι δρομικόν μὲ μικροτέρους λίθους ὅπισθεν, τῶν ὁποίων οἱ ἀνώτεροι καλύπτονται ἀπὸ τοὺς εἰσέχοντας ἀνωτέρους λίθους τῆς προσθίας πλευρᾶς. Δόμοι σφζονται πέντε. Τὸ ἔδαφος

ἐδῶ εἶναι ἐπικλινὲς πρὸς Α., ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ κλίσις τοῦ τοίχου. Εἰς τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ βορειοτέρου δωματίου ὑπάρχει βαθμιδωτὴ κατασκευὴ, τῆς ὁποίας αἱ «βαθμίδες» ἀποτελοῦνται πάλιν ἐξ ἀκανονίστων καὶ ἀνίσων λίθων, ἐξ ὧν αἱ πλείσται ἐξ ἀσβεστολίθου Σινιῶν (μία ἐκ ψαμμίτου). Τοιαῦται «βαθμίδες» σφζονται τρεῖς, πρὸς τὸν δυτικὸν ὁμῶς τοῖχον σχηματίζεται εἶδος «πλατύσκαλου» ἐκ δύο πλακῶν, πέραν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἰσόπεδος ἑκτασις ὄχι μεγάλη. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίζετο ξυλινὴ κινητὴ κλίμαξ ἀνάγουσα κατὰ μήκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἰς ξύλινον δῶμα ἄνωθεν τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ δωματίου.

Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος τοῦ κτίσματος ἀπετελεῖτο ἀπὸ μεγαλυτέρους καὶ κανονικώτερους τῶν ἄλλων λίθους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κυλισθῆ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν λόγῳ τοῦ ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους.

Διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ κτίσματος οὔτε τώρα δὲν προέκυψε τίποτε τῷ συγκεκριμένῳ. Ὡς ὑπόθεσις μόνον ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ θέσις του εἰς τὴν ΒΑ. ἄκρον τοῦ ἱεροῦ, τὸ σχῆμα, καὶ ἡ ἰδιόρρυθμος βαθμιδωτὴ κατασκευὴ, δικαιολογοῦν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἦτο ἱερόν, ἀλλὰ μάλλον κατοικία ἱερέως ἢ ἄλλο τι βοηθητικὸν κτίσμα.

Ἡ δεξαμενὴ εἶναι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐσκαμμένη εἰς τὸ μαλακόν ἀργιλλῶδες ἔδαφος. Τόσον μαλακὰ ἦσαν τὰ τοιχώματά της, ὥστε μὲ τὰς πρώτας βροχὰς τοῦ φθινοπώρου καὶ προτοῦ προλάβωμεν νὰ ἐπέμβωμεν, κατέρρευσε σημαντικὸν τμήμα τούτων, ἰδίως τὰ ἄνω μέρη. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀπεχώσθη αὕτη καὶ πάλιν παρ' ἡμῶν, διὰ νεωτέρων «μπάζων», ὥστε νὰ ἀποτραπῆ νέα, ὀλοκληρωτικὴ ἴσως καταστροφή. Τὸ ὀλικὸν βάθος τῆς δεξαμενῆς ἐφθανε τὰ 3.24 μ., ἀπὸ δὲ βάθους 1.56, ὅπου εἶχε διάμετρον 2.30 μ., διηυρύνετο κανονικῶς φθάνουσα τελικῶς διάμετρον 3.30 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 45 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ διμεροῦς κτίσματος πρὸς Ν. εἶχεν ἐπισημανθῆ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνασκαφῆς μία πλήρης θάμνων τάφος ἔχουσα κατεῦθυνσιν Δ - Α., δηλαδὴ κάθετος πρὸς τὸν λόφον, ἡ ὁποία, ὅπως ἀπεδείχθη ἐκ τῶν παλαιῶν φωτογραφιῶν τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, εἶχεν ἀνοιχθῆ ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς τοῦ 1914. Εἰς τὸ κάτω τμήμα της εἶχεν εὐρεθῆ τότε τμήμα τοίχου, τὸν ὁποῖον ἀπεφάσισα νὰ διερευνησῶ παρακολουθήσας κυρίως πρὸς Β. (ὁ χώρος ὀνομάσθη IV). Ὁ τοίχος ἀπεκαλύφθη, ὅτι ἀνήκεν εἰς κτήριον ἀρκετὰ μεγάλων διαστάσεων, τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν δύο διαμερίσματα ἄξονος Α - Δ., ἐν βόρειον σκαφὲν κατὰ μέγα μέρος καὶ ἐν νότιον, ἐλάχιστα σκαφέν. Ἡ κυ-

ρία πρόσωπις τοῦ κτηρίου ἤτο πρὸς βορρᾶν. Τὸ φανερώνει ἡ ἐπιμέλεια τοῦ βορείου τοίχου, ὃ ὁποῖος ἀπαρτίζεται ἐκ μεγάλων, καλῶς πελεκημένων λίθων (τῶν μεγαλύτερων ἐξ αὐτῶν ἐχόντων μῆκος 1.15 καὶ 1.19 μ.), δρομικῶς τοποθετημένων κατὰ τὸ ἰσόδομον σύστημα. Ὅπισθεν τῆς «προσόψεως» ὑπάρχει «γέμισμα» ἄλλων μικροτέρων ὀρθίων λίθων διαφόρων διαστάσεων. Τὸ συνολικὸν πάχος τοῦ τοίχου εἶναι 0,58 - 0,59, τὸ δὲ μέγιστον ἀνασκαφέν ὕψος 0,95 μ.

Τὸ αὐτὸ περίπου πάχος ἔχει καὶ ὁ δυτικὸς τοίχος, μόνον ὅτι τούτου ἡ εὐθυνηρία ἐξέχει ἄλλα 0,07 - 0,08 μ. Τὸ μέγιστον σφζόμενον ὕψος του εἶναι 0,68, εἰς αὐτὸ δὲ τὸ σημεῖον τὸ θεμέλιόν του ἔχει ὕψος 0,30 μ., ἐνῶ εἰς ἄλλα σημεῖα ὀλιγώτερον. Ὁ τοίχος οὗτος δὲν ἔχει τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ βορείου. Ἀποτελεῖται ἐκ λίθων μικροτέρων διαστάσεων, κατὰ τὸ μᾶλλον δὲ ἢ ἦττον ἀκανονιστων, εἰς δύο σειράς. Ὅπισθεν τῆς ἐσωτερικῆς ὑπῆρχον κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀνασκαφῆς τεμάχια κεράμων ὄρθια κατὰ σειράν, ὡσάν ἐπένδυσις, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος Α (Πίν. 356 α).

Τὸ κτίσμα Β εἶναι θεμελιωμένον ἐντὸς τῆς μάμου. Ἡ χρονολόγησις του δὲν κατορθώθη ἀκόμη, ἢ κατασκευὴ του ὁμοῦ φαίνεται νὰ εἶναι ὕστεροκλασσική. Τὴν ἐποχὴν τῆς καταστροφῆς του γνωρίζομεν ἀπὸ ὄστρακα καὶ τινα νομίσματα τῆς μετὰ τὴν καταστροφὴν του σχηματισθεῖσης ἐπιχώσεως, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μέση ἑλληνιστικὴ περίοδος. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν καταστροφῆς εὐρέθησαν καὶ σωροὶ κονιαμάτων, κυρίως λευκῶν καὶ τινων μελανῶν, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς δύο περιόδους, μίαν παλαιότεραν ἀτελεστέρας τεχνικῆς καὶ μίαν νεωτέραν πολὺ καλῆς ποιότητος. Ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὅσοι τοῖχοι τοῦ κτηρίου ἀπέμειναν ὀρθοί, ἐλεηλατήθησαν ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς διὰ τὰς ὀχυρώσεις τῆς νέας πόλεως. Τοῦτο ἐβεβαιώθη ἀπὸ τὴν ἐπανευρεθεῖσαν τάφρον, τὴν ὁποῖαν εἶχον ἀνοίξει οὗτοι εἰς ὅσα σημεῖα τὸ θεμέλιον ἐκαλύπτετο ὑπὸ χώματος, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν περισυλλογὴν ἐνετικοῦ νομίσματος ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐνὸς ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων λίθων τοῦ θεμελίου.

Ὀλίγα μέτρα ἄνωθεν τοῦ κτηρίου Β, ἐπὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ λόφου διενηργήθη μικρὰ ἀνασκαφικὴ δοκιμὴ ἐκτάσεως 5.40×3.50 μ. (χῶρος V). Ἐκεῖ, εἰς ἐλάχιστον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν βάθος, εὐρέθη ἐπὶ μήκους 3.70 μ. τμήμα θεμελίου ἔχοντος κατεύθυνσιν ΒΑ - ΝΔ, καὶ συγκειμένου ἐκ διπλῆς σειρᾶς ἀσβεστολίθων, μεγίστου πάχους 1 μ. περίπου (Πίν. 356 β - γ). Τὸ κτίσμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνή-

κεν ὁ τοίχος οὗτος (Γ) ἦτο ἀρχαϊκὸν καταστραφέν, ὅπως ἀπὸ τὰ ὄστρακα τῶν χωμάτων τὰ ὁποῖα τὸν ἐκάλυπτον ἐξάγεται, τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα τοῦ λόφου, δηλαδὴ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα. Εἰς τὰ χώματα αὐτὰ περιείχετο καὶ λεπτὴ λατύπη, ἡ ὁποία προφανῶς ἔχει τὴν ἰδίαν ἐξήγησιν μὲ τὴν εὐρεθεῖσαν εἰς τὸν χῶρον III, ὀφείλεται δηλαδὴ εἰς τὴν κατεργασίαν λίθων κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ 400 π.Χ.

Τὰ εὐρήματα

Εἰς εὐρήματα ἢ ἀνασκαφὴ τοῦ 1963 ὑπῆρξεν ἀκόμη περισσώτερον ἀποδοτικὴ καὶ συναρπαστικὴ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962, τοῦλάχιστον εἰς τὰς περισσοτέρας κατηγορίας. Ὅχι μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἤτο σημαντικῶς μεγαλύτερος, ἀλλὰ καὶ οἱ τύποι τῶν κεραμικῶν στέγης περισσώτεροι, τὰ δὲ μικροεὐρήματα καὶ ἀφθονώτερα καὶ ἐν πολλοῖς ἀρίστης τέχνης. Τόπος εὐρέσεώς των, ὅπου δὲν δηλοῦται ἄλλως, πρέπει νὰ νοητῆται τὸ Schutt τοῦ χῶρου III, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐπίχωσις τῆς δεξαμενῆς. Θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὰς κεράμους, ἀφοῦ προτάξω μίαν γενικὴν ἐπ' αὐτῶν παρατήρησιν. Τὸ 1963 κατενοήθη διατι αἰ περισσώτεροι ἐκ τῶν κεράμων τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶχον τὸν πηλὸν τόσον εὐθρυπτον, ἐνίοτε μάλιστα τόσον, ὥστε οὗτος νὰ ἀποσπᾶται μὲ τὸ παραμικρὸν εἰς τεμάχια. Διότι πολλὰ παραδείγματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963 ἦσαν καὶ μαυρισμένα, τὴν μεγαλύτεραν δὲ ἐξ ὧν βλάβην εἶχον ὑποστῆ αἱ ἀγελαιαὶ κεραμίδες, καὶ μάλιστα τὰ κατώτερα τμήματά των. Ὡστε ἡ καταστροφὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ ὀφείλετο εἰς πυρκαϊάν, ἡ ὁποία κατέφλεξε τὴν ξυλίνην ὑποδομὴν τῆς στέγης ἐπηρέασα τὰ ἐσωτερικὰ κυρίως μέρη τῶν κεραμίδων, προτοῦ τὸ ὄλον καταπέση ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἰς ἐρείπια (σημειοῦται ὅτι ἰδιαιτέρως ἐμφανῆ εἶναι τὰ ἴχνη τῆς πυρκαϊᾶς εἰς τὸ παλαιὸν τεμάχιον, Korkyra I, σ. 153 - 4, εἰκ. 135 - 7, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ εὐρετήριον τοῦ Μουσείου ἔλαβεν ἤδη τὸν ἀριθμὸν 781). Αἱ ἀκροκέραμοι ὑπέστησαν μικροτέραν σχετικῶς ζημίαν, προφανῶς διότι προεξείχον τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ. Ἰχνη ὁμοῦ πυρκαϊᾶς παρετηρήθησαν καὶ εἰς μικρότερα κεραμικὰ, ἀνήκοντα, ὅπως θὰ ἴδωμεν, εἰς ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα τοῦ ἱεροῦ, ὥστε ἐξήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὀλόκληρον τὸ ἱερόν κατεστράφη εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἐκ πυρκαϊᾶς, ἐξ ἧς παρέστη ἀνάγκη ριζικῆς ἀνακαινισεῶς του.

Ἀπὸ τὰς ἀκροκεράμους εὐρέθησαν κατὰ τὸ 1963 αἱ περισσώτεροι ἐκ τῶν τύπων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ

1962, έλειψαν δὲ μόνον τὰ τεμάχια μὲ τὴν πλαγίαν κόμην γυναικῶς τὴν διαμορφωμένην εἰς κόμβους (καθ' ἡμᾶς τύπος I β). Ἡ ἔλλειψις ὅμως αὐτὴ ἀνεπληρώθη ἀπὸ τὴν παρατήρησιν ὅτι αὐτὰ ἀνήκον εἰς καλυπτῆρας τοῦ καθ' ἡμᾶς τύπου I α, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὸ ἄνω μέρος ἀπὸ τὸ παλαιὸν εἶρημα (Korkyra I, εἰκ. 126), ὅχι μόνον διότι τὸ ὕψος τῶν ὀριζοντίων διαιρέσεων εἶναι περίπου ἴσον πρὸς τὸ τῶν διαιρέσεων τοῦ τύπου I α (μεγαλύτερον τοῦ τῶν διαιρέσεων τοῦ τύπου II), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐργασία τῶν ὁμοιοτήτων, τὸ δὲ πάχος τῶν τεμαχίων MR 21 καὶ MR 22 ὅμοιον πρὸς τὸ πάχος τῶν πλακῶν μὲ τὸ γοργόνειον, αἱ ὁποῖαι, ὅπως πέρυσιν ἐλέχθη, ἔχουν τοξοειδῆ, ὅπως ὁ τύπος II, τὴν ἄνω ἀπόληξιν. Ἄρα οἱ τύποι Ia καὶ Ib εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό.

Λεοντοκεφαλῶν εὐρέθησαν δέκα τρία ἓν συνόλω τεμάχια (εἰς τὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνω καὶ τεμάχια ἐκ τοῦ στρωτήρος των), τὰ ὁποῖα ὅμως καὶ εἰς μέγεθος καὶ εἰς σημασίαν ἦσαν μικρότερα τῶν τοῦ 1962. Πάντως, χάρις εἰς τὸ τεμάχιον MR 215, συμπεραίνω ὅτι τὰ τριχωτὰ μέρη τῆς λεοντοκεφαλῆς εἶχον τρία χρώματα, ἥτοι ἄλλο διὰ τὰς λεπτὰς τρίχας τὰς περιβαλλούσας τὰ γυμνά, ἄλλο διὰ τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἑλικοειδῶν τριχῶν καὶ ἄλλο διὰ τὰς λοιπὰς, ἑλικοειδεῖς, τρίχας, ὅπως δὲ ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα συνάγεται κατὰ σειρὰν λευκὸν - μέλαν - ἐρυθρὸν (Πί ν. 357 α - β).

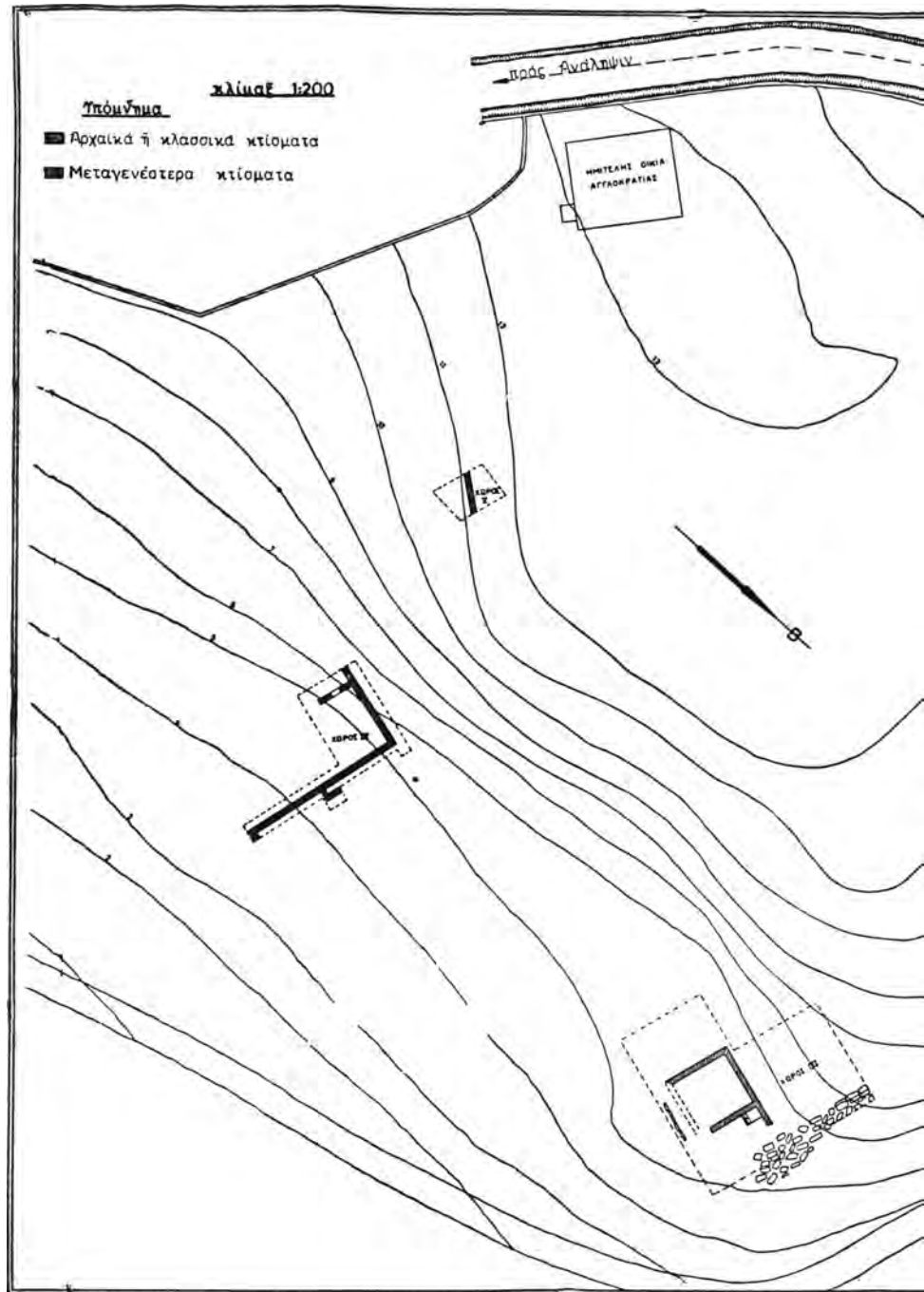
Τεμάχια στρωτήρων, ὅπως τὸ MR 16 τοῦ 1962, γωνιαίων δηλαδὴ, εὐρέθησαν τὸ 1963 πέντε τεμάχια. Μὲ τὸ τεμάχιον MR 300 ἐξηκριβώθη, ὅτι εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν των οἱ στρωτήρες οὗτοι εἶχον δύο παραλλήλους βραχίονας βαίνοντας καθέτως πρὸς τὰ ἔξω, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εἰσέδουον λοξῶς ἐκ τῶν πλαγίων δι' ὁπῶν ἀνοιγομένων κατὰ τὸ μέσον (;) των τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλάκα. Αἱ διαφοραὶ τῶν στρωτήρων τούτων ἀπὸ τοὺς συνήθεις εἶναι ὅτι : 1) Ἡ κεντρικὴ αὐλαξ εἶναι πολὺ στενοτέρα. 2) Ἐχουν πλαγίας ὁπᾶς αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπάρχουν εἰς τοὺς συνήθεις στρωτήρας (αἱ μικραὶ στρογγυλαὶ ὀπαι εἰς τοὺς βραχίονας τούτων εἶχον ἄλλον προορισμόν, πιθανώτατα ἐχρησίμευον εἰς τὴν διέλευσιν ὀριζοντίων συνδέσεων). 3) Ἐχουν πλὴν τῶν βραχίωνων αὐτῶν καὶ ἐτέρους δύο, συναντώντας ἐκ τῶν ἔξω τοὺς πρώτους. Ἄγνωστον εἶναι ποῖα κεφαλαὶ ἐκόσμων τοὺς στρωτήρας αὐτούς, ἂν δηλαδὴ ἐπίσης λεοντοκεφαλαὶ ἢ μήπως ἀνδρικαὶ κεφαλαὶ, ὅπως ἢ ἐν Korkyra I, εἰκ. 124, τῆς ὁποίας παραδόξως οὐδὲν δευτέρον παράδειγμα ἔχει μέχρι στιγμῆς ἔλθει εἰς φῶς.

Γυναικείων προσώπων εὐρέθησαν ἑπτὰ τεμά-

χια, ἐξ αὐτῶν δὲ δύο τὰ MR 228 (ὕψ. 0,184 μ.) καὶ MR 230 (ὕψ. 0,24 μ.) (Πί ν. 357 γ, 358 α) διέσωσαν τὴν περὶ τὸ στόμα περιοχὴν, ὅπου δύναται νὰ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν εὐαισθησίαν τοῦ καλλιτέχνου των. Ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀπλότητος τῶν ἐπιφανειῶν μὲ τὴν ἑκτακτον τρυφερότητα τῆς σαρκός, καθὼς καὶ τὸ ζωηρὸν χρῶμα μαρτυροῦν καλλιτέχνην μεγάλης ὀλκῆς. Τὸ πλησιέστερον χρονολογικῶς παράδειγμα εἶναι ὁ Κλέοβις καὶ ὁ Βίτων τῶν Δελφῶν, ἔργον δηλαδὴ τοῦ 600 π.Χ. περίπου ἢ τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 6ου αἰῶνος. Αἱ γυναικεῖαι κεφαλαὶ τῶν ἀκροκεράμων τῆς λεγομένης «κορινθιακῆς» στέγης τοῦ Μουσείου Κερκύρας (Korkyra I, εἰκ. 108 c καὶ 111) πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τινα ἔτη νεώτεροι, καθὼς εἶναι στρογγυλότεροι ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τοῦ Mon Repos, μὲ ἐντονώτερον μεϊδιάμα καὶ τὴν ὄλην μιμικὴν τοῦ προσώπου. Χάρις εἰς τὰ νέα τεμάχια γυναικείων προσώπων ἀπὸ τὸ Mon Repos ἐξηκριβώθη, ὅτι καὶ εἰς αὐτὰς ἰσχύει, ὅπως καὶ εἰς τὰς λεοντοκεφαλὰς, τὸ σύστημα τῆς ἐναλλαγῆς τῶν παρακειμένων χρωμάτων. Ὅπου ἡ κόμη εἶναι ἐρυθρά, τὸ ἔδαφος (ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὴν «Ἀθωρικὴν» κόμην) εἶναι μέλαν καὶ ἀντιστρόφως.

Γοργονείων εὐρέθησαν τέσσαρα νέα τεμάχια. Τὰ MR 233 καὶ MR 235 (Πί ν. 358 β - γ) περιστάνουν τμήματα ἐκ τῆς κόμης. Αἱ ἑλικοειδεῖς ἐπ' αὐτῶν διαμορφώσεις ὑποδηλώνουν βοστρύχους, συμπελεγμένους μὲ ὄψεις.

Τῶν δισκοειδῶν ἀκροκεράμων (βλ. MR 27 καὶ MR 28 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962) ἀνευρέθησαν τὸ 1963 περισσότερα τεμάχια, διατηρήσεως δὲ πολὺ καλυτέρας. Ἡ διακόσμησις των βεβαιούται πλέον ὀριστικῶς : ὀκτάφυλλος λευκὸς ρόδαξ τοῦ ὁποίου τὸ κέντρον καταλαμβάνεται ὑπὸ μέλανος κύκλου περιβαλλομένου ὑπὸ ἐνὸς λευκοῦ καὶ ἐνὸς μέλανος δακτυλίου (βλ. MR 237, Πί ν. 358 δ). Πολὺ σπουδαῖα εἶναι αἱ ἐκ τῆς μελέτης τῶν τεμαχίων τοῦ 1962 καὶ τοῦ 1963 προκύψασαι ἐνδείξεις διὰ τὴν θέσιν τὴν ὁποῖαν εἶχον αὐταὶ ἀρχικῶς εἰς τὸ κτήριον. Διὰ τὰς ὁμοίας ἀκροκεράμους τοῦ Θέρμου εἶχεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου διατυπώθῃ ἀπὸ τὸν Ρωμαῖον ἢ γνώμη, ὅτι δὲν ἴσταντο εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ κτηρίου, ἀλλ' ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ 1962 ἔγραφον, ὅπισθεν τῶν ἡγεμόνων. Τοῦτο βεβαιούται καὶ ἀπὸ τὰ νέα τεμάχια καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ δύο κάτω τμήματα τοιοῦτων κεράμων, ἓν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962 (τὸ MR 60) καὶ ἓν τοῦ 1963 (MR 246), τῶν ὁποίων ἢ ὑποκάτω ἐπιφάνεια εἶναι ἀδιακόσμητος, ὅπερ προφανῶς σημαίνει, ὅτι αἱ ἀκροκέραμοι δὲν προεξείχον ἀπὸ τὸ κτήριον, ὅπως λ.χ. αἱ λεοντοκεφαλαὶ, ἀλλ' ἴσταντο κάπου εἰς τὸ ἐσωτερ-

Σχέδ. 2. Άνασκαφαι εις τὸ Μον Ρ

κόν του. Τό ποῦ περίπου μᾶς τὸ φανεράνει τὸ τεμάχιον MR 60, διότι εἰς αὐτὸ σφάζεται καλῶς τὸ πάχος τοῦ ὀριζοντίου τμήματος ἔμπρὸς καὶ ὀπίσω, εἶναι δὲ ὀπίσω 0,057, ἔνφ' ἔμπρὸς 0,072 καὶ τοῦτο εἰς ἀπόστασιν μόλις 0,15 μ., δηλαδὴ τὸ ὀριζόντιον τμήμα τῆς κεράμου μειοῦται ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι αὕτη ἴστατο ἐπὶ τοῦ κεκλιμένου τμήματος τῆς στέγης, κάπου εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ κτηρίου, πιθανῶς δὲ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ κεκλιμένου τμήματος τῆς στέγης, ἐκεῖ ὅπου τοῦτο συναντᾶται μὲ τὸ περίπου ἐπίπεδον μέρος, τὴν «παρυφήν».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεγάλα κεραμικὰ στέγης εὑρέθησαν τὸ 1963 καὶ πολλὰ μικροτέρων διαστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀνήκον εἰς ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου. Λεῖψανα δύο τοιούτων κτισμάτων (Α καὶ Γ, τὸ Β δὲν ὑπολογίζεται ὡς κείμενον ἐκτὸς τοῦ λόφου καὶ ὡς νεώτερον) ἐγνωρίσαμεν ἤδη, τὰ κεραμικὰ ὅμως μᾶς ἀπέδειξαν ὅτι ὑπῆρχον ἀκόμη περισσότερα εἰς τὸν λόφον.

Τὰ περισσότερα ἐντυπωσιακὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κεραμικὰ ἦσαν δύο σίμαι. Ἡ πρώτη, τῆς ὁποίας σφάζεται ἐν πλήρῃ τμήμα μήκους 0,785 καὶ ὕψους 0,27 μ. (Πί ν. 358 ε - ζ') καθὼς καὶ πέντε τεμάχια (Πί ν. 359 α - β) ἦτο ἐπαετῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ὀπῆς ἐκροῆς. Εἰς τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν διατηρεῖται ἄριστα ἡ γραπτὴ διακόσμησις. Μορφολογικῶς ἡ σίμη αὕτη διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐν κυμάτιον ἄνω καὶ μίαν ταινίαν κάτω. Ἀξιοσημεῖωτα χαρακτηριστικὰ τῆς εἶναι πρῶτον ἡ δέξυτης τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζει τὸ κάθετον μέτωπον τῆς ταινίας τῆς προσόψεως μὲ τὴν λοξὴν ὑποκάτω ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, καὶ δεύτερον τὸ ἀδιακόσμητον τῆς ταινίας τῆς προσόψεως, ἡ ὁποία φέρει μόνον τὸ γνωστὸν χρώματος ἔλεφαντοστοῦ ἄλειμμα, τὸ χρησιμεῖον ὡς ἔδαφος καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους διακοσμητικὰς ἐπιφανείας. Τοῦ τύπου τοῦτου εἶναι καὶ ἐν παλαιότερον Κερκυραϊκὸν εὔρημα, ἦτοι ἡ ἑλαφρῶς μικρότερα σίμη (Κορκυγα I, εἰκ. 104 α), τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡδὴ χρονολογήσει ὁ Ρωμαῖος, ἔ.ά. σ. 133, εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος, διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ κυματίου τῆς μὲ τὸ κυμάτιον τῆς μαρμαρίνης σίμης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μὲ τὸ διπλοῦν κυμάτιον τῆς πληθίνης διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦτος.

Καὶ διὰ τοὺς καλυπτήρας τῆς κορυφαίας δυνάμεθα ἤδη κάτι νὰ προσθέσωμεν, μολοντί ἀνεπαρκῆς ἀκόμη διὰ νὰ σχηματισθῆ σαφῆς εἰκὼν. Μὲ τὴν προσθήκην τριῶν νέων τεμαχίων εἰς τὸ τεμάχιον MR 78 τοῦ 1962, ἀπηρτίσθη σημαντικὸν τμήμα ἐνὸς τοιούτου καλυπτήρος. Ἐκεῖ ὅπου τεματίζεται τὸ κύριον σῶμα, ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κάτω ἄκρον τοῦ παραφύας μήκους 0,20 μ. περίπου, ἡ ὁποία ἔχει δύο δακτυλοειδεῖς ἐντομάς. Πῶς ὅμως

συνεδέετο μὲ τὸ συνεχόμενον τεμάχιον ὁ καλυπτήρ οὗτος δὲν γνωρίζω, διότι δὲν ἐσώθη λ.χ. κανὲν τεμάχιον μὲ ἀντίθετον διαμόρφωσιν, ἡ ὁποία νὰ προσαρμόζεται εἰς τὴν παραφυάδα τοῦ πρώτου καὶ νὰ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ὑπερκάλυψιν ἢ ὑποκειμένη ξυλινὴ δοκὸς ἀπὸ τὴν εἰσορὴν τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς. Ἐπειτα πῶς νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι εὑρέθησαν ἄλλοι καλυπτήρες κορυφαίας ἀνήκοντες λόγῳ μεγέθους εἰς τὸν κύριον ναόν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀπλοῦν πέρασ, δηλαδὴ χωρὶς παραφυάδα; Εἶναι νεώτεροι τῶν ἄλλων, ἢ μήπως αὐτοὶ εἶναι παλαιότεροι τῶν κεραμίδων μὲ τὴν παραφυάδα;

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μεγάλα κεραμικὰ στέγης εὑρέθησαν τὸ 1963 καὶ πολλὰ μικροτέρων διαστάσεων, τὰ ὁποῖα ἀνήκον εἰς ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου. Λεῖψανα δύο τοιούτων κτισμάτων (Α καὶ Γ, τὸ Β δὲν ὑπολογίζεται ὡς κείμενον ἐκτὸς τοῦ λόφου καὶ ὡς νεώτερον) ἐγνωρίσαμεν ἤδη, τὰ κεραμικὰ ὅμως μᾶς ἀπέδειξαν ὅτι ὑπῆρχον ἀκόμη περισσότερα εἰς τὸν λόφον.

Τὰ περισσότερα ἐντυπωσιακὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κεραμικὰ ἦσαν δύο σίμαι. Ἡ πρώτη, τῆς ὁποίας σφάζεται ἐν πλήρῃ τμήμα μήκους 0,785 καὶ ὕψους 0,27 μ. (Πί ν. 358 ε - ζ') καθὼς καὶ πέντε τεμάχια (Πί ν. 359 α - β) ἦτο ἐπαετῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ὀπῆς ἐκροῆς. Εἰς τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν διατηρεῖται ἄριστα ἡ γραπτὴ διακόσμησις. Μορφολογικῶς ἡ σίμη αὕτη διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ἐν κυμάτιον ἄνω καὶ μίαν ταινίαν κάτω. Ἀξιοσημεῖωτα χαρακτηριστικὰ τῆς εἶναι πρῶτον ἡ δέξυτης τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζει τὸ κάθετον μέτωπον τῆς ταινίας τῆς προσόψεως μὲ τὴν λοξὴν ὑποκάτω ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, καὶ δεύτερον τὸ ἀδιακόσμητον τῆς ταινίας τῆς προσόψεως, ἡ ὁποία φέρει μόνον τὸ γνωστὸν χρώματος ἔλεφαντοστοῦ ἄλειμμα, τὸ χρησιμεῖον ὡς ἔδαφος καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους διακοσμητικὰς ἐπιφανείας. Τοῦ τύπου τοῦτου εἶναι καὶ ἐν παλαιότερον Κερκυραϊκὸν εὔρημα, ἦτοι ἡ ἑλαφρῶς μικρότερα σίμη (Κορκυγα I, εἰκ. 104 α), τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡδὴ χρονολογήσει ὁ Ρωμαῖος, ἔ.ά. σ. 133, εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ βου αἰῶνος, διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ κυματίου τῆς μὲ τὸ κυμάτιον τῆς μαρμαρίνης σίμης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μὲ τὸ διπλοῦν κυμάτιον τῆς πληθίνης διακοσμήσεως τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦτος.

Ὡραιοτάτη εἶναι ἡ γραπτὴ διακόσμησις, εἰς μὲν τὸ κυμάτιον φυλλοστοιχία, εἰς δὲ τὴν κάτω ὄψιν ἐναλλασσόμενα ἀνθέμια καὶ ἄνθη λωτοῦ, ὅπου οἱ μίσχοι τῆς βάσεως τῶν ἀνθεμίων ἀνακαμπτόμενοι κρέμονται ἐξ ὀριζοντίου εὐλυγίστου κλάδου κατὰ τρόπον γνωστὸν ἐκ πλείστων κορινθια-

κῶν καὶ ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ βου αἰῶνος (κορινθιακὰ παραδείγματα βλ. εἰς Payne, NC, σ. 149, H - K). Καὶ ἡ τεχντροπία τοῦ κοσμήματος ἀγεί εἰς τὴν περίοδον τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν ἡδὴ ὁ Ρωμαῖος. Ἀκριβέστερον θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ χρονολογήσῃ τὴν σίμην εἰς τὸ γ' τέταρτον τοῦ βου αἰῶνος.

Τὸ κτίσμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκεν ἡ σίμη δὲν φαίνεται νὰ εἶχεν εἰς τὰς μακρὰς του πλευρὰς παραεπίδα σίμην, ἀλλὰ, ὅπως συνήθως εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα, ἠγεμόνας στρωτήρας καὶ ἀνθεματωτοῦς καλυπτῆρας. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως τεμάχιον παραεπίδος σίμης τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐσώθη, ὁ ἐν Πί ν. 359 δ ἀνθεματωτὸς καλυπτὴρ ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον μὲ τὴν ἐπαεπίδα σίμην. Εἶναι ἀσφαλῶς νεώτερος τῶν ὁμοίων καλυπτῆρων τῆς Καλυδῶνος τοῦ 570 π.Χ. περίπου (βλ. λ.χ. Ρωμαῖος, Κέραμοι Καλυδῶνος σ. 18) καὶ τῶν καλυπτῆρων τῆς Κορίνθου Hill - King, Corinth IV, I, σ. 12, εἰκ. 21 καὶ N2, σ. 257, οἱ ὁποῖοι ἀποδίδονται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (V. Buren, Greek fictile revetments in the archaic Period, εἰκ. 71 καὶ σ. 147, ἀριθ. 111), σύγχρονος δὲ ἢ ὀλίγον νεώτερος τοῦ καλυπτῆρος Corinth ἔ.ά. A15, εἰκ. 3.

Ἀπὸ κοινούς στρωτήρας τῆς ἰδίας στέγης φαίνεται ὅτι προέρχονται μερικὰ τεμάχια φέροντα γραπτὰ γράμματα, ὁμοία μὲ τὸ MR 102 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962.

Τέλος, εἰς τὸ ἴδιον πάντοτε κτήριο ἀποδίδω καὶ δύο τεμάχια γλυπτῶν ἐκ καθαρωτάτου πηλοῦ. Τὸ ἐν (MR 346), διακοσμούμενον μὲ σειρὰς μελανῶν καὶ ἐρυθρῶν τετραγώνων (Πί ν. 359 γ), νομίζω ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ὀπίσθιον μορφῆς τινος, τὸ δὲ ἕτερον, τοῦ ὁποίου τὰ χρώματα δὲν ἔχουν σωθῆ, προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ αἰλουροειδὲς (σῶζεται οὐρά).

Ἡ δευτέρα σίμη, τῆς ὁποίας εὐρέθησαν ὀκτὼ τεμάχια, εἶναι τοῦ λεγομένου «Μεγαρικοῦ» τύπου, ἀνῆκε δὲ εἰς κτίσμα μικροτέρων διαστάσεων, τοῦ τέλους τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 360 α-ζ'). Τεχντροπικῶς αὕτη κατέχει θέσιν μεταξὺ τοῦ ἐκ Κορίνθου παραδείγματος (Payne, NC, εἰκ. 110) καὶ τῆς γνωστῆς σίμης τοῦ ἐν Ὀλυμπία θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λαμβάνει καὶ τὸ ὄνομα ὁ τύπος. Ἡ «καρδία» τοῦ ἀνθους τοῦ λωτοῦ ὑπενθυμίζει τὸ παράδειγμα τῶν Μυκηνῶν, Payne, NC, εἰκ. 111. Ἡ νέα Κερκυραϊκὴ σίμη εἶναι ἐκ τῶν καλυπτεῶν τοῦ Μεγαρικοῦ τύπου, ἀξία παντὸς θαυμασμοῦ εἶναι ἡ χάρις τῶν ἀνθέων τῆς.

Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι καὶ αὕτη ἡ στέγη εἶχεν εἰς τὰς μακρὰς τῆς πλευρὰς στρωτήρας καὶ ἀνθεματωτοῦς καλυπτῆρας. Ποῖοι ὁμοῦς ἐκ τῶν σω-

θέντων τοιούτων καλυπτῆρων προέρχονται ἀπὸ αὕτην εἶναι ὄλως ἀβέβαιοι. Τὸ νέον τεμάχιον MR 269 (Πί ν. 361 α) εἶναι ἐκ τοῦ κάτω μέρους καλυπτῆρος, τύπου μὲν ὁμοίου πρὸς τὸ MR 268, μεγαλυτέρων ὁμοῦς διαστάσεων, τὸ τεμάχιον πάλιν MR 268 (Πί ν. 361 β) εἶναι μικρῶν ἀναλογιῶν. Ἴσως τὸ τεμάχιον MR 99 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962 νὰ προέρχεται ἐκ τῆς στέγης αὐτῆς.

Σήμερον εἶναι περισσώτερον ἢ πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν πηλίνην του διακόσμησιν (ἀκρωτήρια;) ἀνήκον τὰ τεμάχια ἀγαλαμάτων MR 104, MR 105, MR 106, MR 107 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962, καθὼς καὶ τὰ MR 342, MR 343, MR 344 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963.

Τὸ MR 342 (Πί ν. 361 γ) εἶναι κορμὸς γυναικείας μορφῆς μὲ κολλητὸν χιτῶνα, τρεχούσης ὀρμητικῶς πρὸς τὰ ἀριστερὰ, στρεφούσης ὁμοῦς ἀντιθέτως τὴν κεφαλὴν. Τοῦτο δηλοῦται ὅχι μόνον ἀπὸ τοὺς μακροὺς πλοκάμους τῆς κόμης, οἱ ὁποῖοι πίπτουν ἐκατέρωθεν τοῦ ἀριστεροῦ μαστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ὑπολείμματος τῆς σιαγόνος τῆς. Τελαμῶν διασταυρῶνει τὸ στήθος τῆς πρὸς τὸ ἀριστερὸν αὐτῆς ἰσχίον. Ἐκεῖ σῶζεται ἀντικείμενόν τι τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ σχήματος ἐρμηνεύω ὡς πέλεκυν, ἡ μορφή λοιπὸν εἶναι Ἀμαζῶν. Τὰ χρώματα σῶζονται ἐν πολλοῖς θαυμάσια, ἐρυθρὸν εἰς τὸν χιτῶνα καὶ μέλαν εἰς τοὺς πλοκάμους καὶ τὴν παρυφὴν τοῦ χιτῶνος. Ὁ λαίμμος ἔχει ἐπάλειμμα χρώματος καὶ λάμψεως ἐλεφαντοστοῦ, γνωστοῦ καὶ ἐκ τοῦ MR 107 τοῦ 1962, ἐπ' αὐτοῦ δὲ περιδέραϊον μέλαν. Εἰς τὸν πέλεκυν (;) σῶζονται κοσμήματα, ἀλλὰ γραπτὰ καὶ ἄλλα ἐγχάρακτα (ἀνθέμια εἰς τὴν λαβὴν). Ἀπὸ τὴν μεγάλην πλαστικὴν τὸ πλησιέστερον ἴσως παράδειγμα εἶναι ἡ Νίκη 691 τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ Ἀμαζῶν αὕτη προστίθεται εἰς τὰ ἐπίσης ἐξ Ἀμαζῶνων προερχόμενα τεμάχια MR 104 καὶ 105 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962. Τὸ νέον τεμάχιον MR 343 (Πί ν. 361 δ) εἶναι ὀπίσθιον ἀριστερὸν τμήμα γυναικείας κεφαλῆς μὲ διάδημα καὶ μακροὺς πλοκάμους, ἐντελῶς εἰς τὸν τύπον τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν κορῶν. Ὁ γυναικεῖος ποὺς MR 344 (Πί ν. 361 ε) εἶναι καὶ αὐτὸς ὑστεροαρχαϊκός, ὑπενθυμίζων τὸν πόδα τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὴν κόρην 674 τῆς Ἀκροπόλεως (Schrader, Marmorbildwerke, σ. 95, ἀριθ. 44).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰς προαναφερθείσας εὐρέθησαν δύο τεμάχια μιᾶς τρίτης σίμης, ὕψ. 0,142 μ., ἐξ ἐρυθροῦ, μαλακοῦ, εὐθρύπτου πηλοῦ, ὁμοίας τὴν τομὴν πρὸς τὴν ἐν Korkyga I, εἰκ. 104 β. Τὸ τεμάχιον MR 261 (Πί ν. 362 α) μήκ. 0,39, βάθ. 0,24 μ. εἶναι μὲν πληρέστερον (ἢ πρὸς ἀρ. ἰσχυρὰ μείωσις

του πάχους του οριζοντίου τμήματος σημαίνει ότι αυτή ανήκεν εις τὸ δεξιὸν τμήμα ἀετωματικῆς στέγης) δὲν σφάζει ὁμως καθόλου χρώματα, ἐνῶ τὰ ἴχνη τῶν ἐπὶ τοῦ MR 262 χρωμάτων ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ διακόσμησις ἦτο ἐντελῶς ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ παλαιοῦ εὐρήματος.

Εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς τρίτης αὐτῆς σίμης πρέπει νὰ ἀνήκον, λόγῳ πηλοῦ καὶ διαστάσεων, δύο τεμάχια ἡγεμόνων στρωτήρων, τῶν ὁποίων τὸ μέτωπον ἐκοσμεῖτο μὲ διπλὴν σειρὰν μικρῶν ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων λατοῦ ἐναλλάξ καὶ ἀντιστροφῶς (MR 264 καὶ 265) (Πί ν. 362 β). Ὁ πηλὸς ὄλων αὐτῶν τῶν τεμαχίων ὁμοιάζει πρὸς τὸν τῶν στρωτήρων MR 29 καὶ MR 30 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962.

Ἐπὶ τῆς ἀκόμῃ ἐν τεμάχιον τετάρτης σίμης, MR 263, (Πί ν. 362 ζ) μήκ. 0,083, ὕψ. 0,073, πᾶχ. 0,054 μ., τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐν Κορκυγα I, εἰκ. 104 c, ἔχει ὁμως τὸ κάθετον τμήμα λεπτότερον ἐκείνου. Τὰ ὕψη πάντως τῆς στεφούσης ταινίας καὶ τῆς ὑπ' αὐτὴν ἀναστροφῆς τῆς φυλλοστοιχίας εἶναι τὰ αὐτά.

Μία πέμπτη σίμη, ἡ MR 274 (Πί ν. 362 γ), πρέπει νὰ ἦτο παραεῖς, πρῶτον μὲν διότι τὸ μέτωπόν της εἶναι λοξὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑποκάτω ἐπιφάνειαν, δηλοῦν κεκλιμένην στέγην, καὶ δεῦτερον διότι καθέτως πρὸς τὸ μέτωπον παρουσιάζει τὸ σύνθηδες ἀνυψούμενον πλαίσιον τῶν στρωτήρων. Τὸ μέτωπον, τοῦ ὁποῖου μόνον μικρὸν τμήμα ἔχει σωθῆ, ἔφερεν ἄλλοτε γραπτὸς ῥόδακας, ὅπως ὁ σφζόμενος ἐγχαράκτος κύκλος μαρτυρεῖ.

Εὐρέθη ἀκόμῃ καὶ ἐν τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος ἀπὸ κίτρινον πηλόν, MR 270, (Πί ν. 362 ε) τοῦ ὁποῖου ἡ προσθία ὄψις κοσμεῖται ἀπὸ δύο ὀριζοντίους ταινίας, μίαν μέλαιναν καὶ μίαν ἐρυθράν. Ὁ στρωτήρ οὗτος ἀνήκει εἰς κτήριον μὲ συνεχῆ λοξὴν στέγην, ὅπως ἀποδεικνύει τὸ λοξὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀνω ἐπιφάνειαν μέτωπον καὶ ἡ πρὸς τὸ μέτωπον αὐξήσις τοῦ πάχους του, ὁπίσω 0,055, ἐμπρὸς 0,068 (ἀπόστασις τῶν δύο τούτων σημείων μεταξύ των 0,295 μ.).

Ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἐπίσης δύο συνανήκοντα τεμάχια πηλίνου γείσου, MR 271, (Πί ν. 362 ς) μήκ. 0,145 μ., τοῦ ὁποῖου ἡ προσθία ἐπιφάνεια κοσμεῖται μὲ γραπτὴν ἰχθυόκανθαν ἐκ δύο σειρῶν ῥόμβων φερομένων πρὸς δεξιὰ καὶ ἐναλλασσομένου χρωματισμοῦ, ἄνω μέλανος καὶ λευκοῦ, κάτω δὲ ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ. Ἡ μεγάλη σημασία τοῦ γείσου τούτου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν κάτω ἐπιφάνειά του εἶναι ἐρυθροβαφῆς, ἦτο δηλαδὴ ὀρατὴ, ἐνῶ ἡ ἄνω ὄχι μόνον δὲν ἔχει χρῶμα, ἀλλὰ φέρει καὶ σαφῆ ἴχνη πυρ-

καῖας, ἐξ οὗ συμπεραίνεται, ὅτι τὸ γεῖσον ἐκαλύπτετο ὑπὸ ξυλίνης δοκοῦ, ὅπως λ.χ. εἰς τὸ παλαιὸν Λαφριαῖον τῆς Καλυδῶνος (βλ. Ρωμαιοὶ εἰς AE 1937).

Σημειῶνω ἀκόμῃ ἐν τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς, MR 278, ὕψ. 0,069 μ., (Πί ν. 362 δ) ἐκ σίμης ἐλληνιστικῶν χρόνων (πιθανῶς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) (πρβλ. Willemssen, Die Löwenkopf - Wasserspeier vom Dach des Zeus - Tempels, πίν. 71 καὶ σ. 67) καὶ ἐν τμήμα πηλίνης σίμης ἐπίσης ἐλληνιστικῶν χρόνων, MR 277, μήκ. 0,16 μ., (Πί ν. 363 α) μὲ ὑπόλεμμα κεφαλῆς Σιληνοῦ (;).

Μέχρι τοῦδε ἐγίνε λόγος μόνον διὰ τὰ πῆλινα ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963. Ἐξαιρετικῆς ὁμως σημασίας ὑπῆρξαν καὶ τὰ λίθινα εὐρήματα. Οὕτω ἐν τεμάχιον ἀρχαῖοῦ σπονδύλου ἐκ ψαμμολίθου, MR 444, ὕψ. 0,195 μ., (Πί ν. 363 γ), πρέπει ἐξάπαντος νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν μεγάλον ἀρχαῖκόν ναόν, ὅχι μόνον διὰ τὸ πλάτος τῆς σφζομένης ραβδώσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι σημαντικόν (0,151, πλάτος σφζομένου σπονδύλου Ἀρτέμιδος 0,122 μ., βλ. Κορκυγα I, σ. 31, εἰκ. 13) ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ρηχότητά της, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ πολὺ πρῶτους χρόνους. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι πρὸς τὸ ἐν ἄκρον του τὸ τεμάχιον παρουσιάζει ὀρθογώνιον ἐντομήν, τῆς ὁποίας δὲν ἔχει σωθῆ ὀλόκληρον τὸ βάθος.

Ἐπισημειῶναι ὅτι ἡ ὑψηλῆς καλλιτεχνικῆς στάθμης εἶναι μία ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀριστερὰ ἀνδρική κνήμη, MR 441, ὕψ. 0,31 μ., (Πί ν. 363 β), ἐκπλακτικῆ δ' ἡ αἴσθησις τῆς ζωῆς ἢ ἀναδιδομένη ἐκ τῆς φαινομενικῶς ἀπλουστάτης ἐπιφανεῖας τοῦ συσφιγγομένου γαστροκνημιαίου μύος. Ἐποχὴ της θὰ πρέπει νὰ εἶναι αἰ πρώται δεκαεταῖα τοῦ 6ου αἰῶνος, διότι ἐνῶ ὁ δι' ἐγχαράξεως ἀποχωρισμὸς τοῦ κνημιαίου ὀστοῦ ἀπὸ τὸν μῦν εἶναι παράδοσις τοῦ 7ου αἰῶνος ἀκόμῃ, ἡ πλαστικωτέρα ἀπόδοσις τῶν μαζῶν καὶ ἡ τρισδιάστατος γενικῶς ἀντίληψις μαρτυροῦν σαφῶς τὸν 6ον αἰῶνα (πρβλ. τὸ χαλκοῦν ἀγαλμάτιον τοῦ Βερολίνου ἀπὸ τὴν Δωδώνην, Richter, Kouroi², εἰκ. 166 - 168, ἀριθ. 45). Καὶ ἐπειδὴ αὕτη καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν ἔχει ἴχνη ἐπαφῆς μὲ ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀετωματικὴν διακόσμησιν τοῦ μεγάλου ναοῦ, τῆς ὁποίας εἴχομεν εὑρεῖ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962 καὶ μίαν ἄλλην, μικροτέραν ὁμως, κνήμην.

Εἰς τὸν χώρον IV εὐρέθησαν τὸ 1963 καὶ δύο τεμάχια μαρμαρίνων λεοντοκεφαλῶν ἐξ ὕδρορροῆς σίμης, τὰ MR 453 (Πί ν. 363 δ) καὶ MR 454. Ἀνήκουν εἰς τὴν ἴδιαν σειρὰν μὲ τὰ κατὰ τὸ 1914 εἰς τὸ Mon Repos ἀνευρεθέντα τεμάχια,

τά ὅποια ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ προαναφερθὲν βιβλίον τοῦ Willemssen πίν. 43 καὶ σ. 40-41. Ὑπ' αὐτοῦ θεωροῦνται ἔργα τεχνιτῶν τοῦ τέλους τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ἰσχυρῶς ἐπηρεασθέντων ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον τῆς Ὀλυμπίας, φαίνεται ὁμως νὰ εἶναι νεώτερα καὶ τῆς Περικλείου περιόδου. Τὰ τεμάχια αὐτὰ μᾶς θέτουν πρὸ περιπλόκων προβλημάτων, τῶν ὁποίων τὴν ἀνάπτυξιν προτιμῶ νὰ παραλείψω.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα λίθινα εὐρήματα ἀναφέρω ἀρκετὰ τεμάχια μαρμαρίνων περιρραντηρίων, τῶν ὁποίων μερικὰ εὐρέθησαν εἰς τὸ Schutt τοῦ χώρου III καὶ ἄλλα εἰς τὰς ἐπιχώσεις τοῦ χώρου IV. Μεταξὺ τῶν πρώτων εἶναι καὶ τὸ MR 459, τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζεται ἐδῶ (Π ἰ ν. 364 α).

Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1963 εὐρέθησαν καὶ δύο ἐπίχρυστα ἀντικείμενα, ὁ ὥραιος ρόδαξ MR 521, διαμ. 0,067 μ. (Π ἰ ν. 364 γ) (πρβλ. AA 1942, εἰκ. 24 καὶ στ. 134, Δελφῶν) καὶ μία σχήματος ραβδίσκου λαβὴ χαλκοῦ ἀγγείου, MR 523, μήκ. 0,069 μ. (Π ἰ ν. 364 β) μὲ πυκνάς, καθέτους ἐντομάς, τῆς ὁποίας ὁ πυρὴν εἶναι μολύβδινος.

Ἀπὸ τὰ χαλκᾶ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἀσφαλῶς εἶναι τὸ τεμάχιον ποδὸς τρίποδος(;) MR 517, ὕψ. 0,129 μ. (Π ἰ ν. 364 δ) μὲ γεωμετρικὴν διακόσμησιν (παρυφὴν μὲ κάθετον θλαστὴν γραμμὴν καὶ κυρίαν διακόσμησιν μὲ ὀριζόντιον θλαστὴν γραμμὴν) (πρβλ. Willemssen, Dreifusskessel aus Olympia, Olympiaforschungen III BR. 3627, σ. 84, πίν. 47 κ.ε.), ἐκ τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται εἰς πόσον πρῶϊμον ἐποχὴν πρέπει νὰ ἀναχθῆ τὸ ἱερόν. Ὁ μικρὸς κριὸς MR 478, ὕψ. 0,049 μ. (Π ἰ ν. 364 ε) εἶναι πρῶϊμος, ὅχι ὁμως ὅσον θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ἐκ τοῦ ἀδιαμορφώτου σώματός του. Εἶναι μᾶλλον τοῦ 7ου αἰῶνος. Διὰ τοῦ σώματός του καὶ τῆς βάσεως ἐπὶ τῆς ὁποίας πατεῖ, διήρχετο ἄλλοτε σιδηρᾶ βελόνη. Ἐντελῶς παρόμοιος εἶναι ὁ κριὸς τῆς Ὀλυμπίας (Olympia IV, πίν. XXV, ἀριθ. 474), ὅπου σφάζεται ἡ βελόνη.

Διὰ τὸν μικρὸν χαλκοῦν λέοντα MR 477, ὕψ. 0,086 μ. (Π ἰ ν. 364 ζ') δικαιολογημένος θὰ ἦτο κανεὶς ἐὰν εἶπη, ὅτι εἶναι ὅχι μόνον τὸ ὥραιότερον ἀπὸ ὅλα τὰ χαλκᾶ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκ τῶν καλυτέρων τοῦ εἴδους του. Προέρχεται ἀπὸ τὴν διακόσμησιν ἀγγείου τινός, τὴν ὁποίαν κατ' ἀναλογίαν ἄλλων παραδειγμάτων τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου πρέπει νὰ φαντασθῶμεν πλουσίαν. Ἡ ὀπισθία ὄψις του δὲν ἦτο μὲν ὄρατῆ, διότι δὲν εἶναι ὠλοκληρωμένη ὅπως ἡ προσθία, πάντως ἐπειδὴ δηλοῦνται οἱ πλαστικοὶ ὄγκοι τῆς, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν ἦτο προσηρμοσμένη εἰς ἄλλην ἐπιφά-

νειαν ἐκτὸς μόνον ἀπὸ τὴν (ὕπευθυμιζούσαν ἰωνικὸν κιονόκρανον) βάσιν, ὅπερ ἄλλωστε μαρτυρεῖ καὶ ἡ ὀπὴ παρὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς. Ἡ στάσις μὲ τὸ ἀνυψωμένον πρόσθιον σκέλος εἶναι συνηθεστάτη εἰς τὴν κορινθιακὴν τέχνην, ὁμοιον δὲ λέοντα πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ἀντιστοιχῶς ἀριστερά. Ἐντελῶς παρομοίαν βάσιν, μὲ ἐγγάρακτον ὅπως ἐδῶ θλαστὴν γραμμὴν (χωρὶς τὴν ὀπὴν), ἔχει μία χαλκῆ πτερωτὴ μορφὴ ἐξ Ὀλυμπίας (σφάζεται μόνον τὸ κάτω) (Olympia IV, πίν. VIII, ἀριθ. 79), ἀλλ' ὁ ἐν γένει τύπος εἶναι γνωστός ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων. Ἐποχὴ τοῦ λέοντος τούτου ὁ ὁποῖος συνδυάζει τὴν γνώριμον ἀπὸ τὸν 7ον αἰῶνα ἀγριότητα τοῦ θηρίου μὲ κάποιαν ἀρχομένην λυγρότητα σώματος, εἶναι αἱ πρῶται δεκαετίαι τοῦ 6ου. Ὁ χαλκοῦς λέων τῆς Ὀλυμπίας (Olympia IV, πίν. 57, 969 καὶ Ausgr. IV, πίν. 24), εἶναι παλαιότερός του, τῆς πρῶϊμου κορινθιακῆς περιόδου. Σύγχρονοί του εἶναι οἱ λέοντες τῶν ἀγγείων τῆς μέσης κορινθιακῆς περιόδου, βλ. Payne, NC, πίν. 30 καὶ πίν. 33, ἀριθ. 8.

Ἄλλο ἀξιοσημείωτον εὐρημα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963 εἶναι τὸ ἔλασμα MR 485, ὕψ. 0,035 μ. (Π ἰ ν. 365 α), τὸ ὁποῖον εἶναι τμημα ὀχάνου ἀσπίδος, ὡσὰν αὐτὰ τὰ ὅποια εἰς μεγάλον ἀριθμὸν ἔχουν ἔλθει εἰς φῶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ἄλλοι. Σφάζεται δεξιὰ ὄρθιον ζῶον, πιθανῶς λέων, πρὸς τὸν ὁποῖον παλαίει, ὡς φαίνεται, κακῶς διατηρημένη μορφὴ ἀριστερά.

Εἰς χαλκοῦς πλόκαμος κόμης ὀφιοειδῶς κατερχόμενος (MR 480, ὕψ. 0,167 μ.) προέρχεται ἀπὸ γυναικεῖον ἀγαλμα, σχεδὸν φυσικοῦ μεγέθους. Ὅπως δὲ ὁ καμπύλος σχηματισμὸς του μαρτυρεῖ, κατήρχετο ἐπὶ τοῦ μαστοῦ. Λεπτόταται ἐγχαράξεις δηλώνουν τὰς τρίχας. Ὅμοιος, μικρότερος, πλόκαμος εἶχεν εὐρεθῆ καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1962. Τοιοῦτοι πλόκαμοι εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ ἄλλα μεγάλα ἱερά, λ.χ. τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους (The Argive Heraeum, II, 194, πίν. 70, 2), τοὺς Δελφούς (FdD V, 42 ἀριθ. 81, εἰκ. 121 G), τὴν Ἀκρόπολιν (De Ridder, Cat. Bronzes Acrop. 221, ἀριθ. 619), τὴν Ὀλυμπίαν (Neugebauer, Die minoischen u. archaisch-griechischen Bronzen, Staatliche Museen zu Berlin, ἀριθ. 198 καὶ 199, εἰς πίν. 34) κλπ.

Ἀπὸ ἀγαλμάτιον πεπλοφόρου γυναικὸς προέρχεται τὸ ὥραιον τεμάχιον MR 479, ὕψ. 0,06 μ., (Π ἰ ν. 365 β), τὸ ὁποῖον παριστάνει πτυχάς. Ἐποχὴ του εἶναι ὁ αὐστηρὸς ρυθμὸς τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι τὸ χαλκοῦν κηρύκειον MR 481, μήκ. 0,125 μ., (Π ἰ ν. 365 ε), διότι

ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν ἐλατρεύετο καὶ ὁ Ἑρμῆς.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἐλάσματος MR 518, μήκ. 0,08, ὕψ. 0,05 μ. (Πί ν. 365 γ), εἶναι ἄλλη. Διότι εἶναι πόρπη ζώνης ἐνὸς τύπου, τοῦ ὁποῦ, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον ἄλλο ἐν παραδείγμα ἔχει εὑρεθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ἐν Olympia IV, πίν. 66, ἀριθ. 1151, εἶναι ὁμοῦ συχνότατος εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν νότιον Γαλλίαν καὶ δι' αὐτὸ θεωρεῖται ὡς κελτιβηρικὸς (βλ. Antonio Garcia y Bellido, Hispania Graeca I, σ. 235 - 6). Καὶ ἡ μὲν πόρπη τῆς Ὀλυμπίας ἀποδίδεται εἰς τὴν κατὰ τὰ ἔτη 368 καὶ 367 π.Χ. παρουσίαν τῶν Ἰσπανικῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων τοῦ Διονυσίου Α' τῶν Συρακουσῶν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Λακεδαιμονίων (Ξεν. Ἑλλ. 7, 1,20 καὶ Διοδ. 15, 70, 1), τὸ ἐκ Κερκύρας ὁμοῦ παραδειγμα, παλαιότερον τοῦ τῆς Ὀλυμπίας ὄχι μόνον διότι εὑρέθη εἰς τὸ Schutt τοῦ ἱεροῦ, τοῦ ὁποῦ τὸ κάτω ὄριον εἶναι τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι μορφολογικῶς εἶναι ἀπλούστερον, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἡ Κέρκυρα μὲ τὴν Δύσιν. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Κερκυραίων καὶ τῶν Κορινθίων τὸ ἔτος 492 π.Χ. ὑπὲρ τῶν Συρακοσίων, ὅταν οὗτοι ἐπιέζοντο ὑπὸ τοῦ τυράννου τῆς Γέλας Ἰπποκράτους.

Τὸ χαλκοῦν κυκλικὸν ἔλασμα MR 483, διαμ. 0,032 μ., μὲ τὴν κεντρικὴν ὀπήν, τὸ φέρον τὴν ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν Ἄγορανόμων (Πί ν. 365 δ) εἶναι προφανῶς σταθμίον, ὅπως ἦτο καὶ τὸ ἐπίσης ἐκ Κερκύρας προερχόμενον ὀρθογώνιον (Pergnice, Griechische Gewichte, σ. 190 - 1, ἀριθ. 756). Τὰ γράμματα μαρτυροῦν τὸν ἀσθηρὸν ρυθμὸν τοῦ 5ου αἰῶνος (πρβλ. Jeffery, The Local Scripts of Archaic Greece, πίν. 46, ἀριθ. 46, περ. 475 ;). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἡ παλαιότερα, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, μαρτυρία περὶ τῶν ἀρχόντων τούτων. Τὰ σταθμῖα ἀφιεροῦντο ὑπὸ τῶν ἀγορανόμων εἰς τὰ ἱερά μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς τῶν (βλ. IG* 2886, V, 1, 1156 καλλ.).

Ἐκτὸς τούτων ἄξια μνείας εἶναι εἰς κλάδος (MR 508, μήκ. 0,223 μ.), φύλλα ἐκ στεφάνων, ἐξαρθήματα θυρῶν, πολυάριθμοι ἥλοι κλπ.

Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα μολύβδινα εὐρήματα τὸ μόνον ἀξιόλογον εἶναι τμημα ἐλάσματος MR 520, ὕψ. 0,066 μ., φέροντος εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ἐγχάρακτον ἐπιγραφὴν βουτροφηδὸν (Πί ν. 365 ς' - ζ'). Τὸ ἀλφάβητον εἶναι κορινθιακόν, τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων μαρτυρεῖ τὸ α' ἥμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Μολοντί ἡ συμπλήρωσις τοῦ κειμένου παρουσιάζει δυσκολίας, ἐξ ὅσων σφάζονται, φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ καταλόγου ἀντικειμένων καὶ χρημάτων, τὰ ὁποῖα εἰσέπραττε κατ' ἔ-

τος τὸ ἱερὸν. Τὰ ἔτη δηλοῦνται διὰ τοῦ ἐπώνυμου ἀρχοντος (ὡς τοιοῦτου νοουμένου τοῦ πρυτάνεως, βλ. IG IX, 1, 682), τῶν ὁποῖων ἀναφέρονται δύο, Ἀριστόξενος εἰς τὴν μίαν ὄψιν καὶ Μνασ/ εἰς τὴν ἄλλην. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὄψεις ἀναφέρεται ὡς ἔσοδον τοῦ ἱεροῦ ὁ μισθὸς κάποιας οἰκίας.

Ὅστρακα ἀγγείων εὑρέθησαν πολλά. Τὰ περισσότερα ὁμοῦ προήρχοντο εἴτε ἐξ ἀδιακοσμήτων εἴτε ἐκ μελαμβαφῶν ἀγγείων. Ὀλιγότερα ἦσαν τὰ μετὰ διακοσμήσεως. Ὅσα εὑρέθησαν εἰς τὸν χῶρον III ἐντὸς τοῦ Schutt, βεβαιώνουν ὅτι εἰς τὴν ἐπίχωσιν αὐτὴν κατέληξαν συντρίμματα ἀντικειμένων ἤδη κατεστραμμένων. Διότι ἄλλως πῶς νὰ ἐξηγηθῆ ὅτι ἀπὸ τὰ περισσότερα ἀγγεῖα διεσώθησαν μόνον μεμονωμένα ὄστρακα; Ὅτω δὲν ἀποκλείεται τεμάχια τῶν ἰδίων ἀγγείων νὰ εὑρεθοῦν κάποτε εἰς τελείως διάφορον θέσιν τοῦ λόφου.

Εὐτυχῶς μερικά μικρότερα ἀγγεῖα διέφυγον τὴν καταστροφὴν. Ὅτω τὸ μικρόν, χαριτωμένον πρωτοκορινθιακὸν ληκυθίον MR 301, ὕψ. 0,071 μ. (Πί ν. 366 α - β), διεσώθη σχεδὸν ὀλόκληρον. Ἡ διακόσμησις του, σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμένη, εἶναι κατανεμημένη εἰς τέσσαρας, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον στενάς ζώνας, ἐξ ὧν αἱ δύο ἀνώτεραι καὶ ἡ κάτω φέρουν μόνον στιγμορόδακας, ἡ δὲ τρίτη ἐκ τῶν ἄνω φέρει ζῶα, βοῦν πρὸς δ., αἰλουροειδὲς πρὸς ἀρ. καὶ αἶγα ἀνορθουμένην πρὸς ἀρ. Εἰς τὸ χεῖλος καὶ περὶ τὴν βᾶσιν ὑπάρχουν ἀκτίνες. Ἐποχὴ του εἶναι ἡ μέση πρωτοκορινθιακῆ.

Ὀλίγον παλαιότερον θὰ εἶναι τὸ τμημα ἐνὸς πρωτοκορινθιακοῦ ληκυθίου MR 302, ὕψ. 0,054 μ., (Πί ν. 366 γ), τοῦ ὁποῦ τὸ σῶμα εἶναι εὐρύτερον, προπάντων ὁμοῦ ἢ διακόσμησις ἀρχαιότερα: Ζατρκιοειδὲς κόσμημα εἰς τὸν ὄμον καὶ δύο ζῶναι καθέτων κυματοειδῶν γραμμιδίων περιβάλλουσαι τὴν κυρίαν ζώνην, ἡ ὁποῖα διακοσμεῖται μὲ βοῦν καὶ αἰλουροειδὲς, μόνον ἐν σκιαγραφίᾳ. Τὸ χρῶμα ἔχει φθαρῆ.

Ἀπὸ τὰ μελανόμορφα ἀττικά ὄστρακα περιεργον εἶναι τὸ MR 310 (Πί ν. 366 δ - ε). Εἶναι λαβὴ μεγάλου ἀγγείου, πιθανώτατα κρατήρος μὲ ἐλικοσχῆμους λαβάς, ὅπως εἰς τὸ ἀγγεῖον François, μὲ τὰ ἄκρα δηλαδὴ καθέτως ἐξέχοντα καὶ διηρημένα εἰς πεδία. Ἐν τούτοις, τὸ σφζόμενον τεμάχιον εἰς τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ τμημα δὲν συνεχίζεται καμπτόμενον πρὸς τὸ ἀγγεῖον, ὅπως θὰ ἐπερίμενε κανεῖς, ἀλλὰ περατοῦται εἰς ἀδιακόσμητον λοξὴν ἐπιφάνειαν. Αἱ κοσμοῦσι τὸ πεδῖον ἀνωπαὶ Σφίγγες εἶναι ἔργον τεχνίτου μιμουμένου τὸν Λυδὸν (περὶ τὸ 560 π.Χ.).

Εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀνήκει καὶ τὸ ὄστρακον MR 303, ὕψ. 0,027 μ. (Πί ν. 367 α), τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ κύλικος τύπου «Σιάνας» μὲ δύο διακοσμητικὰς ζώνας. Τὰ σφωζόμενα, πάνθηρ καὶ οὐρὰ Σειρήνος (;), προέρχονται ἀπὸ τὴν κάτω ζώνην.

Εἰς τὰ τέλη τοῦ βου αἰῶνος ἀνήκουν τὰ τεμάχια MR 304 καὶ MR 305. Τὸ πρῶτον (Πί ν. 367 γ) προέρχεται ἀπὸ κρατῆρα (ἴσως τοῦ τύπου μὲ τὰς ἐλικοσχήμευς λαβὰς) καὶ περιλαμβάνει τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου (ὕψ. λαιμοῦ 0,045, μετὰ τοῦ ὤμου 0,055, πλ. 0,042 μ.). Εἰς τὸν λαιμὸν σφάζεται παράστασις παλαιόντος Ἡρακλέους (;) (καὶ σκέλος ἐτέρας μορφῆς ἀρ.). Τὸ MR 305 (Πί ν. 367 β) εἶναι ἐκ τοῦ λαιμοῦ ὁμοίου κρατῆρος, ὕψ. 0,052, πλ. 0,052 μ., καὶ σφάζει ἀναβάτην θεορίππου.

Ἀπὸ τὰ ἐρυθρόμορφα, τὸ ἀξιολογώτερον εἶναι τὸ MR 311, ὕψ. 0,055 μ., (Πί ν. 367 δ) ἀποτελεσθὲν ἐκ δύο ὄστράκων. Προέρχεται ἀπὸ τὸν ὤμον κρατῆρος (μὲ κίονοσχήμευς λαβὰς) καὶ παριστᾷ γυναῖκα φεύγουσαν δεξιὰ καὶ στρέφουσαν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν πρὸς μὴ σωθέντα διώκτην. Εἶναι λεπτὸν ἔργον τεχνίτου τοῦ κύκλου τοῦ Ἑρμῶνακτος. Ἄλλὰ καὶ τὸ MR 318, ἐπίσης ἀποτελεσθὲν ἐκ δύο ὄστράκων, ὕψ. 0,07 μ. (Πί ν. 367 ε), εἶναι ἀξιοπρόσεκτον. Εἰκονίζει γυναῖκα κατενώπιον, μὲ χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, τὸν κορμὸν τῆς ὁποίας διασταυρῶνει ἐπίμηκες δυσερμήνευτον ἀντικείμενον. Προέρχεται ἀπὸ οἰνοχόην τῶν περὶ τὸ 470 χρόνων.

Ἀπὸ τὰ μελαμβοφῆ ἀγγεῖα ἀπεικονίζω ἐν πρώτοις τὸν κἀνθαρον MR 321, ὕψ. 0,081 μ. (Πί ν. 368 α), ὁ ὁποῖος φέρει σειρὰς ἐμπιέστων κοσμημάτων, ἧτοι ἐκ τῶν ἀνω πρὸς τὰ κάτω: Ὀρθίων ἀνθεμίων, πλαγιαστῶν ἀνθεμίων ἀνά ζεύγη, ἐπαλλήλων ἀνεστραμμένων τριγώνων καὶ μαιάνδρου (πρβλ. Pease, *Hesperia* 1936, σ. 276 κ.έ. ἀριθ. 49 - 51, εἰκ. 18, ἀριθ. 50 καὶ 17, ἀριθ. 49). Τὸ τεμάχιον MR 320, ὕψ. 0,032 μ. (Πί ν. 368 β) εἶναι ἀπὸ πρόχου τοῦ τύπου μὲ τὴν ἐπίπεδον βάσιν (mug). Ὁ λαιμὸς τοῦ διακοσμεῖται μὲ ἀνεστραμμένα ἀνθέμια καὶ φύλλα κισσοῦ.

Ἀπὸ τὰς ἐπὶ ἀγγείων ἐγχαράκτους ἐπιγραφὰς (graffiti) ἀναφέρω τὰς κυριωτέρας: Ἐπὶ βάσεως ἀττικῆς κύλικος MR 334, διάμ. 0,06 μ. (Πί ν. 368 δ) / φ ε λ ε α / τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Σημαντικὴ ἢ συνυπαρξίς τῶν δύο τύπων τοῦ ε. Ἐπὶ ἄλλης, MR 331, μήκ. 0,041 μ. (Πί ν. 368 γ) / ι ν α /, ἐπίσης τοῦ 5ου αἰῶνος. Παρὰ τὸ χεῖλος μελαμβοφοῦς κοτύλης τοῦ «Κορινθιακοῦ» τύπου (MR 319, ὕψ. 0,034 μ.) / ν γ ο / (Πί ν. 368 ε).

Πήλινα ἀγαλμάτια καὶ εἰδῶλια εὐρέθησαν πολλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1963. Ἐκ τῶν

ἀγαλματίων ἀνέφερον ἤδη ὄσα πιστεύω ὅτι ἀπετέλεσαν μέρος τῆς διακοσμῆσεως ναῖσκων τοῦ λόφου. Αἰ κεφαλαὶ ὁμῶς MR 340 (ὕψ. 0,111 μ.) καὶ MR 341 (ὕψ. 0,104 μ.), (Πί ν. 369 α), αἱ ὁποῖαι φαίνονται νὰ προέρχωνται ἐκ μιᾶς μήτρας (τὸ ὀπίσθιον ἔχει προστεθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων, δι' ὃ καὶ παρουσιάζει διαφορὰς) δὲν προέρχονται ἀπὸ τοιαύτην διακόσμησιν καὶ δὲν ἤμπορῶ νὰ εἶπω μετὰ βεβαιότητος οὔτε κἀν ἐὰν προέρχωνται ἀπὸ ἀγαλμάτια, διότι εἰς τὸ MR 340 τὸ ὑπὸ τὸν λαιμὸν σφωζόμενον ὑπόλειμμα δὲν ἔχει τὸν πλαστικὸν ὄγκον τὸν ὁποῖον θὰ ἐπερίμενε κανεῖς. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ θεωρῶ ὅτι παριστάνουν τὸν σφηνωπῶγωνα Ἑρμῆν, ὅπως καὶ τὰ MR 137 καὶ MR 138 τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1962. Διαπιστοῦται ὁμῶς ἐδῶ μία σημαντικωτάτη τυπολογικὴ ἰδιορρυθμία, τὴν ὁποῖαν τὰ τεμάχια ἐκεῖνα δὲν μᾶς ἐπέτρεπον νὰ γνωρίσωμεν. Ἐδῶ δηλαδὴ ὁ Ἑρμῆς φορεῖ εἰς τὴν κόμην διάδημα, ὅπως αἱ γυναικεῖαι μορφαί. Δηλαδὴ ὁ Ἑρμῆς οὗτος θὰ εἶναι «ἐρμαφρόδιτος», ἀνάλογος πρὸς τὸν «Ἀφρόδιτον» τοῦ 5ου αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1962 καὶ ἐπανευρίσκομεν τὸ 1963 μὲ τὸ τεμάχιον MR 411, ὕψ. 0,051 μ. (Πί ν. 369 γ). Ἡ διαφορὰ τῶν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐδῶ ὑπερσχύει τὸ ἄρρεν στοιχεῖον, ἐνῶ ἐκεῖ παρατάσσονται ἐξ ἴσου τὰ χαρακτηριστικὰ ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἐποχὴ τοῦ τύπου τῶν δύο προσωπέων εἶναι τὰ τέλη τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος.

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ σημασία τοῦ προσωπέου MR 409, ὕψ. 0,09 μ. (Πί ν. 369 β). Ἐνῶ εἰς τὸ πηγούνιον τοῦ σχηματίζεται ὀξὺ γένειον, τὴν κόμην του, ἢ ὁποῖα διαμορφοῦται εἰς διπλὴν σειρὰν κοχλιωτῶν βοστρύχων, κοσμεῖ διάδημα. Ἐποχὴ του εἶναι αἱ πρῶται δεκαετίαι τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἄλλα προσωπεῖα ἢ κεφαλαὶ κοίλων ἀγαλματίων εἶναι καθαρῶς γυναικεῖα, ὡς λ.χ. τὰ τεμάχια MR 397, ὕψ. 0,062 μ. (Πί ν. 369 δ), MR 400, ὕψ. 0,072 μ. (Πίν. 369 ε), MR 401, μεγ. μήκ. 0,076 μ. καὶ ἡ ἐξαίρετος προτομὴ MR 404, ὕψ. 0,044 μ., σαφῶς ἰωνικοῦ (σαμιακοῦ) τύπου, ἀνήκουσα εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 369 ζ').

Σημειῶνω ἀκόμη τὰς κεφαλὰς γυναικείων πηλίνων ἀγαλματίων MR 403, ὕψ. 0,039 μ. (Πί ν. 369 ζ), MR 410, ὕψ. 0,062 μ. (Πί ν. 369 η) καὶ MR 381, ὕψ. 0,081 μ. (Πί ν. 370 α).

Ἐκ μεγάλων κοίλων ἀγαλματίων προέρχονται τὰ τεμάχια MR 382, ὕψ. 0,099 μ. ἐξ ἀγαλματίου θεᾶς, πρὸ τῆς ὁποίας ἀνορθοῦται ἔλαφος πρὸς δεξιὰ (τύπος Lechat, BCH 1891, πίν. VI, 1), MR 416, ὕψ. 0,042 μ. ἐξ ἄλλου ὁμοίου, μὲ τὸ ὀπίσθιον ἐλάφου ἀνορθομένης πρὸς ἀρ. (τύπος Lechat, ἔ.ἀ. πίν. V, 1) κλπ.

Ἐκ τῶν μικρότερα ἐιδώλια σημειών ἐν πρώτοις τὸ πρωτόγονον χειροποίητον τεμάχιον μετὸν μακρὸν λαϊμόν MR 348, ὕψ. 0,056 μ. (Πί ν. 370 β), τὸ ὁποῖον ὑπενθυμίζει ἀνάλογα ἐιδώλια ἐκ Κορίνθου τοῦ τέλους τοῦ βου αἰῶνος (Corinth, XV, II, σ. 27 - 9: Middle Group, πίν. 2 - 4 σποράδιον), τεμάχια χειροποίητων ἐιδωλίων ἐνθρόνου θεᾶς μετὰ πολὺ λεπτοῦς βραχίονας, τὸ ἄνω τμήμα ἐνθρόνου σανιδομόρφου θεᾶς δαιδαλικοῦ τύπου MR 352, ὕψ. 0,079 μ. (Πί ν. 370 ζ') καὶ ἄλλο ὁμοῖον MR 350, ὕψ. 0,059 μ. (Πί ν. 370 δ), ὑπενθυμίζοντα τοὺς κούρους τῆς Θήρας (λ.χ. Richter, Kouroï², εἰκ. 97 - 102), τὰς κεφαλὰς MR 355, ὕψ. 0,046 μ. (Πί ν. 370 γ) καὶ MR 356, ὕψ. 0,062 μ. ἐξ ἐιδωλίων μετὰ σανιδόμορφον σῶμα, τὴν κεφαλὴν MR 358, ὕψ. 0,046 μ. (Πί ν. 370 ε) ἐξ ἐιδωλίου μετὰ σανιδόμορφον σῶμα ἀλλὰ μετὰ ἀστραγαλοειδεῖς βοστρύχους (πρβλ. Payne, NC, πίν. 47, 14 καὶ σ. 306, ἀριθ. 884, τοῦ 590 - 580 π.Χ.), τὴν κεφαλὴν MR 402, ὕψ. 0,057 μ. (Πί ν. 371 β) ἀπὸ συμπαγῆς, ὀπίσω ἐπίπεδον ἐιδώλιον (τοῦ ἀ' ἡμίσεος τοῦ βου αἰῶνος), τὰς ὑστεροαρχαϊκὰς κεφαλὰς MR 406, ὕψ. 0,038 μ., MR 399, ὕψ. 0,03 μ., MR 394, ὕψ. 0,034 μ., καὶ τὴν μεταβατικῆς σχεδὸν ἐποχῆς κεφαλὴν MR 407, ὕψ. 0,041 μ. μετὰ τὴν κόμην καλύπτουσαν τὰ ὄτα. Πολλῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω κεφαλῶν τὰ σῶματα ἦσαν τῶν τύπων, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐιδωλίων τῆς ἀνασκαφῆς Καραπάνου (Lechat, BCH, 1891, σ. 9 κ.ε. καὶ πίν. I, κ.ε.). Οὕτω εὐρέθησαν πέντε ἀκέφαλα ἐιδώλια ἢ τμήματα ἐιδωλίων τοῦ τύπου Lechat, αὐτ. πίν. I, 1 (MR 363 - MR 368, MR 374) (Πί ν. 371 γ) καὶ (MR 365) ἐξ ὧν ἀπεικονίζεται ἐδῶ τὸ MR 365, ὕψ. 0,117 μ., ἐν παραπλήσειον πρὸς τὸν τύπον αὐτόν, τρία τοῦ τύπου Lechat, πίν. I, 2, (MR 370 - 372) ἐξ ὧν παραθέτω τὴν εἰκόνα τοῦ MR 370, ὕψ. 0,14 μ. (Πί ν. 371 α) καὶ τρία τοῦ τύπου Lechat, πίν. I, 3 (μετὰ ἰωνικὸν δηλαδὴ χιτῶνα), (MR 377 - 379) ἐξ ὧν ἀπεικονίζω τὸ MR 377, ὕψ. 0,058 μ. (Πί ν. 372 β).

Ἐκ τῶν ἐλληνιστικῶν στρώσεις τοῦ χώρου IV προέρχονται ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης MR 412, ὕψ. 0,043 μ., (Πί ν. 372 γ), γυναικεῖα κεφαλὴ MR 414, ὕψ. 0,048 μ. (Πί ν. 372 α) κλπ.

Εὐρέθησαν ἐπίσης μερικὰ τεμάχια πηλίνων ζφαιρίων, λ.χ. δύο οὐραὶ πετεινῶν ἐνὸς γνωστοῦ τύπου (Corinth XV, II, σ. 155 - 6), ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζω τὴν μίαν MR 426, ὕψ. 0,085 μ., (Πί ν. 371 ε). Τὰ παραδειγμάτων τοῦ Mon Repos εἶναι ἀρχαῖα ἀκόμη, προγενέστερα ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν παραδειγμάτων. Εἰς τὴν ἐπίχωση τῆς δεξαμενῆς εὐρέθη μικρὸς ποὺς ἀγελάδος (MR

429, ὕψ. 0,019 μ.), εἰς τὸν χώρον IV εὐρέθησαν δύο μικροὶ χοῖροι (MR 424, μήκ. 0,08 μ. καὶ MR 425, μήκ. 0,067 μ.) (Πί ν. 371 δ), εἰς τὸν χώρον V τέλος κεφαλὴ ἀγελάδος, τῆς ἀρχαϊκῆς ἀσφαλῶς περιόδου (MR 428, μήκ. κεφαλῆς 0,071 μ.) (Πί ν. 371 ε').

Ἐκ τῶν ἀναφῶν ἀκόμη τέσσαρα τεμάχια πηλίνων δίσκων μετὰ ἀνάγλυφον φυτικὴν διακόσμησιν ἐνὸς εἶδους, ὅπως φαίνεται, κορινθιακοῦ (βλ. Corinth XV³, II, σ. 213² κ.ε. πίν. 47), ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζω τὸ MR 421 (0,12×0,13 μ.) (Πί ν. 372 δ).

Τέλος ἄξια σημειώσεως εἶναι τρία ἀργυρᾶ νομίσματα (Πί ν. 372 ε - ζ'): Τὸ ἐν Δυρραχίου, 4ου αἰῶνος π.Χ. μετὰ τὴν θηλάζουσαν ἀγελάδα εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν καὶ τοὺς «κῆπους τοῦ Ἀλκινόου» εἰς τὴν ἐτέραν, ὡς καὶ τὰ γράμματα ΔΥΡ, τὸ ἔτερον Λευκάδος, τῶν μετὰ τὰ 168 π.Χ. χρόνων, μετὰ τὴν Ἄρτεμιν ὀρθίαν εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν, πρῶταν πλοίου εἰς τὴν ὀπισθίαν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν *ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ ΝΙΚΟΜΗΔΗΣ* καὶ τὸ τρίτον Κερκύρας τῆς περιόδου 229 - 48 π.Χ. μετὰ τὴν κισσοστεφῆ κεφαλὴν Διονύσου εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν καὶ τὸν Πήγασον εἰς τὴν ὀπισθίαν.

Συμπεράσματα

Συνοψίζω ἤδη τὰ συμπεράσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐτῶν 1962 καὶ 1963 ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Dörpfeld γνωστά.

Εἰς τὸν λόφον τοῦ Mon Repos ὑψοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν καὶ τὴν πρώτην κλασσικὴν περίοδον μέγας ναός, ὁ ἐπισημότερος ἴσως τῆς πόλεως. Τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ διαπιστοῦμεν χάρις εἰς τὰ πολυάριθμα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη του, τὰ ὁποῖα ἀπερρίφθησαν εἰς τὰς παρυφάς τοῦ λόφου (Schutt) μετὰ τινὰ καταστροφὴν του ἐπισυμβᾶσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἐνῶ οὐδὲν ἴχνος αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπεκαλύφθη οὔτε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1914, οὔτε κατὰ τὰς δοκιμὰς τῶν ἐτῶν 1962 καὶ 1963 εἰς τὸν ἐπίπεδον χώρον τοῦ λόφου. Τοῦ ναοῦ ἐκεῖνου ἡ στέγη ἦτο ἐξ ὀπτοῦ πηλοῦ, μετὰ πλούσια καὶ ἐπιβλητικὰ διακοσμητικὰ μέλη, τῶν ὁποίων ἡ ἐντύπωσις καθίστατο ἀκόμη ζωηροτέρα ἐκ τῆς ἀφθόνου χρήσεως τοῦ χρώματος. Ὑδρορροαὶ σχηματιζόμεναι εἰς πελωρίας λεοντοκεφαλὰς καὶ καλυπτῆρες φέροντες ἐναλλάξ ἀνάγλυφα γυναικεῖα πρόσωπα καὶ γοργόνεια ἴσταντο ἐν παρατάξει εἰς τὸ ἄκρον τῆς στέγης, πολὺ προέχοντα τοῦ κυρίου σώματος τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἄλλαι δισκοειδεῖς κέραμοι, φέρουσαι γραπτὸς ρόδακας, κατεῖχον θέσιν κάπου ὑψηλότερον.

Τὶ ὑπῆρχε προηγουμένως εἰς τὸν χαμηλὸν λόφον τοῦ Mon Repos εἶναι ἄγνωστον ὅτι ὑφίστατο ὁμοῦ λατρεία ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη ἐποχῆς

του άποικισμού είναι βέβαιον εκ του τμήματος του τρίποδος(;) MR 517. Πάντως την πλήρη ανάπτυξιν του έλαβεν (ώς είναι φυσικόν) τὸ ἱερὸν μετὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ναοῦ εἰς τὰ τέλη τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐπιχειρήσις αὐτὴ πρέπει ἐξάπαντος νὰ συνδεθῆ μετὴν ἐπανακατάληψιν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τοῦ Περιάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωξεν, ὅπως εἶναι εὐνόητον, νὰ κοσμήσῃ μετὰ λαμπρὰ μνημεῖα τὴν πρωτότοκον θυγατέρα τῆς Κορίνθου. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κεραμικὰ τοῦ ναοῦ ἔχουν ἄρκετὰ στενὴν συγγένειαν πρὸς τὰ τοῦ Θέρμου, εἶναι πλέον ἢ πιθανὸν ὅτι οἱ τύποι τῶν εἶναι Κορινθιακοί.

Αἱ ἐργασίαι παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν, πρῶτον διότι μία δευτέρα σειρὰ ἡγεμόνων καλυπτῆρων εἶναι διὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν τεχνολογίαν τῶν παριστωμένων γυναικείων προσώπων νεώτερα τῆς πρώτης, ὄχι ὅμως τόσον πολὺ ὥστε νὰ δικαιολογητῆ ἀντικατάστασις δι' αὐτῆς τῶν ἐφαρμμένων τεμαχίων τῆς πρώτης, καὶ δεύτερον διότι μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ Schutt ὑπάρχει μία ἀνδρική κνήμη, προερχομένη, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἡ ὁποία τεχνολογικῶς ἀνήκει ἤδη εἰς τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ.

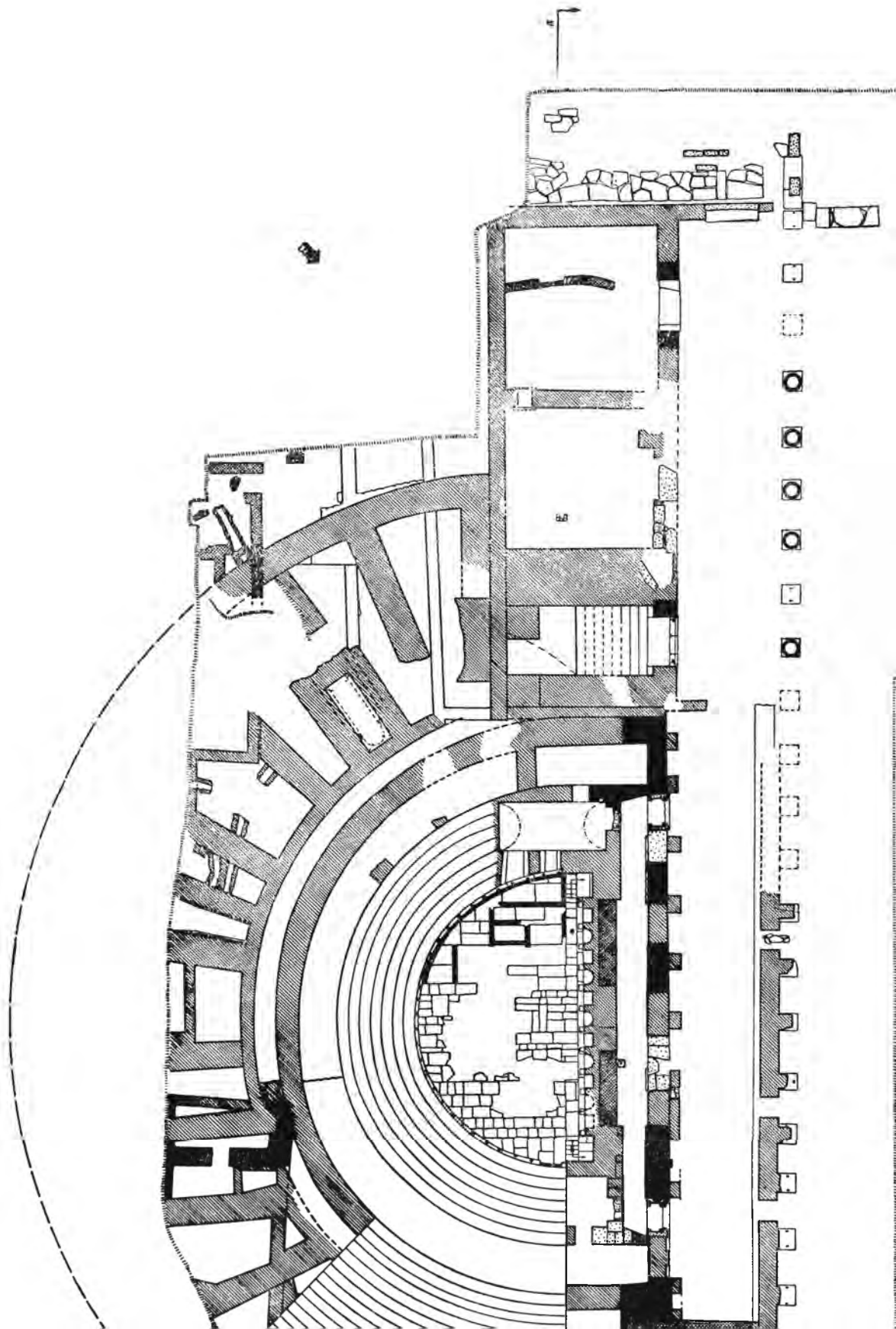
Ὁ ναὸς οὗτος δὲν ἦτο ὁ μόνος εἰς τὸν λόφον. Ἡ ὑπαρξίς περισσοτέρων κτισμάτων ἐβεβαιώθη τόσον ἐκ τῶν ἀκινήτων, ὅσον καὶ ἐκ τῶν κινητῶν λειψάνων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν δύο ἐτῶν, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι μερικὰ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἱερά. Τὰ μικρότερα αὐτὰ κτίσματα τοῦ λόφου ἦσαν, συμφάνως πρὸς τὰ σημερινὰ δεδομένα, πέντε ἕως ἑξ τὸν ἀριθμὸν. Ἐκ τούτων τὰ δύο προβάλλουν μέχρι τῆς στιγμῆς καθαρώτερον τῶν ἄλλων. Τὸ ἕν, μεγαλύτερον, ἐκτίσθη τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος, τὸ δὲ μικρότερον εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου. Ἀμφότερα ἐκοσμοῦντο μετὰ πηλίνην στέγην καὶ πήλινα ἀκρωτήρια. Πάντως δὲν νομίζω ὅτι τὰ κεραμικὰ ταῦτα ἤμποροῦν, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, νὰ συνδεθῶν μετὰ τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων, διότι τὸ μὲν Β κεῖται ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ εἶναι νεώτερον, διὰ δὲ τὸ Γ δὲν γνωρίζομεν οὐδὲ κἄν τί εἶναι καὶ μόνον διὰ τὸ Α θὰ ἤμποροῦσε νὰ γίνῃ λόγος, μολονότι ἐφ' ὅσον ὑποθέτομεν ὅτι εἶναι βοηθητικὸν κτίσμα, δὲν θὰ εἶχεν ἴσως ἰσχυρὸν δικαίωμα νὰ διεκδικήσῃ τόσον λαμπρὰς διακοσμῆσεις.

Ἄγνοομεν ἀκόμη ποία θεότης ἐλατρεύετο εἰς τὸν μεγάλον ναόν, πιθανώτατα ὅμως γυναικεία. Ἐν τούτοις εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον νὰ ἦτο αὕτη ἡ Ἀφροδίτη, τῆς ὁποίας πάντως ἡ λατρεία ἐβεβαιώθη ἐκ τῶν εὐρημάτων, διότι ἡ θεὰ αὕτη εἰς τὰς πρωίμους περιόδους ἐλατρεύετο ἀκόμη εἰς ὑπαίθρια ἱερά ἢ εἰς μικροὺς ναῖσκους. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι εἰς ἐκ τῶν μικρῶν ναῖσκων τοῦ λόφου ἦτο πράγματι ἀφιερωμένος εἰς τὴν Ἀφρο-

δίτην, ἄλλος δὲ εἰς τὸν Ἑρμῆν, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐξηκριβώθη ὅτι ἐλατρεύετο εἰς τὸ Μον Ρεπος, καίτοι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ περίπτωσις οἱ θεοὶ νὰ ἦσαν σύνναοι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἰδιορρύθμου διγενοῦς ὑποστάσεώς των. Ὁ κύριος ὅμως ναὸς πρέπει νὰ ἦτο ἀφιερωμένος εἰς μείζονα θεότητα.

Τόσον ὁ μέγας ναὸς ὅσον καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ λόφου κατεστράφησαν εἰς τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος ὑπὸ ἐκτεταμένης πυρκαϊᾶς. Εἰς τί ὀφείλετο αὕτη καὶ εἰς ποίαν ἀκριβῶς ἐποχὴν τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος εἶναι ἀπορία διὰ τὰς ὁποίας μόνον εἰκασίαι διατυποῦνται πρὸς τὸ παρὸν. Μετὰ τὴν ἐκ πυρὸς καταστροφὴν του, τὸ ἱερὸν ἀνεμορφώθη ριζικῶς περὶ τὰ 400 π.Χ., τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν ἤρχιζεν ἡ Κέρκυρα νὰ συνέρχεται ἀπὸ τὰ τραῦματα τῶν ἀλλεπαλλήλων ὀξυτάτων ἐμφυλίων ἀγώνων τῆς. Τὰ λείψανα ἐνὸς μεγάλου ναοῦ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, μικροτέρου ἀπὸ τὸν ἀρχαϊκόν(;) εἶχεν ἀνεύρει ἐπὶ τοῦ λόφου ὁ Dörpfeld τὸ 1914, σήμερον ὅμως εἶναι ἀθέατα, ἐπειδὴ ἐπεχώσθησαν καὶ πάλιν. Πάντως ἐπετεύχθη ὁ ἐντοπισμὸς τῶν χάρις εἰς τὰς παλαιὰς φωτογραφίας, τὰς ὁποίας ἔθεσεν εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸ Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτούτον Ἀθηνῶν. Ἡ ἐκ τῆς λαξεύσεως τῶν λίθων τοῦ ναοῦ προελθοῦσα λατύπη, ὁμοῦ μετὰ τὰ συντρίμματα τῆς καταστροφῆς, ἀπερρίφθησαν εἰς τὰς παρυφᾶς τοῦ λόφου, ὅπισθεν ἀναλημματικῶν καὶ ἄλλων τοίχων, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἰσοπεδώθη ὁ χώρος. Αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ τοῖχοι τοὺς ὁποίους εὗρεν ὁ Dörpfeld τὸ 1914 εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ λόφου (καθ' ἡμᾶς χώρον I). Ὁ Dörpfeld ἐνόμιζεν ὅτι οὗτοι ἀνήκουν εἰς κρήνην ὁμολογῶ ὅμως ὅτι ἡ ἄποψις του δὲν μοῦ εἶναι ἀπολύτως σαφής. Ἡ ἐν μέρει ἀκόμη σωζομένη δεξαμενὴ, ὅπως καὶ τρεῖς ἄλλοι τοῖχοι ἀποκαλυφθέντες παρ' αὐτὴν τὸ 1962, φαίνονται νὰ εἶναι μεταγενέστεροι, ἄγνωστον πόσον, ἴσως ὅμως τῶν προχωρημένων ρωμαϊκῶν χρόνων. Γεγονὸς εἶναι, πάντως, ὅτι τὰ ἀρχαῖα νομίσματα τὰ ὁποία εὗρέθησαν εἰς τὸν χώρον αὐτὸν (καθὼς καὶ ὅπου ἐγένετο παρ' ἑμοῦ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν λόφον), δὲν ὑπερβαίνουν τὸν 1ον αἰῶνα π.Χ., ὅποτε ἠρημώθη (ἄγνωστον διατί) τὸ ἱερὸν. Εἰς τὰς μεταγενεστέρους περιόδους, ὅσα ἐρείπια τοῦ Μον Ρεπος ἦσαν ἀκόμη ὄρατά, ἐλεηλατήθησαν διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ λίθοι τῶν ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν. Γνωσταὶ εἶναι αἱ τοιαῦται ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑνετῶν, τῶν ὁποίων εὗρέθησαν ἄρκετὰ νομίσματα ἐντὸς τοῦ πάρκου, εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι αὐταὶ εἶχον ἀρχίσει ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἤδη περίοδον.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΟΝΤΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Άνασκαφαὶ Πλατείας Δικαστηρίων

Κατὰ τὸ 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀναληφθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Πλατεῖαν Δικαστηρίων, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς ρωμαϊκὸν Ὡδεῖον¹.

Αἱ ἀνασκαφαὶ διεξήχθησαν δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ διενεργήθησαν εἰς 2 περιόδους ἀπὸ 15 - 6 - 62 μέχρι 13 - 3 - 63 καὶ ἀπὸ 27 - 5 - 63 μέχρι 31 - 10 - 1963.

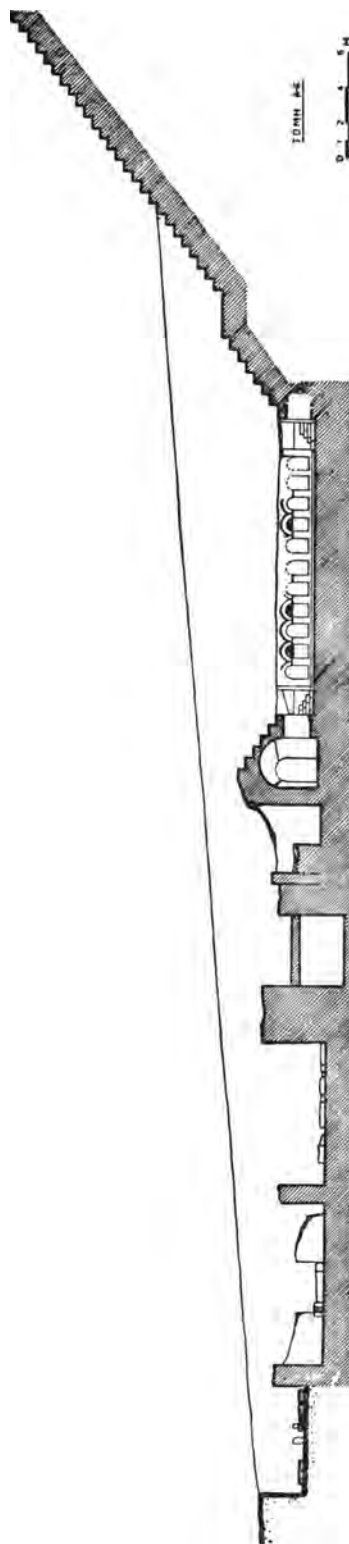
Αἱ ἐργασίαι ἐπεξετάθησαν κυρίως:

1. εἰς τὸν ὀπισθεν τοῦ σφζομένου τμήματος τοῦ κοίλου χώρον,
2. εἰς τὸν χώρον ὀπισθεν τῆς σκηνῆς καὶ πρὸς Δ. τοῦ Ὡδείου.

Πρὸς Α., λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, ἡ ἔρευνα ὑπῆρξε σχετικῶς περιορισμένη. Εἰς τὸν πρῶτον τομέα ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν οἱ διάφοροι τοῖχοι ἀντιστηρίζεως τοῦ ἄνω διαζώματος τοῦ κοίλου πολλοὶ τῶν ὁποίων καὶ ἐσχημάτιζον δωμάτια καμαροσκεπῆ χρησιμοποιούμενα διὰ διαφόρους χρήσεις. Ἐν τούτων π.χ. φέρει δάπεδον ψηφιδωτὸν διὰ θραυσμάτων λευκοῦ μαρμάρου (opus segmentatum) καὶ τοίχους μετὰ κονιάματος ἐρυθροῦ χρώματος. Εἰς ἕτερον σημεῖον σχηματίζεται δεξαμενὴ, διαστ. 4.40 × 1.60 μ. καὶ βάθ. 4.10 μ., φέρουσα ἐσωτερικῶς ὑδραυλικὸν κονίαμα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης εὐρέθη καὶ εἰς τινα ἄλλα κάτωθι τοῦ κοίλου σχηματιζόμενα διαμερίσματα. Εἰς τὸ ἀνωτέρω τμήμα δὲν ἐπερατώθη ἡ πρὸς Α. ἀνασκαφὴ τῆς ὑποδομῆς τοῦ κοίλου, διότι οἱ τοῖχοι τοῦ ἄνω διαζώματος προχωροῦν ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς παρακειμένης ὁδοῦ (Σχέδ. 1 - 2).

Εἰς τὸν ὀπισθεν τῆς σκηνῆς χώρον καὶ πρὸς Δ. τούτου ἀπεκαλύφθη στοὰ μετὰ διπλῆς κιονοστοιχίας καὶ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Πρὸς αὐτὴν φέρει ὁδός, σφζ. πλ. 1.80 - 1.50 μ., τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τμήμα κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 23 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραστά-

1. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ὡς βοηθοὶ αἱ δδ. Ε. Κουρκουτίδου, Ὁ. Μέντζου, πτυχιούχοι ἀρχαιολόγοι, καὶ οἱ κ.κ. Ν. Κωνσταντινίδης καὶ Χρήστος Κολιούλης, φοιτητὰ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. Εἰργάσθη ἐπίσης καὶ ἡ δ. Ἄ. Κόντσα, πτυχιούχος Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης· τὰ σχέδια ὀφείλονται εἰς τὴν δ. Ε. Μπουρνιά, φοιτήτριαν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Θεσ/νίκης.

Σχέδ. 2. Ὡδεῖον Θεσσαλονίκης. Τομὴ Α - Α'

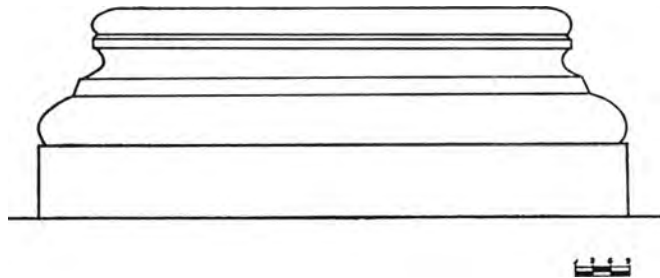
δος τῆς εισόδου τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς τὸ ἄνω διάζωμα τοῦ κοίλου. Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἐστρωμένη δι' ἀκανονίστου σχήματος μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἔχει φορὰν ἀπὸ Β. πρὸς Ν.· εἰς ἀπόστασιν 13 μ. ἀπὸ τοῦ βορείου σφζομένου ἄκρου αὐτῆς φαίνεται ὅτι κάμπτεται πρὸς Δ., ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι βέβαιον εἰσέτι (Πί ν. 373 α - β).

Τέλος, ἡ πρὸς Δ. τοῦ Ὁδείου ἔρευνα ἀπεκάλυψε Δ. τῆς προειρημένης κλίμακος, δύο μεγάλα διαμερίσματα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη μαρμάρινον παλαιότερον ὕλικόν.

Ἡ στοὰ βαίνει ἐκ Δ. πρὸς Α., τὸ δὲ ἀνατολικὸν ἄκρον αὐτῆς δὲν εὐρέθη εἰσέτι. Τὸ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθὲν τμήμα ἔχει μῆκ. 69 μ. Αὕτη φέρει

καὶ διαιρεῖται εἰς δώδεκα ἀνίσου πλάτους πεδία, ἕκαστον μετὰ διαφορετικῆς συνθέσεως. Τὰ κυριώτερα θέματα εἶναι: ζατρικοειδῆ, συστήματα μαιάνδρων, φολίδες, πλοχομοειδεῖς στρόβιλοι ἐκ ζατρικοειδοῦς ἢ ἐκ φολιδωτοῦ, ρόμβοι μετὰ ζατρικοειδῶν καὶ σπειρῶν, κύκλοι ἐντὸς τῶν ὀπίων ὀκτώσχημα, τεμνόμενοι κύκλοι μετὰ ρόμβων κλπ. (Πί ν. 374 β - γ).

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς νοτιωτέρας κιονοστοιχίας, ἀπὸ τῆς κλίμακος περίπου μέχρι καὶ πέραν τοῦ ἀνατολικοῦ θυρώματος, ἐφαπτόμενος κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν πρόσωπον αὐτῆς, διήκει, εἰς μικρὸν ὕψος σφζόμενος, τοίχος ἐκ πλίνθων, ὁμοῖος τῶν τοῦ Ὁδείου. Οὗτος φέρει ἐξωτερικῶς

Σχέδ. 3. Πλαγία ὄψις κίονος Στοᾶς Ὁδείου

διπλῆν σειρὰν κίωνων, τῶν ὁποίων αἱ βάσεις βαίνουν ἐπὶ τετραγώνων πλακῶν, πλευρᾶς 0,98 - 1 μ. Ἐνιαῖος στυλοβάτης δὲν ὑπάρχει. Ἐκ τῆς νοτιωτέρας κιονοστοιχίας σφζονται 17 πλάκες, ἔξ μόνον τῶν ὁποίων σφζονται τὰς βάσεις (πέντε πρὸς Δ. καὶ μία πρὸς Α.). Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς βορειοτέρας κιονοστοιχίας ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς πλάκες, αἱ δύο μετὰ βάσεων ἢ μία τούτων δὲν εὐρίσκεται κατὰ χώραν. Αἱ βάσεις τῶν κίωνων εἶναι ἀττικοῦ τύπου, ἀποτελούμεναι ἐκ δύο τροχιλῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων σκοτία, παισιουμένη ὑπὸ δύο κυματίων². Ἡ κάτω διάμετρος εἶναι 0,90 μ. καὶ ἡ ἄνω 0,70 μ. Ὑψ. βάσ. μετὰ πλακῶς 0,32 μ. (Σχέδ. 3· Πί ν. 373 γ).

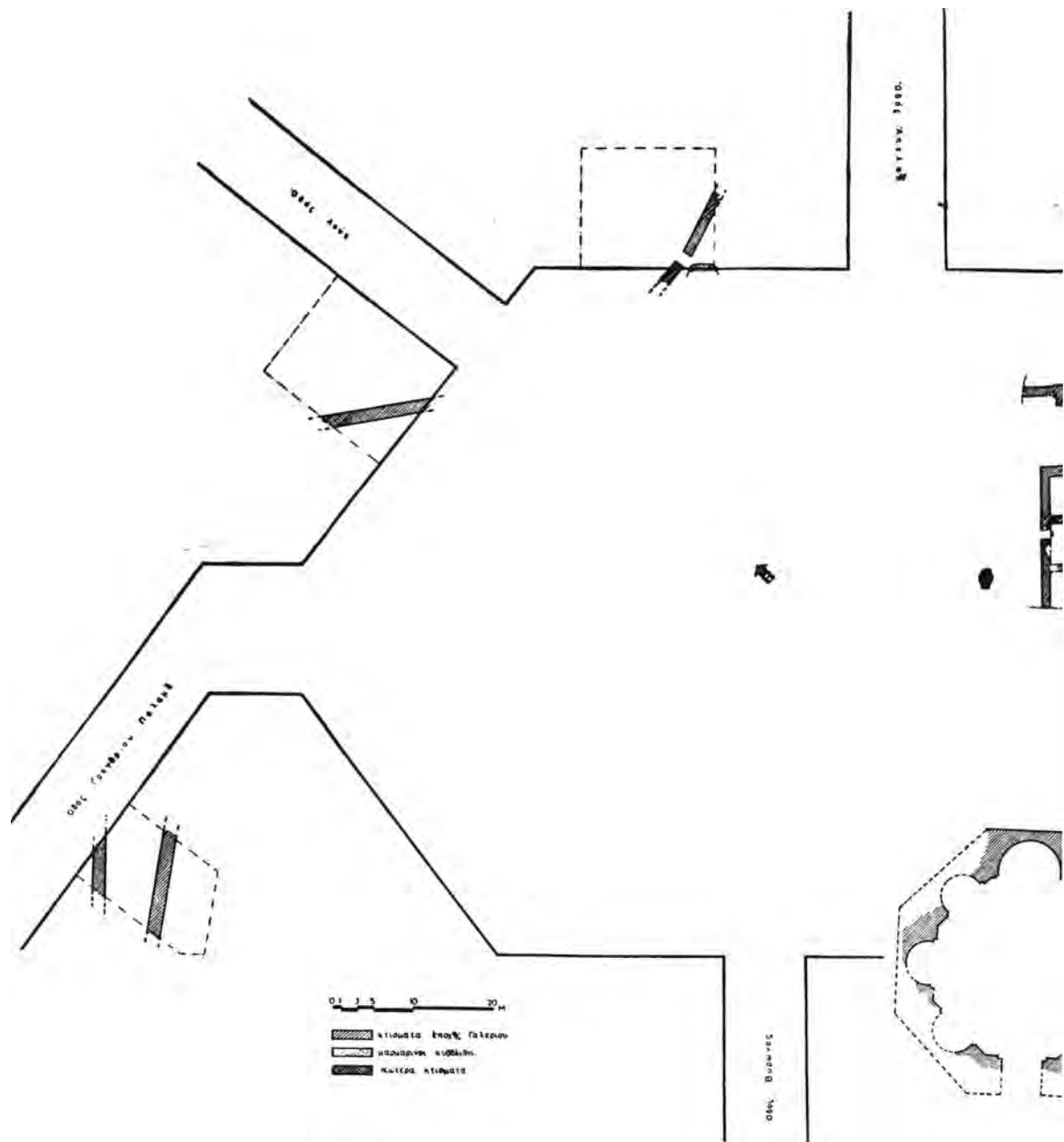
Τὸ δάπεδον διὰ τῶν κιονοστοιχιῶν χωρίζεται εἰς δύο τμήματα (ἐνὸς τρίτου ἤρχισε μόλις ἀποκαλυπτόμενον τὸ δυτικὸν ἄκρον), ἕκαστον πλ. 5,90 μ. Εἰς τὸ νοτιώτερον σφζεται καλύτερον τὸ ψηφιδωτόν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ χονδρῶν μαρμαρίνων ψηφιδῶν (opus tessellatum), χρώματος μελανοφαιῖου, ἐρυθροῦ, λευκοῦ καὶ ἰώδους· φέρει διακόσμησιν ἐκ γεωμετρικῶν σχημάτων

πεσοῦς, οἱ ὅποιοι πατοῦν ἐπὶ τῶν πλακῶν τῆς κιονοστοιχίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφηρέθησαν αἱ βάσεις.

Ὁ τοίχος οὗτος εἶναι πιθανώτατα ὁ ὀπίσθιος τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου (τούτου ὑπολείπεται νὰ ἀποκαλυφθῆ μικρὸν μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου), ἐνῶ αἱ κιονοστοιχίαι καὶ τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀνήκουν εἰς παλαιότερον κτίσμα (Σχέδ. 1· Πί ν. 379 α). Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐξ ἄλλου καὶ ἐκ τῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς δευτέραν χρῆσιν εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ Ὁδείου. Ἐπομένως, τὸ Ὁδεῖον ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρείπων ἐτέρου κτηρίου, ἐν τμήμα τοῦ ὁποίου (τὴν στοάν) ἐχρησιμοποιήσε. Τὸ παλαιότερον τοῦτο κτήριο δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο θέατρον ἢ Ὁδεῖον, διότι παρομοία στοὰ, σχηματίζουσα ὀρθογώνιον, ὑπάρχει εἰς τὸν πρὸ τοῦ θεάτρου τῆς Κορίνθου χώρον³. Ἴσως δὲ καὶ τοῦ νῦν εὐρεθέντος Ὁδείου προῦπήρχεν ἕτερον ὁμοῖον, διότι εἰς τινα σημεῖα τοῦ προσθίου τοίχου τῆς σκηνῆς, ὡς καὶ εἰς κτίσμα κάτωθι τοῦ

2. Τὸ σχέδιον τῆς βάσεως ἐξεπόνησεν ὁ μουσειακὸς καλλιτέχνης κ. Ἄ. Παπαηλιόπουλος.

3. M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater*, 1961, σ. 216, εἰκ. 726. A. Modona, *Gli edifici teatrali grecie romani*, 1961, σ. 150, εἰκ. 66.

Σχέδ. 4. Άνασκαφή Πλατείας Ναυπλίου

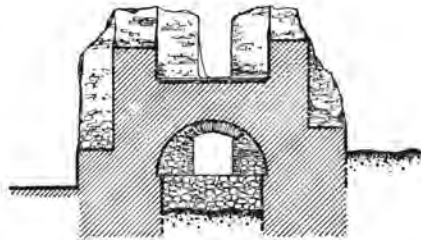

άνω διαζώματος του κοίλου, ή τοιχοδομία δέν είναι ή χαρακτηριστική των χρόνων τής Τετραρχίας, άλλ' αποτελείται έξ' ολοκλήρου έκ σειρών πλίνθων, λίαν επιμελημένης κατασκευής (Σχ έ δ. 1).

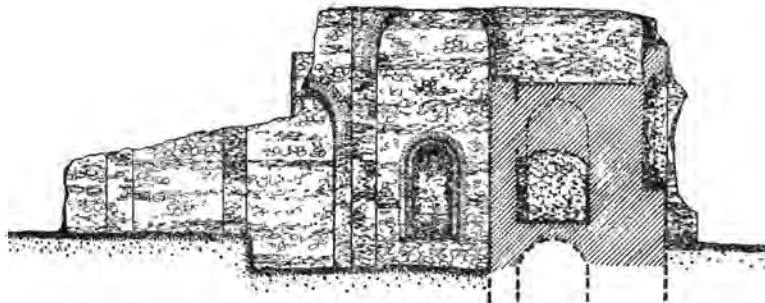
2. Άνασκαφαι Πλατείας Ναυαρίνου Θεσσαλονίκης

Κατά τās δοκιμαστικές άνασκαφάς, αί όποιαί

θεσιν ταύτην¹. Κατόπιν τούτου, ή Άρχαιολογική Υπηρεσία παρηκολούθει και άπετύπωνε τās οϊκοδομικά έρείπια των άρχαίων κτηρίων, τās όποια άπεκαλύπτοντο κατά τήν διάνοιξιν των θεμελίων άνεγειρομένων νέων οϊκοδομών εις τήν περιοχήν². Άνασκαφαί όμως δέν ήτο δυνατόν νά διενεργηθοϋν εις τήν πλατεϊαν Ναυαρίνου, διότι ό χώρος κατελαμβάνετο υπό ξυλίνων προσφυγικών οϊκίσκων.

ΤΟΜΗ Α-Α

ΤΟΜΗ Β-Β

Σχέδ. 5. Πλατεϊα Ναυαρίνου. Τομαι

διενηργήθησαν υπό του Ε. Dyggve έν Θεσσαλονίκη κατά τό έτος 1939, εις τήν περιοχήν τής σημερινής πλατείας Ναυαρίνου και περί αυτήν μέχρι τής Έγνατίας όδοϋ προς Βορράν και του Ίπποδρόμου προς Άνατολάς, ειχεν έντοπισθή ό χώρος του άνακτόρου του Γαλερίου. Η άνεύρεσις και άποκάλυψις κατά τό 1950, υπό του Έφόρου άρχαιοτήτων κ. Χαρ. Μακαρόνα του Όκταγώνου παρά τήν ως άνω πλατεϊαν, έπεβεβαίωσε τήν υπό-

Κατά τό 1962, ό Δήμος Θεσσαλονίκης άπεφάσισε νά προβή εις τήν διαμόρφωσιν τής ως άνω πλατείας. Η καθαίρεσις των οϊκίσκων και ή άποχωμάτωσις του χώρου (ή έπίχωσις τής πλατείας υπερέβαινε εις ύψ. τās 10 μ.) κατέστησαν δυνα-

1. Χ. Μακαρόνας, ΠΑΕ 1950 σ. 320 - 321.

2. Εις τό Σχ έ δ. 4 περιλαμβάνονται και τās κατά καιρούς άποτυπώθέντα έρείπια εις τās γειτονικά τής πλατείας Ναυαρίνου οϊκόπεδα.

τήν τήν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τῆς περιοχῆς.

Αἱ ἀνασκαφαὶ διενεργήθησαν δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 22ας Αὐγούστου μέχρι 31ης Ὀκτωβρίου 1963³.

Εἰς τὴν ἀνασκαφῆσαν ἔκτασιν, ἡ ὁποία μετρεῖ εἰς μῆκ. 35 μ. καὶ εἰς πλ. 45 μ., ἤλθεν εἰς φῶς μέρος μεγάλου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος (Πί ν. 375 α), κειμένου Α. τοῦ Ὀκταγώνου καὶ ΝΔ. τοῦ Τόξου τοῦ Γαλερίου, εἰς ἀπόστασιν 300 μ. ἀπὸ αὐτοῦ. Τὸ συγκρότημα, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῆς, περιλαμβάνει δύο κτίσματα διώροφα (Σχ ἐδ. 5, Κ1, Κ2) καὶ ἓν τρίτον (Κ3), τὸ ὁποῖον ἔχει ἐσωτερικῶς, κατὰ μῆκος τῆς Β. καὶ Ν. πλευρᾶς, μεγάλα τετράγωνα δωμάτια, μέσ. μῆκ. πλευρᾶς 5.10 μ., τέσσαρα κατὰ τὴν Ν. καὶ τρία κατὰ τὴν Β. πλευράν. Ταῦτα ἀνοίγονται εἰς κεντρικὸν ὀρθογώνιον χώρον, ἀσφαλῶς ὑπαίθριον. Κατὰ τὴν Α. πλευράν αὐτοῦ ὑπάρχει σειρά πλακῶν στυλοβάτου, σχήματος Π, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔβαινε κιονοστοιχία στοᾶς. Ἐκ τῶν εὐρεθέντων κιλιδιπλῶν συνάγεται, ὅτι πιθανῶς ἡ στοὰ αὕτη ἦτο διώροφος (Πί ν. 375 β). Τῆς σχηματιζομένης στοᾶς τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ κεράμων, ὃ δὲ τοίχος θὰ ἔφερεν ἐπένδυσιν δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν εὐρεθέντων τεμαχίων πολυχρῶμων μαρμαρίνων πλακῶν.

Μεταξὺ τῶν χώρων Κ1 καὶ Κ3 σχηματίζεται μακρὸς διάδρομος, μῆκ. 20 μ. καὶ πλ. 4.20 - 4.50 μ., ὃ ὁποῖος φέρει ὠραιότατον καὶ εἰς ἀρίστην κατάστασιν σφῶζόμενον ψηφιδωτὸν πολυχρῶμον δάπεδον (Πί ν. 376 α - β) Ἡ διακόσμησις διὰ μαρμαρίνων λεπτῶν ψηφιδῶν (opus tessellatum) χρώματος μελανοῦ, λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ, ἀποτελεῖται ἐκ γεωμετρικῶν σχημάτων. Ὁ ὡς ἄνω χώρος ἐκαλύπτετο πιθανώτατα διὰ καμαρῶν, διότι ἀρχὴ ἀψίδος σφῶζεται εἰς τοῖχον ἑνὸς τῶν δωματίων τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ Κ3. Ἡ πρόσβασις ἐγένετο ἐξ ἀνατολῶν, ὅπου σφῶζεται τμήμα μαρμαρίνου κατωφλίου. Ἀνατολικῶς τοῦ διαδρόμου τούτου καὶ κατὰ μῆκος τῶν χώρων Κ1 καὶ Κ3 ἀπεκαλύφθη ἕτερος διάδρομος, μῆκ. 29 μ. καὶ πλ. 4.20 μ., μετὰ ψηφιδωτοῦ ἐπίσης δαπέδου τοῦτο ἀτυχῶς σφῶζεται εἰς ὀλίγα σημεῖα, λόγῳ κυρίως τῶν καθιζήσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ὀγκῶν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου κατὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ κτηρίου. Καὶ τοῦ διαδρόμου τούτου ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ

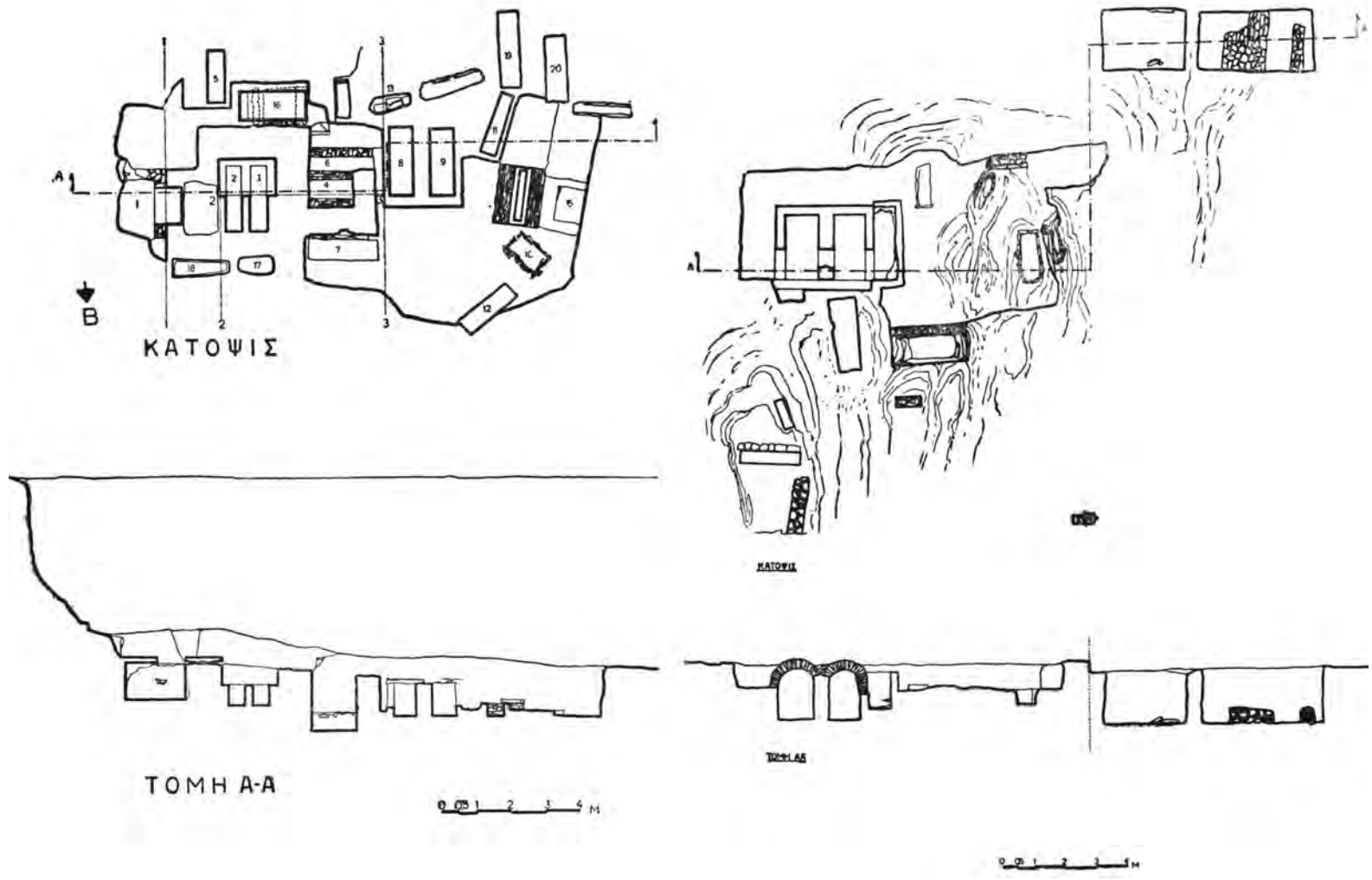
3. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβε μέρος ὡς βοηθὸς ἡ δ. Ἄ. Ξανθοπούλου, φοιτήτρια Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης, τὰ δὲ σχέδια ἐξέπλησεν ἡ δ. Ε. Μπουρνιᾶ, φοιτήτρια τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης.

γεωμετρικῶν σχημάτων, διαφόρων ὁμῶς τῶν τοῦ προηγουμένου μεταξύ τούτων εἶναι: ὀκτάγωνον φέρον συνθέσεις κύκλων καὶ τετραγώνων μετὰ μαιάνδρων, περίξ τοῦ ὁποῖου ζῶναι πλοχμῶν, σπειροειδοῦς καὶ τριγωνιδίων ὀρθογώνια μετὰ πλοχμοῦ περιβαλλόμενα ὑπὸ κυμοσπείρας καὶ ἐξάγωνα μετὰ ρόμβων, ἐσωτερικῶς διηρημένων. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ δαπέδου ἀπεκαλύφθη φρεάτιον καθαρισμοῦ ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν, διαστ. 0,62 × 0,94 μ. Τὰ ἐσωτερικὰ τοιχώματα φέρουν ὑδραυλικὸν κονίαμα. Τὸ σφῶζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δευτέρου ἐξ ἀνατολῶν δωματίου τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ χώρου Κ3 κονίαμα φέρει ἀπλὴν γραπτὴν διακόσμησιν ἐξ ἐρυθροῦ καὶ μελανοῦ χρώματος (Πί ν. 377 α - β). Παρομοίαν περίπου διακόσμησιν φέρει καὶ τὸ κονίαμα ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου, ὃ ὁποῖος ὀρίζει ἀνατολικῶς τὸν δεύτερον μέγαν διάδρομον (Πί ν. 378 α - β). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ὡς ἄνω τοίχου, πᾶχ. 0,92 μ., φθάνει εἰς μῆκος 7.30 μ. καὶ συνεχίζεται πρὸς νότον, καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς προσφάτως χαραχθείσης ὁδοῦ Δημ. Γούναρη. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ δευτέρου διαδρόμου ἴσταιται κατὰ χώραν, πλησίον μαρμαρίνου κατωφλίου, μαρμαρίνου πεσσὸς μετὰ βάσεως ἐξ ἄργων κωματίων (Πί ν. 380 β). Τὸ ἄνω τμήμα αὐτοῦ εἶναι κατεστραμμένον. Σφῶζεται εἰς ὕψος περίπου 2 μ. Παρ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθῃ τμήμα ἑτέρου παρομοίου πεσσοῦ.

Τὸ Κ1 εἶναι ἓν ὀρθογώνιον κτίσμα, μῆκ. 22 μ., πλ. 3.30 μ., φέρον εἰς τὰς δύο στενάς πλευράς αὐτοῦ, Α. καὶ Δ., ἀνά μίαν κλίμακα ὀδηγοῦσαν εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον. Ἐκ τῶν κλιμάκων καλύτερον διατηρεῖται ἡ πρὸς Α., τῆς ὁποίας σφῶζονται 13 βαθμίδες ὕψ. 0,23 μ. (Πί ν. 379 α). Τὸ δάπεδον τοῦ πρώτου ὀρόφου εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ κεράμων. Κάτωθι ἐκάστης κλίμακος ἀνά μία ἀψίς, πλ. 1.30 μ., ὀδηγοῦσα εἰς τοὺς 4 καμαροσκεπεῖς χώρους τοῦ κτίσματος. Παραλλήλως πρὸς τὰς δύο μακράς πλευράς τοῦ Κ1 διήκει ἀνά εἰς συναπτόμενος πρὸς τὸ κυρίως κτίσμα τοίχος, μῆκ. 20 μ. καὶ πᾶχ. 0,70 μ. Διὰ τῶν τοίχων τούτων (ὃ ἀνατολικὸς κατὰ τὸ νότιον πέρασ αὐτοῦ εἶναι κατεστραμμένος) συνδέονται οἱ χώροι Κ1 καὶ Κ2 (ὃ τελευταῖος διώροφος σφῶζεται εἰς ὕψ. 9 μ.).

Ὁ ἀνατολικὸς τοίχος σχηματίζει καμπύλην καὶ φέρει ἀψιδωτὴν κόγχην, ἀρχομένην εἰς ὕψ. 0,88 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους (Πί ν. 379 β). Ὁ τοίχος οὗτος προχωρῶν κάτωθι τῆς ὁδοῦ Δημ. Γούναρη διαγράφει ἡμικύκλιον, κατὰ τὸν ἄξονα τῆς Ἀψίδος τοῦ Γαλερίου.

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἴχνη γραπτοῦ κονιάματος (Πί ν. 380 α).

Σχέδ. 6. Δύο συστάδες τάφων εις περιοχήν Ραμόνας

Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Κ2 ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον ἄνοιγμα, μήκ. 1.15 καὶ πλ. 0,85 μ., τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ὡς εἴσοδος εἰς ὑπόγειον χῶρον, κείμενον Ν. καὶ ΝΔ. τοῦ Κ2 μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁδὸν Τσιμισκῆ. Ἡ ἐξερεύνησις αὐτοῦ δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ τῆς συσσωρεύσεως χωμάτων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σημείου καθόδου.

ΒΔ. τοῦ Κ2 ὀρθογώνια δεξαμενὴ, μήκ. 4.30 μ., πλ. 1.20 μ. (Πί ν. 380 γ), φέρουσα ἐσωτερικῶς ὑδραυλικὸν κονίαμα.

Τέλος, ΒΔ. τοῦ Κ3, ἐξωτερικῶς τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη μέρος δαπέδου ἐκτεινομένου ΒΔ., φέροντος ψηφιδωτὸν ἐκ θραυσμάτων λευκοῦ μαρμάρου (opus segmentatum).

Ἡ τοιχοδομία τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τετραρχίας, ἥτοι δομὴ ἀκατεργάστων λίθων μετ' ἰσχυροῦ ἀσβεστοκονιάματος ἐναλλασσομένη πρὸς ἐπαλλήλους ζώνας ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ὑψ. ἀργολιθοδομῆς 0,80 μ. ὡς καὶ εἰς τὸ Ὀκτάγωνον⁴.

Διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀποκαλυφθέντος κτηρίου εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς πλατείας Ναυαρίνου εἶναι πρόωρον νὰ ἐκφράσῃ τις ὑποθέσεις, ἐν τούτοις εἶναι φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ σημαντικώτατον οἰκοδομήματος, ἔχοντος μᾶλλον ἐπίσημον χαρακτῆρα, εἰς τὸ ὁποῖον πιθανώτατα θὰ ἀνήκῃ καὶ τὸ Ὀκτάγωνον.

Ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν πλήρη διαμόρφωσιν γνώμης ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ἴσως εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Γαλερίου.

3. Ἀνασκαφαὶ περιοχῆς Ραμόνας παρὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ

Εἰς τὴν περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁδοῦ Λαγκαδᾶ καὶ παρὰ τὴν πλατείαν Βαρδαρίου περιοχὴ ἦτο πρὸ πολλοῦ γνωστὴ ἡ ὑπαρξίς ἀρχαίου νεκροταφείου, πολλὰ δὲ σαρκοφάγοι τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης προέρχονται ἐκεῖθεν.

Ἀφορμὴ διὰ τὴν ὡς ἄνω μικρὰν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐδόθη ὅτε μετὰ τὴν ἀνέλκυσιν, εἰς τὴν συνοικίαν Ραμόνας παρὰ τὴν πλατείαν Βαρδαρίου, εὑρεθεισῶν μαρμαρίνων σαρκοφάγων, ἤρχισαν ἀποκαλυπτόμεναι συστάδες τάφων (Σχ ἐ δ. 6) διαφόρων ἐποχῶν (ἐλληνιστικοὶ ἕως παλαιохριστιανικοὶ)⁵. Οἱ τάφοι ἦσαν κιβωτιόσχημοι, τινὲς δὲ καμαροσκεπεῖς (Πί ν. 381 α - β). Οἱ πλεῖστοι τῶν κιβωτιοσχημῶν ἦσαν ἀμελῶς ἐκτισμένοι δι' ἀργολιθοδομῆς· εἰς ὀλίγους μόνον εἰ-

χον χρησιμοποίηθῃ καὶ πλίνθοι. Οἱ πλεόν ἐπιμελεημένοι ἔφερον ἀσβεστοκονίαμα καὶ ἐκαλύπτοντο διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τὰ κυριώτερα τῶν εὑρεθέντων κτερισμάτων εἶναι δύο πῆλινα εἰδῶλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν παριστᾷ γυναικεῖαν μορφήν τύπου Ταναγραίας καὶ τὸ ἄλλο γέροντα μουσικόν, ἐν χαλκοῦν κάτοπτρον, χαλκᾶ νομίσματα ρωμαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν χρόνων, λύχνοι, μαρμάρيني ἐπιγραφαὶ κ. ἄ.

ΦΩΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΕΛΛΗΣ

Αἱ ἐργασίαι ἐν Πέλλῃ, κατὰ τὴν ἐβδόμην ταύτην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἤρξαντο τὴν 12ην Αὐγούστου καὶ διεκόπησαν τὴν 24ην Ὀκτωβρίου. Ὁ καθαρισμὸς ὁμῶς, ἡ συγκόλλησις, ἡ καταγραφή καὶ ἡ λοιπὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου συνεχίσθη μέχρι τέλους Νοεμβρίου 1963.

Αἱ ἀνασκαφαὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν κάτω πόλιν, ἥτοι βορειοανατολικῶς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θεσσαλονίκης - Ἐδέσσης, καὶ εἰς τὸν νέον τομέα VI, νοτιοδυτικῶς τῆς ὁδοῦ.

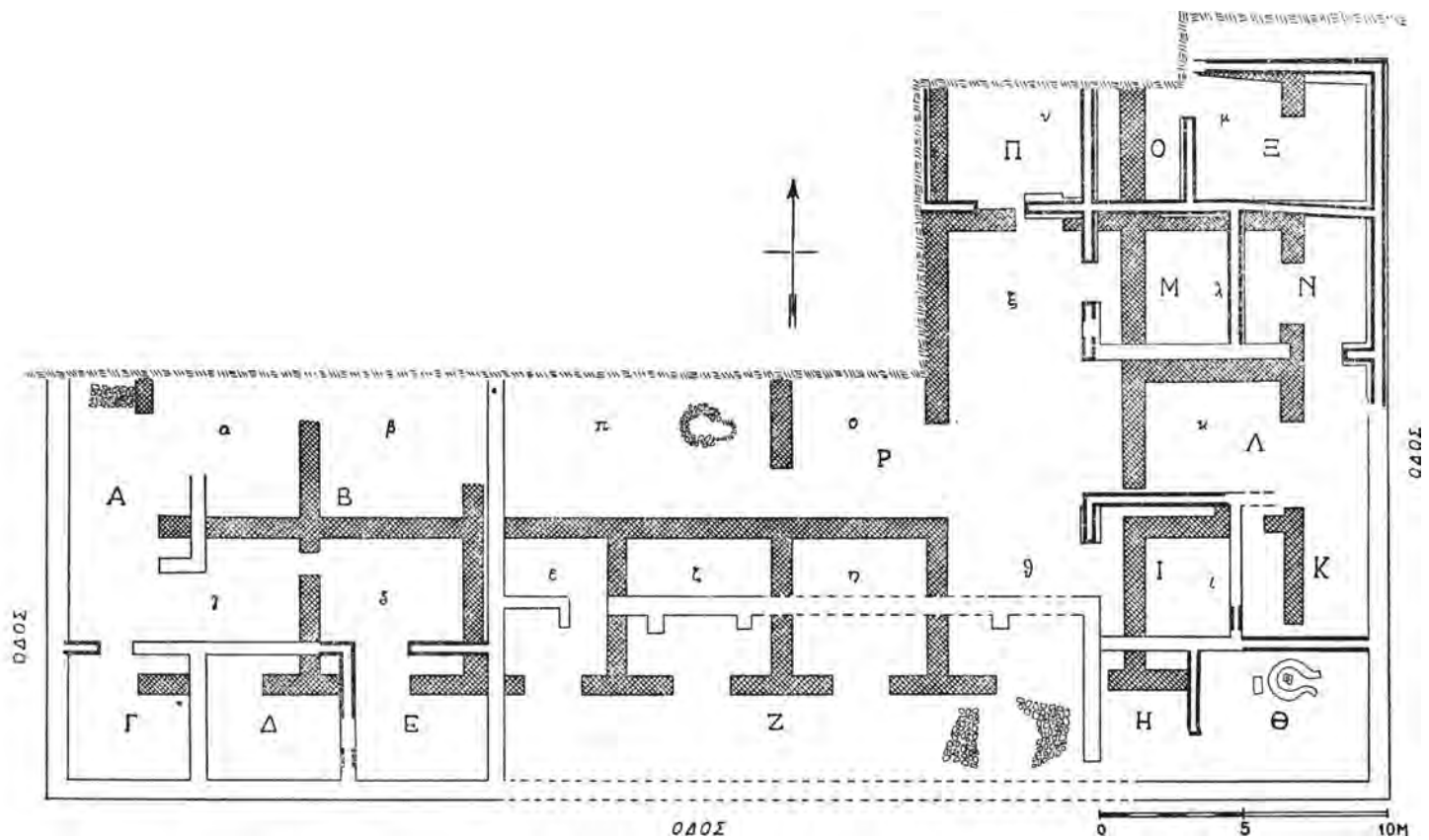
Διὰ τὸν καλύτερον κατατοπισμὸν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῆς τοπογραφίας τῆς κάτω πόλεως δημοσιεύονται ἐνταῦθα τρεῖς φωτογραφίαι, ληφθεῖσαι ἡ μὲν τοῦ Πί ν. 382 ἐξ ἀεροπλάνου τῆς 113 Πτέρυγος Μικτῆς Ἐκπαιδεύσεως¹, αἱ δὲ τῶν Πί ν. 383 καὶ 384 ἐξ ἑλικοπτέρου ὑπὸ τοῦ φωτογράφου Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάννου Κυριακίδου. Ἡ πρώτη ἐλήφθη τὴν 26ην Ἰουνίου 1958, πρὸ τῆς ἐνάξεως τῶν ἀνασκαφῶν τῆς δευτέρας περιόδου, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Νότου πρὸς τὸν κύριον τομέα I. Εἰς αὐτὴν σημειοῦνται αἱ περιοχαὶ ὅπου ἐπεξετάθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ κατὰ τὰς ἐπομένους περιόδους καὶ ἄλλαι χρήσιμοι ἐνδείξεις. Αἱ δύο ἄλλαι ἐλήφθησαν κατὰ μῆνα Σεπτεμβρίου τοῦ 1963, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς παρούσης περιόδου, ἀμφότεραι μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ βορειοανατολῶν. Καὶ ἡ μὲν τοῦ Πί ν. 383 περιλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀνασκαφικοὺς τομεῖς τῆς κάτω πόλεως, ἡ δὲ τοῦ Πί ν. 384 τὸν μεγαλύτερον καὶ σημαντικώτερον τομέα I.

Συνεργάτας καὶ βοηθὸς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶχομεν τὴν κ. Εὐγενίαν Λεβεντοπούλου - Γιούρη, Ἐπιμελήτριαν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας, καὶ τὰς δεσποινίδας Φανουρίαν Δακορόνια, Δε-

1. Πρὸς τὴν Διοίκησιν τῆς 113ης Πτέρυγος Μικτῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐκφράζονται καὶ ἐντεῦθεν θερμότητι εὐχαριστίαι διὰ τὴν διάθεσιν ἀεροπλάνου καὶ τοῦ ἀναγκαίου προσωπικοῦ χάριν τῆς ἀεροφωτογραφήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων Πέλλης.

4. Χ. Μακαρόνας, ἔ. ἄ. σ. 307.

5. Εἰς τὴν ὡς ἄνω ἀνασκαφικὴν ἔρευναν ἐβοήθησεν ἡ δ. Ἄ. Κόντσα, πτυχιούχος Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Σχέδ. 1. Τομέας Ι, τετράγωνον 2

σποιναν Παπακωνσταντίνου, Κλαίρην Παπαπαύλου, Δώραν Χατζηστελίου, πτυχιούχους φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ἀρχαιολογικοῦ τμήματος) καὶ Ἄνναν Κόντσα, διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης².

Αἱ ἀνασκαφεῖσαι ἐν ὄλῳ ἐκτάσεις ἀνήλθον εἰς 2.000 περίπου τετραγωνικά μέτρα³. Ἴδου ἐν συνόψει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τομεῖς καὶ ὑποτομεῖς.

Τομεὺς I.

Εἰς τὸ τετράγωνον 2 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφή κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν περιοχὴν. Αἱ γνωσταὶ δυσχέρειαι λόγῳ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν κινητῶν εἰρημάτων⁴, ἠμπόδισαν καὶ πάλιν τὴν εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀποκάλυψιν τοῦ κτηρίου.

Εἰς τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον Σχέδιον I οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος τῆς πρώτης περιόδου, σφζόμενοι μέχρι τοῦ στερεοβάτου, χαρακτηρίζονται διὰ δικτυωτῶν γραμμῶν. Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον ἀνήκουν οἱ τοῖχοι οἱ δηλούμενοι δι' ἀπλῶν περιγραμμάτων. Αἱ παχύτεραι γραμμαὶ δηλοῦν τοίχους σφζομένους ὑπὲρ τὰ θεμέλια. Ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν δύο σχεδίων, ἦτοι τοῦ παρόντος πρὸς τὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ ἔτους 1962⁵, γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐφέτος ἔκτασις. Ἀπὸ περιλαμβάνει τούς χώρους M, N, Ξ, Ο καὶ Π τοῦ κτηρίου τῆς δευτέρας οἰκοδομικῆς περιόδου (βλ. Πί ν. 385 α - β), οἱ ὅποιοι ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ καθαιρεθέντος παλαιότερου, ἐπὶ τῶν χώρων λ, μ, ν, ξ.

Οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων ἀμφοτέρων τῶν περιόδων ἔχουν τὸν αὐτὸν προσανατολισμόν. Ἡ κανονικότης διασπᾶται μόνον ἀπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ δωματίου N, ἀποκλίνοντα κατὰ τρόπον ὅσπερ ἡ βορειοανατολικὴ γωνία νὰ καθίσταται ἀμβλεία, ὅξεια δὲ ἡ ἀντίστοιχος τοῦ δωματίου Ξ.

Ἡδὴ διαγράφεται ἐπαρκῶς ἡ μορφή καὶ ἡ διάρθρωσις τοῦ κτηρίου τῆς δευτέρας περιόδου. Εἰ-

ναι σαφῆς πλέον, μολοντί δὲν ἔχει ἀποκαλυφθῆ πλήρως, ἡ χαρακτηριστικὴ κεντρικὴ αὐλὴ Ρ καὶ τὰ περίξ αὐτῆς δωμάτια, εἰς διπλὴν σειρὰν κατὰ τὰς ἐκατέρωθεν στενάς πλευράς, ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν.

Ἐντὸς τῆς αὐλῆς δὲν ἐσημειώθησαν ἴχνη στυλοβάτου τῆς περὶ αὐτὴν στοᾶς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ στοὰ αὕτη θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ ξυλίνων πεσσῶν, τῶν ὁποίων αἱ πρόχειροι λίθιναι βάσεις δὲν διεσώθησαν.

Ὁ προορισμὸς τοῦ κτηρίου τῆς πρώτης περιόδου δὲν ἔχει διασαφηθῆ ἀκόμη. Πάντως ἡ ὑπαρξίς ἐξωτερικῶν ἀνοιγμάτων εἰς τοὺς χώρους γ - θ καὶ α - μ ἀποκλείουν τὴν ἐκδοχὴν ὅτι τουλάχιστον οἱ χώροι οὗτοι ἦσαν δωμάτια οἰκίας.

Ἀνεμένετο ὅτι τὸ μήκος καὶ τὸ τετραγώνου 2 ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον θὰ ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν τετραγώνων 1, 3 καὶ 5, βασιμῶς ὑπολογισθὲν εἰς 111 περίπου μ.⁶ Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὁμως τῆς οἰκίας τοῦ τετραγώνου 2, διεπιστώθη σαφῶς ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς ἀνατολικὸς τοῖχος διακόπτεται, σχηματίζων γωνίαν ΒΑ. τοῦ δωματίου Ξ. Τοῦτο σημαίνει ἡ παραλλαγὴν ἐνταῦθα τοῦ ἱποδαμείου συστήματος ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν τετραγώνων, ἡ παρεμβολὴν διαχωριστικῶν διόδων μεταξὺ τῶν οἰκιῶν⁷. Τοῦτο πάντως θέλει διασαφηθῆ ἐκ τῆς περαιτέρω ἀνασκαφικῆς προόδου πρὸς βορρᾶν.

Ἐκκληκτικῶς πλούσιος ὑπήρξε καὶ ἐφέτος ὁ ἀριθμὸς τῶν κινητῶν εἰρημάτων. Εἰς ἀνασκαφεῖσαι ἐνταῦθα ἔκτασιν 290 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων κατεγράφησαν περὶ τὰς ἑννέα ἑκατοντάδες πηλίνων εἰδωλίων ἢ μητρῶν, ἀκραίων ἢ θραυσμάτων, 260 περίπου νομίσματα (ἀκαθάριστα ἀκόμη), πλῆθος ὀστράκων ἄγγείων, ὧν τὰ παλαιότερα ἐρυθρόμορφα τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰῶνος (Πί ν. 386 α - β), πολλὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα κλπ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τμήματος αἰγυπτιακοῦ πλακιδίου ἐκ φαγεντιανῆς (Πί ν. 387 α), μιᾶς λιθίνης ἀξίνης φερύσης ὑποδοχὴν στελλεοῦ (Πί ν. 387 γ), καὶ ἑνὸς μικροῦ λιθίνου πελέκεως διατρήτου (Πί ν. 387 β), ἀμφοτέρων προϊστορικῶν.

Δεύτερος ὑποτομεύς, ὅπου ἐξετάθη ἡ ἀνασκαφὴ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, εἶναι τὸ τετράγωνον 4, βορείως τοῦ τετραγώνου 3, ὅπου κατὰ τὸ ἔτος 1957 εἶχεν ἐνεργηθῆ δοκιμαστικὴ τομὴ πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν περιοχὴν, μὲ λοξὴν κατεύθυνσιν ἀπὸ

2. Εἰργάσθησαν ἐπίσης κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν εἰς τὴν Πέλλαν ἡ σχεδιάστρια δ. Ἐλένη Καρβούνη, ὁ τεχνίτης κ. Ἀποστ. Κοντογεώργης καὶ ὁ φωτογράφος κ. Σπυρ. Τσαβδάρου, εἰς δὲν ὀφείλονται αἱ πλείονες ἐκ τῶν δημοσιευόμενων ἐνταῦθα φωτογραφιῶν.

3. Σημειοῦνται αἱ ἀνασκαφεῖσαι ἐκτάσεις διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀπογευματινὴ ἑφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν ἀνέγραψε τὴν ἀνακριβῆ πληροφορίαν μετὰ σχολίων σχετλιαστικῶν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεσκάφη ἐν ὄλῳ ἔκτασις 150 τετραγωνικῶν μέτρων, ἦτοι τὸ δέκατον τρίτον περίπου τῆς πραγματικῆς ἀνασκαφείσης.

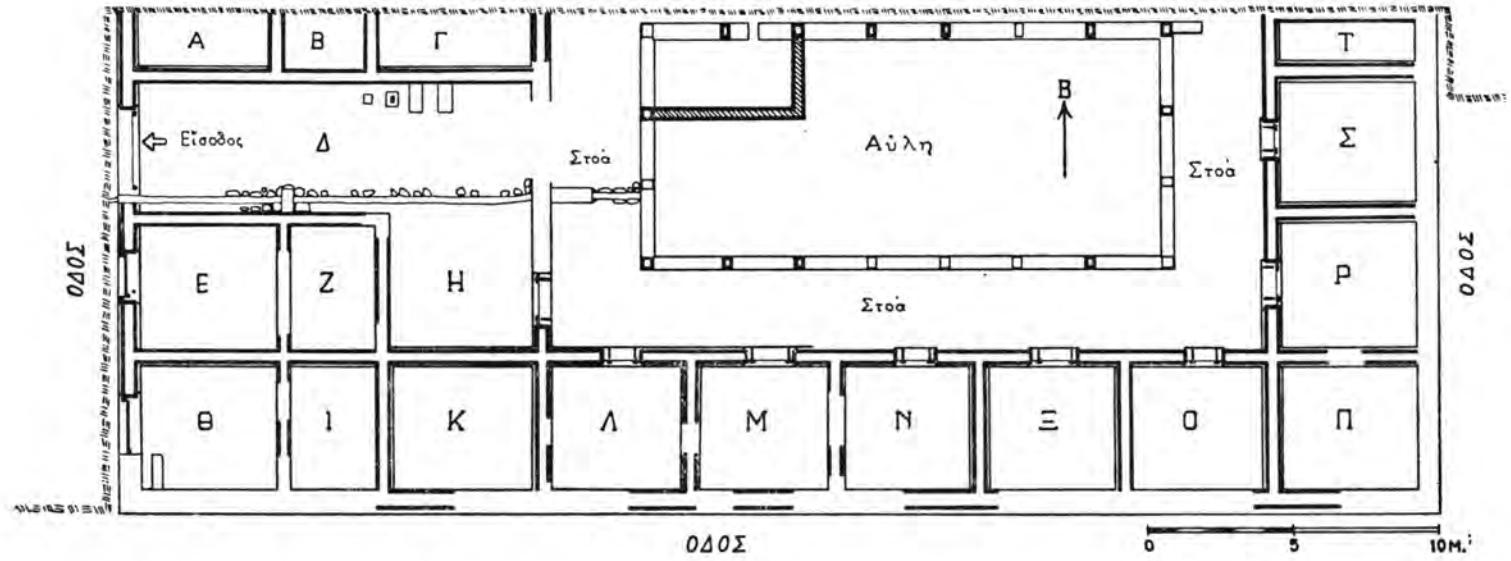
4. Βλ. ΑΔ 17 (1961) σ. 209.

Κατὰ διάφορον τρόπον ἔχει γίνεαι ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἐρειπίων εἰς τὸ σχέδιον τὸ δημοσιευόμενον εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ παρελθόντος ἔτους.

5. Πρβλ. ΑΔ 18 (1962) σ. 201, Σχέδ. 1.

6. ΑΔ 16 (1960) σ. 74, Σχέδ. 1.

7. Παρομοία διαχωριστικὴ δὸς ἔχει ἀποκαλυφθῆ μετὰ τῆς μεσαίας καὶ νοτίας οἰκίας τοῦ τετραγώνου I (ΑΔ 16 (1960) σ. 74, Σχέδ. 1) ἀλλ' αὕτη φαίνεται ὅτι ἐκατέρωθεν ἐκλείετο διὰ τοίχων.

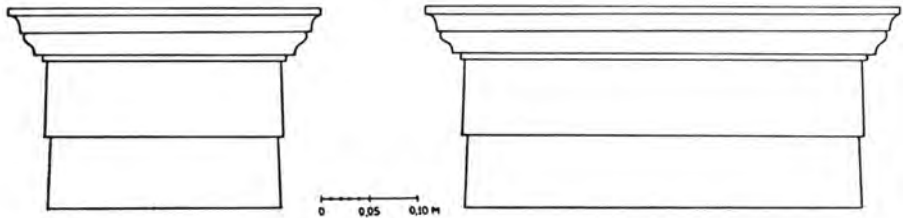
Σχέδ. 2. Τομείς Ι, τετράγωνον 4

ΒΑ. πρὸς ΝΑ. (βλ. Πί ν. 382), ἥτις εἶχεν ἀποκαλύψει μέρη τῶν δωματίων Ζ, Η, Κ, Λ τοῦ ἐνταῦθα δημοσιευομένου Σχ ε δ. 2. Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸ 1962 ἀνεσκάφη μικρὰ ἑκτασις 60 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς ΝΑ. γωνίας τοῦ τετραγώνου τούτου⁸.

Αἱ συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἐδῶ ἤρξαντο τὴν 12ην Αὐγούστου καὶ διεκόπησαν λόγῳ τῶν βροχῶν τὴν 24ην Ὀκτωβρίου, ἀποκαλυφθέντος τοῦ μεγαλύτερου μέρους (περίπου τῶν δύο τρίτων) οἰκίας. Ὡς φαίνεται εἰς τὴν κάτωσιν τοῦ Σχ ε δ. 2^ο, (πρβλ. Πί ν. 388 - 391), αὕτη φέρει ἐσωτερικὴν αὐλὴν ἐπιμήκη, ἐπεστρωμένην διὰ μι-

Θ, εὐρέθησαν καὶ τὰ τρία εἰδῶλια Ἀθηνᾶς, περὶ ὧν κατωτέρω.

Κατὰ μῆκος τοῦ προθύρου διήκεν ἀγωγὸς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὕδατων ἐκ τῆς αὐλῆς εἰς τὴν ὁδόν. Ἐξ ἄλλου, ἐντὸς τοῦ προθύρου καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ χώρου Γ, εὐρέθησαν δύο λίθιναι βάσεις αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον διὰ τὴν ἐδραΐωσιν μαρμαρίνου «σηκώματος», ἐπιμελεστάτης ἐργασίας, ἱκανὰ τεμάχια τοῦ ὁποῦ εὐρεθέντα ἐκεῖ πλησίον συνεκολλήθησαν (Πί ν. 392 α), τὸ ὄλον δὲ συνεπληρώθη διὰ γύψου (Πί ν. 392 β). Τοῦτο ἔχει διαστάσεις 0,75 × 1,05 μ., φέρει δὲ δύο κοιλώματα μετὰ τα-

Σχέδ. 3. Τομεὺς Ι, τετράγωνον 4. Ἐπίκρανον παραστάδος

κρῶν ἀργῶν λίθων καὶ περικλειομένην ὑπὸ στοῶν καθ' ἀπάσας τὰς πλευράς¹⁰. Οἱ στυλοβάται ἀντικίωνων ἔφερον πεσοῦς μετ' ἐπικράνων (Πί ν. 397 α' Σχ ε δ. 3) ἀνά ὀκτώ μὲν εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, ἀνά τέσσαρας δὲ εἰς τὰς στενάς. Πέριξ εἶναι διατεταγμένα δωμάτια (φέροντα θύρας μετὰ μονολίθων καταφλιῶν πρὸς τὰς στοάς), εἰς μίαν μὲν σειρὰν κατὰ τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικὴν πλευρὰν, εἰς τριπλῆν δὲ σειρὰν κατὰ τὴν δυτικὴν πτέρυγα.

Ἡ κεντρικὴ θύρα τῆς οἰκίας εὐρίσκεται πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, περίπου εἰς τὸν ἀξονα τῆς αὐλῆς, ὁδηγεῖ δὲ εἰς ἐπίμηκες πρόθυρον, διήκεν διὰ μέσου τῶν χώρων Α, Β, Γ, καὶ Ε, Ζ, Η μέχρι τῆς δυτικῆς στοᾶς. Δύο μικρότεραι θύραι ὁδηγοῦν ἐκ τῆς ὁδοῦ ἀπ' εὐθείας εἰς τὰ δωμάτια Ε καὶ Θ, τὰ ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν ἕκαστον μετὰ τοῦ παραπλευρώς (πρὸς δυσμὰς) κειμένου — τὸ Ε μετὰ τοῦ Ζ καὶ τὸ Θ μετὰ τοῦ Ι — ἀποτελοῦντα ἰδίας ἐνότητος ἀπομονωμένας ἀπὸ τὸ λοιπὸν κτήριον. Πιθανῶς πρόκειται περὶ καταστημάτων. Ἐνδεικτικῶς σημειοῦται ὅτι ἐδῶ, ἐντὸς τοῦ χώρου

8. Βλ. ΑΔ 18 (1962) σ. 202.

9. Εἰς τὸ Σχέδιον τὰ ἀπλά περιγράμματα χαρακτηρίζουν τὰ θεμέλια τῶν τοίχων. Ὅπου σημειοῦνται παχύτεραι γραμμαί, σημαίνει ὅτι οἱ τοῖχοι σφῶνται ὑπὲρ τὰς θεμελιώσεις. Δι' ἀπλοῦ περιγράμματος ἐδηλώθη καὶ ὁ στυλοβάτης.

10. Ὁ διὰ πλαγίας διαγραμμίσσεως δηλούμενος γωνιακὸς τοίχος ἐντὸς τῆς αὐλῆς ἐκτίσθη διὰ προχείρου ὀλικοῦ, ἀνευ ἰδιαίτερας θεμελιώσεως, εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

πεινῶν περιχειλωμάτων, διαμέτρων 0,33 καὶ 0,42 μ.

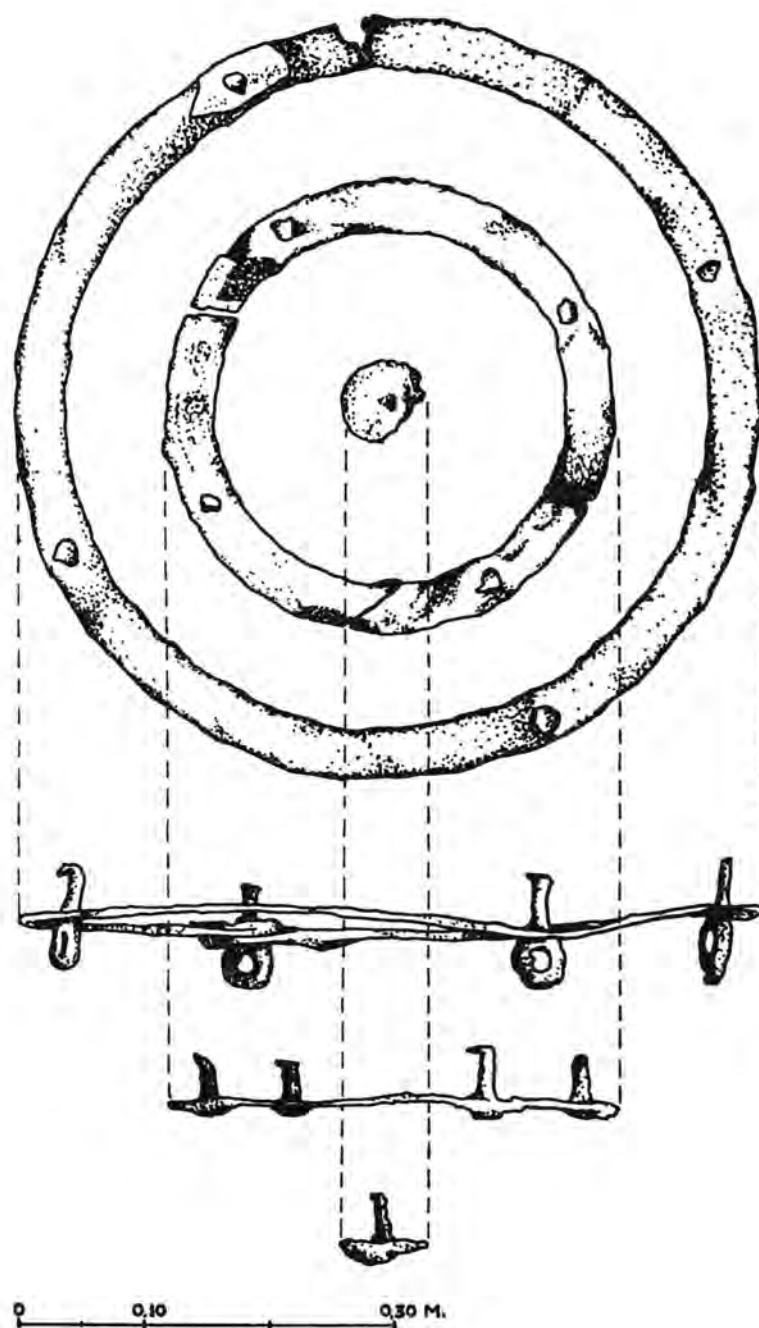
Κατὰ τὴν νοτίαν στοάν, ἔξωθι τῶν δωματίων Μ καὶ Ν, ἀνευρέθησαν τέσσαρες μεγάλοι πίθοι, χρησιμεύοντες διὰ τὴν συλλογὴν ὕδατος (Πί ν. 390). Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἰς ξύλινον κάλυμμα ἐνὸς τῶν πύθων τούτων ἀνήκει ὁ ὀπλισμὸς ἐκ σιδηρῶν κυκλικῶν ἐλασμάτων (Σχ ε δ. 4), ὁ ἀνευρεθεὶς ἀνεστραμμένος εἰς τὸν χῶρον Δ (πρόθυρον), ὡς δεικνύει ὁ Πί ν. 396 γ.

Ἡ κεράμωσις ἦτο λακωνικὴ. Τὰ σφραγίσματα φέρουν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς τὸ γνωστὸν ἤδη ὄνομα Α Λ Ε Ξ Ι Μ Α Χ Ο Υ¹¹. Σημειοῦται ὅτι καὶ ἐδῶ εὐρέθησαν ὀπαῖα κεραμίδες μετ' ἀνοιγμάτων ἐλλειψοειδῆς¹².

Τὰ εὐρήματα ἦσαν πολλὰ, μετ' ἀσυνάλογον πλεονασμὸν τῶν μεταλλίνων ἀντικειμένων, ἅτινα ὑπερέβησαν τὰ χίλια. Τὰ παλαιότερα ὄστρακα ἀγγείων εἶναι ἐρυθρόμορφα. Εἰς 200 ἀνήλθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν πηλίνων εἰδωλίων (ἢ θραυσμάτων), τῶν δὲ νομισμάτων (ὧν ἐν ἀργυροῦν ρωμαϊκῶν, τῶν δημοκρατικῶν χρόνων, εἰκονίζεται ἐνταῦθα) (Πί ν. 387 ε-ζ') εἰς 377. Χαρακτηριστικῶς μέγας εἶναι ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρεθεισῶν ἀγνύθων (περὶ τὰς δύο ἑκατοντάδας) ἐξ ὧν τινες μολύβδινα, φέρουσαι κατὰ τὴν βάσιν σφράγισμα κύκλου μετ' ἀκτίων (Πί ν. 387 δ).

11. Πρβλ. ΑΔ 16 (1960) σελ. 82.

12. Πρβλ. αὐτόθι, Πίν. 70 γ.

Σχέδ. 4. Τομέας Ι, τετράγωνον 4. Σιδηρούς όπλισμός
 ξυλίνου καλύματος πίθου(;). Όψις έκ τών κάτω και πλάγιαι
 προβολαί τών επί μέρους σιδηρών έλασμάτων

Ἐκ τῶν εὐρημάτων σημειοῦνται τὰ ἐξῆς σημαντικώτερα:

Τρία μεγάλα πήλινα εἰδώλια Ἀθηνᾶς, φερύσσης κράνος μετὰ λόφου καὶ κεράτων ἑκατέρωθεν, ὕψους 0,41 μ. (Πί ν. 393 α - γ).

Χαλκοῦς ἡθμός ἡμισφαιρικός, μετὰ λαβῆς, διαμέτρου χειλέων 0,091 μ. (Πί ν. 394 α - β).

Χαλκοῦς κωδωνίσκος μετὰ κρίκου ἀναρτήσεως, ὕψ. 0,082 μ. (Πί ν. 396 β).

Χαλκοῦν πλακίδιον, διακοσμημένον ἄνω μὲ πανθηρίσκον, σπαράσσοντα δυσδιάκριτον μικρὸν ζῶον. Τὸ πλακίδιον φέρει ὀπὰς προσαρτήσεως εἰς ξύλινον πιθανῶς σκευὸς (κίστην;). Διαστάσεις πλακιδίου 0,082 × 0,094 μ. (Πί ν. 395 α - δ).

Σιδηρᾶ ἄλυσις, μήκους 13,30 μ., φέρουσα εἰς τὰ ἄκρα μείζονα κρίκους (Πί ν. 396 α).

Εἰς ἀπόστασιν 65 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς ΝΑ. γωνίας τῆς οἰκίας τοῦ τετραγώνου 4, παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸ χωρίον Παλαιὰ Πέλλα, εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς τμήμα λιθίνου κατωφλίου, ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ἀποκαλυφθὲν ἐκ τῶν ἐκεῖθεν ὀρυκτικῶς κατερχομένων ὀμβρίων ὑδάτων. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἀφορμὴ δοκιμαστικῆς ἐρεῦνης, ἐκταθείσης εἰς ἐπιφάνειαν 360 περίπου τετραγωνικῶν μέτρων, καθ' ἣν διεπιστώθη, ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦτο κατωφλίου εἶχε ἀποσπασθῆ ἐκ τῆς ἀρχικῆς του θέσεως καὶ εἶχεν χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν εἰς τοῖχον μεταγενεστέρου κτισματος. Ἡ ἐπίχωσις ἦτο μικρά, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰ 40 ἑκατοστόμετρα. Στρώμα καταστροφῆς δὲν διεπιστώθη.

Πλὴν τοῦ τοίχου, εἰς ὃν ἦτο ἐντετειχισμένον τὸ κινήσαν τὴν προσοχὴν μας κατώφλιον, ἔχοντος κατεθυσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ἐσημειώθησαν καὶ λείψανα ἀποσπασματικά ἄλλων τοίχων ἢ θεμελιώσεων ἀδιάγνωστα καὶ δυσερμήνευτα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τριῶν μεγάλων πίθων καὶ πολλῶν λαξευμάτων ποικιλοσχήμων.

Πρόκειται πιθανῶς περὶ χώρου ἀνήκοντος εἰς ἀποθήκην οἰκίας. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἀποκάλυψις χάνδακος, πλάτους 0,70 καὶ βάρους 2,20 περίπου μ., καθέτως διατεταγμένου πρὸς τὸν τοῖχον ἔνθα τὸ κατώφλιον καὶ διερχομένου κάτωθι αὐτοῦ. Ὁ χάνδαξ οὗτος, κανονικῶς λαξευμένος ἐντὸς τοῦ ἡμισκλήρου ἐδάφους, εἶναι ἐπεστρωμένος εἰς τὸν πυθμένα του διὰ λαξευτῶν λιθοπλίνθων, μήκους ἐκάστου περίπου 1 μέτρου.

Εὐρήματα: Ὅστρακα ὀλίγα μελαμβαφῆ, ἄλλα ἀνήκοντα εἰς τὰ λεγόμενα ἀγγεῖα «δυτικῆς κλιτύος» (West Slope), τρία περγαμηνὰ πινάκια εἰς θραύσματα συγκολληθέντα, μεγαρικὸς σκύφος, πήλινον μελανοδοχεῖον (Πί ν. 396 δ), δώδεκα λύχνοι,

ἔν θυμιατήριον, τριάκοντα ἐξ ἀγνῶθες, ἀπότμημα πήλινου περιρραντηρίου, δώδεκα ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, περὶ τὰ τριάκοντα θραύσματα πήλινων εἰδωλίων καὶ δύο σιδηραὶ κλείδες, ὧν ἡ ἑτέρα εἰκονίζεται ἐνταῦθα (Πί ν. 394 γ). Νομίσματα χαλκᾶ μὲν εὐρέθησαν 97, ἀργυρᾶ δὲ 3, ὧν ἔν τετράδραχμον ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ, ἀρίστης διατηρήσεως φέρον κεφαλὴν Ἀρτέμιδος καὶ χρονολογούμενον εἰς τὰ ἀμέσως μετὰ τὸν Περσέα ἔτη (Πί ν. 387 ζ - η). Στρώμα κεραμίδων συνεχῆς δὲν ἐσημειώθη. Εὐρέθησαν ὁμοίως σποράδιον κεραμίδες λακωνικοῦ τύπου μὲ σφραγίσματα *Πέλλης*, *Βασιλικᾶ* (ἀντὶ τοῦ συνήθους *Βασιλικός*) καὶ *Βα(σιλέως)* Ἀντι(γόνου) (Πί ν. 397 β - γ).

Τομεὺς VI.

Ἀφορμὴ διὰ τὴν ἔναρξιν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν νέον τοῦτον τομέα ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις θραυσμάτων ψηφιδωτῶν δαπέδων, ἀποσπασθέντων κατὰ τὰς ἐργασίας μηχανικοῦ ἐκσκαφῆς πρὸς διάνοξιν ἀποχετευτικοῦ χάνδακος χάριν τῶν ἀποξηραντικῶν ἐργῶν τῆς πεδιάδος τῶν Γιαννιτσῶν.

Ἡ περιοχὴ τοῦ νέου τομέως κεῖται νοτιοδυτικῶς τοῦ τομέως I, εἰς ἀπόστασιν 350 περίπου μ. ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρξατο τὴν 13ην Αὐγούστου καὶ διεκόπη τὴν 9ην Ὀκτωβρίου.

Κατ' ἀρχὰς ἀνεσκάφη κυκλικὸς χώρος, ἐπεστρωμένος διὰ ψηφιδωτοῦ δαπέδου, τμήματα τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποσπασθῆ ὑπὸ τοῦ ἐκσκαφῆς. Εἶτα ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετάθη πρὸς Β. καὶ Α., ἀποκαλυφθέντων τῶν κάπως πολυπλόκων ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα φαίνονται ἐν κατόψει εἰς τὸ Σ χ ε δ. 5 (πρβλ. Πί ν. 398 α).

Καὶ ἐδῶ διεπιστώθησαν δύο οἰκοδομικαὶ περιοδοί. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν τὰ ἐρείπια, ὧν τὰ θεμέλια χαρακτηρίζονται διὰ δικτυωτῶν γραμμῶν. Εἰς τὴν δευτέραν ἀνάγονται ὅσα περιλαμβάνονται ἐντὸς ἁπλῶν περιγραμμάτων. Ὅπου σφύζονται τοῖχοι ὑπὲρ τὰς θεμελιώσεις, δηλοῦνται διὰ παχυτέρων γραμμῶν.

Κτίσματα τῆς πρώτης περιόδου εἶναι ἡ μικρὰ θόλος Α (Πί ν. 399 α), ἐσωτερικῆς διαμέτρου 5,80 μ., τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἔφερε τὴν ψηφιδωτὴν διακόσμησιν, περὶ ἧς κατωτέρω. Μόνον τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου σφύζεται κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου, δι' ὃ καὶ δὲν φαίνεται ποῦ ἦτο ἡ θύρα τῆς εἰσόδου¹³.

Τὸ κτίσμα δὲν ἦτο αὐτόνομον. Ἐν συνεχείᾳ αὐτοῦ, πρὸς ἀνατολὰς, ὑπάρχει δάπεδον, ἐπεστρωμένον διὰ κονιάματος μετὰ χαλίκων, τὸ πρὸς ἀνα-

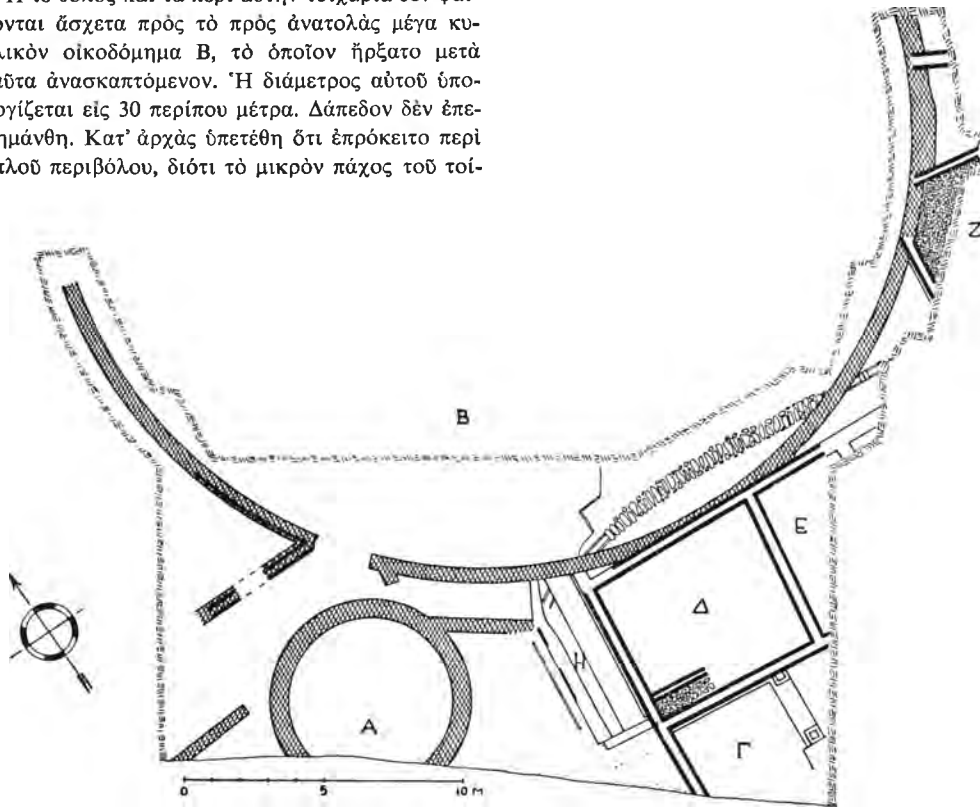
13. Τὸ ἐλλείπον τμήμα τοῦ θεμελίου, μετὰ μέρους τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, ἀπεσπασθῆ ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφῆς.

τολάς πέρας τοῦ ὁποίου ὀρίζεται δι' ἐξηρμένης ζώνης μετὰ συνδετικοῦ κυματίου (Πί ν. 399 β). Εἶναι προφανές ὅτι τὸ κυκλικὸν τοῦτο κτίσμα ἦτο ἐντεταγμένον εἰς εὐρύτερον οἰκοδόμημα. Τοῦτο ἄλλως τε φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ περι αὐτὸ σύγχρονα τοιχάρια μικροῦ πάχους, ὁ προορισμὸς τῶν ὁποίων ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι δυσερμήνευτος (Πί ν. 399 α).

Ἡ τε θόλος καὶ τὰ περι αὐτὴν τοιχάρια δὲν φαίνονται ἄσχετα πρὸς τὸ πρὸς ἀνατολὰς μέγα κυκλικὸν οἰκοδόμημα Β, τὸ ὁποῖον ἤρξατο μετὰ ταῦτα ἀνασκαπτόμενον. Ἡ διάμετρος αὐτοῦ ὑπολογίζεται εἰς 30 περίπου μέτρα. Δάπεδον δὲν ἐπεσημάνθη. Κατ' ἀρχὰς ὑπετέθη ὅτι ἐπρόκειτο περι ἄλλου περιβόλου, διότι τὸ μικρὸν πάχος τοῦ τοί-

ἄγωγος οὗτος, ἔχων ἀρχικῶς κατεῦθυσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, κάμπτεται εἴτα πρὸς νότον καὶ καταλήγει εἰς εὐρύτερον ὄχετόν (Η ἐν τῷ Σχ ε δ. 5), πλάτους περίπου 0,50 μ., ἐσκαμμένον ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, τοῦ ὁποίου ἡ ἑτέρα τῶν παρειῶν ἦτο ἐπενδεδυμένη διὰ μεγάλων τεμαχίων κορινθιακῶν κεραμίδων (Πί ν. 400 α).

Τὸ εἶρημα τοῦτο τῶν κεραμίδων εἶναι πολὺ

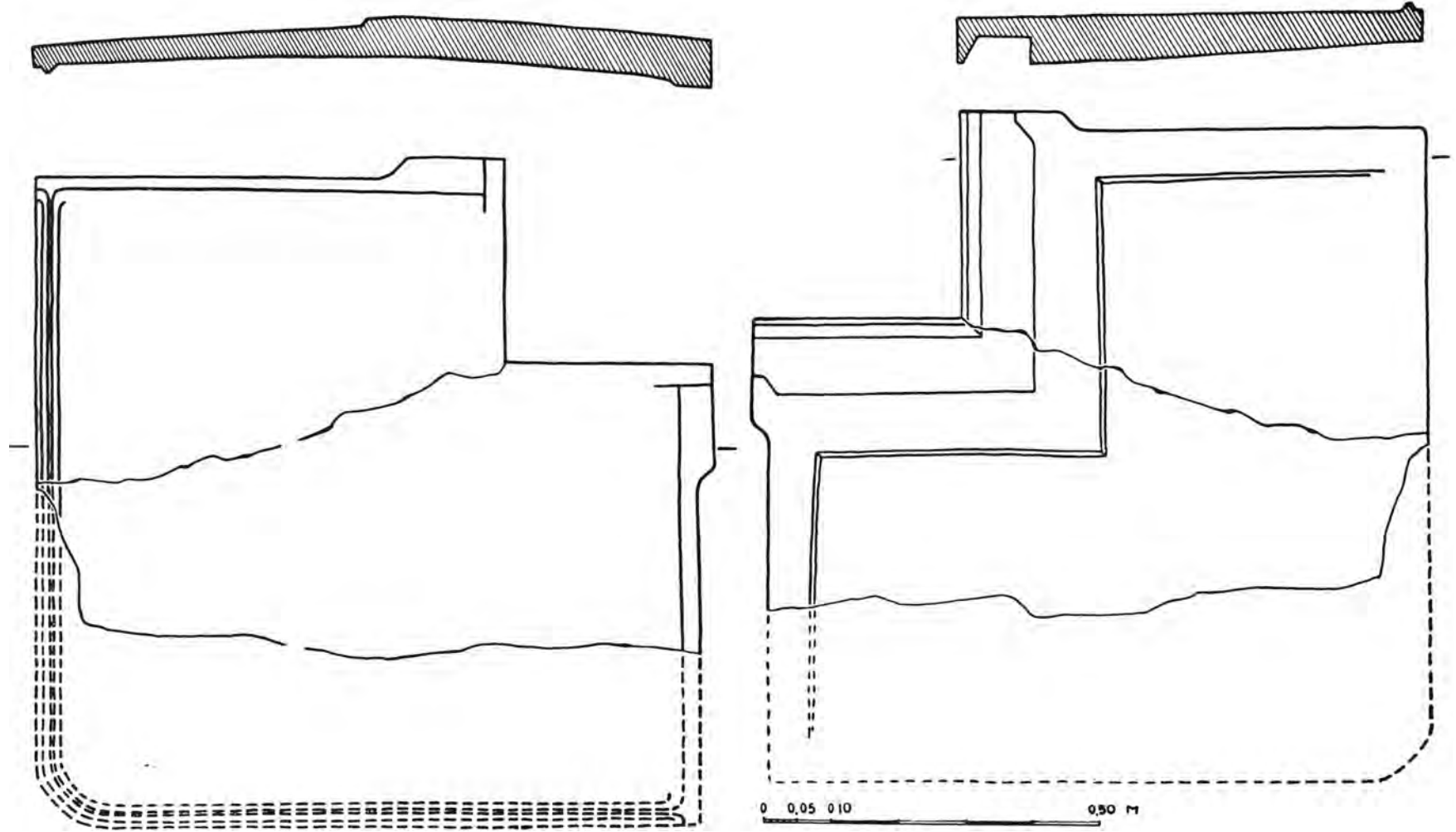
Σχέδ. 5. Τομεὺς VI

χου (περίπου 0,60 μ.) ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ πελώριον τοῦτο κτήριον ἦτο ἐστεγασμένον. Ἡ ἀνεύρεσις ὁμῶς πολλαχοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν θραυσμάτων κονιαμάτων, ἐρυθρῶν - πομπηϊανῶν καὶ ὠχροκιτρίνων, σημαίνει ὅτι ὁ τοίχος ἐσωτερικῶς ἦτο ἐπικεχρισμένος. Τὸ γεγονός τοῦτο μᾶς ἄγει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο μὲν ὑπαίθριον, ἀλλ' ὅτι ἐσωτερικῶς ἔφερε στοᾶν ἐξ ἐλαφρᾶς κατασκευῆς — πιθανῶς ξυλίνης.

Κατὰ τὴν νοτιᾶν περιοχὴν τοῦ κτηρίου ἀπεκαλύφθη σύστημα ἀποχετεύσεως, ἀποτελούμενον ἐκ πηλίνων ἀγωγῶν, τομῆς ἀνεστραμμένου Π, καλυπτομένων ὑπὸ ἀνεπεξεργάστων λίθων. Ὁ

σημαντικόν, διότι ἐκτὸς τοῦ ἀκεραίου στρωτήρος ὑδρορροῆς, τοῦ εἰκονιζομένου εἰς τὸν Πί ν. 401 α - γ, ἀνευρέθησαν καὶ μεγάλα τεμάχια γωνιαίου στρωτήρος ἐσοχῆς¹⁴ (Πί ν. 402 α - γ) ἐξ ὧν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀσφαλῆς συμπλήρωσις τοῦ ὄλου, ὡς φαίνεται εἰς τὸ Σχ ε δ. 6. Ἡ ἐν Πί ν. 403 α - β εἰκονιζομένη λεοντοκεφαλὴ ἀπρητίσθη ἐκ συγκολλήσεως πολλῶν τεμαχίων, ἀνευρεθέντων ἐπίσης ἐνταῦθα. Ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸν στρωτήρα ὑδρορροῆς, περὶ οὗ ἀνωτέρω.

14. Ὡς μὲ πληροφορεῖ ὁ φίλος ἀρχιτέκτων κ. Χ. Μπούρας παρόμοιος γωνιαῖος στρωτήρ ἐσοχῆς ἀνευρέθη καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βραυρῶνος.

Σχέδ. 6. (α - β). Τομείς VI. Στρωτήρ έσοχης γωνιαίας. Όψεις έκ τών άνω και κάτω μετά τομών

Ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ ὄχτεοῦ ἔφθασεν μέχρι βάθους 1.80 μ., πέραν τοῦ ὁποίου, διὰ τεχνικοῦς λόγους, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνασκαφή. Ἡ ἐξέτασις ὁμοῦ διὰ βυθίσεων λοστοῦ ἔδειξεν ὅτι τὰ μαλακὰ χρώματα φθάνουν περαιτέρω εἰς βάθος μέχρι 2.20 μ., τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι ἰσοβαθῆς ἦτο καὶ ὁ ὄχτεός. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀνευρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων μελαμβωφῶν καὶ ἐρυθρομόρφων, ἄλλα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, θραύσματα πηλίνων εἰδωλίων κ. ἄ.

Εἰς τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον ἀνήκει τὸ κτήριο τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη πλήρως μὲν τὸ δωμάτιον Δ (ὁ βόρειος τοίχος αὐτοῦ ἔχει κτισθῆ ἐπὶ τοῦ θεμελίου τοῦ περιφερικοῦ τοίχου τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος) ἐν μέρει δὲ τὸ Ε (ἀμφότερα παράγωνα) καὶ ὁ χῶρος Γ, πρὸς ἀνατολάς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθη ἄνοιγμα θύρας μὲ δύο βάσεις πησῶν ἐκατέρωθεν. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον ἀνήκει καὶ ὁ ἐν μέρει ἀποκαλυφθεὶς χῶρος Ζ, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εἶναι λιθόστρωτον. Καὶ τούτου οἱ τοῖχοι ἔχουν κτισθῆ ἐν μέρει ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος. Ἐὰν τὰ μεταγενέστερα ταῦτα ἐρείπια ἀνήκουν εἰς οἰκίας, θέλει βεβαιωθῆ διὰ τῆς περαιτέρω ἀνασκαφῆς.

Ἐνιαῖον καὶ συνεχὲς στρώμα καταστροφῆς, ὡς π.χ. εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τετραγώνου 4 τοῦ τομ. I, περὶ ἧς ἀνωτέρω, δὲν ἐσημειώθη, οὔτε εἰς τὰ κτήρια τῆς πρώτης περιόδου οὔτε εἰς τὰ τῆς δευτέρας. Ἐπεσημάνθησαν μόνον συστάδες θραυσμάτων λακωνικῶν κεραμίδων, καλύπτουσαι μεμονωμένας περιοχὰς τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς. Ἀνευρέθησαν συγχρόνως πολλαχοῦ καὶ ἄρκετὰ θραύσματα κεραμίδων κορινθιακοῦ τύπου, ὡς καὶ τέσσαρα τεμάχια ἡγεμόνων ἀνθεματῶν καλυπτῆρων τοῦ αὐτοῦ τύπου μὲ συγκλίνοντα τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου. Τὸ γεγονός τοῦτο, συνδυαζόμενον πρὸς τὴν ἐν τῷ ὄχτεῳ Η ἀνεύρεσιν τῶν σημαντικῶν ἐκείνων κορινθιακῶν κεραμίδων, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος, εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τομέως τούτου μεγάλου σχετικῶς κτηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἀνήκεν ὁ μᾶλλον πολυτελεῆς οὗτος κέραμος. Ὅτι τὸ ἀναζητούμενον κτήριο ἀδύνατον νὰ ἦτο ἡ μικρὰ θόλος Α ἢ τὸ μέγα κυκλικὸν κτήριο Β εἶναι ἐκτός πάσης ἀμφιβολίας, διότι οὔτε εἰς τὴν στέγην τοῦ πρώτου, οὔτε εἰς τὴν τῆς ὑποτεθείσης στοᾶς τοῦ δευτέρου ἔχουν θέσιν γωνιαῖα κεραμίδες ἐσοχῆς.

Τὰ κινητὰ εὐρήματα δὲν ἦσαν πλούσια, ἐν σχέσει πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἀνασκαφικῶν τομέων. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ σχετικῶς μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀγνύθων (101). Τὰ ἀνευρέθηνα καθ' ὅλην

τὴν ἔκτασιν τῶν ἀνασκαφῶν νομίσματα συμποσούνται εἰς 29, ὅλα χαλκᾶ καὶ ἐφθαρμένα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον. Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως θραύσματα ὀλίγα πηλίνων εἰδωλίων, 1 χαλκοῦν εἰδωλίον ζώου, 5 λύχνοι, τεμάχια τινὰ πηλίνων περιρραντηρίων καὶ 51 ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, ὧν αἱ πλείονες (16) εἶναι Θασίων. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ἀγγεῖα ἐρυθρομόρφα (ὀλίγα), μελαμβωφῆ καὶ τῆς κατηγορίας τῶν λεγομένων West Slope. Πολλὰ ἐπίσης εἰς ἀγγεῖα οἰκιακῆς χρήσεως.

Πᾶσα εἰκασία διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τε μικροῦ κυκλικοῦ κτίσματος καὶ τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ περιβόλου, εἴτε οὗτος εἶχεν ἐσωτερικῶς στοᾶν εἴτε ὄχι, εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος παρακεκινδυνωμένη. Ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν αὐτῶν, τὰ ἀνευρέθηνα ὄστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων ἐπιτρέπουν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦλάχιστον τοῦ 4ου αἰῶνος.

Δὲν ἀπέχουν πολὺ χρονολογικῶς τὰ κτίσματα τῆς δευτέρας περιόδου, ὡς φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς τοιχοδομίας: Τὸ ἐκ τοίχου τοῦωματίου Δ εἰκονιζόμενον ἐνταῦθα δεῖγμα (Πί ν. 400 β) εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν πρώιμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ μέγα κυκλικὸν κτήριο τῆς πρώτης περιόδου δὲν εἶχε διατηρηθῆ ἐπὶ μακρὸν χρόνον.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς μικρᾶς θόλου (Πί ν. 398 β, 404) ἐνθυμίζουσα ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως ἐν μέρει τὸ ψηφίδωμα τῆς αἰθούσης Ε τοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας¹⁵.

Τὸ κεντρικὸν θέμα περιβάλλεται ὑπὸ κυκλικῆς ζώνης ἐκ σπειρομαϊάνδρου. Ἐκ τοῦ κέντρου ἐκφύονται βλαστοί, οἱ ὅποιοι ἀναπτύσσονται διὰ ρυθμικῶν κινήσεων πρὸς τὴν περιφέρειαν, ἀπολήγοντες εἰς ἀνθεματὰ φύλλα καὶ λεπτοὺς ἐλισσομένους μίσχους μετ' ἀνθέων εἰς μεγάλην ποικιλίαν, ἐνῶ ἄλλα ἄνθη πληροῦν τὰ ἐνδιάμεσα κενά. Ἡ κυρία αὕτη διακόσμησις συνεπληροῦτο διὰ πλατείας ζώνης περικλείστου καὶ αὐτῆς διὰ σπειρομαϊάνδρου. Αὕτη δὲν ἦτο συνεχῆς, ἀλλ' ἔχωρίζετο εἰς τμήματα διὰ καθέτων σπειρομαϊάνδρων. Μέρος μόνον ἐνὸς ἐκ τῶν τμημάτων τούτων ἐσώθη, διακοσμούμενον μὲ παράστασιν ἐλάφου, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἔτοιμοι πρὸς ἐπίθεσιν εἰκονίζονται ἐκατέρωθεν γρῦψ καὶ πάνθηρ¹⁶.

15. Βλ. Μ. Ἀνδρονίκου - Χ. Μακαρόνα - Ν. Μουτσπούλου - Γ. Μπακαλάκη, Τὸ Ἀνάκτορον τῆς Βεργίνας, Ἀθήναι 1961, σ. 21, 22, πίν. XVI - XVII.

16. Τὸ Σχέδιον τοῦ Πί ν. 404 φιλοτεχνήθη ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἡλιάκη, εἶναι πληρέστερον τῆς φωτογραφίας, διότι εἰς αὐτὸ ἔχουν περιληφθῆ καὶ θραύσματα ἀνευρέθηνα μετὰ τὴν φωτογράφησιν.

Τὸ νέον ψηφιδωτὸν τῆς Πέλλης, ἐν σχέσει πρὸς τὸ προαναφερθὲν τῆς Βεργίνας, εἶναι λιτότερον, ἀπλούστερον καὶ σχεδὸν χωρὶς προοπτικὴν διάθεσιν. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς παραστάσεως τῆς σκηνῆς τοῦ γρυπὸς κλπ. εἶναι γραμμικαί, ἐνθουμίζουσαι τὴν τεχνικὴν τῶν παραστάσεων ἐπὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων. Ἡ σύγκρισις δὲν γίνεται δι' ἀξιολόγησιν, ἀλλὰ διὰ νὰ δειχθῇ ἡ χρονολογικὴ διαφορὰ τοῦ ἡμετέρου ψηφιδώματος, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως εἶναι παλαιότερον τοῦ τῆς Βεργίνας.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν, οὐδεμία διαφορὰ ὑπάρχει ἀπὸ τὰ ἄλλα ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Πέλλης. Καὶ ἐδῶ ἔχουν χρησιμοποιηθῆ μικροὶ ποτάμιοι χάλικες εἰς τὰ αὐτὰ χρώματα (κυριαρχοῦν τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόφαιον) καὶ κονιάματα, τὰ ὁποῖα παρατηρεῖται ἤδη ὅτι εἶναι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας χρωματισμένα ἀναλόγως πρὸς τὰ χρώματα τῶν ψηφιδῶν τῶν ἐπὶ μέρους λεπτομερειῶν. Ὡς ὑπόστρωμα τῆς ψηφιδωτῆς ἐπιφανείας ἔχουν χρησιμοποιηθῆ χάλικες ποτάμιοι, μεγ. διαστ. περίπου 0,10 μ., στερεωμένοι δι' ἰσχυροῦ κονιάματος (Πί ν. 397 δ).

Στερεωτικαὶ καὶ συντηρητικαὶ ἐργασίαι

Αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως περιωρίσθησαν εἰς τὸ τετράγωνον 5 τοῦ τομέως I καὶ εἰς τὸν τομέα VI.

Εἰς τὸ πρῶτον συνεκολλήθησαν ἀρχιτεκτονικὰ τινὰ μέλη τοῦ περιστυλίου τῆς αὐλῆς καὶ — κυρίως — ἀπεσπάρθησαν εἰς τεμάχια τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν δωματίων Γ (παράστασις ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης) καὶ I (παράστασις Ἀμαζονομαχίας)¹⁷.

Εἰς τὸν τομέα VI ἀπεσπάρθη ἐπίσης τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς μικρᾶς θόλου, ἐνταχθέντων καὶ τῶν θραυσμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὸ ἀνάχωμα τοῦ ἀποχετευτικοῦ χάνδακος, ἀπορριφθέντα ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως. Εἰς τὴν ἀπόσπασιν καὶ συντήρησιν τῶν ψηφιδωτῶν εἰργάσθη, ἐκτὸς τοῦ εἰδικοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως κ. Δημ. Σκόρδου, καὶ ὁ κ. Κωνστ. Ἡλιάκης, ζωγράφος, ὡς καὶ οἱ εἰδικευθέντες ἐντόπιοι τεχνίται Ἄλεξ. Καλιοντζῆς καὶ Κωνστ. Γεωργούσης.

Τὸ Μουσειακὸν Περίπετρον

Ἐπερατώθη ἤδη τὸ κτήριο καὶ ἀναμένεται ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ¹⁸. Ἀναγκαῖα ὁμως εἶναι ἡ ἐπανάρθωσις κακοτεχνιῶν τινῶν, ἡ συμπληρωματικὴ ἐκτέλεσις ὀρισμένων ἔργων στεγανότητος καὶ ἀσφαλείας, ἡ ἠλεκτροδότησις καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ περίξ χώρου.

X. I. ΜΑΚΑΡΩΝΑΣ

17. ΑΔ 17 (1961/2) Πίν. 241 - 244.

18. ΑΔ 18 (1963) σ. 206.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΔΙΟΥ

Εἶχον πάντοτε καὶ ἔχω ἀκόμη καὶ τώρα τὰς ἀμφιβολίας μου διὰ τὸ ἐὰν καλῶς ἔπραξα καὶ ἀντεστάθην εἰς τὰ πολλὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα συνήντησεν ἡ πρότασις μου νὰ συνεχίσῃ ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Δίου, τὴν ὁποῖαν παλαιὸν μέλος τῆς, ὁ Γ. Σωτηριάδης, ἤρχισε τὸ πρῶτον. Διότι ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐρήμωσις εἶναι τόσον μεγάλῃ!

Ἡ ἐπιμονὴ μου ὁμως δικαιοῦνται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, ὅταν ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν μεγαλυτέραν γειτονικὴν πόλιν μας, εἰς τὴν Κατερίνην, συχνὰ μᾶς ἐρωτοῦν με ἀπορίαν «τί εἶναι τὸ Δίον καὶ κατὰ ποῦ ἐφέτει;»

Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν κερδίσωμεν καὶ πολλὰ πράγματα, ἂν δὲν κερδίσωμεν τίποτε περισσότερον, ἀπὸ τοῦ νὰ μάθουν οἱ Ἕλληνες, ὅτι τὸ Δίον ἦτο κάποτε μία ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις, ἡ ἱερὰ μάλιστα πόλις τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, πιστεύομεν ὅτι καὶ τότε ἀκόμη ἀξίζει ὁ κόπος.

Ἡ πρώτη ἐφετινὴ περίοδος τῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ Δίον¹, μετὰ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένην ἐκπόνησιν τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου (Πί ν. 405), χωρίζεται εἰς δύο:

1. Ἀπὸ τῆς 17ης Ἰουνίου μέχρι 13ης Ἰουλίου, ὅποτε ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐργατῶν, διότι οἱ κανοπαρωγαγοὶ χωρικοὶ ἦσαν ἀπασχολημένοι μετὰ τὰς προσωπικὰς ἐργασίας των.

2. Ἀπὸ 9ης μέχρι 14ης Σεπτεμβρίου.

Ἐνετοπίσθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ πρώτου μέρους τῆς περιόδου εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς ἀρχαίας πόλεως, ὅπου καὶ ἡ ἀρχαία, ὅπως φαίνεται, τάφρος, εἶχον δὲ ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἐξακριβώσιν τῆς ἐποχῆς ὅχι μόνον τοῦ τμήματος τούτου, ἀλλὰ μετὰ τὸν καιρὸν καὶ ὀλοκλήρου τοῦ περιβόλου. Διότι ἡ κάτοψις τοῦ Δίου εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι ἢ τὸ παλαιότερον παράδειγμα ἀρχαίας πόλεως εἰς «τετράγωνον σχῆμα», ὅπως ρητὰ ὀνομάζει οὕτω ὁ Στράβων τὴν Θεσσαλικὴν Ἄλιν (XII 565), ἢ τοῦλάχιστον τὸ σύγχρονον μετὰ ἐκείνην καὶ δευτέρον, μέχρι σήμερον, γνωστὸν παράδειγμα (Fr.

1. Ἐδαπανήθησαν καὶ διὰ τὰ δύο τμήματα τῆς περιόδου δραχμαὶ 50.000 ἀπὸ τὸ εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου. Τὰς ἐργασίας διηύθυνεν ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μπακαλάκης. Ἐλαβε μέρος εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ὁ βοηθὸς τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντ. Ἀρχαιολογίας κ. Ν. Νικονάνος καὶ οἱ τριτοεῖς καὶ τεταρτοεῖς φοιτηταὶ τοῦ ἱστοριοαρχαιολογικοῦ τμήματος, Ἡτου Μαρία, Κομπότη Αικατερίνη, Μπίμπα Ἄννα, Γαλάνης Λεωνίδα, Rüsç Alfred, Χιώνης Κωνσταντῖνος.

Stählin, *Das Hellenische Thessalien*, 178 κ.έ.). Πρόκειται βεβαίως διὰ τὴν νεωτέραν πόλιν, ἢ ὁποῖα πιστεύεται ὅτι ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ².

Τὸ Δίον ὁμοιάζει ἀκόμη τόσον πολὺ μὲ ἐκείνην τὴν πόλιν, καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅτι δὲν προσερείδεται, ὅπως συνήθως, ἐπάνω εἰς κάποιον λόφον ἢ πρόβουνον, ἀλλ' ἀπλώνεται εἰς τὴν πεδιάδα, δὲν ἔχει δηλ. ἀκρόπολιν.

Ἄν μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐργασιῶν θὰ καθορισθῆ μιαν ἡμέραν ἢ ἡλικία τοῦ περιβόλου τοῦ Δίου, τότε ἡ κάτωτις τῆς θρακικῆς Σευθουπόλεως, τῶν πρώιμων ἑλληνιστικῶν χρόνων, θὰ εἶναι τὸ τρίτον μέχρι τοῦδε γνωστὸν παράδειγμα περιβόλου εἰς «σχῆμα τετράγωνον» καὶ οὐχὶ μία πρωτοτυπία (Dimitrow D. P., *Seuthopolis, Antiquity*, XXXV (1961) 91 - 102).

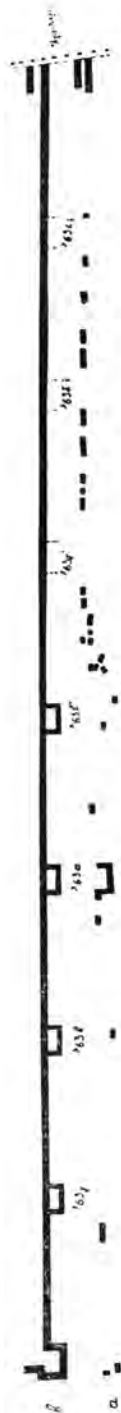
Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τοῦ Δίου ἦτο κατ' ἀποστάσεις κάπως ὁρατὴ εἰς ὀλόκληρον τὴν ἑκτασιν ἀπὸ τοῦ γωνιαίου ΝΔ. τετραπλεύρου πύργου καὶ μέχρι τοῦ περιφράκτου χώρου μὲ τὰ πανύψηλα δένδρα, γύρω ἀπὸ τὸ προσκύνημα «Ἅγιο Νέρι». Διέκρινε κανεὶς μεταξὺ τῶν θάμνων, σύριζα μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἢ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀσβεστοκτίστου βυζαντινοῦ (;) περιβόλου, πελωρίους ἀρχαίους δόμους (Σχ ἔ δ. 1, α).

Τὴν ἑκτασιν ταύτην παρηκολούθησε καὶ ὁ Γ. Σωτηριάδης, ὁ ὁποῖος ἐπιμένει μάλιστα ὅτι δὲν παρουσίαζε καμμίαν διαμόρφωσιν πύργων (ΠΑΕ 1928,64 μὲ τοπογραφικὸν διάγραμμα καὶ σ. 76). Ἄντιθέτως, ὁ L. Heuzey ὄχι μόνον ὁμιλεῖ περὶ τετραπλεύρων πύργων, ἀλλὰ δίδει καὶ τὰς διαστάσεις τῶν (Le Mont Olympe et l'Akarmanie, 116).

Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἐφέτος ἀπὸ τοῦ πύργου '63α (1963 α)³, ὁ ὁποῖος οὔτε ὁ πρώτος τῆς νοτίας πλευρᾶς εἶναι, οὔτε καὶ ὁ γωνιαῖος, ἀλλ' ἀπλούστατα διότι ἐφαίνετο μέγα μέρος του εἰς τὸ πρηνὲς χεῖλος τῆς παραλλήλου μὲ τὸ χεῖλος τάφρου. Φαίνεται ὅτι ὁ Σωτηριάδης δὲν ἔσκαψεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Ὁ πύργος ἀπεκαλύφθη ἐπομένως ἀργότερον καὶ ἴσως ὀλίγον κατ' ὀλίγον μὲ τὴν λιθολόγησιν τῶν κατοίκων τῆς Μαλαθριάς,

2. Αἱ διαστάσεις τῆς «τετραγώνου» Ἄλου εἶναι κατὰ τὸν Stählin 750 : 710 μ., ἡ περίμετρος εἶναι 2,9 χλμ. καὶ ἡ ἐπιφάνειά της 0,53 τ. χλμ. Αἱ διαστάσεις τῆς δυτικῆς ἀκέραιας πλευρᾶς τοῦ «τετραγώνου» Δίου εἶναι περὶ τὰ 620 μ. (βλ. Πί ν. 405). Ἐάν καὶ τῆς βορείας ἢ ἀνατολικῆς ἦτο περίπου τὸ ἴδιον, τότε ἡ περίμετρος του θὰ ἦτο 2,5 χλμ. καὶ ἡ ἐπιφάνειά του 0,38 τ. χλμ. Παραδόξως, κατὰ σύμπτωσιν, καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Ἄλου, ὅπως καὶ τοῦ Δίου, ἔχει καταστροφή ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

3. Εὑρίσκεται ὁ πύργος ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς οἰκίας τοῦ χωρικοῦ Ἀθανασίου Μπεκιάρη.

Σχῆδ. 1. Τμῆμα τοῦ νοτίου περιβόλου τοῦ Δίου: α. Πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, β. Μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1963

ἡ ὁποία λέγεται σήμερον πλέον καὶ ἐπισήμως Δίον (Σχέδ. 1' Πί ν. 406 α). Μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν ἀπεδείχθη, ὅτι ἐκκινούντες ἀπὸ τοῦ πύργου '63 α καὶ πρὸς τὰς δύο κατεύθυνσεις, πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς του, θὰ εἴχομεν καὶ ἄλλους ὁμοίους πύργους. Ἀνασκάπτοντες οὕτω, ἀφ' ἐνὸς μὲν κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ περιβόλου, ἀπεκαλύψαμεν πρὸς δυσμὰς τοῦ πύργου '63 α καὶ εἰς ἀπόστασιν 33.70 μ.⁴, ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς γωνίας του, τὸν πύργον '63 β, ἀφ' ἐτέρου δὲ πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, ὅπου φαίνεται πάλιν ὅτι δὲν ἀνεσκάψεν ὁ Σωτηριάδης, ἀπεκαλύψαμεν τὸν πύργον '63 β' εἰς ἀπόστασιν 33.70 μ.⁵ ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ πύργου '63 α (Σχέδ. 1' Πί ν. 406 β - δ). Δυστυχῶς ὁ πύργος '63 β' εἶναι ἐν μέρει κατεστραμμένος. Ἐκκινούντες ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας τοῦ πύργου '63 β πρὸς δυσμὰς του ἀνεζητήσαμεν τὸν πύργον '63 γ, τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξιν ἐβεβαίωσε μόνον ἡ σειρά τῶν «πλακακῶν» λίθων τῆς εὐθυτηρίας του καὶ εἰς μέγα σχετικῶς βάθος. Οἱ καθέτως ἐπὶ τῆς εὐθυτηρίας τοποθετημένοι δόμοι τοῦ κορμοῦ τοῦ πύργου '63 γ εἶχον ἀφαιρεθῆ. (Σχέδ. 1' Πί ν. 406 ε - ζ', 407 α - β). Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν πύργων '63 β καὶ '63 γ εἶναι 33 μ. (=100 ἀρχαῖοι πόδες).

Ἡ δοκιμαστικὴ σκαφὴ τοῦ Σωτηριάδου ἀμέσως δυτικῶς τοῦ πύργου '63 γ ἦτο ἀκόμη φανερά, ἐφαίνοντο δὲ καὶ αἱ δύο ἀλλεπάλληλοι σειραὶ τῶν δόμων τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου. Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς γωνίας τοῦ πύργου '63 γ μέχρι τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ γωνιαίου πύργου εἶναι κατὰ τι μεγαλυτέρα, 34.40 μ. Ἀντιθέτως ἀπεκαλύψαμεν τὸν γωνιαῖον ΝΔ. πύργον μέχρι τῆς εὐθυτηρίας του καὶ ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρᾶς του, ἂν καὶ ἐφαίνετο ὅτι, εἰς τὰ ἀνώτερα τοῦλάχιστον σημεῖα του, τὸν εἶχεν ἀποκαλύψει καὶ ὁ Σωτηριάδης (Σχέδ. 1' Πί ν. 407 γ - ζ').

Πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, πρὸς ἀνατολὰς, ἀνεζητήσαμεν πέραν τοῦ πύργου '63 β' καὶ κατ' ἀναλογίαν μὲ τάφρους πλάτους ἐνὸς μέτρου καὶ πλέον εἰς ἴσας περίπου ἀποστάσεις πύργους ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν παρουσίαν πύργων εἰς τὰ ὑποθετικά ἢ θεωρητικά σημεῖα '63 γ', '63 δ καὶ '63 ε, διότι ἡ ἐπίχωσις ἔχει σημαντικὸν πάχος ἢ βάθος, θὰ πρέπη δὲ εἰς τὸ μέλλον νὰ ἀποκαλυφθῆ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν του.

4. Ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν ταύτην ἀνεσκάφησαν περὶ τὰ 26 μ., ὅσον τὸ μῆκος τῆς τάφρου. Πλάτος τῆς τάφρου περὶ τὸ 1 μ.

5. Ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν ταύτην ἀνεσκάφησαν 13 μ.

Πέραν τοῦ τελευταίου θεωρητικοῦ σημείου δὲν ἐπροχωρήσαμεν, ἐκαθαρίσαμεν ὅμως τὸ τεῖχος ἐξωτερικῶς, εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς ὅπου κόβεται ἐγκαρσίως ἀπὸ τὸν σημερινὸν καρρόδρομον καὶ τὸ περίφραγμα τοῦ χώρου περὶ τὸ «Ἅγιο Νέρι». Μόνον εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, τὸ ὅποιον ἀνεσκάψεν ὁ Σωτηριάδης, ἔχομεν πρὸς τὸ παρὸν τὸ ἀρχικὸν πλάτος τοῦ περιβόλου, 3.40 μ. (Σχέδ. 1).

Ἡ ἐξερευνηθεῖσα ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο πύργων, ἀπὸ τοῦ ΝΔ. γωνιαίου μέχρι καὶ τοῦ '63 β', εἶναι 134.80 μ. Ἄν προσθέσωμεν εἰς αὐτὰ καὶ 5 × 7.20 μ. (= τὸ μῆκος τῆς προσόψεως τῶν πύργων⁶) τότε φθάνομεν τὰ 170.80 μ. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ πύργου '63 γ' καὶ '63 δ εἶναι ἄλλα 80 μ. Τὸ ὄλικόν τοιοῦτρόπως μῆκος τῆς ἐξερευνηθείσης πλευρᾶς φθάνει τὰ 250 μ. περίπου, ἡ ἀπόστασις δὲ τοῦ θεωρητικοῦ σημείου '63 δ ἀπὸ τοῦ περιφράγματος περὶ τὸ «Ἅγιο Νέρι» εἶναι ἀκόμη 80 μ. περίπου.

Τὸ τεῖχος, εἰς ὅσα σημεῖα του ἀπεκαλύφθη, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀδρούς ἀλλὰ ἐπιπέδους «πλακακῶν» λίθους, οἱ ὅποιοι ἐτοποθετήθησαν ὀριζοντίως ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ ἀποτελοῦν τὴν εὐθυτηρίαν του. Ἐπ' αὐτῶν ὑψώνονται καθέτοι μεγάλοι καὶ ἐπιμελῶς ἐξεργασμένοι δόμοι. Συνήθεις διαστάσεις 1.75 × 0,75 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄρατὴ ὄψις τῶν δόμων εἶναι ἄλλοτε ἐλαφρῶς κυφωτῆ (rustica) (Πί ν. 408 α - γ), ἄλλοτε πάλιν κάπως «κατάμυτη». Οἱ κρόταφοι τῶν δόμων εἶναι πάντοτε «καλοδουλεμένοι καὶ καλογωνισμένοι». Τὸ ὑλικὸν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις εἶναι κροκαλοπαγῆς ἐντόπιος λίθος, προερχόμενος ἀπὸ τὰ γύρω πρηνῆ καὶ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου.

Σφῶνται εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν κατὰ μέσον ὄρον δύο μόνον σειραὶ δόμων. Διὰ τὴν τρίτην ἔχομεν εἰς πολλὰ σημεῖα καὶ κυρίως εἰς τὸν ΝΔ. γωνιαῖον πύργον ὑλικὸν ἀπὸ δευτέραν χρῆσιν. Δόμους δηλ. τοποθετημένους μὲ τὰς κοιλότητας τῶν συνδέσμων (τόρμους) τῆς πρώτης χρήσεως κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία ἐκαλύπτετο κάποτε, νὰ εἶναι σήμερον πρόσοψις. Αἱ διαφορετικαὶ διαστάσεις, τὸ διαφορετικὸν ὑλικὸν κλπ. τῶν δόμων αὐτῶν ὑποδηλώνουν ἴσως ὅτι δὲν ἀνήκον ἀρχικῶς εἰς τὸν περίβολον. Ἀντιθέτως, πολυγώνιοι τινες δόμοι, ἀπὸ

6. Διαστάσεις τῶν πύργων.

ΝΔ. γωνιαίου: κυρίων ὄψεων 7 μ., πλαγίων 3.20 μ.

πύργου '63α: προσόψεως 7.20 μ., πλαγίων 3.70 μ.

πύργου '63β: προσόψεως 7.20 μ., πλαγίων 3.58 μ.

Εὐθυτηρίας πύργου '63γ: προσόψεως 7.50 μ., πλαγίων 3.60

Ὁ L. Heuzey σημειώνει ὡς διαστάσεις τῶν πύργων, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος ἐμέτρησε καὶ οἱ ὅποιοι δὲν ταυτίζονται προφανῶς μὲ τοὺς ἡμετέρους: προσόψεων 6.70 μ., πλαγίων 5.78 μ.

δευτέραν πάλιν χρήσιν, είναι ένδεχόμενον νά προέρχωνται από περίβολον παλαιότερων χρόνων. Ότι από την δευτέραν σειράν και επάνω έχομεν μίαν ακόμη νεωτέραν έπισκευήν είναι όλοφάνερον.

Διά τόν σχηματισμόν τών πλαγίων πλευρών τών πύργων, άλλοτε μόλις προσαρμόζονται οι εις όρθήν γωνίαν, έν σχέσει πρός την πρόσοψιν του τείχους, τοποθετημένοι και έξέχοντες δόμοι, ή δέ γραμμή του τείχους συνεχίζεται όπισθεν αυτών και έντός του πυρήνος τών πύργων, άλλοτε πάλιν είσχωρούν οι δόμοι και πέραν της προσόψεως του τείχους, όποτε διακόπτεται ή κυρία γραμμή του. Η πρώτη περίπτωση έβειβιώθη μέ την άποκάλυψιν της άθίκτου εύθυνηρίας του πύργου '63 γ και τά σημεία της προσαρμογής τών δόμων του, οι όποιοι σήμερον λείπουν, επί της συνεχιζόμενης προσόψεως του τείχους (Πί ν. 406 ε - ζ', 407 α - β, 408 δ), ή δευτέρα δέ εις δύο άλλα σημεία του πύργου '63 β', όπου φαίνονται οι είσέχοντες δόμοι (Πί ν. 408 ε - ζ'). Έσωτερικώς τών δόμων, οι όποιοι αποτελούν τόν «φλοιόν» τών πύργων, έχομεν ως «παραγέμισμα» άκανονίστους λίθους, μετά μίαν σειράν από περισσότερον κανονικούς λίθους και πέραν αυτών τόν άρχικόν έδαφος. Όλοι αι λεπτομέρειαι συγγενεύουν μέ εκείνας τών τειχών της θεσσαλικής Άλου (Stählin έ.ά. σ. 179 και εικ. 24).

Πρός τόν παρόν τουλάχιστον δέν είναι δυνατόν νά καθορισθί ή πότε έγινε ή πρώτη, υπεράνω τών δύο σειρών τών όμοιογενών δόμων, εις ύψος, έπισκευή του τείχους. Η δευτέρα έπισκευή του άσβεστοκτίστου τείχους θά πρέπει νά είναι από τούς πρώιμους ακόμη χριστιανικούς χρόνους. Εις τόν πάχος του τείχους, τόν όποιον είναι τώρα στενότερον (2 μ.), έχομεν «παραγέμισμα» από τεμάχια γλυπτών μεταγενεστέρων χρόνων, επιτυμβίων βωμών και λατινικών έπιγραφών (Πί ν. 409 α). Τό μικρόν μέγεθος τών τεμαχίων είναι ένδεικτικόν του σκοπίμου επί τόπου τεμαχισμού των και της τοποθετήσεώς των έντός του άσβεστοκονιάματος, τόν όποιον είναι πολύ πτωχόν εις περιεκτικότητα άσβέστου και εύθρυπτον. Η έπισκευή αυτή έχει χρησιμοποιήσει εις πολλά σημεία και όπτοπλίνθους, διαστάσεων 0,25 × 0,35 × 0,035 μ., τούς όποιους παρενέβαλε πολλάκις μεταξύ τών κενών, τών παρουσιαζόμενων μεταξύ τών δόμων της πρώτης έπισκευής ή και εις σημεία, όπου είχομεν ποτε μικράς, τετραπλεύρους έπιφανείας δόμων έγκαρσίως τοποθετημένων, εις έν είδος «έμπλέκτου» τοιχοδομίας (Πί ν. 409 β).

Διά τόν πότε έθεμελιώθη τόν ανασκαπτόμενον τείχος δέν έχομεν καμμίαν άλλην ένδειξιν έκτός από έλάχιστα «όλυνθιακά» όστρακα, τά όποια

εύρέθησαν εις τόν στερεόν έδαφος, σύρριζα μέ την εύθυνηρίαν του. Πρόκειται περί μικρών άώτων φιαλών (Πρβλ. Excavations at Olynthus V, πίν. 175, άριθ. 874 κ.έ., πίν. 176. XIII, πίν. 219, άριθ. 759, πίν. 224, άριθ. 785 κ.έ.).

Τά άρχαιότερα νομίσματα της έφετινης άνασκαφής, τά προερχόμενα προφανώς από τά άδιτάρακτα σημεία, είναι του 4ου-3ου π.Χ. αι. (άριθ. ήμερ. 2, 4, 6, 9, 12, 17, 18), δέν αποτελούν όμως άδιάσειστον στρωματογραφικήν ένδειξιν.

Όβτω τόν σημείον του περιβόλου, τόν όποιον έξηρευνήθη έφέτος, είναι άδύνατον νά ήμπορή νά άναχθί εις τά έτη της βασιλείας του Άρχελάου, του ίδρυτου της πόλεως. Ότι πρέπει νά άναχθί εις τόν δεύτερον ήμισυ του 4ου αιώνος έξάγεται όχι μόνον από τās άνωτέρω παρατηρήσεις, αλλά και από τόν τρόπον της έπεξεργασίας τών δόμων του και γενικώς από τόν οικοδομικόν σύστημά του, τόν όποιον όμοιάζει πολύ μέ εκείνο του περιβόλου της θεσσαλικής Άλου, τών χρόνων της βασιλείας Δημητρίου του Πολιορκητού, ή αυτής της Δημητριάδος.

Είναι πολύ ένωρίς ακόμη διά νά καθορισθί έπακριβώς, ποία θά είναι ή σχέσις του άποκαλυφθέντος τμήματος του περιβόλου πρός τόν συνολικόν «τετράγωνον σχήμα» της κατώψεως της πόλεως, άν δηλ. και τόν σύνολον είναι από τόν 4ον π.Χ. αι. και δέν έχομεν πουθενά ίχνη από τόν περίβολον του Άρχελάου ή άν έχομεν κάπου και μέρος από εκείνον ή και άν ήμπορή τόν «τετράγωνον σχήμα» νά άναχθί ακόμη και εις τούς χρόνους του Άρχελάου.

Εις τόν πλάτος τών κατά μήκος της προσόψεως του νοτίου τμήματος του περιβόλου και τών πύργων τόν τάφρων, και εις βάθος πάντοτε όλιγώτερον από τόν επίπεδον της εύθυνηρίας του, άνευρέθησαν πολλοί καμαροσκέπαστοι τάφοι, οι όποιοι κατά κανόνα περιείχον ένα μόνον σκελετόν. Οι τάφοι αποτελούνται από 4 στρωτήρας μεταγενεστέρου λακωνικού τύπου, τοποθετημένους άνά δύο άντωπά - τοξωτά και από δύο πολύ στενότερους καλυπτήρας (Πί ν. 409 γ - ε). Οδδέν κτέρισμα ή άντικείμενον προερχόμενον έξ αυτών έχομεν, τόν όποιον θά ήμπορούσε νά χρησιμεύση ως χρονολογική ένδειξις. Έάν κρίνη κανείς από την μορφήν και την ύπόστασιν τών στρωτήρων και καλυπτήρων, τά σφραγίσματα τών κεραμέων κλπ., θά πρέπει νά άναχθούν αι ταφαι εις τούς όψίμους ρωμαϊκούς χρόνους. Από μερικάς παιδικάς ταφάς κατά τά σημεία '63 γ', '63 δ έχομεν δύο χρυσά και δύο χαλκά ένώτια και χάνδρας από ύαλόμαζαν.

Εις τινα σημεία έχομεν και άσβεστοκτίστους όμαδικούς τάφους. Ένα σύρριζα μέ την βορείαν

πλευρὰν τοῦ γωνιαίου πύργου (Πί ν. 410 α) καὶ ἓνα ἄλλον μὲ τὴν δυτικὴν (Πί ν. 410 β). Εἶναι ῥηδομημένοι μὲ λίθους καὶ ὀπτοπλίνθους. Ὁ πρῶτος εἶχε καμάραν, ἡ ὁποία κατέρρευσεν, ὁ δεῦτερος δὲ ὀρίζοντιαν στέγην, κατεσκευασμένην ἐκ διφύρων μαρμάρων εἰς δευτέραν χρῆσιν. Εἶχον καὶ οἱ δύο στενὴν εἴσοδον εἰς μίαν τῶν στενῶν πλευρῶν των. Ὁ πρῶτος εἶχε καὶ ἓν εἶδος ἐνδιαμέσου δαπέδου, ἐκ δύο μεγάλων πλακῶν διατρήτων, ὅπως τὰ δάπεδα τῶν «χώρων» εἰς τὰ «columbaria». Ὁμοίους τάφους ἀνέσκαψεν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ τείχους καὶ ὁ Σωτηριάδης. Καὶ οἱ κτιστοὶ τάφοι δὲν μᾶς ἔδωσαν κτερίσματα. Ἄν τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 νόμισμα τοῦ Πρόβου ἀποτελεῖ ἐνδειξιν στρωματογραφικὴν διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ ὁμαδικοῦ τάφου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ γωνιαίου πύργου, τότε καὶ τὰ ἄλλα μεταγενέστερα νομίσματα τῆς ἀνασκαφῆς δικαιολογοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀκόμη μεταγενεστέρους τάφους, οἱ ὅποιοι θὰ πρέπη νὰ προηγοῦνται ὁπωσδήποτε τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀσβεστοκτιστοῦ περιβόλου.

Ἄν καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐντατικὴν προσπάθειαν διὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός, τὸ ὅποιον πιστεύομεν ὅτι θὰ πρέπη νὰ ἀναζητηθῆ μᾶλλον κάπου ἐξωτερικῶς τοῦ νοτίου περιβόλου, δοκιμαστικὴ τάφος ἀνατολικῶς τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου καὶ εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲν δυστυχῶς ἀπέδωσεν, εἰ μὴ μόνον μεταγενέστερον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος καὶ πολλὰ ἄλλεπάλληλα στρώματα ἀμμοχαλίκων καὶ κροκαλῶν.

Μία ἄλλη τάφος, εἰς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀλλὰ πολὺ νοτιοανατολικότερον, εἰς τὰ χωράφια τῶν Ν. Ζαβαντία καὶ Κ. Τσιούτρα, ὅπου ἡ βλάβη ἀπετέλεσεν ἐνδειξιν, ὅτι ἦτο δυνατόν εἰς βάθος νὰ εἶχομεν ἐρείπια, ἀπεκάλυψε μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν «ποδίου» τι, τὸ ὅποιον δὲν ἀνεσκάφη εἰσέτι ὀλοτελῶς. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς εὐθυνηρίας του ἀναβλύζει ὕδωρ. Ἀπὸ τὰ ἀσβεστόκτιστα χαλάσματα τῆς ἐπιχώσεως, τοὺς χονδροῦς ὀπτοπλίνθους, τὴν ἐργασίαν τῶν λίθων καὶ τὴν τομὴν τῆς ἐπιστῆνός των (Πί ν. 410 γ - ζ') συμπεραίνομεν ὅτι πρόκειται περὶ κατασκευάσματος τῶν χρόνων τῆς ὁμίμου ἀρχαιότητος. Πέραν τοῦ βορειοανατολικοῦ τμήματος τοῦ «ποδίου» ἔχομεν τὴν ἀρχὴν ἐνός ἀψιδωτοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι πλήρως.

Εἰς τὴν ἐκθεσὶν μας ἐπισυνάπτομεν σημεῖωμα τῆς Ἐπιμ. Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Οἰκονομίδου, ἡ ὁποία εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ καθαρῖσιν καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰ νομίσματα τῆς ἐφετινῆς πρώτης περιόδου, διὰ τοῦτο δὲ τὴν εὐχαριστοῦμεν θερμῶς καὶ ἐδῶ.

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

*

Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δίου

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου εἰς τὸ Δίον τῆς Μακεδονίας, τὸ θέρος τοῦ 1963, εὐρέθησαν δέκα ὀκτῶ χαλκᾶ νομίσματα σχετικῶς καλῆς διατηρήσεως, πλὴν ἐνός τελείως ἐφθαρμένου, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφή παρατίθεται κατωτέρω.

Μακεδονία

Περδίκκας Γ' (364 - 359 π.Χ.)

Ἐμ. Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὅπ. Ἐπιγραφὴ ἐφθαρμένη. Λέαν πρὸς δεξ. θραυῶν δόρυ ↑, πρβλ. Sylloge DNM ἀριθ. 519 - 521. Εὐρέθη ἀνατολικῶς τοῦ πύργου '63 α καὶ εἰς βάθος 1 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 2 (21 - 6 - 1963).

Φίλιππος Β' (359 - 336 π.Χ.)

Ἐμ. Ἀνδρική νεανική κεφαλὴ δεξ. Ὅπ. [ΦΙ] ΛΙΠΠΟΥ Ἰππεὺς πρὸς δεξ. ←, πρβλ. Gaebler πίν. XXXI, ἀριθ. 9 καὶ Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 581 κ.ἐ. Εὐρέθη εἰς τὴν τάφρον τοῦ ΝΔ. γωνιαίου πύργου εἰς βάθος 3.25 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 10 (29 - 6 - 1963).

Φίλιππος Β' (;)

Ἐμ. Ἀνδρική νεανική κεφαλὴ ἀρ. Ὅπ. Ἐπιγρ. ἐφθ. Ἰππεὺς πρὸς δεξ. ↓, πρβλ. Weber πίν. 79, ἀριθ. 2068 καὶ Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 1146. Εὐρέθη παρὰ «τὴν τομὴν Σωτηριάδης», εἰς βάθος 2 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 12 (1 - 7 - 1963).

Κάσσανδρος (316 - 297 π.Χ.)

1) Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὅπ. ΒΑΣΙΑ[ΕΩΣ] ΚΑΣΣΑΝΔ[ΡΟΥ] Ἰππεὺς πρὸς δεξ. ← πρβλ. Gaebler πίν. XXXII, ἀριθ. 7 καὶ Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 1146. Εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 5.70 μ. ἀνατολικῶς τοῦ πύργου '63 α καὶ εἰς βάθος 1 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 3 (21 - 6 - 1963). 2) Ἐτερον νόμισμα τοῦ αὐτοῦ τύπου, ἔχον διάφορα μονογραφήματα. ↓, πρβλ. S. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1148. Εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 6.20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ πύργου 63 α καὶ εἰς βάθος 1.76 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 4 (22 - 6 - 1963).

3) Ὅμοιον μὲ τὰ δύο προηγούμενα, ἀλλὰ μονογρ. ἐφθ.¹ ↓. Εὐρέθη εἰς τὸ ὄρυγμα Α' τοῦ πύργου '63 α. Ἡμερ. ἀριθ. 15 (8 - 7 - 1963).

Ἀντίγονος Γονατᾶς (277 - 239 π.Χ.)

1) Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μετὰ κορινθιακοῦ κράνους δεξ. Ὅπ. Πάν καὶ τρόπαιον Α', πρβλ. S. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1205 κ.ἐ. Εὐρέθη εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ γωνιαίου πύργου, εἰς βάθος 2.80 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 9 (28 - 6 - 1963).

2) Ὅμοιον ↑. Εὐρέθη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους, εἰς τὴν τομὴν Α' τοῦ πύργου '63 α,

1. Ἡ κοπὴ καὶ τῶν τριῶν νομισμάτων τοῦ Κάσσανδρου μετὰ τοῦ 306 - 297 π.Χ.

εις τὰ χώματα τῆς ἀποχωματώσεως. Ἡμερ. ἀριθ. 18 (12 - 7 - 1963).

3) Ἐμ. Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξ. Ὀπ. Ἴππεὺς δεξ. Β [Α], ἔμπροσθεν Ε, κάτωθεν ←. Τύπος, πρβλ. S. ἔ.ἀ. ἀριθ. 1214 κ.έ. Εὐρέθη εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ πύργου '63 γ, 1.10 μ. ἐπάνω ἀπὸ τὴν θεμελίωσίν του. Ἡμερ. ἀριθ. 17 (10 - 7 - 1963).

Δίον (Μακεδονίας)

Σεπτίμιος Σεῦηρος

Ἐμ. IMP CL SEPT SEVER. . . . . Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος δαφνοστεφῆς δεξ. Ὀπ. COLO..... Δίστυλος ναὸς καὶ ἐντὸς αὐτοῦ Ἀσκληπιὸς ἱστάμενος δεξ. Ἐν τῷ ἐξέργῳ DIENSIS ↓². Εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἑλλείποντος πύργου '63 ε. (Ἡμερ. ἀριθ. 16 (10 - 7 - 1963).

Καρακάλλας

Ἐμ. MAVR ANTONIN. . Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος δαφνοστεφῆς δεξ. Ὀπ. [CO]L IVL DIEN. . . Ἀθηνᾶ ἱσταμένη πρὸς ἄρ., κρατοῦσα φιάλην καὶ σκῆπτρον. † πρβλ. Mionnet Sup. III, σ. 64, ἀριθ. 406. Εὐρέθη εἰς τὴν τάφρον τοῦ τείχους, Δ. τοῦ πύργου '63 α, εἰς βάθος 1.50 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 1 (20 - 6 - 1963).

Θεσσαλονίκη

Μ. Αὐρήλιος

Ἐμ. . . . . NEINO. . . . Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος δαφνοστεφῆς δεξ. Ὀπ. . . . . ΛΟ. . ΚΕΩΝ Νίκη πρὸς δεξ., κρατοῦσα στέφανον καὶ κλάδον φοίνικος. ↓ Πρβλ. Sylloge ἔ.ἀ. ἀριθ. 413. Εὐρέθη εἰς τὰ χώματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ἑλλείποντος πύργου '63 ε. Ἡμερ. ἀριθ. 13 (2 - 7 - 1963).

Λοκρὶς (338 - 300 π.Χ. περίπου)

Ἐμ. Κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μετὰ κορινθιακοῦ κράνους δεξ. Ὀπ. ΛΟΚ [ΡΩΝ] Σταφυλὴ † Πρβλ. BMC σ. 7, ἀριθ. 57 κ.έ. Εὐρέθη εἰς βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ γωνιαίου πύργου, παρὰ τὸ ἀρχικόν

2. Παρόμοιος τύπος ὀπισθίας πλευρᾶς, πρβλ. Sylloge ἔ. ἀ. ἀριθ. 159, ἐποχῆς Γορδιανοῦ III.

δάπεδόν του (στρῶμα). Ἡμερ. ἀριθ. 6 (26 - 6 - 1963).

Αὐρηλιανὸς (270 - 275 μ.Χ.)

Ἀντωνιανὸς † IMPAVRELIANVSAVG Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἀκτινοστεφῆς δεξ. Ὀπ. ORIENSAVG Ὁ Ἥλιος βαδίζων πρὸς δεξ.³ Πρβλ. RIC τόμ. VI, σ. 272, ἀριθ. 64. Εὐρέθη εἰς τὰ χώματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὸν τάφον τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ ὀρύγματος, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἑλλείποντος πύργου '63 ε εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἄνω πέρατος τοῦ πρώτου σωζομένου δόμου. Ἡμερ. ἀριθ. 14 (4 - 7 - 1963).

Πρόβος (276 - 282 μ.Χ.)

Ἀντωνιανὸς † IMPCMAVRPROBVS AVG Προτομὴ ἀκτινοστεφῆς τοῦ αὐτοκράτορος δεξ. Ὀπ. VIRTVSAVG VSTI. Ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς ἄρ. στέφανον τρόπαιον· αἰχμάλωτος ἄρ. Νομισματοκοπεῖον Ρώμης. Πρβλ. RIC τόμ. VII, σ. 42, ἀριθ. 243. Εὐρέθη εἰς τὸ βάθος τοῦ δαπέδου τοῦ παρὰ τὸν γωνιαῖον πύργον (ἀνατολικῶς) ὁμαδικοῦ τάφου, εἰς τὴν Ν. πλευρὰν του. Ἡμερ. ἀριθ. 7 (27 - 6 - 1963).

Κωνσταντῖος Β' (337 - 361 μ.Χ.)

1) Ἀσσάριον DN CONSTAN. . . . . Προτομὴ μετὰ διαδήματος τοῦ αὐτοκράτορος δεξ. Ὀπ. [FEL TEMP REPA] RATIO. Στρατιώτης διατρυπῶν διὰ τοῦ δόρατος ἐφιππον ἐχθρόν. Πρβλ. COHEN ἀριθ. 45. Εὐρέθη εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους (τομὴ Δ τοῦ πύργου '63 α) καὶ εἰς βάθος 0,70 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 8 (28 - 6 - 1963).
2) Ὅμοιον. Εὐρέθη παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ γωνιαίου πύργου καὶ εἰς βάθος 1.33 μ.⁴ Ἡμερ. ἀριθ. 5 (24 - 6 - 1963).

Καὶ τέλος ἐν τελείῳς ἐφθαρμένον βανδαλικὸν νόμισμα, εὐρεθὲν κατὰ τὸ Α. ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ΝΔ. πύργου εἰς βάθος 2.20 μ. Ἡμερ. ἀριθ. 11 (29 - 6 - 1963).

ΜΑΝΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

3. Ἐκόπη ἐν Ρώμῃ μεταξύ τοῦ 274 - 275 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson, The Athenian Agora, σ. 27, ἀριθ. 582.

4. Καὶ τὰ δύο ἀσσάρια ἐκόπησαν μεταξύ τοῦ 348-361 μ.Χ., πρβλ. M. Thompson, ἔ. ἀ. σ. 43.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εισαγωγικά. Ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως συνεχίσθη τὸ ἔργον τῆς Ἐφορείας χωρὶς οὐσιώδεις μεταβολὰς εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν διοίκησιν πλὴν τῆς μετονομασίας αὐτῆς ἀπὸ IB' εἰς ID' Ἀρχαιολογικὴν Περιφέρειαν. Ἀνετέθησαν εἰς ἐργολάβον αἱ ἐργασίαι ἀποπερατώσεως τοῦ Μουσείου Βεροίας, αἵτινες συνεχίζονται. Ἀνετέθη ἐπίσης εἰς ἐργολάβον ἡ ἐκτέλεσις τοῦ Μουσείου Φλωρίνης μὲ προθεσμίαν ἀποπερατώσεως τοῦ ἔργου ἐντὸς τοῦ 1964. Προωθήθη ἐξ ἄλλου ἡ διαδικασία ἀπαλλοτριώσεως ἢ ἐξαγορᾶς ἰδιοκτησιῶν: α) παρὰ τὰ τείχη Βεροίας κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς πόλεως ἀπὸ Θεσσαλονίκης, β) ἐν θέσει «Τσιφλίκι» Λευκαδίων, ὅπου ἀνασκάπτονται ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας παλαιохριστιανικὰ ἔρεπια καὶ γ) ἐν θέσει «Μπαλτανέτο» Ναούσης, ὅπου συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1963 (ἰδὲ κατωτέρω).

Τὸ Μοσεῖον Βεροίας ἐπλουτίσθη κυρίως διὰ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Νέα Νικομηδεῖα. Εἰς εἰδικὸν δίτομον εὐρετήριο καταγράφησαν ἤδη δύο χιλιάδες τετρακόσια ἐβδομήκοντα τέσσαρα (2474) μικροαντικείμενα ἐκ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς τῆς Νέας Νικομηδεῖας ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ Ἀγγλικῆς Β. Πέτσα. Ἡ καταγραφή συνεχίζεται.

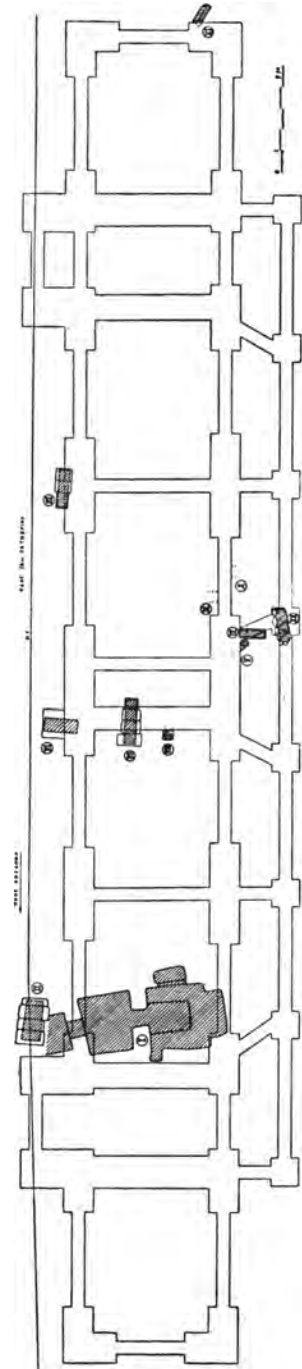
Α' ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΒΕΡΟΙΑ

1. Ἀνασκαφὴ τάφων ἐν οἰκοπέδῳ Γυμνασίου Θελέων

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1963 ἐγένοντο ἐκσκαφαὶ διὰ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως ἐν οἰκοπέδῳ κειμένῳ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας Βεροίας, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ 16ης Ὀκτωβρίου, κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς πόλεως πρὸς Κοζάνην. Ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τούτῳ ἐμελλε νὰ ἰδρυθῆ τὸ κτήριο τοῦ νεοσυστάτου Γυμνασίου Θελέων Βεροίας.

Ὁ χώρος εἶχεν ἀπασχολῆσει τὴν Ἐφορείαν καὶ κατὰ τὸ 1961, ὅτε ἐγένοντο αἱ σχετικαὶ κατεδαφίσεις καὶ ἡ διὰ μηχανικοῦ προωθητήρος ἰσοπέδωσις τοῦ οἰκοπέδου. Τότε εἶχον ἀποκαλυφθῆ εἰς μικρὸν βάθος τάφοι ἄπλοϊ, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκτέριστοι, τουρκικῶν χρόνων ἢ μὲ ἀσήμαντα κτερίσματα, βυζαντινῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ τῆς 4ης Ἀπριλίου 1963, ἐνεφανίσθησαν οἱ πρῶτοι τάφοι, ἡ εὐρεσις τῶν ὁποίων ἐπέβαλεν ἀναστολήν

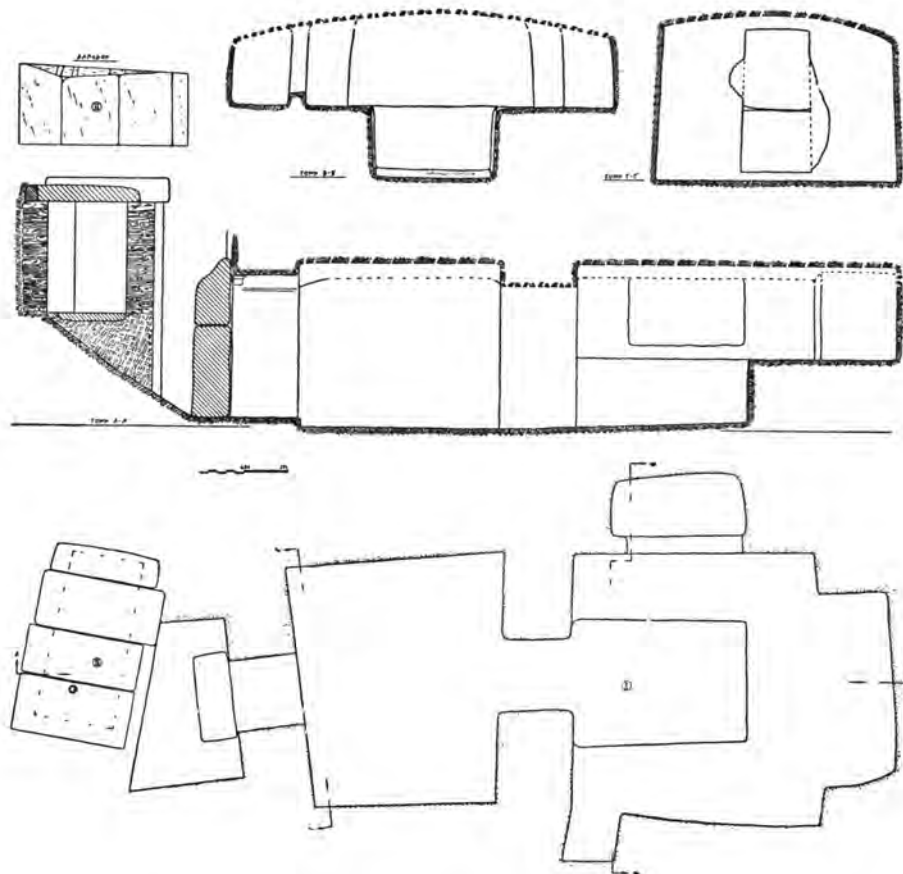
τῶν ἐργασιῶν καὶ συστηματικὴν ἀνασκαφήν. Τῆς Ἐπιμελητρίας τελοῦσης ὑπὸ ἄδειαν, τὴν συνεχῆ ἐπίβλεψιν τῆς ἀνασκαφῆς, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας μου, ἀνέλαβεν ὁ ἔμπειρος ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης σχεδιαστὴς κ. Ἀργύριος Κούντουρας, εἰς τὸν ὁποῖον

Σχέδ. 1. Κάτωψις θεμελίων Γυμνασίου Θελέων Βεροίας μετὰ τὰς ἀποκαλυφθέντων κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς τάφων I - XII

οφείλονται και τὰ δημοσιευόμενα ένταύθα σχέδια. Πλήρης σειρά σχεδίων και φωτογραφιών απόκειται εις τὰ Γραφεία τῆς Έφορείας, έν τῷ Μουσείῳ Βεροίας, ὅπου κατετέθησαν και τὰ κινητὰ εδρήματα. Τὰ σχέδια συνεσχέτισθησαν πρὸς

μοι εδρέθησαν κεχωσμένοι. Ὁ νεκρικός θάλαμος ἔφευεν ἀκανονίστους κόγχας κατά τὰς τρεῖς πλευράς. Ἡ εἴσοδος εδρέθη πεφραγμένη διά δύο ἐπαλλήλων πορολίθων ἀδιαταράκτων (Σχέδ. 2· Πί ν. 411 α).

Σχέδ. 2. Σχέδιον κατόψεως και τομαί τῶν τάφων I και II

τὸ Σχέδιον Πόλεως και τὴν κάτοψιν θεμελίων τοῦ κτηρίου, ὅπως γίνεται εις πᾶσαν περίπτωσιν διαπιστώσεως ἀρχαίων μὴ διατηρητέων.

Αἱ τεχνικαὶ ἐργασίαι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Εἰσαγγέλου Λύτου.

Τάφος I. (Σχέδ. 1-4· Πί ν. 411 α-β). Ὁ μεγαλύτερος, σπουδαιότερος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως και πλουσιώτερος εις κτερίσματα, ἦτο ὁ διθάλαμος, λαξευτὸς εις τὸν μαλακὸν βράχον τάφος I. Οὗτος ἔφερε δρόμον λαξευτὸν, πρόσοψιν διακεκοσμημένην (Σχέδ. 4) και δύο θαλάμους, τῶν ὁποίων εἶχε καταρρεύσει ἡ λαξευτὴ καμάρα κατά παλαιὰς ἐκσκαφάς, ὥστε οἱ θάλα-

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς ἐπιχώσεως ἀπεκαλύφθη τὸ στρώμα τῶν κτερισμάτων, τὰ ὁποῖα εδρέθησαν εἴτε ἐντὸς τοῦ θαλάμου, κυρίως ἐπὶ ὑπερυψωμένου λαξευτοῦ εις σχῆμα Π τρικλίνου ἀπλοῦ φέροντος ἐπίχρισμα (Σχέδ. 1, κάτωτις και τομὴ Β-Β', και Σχέδ. 3) εἴτε ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προθαλάμου.

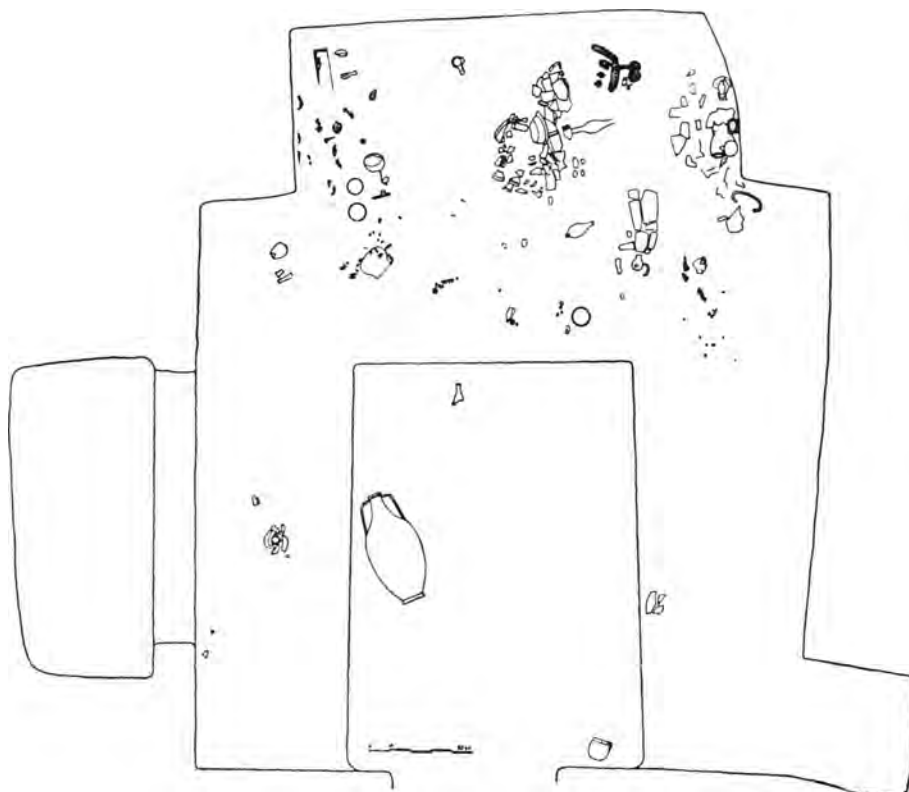
Τὰ σπουδαιότερα εδρήματα τοῦ τάφου εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ἐπὲρ τὰ ἑπτὰ διάφορα γυναικεῖα εἰδῶλια ἀσυνήθους μεγέθους, ὕψους περὶ τὰ ἢ και ὑπὲρ τὰ 0,50 μ., τὰ ὁποῖα εδρέθησαν εις τεμάχια (Πί ν. 413 α). Ἐπάρχουν ἐπίσης εἰδῶλια ἢ μέρη εἰδω-

λίαν εικονίζοντα Πρίαπον, Έρωτα, περιστεράν, κύνα κλπ., μάλιστα δὲ κεφαλαί εἰδωλίων ἑλλιπεῖς κατὰ τὰ λοιπά. Εὐρέθησαν ἐπίσης ὑπὲρ τὰ ἑπτὰ πηλίνα βαλσαμάρια ἀκέραια, ἑλλιπῆ ἢ εἰς τεμάχια (Πίν. 413ε), ὡς καὶ τρία διάφορα κῦαθια, τέσσε-

ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς ἑλληνιστικούς χρόνους, ἀλλὰ εὐρήματά τινα πρέπει ἴσως νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν χρόνους.

Τάφοι II, VI, VII καὶ VIII. Δεύτερος κατὰ σειρὰν ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὸν «δρόμον» τοῦ τάφου I,

Σχέδ. 3. Τάφος I. Ὁ νεκρικός θάλαμος

ρα μόνωτα ἀγγεῖα, γαστροειδῆ ἄβαφα (Πίν. 413δ ἀριστερά), πέντε λύχνοι (Πίν. 414γ), μέγας πήλινος ἀμφορεύς, βάσεις πηλίνων πυξίδων ἑλληνιστικοῦ τύπου κλπ. Ἐκ τῶν τεμαχίων συνεκροτήθη μία τοῦλάχιστον σχεδὸν ἀκεραία πυξίς, ὕψους 0,26 μ. Τὸ κάλυμμα διακοσμεῖται διὰ γυναικείας προτομῆς (Ἄρτεμις), ἢ δὲ βάσις στηρίζεται ἐπὶ τριῶν ποδῶν εἰς μορφήν σειρήνων (Πίν. 413β-γ).

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων περιλαμβάνονται χαλκὴ φιάλη, δύο χρυσαὶ δανάκαι, μολυβδίνη πυξίς, δύο χρυσαὶ ἐνώτια εἰς μορφήν ψυχῆς, πολλὰ φύλλα χρυσοῦ ἐκ στεφάνων, ψέλιον χρυσοῦν ἀποτελούμενον ἐξ ἀσπίδισκων μετ' ἐκτύπου κεφαλῆς φεροῦσης ἀκτίνας καὶ ἄλλα κοσμήματα (Πίν. 416α-β). Ἐκτὸς τοῦ τάφου, πρὸ τῆς πεφραγμένης εἰσόδου, εὐρέθη χαλκοῦν νόμισμα. Ὁ τάφος

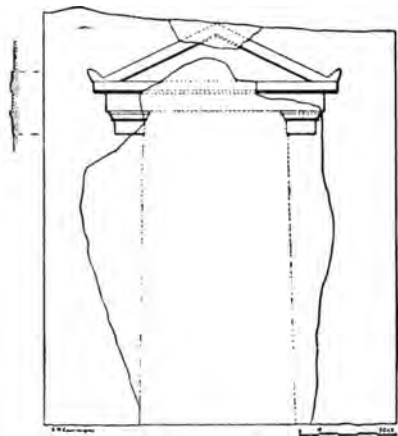
ὁ τάφος II (Πίν. 411β εἰς τὸ βάθος Σχέδ. 1 καὶ 2). Τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, οἱ τοῖχοι ἐκτισμένοι διὰ πλακοειδῶν λίθων καὶ ὀπτοπλίνθων μετ' ἀβεστοκονίας ὡς συνδετικῆς ὕλης καὶ κονιάματος ἐσωτερικῶς, ἄνωθεν δὲ ὁ τάφος ἐκαλύπτετο διὰ πλακῶν, ἐξ ὧν τινες εἰς δευτέραν χρῆσιν, μία δὲ ἔφερε κρίκον σιδηροῦν. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου ἦτο ἅπλως εἰς σκελετὸς ἐκτάδην κατὰ χώραν καὶ οὐδὲν ἕτερον. Προφανῶς ὁ τάφος ἀνήκει εἰς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς νεωτέρους χρόνους ἀνήκουν ἐπίσης οἱ τάφοι VI, VII καὶ VIII (Σχέδ. 1), οἱ ὅποιοι ἦσαν ἅπλοῖ ὀρθογώνιοι λάκκοι, χωρὶς ἐπίστρωσιν δαπέδου καὶ τοιχώματα, καλυπτόμενοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Καὶ εἰς τοὺς τρεῖς εὐρέθησαν λεί-

πανα σκελετού άνευ ούδενός έτέρου εύρηματος.

Τάφος III. (Σχ έδ. 1 και 5 Πί ν. 406 γ).

Ό τάφος III ήτο κατασκευασμένος έκ πηλίμων πλακών. Πέντε τοιαύται πλάκες, εύτελους κατασκευής, έστρώθησαν επί του διαπέδου. Άνά πέντε έπίσης, αλλά άρίστης κατασκευής, άπετέλεσαν έκάτεραν τών μακρών πλευρών του τάφου, όμοιαι πλάκες έτέθησαν ανά μία καθ' έκάτεραν τών στενών πλευρών, έτέρα δέ πλάξ ώς προσκε-

Σχέδ. 4. Τάφος I. Ή φέρουσα ανάγλυφον και έγχρωμον επί κονιάματος διακόσμησην λαξευτή πρόσοψις του τάφου

φάλαιον. Δύο έκ τών πηλίμων πλακών τών μακρών πλευρών φέρουν ανά έν σφράγισμα. Το πρώτον άποδίδει μονόγραμμα δυνάμενον νά άναγνωσθή ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Πί ν. 412 β), τό δεύτερον φέρει λατινικόν γράμμα S (Πί ν. 412 α). Ή διάμετρος τών σφραγισμάτων είναι 0,07 μ. Ό τάφος έκαλύπτετο διά τριών πηλίμων πλακών διαφόρου τύπου (Πί ν. 412 γ). Έκ τών κτερισμάτων, τά όποια εύρέθησαν μεταξύ λειψάνων σκελετού, άξιοσημείωτα είναι ύάλινον άγγείον (Πί ν. 414 δ, άριστερά), πήλινον μόνωτον άγγείον μετά όριζοντίων ραβδώσεων (Πί ν. 413 γ, δεξιά) και δακτύλιος άργυρούς. Χρονολογία: προχωρημένη ρωμαϊκή εποχή¹.

Τάφοι IV, IX και X. Οί τάφοι IV, IX και X (ιδέ Σχ έδ. 1) ήσαν πενιχροί, ήμικατεστραμμένοι παλαιόθεν, άνευ κτερισμάτων.

Τάφος V. (Σχ έδ. 1). Έκτός του τάφου I, ιδιαίτερος άξιοσημείωτος εις τήν παρούσαν βρα-

χείαν έκθεσιν, είναι ό κεραμοσκεπής παιδικός τάφος V, όστις άπέδωκεν ένδιαφέροντα εύρήματα². Ταύτα είναι: 1) Τρεις πήλινοι άλέκτορες επί βάθρου, ύψους 0,15 μ. (Πί ν. 415 β). 2) Δύο ζεύγη πηλίμων μονομάχων, ύψους 0,16 μ. (Πί ν. 414 α). 3) Ειδώλιον πήλινον άνδρός μετά κυνός, ύψους 0,13 μ. 4) Πήλινον άθυρμα, ήτοι ίππος άνευ ποδών και ούρας, μετά έφιππίου (Πί ν. 415 γ). Ή ββαινειν επί τεσσάρων τροχών εύρεθέντων εις τεμάχια (δέν εύρέθησαν άξονες) και έσύρετο από του στόματος, όπου φέρει όπήν. 5) Τρία παιδικά σείστρα (κουδουνίστρες) πήλινα εις σχήμα κεφαλής παιδός μήκους 0,09 μ. (Πί ν. 414 β) και έτερα τρία εις μορφήν νηπίου επί λίκνου μήκους, 0,12 μ. Ήνια τών σείστρων σφάζουν τούς έντός αυτών βάλους. 6) Πήλινον ειδώλιον άγριοχοίρου επί βάσεως εις τεμάχια, ύψους 0,115 μ. (Πί ν. 415 α, άριστερά). 7) Ζεύγος πηλίμων περιστερών εις τεμάχια συγκολληθέντα, ύψους μετά τής βάσεως 0,13 μ. (Πί ν. 415 α, δεξιά) και 8) Σιδηροί ήλοι κατιωμένοι μετά λειψάνων ζύλου. Χρονολογία του τάφου: 2ος αιών μ.Χ.

Τάφος XI (Σχ έδ. 1). Κεραμοσκεπής, όμοιος προς τόν προηγούμενον κατά τήν κατασκευήν ήτο και ό τάφος XI, άλλ' ούδέν εύρέθη έντός αυτού, διότι ήτο σεσλημένος.

Τάφος XII (Σχ έδ. 1). Έκ του τάφου XII διεσφάζετο μόνον μέρος λιθίνου περιβόλου και τά χαρακτηριστικά μελανά χώματα εις σχήμα τάφου, άλλ' ούδέν κτέρισμα εύρέθη.

Διάσπαρτα, έκτός τάφων, εύρέθησαν άστρωμάτιστα κατά τήν έκσκαφήν τών θεμελιών και τάς γενικάς σκαφάς διάφορα μάλλον άσήμαντα εύρήματα, μεταξύ τών όποίων και τό έν Πί ν. 414 δ, δεξιά, ύάλινον βαλσαμάριον, ύψους 0,11 μ.

2. Άνασκαφή άρχαίου κτηρίου έν οικοπέδω άδελφών Καραντουμάνη

Τήν 27ην Σεπτεμβρίου 1963 έγένητο έναρξίς έκσκαφών διά μηχανικού έκσκαφέως - φορτωτού έν οικοπέδω τών άδελφών Έμμ. και Κωνστ. Καραντουμάνη, επί τής όδου Βενιζέλου 13, έν Βεροία (Πί ν. 417 α). Εύτυχώς αύθημερόν διεπιστώθη ή παρουσία και προελήφθη ή καταστροφή λειψάνων άρχαίου κτηρίου εις βάθος περίπου 1.50 μ. από του καταστρώματος τής όδου. Άνασταλείσης πάσης περαιτέρω έκσκαφής διά του μηχανικού έκσκαφέως, έγένητο άμεσος έναρξίς δο-

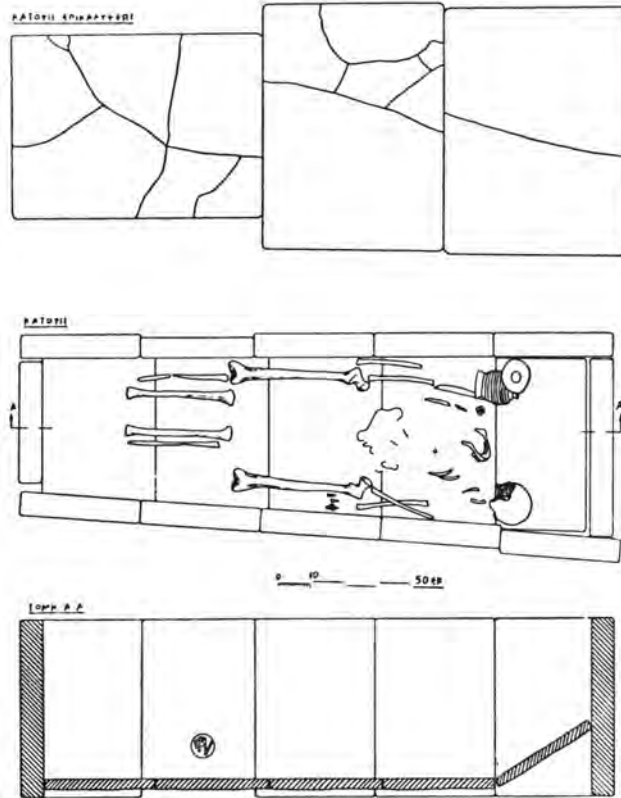
2. Πρβλ. όμοια παιδικά άθύρματα έκ τής Άγοράς τών Αθηνών προχείρως έν Dorothy Burr Thompson, *Miniature Sculpture from the Athenian Agora* [=Picture Book No. 3, 1959] εις εικόνας επί του έξωφύλλου και εις 73-75. Χρονολογούνται εις τόν 3ον και 4ον αι. μ.Χ.

1. Πρβλ. ύάλινον δοχείον όμοιον και συζήτησιν τής χρονολογίας έν G. Davidson Weinberg, *Evidence for Glass Manufacture in Ancient Thessaly*, AJA 66 (1962) σ. 130 (χρονολογία) και πίν. 28, 12, άριστερά.

κιμαστικής ανασκαφής, ἐξ ἧς διεπιστώθησαν τὰ ἐν Σχ ε δ. 6 λείψανα ἀρχαίου κτηρίου.

Κατὰ τὴν παράλληλον τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου πλευρὰν ἀπεκαλύφθη πώρινον θεμέλιον μέχρι μήκους 7 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας (Πί ν. 417 β). Τὸ πάχος εἶναι 1 μ., τὸ δὲ μέγιστον σφζόμε-

418 γ). Τοῦτο ἀπεκαλύφθη μέχρι μήκους 9 μ., ἐπ' αὐτοῦ δὲ εὑρέθη διατηρούμενον κατὰ χώραν μοναδικὸν μαρμαρινὸν τεμάχιον (Πί ν. 417 α, 418 γ' Σχ ε δ. 7), ἀνήκον προφανῶς εἰς κατώφλιον, διαστάσεων $2.80 \times 1.05 \times 0,40$ μ. Εἰς ἀπόστασιν 2 μ. πρὸς ἀνατολὰς τοῦ μετὰ τοῦ μαρ-

Σχέδ. 5. Τάφος ΙΙΙ. Τομή, κάτοπις καὶ ἡ ἐπικάλυψις διὰ πλακῶν

νον ὕψος περίπου 1.70 μ. Ἡ προέκτασις πρὸς νότον, πάχους 0,53 μ., ἐπεσκευάσθη, ὡς φαίνεται ἐν Πί ν. 417 γ, εἰς νεωτέρους χρόνους. Τὸ κάθετον πρὸς τὴν περιγραφεῖσαν πλευρὰν σκέλος ἀκανονίστου πάχους ἀπὸ 1 ἕως 1.80 μ. ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 19 μ., ἑλλειπὲς κατὰ μέρος περὶ τὸ μέσον. Κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἐγένετο τομὴ εἰς βάθος μέχρι τοῦ φυσικοῦ μαλακοῦ βράχου καὶ ἐβεβαιώθη ὅτι τὸ κτήριον ἐθεμελιώθη ὀλίγον ὑψηλότερον (περὶ τὰ 0,30 μ.) ἀπὸ τοῦ βράχου. Πέρασ πρὸς δυσμὰς δὲν ἐβεβαιώθη, διότι τὸ θεμέλιον ἐκαλύφθη ὑπὸ νεωτέρας οἰκοδομῆς. Παράλληλας σχεδὸν πρὸς τὸν τοίχον τῆς νεωτέρας οἰκοδομῆς βαίνει θεμέλιον κάθετον πρὸς τὸ προηγουμένως περιγραφέν σκέλος (Πί ν. 417 α,

μαρινὸν κατώφλιον τοίχου καὶ παράλληλα πρὸς αὐτὸν βαίνει στενότερον ἐξ ἀπλῆς σειρᾶς πωρίνων πλίνθων θεμέλιον, πάχους 0,50 μ., τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν μέχρι μήκους 6.50 μ. εἰς βάθος μεγαλύτερον, ὥστε δὲν φαίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν τοῦ Πί ν. 417 α. Τὰ δύο παράλληλα σκέλη συνδέονται κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ κατώφλιου δι' εὐτελοῦς κατασκευῆς (ἰδὲ Σχ ε δ. 1. Φωτογραφία, ἕνεκα τοῦ καιροῦ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἐλήφθησαν).

Ἐν τῇ ἐπιχώσει εὑρέθησαν ἀστρωμάτιστα μαρμαρίνα καὶ λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια διαφόρων ἐποχῶν ἀνήκοντα εἰς διάφορα κτήρια. Συνελέγησαν ἐπίσης πλάκες ἐξ ὀρθομαρμαρώσεως. Τὰ σημαντικώτερα ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα

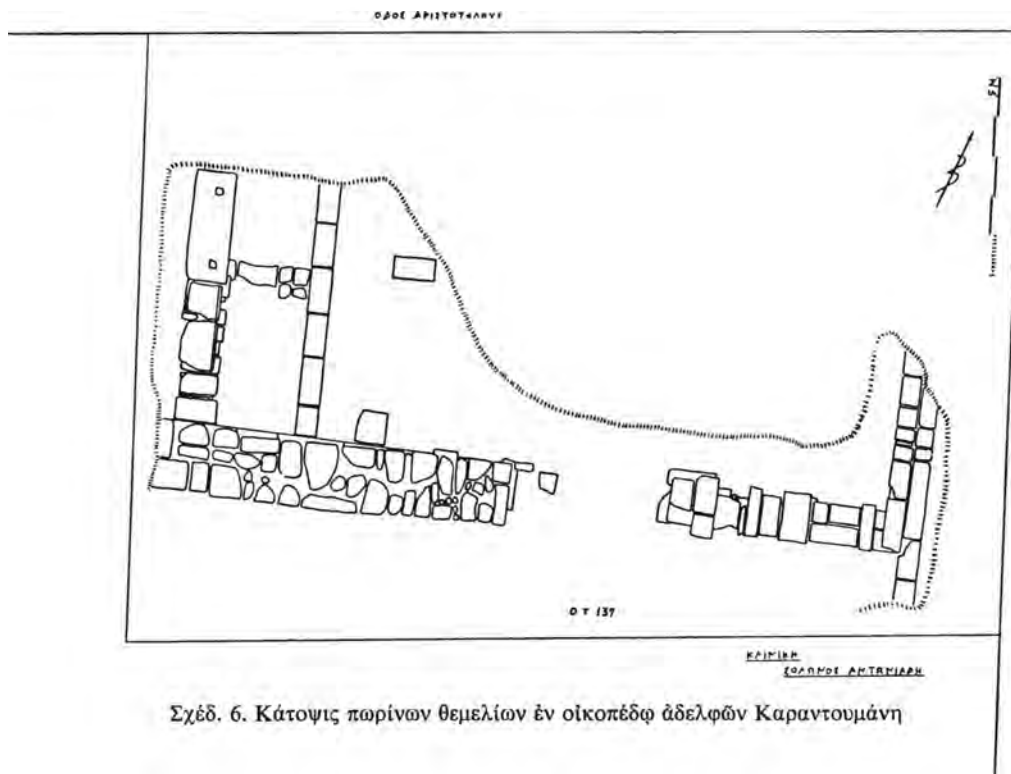
ὑπῆρξαν τμήματα ἀμφικίωνων ἐκ παρολίθου ἐκλεκτοῦ, τὰ ὁποῖα ὁμοιάζουν ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ τὰς διαστάσεις πρὸς τοὺς ἀμφικίονας τοῦ ἀνακτόρου τῆς Παλατίτισης. Ἐκ τῶν μικροεπιρημάτων ἀξιοσημεῖωτα εἶναι χαλκοῦν ἀγαλμάτιον (Π ί ν. 418 α) καὶ τινὰ χαλκᾶ κοσμήματα, ὡς καὶ

ἐνεκα τοῦ χειμῶνος διεκόπη ἡ ἐργασία, πρὶν βεβαιωθῆ τὸ ζητούμενον.

3. Ἄλλαι ἐργασίαι καὶ εὐρήματα ἐν τῷ Νομῷ Ἡμαθίας

Παλατίτσα

Κατὰ τὰς ἐργασίας κατεδαφίσεως τῆς παλαιᾶς

δοστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἀρχαιότερα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. Σφράγισμα ἐπὶ λαβῆς ἀμφορέως εἰκονίζεται ἐν Π ί ν. 418 β.

Σημειωτέον ὅτι παλαιότερον εὐρέθησαν λείψανα τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς συγκροτήματος εἰς τὰ γειτονικά πρὸς νότον οἰκόπεδα Σόλωνος Ἀντωνιάδου, Σοφοκλέους Λημνιώτη κλπ., περὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο μέχρι τοῦδε μόνον βραχεῖαι ἀνακοινώσεις (BCH, Chron. des Fouilles, 1954, σ. 274). Ἐνεκα τούτου ἐπεχειρήθη κατὰ τοὺς δύο τελευταίους μῆνας τοῦ 1963 δοκιμαστικὴ τομὴ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς συνεχείας τοῦ κτηρίου εἰς τὸ πρὸς βορρᾶν οἰκοδομικὸν τετράγωνον 149, ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ ὑπὸ ἀνέγερσιν Μελετείου Διδακτηρίου, ὅπου θὰ στεγασθῆ τὸ 2ον Δημοτικὸν Σχολεῖον. Ἡ τομὴ ἀπεκάλυψε νεώτερα μωσαϊκὰ δάπεδα καὶ ἄλλα λείψανα θεμελίων, ἀλλ’

ἐνοριακῆς ἐκκλησίας τῶν Παλατιτισίων πρὸς ἀνέγερσιν νέας ἀπεκαλύφθησαν διάφορα πώρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὸν χῶρον τοῦ λεγομένου ἀνακτόρου τῆς Παλατίτισης, ἐκ τοῦ ὁποῖου πιθανῶς προήλθον, πρὸς μελέτην καὶ μελλοντικὴν ἀναστήλωσιν. Ἀριθμοῦνται 1-12 ἐν Σ χ ε δ. 8.

Βέροια

Πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐν Βεροῖα κατεδαφίσθη οἰκοδομὴ ἐξαγορασθεῖσα ἀπὸ τὸν ιδιώτην κ. Καραμίχον, ὥστε ὁ ναὸς εἶναι ἤδη ὄρατὸς ἀπὸ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως.

Τάφοι καὶ ἄλλα εὐρήματα περισυλλέγησαν ἐκ διαφόρων σημείων τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς Βεροῖας εἰς τὸ Νέον Μουσεῖον τῆς πόλεως. Παραδείγματος χάριν εἰκονίζονται ἐν ταῦθα: α) μαρμάρινον γυναικεῖον ἀγαλμα ἀκέ-

φαλον (Πί ν. 420 α) και β) ἐνεπίγραφος και ἀνά-
γλυφος ἐπιτυμβία στήλη εἰς τεμάχια (Πί ν. 420 β).

Λευκάδια

Ἄξιονημόνευτον νομισματικὸν εἶρημα ἐκ
τῶν πολλῶν, τὰ ὅποια προσεφέρθησαν εἰς τὸ

θων μήκους: α) 0,19 μ., β) 0,15 μ., γ) 0,14 μ., δ)
0,13 μ. (ἰδὲ ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 4 - 7).

2. Τρία περίπτα ἐκ μαρμάρου, διάτρητα, ἀσπι-
δοειδῆ, διαμέτρου: α) 0,065 μ., β) 0,060 μ., γ) 0,020
μ. (ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 1 και 3).

3. Ἔτερα δύο περίπτα ὁμοια, ἐξ ὄστρέου, διά-

Σχ ε δ. 7. Μαρμάρινον κατώφλιον

Μουσεῖον ἢ περισυελέγησαν ὑπὸ τῶν φυλάκων
Λευκαδίων, Βεροίας και Βεργίνης, εἶναι νόμι-
σμα χαλκοῦν, τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ἀριστα
διατηρούμενον (Πί ν. 419 α), εὑρεθὲν τυχαίως
ἐν θέσει Τσιφλίκι Λευκαδίων. Κατὰ σχετικὴν
ἐκθεσιν τῆς Ἐπιμελητρίας τῆς Νομισματικῆς
Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μου-
σείου κ. Μ. Οἰκονομίδου: «ἐκόπη τὴν ἐποχὴν
τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεύηρου, περὶ τὸ 231 μ.Χ., και
ἀναφέρεται εἰς τὴν συμμαχίαν τῆς πόλεως Θεσ-
σαλονίκης μετὰ τῆς Ἐπαρχίας. Ἐμπροσθεν: ΑΛΕ-
ΞΑΝΔΡΟΥ. Κεφαλὴ Ἀλεξάνδρου μετὰ λεοντῆς
πρὸς δεξιὰ. Ὅπισθεν: ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ
ΟΜΟΝΟΙΑ, ἢ Μακεδονία φέρουσα κάλαθον,
καθημένη πρὸς ἀριστερὰ πρὸ ἀσπίδος, κρατοῦσα
διὰ τῆς δεξιᾶς τὸν Κάβειρον και διὰ τῆς ἀριστε-
ρᾶς δόρυ».

Ροδοχώριον

Τὰ σημαντικώτερα τυχαῖα εὑρήματα ἐκ τῶν
εἰσαχθέντων κατὰ τὸ 1963 εἰς τὸ Μουσεῖον Βε-
ροίας εἶναι τὰ προελθόντα ἐκ τυχαίως ἀνακαλυ-
φθέντος σπηλαίου ἐν τῇ περιοχῇ Ροδοχωρίου Να-
ούσης τοῦ Νομοῦ Ἡμαθίας. Τὸ σπήλαιον ὑπέ-
δειξεν ὁ Ζήσης Ρέπας, χωρικὸς ἐκ τοῦ πλησιε-
στέρου χωρίου Γιαννακοχώριον (Πί ν. 419 β).
Ἐκ τῆς ἐν Πί ν. 419 γ ὁπῆς, διανοιγείσης διὰ
προχείρου ἐργασίας, κατέρχεται τις ἔρπων και
τῇ βοήθειᾳ ἀλλαχοῦ κλιμάκων και ἀλλαχοῦ σχοι-
νίων εἰς βάθος ὑπερεκατὸν μέτρων ἐντὸς πολυ-
σχιδοῦς σπηλαίου, εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ὁποίου
συνελέγησαν διάφορα εὑρήματα, τὰ σπουδαιότε-
ρα τῶν ὁποίων εἶναι τὰ ἐξῆς:

1. Τέσσαρες λίθινοι πελέκεις ἐκ διαφόρων λί-

θηται και ταῦτα, διαμέτρου: α) 0,065 μ., β) 0,025 μ.
(ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 2).

4. Τρία πήλινα ἀγγεῖα ἀκέραια: α) μετὰ τεσσά-
ρων διατρήτων ἀποφύσεων διὰ τὴν ἐξάρτησιν, ὕ-
ψους 0,10 μ., μεγίστης διαμέτρου 0,105 μ. (ἐν
Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 10), β) μετὰ δύο ἀτρήτων ἀ-
ποφύσεων, ὕψους 0,08 μ., διαμέτρου 0,075 μ.
(ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 9).

5. Τρία τμήματα μεγάλων ἀγγείων ἀβαφῶν: α)
κάτω τμήμα, μεγίστου σφζομένου ὕψους 0,14 μ.,
μεγίστης σφζομένης διαμέτρου 0,15 μ., β) σχεδὸν
ἀκέραιον ἀγγεῖον μετὰ δύο ὀπῶν και τεσσάρων δια-
τρήτων ἀποφύσεων κατὰ τὸν πυθμένα. Ὑψος 0,13
μ., διάμετρος 0,17 μ. (ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ.
16), γ) κάτω τμήμα, σφζομένου ὕψους 0,11 μ.,
μεγίστης διαμέτρου 0,24 μ.

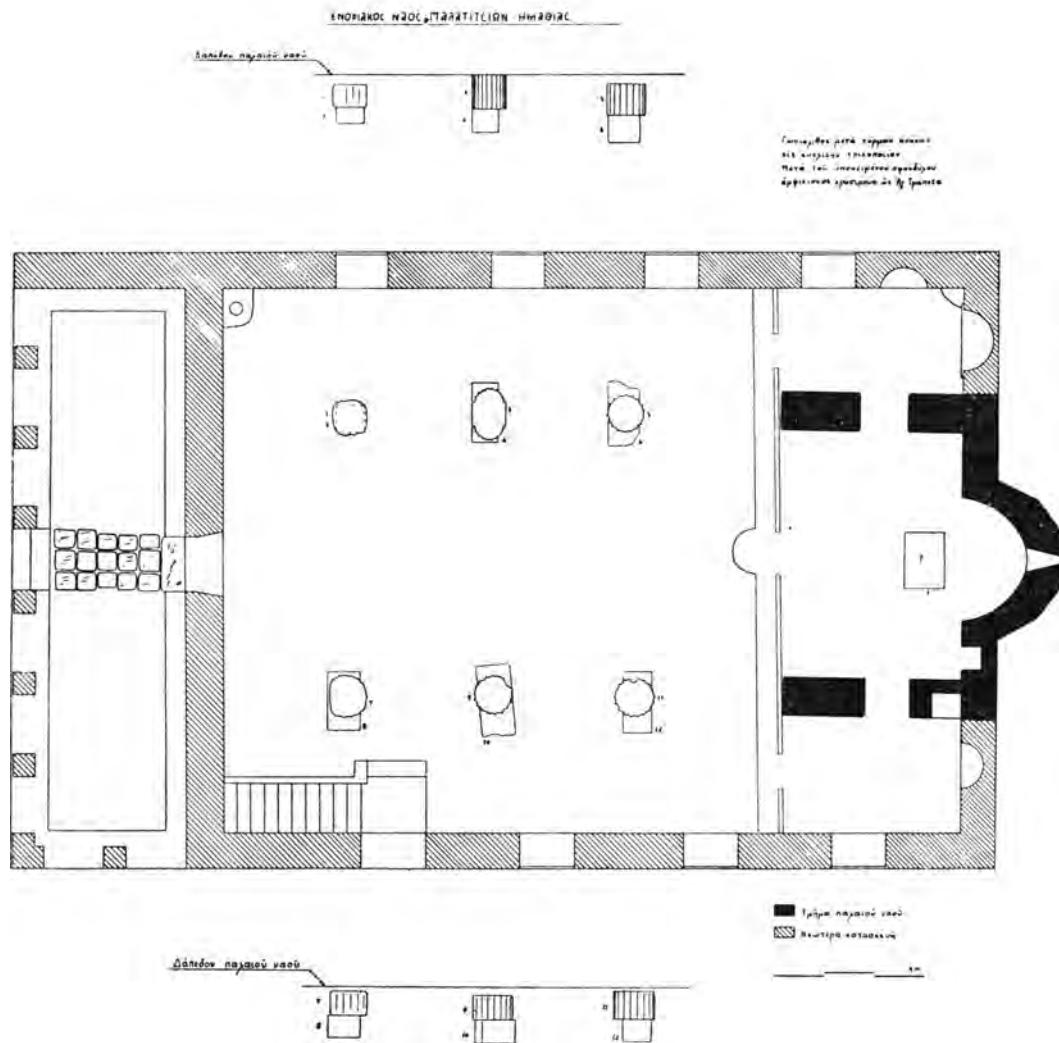
6. Πέντε μεγάλα τεμάχια ἀγγείων, τὰ ὅποια χα-
ρακτηρίζονται ἀπὸ γωνιώδη μετάβασιν τῆς κοι-
λίας πρὸς τὸν ὤμον (carinated) και μελανὸν χρῶ-
μα ἄνω, ἐρυθρὸν δὲ κάτω (black-torped): α) τμή-
μα σφζον τὸ ἡμισυ διατρήτου ἀποφύσεως, Μέ-
γιστον σφζ. ὕψος 0,17 μ., μέγιστον σφζ. μήκος
0,12 μ., (ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 12). β) τμήμα
ἐκ τοῦ ἄνω μέρους ἀγγείου ἐκ δύο τεμαχίων, μετὰ
διακοσμῆσεως δι' ἀποτυπωμάτων δακτύλων ἐπὶ
ἐστιλβωμένης (burnished) ἐπιφανείας. Μέγι-
στον σφζ. ὕψος 0,16 μ., μέγιστον μήκος 0,23 μ.
(ἐν Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 13). γ) ὁμοιον μικρότε-
ρον μετ' ἐμπιέστου διακοσμῆσεως. Μέγιστον
σφζ. ὕψος 0,08 μ., μέγ. σφζ. μήκος 0,13 μ. (ἐν
Σχ ε δ. 9 ὑπ' ἀριθ. 11), δ) ὁμοιον ἐκ δύο τεμαχίων
σφζον πλαστικὴν ἀπόφυσιν. Μέγιστον σφζ. ὕ-
ψος 0,08 μ., μέγ. σφζ. μήκος 0,17 μ., ε) μέγα τμή-
μα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους ἀγγείου ἐκ 3 τεμαχίων σφ-

ζον δύο ζεύγη πλαστικών αποφύσεων. Μέγ. σφζ. ύψος 0,25 μ., μεγ. σφζ. μήκος 0,30 μ.

7. Δύο τμήματα άγγείων σφζοντα άπαντα τά στοιχεία πρός συμπλήρωσιν: α) μετά μιās πλαστικής αποφύσεως, ύψος 0,12 μ., διάμετρος καθ’

9. Τμήμα πηλίνου είδωλίου. Μέγ. ύψος 0,05 μ., μέγ. πλάτος 0,08 μ.

10. Περί τά 40 τεμάχια έκ μικρών και μεγάλων άγγείων, έξ ών τινα σφζουν τά χείλη, πλαστικάς αποφύσεις κλπ.

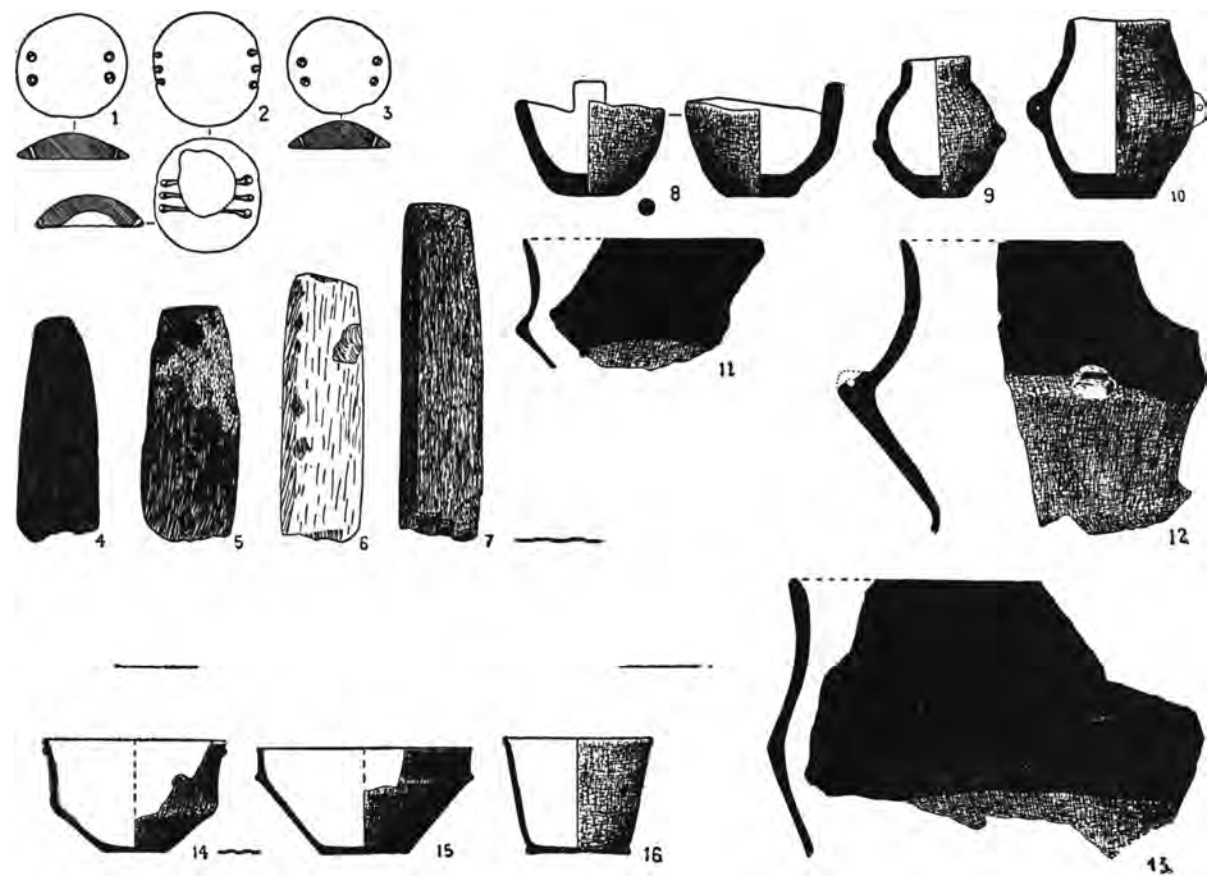
Σχέδ. 8. Κάτοπις ένοριακού ναού Παλατιτσίων

ύπολογισμόν 0,24 μ. (έν Σχ ε δ. 9 ύπ' άριθ. 15), β) τμήμα σφζον 3 πλαστικάς αποφύσεις κατά τόν ώμον, έτέραν μικροτέραν ύπό τó χείλος και έγχάρακτον διακόσμησησιν διά ρόμβων κλπ. (έν Σχ ε δ. 9 ύπ' άριθ. 14).

8. Μέγα τεμάχιον έκ του άνω μέρους μεγάλου άγγείου σφζον δύο πλαστικάς αποφύσεις. Μεγ. ύψος 0,27 μ., μέγ. μήκος 0,29 μ.

Πάντα τά άνωτέρω παρουσιάζουν όμοιότητας πρός τόν λεγόμενον πολιτισμόν τής Λαρίσης ήτοι άνήκουν είς τούς τελευταίους νεολιθικούς χρόνους³. Τό νεολιθικόν σπήλαιον του Ροδοχω-

3. Πρβλ. άρθρον του R. Rodden έν Balkan Studies, 1964, όπου τά εύρήματα του Ροδοχωρίου παραβάλλονται πρός όμοια έκ τής Νέας Νικομηδείας, Πολυπλατάνου κλπ.

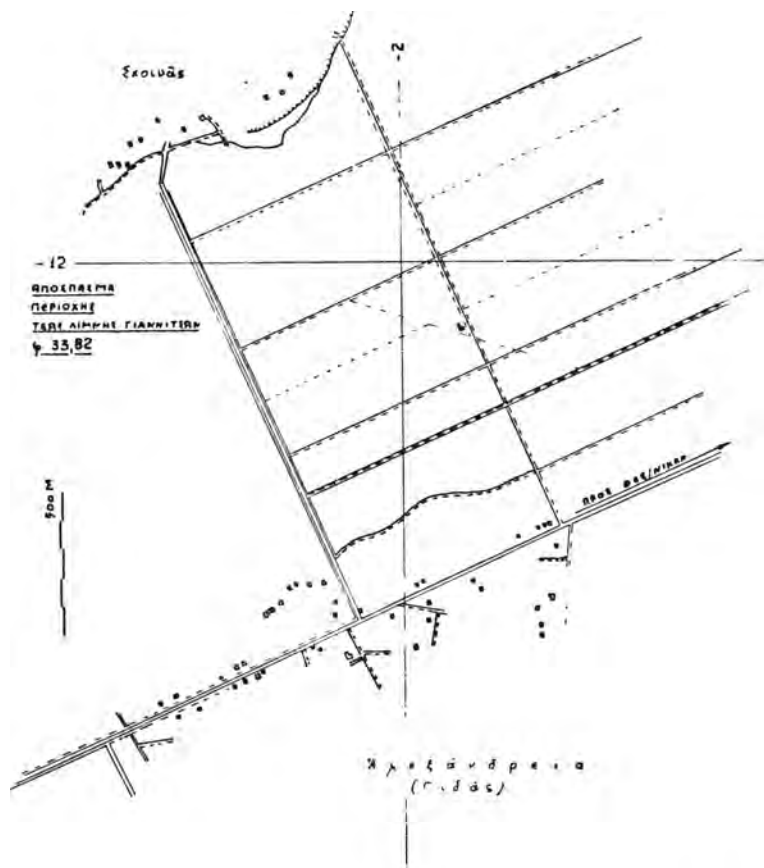
Σχέδ. 9. Νεολιθικά εθρήματα εκ του σπηλαιου Ροδοχωριου

ρίου είναι μοναδικόν μέχρι τούδε καθ' άπασαν τήν Μακεδονίαν.

Ἄλεξάνδρεια (Γιδᾶς)

Κατά τήν διάνοιξιν ἀρδευτικῶν αὐλάκων ἐν- τὸς τῆς τέως λίμνης Γιαννιτσῶν (Λουδία) διὰ

τῷ αὐτῷ σχεδίῳ εἶναι ἓν ἐκ περισσοτέρων ἀποκαλυφθέντων πωρίνων λίθων μεγάλων διαστάσεων. Τὰ πώρινα ταῦτα τεμάχια ἀποτελοῦν ἐνδειξιν καλῶν μακεδονικῶν χρόνων, ἐνῶ αἱ μεγάλαι διαστάσεις τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων καί ἡ ἐπιμελής ἐργασία μαρτυροῦν κτήριον ἢ κτήρια λαμ-

Σχέδ. 10. Τὸ ἀρδευτικὸν δίκτυον μεταξὺ Ἄλεξάνδρειας καὶ Σχοινᾶ μετά τῆς θέσεως ἔνθα ἀπεκαλύφθησαν ἀρχαῖα μαρμάρια τεμάχια κλπ.

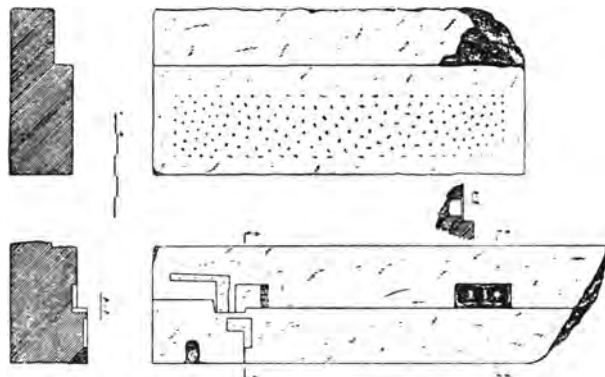
μηχανικῶν μέσων, ἀπεκαλύφθησαν παρὰ τήν Ἄλεξάνδρειαν (Γιδᾶν) διάφορα ἀρχαῖα τεμάχια ἐκ πώρου λίθου καί ἐκ μαρμάρου μεγάλων διαστάσεων συγκεντρωμένα ἐν θέσει ἀπεχούση περί τὰ 750 μ. πρὸς βορρᾶν τῆς δημοσίας ὁδοῦ Θεσσαλονίκης - Βεροίας (Σχέδ. 10), πρὸς τήν κατεύθυνσιν τοῦ χωρίου Σχοινᾶς. Ἐν Σχέδ. 11 εἰκονίζονται δύο μαρμάρια τεμάχια, ἐξ ὧν τὸ ἕτερον προφανῶς ἀνήκει εἰς κατάφλιον. Ἐν Σχέδ. 12 εἰκονίζονται ἕτερα δύο μαρμάρια τεμάχια σφάζοντα ἐγκοπὰς διὰ συνδέσμους καὶ μολυβδοχόησιν ὡς καὶ μοχλοβόθρια. Τὸ τρίτον τεμάχιον ἐν

πρά. Ὁ τρόπος καθ' ὃν προέκυψαν ἐκ τῆς ἰλύος ἀναμοχλευθέντα τὰ τεμάχια διὰ τῶν μηχανικῶν ἐκσκαφέων δὲν καθιστᾷ σαφές, ἂν ταῦτα ἀπετέλουσαν μέρος λειψάνων κτηρίου κατὰ χώραν ἢ παντοῖον ὕλικόν συγκεντρωθὲν ἢ ἀπορριφθὲν ποτε δι' ἄγνωστον αἰτίαν κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο. Σημειωτέον ὅτι μεταξύ τῶν εὐρημάτων τούτων καταλέγεται καὶ κίων φέρων ἐπαλλήλους ἐπιγραφὰς ἐφαρμμένους, ὥστε νὰ διακρίνονται μὲν γράμματα λατινικά καὶ ἑλληνικά, ἀλλὰ χωρὶς βεβαίαν ἀνάγνωσιν. Ὅπωςδήποτε ἡ θέσις ἀπαιτεῖ ἐρευνᾶν.

Β' ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΛΕΥΚΑΔΙΩΝ ΝΑΟΥΣΗΣ

Και κατά τὸ 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἐπιφανειακά ἐρευναι τῆς περιοχῆς μεταξύ Ναούσης, Λευκαδίων καὶ Κοπανοῦ, ἡ ὁποία κατ' ὁδοσίαν ἀποτελεῖ ἓνα ἀρχαιολογικὸν τόπον. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐπιφανειακῶν τούτων ἐρευνῶν θὰ δημοσιευθοῦν ἀλλοθαυ. Ἐδῶ συνοπτικῶς ἐκτίθενται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῶν γενομένων δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ ἔργα στερεώσεως τῶν μακεδο-

τως τὸ δάπεδον Δ (ἐν μέρει ὄρατον ἐν Πί ν. 422 α ἄνω ἄριστερά) καὶ ὠλοκληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ δαπέδου Β (λεπτομέρεια ἐν Πί ν. 422 γ). Οὕτω συνηνώθησαν τὰ δύο ἀνασκαφέντα κατὰ τὸ 1962 τμήματα. Κατὰ τὸ 1963 ἡ ἀνασκαφή ἐξετάθη περαιτέρω πρὸς νότον, ὅπου ἀπεκαλύφθη ἀπλούστερον ψηφιδωτὸν δάπεδον Η καὶ διεπιστώθη χώρος Θ, πρὸς δυσμὰς δὲ τούτων ἐβεβαιώθη στοὰ πλάτους 2.50 μ. ὀριζομένη ὑπὸ τοιχαρίου, τοῦ ὁποίου ἐβεβαιώθη ἡ βορειοανατο-

Σχέδ. 11. Μαρμάρια τεμάχια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν θέσεως

νικῶν τάφων (ἰδὲ κατωτέρω) καὶ πρὸς τὰ ἔργα τακτοποιήσεως τοῦ χώρου εἰς Μπαλτανέτο Ναούσης, τὰ ὁποία ἐξετελέσθησαν διὰ γενναίας δαπάνης τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων.

Κυρίως δύο ὑπῆρξαν τὰ σημεῖα τῶν ἀνασκαφῶν: α) Ὁ μέγας μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικὸς τάφος παρὰ τὰ Λευκάδια, τοῦ ὁποίου ἐφέτος ἀνεσκάφη ζώνη τοῦ προθαλάμου, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ εἴσοδος εἰς τὸν νεκρικὸν θάλαμον κανονικῶς διὰ τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου τοῦ τάφου (ἰδὲ Ἔργον 1963 καί, ἐκτενέστερον, ΠΑΕ 1963) καὶ β) Θέσις καλουμένη Μπαλτανέτο, παρὰ τὴν Νάουσαν, ὅπου ἀπὸ πέρυσιν ἀνασκάπτεται ρωμαϊκῆς ἐποχῆς κτήριο μετὰ λαμπρῶν μωσαϊκῶν δαπέδων (ἰδὲ ΑΔ 18 (1963), σ. 213 κ. ἐ.). Τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὸ 1963 δεικνύει ὁ Πί ν. 421 α, καὶ τὸ Σχ ἐ δ. 13 μετὰ τοῦ συμπληρωματικοῦ Σχ ἐ δ. 14. Ἀπεκαλύφθησαν πλῆρως ὁ μετὰ δεξαμενῆς χώρος Α 1 - 3 (Πί ν. 421 β) καὶ ὁ πρὸς νότον αὐτοῦ διάδρομος Ζ (Πί ν. 422 α - β· Σχ ἐ δ. 15).⁴ Ἀπεκαλύφθη ὡσαύ-

λικῆ γωνία. Ἐκ τῶν κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην κινητῶν εὐρημάτων ἀξιοσημείωτα εἶναι: 1) φιάλη μαρμαρινὴ εὐρεθεῖσα εἰς τεμάχια κατὰ χώραν καὶ εἰς θέσιν ἀπέχουσαν περίπου 1.60 μ. ἀπὸ τῶν δύο σκελῶν τοῦ τοιχαρίου καὶ 2) ρωμαϊκὸν κιονόκρανον καλαθόσχημον διακοσμοῦμενον δι' ἑλαφρῶς ἀναγλύφων φύλλων ἀκάνθου καὶ ὕδροχαροῦς φυτοῦ, εὐρεθὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χώρου (Πί ν. 423 γ).

Δυτικῶς τῆς δεξαμενῆς ἀπεκαλύφθη μέρος τῆς αὐλακος (Πί ν. 423 δ· Σχ ἐ δ. 14), δι' ἧς τὸ ὕδωρ εἰσήρχετο εἰς τὴν δεξαμενὴν καὶ συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀγωγοῦ ἀποχετεύσεως τοῦ ὕδατος, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει οὕτω καὶ διὰ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὡς πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ τὴν τακτοποίησιν τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

Ἐκαλύφθη ὅλος ὁ χώρος διὰ πλαστικοῦ, ἐπικαλυφθέντος διὰ στρώματος ἄμμου 0,15 μ. Ἐγένετο περίφραξις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κατὰ μῆκος τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ τῆς βορείας πλευρᾶς κατὰ μέρος. Ἐγένετο ἐπίσης διευθέτησις καὶ ἐκ-

4. Παραλλαγὴν τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος ἰδὲ τελευταίως εἰς ζώνην πλαίσιο ψηφιδωτοῦ δαπέδου παλαιοχριστιανικοῦ κτηρίου τῆς Κρητικῆς Γόρτυνος ἐν Α Δ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 286 καὶ πίν. 350 α (Ν. Πλάτων - Κ. Δαβάρας).

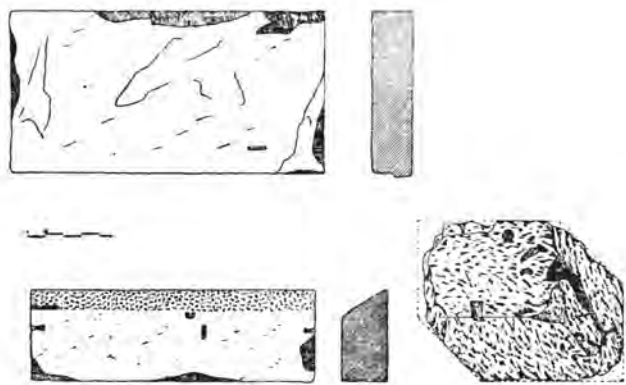
νικοῦ κτηρίου τῆς Κρητικῆς Γόρτυνος ἐν Α Δ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 286 καὶ πίν. 350 α (Ν. Πλάτων - Κ. Δαβάρας).

βάθονσις τῆς κοίτης παραρρέοντος βορείως ποταμίου πρὸς ἀποτροπὴν πλημμύρας, ἐκρίζωσις δένδρων καὶ θάμνων, ἰσοπέδωσις καὶ ἐν γένει διευθετήσις ὀλοκλήρου τοῦ ἐκ 4 περίπου στρεμμάτων ὑπὸ ἀπαλλοτριώσιν κτήματος (Σχ ἐ δ. 16).

Γ' ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΝ ΚΟΖΑΝΗ

Κατὰ τὸ 1963 ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ ἐν τῷ ἀρχαίῳ νεκροταφείῳ Κοζάνης δαπάναις τῆς Ἀρ-

(= μνημόρια, ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 12, ἀριθ. 15). δ) Ἡ θέσις παρὰ τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ΑΕ ἔ. ἀ. σ. 12, ἀριθ. 41-62) καὶ ε) Ἡ θέσις ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας τοῦ φαρμακοποιοῦ Τριανταφύλλου, ὅπου κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου 1963, ἐκτελουμένων δημοτικῶν ἔργων ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἀκροπολῆτος καὶ ἀνανύμου ὁδοῦ (παρὰ τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα 38 καὶ 62), εὑρέθησαν τὸ πινάκιον ἐν Πί ν. 423 α, διαμέτρου 0,21 μ., καὶ τὸ ἀγγεῖον μετὰ πλα-

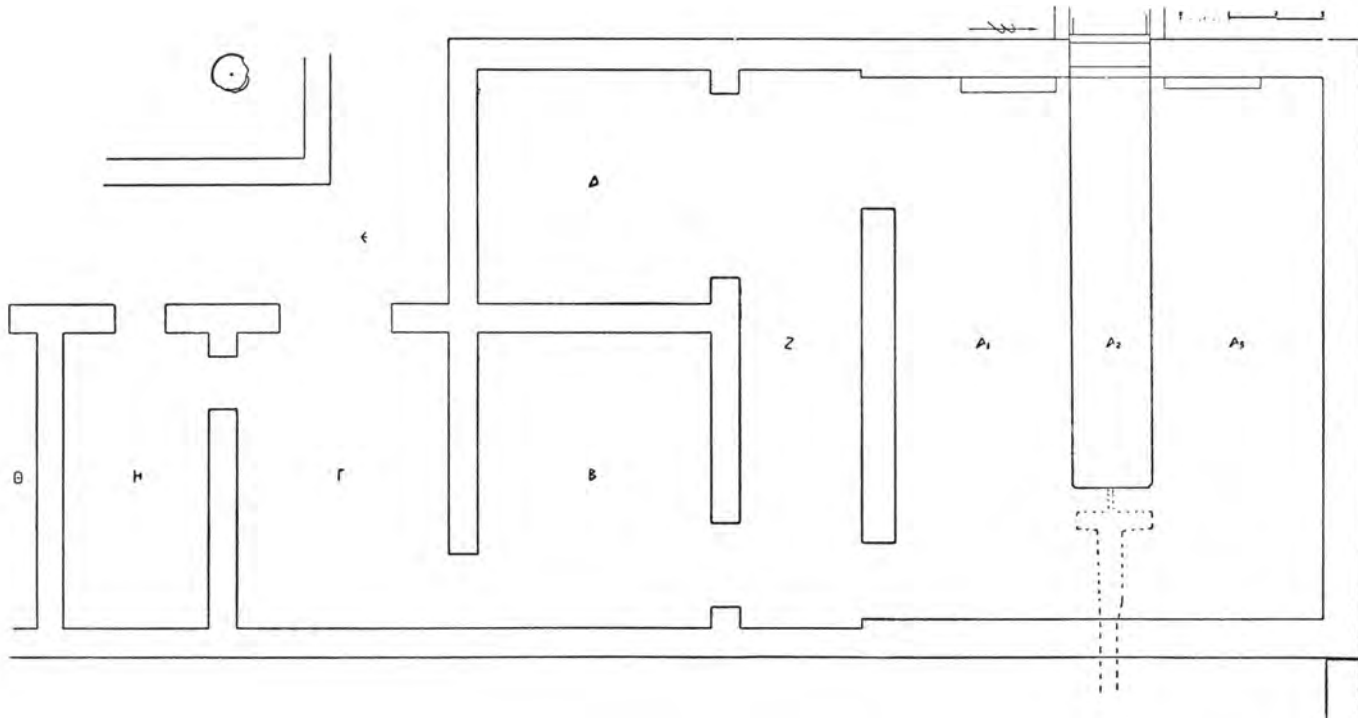
Σχέδ. 12. Δύο μαρμάρινα καὶ πώρινον τεμάχια ἐκ τῆς παρὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν θέσεως

χαιολογικῆς Ἑταιρείας (ἰδὲ Ἔργον 1963 καί, ἐκτενέστερον, ΠΑΕ 1963)⁵. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτὴν ἐγένοντο ἐπιφανειακαὶ ἔρευναι, περισυλλογὴ ἀρχαίων καὶ σύνταξις ἀρχαιολογικοῦ σχεδίου τῆς πόλεως μετὰ βάσιν τὸ Σχέδιον Πόλεως Κοζάνης (1 : 5.000). Ἐν αὐτῷ ἐτοποθετήθησαν αἱ γνωσταὶ μέχρι τοῦδε θέσεις τάφων κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἄλλων εἰρημάτων, ἦτοι: α) ἡ θέσις τοῦ ἀνασκαπτομένου ἀρχαίου νεκροταφείου παρὰ τὴν ὁδὸν Φιλίππου (πρῶτῃ ἀνακοίνωσις ἐν ΠΑΕ 1950, σ. 281, τελευταία εἰς Ἔργον 1960, σ. 96). β) Ἡ θέσις «Τρία Δένδρα» ἢ «Τρίδεντρο» παρὰ τὴν ἐνοριακὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (ΑΕ 1936, Χρονικὰ σ. 4 καὶ σημ. 1 καὶ σ. 12, ἀριθ. 37 - 40). γ) Ἡ θέσις τῆς «Μπίλιως τὰ Νημόρια»

στικῆς διακοσμήσεως ἐν Πί ν. 423 β, σφωζομένου ὕψους 0,12 μ.

Παρὰ τὴν Καρυδίτσαν, περὶ τὰ 7 χλμ. νοτίως τῆς Κοζάνης, ἐν θέσει «Πέτρα», ἡ ὁποία περιβάλλεται ἀπὸ τὰς θέσεις «Παλιούρι» καὶ «Προβάτες», ἀπεκαλύφθη τυχαίως λάξευμα ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἀσβεστολιθικοῦ βράχου (Σχ ἐ δ. 17), ἐντὸς τοῦ ὁποίου χωρικοὶ ἀνεύρουν ὀστᾶ ἀνήκοντα εἰς πλειονας σκελετοῦς. Τὸ λάξευμα, πιθανῶς, ἐγένετο ἀρχικῶς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὡς τάφος μετὰ δρόμου κλιμακατοῦ. Ἐντομαί (πατοῦρες) κατὰ τὸ περιχεῖλωμα τοῦ βράχου ἀποτελοῦν ἐνδειξιν, ὅτι ὁ τάφος ἐκαλύφθη ἀρχικῶς διὰ πλακῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου. Μεταγενέστεραι ὁμοίως χρήσεις καὶ ἡ πρόσφατος ἐπέμβασις τῶν χωρικῶν δὲν ἐπιτρέπουν, ἄνευ ἀνασκαφῆς, πληρεστέραν περιγραφὴν καὶ ἀσφαλῆ ἐρμηνεῖαν. Ὁπωσδήποτε εἰς ἀπόστασιν 4,50 μ. περίπου νοτιοδυτικῶς παρετηρήθη καὶ ἄλλο ἀρχαῖον λάξευμα ὀρθογώνιον (2,80 × 2,35 μ.), διαφόρου φύσεως, ἐπιπόλιον (μέγιστον βάθος 0,35 μ. πλάτος λαξεύματος διάφορον καθ' ἐκάστην πλευράν, ἰδὲ Σχ ἐ δ. 17, κάτω ἀριστερά). Μεταξὺ τῆς θέσεως τῶν λαξευμάτων τούτων καὶ τοῦ χωρίου Καρυδίτσα, παρὰ τὴν διάβασιν τοῦ μεταξὺ αὐτῶν ρυά-

5. Πρβλ. von V. Desborough, The last Mycenaean and their Successors, Oxford 1964, σ. 38, 132 σημ. 5, 145 καὶ 259, ὡς καὶ χάρτην ἐν τέλει. Ὁ V. Desborough θεωρεῖ τοὺς κιβωτισσοχημοὺς τάφους τῆς Κοζάνης, τοὺς ὁποίους χρονολογεῖ εἰς τὸν 11ον αἰ. π.Χ., ὡς ἐνδειξιν εἰσβολῆς ἀπὸ βορρᾶ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1200 - 1100 π.Χ., τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τῆς ἀπὸ τὸλιαν ἐνδιαφεροῦσης μελέτης του. Ἐν τῇ ὑποσημειώσει 5 τῆς σ. 139 κατὰ λάθος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1960 ἀποδίδεται εἰς τὸν προηγούμενον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ νεκροταφείου συνάδελφον κ. Καλλιπολίτην.

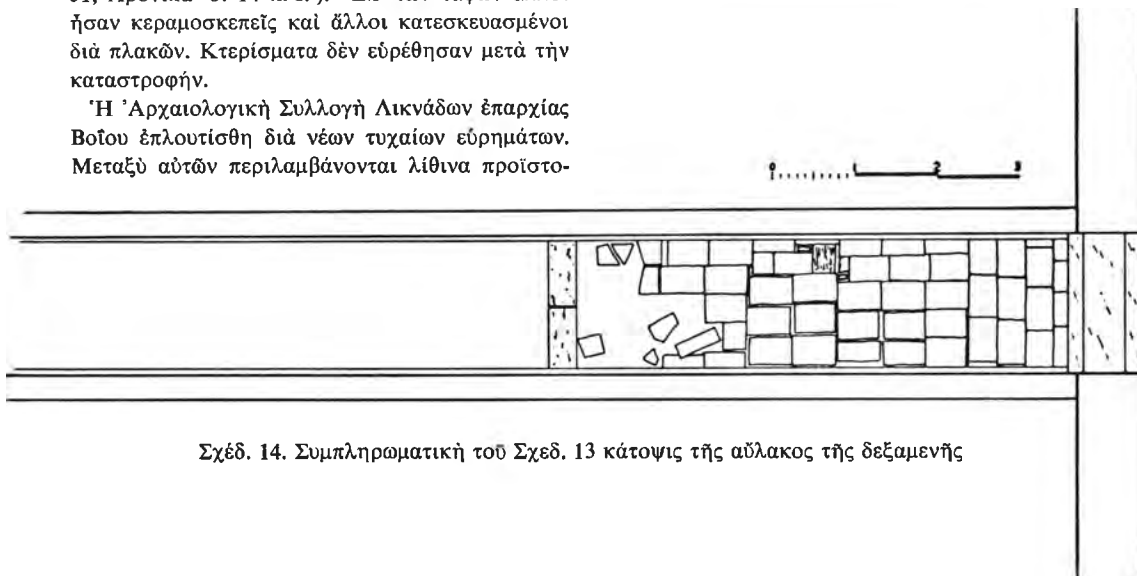
Σχέδ. 13. Ἄπλοῦν σχέδιον κατόψεως ἀνασκαφέντος ρωμαϊκοῦ κτηρίου ἐν θέσει Μπαλτανέτο Ναούσης

κος συνέλεξα μεταξύ άλλων άχρονολογήτων και τινά δστρακα έλληνιστικά.

Παρά τὸ χωρίον Σπήλαιον Γρεβενῶν, κατὰ Ὀκτώβριον 1963, έκτελουμένων ὁδοποιητικῶν ἔργων διὰ μηχανικοῦ προωθητήρος, ἐπεσημάνθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν τάφων παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ αὐλογύρου τῆς Μονῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (ΑΕ 1950-51, Χρονικά σ. 14 κ. έ.). Ἐκ τῶν τάφων ἄλλοι ἦσαν κεραμοσκεπεῖς καὶ ἄλλοι κατεσκευασμένοι διὰ πλακῶν. Κτερίσματα δὲν εὑρέθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Λικνᾶδων ἐπαρχίας Βοῖου ἐπλουτίσθη διὰ νέων τυχαίων εὑρημάτων. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται λίθινα προϊστο-

τῆς κλίμακος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ ἀνακουφίσῃ κατὰ τὸ δυνατόν τὸ μνημεῖον ἀπὸ τῆν ὑπόγειον ὑγρασίαν. Ὁ καθαρισμὸς τῆς προσόψεως συνεχίσθη, καὶ, διὰ τοῦ μουσειακοῦ καλλιτέχνου κ. Ἀλεξάνδρου Παπαηλιοπούλου, ἐγένοντο ἀντίγραφα τῆς ζωγραφικῆς διακοσμῆσεως. Κυρίως ἀντεγράφησαν αἱ τέσσαρες μορφαὶ τῆς προσόψεως, ἦτοι ὁ νεκρὸς, ὁ ψυχοπομπὸς Ἐρ-

Σχέδ. 14. Συμπληρωματικὴ τοῦ Σχέδ. 13 κάτωτις τῆς αὐλακος τῆς δεξαμενῆς

ρικὰ ἐργαλεῖα, δστρακα, ἐξ ὧν τινὰ μετ' ἐμπιέστου διακοσμῆσεως, καὶ νομίσματα χαλκᾶ, ἐξ ὧν ἓν τοῦλάχιστον εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν Κάσσανδρον.

Παρὰ τὴν Νεάπολιν Κοζάνης, ἐν θέσει Κόπατος ἢ Ἀμπέλια, ἐντὸς ἀγροκτήματος τοῦ ἐξ Ἀηδονοχωρίου Γεωργίου Μιχαλοπούλου εὑρέθησαν πῖθος εἰς τεμάχια καὶ ἄλλα δστρακα, περισυλλεγένητα εἰς τὸ Μουσεῖον Κοζάνης.

Δ' ΣΤΕΡΕΩΣΙΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΤΑΦΩΝ

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1963 αἱ ἐργασίαι συντηρήσεως, στερεώσεως καὶ ἀναστηλώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν μέγαν μετὰ διωρόφου προσόψεως μακεδονικὸν τάφον τῶν Λευκαδίων παραλλήλως πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς του, περὶ τῆς ὁποίας ἰδὲ ἀνωτέρω (σελ. 360). Ἐφέτος συνεπληρώθη κατὰ τὰ κύρια μέρη ἢ κατασκευὴ κλιμακωτῆς καθόδου πρὸς τὸ μνημεῖον. Προηγούμενος κατεσκευάσθη βαθὺ φρέαρ, ἀφανὲς ὑπὸ τὴν κλίμακα, διὰ τὴν συγκέντρωσιν κυρίως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐκ τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου

μῆς, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ραδάμανθος. Τὰ ἀντίγραφα ταῦτα ἐγένοντο εἰς τὸ μέγεθος τῶν πρωτοτύπων ἐπὶ στερεοῦ ὕλικου, ἦτοι νοβοπάν, προητοιμασμένου διὰ στρώματος κόλλας ζαρντὲν κατ' ἀμοφτέρας τὰς ὄψεις. Ἐπ' αὐτοῦ ἐτέθη μείγμα κόλλας καὶ στόκου κατὰ τὴν πλευρὰν τῆς ὄψεως. Οἱ πίνακες ἐκ νοβοπάν ἔχουν ὕψος 1.55 μ. ἕκαστος, πλάτος δὲ 0,82 μ. (ὁ νεκρὸς), 0,92 μ. (ὁ Ἐρμῆς), 0,97 μ. (ὁ Αἰακὸς) καὶ 0,82 μ. (ὁ Ραδάμανθος). Ἐρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὕδατοχρώματα καὶ τέμπερα τηρηθείσης κατὰ τὸ δυνατόν πιστοτάτης ἀποδόσεως τῶν φθορῶν καὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀντιγραφῆς.

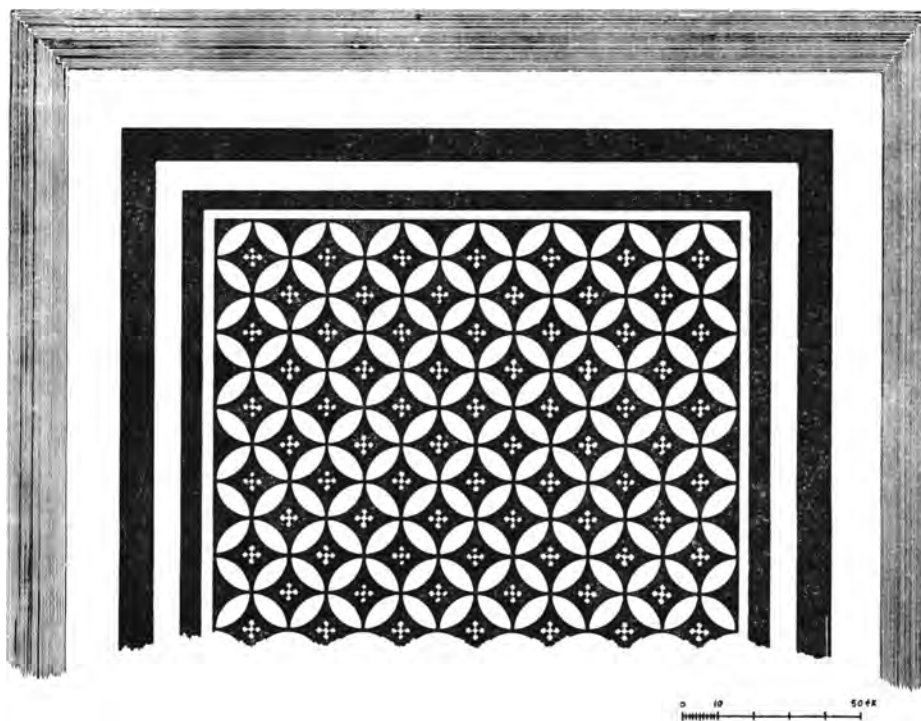
Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων κυρίων μορφῶν τῆς προσόψεως ἀντεγράφησαν ἐπὶ χάρτου χάριν δείγματος τμήματα τῆς γραπτῆς διακοσμῆσεως ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (κυματίων καὶ ἐπικράνων) τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, καθὼς καὶ σφζόμενα ἴχνη τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος.

Τὰ γενόμενα ἀντίγραφα μετεφέρθησαν καὶ κατετέθησαν πρὸς ἐπιστημονικὴν καὶ πᾶσαν ἄλλην μουσειακὴν χρῆσιν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς Βεροίας.

Αί ἐργασίαι στερεώσεως τῶν μακεδονικῶν τάφων ἐξετάθησαν καί εἰς τοὺς ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους παρὰ τὰ Λευκάδια, τὸν Κοπανὸν καὶ τὴν Νάουσαν. Ἐγένοντο κυρίως καθαρισμοὶ ἀπὸ τῆς ὑλομανούσης βλαστήσεως πρὸς πρόληψιν καταστροφῶν ἐκ τῶν ριζῶν, ἔργα ἀποχετεύσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ προετοιμασία ἐ-

σπάρτους Ἐραριοῦ καὶ Συλλογᾶς τῶν Νομῶν Κοζάνης καὶ Καστορίας, αἱ ὁποῖαι μέλλουν νὰ στεγασθοῦν τελικῶς εἰς τὰ ὑπὸ μελέτην Μουσεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνεγερθοῦν εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν Νομῶν τούτων.

Τὸ κύριον ἔργον ἐγένετο καὶ ἐφέτος εἰς τὸ Μουσεῖον Βεροίας, ὅπου ἀπέκτησεν ἤδη στέγην ἡ

Σχέδ. 15. Λεπτομερειακὸν σχέδιον μωσαϊκοῦ δαπέδου Ζ

πεμβάσεως εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ μνημεῖα πρὸς στερεώσιν, συντήρησιν καὶ μερικὴν, ὅπου ἐπιβάλλεται, ἀναστήλωσιν κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη. Ἐγένοντο ἐπίσης ἀπεικονίσεις εἰς σχέδια, φωτογραφίας καὶ ἐγχρόμους διαφανείας συνολικαὶ καὶ λεπτομερειακαί. Ὅμοια πρὸς τὰ περιγραφέντα ἔργα συντηρήσεως ἐγένοντο εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐφέτος καὶ εἰς ἄλλους μακεδονικοὺς τάφους ἦτοι: α) τὸν τάφον παρὰ τὸ φράγμα Ἀλιάκμονος, β) τὸν τάφον τῆς Βεργίνας κλπ.

Ε' ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Κατὰ τὸ 1963 συνεχίσθη ἡ προετοιμασία τῆς ἐπανεκθέσεως ἀρχαίων εἰς τὸ ἀποπερατούμενον Μουσεῖον Βεροίας, εἰς τὸ ὑπὸ κατασκευὴν Μουσεῖον Φλωρίνης, τοῦ ὁποῖου ἀναμένεται ἡ ἀποπεράτωσις κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1964 καὶ εἰς τὰς δια-

Ἐπιμελητρία, δι' ἐπιστημονικῶν βοηθῶν, ἐξ ὧν ἡ δ. Ἀγγελικὴ Β. Πέτσα εἰργάσθη καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ὁ κ. Γεώργιος Μάντζος μέχρι τῆς κατὰ Ἰούλιον στρατεύσεώς του, ὁ δὲ κ. Ἀναστάσιος Καραδημητρίου ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα. Διὰ τῆς Ἐπιμελητρίας κ. Μαρίας Καραμανώλη - Σιγανίδου καὶ τῶν προαναφερθέντων ἐπιστημονικῶν βοηθῶν κατέστη δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ ἡ καταγραφή τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσεῖου. Ταῦτα, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀπεικονίζονται εἰς σχέδια καὶ φωτογραφίας, τῶν ὁποίων πλῆρες ἀρχεῖον τηρεῖται εἰς τὰ Γραφεῖα τῆς Ἐφορείας. Ἐγχρόμοι διαφάνειαι ἐπίσης ἐκτελοῦνται καὶ τηροῦνται εἰς ἀρχεῖον δι' ἀντικείμενα τοῦ Μουσεῖου ἢ ἀρχαιότητος τῆς Περιφέρειας.

Παραλλήλως συνεχίζεται ἡ κατάταξις τῶν εὐρημάτων εἴτε ἐντὸς τῆς ἀποπερατωθείσης ἀποθή-

υπόγειον δωμάτιον τοῦ Δημοτικοῦ Καταστήματος Κοζάνης, μετεφέρθη καὶ ἐτακτοποιήθη κατ' οἰκονομίαν εἰς τὸ νεότευκτον κτήριο τῆς Κοβενταρείου Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Κοζάνης, ἕως οὗτο ἰδρυθῆ τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως ἐπὶ παραχωρηθέντος ὑπὸ τοῦ Δήμου Κοζάνης οἰκοπέδου.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Φλωρίνης ἐτοιμά-

Σχέδ. 17. Κάτοπις λαξευτοῦ τάφου μετὰ τομῆς κατὰ μῆκος καὶ ἕτερον λάξευμα παρά τὸν τάφον πλησίον τῆς Καρυδίτις Κοζάνης

ζεται ἵνα μεταφερθῆ εἰς τὸ ὑπὸ ἀνέγερσιν Μουσεῖον Φλωρίνης. Εἰς τὴν Συλλογὴν, ἐκτὸς ἄλλων τυχαίων εδρημάτων, εἰσῆχθησαν περὶ τὰ 50 διάφορα νομίσματα παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Λ. Γεωργιάδου, κατοικοῦ Ἀμμοχωρίου.

Φ. Μ. ΠΕΤΣΑΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΒΕΡΓΙΝΑΣ

Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Βεργίναν διεξήχθησαν καὶ ἐφέτος, ὡς καὶ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, εἰς τὸ Ἀνάκτορον καὶ τὴν Μεγάλην Τούμπαν.

Εἰς τὴν Μ. Τούμπαν ἡ ἀνασκαφὴ περιορίσθη εἰς τὴν διεύρυνσιν καὶ ἐπιμήκυνσιν τῆς τάφρου, ἢ ὅποια ἀνεσκάφη κατὰ τὴν προηγούμενην ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἀφοῦ προηγούμενως ἀπεμακρύνθησαν τὰ χώματα, τὰ ὅποια εἶχον πέσει ἐντὸς αὐτῆς λόγῳ τῶν βροχῶν τοῦ χειμῶνος. Τοῦτο ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον διὰ τὰς περαιτέρω ἐργασίας εἰς μεγαλύτερον βάθος.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατὰ στρώματα, καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δημιουργηθῆ ἐπίπεδον ἐπικλινές μετὰ κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυ-

σμάς, ἤτοι ἀπὸ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τῆς Τούμπας, ὅπου τὸ μεγαλύτερον βάθος τῆς τάφρου ἔφθασε εἰς τὰ 11.50 μ. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὸ μεγαλύτερον τοῦτο βάθος εὐρισκόμεθα εἰσέτι ὑψηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Αἱ στρωματογραφικαὶ παρατηρήσεις εἶναι ὁμοίαι μετὰ τὰς τῶν προηγούμενων ἀνασκαφῶν. Στρώματα ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων ἐναλλάσσονται πρὸς στρώματα ἀμμοχαλίκων καὶ καθαροῦ χώματος. Τὰ τυχαῖα εὐρήματα ἦσαν πτωχά. Εὐρέθησαν: α) δύο τεμάχια στηλῶν, ἐντὸς τῶν χωμάτων τὰ ὅποια εἶχον καταπέσει ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων, ἓν ἐκ πεσσοειδοῦς πωρίνης στήλης, τὸ δ' ἕτερον ἐκ μαρμαρίνης μετὰ μικρᾶς γεισοειδοῦς προεξοχῆς εἰς τὸ ἄνω ἄκρον, ἢ ὅποια σφῆζει καὶ ἴχνη χρώματος ἐρυθροῦ ἐξ ἰωνικοῦ κυματίου. β) ἓν μελαμβαφές πινάκιον μετ' ἐμπιέστων ἀνθεμίων

εἰς τὸ ἐσωτερικόν, σχεδὸν ἀκέραιον, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ γ) ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα καὶ τινα μικροαντικείμενα.

Αὐτὰ μετὰ τῶν εδρημάτων τῆς προηγούμενης ἀνασκαφῆς, γραπτῆς στήλης κ.ἄ., ἐνισχύουν τὴν ἂποψιν ὅτι ἡ Τούμπα κατεσκευάσθη ἐκ χωμάτων καταστραφέντων τύμβων τοῦ παρακειμένου νεκροταφείου, διὰ νὰ καλύψῃ πιθανὸν τάφον, εὐρισκόμενον κάτωθι τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Εἰς τὸ Ἀνάκτορον αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν κυρίως εἰς τὴν νοτιὰν ἐξωτερικὴν πλευρὰν αὐτοῦ κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου, ἰδιαίτερος δὲ εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν του, ἀφοῦ προηγούμενως ἐγένε γενικὸς καθαρισμὸς ὅλου τοῦ Ἀνακτόρου ἐκ τῶν χόρτων, τὰ ὅποια εἶχον καλύψει τοῦτο εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν.

Μετὰ τὴν ἀπαλοτρίωσιν τοῦ κτήματος τοῦ Γ. Κωτσοπούλου, κειμένου ἀμέσως νοτίως τοῦ Ἀνακτόρου, ἀπεφασίσθη νὰ ἐρευνηθῆ ἡ νοτιὰ ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Ἀνακτόρου. Αἱ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀπὸ τὴν ΝΑ. γωνίαν καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τὴν προέκτασιν τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, νοτίως καὶ δυτικῶς τῆς γωνίας αὐτῆς. Διε-

πιστώθη ότι ό μόν ανατολικός τοίχος συνεχίζεται επί 6.50 μ. νοτίως τής έξωτερικής ΝΑ. γωνίας, έπ' αὐτοῦ όμως καταλήγει άλλος, κάθετος πρὸς αὐτόν και παράλληλος πρὸς τὸν νότιον, απέχων ἀπὸ τούτου 4.80 μ. Τούτου, τοῦ νοτίου έξωτερικοῦ τοίχου, ἀπεκαλύφθη τμήμα 5.60 μ. δυτικῶς τής ΝΑ. γωνίας, ἕτερον δέ τμήμα του έπεσημάνθη δυτικώτερον, εἰς τομὴν γενομένην νοτίως τοῦ τοίχου τοῦ χωρίζοντος τοὺς χώρους V και X.

Ὁ νέος οὗτος τοίχος ἔχει πλάτος 0,87 μ., ὅσον και ὁ ανατολικός, και ὕψος σφζόμενον 0,97 μ., ἀποτελεῖται δ' ἐκ δύο σειρῶν ἐπαλλήλων πωρίνων δόμων, μᾶλλον ἀτελῶς εἰργασμένων. Περισσότερον ἐπιμελημένη εἶναι ἡ νοτία ὄψις τοῦ τοίχου. Γενικῶς ἡ μορφή τούτου δέν ὁμοιάζει με τὴν τῶν λοιπῶν τοίχων τοῦ Ἐνακτόρου, εἰ μὴ μόνον με τὴν ἀκανόνιστον κατασκευὴν τής προεκτάσεως τοῦ ανατολικοῦ τοίχου. Πιθανὸν εἶναι ὅτι και οἱ δύο ἀποτελοῦν νεωτέραν κατασκευὴν, δημιουργοῦσαν χώρον ἀντίστοιχον πρὸς τὴν βορείαν στοάν τοῦ Ἐνακτόρου, ἀν και πολλά ἀπὸ τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἄνωθεν και ἑκατέρωθεν τοῦ νοτίου έξωτερικοῦ τοίχου εἶναι πρῶϊμα ἑλληνιστικά. Και εἰς τὸ σημεῖο τούτο τής ἀνασκαφῆς, ἀλλά και κατά μήκος τής έξωτερικῆς πλευρᾶς ὄλοκλήρου τοῦ τοίχου, εὑρέθησαν πολλά ὄστρακα ἑλληνιστικά, και ἀρχιτεκτονικά μέλη, μεταξύ τῶν ὁποίων δύο τεμάχια ψευδοπαραθύρων, τμήματα σπονδύλων κινῶνων, ἐνὸς ἀμφικίονος και μιᾶς ἑλικος κιονοκράνου, τὰ περισσότερα ἄνωθεν τοῦ νοτίου έξωτερικοῦ τοίχου, και πολλά τμήματα πηλίνης σίμης μετά γραπτῶν ἀνθεμίων.

Σημαντικὸν εἶναι τὸ πλῆθος τῶν κεράμων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς ἡγεμόνες καλυπτῆρες ἀνθεματοί, αἱ ὁποῖαι εὑρέθησαν κατά μήκος ὄλου τοῦ νοτίου τοίχου, ἰδίως όμως νοτίως τοῦ δωματίου D, ὅπου παχὺ στρώμα κεράμων ἀφέθη κατά χώραν εἰς τὸ ὕψος τοῦ τοιχοβάτου τοῦ νοτίου τοίχου, καθῶς και τὸ πλῆθος τεμαχίων ἀσβεστοκονιάματος ἔρυθροῦ, λευκοῦ και κιτρίνου χρώματος.

Παρατηρήθησαν ἐπίσης ἴχνη καύσεως εἰς πολλά σημεῖα, περισσότερον όμως εἰς τὴν γωνίαν τοῦ νοτίου έξωτερικοῦ τοίχου και νοτίως τής προεκτάσεως τοῦ ανατολικοῦ, ὡς και νοτίως τοῦ χώρου C, ὅπου και εὑρέθη ἡ πρὸς Ν. συνέχεια τοῦ πηλίνου ἀγωγοῦ τοῦ διατρέχοντος κατά μήκος τὸν χώρον αὐτόν, ἄνωθεν τοῦ παλαιότερου παρίνου. Ὁ πῆλινος οὗτος ἀγωγὸς συνεχίζεται νοτίως και πέραν τής ἀνασκαφείσης περιοχῆς.

Νοτίως τοῦ χώρου C και καθ' ὄλον τὸ πλάτος αὐτοῦ εὑρέθη ὑπὸ τὸν πῆλινον ἀγωγὸν ψηφιδωτὸν ἀμελοῦς κατασκευῆς, κείμενον 0,16 μ. βαθύτερον τοῦ καταφλίου τοῦ χώρου τούτου. Εἰς τὸ σημεῖον τούτο και μεταξύ τοῦ καταφλίου και τοῦ τοίχου τοῦ χωρίζοντος τὰ δωματία C και D, πλησίον τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ C, και εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τής ἐπιφανείας τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου του, εὑρέθη κατά τὴν ἀνασκαφὴν ἓν νόμισμα χαλκοῦν, τοῦ Φιλίππου Β', μετ' ὀστράκων μελαμβαφῶν τοῦ τύπου τής «Δυτικῆς κλιτύος».

Μετά τὸ πέρασ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν περιεφράχθησαν διὰ συρματοπλέγματος τόσον ἡ τάφος τής Μ. Τούμπας, ὅσον και ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ Ἐνακτόρου.

Καθ' ὄλην τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν φοιτηταὶ τής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης παρηκολούθησαν τὰς ἐργασίας, ἐνισχυθέντες οικονομικῶς πρὸς τούτο ἐκ τοῦ εἰδικοῦ κονδυλίου τοῦ Πανεπιστημιακοῦ προϋπολογισμοῦ, συγχρόνως δέ φοιτηταὶ τής Ἀρχιτεκτονικῆς ἐσχεδίασαν λεπτομερῶς τὸν στυλοβάτην τοῦ περιστυλίου και τοὺς περισσότερους τῶν τοίχων οἱ ὁποῖοι δέν εἶχον μέχρι σήμερον σχεδιασθῆ.

Πολύτιμον βοήθειαν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν προσέφεραν ἡ βοήθὸς τής Β' ἑδρας Ἀρχαιολογίας τής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς δ. Δέσποινα Χατζῆ, ἡ ὁποία εἶχε τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν και ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἡμερολογίου.

Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

*

MACEDONIA : NEA NIKOMEDEIA, 1963

The 1963 excavations of the British School of Archaeology at Nea Nikomedeia were limited to that part of the Early Neolithic mound which was disturbed in 1958/59 by mechanical excavators digging for roadfill. Professor Graham Clark and Mr. Robert Rodden continued the investigations begun in 1961¹, with the close cooperation of Mr. Ph. Petsas, Ephor of Antiquities for Western Macedonia, and assisted by students from Cambridge, Edinburgh and Harvard Universities.

The Early Neolithic occupation-layer was exposed in two areas. In the first, which measured ca. 32 m. by 50 m., complete plans of houses and part of the settlement pattern of the first village were uncovered (Pl. 424 a). The second area, measuring 27 m. by 8 m. was excavated in the hope of defining one edge of the Early Neolithic settlement.

In the areas excavated, there is stratigraphical evidence for two major Early Neolithic building periods: the foundation-trenches and wall-slots of buildings belonging to the primary settlement are clearly overlaid by later two-roomed structures at a different orientation. The houses of both building levels are detached rectangular structures, generally conforming to a common plan and orientation.

Attributable to the primary building phase are four detached houses surrounding a much larger central building. It is not unlikely that this central structure, which underwent rebuilding after a bad fire, served a special — perhaps a «ritual» — function. In the burnt-rubble fill above the floor of this structure, a number of unique finds were discovered: complete, or practically complete female figurines of unbaked clay, two outsized greenstone axes, unusual gourd-shaped pottery vessels, several caches of unused flint blades (each containing up to four hundred blades) and many small, irregularly-shaped clay pellets of unknown use. The building itself was a very large structure, measuring 12 m. each side; two rows of very large posts divided it into three parts. When rebuilt after the fire, this tripartite division was preserved: on each side of this large central room were two much narrower rooms,

1. See A Δ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 231 - 233, also Robert J. Rodden, «Excavations at the Early Neolithic site at Nea Nikomedeia: 1961 Season» Proceedings of the Prehistoric Society vol. XXVIII (1962) pp. 267 - 288.

which extended the entire length of the building.

Close by, and nearer to the centre of the mound was a large house, about 8 m. broad and at least 11 m. in length.

Outside the central area, the houses of the first building period are smaller, measuring about 8 m. by 8 m. Generally they are single-roomed structures. One, however, has a long, narrow subsidiary room along one side, and a fenced-off porch area along the opposite wall. A hearth basin, possibly for parching grain, and a storage bin were found on a raised platform at one end of the long, narrow room of this house.

The houses of the second building phase followed a slightly different orientation. They were two-room structures; the main (west) part of the house measured approximately 8 m. by 8 m. and to this was attached (on the east) a second, less substantially constructed room of about the same dimensions.

In both building periods walls were made of mud plastered onto reeds which were woven between a sturdy framework of posts. Where preserved, the floors were made of mud plastered onto matting made from the leaves of marsh reeds or grasses.

Among the more notable of the many objects found during the excavations are the complete, or practically complete female figurines from the central structure. One was a very unusual figure of rather coarse workmanship, with a thick head and outstretched arms (Pl. 424 c). Another comprised only a large, conical head with incised eyes and mouth (Pl. 424 b). Clay models of sheep and goats were also made. The most remarkable animal figurines however, are three frogs, executed in polished greenstone; no parallels for these are known, but the obvious care with which they were made, and the quality of the manufacture, emphasize their importance. Fragments of five anthropomorphic pottery vessels were discovered; these bear faces modelled just beneath the rim, and are similar to examples known from the early sites of Hacilar and Hasuna in Western Asia. The unique small stone studs and marble nails, which also have direct parallels in Western Asia, were again found in large numbers.

During the 1963 season twenty-three burials of Early Neolithic date have been discovered.

All lay in contracted positions in pits dug outside the walls of existing houses or in the fill of collapsed ones. There is no evidence for associated grave-goods, although in one instance a smooth pebble was thrust intentionally between the open jaws of the skull.

Pottery has been found in very large quantities, including well over forty complete or restorable vessels. The wares from the Early Neolithic occupation level (both building phases) are the same as those described in the 1961 report, and belong to the earliest certainly verifiable village - farming groups in northern Greece.

In view of the radio - carbon date of 6180

B.C. $\pm$ 150 years for the first settlement on the site, particular attention has been given to the collection and preservation of the animal bones, carbonized grains and carbon from the Early Neolithic occupation layer. Over 2000 carbonized grains have been collected, representing wheat, barley, lentils, peas and possibly wild cereal - type grasses. A preliminary examination of over 15.000 identifiable animal bone fragments suggests that sheep and goat played the most important role in the husbandry of these early farmers, and that pig and cattle (wild pig and bison may also be present) were of secondary importance.

R. J. RODDEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΝΑΤΟΛ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ - ΘΡΑΚΗΣ

Εισαγωγικά: Κατά τὸ ἔτος 1963 ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων ΙΕ' Περιφέρειας διενεργήθησαν ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς τὴν Νεάπολιν (Καβάλαν), Φιλίππους, τύμβον Νικησιάνης (Παγγαίου), Θάσον (Σκάλα Σωτήρος) καὶ Ἀβδηρα. Πρὸς τούτοις ἐγένοντο ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰ μνημεῖα τῶν Φιλίππων, ἐργασίαι συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους Καβάλας, τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου, τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Θάσου, ὡς καὶ διαμόρφωσις τῆς προσπελάσεως πρὸς τὸ ἀρχαῖον θέατρον τῆς Θάσου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεπερατώθη ἡ οἰκοδομὴ τῶν δύο νέων Μουσείων Καβάλας καὶ Φιλίππων, ἐγένετο ἡ μεταφορὰ τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς αὐτὰ καὶ ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου Καβάλας.

Α'. ΝΕΑΠΟΛΙΣ (ΚΑΒΑΛΑ)

1. Ἀνασκαφαὶ

Ἰπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Δημ. Λαζαρίδη, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν Ἐπιμελητριῶν κ. Εὐγ. Λεβεντοπούλου - Γιούρη καὶ δ. Κ. Ρωμοπούλου, συνεχίσθη ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Μαΐου π.ἔ. διὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐργατῶν, ἡ ἔρευνα τοῦ ἐγγὺς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Δημ. Λαγόρη, κειμένου περὶ τὰ 40 μέτρα νοτίως τοῦ ἐρευνηθέντος κατὰ τὸ παρελθὸν χώρου τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεοδώρου Πουλίδου ἀριθ. 65. Ἡ ἀρξαμένη ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἔρευνα¹ ἦτο δυσχερестаίτη καὶ ἐπικίνδυνος λόγῳ τῶν μικρῶν διαστάσεων τοῦ οἰκοπέδου (10 × 8.80 μ.), τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, τῶν ὑπερκειμένων τοῦ σκάμματος μεταγενεστέρων τοίχων, λίθων καὶ χωμάτων καὶ τῆς παρουσίας τῶν ὑδάτων, ἅτινα ἠντλοῦντο συνεχῶς. Εἰς τὰ κατώτερα στρώματα ἡ ἔρευνα ἐγένετο ἐντὸς τῆς λάσπης. Παντοῦ συνήντησα τὸν αὐτοφυῆ βράχον, ὅστις κατέρχεται μὲ ἰσχυρὰν κλίσιν. Εἰς τινὰ σημεῖα ἡ ἔρευνα ἐφθασε μέχρι τοῦ βάθους τῶν 7.70 μ., ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ. Οὔτε θεμέλιον ἀρχαίας οἰκοδομῆς οὔτε καὶ ἀρχιτεκτονικὸν τι μέλος ἀνευρέθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Ἀλλ' ὅμως περισυνελέγησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ἀγγείων, εἰδῶλια ἢ τμήματα εἰδῶλιων, λύχνου καὶ ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων.

Λόγῳ τῶν συνθηκῶν τῆς ἐρέυνης καὶ τοῦ κιν-

1. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 257.

δύνου τὸν ὅποιον διέτρεχον οἱ ἐργάται, ἡ στρωματογραφία δὲν ἦτο πάντοτε δυνατὴ. Ἐν τούτοις ἐγένετο στρωματογραφικὴ μελέτη εἰς δύο πλευρὰς τοῦ σκάμματος, τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς πέντε διαφόρων στρωμάτων, εἰς βάθος δὲ κυμαινόμενον ἀπὸ ± 3.90 μ. μέχρι 4.40 μ. παρετηρήθη στρῶμα καύσεως ἐξ ἀνθράκων καὶ τέφρας, πάχους ± 0,30 μ., ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ τινὰ ὄστᾶ ζώων.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς εἰδῶλιων ἢ σημαντικῶν τμημάτων ἐξ αὐτῶν. Τὰ εἰδῶλια εἶναι τῶν γνωστῶν ἀπὸ τὰς προηγουμένων ἀνασκαφῶν τύπων τὸσον τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου Νεαπόλεως² ὅσον καὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Πάλας τῆς Θάσου³, ἀνήκουν δὲ τὰ πλείεστα ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ ὀλίγα εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Συνηθέστεροι καὶ πάλιν εἶναι οἱ τύποι τῆς καθημένης θεᾶς ἢ γυναικός, ἐχούσης τὰς χεῖρας τῆς ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ φερούσης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα ἢ πόλον (Πί ν. 426 δ) καὶ ὁ τύπος τῆς ὀρθῆς κόρης, ἀνασυρούσης διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸν χιτῶνα καὶ κρατούσης διὰ τῆς ἄλλης ἐπὶ τοῦ στήθους ἄνθος, ζῶων ἢ πτηνῶν (Πί ν. 426 γ). Πρὸς τούτοις ἀνευρέθησαν διπλοῦν εἰδῶλιον καθημένης γυναικός μὲ δύο ἀντίστροφα πρόσωπα, ἀλλὰ τὰ νῶτα συγκεκολλημένα εἰς ἓν εἰδῶλιον, γυναικεῖαι προτομαί, δύο εἰδῶλια ζώων, ἐν σφιγγός (Πί ν. 426 ε) καὶ πλίνθος μετὰ τῶν ἄκρων ποδῶν μεγάλου μεγέθους εἰδῶλιον γυναικός, ἅπαντα ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ τμήματα εἰδῶλιων ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἦτοι κεφαλαὶ γυναικεῖαι, εἰδῶλιον Ἐρωτος καὶ προσωπεῖον. Ἐπίσης περισυνελέγησαν ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ὄζυπυθμένων ἀμφορέων τῆς Θάσου καὶ λύχνου ἀρχαϊκῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν περισυλλεγέντων ὄστράκων ἀγγείων. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν συγκολληθέντα ἀπετέλεσαν ὀλόκληρα ἀγγεῖα ἢ μεγάλα τμήματα ἀγγείων. Ἡ ἀττικὴ κεραμικὴ τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ ἀντιπροσωπεύεται μὲ πολλὰ καὶ λίαν ἀξιόλογα ἀγγεῖα, ἅτινα ἀνήκουν εἰς τοὺς μεταξὺ 550 καὶ 520 π.Χ. χρόνους. Πολυἀριθμοὶ εἶναι αἱ κύλικες ἢ μεγάλα τμήματα τοιούτων τύπου *petits maîtres*, *siana* κ.λ.π. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀττικῆς μελανομόρφου κύλικος εἰκονίζεται ἡ πάλη

2. ΑΔ 16 (1960), σ. 219, πιν. 189, 190 καὶ ΑΔ 17 (1961/62), πιν. 284.

3. BCH LXXII (1958), *Chronique des Fouilles*, σ. 808, 809, εἰκ. 5-9 καὶ BCH LXXXIII (1959) σ. 779, εἰκ. 8.

του Ἡρακλέους με τὸν λέοντα τῆς Νεμέας.

Πολλὰ συγκολληθέντα ὄστρακα ἀπετέλεσαν μέγα μέρος ἐνὸς λίαν ἀξιολόγου ἀττικοῦ κρατήρος τοῦ γ' τετάρτου τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 425 α). Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας εἰκονίζεται μάχη ὀπλιτῶν — εἰς τὰ ἄκρα τῆς παραστάσεως ἀνά μία γυναικεία μορφή — ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας, παράστασις ἄθλου τοῦ Ἡρακλέους — πιθανῶς ἡ πάλη με τὸν λέοντα τῆς Νεμέας — ἐκ τῆς ὁποίας διεσώθη ἡ Ἀθηνᾶ καὶ μέρος τοῦ θηρίου. Ἐπὶ τῶν λαβῶν τοῦ ἀγγείου εἰκονίζονται ὁμοίως ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους (λέων τῆς Νεμέας καὶ Κερυνίτις ἔλαφος). Ἐπὶ τῆς στεφάνης τοῦ χείλους ἀνωπὰ θηρία (Πί ν. 426 α).

*Ἔτερος μελανόμορφος ἀττικὸς κρατὴρ φέρει παράστασιν πεζῶν τρεχόντων καὶ ἰπέως (Πί ν. 425 β).

Πολυάριθμοι εἶναι καὶ αἱ λεκανίδες, διαφόρων διαστάσεων (διαμέτρου ἀπὸ 0,14 ἕως 0,37 μ.) με διακόσμησιν ζῶων κατὰ ζώνας, φυτικῶν ἢ γραμμικῶν κοσμημάτων, προϊόντα αἱ περισσότεραι τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Θάσου, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ἐργαστηρίων (Πί ν. 426 β). Εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐπίσης τῆς Θάσου ἢ ἄλλο τοπικὸν ἐργαστήριον τῆς περιοχῆς τῆς Νεαπόλεως, ἀνήκουν πολυάριθμα ὄστρακα «ὀπογεωμετρικῶν» ἀγγείων με διακόσμησιν ὁμοκέντρων κύκλων καὶ παραλλήλων γραμμῶν⁴.

*Ὅπως καὶ κατὰ τὰς προγενεστέρας ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐρευναν τοῦ ἔτους τούτου ὄστρακα ἀγγείων πλείστων ὄσων ἐργαστηρίων, ἥτοι ἰωνικῶν, Κλαζομενῶν, Χίου, Αἰολίδος, Ρόδου, Κυκλάδων καὶ Κορίνθου. Περιστελέγησαν ἐπίσης ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, ἀμφορέων ἢ πίθων, με διακόσμησιν ἀπλῶν ζῶων ἢ γραμμῶν ἢ ἐγχαράκτων κοσμημάτων, τμήματα πινακίων τινῶν με διακόσμησιν ἐλάφου ἢ ἄλλων ζῶων, ὡς καὶ τμήματα μικρῶν πινακίων με διακόσμησιν χορευτριῶν⁵.

*Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πλοῦτον τῶν εὐρημάτων τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων παρατηρεῖται πλήρης ἔλλειψις ἀγγείων τοῦ 5ου καὶ κατὰ μέγα μέρος καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἄνευρέθησαν ὅμως ὄστρακα ἐλληνιστικῶν ἀγγείων τοῦ τύπου τῆς «δυτικῆς κλιτύος», ὅπως καὶ μεγαρικῶν σκύφων.

Εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ τὸ νέον εὐρημα ἀνήκει εἰς τὸ Ἴερὸν τῆς Παρθένου, ἂν καὶ εὐρίσκεται

εἰς ἀπόστασιν δεκάδων μέτρων ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ Ἴεροῦ, τῆς ἐρευνηθείσης κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη⁶. Ἐπὶ πολλῶν ὄστράκων, ἰδίᾳ βάσεων, ὑπάρχουν χαράγματα καὶ ἐπιγραφαί, ὅπως καὶ τὰ γράμματα ΠΑΡ, ἅτινα ἀποτελοῦν συντομογραφίαν τοῦ ὀνόματος τῆς Παρθένου, ὅπως διεπιστώθη ἄλλοτε καὶ ἐξ ὄστράκων προερχομένων ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Ἴεροῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ χείλους τοῦ μεγάλου μελανομόρφου κρατήρος, τοῦ εἰκονίζοντος τὴν πάλην τοῦ Ἡρακλέους με τὸν λέοντα τῆς Νεμέας, ὑπῆρχεν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἐξ ἧς διεσώθη ἡ κατάληξις ΩΙ (πιθανῶς Παρθένω). Ἐξ ἄλλου τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων καὶ ἡ ποιότης αὐτῶν δεικνύουν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθημάτων καὶ οὐχὶ ἀγγείων κοινῆς χρήσεως. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἐνὸς ἀποθέτου τοῦ Ἴεροῦ, σχηματισθέντος μετὰ μίαν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἐπισυμβᾶσαν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος. Τὰ ὄστρακα τῶν ἐλληνιστικῶν ἀγγείων δυνατὸν νὰ ὠλισθήσαν ἐκ τῶν ὑπερκειμένων τοῦ οἰκοπέδου ἐπιπέδων, λόγῳ τῆς ἰσχυρᾶς κλίσεως καὶ τῆς ἀποτόμου πτώσεως τοῦ ἐδάφους.

2. Μουσεῖον

Περατωθείσης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νέου Μουσείου Καβάλας τὸν Αὐγουστον 1963, μετεφέρθησαν εἰς αὐτὸ τὰ εὐρήματα τοῦ παλαιοῦ Μουσείου καὶ ἤρχισεν ἡ ἐκθεσις τῶν ἀρχαιοτήτων (Πί ν. 427). Εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν τοῦ ἰσογείου, τὴν αἴθουσαν τῆς Νεαπόλεως (Καβάλας), ἐξετέθησαν τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἴεροῦ τῆς Παρθένου ἀγγεῖα, εἰδῶλια καὶ πινάκια, ἐν τραπεζοφόρον ἀνάγλυφον με παράστασιν σφιγγὸς καὶ ἀμφορέως⁷, ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ἀναφέρουσα τὸ ὄνομα τῆς Παρθένου καὶ ἀντίγραφα τῶν δύο ψηφισμάτων τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τιμὴν τῶν Νεαπολιτῶν, ἅτινα φυλάσσονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον⁸.

Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης, ἐγένετο ἀναστήλασις τμημάτων δύο ἰωνικῶν κιόνων τοῦ Ἴεροῦ μετὰ τῶν καλλίτερον διατηρουμένων κιονοκράνων, ἐπὶ τοῦ τοίχου δὲ ἐξετέθησαν τμήματα ἀρχαϊκῶν ἰωνικῶν κυματίων ἐκ τοῦ ἰδίου Ἴεροῦ (Πί ν. 427 ζ).

Ἡ δευτέρα αἴθουσα τοῦ ἰσογείου, ἡ αἴθουσα τῆς Ἀμφιπόλεως, περιέλαβε τὰ πλέον ἀξιόλογα εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς πόλεως ταύτης.

4. Παρόμοια ἀγγεῖα βλ. ΑΕ 1938, Γ. Μπακαλάκη, Ἐκ τοῦ Ἴεροῦ τῆς Παρθένου ἐν Νεαπόλει, σ. 108, εἰκ. 2 καὶ Lilly Ghali-Kahil, La Céramique Grecque (Etudes Thasiennes VII), σ. 55, πίν. XX, εἰκ. 9 - 21 καὶ πίν. XXI, εἰκ. 22 - 29.

5. Ὅμοιοις πίνακας βλ. Lilly Ghali-Kahil ἔ. ἀ. σ. 68 κ.έ., πίν. XXVIII, εἰκ. 105, 106, 107.

6. ΑΔ 17 (1961/62) σ. 236, Σχέδ. 3.

7. ΑΕ 1936, Γ. Μπακαλάκη, Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, σ. 48 εἰκ. 54 καὶ τοῦ ἰδίου «Ἑλληνικά» 15, Τραπεζοφόρο ἀπὸ τὸ Ἴερὸ τῆς Παρθένου, σ. 324 κ.έ., πίν. 8.

8. IG, I^a, 108 καὶ II I^a, 128 καὶ P. Collart, Philippes, ville de Macédoine, πίν. XXII, εἰκ. 1, 2 καὶ 3.

Ἐκτίθενται εἰς αὐτὴν ἐπιτύμβιοι στήλαι (Πί ν. 427 β) καὶ ἀναθηματικά ἀνάγλυφα, γραπτὴ στήλη, στέφανοι, διαδήματα καὶ διάφορα κοσμητικά ἐκ χρυσοῦ, μία ἐπιλογὴ εἰδωλίων ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὅπως καὶ τὰ πλέον ἀξιόλογα ἢ ἀντιπροσωπευτικά ἀγγεῖα ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς νεκροπόλεως τῆς Ἀμφιπόλεως (Πί ν. 427 δ).

Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης ἐγένετο μερικὴ ἀναπάρστασις τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ μακεδονικοῦ τάφου 1⁹, τοποθετηθεισῶν εἰς τὴν πρόσοψιν τῶν νεκρικῶν κλινῶν, τῶν ἀποτοιχισθεισῶν ἐξ αὐτοῦ τοιχογραφιῶν (Πί ν. 427 ε').

Εἰς τὸ ὑπόστεγον, τὸ ὁποῖον συνδέει τὰς δύο αἰθούσας, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀλλήν τοῦ β' αἰθρίου ἐξετέθησαν στήλαι καὶ ἀνάγλυφα ἐπιτύμβια καὶ ἀναθηματικά, ἐν ἀκέφαλον ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος (Πί ν. 427 η) καὶ δύο βυζαντινὰ κιονόκρανα μετὰ προτομῶν ζώων, ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς Γ' τῆς Ἀμφιπόλεως¹⁰.

Ἐντὸς τῆς στοᾶς τοῦ ἰσογείου ἐξετέθη ἡ προϊστορικὴ συλλογὴ τοῦ Μουσείου Καβάλας, ἥτις περιλαμβάνει ἀγγεῖα, εἰδώλια, ἐργαλεῖα, λατρευτικά σκεύη κ.λ.π. τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ντικελί - Τάς, κειμένου ἐγγὺς τῶν Φιλίππων, ὅπως καὶ ἀντιπροσωπευτικά ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων ἄλλων προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας.

Εἰς τὸ βάθος τῆς στοᾶς ἐξετέθη ἀκέφαλον ἄγαλμα πεπλοφόρου, ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐκ τῆς Ἀμφιπόλεως, ὡς καὶ μετόπη μετὰ παράστασιν μάχης δύο ὀπλιτῶν τοῦ τέλους τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, προερχομένη ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Ἀμφιπόλεως.

Εἰς τὴν ἀλλήν καὶ τὴν στοᾶν τοῦ α' αἰθρίου τοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν ἐπιτύμβιοι καὶ τιμητικαὶ ἐπιγραφαὶ καὶ ἀνάγλυφα ἐκ διαφόρων ἀρχαίων πόλεων τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας (Πί ν. 427 ε) καὶ ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις καὶ ἀποκατάστασις ἐνὸς ναοσκήμου ἰωνικοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου προερχομένου ἐκ τῆς Κοινότητος Ἀγγίστης Σερρών καὶ φέροντος εἰς τὸ κέντρον τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος προτομὴν ἀνδρός, ἐσωτερικῶς δὲ καὶ κατὰ μῆκος τῶν κίωνων δάδας καὶ ὄψεις (Πί ν. 428 α).

Εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον τοῦ Μουσείου ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων, τῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων θέσεων καὶ ἀρχαίων πό-

λεων τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας - Θράκης, ἥτοι τῶν Ἀβδήρων, Μεσημβρίας Στρώμης, Γαληψοῦ, Νικησιάνης Παγγαίου, Ἀγγίστης καὶ ἐκ θέσεων τοῦ νομοῦ Σερρών.

Ἐν τέλει ἐγένετο ἡ καταγραφή καὶ ἡ τακτοποίησης ἐπὶ ρυμῶν ἐκ Dexion τοῦ ὕλικου τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου.

3. Ἔργασίαι συντηρήσεως τοῦ τείχους Καβάλας

Λόγω τῆς ἐτοιμορρόπου καταστάσεως καὶ τῶν συνεχῶν βροχῶν, κατέπεσε τμήμα τοῦ παραλιακοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς Καβάλας, ἄνωθεν τῶν τελωνειακῶν χώρων, ἐπὶ μῆκος 35 περίπου μέτρων. Δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τὸ τμήμα τοῦτο ἀνακατεσκευάσθη ἐξ ὑπαρχῆς, κατεβλήθη δὲ προσπάθεια ἀναπαλαιώσεώς του, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διαφέρῃ τῶν παλαιῶν τμημάτων τοῦ τείχους.

Β'. ΦΙΛΙΠΠΟΙ

1. Ἀνασκαφαί

Ἐξωτερικῶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Πελεκανίδη εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς κρηπίδωμα ἐκ τριῶν βαθμίδων μικρᾶς ὀρθογωνίου οἰκοδομῆς (διαστάσεις ἐξωτερικαὶ 8 × 7.65 μ. ἐσωτερικαὶ 5.44 × 4.67 μ.), μὴ ἐχούσης σχέσιν τινὰ μετὰ τὸ παλαιοχριστιανικὸν μνημεῖον¹¹. Ἡ νοτιὰ πλευρὰ τῆς οἰκοδομῆς εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ὀκταγώνου, ἡ δὲ βορεῖα πλευρὰ εἶχε ἐν μέρει ἀποκοπῆ. Ἡ κατασκευὴ τοῦ μνημείου, τὰ τεκτονικὰ γράμματα, ἅτινα παρετήρησα ἐπὶ τῶν πλίνθων τοῦ κρηπιδώματος, ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία τούτων καὶ ἡ ὑπαρξίς ταινίας ἀναθυρώσεως ἐπ' αὐτῶν μετ' ὥθησαν εἰς τὸ νὰ ἐπιχειρήσῃ μικρὰν ἔρευναν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκοδομῆς.

Κατὰ τὰς πρώτας δύο ἡμέρας εἰς βάθος ἀπὸ 0,25 ἕως 0,60 μ. ἀνευρέθησαν 527 χαλκᾶ νομίσματα βυζαντινῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ περισυνελέγησαν καὶ τινὰ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων. Παρόμοια ὄστρακα ἀλλὰ καὶ τμήματα ἀσβεστοκονιαμάτων ζωροῦ ἐρυθροῦ, κιτρίνου, φαιοῦ καὶ λευκοῦ χρώματος, ἀνευρέθησαν καὶ εἰς μεγαλύτερον βάθος. Εἰς βάθος 1.22 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὑψηλοτέρας βαθμίδος διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς καμάρας, καλυπτούσης τάφον τοῦ τύπου τῶν «μακεδονικῶν», λίαν ἐπιμελοῦς οἰκοδομῆς καὶ διαστάσεων, μῆκος 5.50 μ., πλάτους 4 μ. καὶ ὕψους 3.07 μ. (Πί ν. 429). Ἐκ τῆς καμάρας, παρὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ τάφου, εἶχεν ἀφαι-

9. Ἀ.Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1960, σ. 71 κ.ε., εἰκ. 87, 88 καὶ 89.

10. Ἀ.Κ. Ὁρλάνδου ἔ. ἀ. 1959, σ. 42, εἰκ. 40.

11. Ἀ.Κ. Ὁρλάνδου ἔ. ἀ. 1961, σ. 74, εἰκ. 76.

ρεθῆ κατά τούς ρωμαίους ἢ παλαιοχριστιανικούς χρόνους μιά πλίνθος μήκους 1.10 μ. ἀλλ' εἶχε σκεπασθῆ τὸ κενὸν διὰ σχιστολιθικῆς πλακός. Ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τούτου εἶχον διεισδύσει ἐντὸς τοῦ τάφου χρώματα, ἅτινα ἐσχημάτισαν πυραμίδα κάτωθεν τούτου. Μὴ ὑπαρχούσης ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐτέρας δυνατότητας, κατ' ἀνάγκην ἡ ἔρευνα τοῦ τάφου ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τῆς καμάρας. Διεπιστώθη, ὅτι ὀλόκληρος ἡ ἐπίχωσις ἦτο τεταραγμένη, ἀνευρέθησαν δὲ ἐντὸς αὐτῆς διεσκορπισμένα ὀστᾶ ἀνθρώπου καὶ πολλὰ χονδροειδῆ καὶ ἀνευ γανώματος ἀγγεῖα καὶ σκευὴ ὑστεροελληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἦτοι ἀμφορεῖς, ἀμφορίσκοι, χύτραι, πρόχους, σκύφοι, κυάθια, οἰνοχόη, δακρυδόχοι, πυξίδες, λύχνοι, ἀγγεῖα τοῦ εἶδους *terra sigillata*, ἀρυτήρ ἐξ ὀστοῦ κλπ.

Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ τάφου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,36 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, παραλλήλως πρὸς αὐτὸν τοποθετημένη, ἀπεκαλύφθη μαρμαρινὴ τράπεζα (διαστάσεων 1.535 × 0,520 × 0,60 μ.) ἐπὶ τῆς ἀνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας τῆς ὁποίας ὑπάρχουν τρεῖς κυκλικαὶ κοιλοτήτες (Πί ν. 430 α - β).

Πρὸς τούτοις διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς πέντε κογχῶν, μῆς ἐντὸς τοῦ βορείου τοίχου καὶ ἀνά δύο ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ, ὕψους 0,85 - 0,88, πλάτους ±0,52 καὶ βάθους 0,75 μ.. Ἐντὸς τῆς μῆς κόγχης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἀνευρέθη εἰδῶλιον γυναικός — ὕψους 0,165 μ. — φεροῦσης χειριδωτῶν χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Ὅμοιον εἰδῶλιον ἀνευρέθη καὶ πρὸ τῆς ἐτέρας κόγχης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς κόγχας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς τέφρας, ἀνθράκων καὶ τῶν ὀστέων κεκαυμένων.

Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου, πλάτους 0,985, βάθους 1.27 καὶ ὕψους 1.61 μ. καλύπτεται ὑπὸ καμάρας ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, εἶναι δὲ κεκλεισμένη ἐξωτερικῶς ὑπὸ μονολιθικῆς πλακός μαρμάρου, ὕψους 3,90, πλάτους 1.11 καὶ πάχους 0,14 μ.

Διενηργήθη πρὸς τούτοις περιορισμένη, λόγῳ τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς πλακοστρώσεως τοῦ ὀκταγώνου, ἔρευνα εἰς τὸν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου χώρον καὶ εἰς βάθος ἀνω τῶν 4 μέτρων, ἔνθα διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς μωσαϊκοῦ διαπέδου κάτωθεν τῆς πλακοστρώσεως. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἔρευνα ἀνεστάλη προσωρινῶς. Πλὴν τῶν ὀστράκων ἐλληνιστικῶν ἀγγείων, τμήματος εἰδωλίου, ὁμοίου πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τοῦ τάφου, καὶ ἀριθμοῦ τινος χαλκῶν νομισμάτων, ἅτινα περισυνελέγησαν ἐνταῦθα, ἀνευρέθη καὶ τμήμα ἐκ τοῦ ἐχίνου δωρικοῦ κιονοκράνου.

Τὸ πλέον ἀξιόλογον ὁμῶς εὑρημα ἦτο ἡ ἀνεύ-

ρεσις ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ, ἀλλὰ δυτικῶς τοῦ ἄξονος τῆς εἰσόδου, μικροῦ κιβωτισοσχήμου τάφου, ἀποτελουμένου ἐκ τεσσάρων καθέτων πλακῶν μαρμάρου πάχους 0,17 - 0,22 μ. (ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ τάφου 1.19 × 0,62 × 0,59) καλυπτομένου ὑπὸ σαρματοῦ μαρμαρίνου καλύμματος (διαστ. 1.37 × 0,76) (Πί ν. 431 β). Ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τοῦ καλύμματος εἶναι κεχαραγμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ:

ΕΥΗΦΕΝΗΣ ΕΞΗΚΕΣΤΟΥ

καὶ κάτωθεν αὐτοῦ μία εἰσέτι λέξις μετὰ λέξιν [---] ΝΟΣ, ἡ ἀνάγνωσις τῆς ὁποίας, λόγῳ τῶν ἐπικρατουσῶν ἐντὸς τοῦ τάφου συνθηκῶν καὶ τοῦ σκοπού, δὲν ἦτο δυνατὴ. Τὰ γράμματα, ὕψους 0,33 - 0,38 μ., εἶναι ἐπιμελῶς κεχαραγμένα καὶ ἀνήκουν εἰς τούς περὶ τὸ μέσον τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος χρόνους.

Ὁ τάφος ἦτο ἀσύλητος, περιεῖχε δὲ πολὺτιμα χρυσᾶ εὐρήματα. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν στέφανος ἐκ φύλλων δρυός, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, διάδημα μετ' ἔκτυπον γραμμικὴν διακόσμησιν (ἐκ τοῦ διαδήματος κρέμονται μικραὶ ἀλύσεις, πλακίδιον μετ' ἔκτυπον μορφήν γυναικός ὡς καὶ στρογγύλον ἔλασμα), ἔλλειψοειδὲς ἔλασμα μετὰ παράστασιν λυρωδοῦ ἐρωτιδέως, πιθανῶς ἐκ πόρπης, στρογγύλον ἔλασμα μετὰ παράστασιν μακεδονικῆς ἀσπίδος, ἔλλειψοειδὲς ἔλασμα μετὰ διακόσμησιν περρωτοῦ κεραυνοῦ, ἐπίμηκες ἔλασμα μετὰ διακόσμησιν ἀνθεμίου καὶ ἐλίκαν, ἀπλοῦν ἐνώπιον μετὰ κοκκιδωτῆν διακόσμησιν, φέρον ἐρυθρόν λίθον καὶ λεπτότατα σύρματα ἐκ χρυσοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω κοσμημάτων, ἐντὸς τοῦ τάφου, ὑπῆρχον τρία μελαμβαφῆ πινάκια, εἰς μελαμβαφῆς λύχνος μετὰ ἀνάγλυφον διακόσμησιν, ἀνήκων εἰς τούς περὶ τὸ 250 π.Χ. χρόνους, δακρυδόχος, λάγηνος, δύο ἀργυραὶ βελόνας καὶ μία χαλκῆ στλεγγίς (Πί ν. 431 α).

Ἡ παρουσία ἐνὸς λίαν ἀξιολόγου «μακεδονικοῦ» τάφου τοιούτων διαστάσεων καὶ τοιαύτης κατασκευῆς εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας πόλεως, δεικνύει ὅτι οὗτος δὲν ἀνήκει εἰς κοινὸν θνητὸν ἀλλ' εἰς ἐπίσημον ἄνδρα τῆς πόλεως ἢ ἥρωα. Ἐπὶ πλέον διεπιστώθη, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλοῦ μακεδονικοῦ τάφου ἀλλὰ περὶ ἥρωου, οὐχὶ συνήθους μορφῆς, δεδομένου ὅτι ἄνωθεν τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου ὑπάρχει μικρά, ναόσχημος, προφανῶς, οἰκοδομή, ἐκ τῆς ὁποίας διεσώθη τὸ κρηπίδωμα.

Δυστυχῶς οὔτε ἡ χρονολογία τοῦ τάφου οὔτε τὰ εὑρήματα καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ἐπιτρέπουν τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἥρωου εἰς τὸν οἰκιστὴν τῆς

πόλεως. Ἀνήκει λοιπὸν τὸ μνημεῖον τοῦτο εἰς ἄγνωστον ἥρωα ἢ ἐπίσημον ἄνδρα τῶν Φιλίππων τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἐτάφησαν περισσότεροὶ νεκροί.

2. Ἀναστηλώσεις

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1963 αἱ ἀρξάμεναι πρὸ διετίας ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι εἰς τὰ μνημεῖα τῶν Φιλίππων. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεκατεστάθη καὶ συνεπληρώθη τὸ θύρωμα τῆς εἰσόδου τοῦ παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς βασιλικῆς Β' παρεκκλησίου, ἀρχικῶς διακονικοῦ¹², ἀπομακρυνθέντων τῶν σιδηρῶν δοκῶν καὶ τῆς τιμεντοκοινίας, ἅτινα ἐβλαπτον τὴν αἰσθητικὴν ἐμφάνισιν τῆς εἰσόδου (Πί ν. 432 α). Πρὸς τοῦτοις ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν αἰ δύο μονολιθικαὶ παραστάδες τῆς εἰσόδου τῶν βεσπασιανῶν τῶν Φιλίππων (Πί ν. 432 γ).

Μεγάλης ἐκτάσεως ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ μῆκος τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ forum, ἐνθα συνεπληρώθησαν βάσεις ἢ τμήματα τοῦ στυλοβάτου (Πί ν. 433 γ - δ) καὶ ἀνεστηλώθησαν ἕτεροι ἑπτὰ κίονες (ἦτοι 10 ἐν συνόλῳ) καθ' ὄλον τὸ μῆκος τῆς προσόψεως τῆς στοᾶς (Πί ν. 433 α - β).

3. Μουσεῖον

Ἀποπερατωθεῖσων τῶν ἐργασιῶν ἀνεγέρσεως τοῦ Μουσείου Φιλίππων (Πί ν. 428 β) καὶ ἐπικειμένης τῆς παραδόσεώς του εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν, μετεφέρθησαν εἰς αὐτὸ τὰ γλυπτὰ καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Φιλίππων, ἅτινα ἐξετίθεντο ἢ ἐφυλάσσοντο μέχρι τοῦδε εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας, προκειμένου μετὰ τὴν παράδοσιν νὰ ἀρχίσουν αἱ ἐργασίαι ἐκθέσεως.

Γ'. ΤΥΜΒΟΣ ΝΙΚΗΣΙΑΝΗΣ

Συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἡ ἀρξάμενη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1959 ἔρευνα τοῦ μεγάλου τύμβου Νικησιάνης (Παγγαίου) ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἕξ τάφοι τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων βασιλέων Φιλίππου Β' καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου¹³.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἠρευνήθη ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ τύμβου ἐκ τῆς περιφέρειας πρὸς τὸ κέντρον διὰ τῆς ἀποκομιδῆς τῶν χωμάτων μακρὰν τοῦ τύμβου. Ἡ ἐπιχώσις τοῦ τύμβου ἀνεσκάπτετο μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῶν πέριξ ἀγρῶν περίπου, ἐν

συνεχεῖα δὲ ἠρευνᾶτο τὸ ἔδαφος διὰ στενῶν τάφρων, διανοιγομένων καθ' ὄλον τὸ μῆκος τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰς τὰς διαδοχικὰς τομὰς τῆς ἐπιχώσεως παρατηρήθησαν ἴχνη καύσεως, σωροὶ ἀργῶν λίθων, καθιζήσεις, στρώσις χαλίκων, ὀλίγα ὀστᾶ ζώου καὶ μικραὶ ὀπαι, πιθανῶς χοῶν.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν περισυλλέγησαν ὀλίγα ὄστρακα χονδροειδῶν χειροποιήτων ἀγγείων ὡς καὶ μελαμβαφῆ ὄστρακα, μικρὸν χαλκοῦν ἔλασμα μὲ μορφήν πτηνοῦ — μῆκος 0,059 μ. — ἀκαθορίστου ἐποχῆς καὶ μικρὰ χαλκῆ λαβὴ ἀγγείου.

Ἐγγὺς τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου καὶ εἰς βάθος 1.20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας κάτωθεν κεράμων, ἀνευρέθη μελαμβαφῆς λύχνος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐγγὺς τοῦ σημείου ἀνευρέσεως τούτου παρατηρήθησαν σωρὸς ἀργῶν λίθων, σαφῆ ἴχνη τέφρας καὶ δύο ὀπαι χοῶν. Εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τύμβου καὶ ἐγγὺς τῆς διαπιστωθείσης καθιζήσεως τῆς ἐπιχώσεως, ἀνευρέθη ἀκέραιον ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον μὲ διακόσμησιν ἀνθεμίου — ὕψους 0,083 μ. — τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος. Τάφοι δὲν ἀνευρέθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο.

Δ'. ΜΟΝΗ ΕΙΚΟΣΙΦΟΙΝΙΣΣΗΣ ΠΑΓΓΑΙΟΥ

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Παγγαίου κειμένην Ἰερὰν Μονὴν τῆς Εἰκοσιφοινίσσης (Πί ν. 434 α), δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Δημ. Λαζαρίδη ἐγένοντο μεγάλης ἐκτάσεως ἐργασίαι συντηρήσεως, αἵτινες διήρκεσαν ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου π.ἔ. Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐγένοντο εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς, εἰς τὰ ἐρείπια τῶν διαφόρων κτισμάτων πέριξ αὐτῆς, καὶ εἰς τὰ παρεκκλήσια τῆς Ἁγίας Βαρβάρας καὶ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων.

1. Καθολικόν

Διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς στεγανότητος τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς καὶ τῆς παρεμποδίσεως εἰσροῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, ἐγένετο τμηματικὴ ἀνάσχυσις ὄλων τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν τῆς στέγης (Πί ν. 435 α). Διεπιστώθη, ὅτι αἱ δοκοὶ καὶ ἡ ὑπόλοιπος ξυλεία τῆς ὀροφῆς εἶχον ἀποσαθρωθῆ καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως τῆς στέγης. Ὡς ἐκ τούτου ἀντικατεστάθη ἡ ξυλεία τῆς ὀροφῆς καὶ ἐτοποθετήθη ἐκ νέου ἡ σχιστολιθικὴ πλακόστρωσις τῆς στέγης (Πί ν. 435 δ). Πρὸς τοῦτοις ἀντικατεστάθησαν τὰ ἐφθαρμένα ἢ φέροντα ὀπὰς ἐλάσματα μολύβδου τῶν τρούλλων καὶ τῆς στέγης (Πί ν. 435 α).

Ἐργασίαι συντηρήσεως ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τῆς

12. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine Orientale*, σ. 445, πίν. XLV.

13. Α.Κ. Ὀρλάνδου ἔ. ἀ. 1959 σ. 44 κ. ἔ., 1960 σ. 77 κ. ἔ., 1961 σ. 72 κ. ἔ., 1962, σ. 65 κ. ἔ.

ξυλογλύπτου όροφης του γυναικωνίτου του καθολικού και των παρακειμένων εις αυτό δύο παρεκκλησίων, δι' αφαιρέσεως των πιεζόντων την όροφήν μπάζων και διά τής στερεώσεως ή άντικαταστάσεως ένίων έφθαρμένων πήχεων.

Έν τέλει έγένετο άρμολόγησις διά τσιμεντοκονίας του έξωτερικώς του Έρου πλακοστρώτου δαπέδου διά την προστασίαν του Έρου από τής ύγρασίας και τής διεισδύσεως των όμβρίων ύδάτων.

Αί έργασίαι συντηρήσεως του καθολικού έγένοντο υπό την άμεσον και συνεχή επίβλεψιν του τριτοετους φοιτητου τής Πολυτεχνικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Έλευθερίου Έμμανουηλίδη.

2. Συντήρησις έρειπίων Μονής

Πέριξ του καθολικού, έντός του αύλογύρου τής Μονής, υπήρχον διάφοροι οικοδομαί, αίτινες έπυρπολήθησαν κατά την διάρκειαν του τελευταίου παγκοσμίου πολέμου. Έκ των οικοδομών τούτων διεσώθησαν λίαν σημαντικά και έντυπωσιακά έρειπια, ήτοι τοξοστοιχίαι, κλιμακοστάσια, τοίχοι, πυλώνες κλπ. (Πί ν. 434 γ). Τά διασωθέντα έρειπια είχαν άμεσον ανάγκην έργασιών συντηρήσεως διά νά μη καταρρεύσουν, καθ' όσον παρουσίαζον διογκώσεις, άποκλίσεις και ρήγματα. Πρός τούτους λόγω τής άποτεφρώσεως των ξυλοδεσιών των τοίχων ή στατικότης τούτων ήτο έπισφαλής, όλόκληρος δέ αναλημματικός τοίχος μήκους 15 περίπου μέτρων και δύο τόξα τοξοστοιχίας, είχαν καταρρεύσει κατά τό πρόσφατον παρελθόν (Πί ν. 435 β).

Διά των έκτελεσθεισών έργασιών συντηρήσεως, άντικατεστάθησαν αί άπηνθρακωμένα ξυλοδεσιά, άποκατεστάθησαν εις την άρχικην μορφήν των οί τοίχοι και τά τόξα, καταβληθείσης προσπαθείας αναπαλαιώσεως των νέων τμημάτων (Πί ν. 435 γ-ε), έγένετο συντήρησις τής καμάρας του έσωτερικού πυλώνος τής Μονής και μετεφέρθη έκτός του αύλογύρου ίκανή ποσότης μπάζων και άπορριμάτων, άτια είχαν συσσωρευθή έντός των έρειπίων.

3. Παρεκκλήσιον Άγίας Βαρβάρας

Έγγυς τής νοτίας πλευράς του καθολικού τής Μονής υπάρχει τό μικρόν παρεκκλήσιον τής Άγίας Βαρβάρας (Πί ν. 434 β). Η στέγη τούτου ήτο κατά μέγα μέρος κατεστραμμένη και εκ των όμβρίων ύδάτων υπέστησαν σοβαράς ζημίας αί τοιχογραφίαι του παρεκκλησίου. Έγένετο και ένταυθα έπισκευή ή άντικατάστασις των έφθαρμένων δοκών τής στέγης και έτοποθετήθησαν εκ

νέου αί σχιστολιθικαί πλάκες μετά την άπομάκρυνσιν εκ ταύτης λαμαρινών και κεράμων ευρωπαϊκού τύπου, χρησιμοποιηθεισών κατά πρόχειρον έπισκευήν τής στέγης.

4. Παρεκκλήσιον Άγίων Άναργύρων

Βορείως και έξω του περιβόλου τής Μονής, εις τό κοιμητήριον αύτης, υπάρχει τό παρεκκλήσιον των Άγίων Άναργύρων. Τούτο είναι μικρά μονόκλιτος βασιλική, διασώζουσα λίαν ένδιαφερούσας τοιχογραφίας του 18ου αϊδωνος, ίσως και παλαιότερας, αίτινες όμως υπέστησαν σοβαράς ζημίας, λόγω τής τελείας έγκαταλείψεως του μνημείου. Έγένοντο και ένταυθα έργασίαι συντηρήσεως τής στέγης προς επίτευξιν τής στεγανότητος, συνεπληρώθησαν έξωτερικώς αί έλλείπουσαι πλίνθοι εκ του διακόσμου τής άψίδος, έπεσκευάσθη ή κλίμαξ του παρεκκλησίου και έτοποθετήθη ξυλίνη θύρα εις την είσοδον αυτού.

Ε. Θ Α Σ Ο Σ

1. Έργασίαι συντηρήσεως

Δαπάναις τής Έπηρεσίας Άρχαιοτήτων και Άναστηλώσεως έγένοντο έργασίαι συντηρήσεως των άρχαιολογικών χώρων τής Θάσου. Πρός τούτους διεμορφώθη ή προς τό θέατρον προσπέλασις διά τής κατασκευής νέας άνέτου άτραπου, εις την όποιαν έχρησιμοποιήθησαν σχιστόλιθοι. Η μελέτη τής άτραπου έγένετο υπό τής αρχιτέκτονος του Τ.Α.Π.Α. δ. Μαρίας Φίλιππα, ήτις είχε και την άρχιτεκτονικήν επίβλεψιν του έργου.

2. Άνασκαφικαί έρευναί

Κατά την διάρκειαν κοινοτικών έργασιών άποχωματώσεως και διαμορφώσεως τής πλατείας τής Σκάλας Σαυτήρος Θάσου άνευρέθησαν τοίχοι αρχαίας οικοδομής. Διά του τεθέντος υπό τής Κοινότητος εις την διάθεσιν τής Έφορείας Άρχαιοτήτων μικρού αριθμού έργατών, έπεχειρήθη ένταυθα μικρά σκαφική έρευνα διά τόν καθαρισμόν των άνευρεθέντων τοίχων. Διά τής έρέυνης διεπιστώθη, ότι πρόκειται περι λουτρώνος, ρωμαϊκών προφανώς χρόνων, άποκαλυφθέντος του ύποκαύστου τούτου. Τό άποκαλυφθέν τμήμα του κτηρίου έχει μήκος 7.93 μ. και πλάτος 7.66 μ. Εις την ανατολικήν πλευράν αυτού φέρει μικράν έλλειπσοειδή κόγχην, άκτίνας ±0,98 μ. Έντός του χώρου του ύποκαύστου άπεκαλύφθησαν 13 πεσσοί εκ στρογγύλων πλίνθων και 4 τετραγώνου τομής. Η έρευνα του λουτρώνος θά πρέπει νά συνεχισθί εις τό μέλλον.

ΔΗΜ. Ι. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Α Β Δ Η Ρ Α

Ἡ ἀπὸ ἐτῶν ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαιο-
λογικοῦ χώρου Ἀβδήρων¹ συνεχίσθη τὸν Δεκέμ-
βριον τοῦ 1963 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου
Δ. Λαζαρίδη μετὰ τὴν συμμετοχὴν τῶν Ἐπιμελη-
τῶν Ἀ. Βαβρίτσα καὶ Κ. Ρωμιοπούλου.

Πλὴν τῆς συνεχισθείσης ἀνασκαφικῆς ἐρεῦ-
νης εἰς τὰς παλαιὰς τάφους πρὸς ἐξακρίβωσιν
τῆς διαρθρώσεως τοῦ τμήματος τούτου τῆς πό-
λεως, ἐγένοντο ἐρευναι καὶ δοκιμαστικαὶ τομαὶ
εἰς διαφόρους τοποθεσίας τοῦ ἐκτεταμένου ἀρ-
χαιολογικοῦ χώρου τῶν Ἀβδήρων Β. καὶ ΒΔ.
τοῦ παλαιοῦ τοιμέως. Ἐξ αὐτῶν δύο παρουσία-
σαν ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον λόγῳ τῆς ἀνευρέ-
σεως συστάδων τάφων τοῦ τέλους τῆς ἀρχαϊκῆς
ἐποχῆς, τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Αἱ θέσεις
αὗται εἶναι ὁ Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζλάρ-
Τεπέ) καὶ ὁ Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν-Τεπέ).

Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς τῶν παλαιῶν ἀνα-
σκαφῶν (1950 - 56 καὶ 1961).

Λόγῳ τῶν δυσμενῶν καιρικῶν συνθηκῶν αἱ
ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι διεξήχθησαν δυσχερῶς
καὶ οὕτω τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦσαν ἰδιαίτε-
ρῶς ἀξιόλογα. Ἀναφέρομεν κατωτέρω τὰ κυριώτε-
ρα ἐξ αὐτῶν:

Α'. ΠΑΛΑΙΟΣ ΤΟΜΕΥΣ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

1. Οἰκία μωσαϊκοῦ δελφίνων²

Κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς παλαιᾶς τάφρου, ἐνθα
εἶχεν ἐπισημανθῆ τμήμα ἑλληνιστικῆς οἰκίας μετὰ
μωσαϊκοῦ δαπέδου, ἀνευρέθη γωνία ἐτέρου οἰ-
κοδομήματος ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐκ πωρί-
νων δόμων (Πί ν. 436 γ), σφωζομένη εἰς ὕψος
1,20 μ. Μεταξὺ τῆς γωνίας τοῦ νέου κτηρίου καὶ
τοῦ φρέατος τῆς παλαιᾶς οἰκίας ἀπεκαλύφθη τμή-
μα ὑπονόμου, μήκους 3.80 μ. καὶ πλάτους 1.10 μ.
(Πί ν. 436 β). Πιθανὸν τὸ μεταξὺ τῶν δύο οἰ-
κοδομῶν διάστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει πλάτος 6 μ.,
νὰ ἦτο ὁδός. Κατὰ τὴν ἐρευναν εὐρέθησαν ἀρ-
κετὰ ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων, ὀλίγα τύπου
West - Slope καὶ ἀρκετὰ τεμάχια μονοχρῶμων ἑλ-
ληνιστικῶν ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ πλέον
ἐνδιαφέροντα εἶναι τεμάχια φιαλιδίων καὶ πινακίων
με ἐμπέστον διακόσμῃσιν ἀνθεμίων, τοῦ δευτέ-
ρου ἡμίσεος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

2. Τάφος II (ΑΔ 17 (1961 - 62) : Χρονικὰ σ. 247)

Ὁ ἀνευρεθεὶς τὸ 1961 ἐπιμελῶς ᾠκοδομημένος
τοιχὸς κτηρίου (Πί ν. 436 δ, 437 α - β) διηρευ-
νήθη ἔτι περισσύτερον κατὰ μήκος καὶ κατὰ πλά-

τος καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 14.50 μ. χωρὶς νὰ
εὐρεθῆ ἡ ἀπόληξις του, ἐνῶ παραλλήλως διεπλα-
τύνθη ἡ τάφος II ἀνατολικῶς φθάσασα τὰ 5 μ.
περίπου. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο διεπιστώθησαν λεί-
ψανα μεσοτοιχῶν ἐξ ἀκανονίστων λίθων. Κατὰ
τὴν διεύρυσιν τῆς τάφρου εὐρέθησαν εἰς βάθος
0,30 - 0,50 μ. διεσκορπισμένα ὄστᾶ μεταγενεστέ-
ρων ταφῶν, ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1961. Πλὴν τῆς δια-
πιστώσεως, ὅτι ὁ τοίχος συνεχίζεται πρὸς βορ-
ρᾶν καὶ νότον, οὐδὲν νεώτερον στοιχεῖον προσε-
τέθη διὰ τὴν χρονολόγησιν του, ἀλλωστε ἡ ἀνά-
βλυσις ἀφθόνου ὕδατος δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἰς βά-
θος ἐρευναν. Τὰ πλέον ἀξιόλογα εὐρήματα ἦσαν
μικρὰ μαρμαρινὴ κεφαλὴ γενειοφόρου ἀνδρὸς
ἐπιμελοῦς ἐργασίας (ΑΜΚ 569 Α) καὶ τμήμα ἐνε-
πιγράφου λίθου. Σφύζονται τὰ γράμματα: ΓΥΣΛΛΑ
(ΑΜΚ 567 Α). Ἐπίσης πέντε χαλκᾶ νομίσματα καὶ
τρεις ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων. Τὰ ἀνωτέρω
εὐρέθησαν εἰς τὰ χῶματα ἐπιχώσεως (μᾶζα).

3. Τάφος ἑλληνιστικοῦ κτηρίου

Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις καὶ διαπλάτυνσις τῆς
παλαιᾶς τάφρου κατὰ 5.40 μ. νοτιῶς τοῦ τοίχου,
ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ τοίχος ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 10.30
μ. Εὐρέθησαν ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῆς
καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐξ χαλκᾶ νομίσματα.

4. Ἀποθήκη ἀμφορέων³

Ἐγένετο ἐπίσης ἀποχωμάτωσις τῆς παλαιᾶς
τάφρου καὶ ἀπεκαλύφθησαν μεσότοιχοι κτηρίου
εἰς βάθος 1.80 μ. Εἰς βάθος 1 - 1.40 μ. εὐρέθησαν
πέντε κεφαλαὶ γυναικείων εἰδωλίων καὶ μία μαρμα-
ρινὴ κεφαλὴ ἀγαλματίου γυναικὸς (ΑΜΚ 570 Α),
ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς,
ὡς καὶ πέντε χαλκᾶ νομίσματα.

5. Περιοχὴ Ἀγίου Παντελεήμονος

Κατὰ τὴν γενομένην δενδροφύτευσιν κατὰ
τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, εἰς
μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ τοιμέως (Β.
καὶ ΒΑ. αὐτοῦ), ἐπεσημάνθησαν τάφοι ρωμαϊκῆς
ἐποχῆς. Ἐξ αὐτῶν ἠρευνήθησαν πέντε τάφοι κι-
βωτιόσχημοι, ἐκτισμένοι διὰ καλῶς πελεκημένων
μεγάλων πωρίνων πλακῶν, οὔτινες πλὴν τῶν σκε-
λετῶν δὲν περιεῖχον κτερίσματα (Πί ν. 438 γ).

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν, εἶχονεν
τὴν εὐκαιρίαν κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς νέας ὁδοῦ
Ἀβδήρων - ἀρχαιολογικοῦ χώρου (παραλίας) νὰ
ἐρευνησῶμεν δύο κεραμοσκεπεῖς τάφους καὶ ἓνα
κιβωτιόσχημον, ἐκτισμένον διὰ πωρίνων πλακῶν.
Οὐδὲν κτερίσμα περιεῖχον. Οὗτοι εὐρέθησαν εἰς

1. ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικὰ, σ. 245 κ.έ.

2. ΠΑΕ 1955, σ. 161 καὶ ΠΑΕ, 1956, σ. 139

3. ΠΑΕ 1956, σ. 139.

τάς παρυφάς του λόφου του Ἁγίου Παντελεήμονος εἰς θέσιν ὅπου εἶχεν ἐπισημανθῆ καὶ παλαιότερον ἢ ὑπαρξίς τάφων. Ἡ μηχανικὴ ἐργασία τῆς διανοιξέως τῆς ὁδοῦ διὰ προωθητήρος ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν ὠρισμένων ἐκ τῶν τάφων καὶ πιθανώτατα καὶ ἄλλων ἐρειπίων. Ἐκ παραλλήλου, εἰς τὴν ἰδίαν τοποθεσίαν, εἰς ἐπίπεδον βαθύτερον τῶν τάφων, ἀπεκαλύφθη μικρὸν τμήμα οἰκοδομῆς, πιθανὸν χριστιανικοῦ ναοῦ, σῶζον ἀψιδωτὸν τοῖχον καὶ πλακόστρωτον δάπεδον (Πί ν. 438 β).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν ἐπισημοποιήθημεν παρὰ τοῦ ἀγρότου Δ. Χατζοπούλου, ὅτι ἀνευρέθη τυχαίως κατὰ τὴν ἄροσιν ψηφιδωτὸν δάπεδον εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Β. Καραπαναγιώτη (βορείως τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος). Οὗτος προσεκόμισε καὶ τεμάχιά τινα τούτου. Κατόπιν τούτου διεξήχθη πρόχειρος ἔρευνα ἐκ τῆς ὁποίας διεπιστώθη, ὅτι τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον ἀνήκεν εἰς οἰκίαν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἀπεκαλύφθη χώρος τῆς οἰκίας, διαστ. 5 μ. × 4.70 μ., εἰς τὸν ὅποιον ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς παραστάσεως κατεστράφη, ἀλλὰ ἐσώθη μέρος τοῦ περιβάλλοντος ταύτην διακοσμητικοῦ πλαισίου, ἀποτελούμενον ἀπὸ ζώνας σπειρομαϊάνδρων καὶ μαϊάνδρων ἐκ λίθων κυανῶν, ἐρυθρῶν, λευκῶν, μελανῶν καὶ πρασίνων, ὡς καὶ ζώνης ἐπεστρωμένης διὰ θραυσμάτων κεραμῶν (Πί ν. 436 α, 437 γ - δ).

Β'. ΛΟΦΟΣ ΤΩΝ ΛΑΓΩΝ (ΤΑΟΥΣΑΝ - ΤΕΠΕ)

Δύο χιλιόμετρα περίπου βορείως τοῦ παλαιοῦ τομέως ἀνασκαφῶν, ἐντὸς πεδινῆς ἐκτάσεως, διακρίνονται σποραδικῶς μικροὶ γήλοφοι, οἵτινες περιέχουν τάφους. Οἱ τάφοι εἶναι συνήθως λαρνακοειδεῖς ἐκ πωρίνων πλακῶν, καλύπτονται δὲ ὑπὸ μικρᾶς ἢ μεγάλης ἐπιχώσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας συχνάκις ἀπαντᾶται τέφρα (καῖσις κτερισμάτων). Ἐγένοντο δοκιμαστικαὶ τομαὶ εἰς μερικοὺς λοφίσκους, ἐκ τῶν ὁποίων διεπιστώθη, ὅτι πρόκειται περὶ ταφῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἢ ἴσως καὶ τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἐνεκα τοῦ περιορισμένου χρόνου ἠρευνήθη συστηματικῶς μόνον εἰς μικρὸς μαστοειδῆς λόφος (Πί ν. 437 ε - ζ'). Ἐγένετο μία τομὴ ἀπὸ τὴν περιφέρειαν πρὸς τὸ κέντρον τοῦ λόφου (Πί ν. 438 α), παρ' ὅλα ταῦτα τάφος δὲν ἀνευρέθη, ἀλλὰ μόνον ὄστρακα ἀγγείων τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἰς τὰ χῶματα τῆς ἐπιχώσεως. Τινὰ ἐξ αὐτῶν συνεκολλήθησαν καὶ ἔδωσαν μερικά ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων. Οὕτω εἰς βάθος 1.20 - 1.40 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου εὐρέθη μελαμβαφῆς λήκυθος (ΑΜΚ 1789 Α) ὕψους 0,256 μ. πιθανὸν

τύπου Beldam Group⁴. Ἐλλείπουν μικρὰ μέρη τοῦ σώματος (Πί ν. 441 β). Παράστασις τεθρίπκου πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ γυναικεῖαν μορφήν ὡς ἠνίοχον, παραπλευρῶς μορφή κρατοῦσα λύραν, πλησίον τῶν ἵπων ἑτέρα γυναικεῖα μορφή ἐστραμμένη πρὸς αὐτὰς καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἵπων ἰστάμενος γέρον τὰς ὑποδέχεται. Ὑπεράνω τῆς παραστάσεως ζώνη μὲ μαιάνδρους. Εἰς τὸ ἴδιον βάθος περίπου εὐρέθη ὕδρια (ΑΜΚ 1792 Α) ἀποτελεσθεῖσα ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκολληθέντων, ὕψους 0,455 μ., ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου, μὲ διακόσμησιν ἐκ ταινιῶν καὶ καμπύλων γραμμῶν ὡς καὶ ζώνης μὲ σειρὰν στιγμῶν εἰς τὸν λαιμὸν (Πί ν. 441 α). Ἐπίσης συνεκολλήθησαν δύο κύλικες, τύπου ἰωνικοῦ, τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (ΑΜΚ 1790 Α καὶ 1791 Α).

Γ'. ΛΟΦΟΣ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ (ΚΙΖΑΛΑΡ - ΤΕΠΕ)

Τέσσαρα χιλιόμετρα βορειοδυτικῶς τοῦ παλαιοῦ τομέως εὐρίσκεται εἰς τὰς παρυφάς λόφου νεκροταφείου τοῦ 5ου - 4ου αἰ. π.Χ. Εἰς τὴν ἀνασκαφείσαν ἔκτασιν διεπιστώθη ὅτι εἶχον τελεσθῆ ἀδιακρίτως καύσεις καὶ ἐνταφιασμοὶ νεκρῶν. Ἔχομεν ἀναλυτικῶς τὰ ἐξῆς εἶδη ταφῶν:

α) *καῖσις τοῦ νεκροῦ* καὶ ἐν συνεχείᾳ τοποθέτησις τῆς τέφρας καὶ τῶν ὀστέων ἐντὸς ἀγγείου (κάλπιδος) (Πί ν. 438 ζ').

β) *πυρά*, ἦτοι λάκκος, ἐνθα ἐκάθη ὁ νεκρὸς, μὲ τὰ ὑπολείμματα τῆς καύσεως συνήθως θραύσματα ἀγγείων, ὀστᾶ καὶ τοὺς ἄνθρακας.

γ) *ἐνταφιασμός* ἐντὸς πηλίνων λαρνάκων καλυπτομένων ὑπὸ πηλίνων πλακῶν μετὰ λίαν πενιχρῶν κτερισμάτων (Πί ν. 438 δ - ε).

Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐπισημάνσιν τοῦ νεκροταφείου ἔδωκεν ἡ τυχαίως ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν ἄροσιν παρὰ τοῦ ἰδιώτου Λ. Καρακατσάνη ἐρυθρόμορφος ὕδρια, ἣτις ἐχρησίμευσε ὡς τεφροδόχος κάλπη, ἐναποθεμιμένη ἐντὸς πίθου μετὰ πλατέος περιχειλώματος. Τόσον ἡ ὕδρια, ὅσον καὶ ὁ περιέχων ταύτην πίθος ἐθραύσθησαν καὶ διεσκορπίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἀρότρου.

Ἡ ὕδρια (ΑΜΚ 1793 Α) σῶζει τὸ πῶμά της καὶ ἔχει ὕψος 0,385 μ., ἀποτελεσθεῖσα ἐκ πολλῶν τεμαχίων συγκολληθέντων (Πί ν. 439 - 440).

Παράστασις μὲ σκηνὴν γυναικωνίτου: Γυνὴ καθήμενη ἐπὶ κλισμοῦ, προτείνουσα ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας παίζει μὲ τὰ «κουβάρια» τοῦ νήματος⁵. Ὅπισθεν τοῦ κλισμοῦ καὶ ἔμπροσθεν της ἀνά εἰς

4. Βλ. Haspels, Attic Black-Figured Lekythoi

5. Θεματογραφικῶς καὶ ἐρμηνευτικῶς συγγενῆς παράστασις πρὸς λήκυθον τοῦ ζ. τοῦ Ἰκάρου, Σ. Καρούζου JHS 64, σ. 42 καὶ πίν. VI β. Περὶ τοῦ θέματος γενικώτερον βλ. Σ. Χαριτωνίδη, ΑΕ 1958, σ. 63 - 64.

κάλαθος πλήρης νημάτων. Ἐκατέρωθεν ταύτης ἴστανται, ἐστραμμένοι πρὸς τὴν καθημένην, ἀνά δύο γυναῖκες φέρουσαι χιτῶνα καὶ ἱμάτιον. Ἡ πλησιέστερον ἴσταμένη ὀπισθεν τῆς καθημένης γυναϊκὸς κρατεῖ κιβωτίδιον. Ἄνω (ἐπὶ τοῦ τοίχου) ἀνηρτημένα ἀντικείμενα — στέφανος καὶ τεμάχιον ὑφάσματος. Τεχνολογικῶς ἡ παράστασις εὐρίσκεται ἐγγὺς ὀρισμένων ἔργων τοῦ ζ. τοῦ Πηλέως, ἀνήκοντος εἰς τὸν κύκλον τοῦ Πολυγνώτου⁶. Εἰδικώτερον ἡ καθημένη μορφή τῆς ὑδρίας ὁμοιάζει πρὸς τὴν καθημένην Τερψιχόρην τοῦ ἀμφορέως τοῦ Λονδίνου ἀριθ. Ε 271⁷, ἐπίσης αἱ ὑπόλοιποι μορφαὶ ὁμοιάζουν πρὸς ἐκεῖνας τῆς ὑδρίας Ἀθηνῶν ἀριθ. 12883 καὶ τοῦ ἀμφορέως τῆς Ferrara T 422⁸. Χρονολογεῖται περὶ τὸ 430 - 420 π.Χ.

Συνολικῶς ἀνεσκάφησαν δέκα τάφοι ἐκ τῶν ὁποίων: α) δύο λάρνακες καλυπτόμεναι ὑπὸ πηλίνων πλακῶν, μετρίας διατηρήσεως, περιέχουσαι πενιχρὰ κτερίσματα. Ἡ μία, διαστ. 1.30 × 0,40 μ., περιεῖχε ληκύθιον καὶ δύο εἰδώλια ἐρωτιδέων (ΑΜΚ 978⁹), λίαν ἐφθαρμένα (Πί ν. 441 γ). Ἡ δευτέρα, διαστ. 1.48 × 0,40 μ., περιεῖχε δύο ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια λίαν ἐφθαρμένα, ἐν νόμισμα (ὄβολόν) καὶ μίαν χρυσῆν χάνδραν περιδεραιῶν. β) Μία τεφροδόχος χαλκῆ κάλπικς ἀπλῆ ἄνευ διακοσμῆσεως, εἰς κατάστασιν διαλύσεως καὶ γ) ἕξ λάκκοι - πυραὶ περιέχοντες τέφραν ἀναμειγμένην μετὰ τῶν ὀστέων ὡς καὶ θραυσμάτων ἀγγείων τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. π.Χ. (ἦτοι ληκύθια, κυάθια, κανθάρους κλπ.).

Ἀξιοσημεῖωτον, ὅτι εἰς ὅλους τοὺς τάφους ἡ ἐπιχώσις ἦτο ἐλαχίστη ± 0,30 μ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν κάτοικος τοῦ χωρίου παρέδωσε 2 ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς:

α) Στήλη μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν ἀποκεκρομένη τὸ δεξιὸν ἀκρωτήριον καὶ κάτω ἀριστερὰ (ΑΜΚ 565^Α). Ὑψος 0,75, πλ. 0,26 μ. Γράμματα 5ου αἰ. π.Χ.

ΜΗΝΟΔΩΡΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΟΥΣ
ΧΑΙΡΕ

β) Τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης, χρησιμοποιηθὲν ὡς γεῖσον εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ὑψος 0,31, πλάτος 0,315 μ.

ΔΙΑ
ΕΣΗΜ
ΕΥΠΟ
ΙΙΥ

6. Beazley ARV², 1038 - 1041. Ἐπίσης βλ. παραστάσεις ὄδριων τοῦ J. Christie (ARV² 1048), ἀνήκοντος εἰς τὸν ἴδιον κύκλον.

7. Pfuhl, εἰκ. 555.

8. Alfieri - Arias, Spina πίν. 94 - 95.

Ζ'. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ — ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μεγαλύτερων ἐν τῇ περιφέρειᾳ ἐργασιῶν, περισυλλέγησαν κατὰ τὸ 1963 καὶ τὰ ἐξῆς τυχαῖα εὐρήματα:

Ἀμφίπολις

Μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Καβάλας ἀρκετὰ τυχαῖα εὐρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς Ἀμφίπολεως, ἦτοι ἐνεπίγραφοι λίθοι, τμήματα ἀγαλμάτων καὶ ἀνάγλυφα περὶ τὰ 15 τεμάχια, 37 χαλκᾶ νομίσματα καὶ θραύσματα ἀγγείων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρομεν τὰ κυριώτερα:

1) Ἀκέφαλος κορμὸς ἀγάλματος γυναϊκὸς ἐνδεδυμένης χιτῶνα ὑψηλὰ ἐζωμένον. Ὑψος 0,30 μ. (ΑΜΚ 552^Α).

2) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰκονίζον καθημένην ἐπὶ θρόνον μορφήν στηρίζουσαν τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς. Μετρίας διατηρήσεως. Διαστ. 0,23 × 0,31 μ. (ΑΜΚ 556^Α).

3) Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον εἰκονίζον κατ' ἐνώπιον ἴσταμένην κόρην ἐνδεδυμένην διὰ χιτῶνος καὶ ἱματίου καὶ κρατοῦσαν πτηνόν. Ἐκατέρωθεν τῆς μορφῆς ἡ ἐπιγραφή:

ΒΑΡΒΑΡΟΣ
ΕΑΡΙΝΗ ΤΩ
..ΚΝΩ ΜΝΙΑC
ΧΑΡΙΝ

Διαστ. 0,48 × 0,34 μ. (ΑΜΚ 557^Α).

4) Βάθρον ἐνεπίγραφον μετὰ τόρμου εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Διαστ. 0,51 × 0,48 × 0,19 μ. (ΑΜΚ 559^Α).

..Σ ΕΚΑΤΗ ΦΩΣΦΩΡΑ¹

5) Τμήμα ἐπιτυμβίου πλακοῦς ἐνεπίγραφον. Ὑψος 0,335, πλ. 0,35 μ. (ΑΜΚ 560^Α).

ΣΕΙΤΑΣ¹ ΖΗΝΟΒΙΟΥ
ΠΟΡΦΥΡΑ ΤΗ ΙΔΙΑΓΥ
ΝΑΙΚΙ ΘΕΟΣΕΒΕΙ
ΧΑΙΡΕ

Γάζωρος (Ν. Σερρών)

Μετεφέρθη εἰς Καβάλαν ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς BCH 1962, 57 - 63 λίαν ἐνδιαφέρουσα ἐνεπίγραφος στήλη, ἡ ἀνευρεθεῖσα πρὸ ἐτῶν εἰς τὸν λόφον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου 3 χλμ. ἀνατολικῶς τοῦ σημερινοῦ χωρίου Γάζωρος. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόφου τούτου εὐρίσκονται λείψανα τειχῶν καὶ θραύσματα κεράμων, ὡς καὶ ὄστρακα ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι εἰς τὴν τοποθεσίαν ταύτην εὐρίσκετο ἡ ἀρχαία Γάζωρος.

1. Περὶ τοῦ ἐπιθέτου φωσφόρος βλ. Willamowitz, Der Glaube der Hellenen I, σ. 173.

2. Περὶ τοῦ ὀνόματος Σεῖτας βλ. D. Detschew, Die thra-kischen Sprachreste σ. 452.

Ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον αἱ ἀνευρεθεῖσαι τυχαίως δύο ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ μὲ μακεδονικὴν χρονολογίαν.

1) Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ ἀσβεστολιθικοῦ σχιστολίθου μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν φέρουσαν ἐγγάρακτον στέφανον. Ὑψος 2,06, πλάτος 0,60 μ. (ΑΜΚ 538 ^Α).

ΕΤΟΥΣ Ι.Μ.Ρ. ΑΕΙΟΥ
ΑΛΚΙΜΟΣ ΠΡΩΤΕΟΥ
ΗΡΩΣ ΧΑΙΡΕ ΧΑΙΡΕ ΚΑΙ ΣΥ
ΤΙΣ ΠΟΤΕ ΕΙ

Κάτωθεν ταύτης ἐγγάρακτος στέφανος καὶ δευτέρα ἐπιγραφή:

ΕΤΟΥΣ Θ.Μ.Ρ. ΑΠΕΛΛΑΙΟΥ
ΠΡΩΤΕΑΣ ΑΛΚΙΜΟΥ
ΧΑΙΡΕ

2) Ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιου στήλης μὲ ἀετωματικὴν ἐπίστεψιν ἀποκεκρουμένην ἐξ ἀσβεστολιθικοῦ σχιστολίθου. Ἄνω ἐγγάρακτος στέφανος. Ὑψος 0,46 μ. (ΑΜΚ 539 ^Α).

ΠΡΩΤΕΑΣ
ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ
ΗΡΩΣ ΧΑΙΡΕ

Ἄχλαδοχώριον (Ν. Σερρών)

Ἐξ χιλιόμετρα βορειοανατολικῶς τοῦ σημερινοῦ χωρίου σφάζονται ἐρείπια πολισματος ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ τάφοι, κτερίσματα τῶν ὁποίων ἀνευρίσκονται ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ἐξ αὐτῶν παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τρεῖς πρόχοι, τρεῖς σκύφοι, εἰς ἀμφορίσκος, εἰς λύχνος, δύο ὑάλινα ψέλια καὶ ἓν χαλκοῦν, ὡς καὶ δεκατρία χαλκᾶ νομίσματα τοῦ 3ου - 4ου αἰ. μ.Χ.

Σιδηρόκαστρον (Ν. Σερρών)

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελιῶν τοῦ νέου δημοτικοῦ σχολείου εἰς τὴν συνοικίαν Τσερκέζικα εὗρεθῆ ἐνεπίγραφος πλάξ διαστ. 1 × 0,40 μ. Χρονολογεῖται τὸ 156 μ.Χ.

Ἄγαθῆ τύχη
Θεοῖς Σωτῆρσι Ἀρτέμιδι καὶ
Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Πατρίδι
Γναῖος Τερέντιος Λουκκιλιανός

Ἄλέξανδρος καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ
Κλαυδία Λουκκιλιανοῦ τοὺς ναοὺς
καὶ τὰ περὶ τοὺς ναοὺς κατεσκευάσαν
ἐκ θεμελιῶν ἐκ τῶν ἰδίων ἔτους
ΗΠΡ σεβαστοῦ τοῦ καὶ ΔΤ.

Εἰς τὸ Σιδηρόκαστρον τοποθετεῖται ἡ μακεδονικὴ πόλις Ἡράκλεια Σιντική³.

Σιταγροὶ (Ν. Δράμας)

Μετεφέρθησαν ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (κιονόκρανα - τμήματα κίωνων) παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἅτινα προέρχονται ἐκ τοῦ χωρίου Πετρούσα, ἐνθα ἐπεσημάνθησαν ἐρείπια ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων ὡς καὶ τάφοι ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (ΑΜΚ 547, 548, 549 ^Α).

Συμβολῆ (Ν. Δράμας)

Εἰς τὸ Μουσεῖον ἐπίσης εἰσήχθη μεγάλη ἐπιτύμβια στήλη ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐντὸς τραπεζοειδοῦς βαθύσματος ἀνάγλυφος παράστασις τριῶν μορφῶν. Δεξιὰ γυνὴ καθήμενη ἐπὶ θρόνου, ἀριστερὰ ἀνὴρ καὶ παιδίον. Κάτωθεν ἐπιγραφή λιαν ἐφθαρμένη. Ὑψος 1,80, πλάτος 0,46 - 0,53 μ.

Ν. Καρβάλη (Ν. Καβάλας)

Ἐκ τῶν νομισμάτων, ἅτινα παρεδόθησαν ἐκ διαφόρων σημείων τῆς περιφέρειας, τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἦσαν 13 ἀργυρᾶ νομίσματα εὐρεθέντα εἰς τὴν παραλίαν τοῦ χωρίου Ν. Καρβάλη. Τὰ 10 ἐξ αὐτῶν εἶναι μακεδονικὰ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὅψις Α: Κεφαλὴ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἐπιγραφή ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ. Ὅψις Β: Ρόπαλον καὶ διάφορα ἀντικείμενα καὶ ἡ ἐπιγραφή ΑΕΣΙΛΛΑΣ. Τὰ 3 εἶναι δηνάρια ἐποχῆς Δημοκρατίας μὲ κεφαλὴν Ἀθηνᾶς καὶ τέθριππον τὰ 2, καὶ κεφαλὴν Ἡρας καὶ βωμόν τὸ 1 (ΑΜΚ 420 ^Μ).

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

3. Βλ. Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία κ.λ.π. σ. 683 - 687. Εἰς τὴν ἰδίαν τοποθεσίαν τῆς πόλεως εἶχον εὗρεθῆ καὶ αἱ δημοσιευόμεναι ὑπὸ τοῦ Δήμιτσα ἐπιγραφαὶ ἐ.ά. σ. 686 - 87.

THASOS

Les fouilles ont été poursuivies en 1963 dans la région à l'Est de l'agora (Fr. Salviat), au sanctuaire d'Evraio-Castro (Cl. Rolley); un dégagement nouveau de la porte de Zeus a été entrepris (R. Martin). Plusieurs sondages ont été pratiqués sur le site de la ville à la demande du Service des Antiquités. Au Sud-Est de l'île enfin, l'exploration du sanctuaire d'Aliki a été continuée (J. Servais, Fr. Salviat).

Région de l' Agora

1. La fouille a été poursuivie dans la région située au Sud-Ouest du portique IX, en arrière du portique, de la salle absidale et du passage monumental mis au jour en 1962 (*BCH* 1963, p. 548 sqq.). Dans cette zone s'amorce une vaste *cour carrée*, d'usage public, aménagée à l'époque romaine, au moment de la réorganisation du quartier. Cette cour est bordée au Nord-Ouest par l'«Edifice Nord», autrefois fouillé et remblayé (*BCH* 1932, p. 276 à 280): L'extrémité Nord-Est de cette galerie a été à nouveau dégagée.

2. Plus au Sud a été reprise la fouille de la *voie dallée* (rue à l'exèdre) dont un tronçon important avait été autrefois dégagé (*BCH* 1932, p. 233 sqq.). Il s'agit de la principale artère thasienne, qui relie le passage des théores à l'arc de Caracalla. La chaussée en est maintenant visible sur 55 m. environ.

Sanctuaire d' Evraio - Castro

La basilique paléochrétienne précédemment repérée a été entièrement dégagée, et le sanctuaire antique dont elle occupait l'emplacement partiellement fouillé (Pls. 442 a - b 443 a).

La basilique est un bâtiment à trois nefs, avec une abside en hémicycle terminant la nef principale, et un narthex encadré par deux pièces extérieures. Une chapelle moderne occupe le chœur ancien.

On accédait à l'église par une porte située près de l'angle Sud-Ouest, irrégularité imposée par la situation de la terrasse, accessible seulement de ce côté. Les fidèles, pour gagner la nef principale, traversaient obliquement le narthex, dallé de marbres dont beaucoup sont des remplois antiques. La nef principale était couverte de dalles de terre cuite

dont le décor en diagonales permet de dater la construction du bâtiment du Vème siècle. Les trois nefs étaient séparées par deux colonnades de sept colonnes.

La salle ronde qui flanque le narthex au Nord peut dater du VIème siècle, ainsi que les banquettes qui courent le long des murs extérieurs des bas-côtés. A l'époque byzantine, l'église est ruinée: un mur grossier barre la nef; la salle carrée qui flanque le narthex au Sud est habitée, une tombe est installée dans la salle ronde. Les tombes contemporaines de l'église, situées le long de son mur Nord, ont le plus souvent été violées à la même époque.

Les restes les plus importants du sanctuaire antique, après la fouille de 1963, sont constitués par le mur de terrasse, long de 27 m., conservé sur 3 m. de hauteur en son centre (sur une hauteur primitive d'un peu plus de 4 m.). Les bâtiments antiques ont été détruits par la basilique. Mais des inscriptions et des objets ont été retrouvés soit dans le remblai de la terrasse, qui date, dans son dernier état au moins, de la fin de la première moitié du Vème siècle, soit, pour les offrandes plus récentes, au pied du mur de terrasse et dans une couche qui recouvrait le remblai du Vème siècle.

Les inscriptions nomment Zeus, Athéna, Artémis, les Nymphes et Koré. La plupart d'entre elles, qui mentionnent des familles ou «patrai» thasiennes, désignent le sanctuaire comme un sanctuaire civique, celui où l'on célébrait les Apatouria.

Les trouvailles antérieures à 460 - 450 comprennent d'abord des antéfixes de 3 types, attestant l'existence de bâtiments à cette époque. La céramique est surtout représentée par de nombreux «kernoï» annulaires. De nombreuses figurines de terre cuite, représentant uniquement des femmes, mêlent importations attiques et rhodiennes et produits locaux; les plus anciennes datent de la fin du VIème siècle, les plus nombreuses se rattachent au style sévère. Une grande statuette en chiton levant les bras est une création originale, du second quart du Vème siècle. On retrouve des types attestés à l'Artémision, notamment de grandes protomés de fabrication locale.

Le déblai accumulé au bas du mur, qui ne paraît pas contenir de fragments postérieurs à la fin du IIème siècle avant notre ère, a livré également des antéfixes (Pl. 444 a - b), et une

grande tête de lion en terre cuite (Pl. 443 b), de chéneau. La céramique, médiocre, comporte un grand nombre de petites hydries. Les figurines (Pl. 444 c - e) comptent surtout des statuettes féminines drapées, debout. Un certain nombre d'entre elles sont d'une taille exceptionnelle (hauteur restituée: jusqu'à 70 cm au moins), quelques-unes ont moins de 5 cm de haut. Leur reconstitution est en cours. Les têtes (Pl. 445 a - c) suffisent à montrer la juxtaposition des types attiques et de types attribuables aux ateliers de Thrace ou du Nord de l'Asie Mineure; importations et imitations locales sont également représentées. Les figurines masculines sont rares. Quelques figurines d'enfants peuvent provenir de groupes. Enfin, une série animalière comporte surtout des porcelets et des bucrânes.

Porte de Zeus

Un nouveau dégagement de la porte et de la cour qui la précède vers l'extérieur a été entrepris. De nombreux blocs de l'élévation ont été recueillis et dessinés. De nouvelles trouvailles ont permis de comprendre clairement le décor sculpté de l'entrée. L'interprétation présentée par Ch. Picard du relief connu: Zeus trônant, avec devant lui Iris aillée (*Et. thasiennes* VIII, p. 49 sqq.) avait déjà été contestée: au lieu de Zeus, on reconnaissait Héra faisant le geste de l'anakalypsis (*BCH* 1962, p. 945). La trouvaille de nouveaux fragments sculptés a permis d'établir qu'en face de cette Héra trônant, sur la parastade de droite en entrant dans la ville, le même sculpteur avait représenté un Zeus assis, de type parthénonien; devant le maître des dieux, dans une position symétrique à celle de l'Iris qui accompagne Héra, se tenait debout un Hermès juvénile, portant de pétase rejeté sur l'épaule.

Sondage. Un sondage, près de la porte de Sôtas, a dégagé un angle de piscine, faisant partie du même établissement thermal que le mur et le fond d'hypocauste découverts en 1962.

Sanctuaire d'Aliki

Au Sud de l'édifice précédemment reconnu, on a dégagé un édifice de plan très comparable, conservé sur une bonne hauteur. Le bâtiment nouveau est presque carré (11.60 × 13 m.). Vers l'Ouest, se situait la façade à cinq colonnes entre deux piliers d'ante (colonnes doriques monolithes, de 3.50 m. de hauteur environ, qui n'ont jamais été cannelées; architrave légère, de faible hauteur; frise à triglyphes et métopes lisses, de travail très soigné). En arrière de la colonnade, une galerie au sol battu, dans le mur du fond de laquelle s'ouvraient deux portes donnant sur deux compartiments, de largeur inégale, séparés par une cloison. Au centre du compartiment Nord, le plus large, un foyer sacrificiel bas — *eschara* — bordé de blocs de marbre, est encastré dans le sol de terre battue. On voit que le plan reproduit assez exactement celui de l'édifice Nord, précédemment dégagé. L'édifice Sud d'Aliki, que l'on peut dater des environs de 500 av. J.C. est la plus ancienne construction dorique de Thasos, et même de la Grèce septentrionale.

A 2 m. en avant de la colonnade, une trouvaille intéressante a été faite: celle d'une stèle indicatrice, gravée *stoichédon*, des environs de 450 av. J.C.; elle donne en orgyies les principales distances d'un itinéraire faisant le tour de l'île; on y trouve la mention d'Ainyra, site visité par Hérodote sur la côte orientale de Thasos. Ce document est publié par Fr. Salviat et J. Servais dans la première livraison du *BCH* 1964.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

(Ίούλιος - Δεκέμβριος 1963)

Κατὰ μῆνα Ἰούλιον ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν παρὰ τῆ Ἐφορεῖα ὁ μέχρι τότε ὑπηρετῶν παρὰ τῆ Δ' Ἐφορεῖα Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (Κρήτης) Ἐπιμελητῆς Μύρων Μιχαηλίδης, τοποθετηθεὶς εἰς αὐτὴν ὀριστικῶς τὸν Ὀκτώβριον τοῦ ἰδίου ἔτους.

Κατὰ συνέπειαν, τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα ἀφορῶσιν εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ β' ἐξαμήνου 1963.

Α. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Ἁγία Σοφία

Διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Μύρωνος Μιχαηλίδου συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι διαμορφώσεως τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Κατὰ τὸ προαναφερόμενον χρονικὸν διάστημα ἐξετελέσθη ἡ βάσει τῶν σχεδίων τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως πλακόστρωσις τοῦ προαυλίου καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς κλίμακος καθόδου ἐκ τῆς πλατείας πρὸς αὐτό. Οὕτω διὰ μαρμαρίνων παλαιῶν πλακῶν ἐκαλύφθη τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ τμήμα ὡς καὶ αἱ κλίμακες, ἐνῶ ἐξ ἄλλου τὸ μέσον τμήμα τοῦ προαυλίου ἐπεστρώθη διὰ «γκρὸ -μπετόν» ἀναμεμιγμένου μετὰ μικρῶν ψηφίδων (ἀστράκι), ἀφθέντος εἰς τὸ κέντρον, ἀκριβῶς, ἐπαρκοῦς ὀρθογωνίου χώρου, ὡς κηπαρίου, καλυφθέντος διὰ πρασίνου.

Λήγοντος τοῦ ἔτους ἀπέμεινεν ἡ διαμόρφωσις τοῦ περιβολοτοίχου τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ προαυλίου καὶ τοῦ πρὸς Β. τοῦ προπύλου δυτικοῦ τμήματος.

Οὕτω διὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ προαυλίου τὸ μνημεῖον ἀπηλλάγη τῶν πρὸ αὐτοῦ νεωτερικῶν κατασκευῶν, προεβλήθη καὶ παρουσιάσθη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ.

2. Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι

Βάσει τῶν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐκπονηθέντων σχεδίων ἐγένετο νέα πλακόστρωσις τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ. Μέχρι τοῦδε τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο διὰ πλακιδίων ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐφθαρμένα ἀπετέλουν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὄλην μορφήν τοῦ ναοῦ καὶ διὰ μετὰ τὸν καθαρισμόν τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τοιχογραφιῶν.

Τὸ νέον δάπεδον ἀπετελέσθη ἐκ μαρμαρίνων παλαιῶν πλακῶν, ὀρθογωνίων με τέλειον ἁρμόν, διαφόρων διαστάσεων με ἀναλογίαν μήκους πρὸς πλάτος 3:2. Ἐν τῷ σχεδίῳ καθωρίσθη μόνον τὸ

σχῆμα καὶ μέγεθος τῶν πλακῶν τῶν μεταξὺ τῶν κίωνων καὶ πεσσῶν τμημάτων.

Ἐξητάσθη ἰδιαιτέρως ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶχε μεταβληθῆ κατὰ τὴν προηγουμένην διὰ πλακιδίων ἐπίστρωσιν, βάσει τῶν στοιχείων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν παλαιῶν, ἀρχικῶν κατωφλίων τῶν θυρῶν καὶ τῆς βάσεως τοῦ παλαιοῦ μαρμαρίνου τέμπλου, τὸ ὁποῖον καθώριζε μετὰ βεβαιότητος τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀρχικῆς πλακοστρώσεως συμφωνούσης πρὸς αὐτὸ τῶν κατωφλίων.

Εἰς τὴν δαπάνην, συμφώνως πρὸς ἀπόφασιν τῆς Ὑπηρεσίας, συνέβαλε, κατὰ τὸ ἥμισυ, τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Συμβούλιον τοῦ Ναοῦ.

3. Τεῖχη

Παραλλήλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἐργασίας συνεχίσθησαν ἐν μέρει, καὶ ἐργασίαι στερεώσεως ἐτοιμορρόπων τμημάτων τῶν τευχῶν. Αἱ ἐργασίαι αὗται περιωρίσθησαν εἰς ἐμφράξεις ὁπῶν ἢ ρηγμάτων κατὰ τὴν βάσιν τῶν τευχῶν καὶ πρὸς τὸν ΒΑ. τομέα αὐτῶν καὶ ἀπεσοβήθη ὁ κίνδυνος τῆς περαιτέρω φθορᾶς.

Β. ΠΡΕΣΠΑ

Δι' εἰδικῶς διατεθείσης πιστώσεως ἐκ τοῦ κοινδουλίου Δημοσίων Ἐπενδύσεων τῆς Ὑπηρεσίας ἐπετεύχθη ἡ στερέωσις καὶ κυρίως ἡ ἀποκατάστασις στεγῶν τῶν ναῶν τῆς Μικρᾶς Πρέσπας.

α. Παναγία Πορφύρα

Ὁ ναὸς οὗτος, καθολικὸν τῆς ἄλλοτε μικρᾶς ὁμωνύμου μονῆς, ἐρειπωθείσης κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, ἀνεστηλώθη, ἐν μέρει τὸ 1954, ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καθηγητοῦ κ. Στ. Πελεκανίδου, πλὴν ὅμως ἡ στέγη «ἀποκατεστάθη προχειρῶς» (πρβλ. Σ. Πελεκανίδου: Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Πρέσπας, Θεσσαλονίκη, 1960 σ. 94).

Λόγω τῆς κατὰ τὴν μεσολαβήσαναν δεκαετίαν τελείας καταστροφῆς τῆς προχείρου στέγης, ἐπιταχυνθείσης καὶ ἐκ τῶν εἰδικῶν καιρικῶν συνθηκῶν τοῦ ἀκροτάτου τούτου σημείου τῆς χώρας, κατέστη ἀνάγκη νὰ ἀνακατασκευασθῆ αὐτὴ καὶ νὰ γίνῃ νέα ἐπικεράμωσις, διὰ παλαιῶν κεράμων βυζαντινοῦ τύπου (λούκια) (Πί ν. 446 α). Οὕτω ἐξησφαλίσθη πλήρως τὸ μνημεῖον διατηροῦν, πλὴν τοῦ Β. τοίχου καταστραφέντος κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, τὸ σύνολον τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ (βλ. ἑ.ἀ. σ. 94-108).

β. Ἁγιος Γεώργιος

Ἐγένετο ἀποκατάστασις καὶ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης καὶ τοῦ μνημείου τούτου (Πί ν. 446 β).

Ἡ στέγη αὐτοῦ εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς φθοράς, με ἀποτελεσμα νὰ εἰσέρχονται τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ νὰ καταστρέφονται αἱ σφζόμενοι τοιχογραφία. Δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ ναὸς χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον, ὡς ὁ μόνος ὑπάρχων, ὑπὸ τῶν ὀλίγων κατοίκων τοῦ ἐγγὺς κειμένου χωρίου Ἁγίου Ἀχιλλεῖου.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν μέγα σχετικῶς τεμάχιον ἐπιχρίσματος (σουβᾶ) ἐξ ἀσβέστου καὶ ἀχύρου, εὐκόλως ἀποκολληθέν, ἀπεκάλυψε συνέχειαν τῶν τοιχογραφιῶν ἐπὶ τοῦ Β. τοῖχου, ἀγνώστων μέχρι τοῦδε, καθ' ὅτι ὁ ναὸς ἐφέρετο διασφῶν τοιχογραφίας μόνον εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον (ἔ. ἀ. σ. 86 κ. ἐ.).

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα παριστᾷ μέρος τῆς εἰς Ἁδου Καθόδου (Πί ν. 447 α) καὶ μέρος ἐπίσης τοῦ θαύματος (δρακοκτονίας) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Πί ν. 447 β).

γ. Βασιλικὴ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τῶν ὡς ἄνω μνημείων, ἐγένετο καὶ μερικὸς καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου μνημείου. Λόγῳ τῆς ἐρειπίωδους καταστάσεως τοῦ ναοῦ, ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τεραστία ἐπιχώσις καὶ βλάστησις. Ἐξερριζώθησαν τὰ δένδρα καὶ ἀφῆρέθη τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιχώσεως.

δ. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Ὁ παρὰ τὸ χωρίον Πύλη (ἄλλοτε Βίνετι ὀνομαζόμενον) βυζαντινός, τρίκογχος ἐγγεγραμμένος καὶ ἡμιεπιπῶμένος ναὸς οὗτος ἐκαλύπτετο πλήρως ὑπὸ ἀγρίας βλαστήσεως, καθιστάμενος σχεδὸν ἀθέατος. Κείμενος οὗτος ἐν τῷ μέσῳ ἐκτεταμένης βαλτώδους περιοχῆς ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν λόχμης.

Ὁ ἐπισκέπτης ὄφειλε νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μνημείου κεκαλυμμένου καὶ νὰ προσεγγίσῃ αὐτό, διὰ νὰ τὸ ἀνακαλύψῃ. Ἡ κατὰ τὸν προηγηθέντα βαρύτερον χειμῶνα ἀνοδος τῆς στάθμης τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καλύψουν ταῦτα μέγα μέρος τῆς παροχθίου περιοχῆς, καὶ οὕτω ἡ μὲν προσπέλασις πρὸς τὸ μνημεῖον ἐπετυγχάνετο ἐξ ὠρισμένου σημείου, ἡ δὲ βλάστησις ηὐξήθη ἔτι περισσότερον.

Οὕτω πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐργασιῶν ἀπεκόπησαν τὰ δένδρα, ἀπηλλάγη τὸ μνημεῖον ἀπὸ τὴν καταστρεπτικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὀλονὲν βαθύτερον εἰσχωρουσῶν ριζῶν καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἠπλωμένων κισσῶν καί, ἐπὶ τι τοῦλάχιστον χρονικὸν διάστημα, ἀπεκαλύφθη (Πί ν. 448 α - β).

Γ. ΣΙΑΤΙΣΤΑ

Τὸ ἐν τῇ συνοικίᾳ Γεράνεια τῆς Σιατίστης κείμενον Ἀρχοντικὸν Πουλκίδου ἢ ὡς συνήθως ὀνο-

μάζεται «τῆς Πούλκως», ἐξαγορασθὲν ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας καὶ διατηροῦν ἄριστα, ὅσον ὀλίγα, τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν καὶ τὰ διακοσμητικὰ του στοιχεῖα, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς φθοράς εἰς τὴν στέγην καὶ τὰ πρὸς Β. παραθυρόφυλλα. Ὡς ἐκ τούτου εἰσῆρχοντο τὰ ὄμβρια ὕδατα καὶ αἱ χιόνες. Τὸ προκεχωρημένον τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι προστασίας τοῦ μνημείου, ἐπέτρεψε μερικὴν στερέωσιν τῆς στέγης καὶ ἀντικατάστασιν τῶν ἐφθαρμένων κεράμων, πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐπερχομένου χειμῶνος. Ἐστερεώθησαν ἐπίσης τὰ ἐφθαρμένα παραθυρόφυλλα καὶ ἀπεσοβήθη διὰ τι διάστημα ὁ κίνδυνος τῆς περαιτέρω καταστροφῆς. Μετὰ τὰς ἐργασίας ταύτας, παρὰ τὸν δριμὺν χειμῶνα, διεπιστώθη ἡ ἐξασφάλισις τοῦ μνημείου. Παρὰ ταῦτα ἡ ὀλοκλήρωσις τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τῆς στέγης καὶ τῶν λοιπῶν παραθύρων θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη, καθ' ὅτι καὶ πλείστα ἄλλα σημεῖα τῆς στέγης ἀπεδείχθησαν ἐπισηφάλεστα καὶ μικρὰς περαιτέρω ἀντοχῆς.

Δ. ΕΛΛΑΣΣΩΝ

Ναὸς Ὀλυμπιωτίσης

Τὸ συνεργεῖον τοῦ καλλιτέχνου - συντηρητοῦ Φ. Ζαχαρίου συνέχισε καὶ ἐφέτος τὰς ἐργασίας καθαρισμοῦ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ μνημείου, διατεθείσης πρὸς τοῦτο εἰδικῆς πιστώσεως ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας.

Ε. ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Λήγοντος τοῦ θέρους, ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι τῆς στερεώσεως τοῦ παρὰ τὸν ἄρσανᾶν τῆς μονῆς Χελανδαρίου κειμένου Πύργου Μυλουτίν.

Ὁ πύργος οὗτος εἶχεν, ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐγκαταλείψεως, ὑποστῆ πολλὰς φθοράς εἰς τὴν τοιχοποιίαν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς, τόσον ἐσωτερικῶς ὅσον καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς τοῦτο συνέβαλε καὶ τὸ γεγονός ὅτι αἱ πλάκες τῆς στέγης εἶχον καταρρεύσει, εἶχε δ' ἐξ αὐτῆς ἀπομείνει μόνον ὁ ξύλινος σκελετός. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ πύργος ὀρθοῦται εἰς ὕψος περὶ τὰ 30 μ. ἐν μέσῳ κοιλάδος ἀνοικτῆς πρὸς τὴν θάλασσαν προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν σφοδρῶν ἀνέμων, ἔχρηζεν οὗτος γενικῆς ἀντιμετωπίσεως, στερεώσεως τοῦτέστιν τῶν ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν συνθηκῶν δημιουργηθέντων ρηγμάτων καὶ ὀπῶν εἰς τὴν τοιχοποιίαν. Οὕτω κατεσκευάσθη, κατ' ἀνάγκην, ξύλινον ἰκρίωμα καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ ὕψος καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἐργασιῶν.

Λόγῳ τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος αἱ ἐργασίαι διεκόπησαν, ἵνα συνεχισθοῦν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

Μ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ
ΒΑΣΙΛΙΚΗΝ ΔΙΟΥ ΠΙΕΡΙΑΣ

Αί ἀποφάσει καὶ χορηγία τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης ἀναληφθεῖσαι ὑπ' ἐμοῦ, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολόγου κ. Ν. Νικονάνου, ἀνασκαφικαί ἔρευναι εἰς τὸ Δίον ἀπέβλεπον εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ χώρου τῆς πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν μέρει μόνον ἀποκαλυφθείσης ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου χριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. ΠΑΕ 1928, 86 κ.έ.). Ταύτην συμπεριέλαβεν ὁ Γ. Σωτηρίου εἰς τὰς «Παλαιοχριστιανικὰς βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος» (ΑΕ 1929, 180 κ.έ.) μετὰ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ ἀνασκάψας λεπτομερῶς θὰ πραγματευθῆ περὶ αὐτῆς. Δυστυχῶς ὁ Γ. Σωτηριάδης δὲν ἠσχολήθη ποτὲ πλέον μετὰ τὸ εἶρημά του. Οὕτω αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς βασιλικῆς ταύτης ὡς καὶ τῆς ὑπ' αὐτὴν ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς, τὴν ὁποίαν ἐπεσήμανεν ὁ πρῶτος ἀσχοληθεὶς συστηματικώτερον μετὰ τὰς ἀρχαιότητας τοῦ Δίου, ἦσαν ἐλλιπεῖς.

Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἡμετέρα ἀνασκαφὴ εἶχε διττὴν ἀποστολήν: 1) Τὴν ἔρευναν καὶ τὴν πλήρη ἀποτύπωσιν τῆς κατόψεως τῆς νεωτέρας βασιλικῆς (Β) καὶ 2) τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιοτέρας βασιλικῆς (Α).

Βασιλικὴ Β

Μετὰ τὸν συστηματικὸν καθαρισμόν τοῦ χώρου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κρημνισμάτων ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ κυρίως τμήματος τοῦ κτίσματος διεπιστώθησαν: α) ὅτι ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη εἶναι ἐνισχυμένη κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν διὰ τριῶν ἀντηρίδων ἀκτινηδόν καὶ κατ' ἴσην ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τοποθετημένων (Πί ν. 449 α) κατὰ τὸ σύστημα καὶ ἄλλων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλοδαπῶν βασιλικῶν (Πρβλ. Στυλ. Πελεκανίδου, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανικῆ βασιλικῆ τῶν Φιλίππων, ΑΕ 1956 (1960), 116 ἔνθα καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία). β) Ἡ ὑπαρξὶς κατὰ τὸ νότιον κλίτος καὶ εἰς τὸ κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν ὀρθογώνιον διαμέρισμα (διακονικόν;) μαρμαροθετήματος ἐκ κυανῶν, ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν πλακιδίων ἀμελῶς καὶ προχειρῶς τοποθετημένων.

Ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῆς βασιλικῆς ταύτης θὰ συνεχισθῆ.

Βασιλικὴ Α

Τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς βασιλικῆς Β ἦτο τελείως κατεστραμμένον. Τοῦτο διευκόλυνε τὴν ἔρευναν τῆς βασιλικῆς Α, ἥτις εὑρίσκειται εἰς βάθος 2 μ. περίπου ὑπὸ τὴν βασιλικὴν Β. Οἱ χώροι τῆς βασιλικῆς Α, ἦτοι νάρθηξ, κλίτη, προσκτίσματα κατὰ τὴν ΝΔ. καὶ ΒΔ. πλευρὰν, εὑρέθησαν πεπλη-

ρωμένοι διὰ καθαροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ὠκοδομήθη ἡ βασιλικὴ Β.

Οὕτω τὸ κτίσμα τῆς βασιλικῆς Α διατηρεῖ τοὺς τοίχους αὐτοῦ εἰς ὕψος ἄνω τῶν 2 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ δαπέδου αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἠλευθερώθη ἐκ τῶν χωμάτων ἡ ΝΑ. γωνία τοῦ νάρθηκος, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον εἶναι ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτοῦ ἀρίστης τέχνης καὶ διατηρήσεως. Τοῦτο συνίσταται ἐκ συνεχόμενων ρόμβων, τριγῶνων καὶ μεμονωμένων ἐν τετραγώνοις κεφαλαίων γραμμῶν. Ἐὰν τὰ γράμματα συνθέτου ἐπιγραφῆν ἢ εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὰ θὰ διαπιστωθῆ μόνον μετὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Τὸ ὅλον γεωμετρικὸν κόσμημα περιβάλλουν πλοχμὸς καὶ ταινία ἐκ φύλλων κισσοῦ (Πί ν. 449 β).

Ὁ νάρθηξ ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ νοτίου κλίτους διὰ στενῆς εἰσόδου, διατηρούσης κατὰ χώραν τὸν οὐδὸν αὐτῆς. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κλίτους τούτου ἀνεφάνη γραπτὸς διάκοσμος, συνεχιζόμενος πρὸς ἀνατολὰς καὶ μιμούμενος πολύχρωμον ὀρθομαρμάρωσιν μετ' ὀμφαλίων καὶ ἐμβλημάτων. Ἡ ἐκλογή τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος, ἡ τεχνικὴ, ἡ τεχνοτροπία καὶ τὰ χρώματα ὁδηγοῦν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος (Πί ν. 449 γ).

Ἐξωτερικῶς καὶ εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ νάρθηκος ἀπεκαλύφθη τμήμα διαμερίσματος, τοῦ ὁποίου οἱ ἠλευθερωθέντες τοῖχοι εἶναι κεκαλυμμένοι δι' ὁμοίαν πρὸς τὰς ἀνωτέρω τοιχογραφίας. Πρὸ τοῦ δυτικοῦ δὲ τοίχου αὐτοῦ εὑρέθη κατὰ χώραν βάσις κίονος καὶ παρ' αὐτὴν κορινθιάζον προθεοδοσιανὸν κιονόκρανον.

Ἐτερον πρόκτισμα, πάντοτε εἰς τὸ βάθος τῆς βασιλικῆς Α, μὴ διερευνηθὲν εἰσέτι, διεπιστώθη νοτίως τοῦ νάρθηκος.

Ἐκ τῶν κινητῶν εἰρημάτων ἀξιόλογα εἶναι: ἀκέραιοι κίονες, βάσεις, κιονόκρανα, ἐπιθήματα (Πί ν. 449 δ) καὶ μέγας ἀριθμὸς πλίνθων, αἰτινες φέρουν τὸ σῆμα ΔΙΟΥ ~ ΚΕ καὶ σταυρόν, καὶ νομίσματά τινα μὴ ταυτισθέντα εἰσέτι.

*

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Αἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεχισθεῖσαι ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν Ὀκτάγωνον ναὸν τῶν Φιλίππων σκοπὸν εἶχον: α) Τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ λουτρῶνος καὶ τῆς ἀνατολικῶς τῶν Προπυλαίων ἐκτεινομένης ἐξέδρας μετὰ τῆς παραλλήλως βαινούσης Ἐγνατίας ὁδοῦ, β) τὴν ἔρευ-

ναν του δυτικῶς του νάρθηκος χώρου και γ) τὴν διερεῦνησιν τῆς κόγχης και τοῦ διαπέδου τοῦ Ὁκταγώνου ναοῦ πρὸς καθορισμὸν τῆς μορφῆς και τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὑπ' αὐτὸν διαπιστωθέντος πέ- ρυσιν ἀρχαιοτέρου ναοῦ (Βλ. Ἔργον, 1962, 74).

Ἀπηλευθερώθη τῶν κρημνισμάτων ὁ ὑπόλοιπος χώρος τοῦ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ λουτρῶνος και ἐν μέρει μόνον κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυ- φθέντος ὑποκαύστου, διαστάσεων ἐν συνόλῳ 7.40 × 11.30 μ. (Πί ν. 450 α), ὡς και ἕτερον μικρὸν μεθ' ὑποκαύστου διαμέρισμα (3.30 × 5.60 μ.), ΒΔ. τοῦ πρώτου και ἐπικοινωνοῦν μετ' αὐτοῦ δι' εἰσόδου πλάτους 1.50 μ., ἥς ὁ μαρμάρινος οὐ- δὸς διετηρήθη κατὰ χώραν. Βορείως τοῦ μεγάλου ὑποκαύστου ἀπεκαλύφθησαν δύο δωμάτια συνεχό- μενα, ἐκάτερον τῶν ὁποίων φέρει κατὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ εἴσοδον, δι' ἧς ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῆς περιστύλου αὐλῆς. Μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτῆς διὰ στε- νομήκους διαδρόμου ἐπικοινωνεῖ και τὸ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ συγκροτήματος τοῦ λουτρῶ- νος διαμέρισμα.

Ἡ ἀπὸ πολλοῦ διαπιστωθεῖσα ἐξέδρα, ἡ βαί- νουσα παραλλήλως πρὸς τὴν Ἐγνατίαν ὁδόν, ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦ τέρματος αὐτῆς (μήκ. 28.05 και πλάτ. 2.50 μ.), ἀπολήγουσα εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λουτρῶνος (Πί ν. 450 β).

Ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ Ὁκταγώνου ναοῦ μέχρι τῆς Ἐγνατίας διεπιστώθη και ἀνεσκάφη λιθό- στρωτος ὁδός, ὀρίζουσα ἀνατολικῶς ὄλον τὸ ἀνασκαφὲν συγκρότημα. Αὕτη φέρει κατὰ τὸ μέ- σον αὐτῆς και καθ' ὄλον τὸ μήκος τῆς εὐρὴν κτι- στὸν ὄχετόν, τετραγώνου διατομῆς και κατευθύ- σεως ἀπὸ Βορρᾶν πρὸς Νότον.

Ὁλοκληρωθείσης τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὸν το- μέα ΒΑ. τοῦ βαπτιστηρίου διεπιστώθη, ὅτι τοῦτο εὑρίσκεται ἐν ὀργανικῇ ἐνότητι μετὰ τοῦ λουτρῶ- νος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν φέρει περιστύλον αὐλὴν μετὰ βοηθητικῶν χώρων. Οὕ- τω τὸ ὄλον συγκρότημα τοῦ λουτρῶνος ὀρίζεται, ἀνατολικῶς ὑπὸ τῆς νεωστὶ ἀποκαλυφθείσης δευ- τερευούσης ὁδοῦ, δυτικῶς ὑπὸ τῆς τρικλίτου στοῶς τῆς ὀδηγούσης εἰς τὸν Ὁκτάγωνον ναόν, βορείως ὑπὸ τῆς ἐξέδρας και τῆς Ἐγνατίας και νοτίως ὑπὸ τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα κάτωθι τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Ὁκταγώνου ναοῦ πρὸς διακρίβωσιν περισσο- τέρων στοιχείων τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἀρχαιοτέρου ναοῦ (Βλ. Ἔργον, 1962, 74 κ.έ.). Ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ κτίσματος και ἐν συνεχείᾳ τοῦ πέρυσιν ἀναφανέντος και ἄλλα τμήματα ψη- φιδωτοῦ διαπέδου (Πί ν. 450 γ).

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΡΑΚΗΣ

Σαμοθράκη

Κατά τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου μετέβην εἰς Σαμοθράκην, κατόπιν τηλεγραφήματος τὸ ὁποῖον μὲ ἐπληροφόρει ὅτι κατέπεσαν τμήματα τῶν μεσαιωνικῶν πύργων τῆς Χώρας, πρᾶγμα ὅπερ ἐθεωρήθη ἐπικίνδυνον διὰ τὰς κάτωθι τῶν πύργων εὑρισκομένης οἰκίας ὡς καὶ τὸ Κρατικὸν Νοσοκομεῖον, ἅτινα καὶ ἐξεκενώθησαν προληπτικῶς. Βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά σ. 260.

Ἐθὺς ἀμέσως καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Νομομηχανικοῦ Ἐβρου, ἐλήφθησαν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένης νέας πτώσεως, ἢ καὶ κατολισθήσεως ὀλοκλήρου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν πύργων. Αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι ἤρχισαν ἀμέσως καὶ ἡ στερέωσις συνετελέσθη ταχύτατα δι' ἐντατικῆς ἐργασίας καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, καθ' ὅσον ὁ βαρύτατος χειμὼν τῆς Σαμοθράκης δὲν ἐπέτρεπεν οὐδεμίαν καθυστέρησιν. Βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά σ. 260.

Κατὰ τὸ θέρος ἐγένοντο νέαι ἐργασίαι στερεώσεως τῶν πύργων εἰς μεγαλύτεραν κλίμακα, πρὸς πρόληψιν νέων πτώσεων καὶ καταστροφῶν, ἐλπίζομεν δὲ ὅτι συντόμως θὰ διατεθῶσιν ἀνάλογοι πιστώσεις πρὸς διάσωσιν τῶν πύργων τῆς Χώρας, ὡς καὶ τῶν ἄλλων μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς νήσου.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Σαμοθράκην ἐγένετο στερέωσις τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ “Ἀνακτόρου” εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς Παλαιοπόλεως, ὑπὸ εἰδικοῦ συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως καὶ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ γράφοντος.

Ἀπὸ ἐτῶν ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ “Ἀνακτόρου” εἶχεν ἀποκλίνει πάρα πολὺ (Πί ν. 451 α), ὡς ἐκ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πιέσεων τοῦ πρὸς ἀνατολὰς πρηνοῦς, συνεκρατεῖτο δὲ διὰ σιδηρῶν ὑποστηριγμάτων (Πί ν. 451 β), πρᾶγμα ὅπερ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι κατέστρεφε τὴν ὡραίαν θέαν τοῦ μνημείου καὶ ἰδιαίτερος τοῦ μοναδικοῦ καὶ κατὰ τὸ λέσβιον σύστημα ἐκτισμένου πολυγωνικοῦ τοίχου, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰσέτι, ἄνευ κινδύνου καταρρεύσεώς του.

Εἰς τὸν Πί ν. 452 α φαίνεται τὸ στερεωθὲν τμήμα, ὡς καὶ τὸ πρὸς νότον ἐναπομείναν, ὅπερ, ὡς ἐλπίζομεν, θέλει ἐπίσης συντόμως στερεωθῆ, ὥστε νὰ ἐπανέλθῃ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς ἢ πλευρᾶς αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς θέσιν καὶ κατάστασιν.

Ὑπὸ τοῦ ἰδίου συνεργείου ἐγένετο στερέωσις τοῦ μεταξὺ τοῦ Ἀρσινοεῖου καὶ τοῦ Τεμένους Βωμοῦ τῆς Ἐκάτης (Πί ν. 452 β).

Τέλος, ἡ κατ' ἀρχὴν ἀποφασισθεῖσα στερέωσις τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου τῆς Κρήνης τῆς Νίκης, ἔνθα ἄλλοτε τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης, ἀνεβλήθη διὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, λόγῳ ἐλλείψεως ἐπαρκῶν φωτογραφιῶν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τούτου, κατεσκευάσθη δὲ προσωρινὸς τοίχος ἐκ κοινῶν λίθων, πρὸς πρόληψιν περαιτέρω πτώσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος.

Κομοτηνὴ

Διὰ πιστώσεων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων ἐγένετο ἐπισκευὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ Δήμου Κομοτηναίων διατεθέντος οἰκήματος (Πί ν. 452 γ), εἰς τὸ ὁποῖον, ἐκτὸς τῶν Γραφείων τῆς Ἐφορείας, μετεφέρθησαν ἐκ τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων καὶ τὰ κυριώτερα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Περιφέρειας, προσωρινῶς καὶ μέχρι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νέου Μουσείου, εἰς οἰκόπεδον παραχωρηθόσμενον ὑπὸ τοῦ Δήμου Κομοτηναίων.

Βιβλιοθήκη. Διὰ πιστώσεων τοῦ Ταμείου Ἀρχαιολογικῶν Πόρων, ὡς καὶ δωρεῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, τοῦ Γερμανικοῦ ὡς καὶ τοῦ Ἰταλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐπλουτίσθη διὰ νέων βιβλίων ἢ νεοσύστατος βιβλιοθήκη τῆς Ἐφορείας.

Ἀνασκαφαί. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο οὐδεμία ἀνασκαφὴ ἐγένετο εἰς τὸν ἡπειρωτικὸν χώρον τῆς Θράκης, μετὰ βθεῖας δὲ λύπης καὶ εὐλόγου παραπόνου γράφεται ἐνταῦθα ὅτι, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, παρὰ τὸ ἐπιδεικνύμενον ἀλλαχοῦ ἐνδιαφέρον τῆς καὶ παρὰ τὴν σχετικὴν αἰτησὶν ἡμῶν, εἰς ἀπάντησιν ἐγγράφου τῆς, ὅτι δωδεκάς καὶ πλέον ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Θράκης, μεταξὺ τῶν ὁποίων Δίκαια, Μαρόνεια, Μεσημβρία, Μάκρη, Δορίσκοι, Διδυμότειχον, Τραϊανούπολις, Μαξιμιανούπολις, Ἀναστασιούπολις κ.λ.π. ἀναμένουν τὴν σκαπάνην, ὡς καὶ τὸ στοργικὸν ἐνδιαφέρον ὄλων, οὐδεμία, ἔστω καὶ ἀρνητικὴ, ἀπάντησις ἐδόθη, ἐνῶ ἔπρεπε φύσει καὶ θέσει νὰ τύχῃ καλύτερας μεταχειρίσεως καὶ φροντίδος ἢ ἀκριτικῆς αὐτῆς περιοχῆς τῆς πατρίδος μας.

Σαμοθράκη

Εἰς τὴν Σαμοθράκην, συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἀνασκαφαί εἰς τὴν νοτιᾶν Νεκρόπολιν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Βαβρίτσα καὶ τῆς Ἐλισάβετ Dusenbery, εἰς τὴν Στοᾶν δὲ καὶ τὰ Προπύλαια τοῦ Πτολεμαίου, ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς. Τὴν σχετικὴν ἔκθεσιν ἀμφοτέρων τῶν ἀνα-

σκαφών θά συντάξη ἡ Phyllis Williams - Lehmann, διευθύντρια τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης εἰς τὴν Σαμοθράκην.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ἄετόλοφος Ροδόπης

Κατόπιν ἐγγράφου εἰδοποιήσεως τοῦ διοικητοῦ Χωροφυλακῆς Σαμπῶν Λιτζεράκου Σάββα, παρελήφθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς τμῆμα ἀναθηματικῆς στήλης (Πί ν. 453 α), ἀνευρεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δαμιανίδου εἰς τὸν παρὰ τὴν τοποθεσίαν «Τσαῖρια» ἀγρόν του, δύο χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὰ ὄρια τῶν δύο χωρίων Ἄετόλοφος καὶ Ἀρσάκειον.

Ἀυτὴ, ὡς λέγει ὁ Δαμιανίδης, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ἀρότρου (τρακτέρ) κατὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ καὶ ἐβραύσθη εἰς δύο τμήματα. Ἡ κιονοειδῆς στήλη εἶναι ἐκ τοπικοῦ φαιοῦ λίθου (ἀκονόπετρα), τὸν ὁποῖον οἱ χωρικοὶ χρησιμοποιοῦν ὡς ἀκρογωνιαίους λίθους εἰς τὰς οἰκίας των, ἐξάγεται δὲ ἐκ λατομείου τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Νέα Σάντα. Τὸ ἄνω τμῆμα τῆς στήλης (Πί ν. 453 β-γ), ὕψ. 0,38 μ., διαμ. 0,33 μ., φέρει ἐξάστιχον ἐπιγραφὴν:

ΑΥΤΟ	ΚΑΙΓΑ
ΡΙΓΟΥ	ΣΕΙΜΙ
ΝΑΚΑΓ	Ο
ΟΥΗΜΑ	ΣΙΜΣΕ
ΒΒΗΤΟ	ΠΕΡΙΡΩΠΟ
	ΛΙΣ

μεταγράφεται δὲ ὡς ἐξῆς:

*Ἀὐτο[κράτορι] Καίσα
ρι Γ[αίω] Οὐ[ρήω] Μα[ξιμί]
νω καὶ Γ[αίω] Ἰούλιον
Οὐ[ρήω] Μαξιμῶ Σε
β β. ἡ Τοπειριτῶν πό
λις*

Ὑψος γραμμ. ἀκανόνιστον 0,03, 0,032, 0,027 μ.

Τὸ ἄνω γραμμάτων κάτω τμῆμα τῆς στήλης ἔχει διαστάσεις: ὕψ. 0,68 μ., διαμ. 0,335 μ. Πρόκειται περὶ στήλης τὴν ὁποῖαν ἀνέθεσεν ἡ πόλις Τόπειρος ἢ Τόπειρα εἰς τὸν αὐτοκράτορα Γάιον Οὐῆρον Μαξιμῖνον καὶ τὸν υἱόν του Γάιον Ἰούλιον Οὐῆρον Μάξιμον, περὶ τὸ 235-238 μ.Χ.¹

1. Πρβλ. I G, III 3420 (III 538).

Cagnat, R. Inscriptions Graecae (1911), τόμ. Α' σ. 248, ἀριθ. 755. Θρακικά, τόμ. Η' (1937) σ. 89, ἀριθ. 37, ἐνθα δημοσιεύεται ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα εἰς τὴν Τραιανὴν Αὐγούσταν (σημ. Στάρα Ζαγόρα=παλαιὰ Ζαγορά).

Ἡ ἔλκυστικὴ ἰδέα ὅτι εὑρισκόμεθα ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας πόλεως Τοπείρας,² προκαλεῖ εὐλογον συγκίνησιν, ἐπιτεινομένην καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐγγύτατα τοῦ σημείου ἐνθα ἀνευρέθη ἡ στήλη, διέρχεται καὶ λιθόστρωτος δρόμος, τὸν ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῶν πέριξ χωρίων ὀνομάζουν Ἐγνατίαν.

Κανταράδικα Σαμοθράκης

Εἰς τὸν ἀγροτικὸν συνοικισμὸν Κανταράδικα - Ρεμπουτζιάδικα καὶ εἰς τὸ κτήμα τοῦ Παναγιώτου Σεβαστάκου, ἀνευρέθησαν, ἐντὸς τοῦ ἐρειπωμένου παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μαρμάρινα καὶ πώρινα, ἐξ ἀρχαίων κτηρίων, ὡς καὶ τμῆμα ἀναγλύφου, διαστάσεων: ὕψ. 0,33, πλάτ. 0,38, πάχ. 0,26 μ. (Πί ν. 454 β) ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ Τεμένουσ τοῦ Ἰεροῦ τῶν Καβείρων, με παράστασιν τριῶν Κορῶν (περὶ τὸ 340 π.Χ.).

Ταῦτα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Σαμοθράκης.

Ἄγιοι Θεόδωροι Ροδόπης

Ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Χατζησταύρου εὑρέθη εἰς τὸν ἀγρόν του, παρὰ τὴν τοποθεσίαν Μαυρομάτι, τμῆμα διαχωριστικοῦ κιονίσκου διλόβου παραθύρου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, με ἀνάγλυφον σταυρὸν (Πί ν. 454 α). Τοῦτο μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

Διαστάσεις: ὕψ. 0,46, πλάτ. 0,54, πάχ. 0,18 μ.

Διαστ. σταυροῦ: ὕψ. καθέτου κεραίας 0,15 μ., ὀριζοντίου κεραίας 0,10 μ.

Μέγα Πιστὸν Ροδόπης

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων διὰ τὴν κατασκευὴν ὕδατοδεξαμενῆς ὑπὸ τῆς Κοινότητος, βορείως τοῦ χωρίου καὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν «Μεγάλη Πέτρα» εἰς τὰς παρυφάς τῆς Ροδόπης, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς τάφοι, περιβαλλόμενοι ἀπλῶς διὰ κοινῶν λίθων, ἀνευ καλύμματός τινος ἢ ἄλλης ἐνδείξεως (Πί ν. 455 α). Ὁ εἰς τάφος ἦτο τελείως κενός, ἐνῶ εἰς τοὺς δύο ἄλλους ὑπῆρχον κτερίσματα καὶ ὀστᾶ. Εἰς τὸν ἕνα εὑρέθησαν ψέλιον ἐκ χαλκοῦ, ὡς καὶ ἐνώτιον ἢ περιάπτον

2. Πρβλ. Στράβων VII, 331, 44, ἐνθα λέγει ὅτι τὰ Τόπειρα ἔστι πρὸς Αἰθῆροις καὶ Μαρωνεῖα.

Ἄλλο Προκόπιος εἰς τὸ «περὶ Κτισμάτων», Β' 304, λέγει: Ἔστι δὲ τις ἐν Ροδόπῃ πόλις ἀρχαία Τόπειρος, ἢ ποταμοῦ ρεῖθρα περιβάλλεται ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον.

Ἄλλο αὐτὸς Προκόπιος εἰς τὸ Β' 305, εἰς τὰ ἐν Ροδόπῃ καινούργια φρούρια τὴν ὀνομάζει Τόπαρον.

μὲ κρίκον ἐκ σιδήρου καὶ χάνδρα ἐξ ὑαλώδους λευκῆς μάζης, ἐπὶ τῆς ὁποίας περιέργου σχήματος διακόσμησις διὰ μελανοῦ χρώματος. Εἰς τὸν ἕτερον τάφον ἐδρέθησαν δύο ὁμοία ψέλια, ἐξ ὧν τὸ ἐν περιέβαλλε τὸν καρπὸν τῆς χειρός, ὅπως εἶδον αὐτὸ οἱ ἐργάται (Πί ν. 454 γ).

Ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τούτου καὶ ἐντὸς χερσὸν ἀγροῦ διακρίνεται καὶ εἰς ἄλλος τάφος ἐκ κοινῶν λίθων, ὡς οἱ ἀνασκαφέντες, τὸν ὁποῖον θέλομεν ἐρευνήσαι εἰς πρώτην εὐκαιρίαν. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν ταύτην οὐδέποτε πρότερον παρατηρήθη τι, ὅσον τοῦλάχιστον ἐνθυμοῦνται οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου.

Νέα Στόμη Ροδόπης

Ἐντὸς τοῦ χωρίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἐκ τοῦ οἰκίματος τοῦ Σταθμοῦ Χωροφυλακῆς, ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ ὑπαλλήλου τῆς Κοινότητος Χρήστου Δερμεντζῆ, λιθίνη ἀξίνη - πέλεκυς, κατὰ τὴν διάνοιξιν τάφου διὰ τὴν τοποθέτησιν ὑδροσωλήνων, εἰς βάθος μόλις 0,80 μ. (Πί ν. 455 β). Ἡ ἐκ μελανοτέφρου γρανίτου ἀξίνη ἔχει μῆκος 0,22 μ. Ἡ κόψις τῆς εἶναι λεία καὶ στιλπνή, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐπιφάνεια εἶναι ἐλαφρῶς λευασμένη, ἡ δὲ τομὴ τῆς εἶναι μᾶλλον ὀσειδῆς, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα περιγραφόμενον τύπον Α'.³ Ἡ ἀξίνη αὕτη δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χαλκῆς ἐποχῆς.

Ὑφανταὶ Κομοτηνῆς

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Θεμ. Ξενοδοχείδου ἐδρέθησαν τρεῖς ἐνεπίγραφοι ἐκ φαιοῦ μαρμάρου πλάκες, τὰς ὁποίας οὗτος εἶχε παραλάβει πρὸ ἐτῶν ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Μαξιμιανουπόλεως. Αὗται μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς, συνεκολλήθησαν ἐσχάτως καὶ ἀπετέλεσαν σταυρόν, τοῦ ὁποίου ἐλλεῖπει τὸ κάτω σκέλος (Πί ν. 455 γ). Ἡ ἐπιγραφή εἰς ὀκτῶ στίχους ἔχει ὡς ἐξῆς:

+ ΕΝΘΑ
ΔΕΚΑ
ΤΑΚΙ
ΤΕ
ΖΩ
ΤΙΚΟΣ ΠΕΡΑ
ΤΙΚ. ΣΠΟΛΕ
Ω

Ὑψ. γραμμ. ἀκανόνιστον 0,03 0,04, 0,05 μ.

Διαστάσεις: Συνολ. ὕψ. 0,60 μ.

» πλάτ. 0,55 μ.

3. Τσοῦντα. Αἱ Προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, σ. 307 - 309, εἰκ. 231, 232.

Αὕτη ἀνάγεται εἰς τοὺς Χριστιανικοὺς χρόνους.⁴

Ἐκτὸς τῶν προηγουμένων, ἐκ τοῦ μανδροτοίχου τῆς οἰκίας τοῦ Ξενοδοχείδου περισυνελέγη καὶ ἄλλη ἐνεπίγραφος πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, προερχομένη ὁμοίως ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Μαξιμιανουπόλεως (Πί ν. 456 α). Ἐπιγραφή εἰς τρεῖς στίχους:

Ω
ΛΙΣΜΕΡΑΑ
ΛΕΣΤΑΣ +

Ὑψ. γραμμ. ἀκανόνιστον 0,04, 0,045, 0,05 μ.
Διαστάσεις: ὕψ. 0,34 μ. πλάτ. 0,73 μ. πάχ. 0,05 μ.

Τῶν Χριστιανικῶν χρόνων.

Γυμνάσιον Θηλέων Κομοτηνῆς

Ἡ στήλη ἢ εἰκονιζομένη εἰς τὸν Πί ν. 456 β, εὐρίσκετο εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ Γυμνασίου, παραδοθεῖσα πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τινος χωρικοῦ, ὡς ἐκ τούτου ἄγνωστος εἶναι ἡ προέλευσις ταύτης.

Αὕτη, ἐκ σκληροῦ τοπικοῦ κιτρινωποῦ πωρολίθου, εἶναι ἐπεξεργασμένη μόνον κατὰ τὴν προσθίαν τὴν φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν ἐπιφάνειαν, ἐνῶ εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἄνω καὶ κάτω πλευράν. Ἡ σφριζομένη ἐπιγραφή εἰς τρεῖς στίχους:

ΑΓΟ. ΟΔ
ΩΡΟ.
ΑΝΤΙΦΛΑΝΟ

Ἀπολλόδορος Ἀντιφάνος.

Ὑψ. γραμμ. ἀκανόνιστον 0,03, 0,035, 0,04 μ.
Διαστάσεις: ὕψ. 0,33 μ. καὶ 0,30 μ. δεξιὰ, πλάτ. 0,34 μ., πάχ. 0,095 μ.

Πρόκειται περὶ ἐπιτυμβίας στήλης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Δίκελλα Ἐβρου

Εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ χωρίου καὶ πλησίον κρήνης ἀνευρέθη μαρμαρινὸν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς (Πί ν. 456 γ). Μάρμαρον λευκόν.

Διαστάσεις: ὕψ. 0,42, πλάτ. 0,20, πάχ. 0,08 μ.

Εἶναι ἀποκεκρουμένον κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευράν, στενοῦμενον πρὸς τὰ κάτω, προφανῶς πρὸς στερέωσιν ἐπὶ ἀναλόγου βάσεως.

4. Πρβλ. BCH 1901, σ. 88, 89, ἐνθα αἱ ἐκ Βιθυνίας ὑπ' ἀριθ. 222, 223 καὶ 224 ἐπιγραφαί.

Παράστασις: δύο μορφαί, ἡ μία ἀνδρική (δεξιά) ὕψ. 0,26 μ., ἡ ἑτέρα δὲ γυναικεία (ἀριστερά) ὕψ. 0,25 μ., μὲ ἐλαχίστην πλαστικότητα ἀποδιδόμεναι ἀμφοτέραι.

Ἐκ τούτων ἡ ἀνδρική φέρει βραχὺ ἔνδυμα μέχρι τῶν γονάτων, διὰ τῆς ἀριστερᾶς δὲ χειρὸς κρατεῖ ράβδον, στηριζομένην καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ὤμου. Μῆρος τῆς κεφαλῆς, τοῦ ὤμου καὶ τοῦ κορμοῦ εἶναι ἀποκεκρουμένα.

Ἡ γυναικεία μορφή, ἰσταμένη ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου περὶ τὰ 0,03 μ., εἰκονίζεται ὁμοίως κατενώπιον, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους. Φορεῖ ἔνδυμα μέχρι τῶν ἀστραγάλων, μὲ πτυχὰς σημαντικὰς, ὡς καὶ καλύπτραν εἰς τὴν κεφαλῆν.

Ἔργον μεταρρωμαϊκῶν χρόνων.

Πόρτο - Λάγο

Εἰς τὸν σταθμὸν Χωροφυλακῆς ἀπέκειντο ἀπὸ ἐτῶν ἔν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον (4ου π. Χ. αἰ.) προερχόμενον ἐκ τοῦ χωρίου Μέσση Ροδόπης, (Πίν. 457 α)⁵ ὡς καὶ ἔν δωρικὸν κιονόκρανον (ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς) (Πίν. 457 β).⁶

Εἰς τὸ παρά τὴν νησίδα τοῦ Πόρτο - Λάγο Μετόχιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἔκειτο ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἔν δωρικὸν κιονόκρανον, ὡς τὸ προαναφερθὲν (Πίν. 457 γ).⁷

Τὰ ὡς ἄνω μετέφερον εἰς τὸ Μουσεῖον Κομοτηνῆς.

5. Πρβλ. Γ. Μπακαλάκη, Προανασκαφικὲς ἔρευνες ἐπὶ Θράκη, σ. 57 - 58.

6. Πρβλ. Γ. Μπακαλάκη ἔ. ἀ. σ. 90.

7. Πρβλ. Σ. Κυριακίδης, Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος, 1931, σ. 10 κ.ἐ. (Θρακικὰ ταξίδια) εἰκ. 11.

EXCAVATIONS IN SAMOTHRACE

(Plates 458 - 461)

It is a pleasure to send our sponsors, friends and colleagues the customary spring report on our activities during the past year. They have, again, been two-fold in nature, consisting both of excavation in the Sanctuary of the Great Gods in Samothrace as part of the program of the American School of Classical Studies in Athens and of further work on forthcoming volumes of Bollingen Series LX: *Samothrace*, Excavations conducted by the Institute of Fine Arts, New York University.

This season's campaign was once again divided between the Sanctuary and the nearby South Nekropolis (Pls. 458 - 461). Excavation in the Sanctuary, under the continuing sponsorship of the Charles and Rosanna Batchelor Memorial, Inc., was conducted from mid-June to mid-August under the supervision of our field director, James R. McCredie. He was assisted by the Misses Ellen Davis, Iris C. Love, and Nancy Patterson and Messrs. Philip Oliver-Smith and Samuel R. Peterson. Nicholas D. Ohly and Alfred Fraser served as architects. This year, too, we were fortunate in obtaining the invaluable assistance of Mr. Triandaphyllos Kontogeorgios, chief restorer of the National Museum in Athens. We are grateful to the director of the Museum, Mr. Christos Karousos, for his generous cooperation in making Mr. Kontogeorgios' services available to us.

This phase of our activity was preceded from early May to mid-June by another intensive period of excavation in the South Nekropolis under the joint supervision of Mrs. John Dusenbery and Mr. Andreas Vavritsas, with the assistance of Miss Elaine P. Loeffler and our senior restorer, Georgios Kontogeorgios. They were joined, for some weeks, by Mrs. James Sheridan and Miss Shirley Alexander of the Conservation Center of the Institute of Fine Arts, whose initial participation in our field work we are pleased to announce. As in previous years, we are indebted to a faithful anonymous donor for the means to carry on this portion of our work. Mrs. Dusenbery's summary of the chief results of this final large-scale campaign in the South Nekropolis will follow shortly.

Our objectives in the Sanctuary were two: to pursue the investigation of the great Stoa dominating the Western Hill begun in 1962

and to inaugurate definitive study of the splendid propylon giving access to the Sanctuary from the ancient city long known as the Ptolemaion.

You will recall that the Stoa, one of the largest in Greece, measuring ca. 104.30 x 13.90 m. faced east, overlooking the southern part of the Sanctuary. Built of white-stuccoed poros limestone, apart from its tiled roof and terracotta lateral simas, its chief external feature was the long Doric colonnade that constituted its open façade. On the interior, its walls were stuccoed, painted and moulded to simulate drafted-margin masonry. Quantities of additional fragments of this red, white and grayishblue stucco were recovered, including more pieces bearing letters from the inscriptions stamped and incised on these walls, as we continued our excavation within the building this past summer. By the end of the season, nearly thirteen hundred blocks of its superstructure had been removed from the surface of the Stoa and placed in fields along its eastern, western and southern sides. Only some hundred odd additional blocks lying over the centre of the building await transport to these fields. In the meantime, Mr. Ohly has completed its plan and begun the arduous task of measuring and drawing these hundreds of blocks.

Certain facts of prime importance for the history and reconstruction of the Stoa emerged from our investigations within it. Last year we reported that a trench 2 m. wide and 30 m. long excavated down the centre of the building from its southern foundation northward and carried below the lower surface of its lateral foundations revealed no trace of foundation for an interior colonnade. In 1963, we dug two trenches in the northern part of the building, one 4 m. wide across its full interior width (ca. 8 - 12 m. south of the inner corners of the northern foundation), and a second, at right angles to the first, extending down the centre of the building from 12 - 26 m. south of the northern foundation and having a width of 4 m. They revealed the existence, at approximately 6 m. intervals, of a series of three compact groups or platforms of boulders at a uniform level well below that of the original floor which can scarcely be interpreted in any other fashion than as sub-foundations for an interior colonnade spaced at double the 3 m. intercolumniations of the outer Doric order. François Sal-

viat's suggestion (*BCH*, LXXXVI (1962) pp. 299 f.) that the Ionic drums and capitals found among the blocks of the Stoa should be ascribed to such an interior colonnade is thus confirmed and the building begins to acquire shape as a long, low structure clinging to the wind-swept hill that overlooks the Sanctuary.

The singular variation in structural technique whereby such sub-foundations were employed in the northern third (or more) of the building but omitted toward the south appears to be but one feature of the careful adjustment of the Stoa to its site. For our transverse trench, dug to the very bottom of the lateral foundations in this northern part of the building, reinforced last year's observations. Here, the inner face of the eastern foundation stands some 3.40 m. high, of the western, 4.70 m., and the latter was built of fourteen courses as opposed to the solitary foundation course required at the southern end of the building. It is apparent that, at the north, the brow of the hill drops sharply, especially toward the westernmost river valley of the Sanctuary, and that the builders of the Stoa were forced to raise and broaden the terrain at the north to accommodate its great length, while, at the south, it could be placed directly on firm natural soil. Hence the need for deeper foundations, whether external or internal, in the northern part of the building.

The same transverse trench and an extension of it carried to the east of the building revealed the existence of a series of walls or foundations, most of them running in an approximately north-south direction, which antedate the Stoa. We hope to clarify the nature and date of these earlier structures that preceded the Hellenistic Stoa on the Western Hill in the course of the coming campaign. The extensive ceramic fragments present in the fill beneath the floor level in this part of the building will also help us to arrive at a more precise date for it than has hitherto been possible. Among them was one delightful earlier object: a black-glazed salt-cellar incised on the under side of the foot with a theta dedicating it to the Samothracian Gods — a tangible illustration of Gallimachus' epigram (47) referring to a poor man who dedicated just such a vessel to these saving divinities.

Excavation of a broad strip along the entire eastern side of the Stoa and of the area immediately to the north of the fieldstone terrace wall

that encloses the Nike Fountain and runs westward behind the southern wall of the Stoa brought to light four of the five bases recorded by our nineteenth-century predecessors (A, C, D, E) and still another, hitherto unknown base directly before the terrace wall and somewhat to the east of the southern end of the façade. Though the bases noted by the Austrians are sadly destroyed and not always correctly placed or located on their plan (Monument E, for example, stood between C and D rather than to the north of them), they, like the two additional foundations that we have uncovered thus far, attest the presence of a dense sequence of marble monuments of varied size and shape before the long, low façade of the building. The newly discovered base (ca. 6.07 m. wide × 1.70 m. deep), which retains a large part of the lowest marble course of such a monument, is situated somewhat to the east of the southern corner of the façade, close to the terrace wall.

In tracing the line of that wall as it passes to the south of the Stoa, we encountered still another lower retaining wall between it and the building. Built to support a terracotta pipeline laid well above the original ancient ground level in this area, it implies more extensive late-antique activity in this quarter of the Sanctuary than we have observed elsewhere, and appears to belong to the dark era between the official closing of the Sanctuary and its destruction by earthquake in the sixth century A. D. Our work in this melancholy area yielded one remarkable sporadic find: a gilded silver brooch in the form of a pelta. Each of the two outer points of the scalloped shield terminates in a helmeted head; the inner projection is surmounted by a child's head and, on axis with it, below the pelta, there hangs a comic mask. The body of the shield was originally embellished with three appliques: a centrally placed krater flanked on each side by a putto riding a dolphin. The figure on the right has vanished. Otherwise this rare piece of late Hellenistic or early Roman jewelry is well-preserved.

Our second objective was to begin thorough investigation of the great Ionic propylon dedicated by Ptolemy II. Like certain other buildings in the Sanctuary, this mighty entrance to it was partially explored by our Austrian predecessors. Yet many significant problems in

connection with its restoration and function, in particular, the fashion in which one crossed the eastern river valley and entered the Sanctuary from it remain to be solved before this unique structure built over a cut-stone barrel vault can be properly published. In the ninety years since its first exploration, the northwest corner of the foundation, including the spur wall toward the valley, has collapsed and the then well-preserved forecourt has been largely stripped of its marble pavement — a graphic example of the local vandalism to which the Sanctuary was subjected before its antiquities were protected. Otherwise removal of vegetation from the ruin and its periphery revealed a picture astonishingly close to that recorded in the Austrian photographs, especially on the southern side of the building, where the majority of blocks spewed out over the irregular terrain lie precisely where they did at that earlier date.

In the course of this first season's work, we cleaned the foundation of the building and of its marble forecourt in order to allow Mr. Fraser to record its plan — a task he virtually completed. We also began to carry off the marble blocks of the collapsed superstructure lying to the north and east of it and to place them in our customary nearby block fields for future study. Some hundred and seventy marbles were thus assembled, including precious fragments of the Ionic capitals, lion's head waterspouts and antefixes, and of the floral akroteria that adorned this building, too, in traditional Samothracian fashion. Among them was a presumably lost portion of the eastern dedicatory inscription bearing the letters *HPΩN* (cf. *Samothrace*, Vol. 2, Part I, 11).

The lost marble pavement of the forecourt proves to have rested on shallow rails of porous limestone set at right angles to the eastern foundation and separated from each other by a packing of earth and fieldstones. The same material and a related structural scheme is largely used in the foundation of the propylon itself, there coupled, however, with the grey-brown marine limestone only otherwise employed in the Sanctuary for the foundation of the Altar Court.

The extant blocks of the marble border that once framed the forecourt suggest that the processional road from the city to the Sanctuary was unpaved, for their outer surface is smoothly

dressed. In an initial search for the termination of this road immediately to the east of the forecourt, we uncovered what appears to be a unique pipeline just below the ancient ground level. It consists of an east-west line lying directly opposite the centre of the eastern façade and a connecting north-south line parallel to the forecourt. Set in a carefully prepared clay bedding, both lines are composed of lengths of terracotta piping ca. 0,32 m. long fitted at each joint with broad lead collars, presumably to provide greater pressure. A similar fitting encloses the junction of the two lines. Whether these lines led water from the still copious springs of the city to the Sanctuary or formed part of a drainage system intended to protect the massive substructure of the propylon from damage and deterioration by water seeping down from the sharply rising terrain toward the city remains to be seen. But the downward direction of the flow, whether from east to west or north to south, has been established. Both the northern and eastern terminations of these lines disappear beneath low fieldstone retaining walls whose date and function await clarification.

Throughout this area to the east of the Ptolemaion, we found quantities of fine, if fragmentary, terracotta statuettes of the Hellenistic period. Washed down from some as yet unknown source on the higher slopes to the north and east, they included types previously found in the South Nekropolis (nude seated female figures and boys clad in cloaks and caps) as well as a number of varieties not hitherto known in Samothrace.

I am glad to conclude this section of my report with the welcome news that thanks to the cooperation of the Service of Antiquities and Anastelosis of the Royal Greek Government and especially of its director, Mr. J. D. Kondis, we were able to begin dismantling and rebuilding portions of the eastern wall of the Anaktoron, an action essential for its preservation. The disfiguring props with which the third bay of this handsome polygonal wall had been provisionally retained in the last years have been removed and it has been restored to its original appearance and stability. The speed and success with which this repair was made give hope that the additional areas of the wall requiring such treatment may be equally effectively rebuilt and that, another season,

it will be safe to pursue our investigation of the forebear of this hall for initiation into the mysteries, the Proto - Anaktoron discovered in 1961.

Turning now to our third season of excavation in the South Nekropolis, Mrs. Dusenbery reports as follows:

«According to the program suggested in the nekropolis report for 1962, we continued to extend our excavation upstream, toward the south. To do this it was necessary to acquire some property, and we bought a strip of land about fifty by one hundred feet running east-west, south of and adjacent to our previous excavation site, and moved the boundary fence of the archaeological zone to include it.

The subsoil (hardpan) along the edge of the ravine in this new area continued trending sharply downward south of the sites of the deposits of archaic cremation vases, which constituted such a spectacular part of the finds of 1962. Under the thick layer of topsoil in this section was a depression in the hardpan which formed a kind of tributary ravine, running west to east down into the river. Along its northern edge, aside from the archaic vase deposits, there was a large pyre site, with carbonized matter nearly two meters thick in some places, of which we had excavated a part in 1962. The blackened earth contained a great number of small and sometimes fragmentary objects such as ceramic sherds, including many which were figured, and archaic bronze fibulae, of which we now have a remarkably large and varied collection. In the same area, we found several coins, among them a silver coin of the fifth century B.C., with a head of Athena on the obverse, which may be a hitherto unknown Samothracian type.

Sunk into the hardpan of the banks and the bed of this branch ravine were a number of single cremation burials of the archaic and classical periods which yielded both Attic figured vases and new examples of the important local archaic ceramics.

It now seems that the north bank of this depression marked the southern edge of the thickly congested section of the nekropolis. However, the little gully was apparently in continuous, if sparing, use for burials, to judge from the many fragments of archaic, classical and Hellenistic ceramics and other objects found in its fill. At some time in the early Roman period,

there seems to have been a serious washout which disrupted or destroyed most of the tombs installed there, except for the ones at the very lowest levels. Shortly afterward, the depression seems to have been filled in, and a number of rough stone walls built across it near the surface to retain the fill earth. Here and there a few Roman burials were later installed in this new fill. We can only regret the destruction of the earlier tombs, which caused so many interesting objects to lose their contexts and many more, no doubt, to be washed away.

The south side of this little ravine, of which a band about five yards wide is inside our fence, was only partially excavated. It was a very thin layer of topsoil and probably contains few tombs. Beyond the fence, we carefully explored the surface, as well as the banks and bed of the big ravine, following the course of the river for several hundred yards to the south and southeast of the nekropolis to a point high on a ridge of the mountain. It seems clear that burials continue throughout this area, although it could not be determined from surface indications whether any parts of this continuous burial ground were as densely populated as the section we have excavated. At the top of the ridge, where there are some strangely formed outcroppings of Samothracian marble, graves are visible over a wide area, nearly all of them surrounded by small rectangular or circular precincts of stones.

The most interesting results this year, with important new material, came from the western part of the new sections. Here, as in the western sections excavated in 1962, the subsoil was not far below the surface, and partly sunk into it we found a number of rich and interesting Roman burials. They belong to a slightly later period than those discovered last year, and thus contribute new material in new combinations.

From one of these tombs came the most unusual single object of the campaign: a ceramic bowl on a pedestal decorated with reliefs showing Dionysiac masks and cult objects and covered with golden-yellow lead glaze. From the shape, which may be compared with the Arretine vases known as kraters, this interesting pot may be dated in the period 10 - 20 A.D., and it gives a most useful date for the glass, bone, bronze and ceramic objects found with it.

We also uncovered a remarkable series of at least six tile tombs of the same period. These

were not only richly equipped with glass vessels, jewelry, bone objects and other artifacts, but, instead of being placed helter - skelter like all the other tile tombs we have excavated, were neatly laid out in a hollow square. In this group of tombs we were able to observe evidence of an earthquake which must have occurred not long after their installation. The north side of the square remains to be excavated in 1964.

In 1963, as in previous years, we have been fortunate in finding a large amount of interesting material, most of it from epochs not previously represented. For example, to speak of one realm only, with the 1963 additions our collection of blown glass objects has become quite large and important. The pieces are not only of intrinsic interest, but of particular significance because so many have been found in large and datable groups. The results of the work should cast considerable light on the ill - documented earliest phases of one of the most important of Roman industries. In all, the material promises to amplify greatly our knowledge of life and death in ancient Samothrace.

While excavation was being carried on in the South Nekropolis, Mrs. James Sheridan, staff chemist of the Conservation Center of the Institute of Fine Arts, spent a fortnight in Palaiopolis to make a field survey of the types of soil and soil conditions characteristic of both the Sanctuary and the adjacent nekropolis. Numerous samples of soil as well as tiny fragments of ceramics and glass were taken to New York for laboratory analysis. The results of this work promise to be of considerable value, especially in connection with the proper handling and preservation of our pottery and glass which, as has long been noted, reflect exposure to unusual physical conditions. We are grateful to the Service of Antiquities and Anastelosis and to our sponsoring institutions, the American School of Classical Studies and the Institute of Fine Arts, for having made this study possible.

It is our expectation that during the forthcoming spring campaign such additional field-work as we contemplate in the South Nekropolis will be completed and that our future activities in this sphere will be concentrated on the preparation of Vol. 8, Part II: *The Necropoleis*.

This brings me to the second phase of our work. I am happy to announce that Vol. 4, Part II, *The Altar Court*, by Professor Lehmann and Denys Spittle, with contributions by Iris C. Love, Elaine P. Loeffler and Martha Leeb Hadzi, including an appendix on the inscribed ceramics found in both the Hall of Votive Gifts (Part I) and the Altar Court has just been published. During the summer, Mr. Shaw made progress on his revision of the reconstruction of the Arsinoeion and Miss Love, Mr. Jones, Mr. Oliver - Smith and I continued our work on the Hieron, the next volume scheduled for publication. Two aspects of that work deserve brief mention: reconstruction of the Roman replacement of the original late Hellenistic floral akroterion above the rear pediment and confirmation of the date of the akroterial replacements, both figural and floral. Investigation of the fragments of the floral akroterion in Vienna allowed us to establish its reconstruction. As anticipated, it proved to be a variation on the scheme of its Hellenistic predecessor almost identical with it in height (2.04 m. as opposed to 2.03 m.) but less fragile and open in form. Like the akroterial Nike in Vienna, it can be now dated in the early Imperial age (Augustan - Tiberian) thanks to further study of the ceramic contexts in which the original, replaced akroteria were found and reflects the extensive renovations made throughout the Sanctuary at that time in the wake of widespread damage to the monuments, presumably by earthquake.

Finally, let me say that a detailed report on the campaigns of 1962 - 63 will be published by Mr. McCredie in *Hesperia* late this year and that the first of a pair of articles by Mrs. Dusenbery on the work of the last two seasons in the South Nekropolis will appear in the autumn issue of *Archaeology*.

It was our pleasure to welcome an unusual number of professional visitors to Palaiopolis last summer and to benefit from their comments and reflections on the site. We hope that many more of you will visit us in the coming months.

PHYLLIS WILLIAMS LEHMANN
Acting Director

Haydenville, Massachusetts
April, 1963

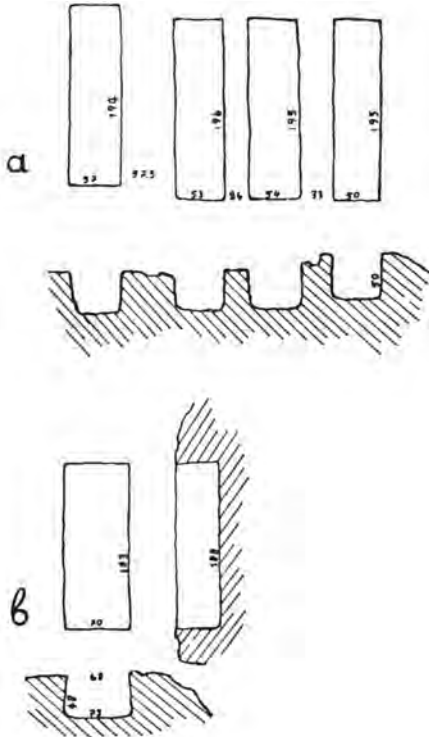
*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΝΗΣΩΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΛΗΜΝΟΣ

Σώκαστρον Καμινίων

Ἐπί τοῦ ὑψώματος τούτου, γνωστοῦ ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀνευρέσεως τῆς λεγομένης «τυρρηνικῆς»¹ στήλης, εὑρίσκεται συστάς τάφων λελαξευμένων ἐπὶ τοῦ βράχου, ἡ ὁποία ἔχει περιγραφῆ ὑπὸ τοῦ

Σχέδ. 1. α. Συστάς τάφων εἰς Σώκαστρον Καμινίων, β. Μεμονωμένους τάφος παρὰ τὰ Καμίνια

1. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐντάξεως τοῦ περιφερειακοῦ (ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν) πολιτισμοῦ τῆς Λήμνου καὶ τὴν ἀδυναμίαν συνάψεως τούτου πρὸς τὸν ἐτρουσκικὸν εἶχεν ἤδη θέσει ὀρθῶς ὁ Fredrich εἰς τὸ ἄρθρον του Lemnos ἐν AM 31 (1906) 83 - 86. Ἐν τούτοις, ἡ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἀποδειχθεῖσα λανθασμένη ὀνομασία εἰς ἔργα τῆς πρωτολημνιακῆς τέχνης διατηρεῖται ὄχι μόνον διὰ τὸ μεμονωμένον τοῦτο εὑρημα ἀλλὰ καὶ ἐπιδεικτικῶς — σαφῶς πλέον ἐκ φυλετικῆς καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἐθνικιστικῆς νοοτροπίας — ἀποδίδεται εἰς ὀλόκληρον περίοδον πολιτισμοῦ (τὴν πρὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἐποικισμοῦ τῆς νήσου), τόσον ὑπὸ τοῦ Della Seta, *Arte Tirrenica di Lemno* ἐν AE 1937(B) 629 - 654, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ D. Mustilli, *La Necropoli tirrenica di Efestia*, Anp. 15/16 (1930/32).

Καὶ τοῦ μὲν πρώτου ἡ προσπάθεια τείνει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀνεξάρτητον ἐκ τῆς (ἑλληνικῆς) ἀρχαῖκῆς τέχνης καὶ κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς διαμόρφωσιν τῆς ἐγγχωροῦ πα-

C. Fredrich² καὶ τῶν Ch. Picard - A. J. Reinach³. Τῶν τάφων τούτων παρέχω ἐδῶ φωτογραφίαν (Πί ν. 462 α) καὶ σχέδιον (Σχ ἐ δ. 1 α). Ἐτερον μεμονωμένον ὁμοειδῆ τάφον παρετήρησα ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν, πρὸς τὰ ΒΑ-Α. εἰς θέσιν Παλιῶς Μπαχτσῆς (Σχ ἐ δ. 1 β).

Συλλογὴ Νέας Κούταλης

Μὲ πρωτοβουλίαν τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Ἰ. Ἀλευροπούλου οἱ ἀπὸ τὴν Κούταλην τῆς Προποντίδος καταγόμενοι σπογγαλιεῖς, οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς συνοικισμὸν ἰδρυθέντα κατὰ τὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ κόλπου τοῦ Μούδρου, προσεκόμισαν τὰ κατὰ τὰς καταδόσεις τῶν ἀνασυρόμενα ἀρχαῖα, ἅτινα ἀπετέλεσαν μικρὰν συλλογὴν ἐν τῷ σχολείῳ στεγαζομένην καὶ ἀριθμοῦσαν τὸ θέρος τοῦ 1963 εἴκοσι πέντε ἀντικείμενα.

Τὰ πλεῖστα τούτων εἶναι, ὡς συνήθως, ἀγγεῖα. Ὑπάρχουν, ὅμως, καὶ τέσσερα μολύβδινα ἀντικείμενα, ὧν τρεῖς ἀνισομεγέθεις ἐσχάραι (αἱ δύο μικρότεραι (Πί ν. 462 δ), τὸ δὲ τέταρτον ἐπιμηκες ρομβοειδῆς ἔλασμα⁴).

Ἀπὸ τὰ εἴκοσι καὶ ἐν ἀγγεῖα τὰ δώδεκα εἶναι ἀμφορεῖς, δέκα ὀξυπύθμενοι καὶ δύο βληματόσχημοι ρωμαϊκοί. Εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ὠσαύτως ἐποχὴν ἀποδοτέοι τρεῖς εὐρύστομοι πρόχοι (Πί ν. 462 β). Τὰ λοιπὰ ἐξ ἀγγεῖα εἶναι νεωτέρων χρόνων: ἐν ἰταλικὸν τῆς Ἀναγεννήσεως (οἰνοχότης τύπου Φαγέντσας), τὰ δὲ λοιπὰ τῆς Τουρκοκρατίας. Μεταξὺ τῶν τελευταίων διακρίνονται διὰ τὴν ἐλαστικότητα τοῦ μεταλλικοῦ σχήματος (τὸ ὁποῖον εὐρύτατα ἐχρησιμοποίηθη καὶ ὡς κοσμητικὸν στοιχεῖον εἰς ὀρειχάλκινα σκεῦη καὶ κασέλας) δύο λαδικὰ ἢ μπρίκια (Πί ν. 462 γ). Ἐνδιαφέρων, τέλος, εἶναι καὶ ὁ — νεώτατος ἀσφαλῶς πάντων — πλαστικῶς κεκοσμημένος ἀμφορεύς (Πί ν. 462 ε), ὅστις, παρὰ τὴν ὑπὸ τὴν ἐπι-

ραγωγῆς, ὁ δὲ δεῦτερος, ἐπειτα ἀπὸ ὑπερβολικὰ ἐκτεταμένας ἀναζητήσεις ἐπαφῶν, καταλήγει ὀδισιατικῶς εἰς τὸ συμπέραςμα τοῦ Fredrich περὶ ὑπάρξεως πολιτιστικῆς ἐνότητος τοῦ θρακοφρυγικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου, εἰς δν περιλαμβάνει καὶ τὴν Λήμνον. Ἀμφότεροι ἀναγκάζονται νὰ παραδεχθῶν ὅτι δὲν δύναται ν' ἀνιχνευθῆ συνάφεια πρὸς τὴν ἐτρουσκικὴν τέχνην καὶ δικαιολογοῦν τὴν διατήρησιν τοῦ δρου τυρρηνικὸς ἐκ τῆς ἀναγωγῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν περὶ οἰκήσεως τῆς νήσου ὑπὸ Τυρρηνῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐπιχειρεῖται πλέον ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρευνῇ, λόγῳ τῶν συγχύσεων, ἅς θὰ ἐπέφεραν ἡ ἀναζητήσεις συνδέσεως πρὸς τὰς (συχνὰ παραλλασσοῦσας) μυθολογικὰς παραδόσεις.

2. Fredrich ἔ. ἀ. 252 - 253.

3. BCH 36 (1910) 341 - 342.

4. Ταῦτα κατὰ τὴν γνώμην τῶν σπογγαλιῶν ἀπετέλου ἀγκύρας ἢ ἀποψῆς ὅμως αὐτὴ καὶ δυσερμηνευτὸς φαίνεται καὶ στερεῖται μαρτυριῶν ἐκ τῶν μνημείων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς.

ρειαν τῆς θαλάσσης ἀπώλειαν τῆς βαθυκαστάνου ἀλοιφῆς του, εἶναι βέβαιον ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν Τσανάκ - Καλέ, τὴν γνωστὴν ἀπὸ τὰ εἰς τὰ Δαρδανέλλια,⁵ ὑπὸ ἔντονον εὐρωπαϊκὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς κραυγαλέον μπαρόκ, κατασκευαζόμενα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἀγγελία.

Ἄλεξόπουργος

Δύο μόλις χιλιόμετρα δυτικῶς τῆς Νέας Κούταλης, πρὸς τὸ χωρίον Πεσπέραγος, εἶχον ἦδη ἐπισημανθῆ μεσαιωνικά λείψανα εἰς τὴν μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν βυζαντινὸν ὄνομα θέσιν Ἄλε-

Σχέδ. 2. Ἰδρυτικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Παντοκράτορος εἰς Λήμμον

ξόπουργος, περὶ τὴν διαλελυμένην Μονὴν τοῦ Παντοκράτορος. Μερικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς πλᾶξ θωρακίου ἐκ τραχείτου, μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου καὶ μαρμάρινος οὐδὸς ἀνάγονται εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἢ τὴν πρώϊμον βυζαντινὴν ἐποχὴν. Εἰς τὴν αὐτὴν πιθανῶς περιόδον ἀνάγεται ἐπιγραφή ἐπὶ μαρμαρίνου τεμαχίου ἐντετειχισμένου εἰς ἀγροτικὴν καλύβην περὶ τὰ 200 μ. δυτικώτερον, ὅπου ἀναγιγνώσκεται: *Κ(ύρι)ε σὸσον τὸν λαόν σου καὶ [---] Ἀμήν*. Ἄλλη νεω-

5. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τους Τσανάκ - Καλέ, ἦτοι Στενά των ἀγγείων (τσανακίων).

τέρα ἐπιγραφή (Σχέδ. 2), μνημονεύουσα ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ ἐν ἔτει 1691, εὕρηται ἐντετειχισμένη εἰς τὰ νεόκτιστα κελλία, παρὰ τὴν ἐπίσης προσφάτως ἀνοικοδομηθεῖσαν ἐκκλησίαν. Ἐκ τῶν ὑπογείων τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας ἐξήχθησαν τρεῖς εὐρυγύστριοι πῖθοι, ἀποκείμενοι νῦν βορείως ταύτης. Πρὸς τούτους ἴσως συνδέεται πιεστήριον ἐκ μελανοτέφρου τραχείτου εὕρισκόμενον περὶ τὰ 50 μ. δυτικῶς τῆς ἐκκλησίας.

Σέλινα

Ἐκτεταμένα λείψανα ἀρχαίου οἰκισμοῦ παρατηροῦνται εἰς κλειστὴν κοιλάδα περὶ τὰ 20' ΒΑ. τῆς Μυρίνης μὲ πολλὰ μεταβυζαντινὰ καὶ τινα κλασσικὰ ὄστρακα. Πρὸς τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς κοιλάδος καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς Ἄννετας Παντελιά, εὕρσκεται σημαντικὸν κτήριο, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξήχθησαν εὐμεγέθεις εἰργασμένοι λίθοι (παραστάδες, ὑπέρθυρα κλπ.) ἐξ ἐγχωρίου λευκοῦ τραχείτου. Εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον τῆς κοιλάδος, πρὸς τὰ ΒΑ., ἀπόκειται καὶ μονολιθικὸν τριβεῖον. Ὑψηλά, δυτικῶς, παρὰ τὸ ἐξωκκλήσιον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἀπεγυμνωμένης ἐπιφανείας τάφοι κιβωτίοσχημοι.

ΛΕΣΒΟΣ

Γέρα

Ὁ ἀγρότης Γ. Δ. Ψωμᾶς προσεκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Μυτιλήνης ἀττικὸν ληκύθιον τῶν περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνον, εὕρεθὲν κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀναλημμάτων τῶν ἐλαιῶν εἰς τὸ εἰς θέσιν Μοναστηράκι, παρὰ τὸν Αὐλώνα, τὸ δυτικὸν τοῦ στομίου τοῦ Κόλπου τῆς Γέρας, κτήμα του. Ἐπιτόπιος ἐξέτασις ἔδειξε τὴν ὑπαρξιν τοίχων ἐκ μικρῶν σχιστολίθων, μόλις ἀναφανέντων ἐκ τῆς πρὸς θεμελίωσιν τῶν ἀναλημμάτων ἐσκαφῆς ἐπὶ τῆς ἀποτόμου κλιτύος, ὀλίγον ἀνωθι τοῦ ἀγροτικοῦ οἰκίσκου τοῦ καλλιεργητοῦ. Τεμάχια πῖθων, καθὼς καὶ ἀβαφῶν καὶ μελανοτέφρων (λεσβιακῶν) ἀγγείων, συνδέονται πρὸς τοὺς τοίχους τούτους, ὃ χαρακτὴρ τῶν ὁποίων δὲν δύναται ἀκριβέστερον νὰ προσδιορισθῆ ἄνευ περαιτέρω σκαφῆς.

Μυτιλήνη

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν μωσαϊκῶν τῆς Χωράφας δὲν ἐσημείωσεν οὐσιαστικὴν πρόοδον, λόγῳ καθυστερήσεως τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν πέριξ οἰκιῶν, ἢ ὑπαρξιν τῶν ὁποίων ἐμποδίζει τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς (βλ. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1963).

Ἄφθονον ὑπῆρξε τὸ συγκεντρωθὲν ὕλικόν, ἰδίᾳ ἐκ τῆς ἀνανεώσεως τῶν λιθοστρώτων τῶν βορειοδυτικῶν συνοικιῶν τῆς παλαιᾶς πόλεως (Ἄγιου Γεωργίου καὶ Ἄγιου Συμεῶν), ἀποτελούμενον σχεδὸν ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ τουρκικὰς ἐπιτυμβίους στήλας (μεζάρια) (Πί ν. 463 α) καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ (Πί ν. 463 β, δ). Τυπικὸν ἐπίσης περίθυρον τῆς Τουρκοκρατίας (Πί ν. 463 γ) παρεδόθη, ὁμοῦ μετ' ἄλλου ὕλικου, ἐκ κατεδαφισθέντος μανδροτοίχου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κρήνης, τῆς ἀπὸ τοῦ βορείου λιμένος (Ἐπάνω Σκάλας) εἰς τὸν κατὰ τὴν ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον θέατρον δυτικὴν κλιτὸν τῆς πόλεως συνοικισμὸν ἀγούσης ἀρτηρίας. Τὰ ἄλλα ἐκείθεν κομισθέντα τεμάχια περιλαμβάνουν τμήμα ὑστερορωμαϊκῆς σίμης μὲ πλοῦσιον φυτικὸν διάκοσμον, δύο τεμάχια πλακὸς θωρακίου μὲ ἐπιπεδόγλυφον σταυρὸν καὶ ταπεινὸν ἐπίκρανον μὲ σταυρὸν ἐντὸς κύκλου περιβαλλόμενον ὑπὸ ὄλως σχηματικῶς, δι' ἐγχαράξεως μόνον δηλουμένων φύλλων (Πί ν. 463 ε). Παρεμφερὲς μικρὸν ἐπίκρανον ἀνευρέθη εἰς τὰ θεμέλια τοῦ παρὰ τὴν μητροπόλιν ἀνεγειρομένου ἐκκλησιαστικοῦ οἰκοτροφείου (Πί ν. 463 ζ'). Τὰ δύο ταῦτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέροντα, ὅτι φαίνονται μᾶλλον πρῶϊμα βυζαντινὰ ἢ παλαιοχριστιανικά, ἀντιπροσωπεύοντα οὕτω περίοδον οὐδόλως σχεδὸν διαπιστουμένην μνημειακῶς ἐν τῇ νήσῳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀφθονώτατα λείψανα τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς (πρβλ. κατωτέρω περὶ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ νήσῳ).

Ἐρεσοῦς

Εἰς εἰσέτι ὄχυρωματικὸς πολυγωνικὸς περίβολος, ἐκ τῶν ἀφθονούντων κατὰ τὸ δυτικὸν μάλιστα τμήμα τῆς νήσου⁶, ἐπεσημάνθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἐρεσοῦ ὑπεράνω τῆς ἀπὸ Ἀντίσσης δημοσίας ὁδοῦ, ἰδιότυπον πολυγωνικὸν σύστημα (Πί ν. 464 α). Οὗτος ἀφ' ἐνὸς μὲν θὰ ἐξησφάλιζε τὰ πρὸς τὴν Ἀντίσσαν ὄρια τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἐπίβλεψιν τῆς ὑποκειμένης βαθείας κοιλάδος τοῦ μεγάλου Λάκκου, ὅπου πέρυσιν ἀνεγνωρίσθησαν ερείπια βυζαντινοῦ ναυδρίου ἐντὸς ἐκτεταμένου ἀρχαίου οἰκισμοῦ (βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 269).

Ἄλλοι ὄχυρωματικοὶ πύργοι εἶχον σημειωθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Koldewey,⁷ ΒΔ. τῆς Ἐρεσοῦ εἰς τὴν παρὰ τὸ Σίγρι κοιλάδα τῆς Τσιχλιώντας. Τὰ

παρεχόμενα ὁμῶς ὑπ' αὐτοῦ στοιχεῖα φαίνονται ἔλλιπῆ καὶ δὲν παρέχουν ἱκανοποιητικὴν εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως τῶν σφωζομένων λειψάνων. Οὕτω κατὰ τὴν ΒΔ. ἀπόληξιν τῆς κοιλάδος, εἰς τὴν φέρουσαν τὴν χαρακτηριστικὴν ὀνομασίαν Λεσβάδος θέσιν, διακρίνεται σαφῶς ἐπὶ τῆς κλιτύος περίβολος καὶ ὑπὲρ αὐτὸν θεμέλια κτηρίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ μεγαροειδές, ἀνάλογον πρὸς τὰ οἰκήματα τῆς Ἀρίσβης⁸. Τὸ δεῦτερον τῶν ὑπὸ τοῦ Koldewey σημειουμένων ὄχυρωμάτων εὐρίσκεται κατὰ τὴν βορείαν παρεῖαν τῆς μικροτέρας ἀνατολικῆς κοιλάδος καὶ εἰς τὴν στήλην τοῦ Παναγιώτη Γερακέλου, εἰς τὴν ὁποίαν ἄφθονον ἀρχαῖον ὕλικόν ἔχει χρησιμοποιηθῆ. Τὰ ἐδῶ ὄρατὰ λείψανα μαρτυροῦν μέγα συγκρότημα κτηρίων ἐκ πλίνθων τεφροῦ ἢ ροδίζοντος τραχείτου.

Κατὰ τὴν ΒΔ. ἐσοχὴν τῆς κοιλάδος, εἰς θέσιν Σπήλιος, εὐρίσκεται ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη βουτροφηδὸν ἐπὶ στήλης τεφροῦ τραχείτου σφωζομένης κατὰ τὸ δεξιὸν ἡμισυ. Ἡ ἐπιγραφὴ, ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν κατεστραμμένη ἄνω, λόγῳ φθορᾶς τοῦ λίθου, μὲ δυσκολίαν ἀναγιγνώσκεται, λόγῳ τῆς ἀνωμάλου ἐπιφανείας τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ μικροῦ σφωζομένου μέρους ἐκάστου στίχου (Σχ ἐδ. 3).

Ἐντὸς τῆς Ἐρεσοῦ, ἐν συνεχείᾳ τῶν περυσινῶν ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ εὐπρεπισμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐστερεώθη ὁ,τι ἀπέμεινεν ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ τοῦ δαπέδου τοῦ μεσαίου κλίτους καὶ τοῦ νάρθηκος. Συνεπληρώθη τὸ κτήριο τῆς ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς καὶ ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ ἀνιχνεύσεις εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν μετὰ περισυλλογῆς ἀρχαιοτήτων. Διεπιστάθη οὕτω νέον μικρὸν τμήμα πολυγωνικοῦ τείχους ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς ΒΔ. κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως, ἐντὸς τοῦ κτήματος Λουκαδέλλη, παρὰ τὸν οἰκίσκον τοῦ Φώτη Κάκκαλου. Τὸ τείχος, ἐξαιρέτου δομῆς κατὰ τὸν λέσβιον τρόπον, εἶναι ὄρατὸν εἰς μῆκος 4 περίπου μέτρων καὶ εἰς ὕψος 4 - 5 δόμων, στρέφεται δὲ κατ' ὀρθὴν γωνίαν εἰς τὸ ΒΑ. ὄρατὸν ἄκρον του. Παρέχω ἐνταῦθα (Σχ ἐδ. 4) σχεδιάσμα τῆς ὄψεώς του, ἐπειδὴ τοῦτο, κατασκιαζόμενον ὑπὸ μεγάλης συκῆς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φωτογραφηθῆ ἀποδοτικῶς.

Πληρέστερον σήμερον φαίνεται τὸ ἐν τῷ τοπογραφικῷ διαγράμματι τοῦ Koldewey (ἐ.ἀ. πίν. 8) ὑπὸ στοιχεῖα Q τείχος, ἀποτελοῦν, ὡς καὶ ἡ τοιχοδομία του μαρτυρεῖ (Πί ν. 464 γ), ὑστερωτέραν ἐπέκτασιν τῆς ὄχυρώσεως πρὸς τὸν σκοπόν, ὅπως περιλήφθη καὶ ὁ λιμὴν ἐν αὐτῇ.

6. Βλ. R. Koldewey, Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, 61 - 63 πίν. 27 καὶ ΑΔ 17/18 (1961/62): Χρονικά.

7. Ἐ.ἀ. 62 πίν. 27, 1, 2.

8. Ἐ.ἀ. πίν. 14, 1.

Τάφοι ἀρχαῖοι ἀνευρέθησαν τυχαίως:

1. Εἰς Γερακάρι Καλλονῆς (παρὰ τὸν μεσαιωνικὸν οἰκισμὸν τῶν Τριάντα), ἐντὸς τοῦ κτήμα-

Σχέδ. 3. Ἐπιγραφή εἰς Τσιχλιώνταν Ἑρεσοῦ

τος Κουρουκλή, τάφος περιέχων κύλικα μελαμβαφή καὶ μόνωτον φιάλην τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

2. Εἰς Ἅγιον Παῦλον Βασιλικῶν, κατὰ τὴν ΒΑ. παραλίαν τοῦ Κόλπου τῆς Καλλονῆς, νοτίως τῆς Πύρρας (καὶ τῆς Ἀχλαδερῆς) καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Ὀδυσσεῶς Παντελή, εἰς θέσιν Ξηρό, περιέχων μελαμβαφῆς ἐγχώριον φιαλίδιον

καὶ μικρὸν ἐγχώριον ἀνοικτότεφρον ἀμφορίσκον μὲ πεπιεσμένον λαϊμόν⁹, τοῦ 5ου ἐπίσης αἰ. π.Χ.

3. Εἰς Ἀχλαδερῆν, περὶ τὰ 100 μ. ΒΑ. τῶν κεντρικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ἐκεῖ ἀγροκτήματος κατὰ τὴν ἀνόρυξιν θεμελίων πρὸς ἀνέγερσιν ἀποχωρητηρίου, ταφῆ ἐντὸς πίθου, Β - Ν. προσανατολισμοῦ, ἐντεθειμένου ἐντὸς ὀρύγματος πληρωθέντος μὲ θαλασσίαν ἄμμον (χαλίκι). Ἐκτὸς τεμαχίων ἀβαφῶν καὶ μελανῶν λεσβιακῶν ἀγγείων εὐρέθησαν τεμάχια σιδηρᾶς στλεγγίδος καὶ μεγάλη χαλκῆ πόρπη ἄριστα διατηρουμένη.

Ἐπιγραφαὶ

Ἡ κ. Ἀγγ. Χαριτωνίδου ἀνέλαβε τὴν ταῦτισιν τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ ἐπιγραφῶν πρὸς τὸν σκοπὸν ἀφ' ἐνὸς μὲν συμπληρώσεως τοῦ εὐρετηρίου, ὅπου πενήτηκοντα πέντε ἀκατάγραφοι ἐπιγραφαὶ προστετέθησαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ προεργασίας τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνεκδότων καὶ ἐνδεχομένων συμπληρώσεων εἰς τὰς ἐκδεδομένας ἐπιγραφὰς τῆς Λέσβου.

Παραλλήλως προωθήθη καὶ ἡ ἐν γένει κατάρτισις τοῦ εὐρετηρίου μὲ τὴν βοήθειαν τῆς τελειοφοίτου τῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δ. Ὀλγας Σταυρίδου διὰ τῆς καταγραφῆς ὑπερτετρακοσίων ἀντικειμένων.

Βυζαντινὰ Λέσβου

Ἐφέτος διεπιστάθη ἡ ὑπαρξὶς μιᾶς εἰσέτι σταυρικοῦ τύπου ἐκκλησίας, τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς Κάλαμον Μιστεγνῶν. Οὕτω αἱ μέχρι σήμερον γνωσταὶ βυζαντιναὶ ἐκκλησῖαι τῆς νήσου συμποσοῦνται εἰς πέντε. Τὰ σχετικὰ περὶ τῆς τόσον πενιχρῶς ἀντιπροσωπευομένης βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου συνεκεντρώθησαν εἰς ἄρθρον δημοσιευόμενον εἰς τὸ Χαριστήριον εἰς Ἀ.Κ. Ὁρλάνδον (τ. Β' σ. 72 - 77).

Μεταβυζαντινὰ καὶ νεώτερα

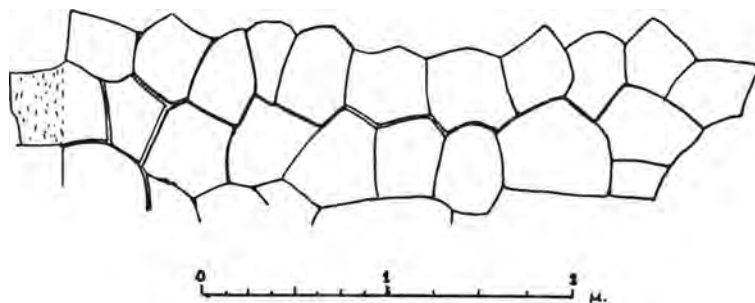
Εἰς τοὺς ὀλίγους, σχετικῶς, μονοκλίτους ναοὺς τῆς Λέσβου προστετέθησαν δύο μνημεῖα. Τὸ πρῶτον εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν μὲ τὴν προμνησθεῖσαν σταυρικὴν ἐκκλησίαν περιφέρειαν τῶν Μιστεγνῶν, παραπλεύρως τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Στρατῆ Ταλέλη. Τὸ ἐν

9. Τοῦ σχήματος πλησιέστατον παράλληλον ἀνευρίσκεται εἰς τὸν ἐξ Ἀντίσσης, BSA 31 (1930/31) 178 πίν. 28, 3, ἐνεπίγραφον ἀμφορέα, τοῦ ὁποίου οὕτω ἡ χρονολόγησις (ὅπως καὶ τῶν τεφρῶν λεσβιακῶν ἀγγείων γενικῶς) δύναται εὐχερῶς νὰ καταβιβασθῆ ἀρκετὰ χαμηλὰ ἐντὸς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

έρειπίους ελάχιστα σφζόμενον ναύδριον τούτου τῶν Ταξιαρχῶν ἔχει μικρὸν νάρθηκα μήκους 2 μ., ὁ ὅλος δὲ ναῖσκος ἔχει μήκος ἐσωτερικῶς (ἄνευ τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ) 8.45 μ. καὶ πλάτος 3.20 μ.

Ἡ δευτέρα ἐκκλησία τοῦ τύπου τούτου εὐρίσκεται εἰς θέσιν Στρογγυλοῦ, δυτικῶς τοῦ Πολιχνίτου καὶ ἐντὸς τοῦ κτήματος τοῦ Στρατῆ Γό-

τέρου ναοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ διατηροῦνται ἴχνη τῶν τοιχογραφιῶν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν), διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως κυρίως τῶν μεταγενεστέρων κονιαμάτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐπιμελεημένη τοιχοδομία ν' ἀναδειχθῆ καὶ αἱ ἀρχαῖαι μαρμάριναί πλίνθοι νὰ εἶναι ὄραται (Πί ν. 464 β). Κατὰ τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτὴν ἐφάνη καὶ ἐπιστύλιον

Σχέδ. 4. Ἐρεσός. Τμήμα τείχους ἐπὶ τῆς ΒΔ. κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως

μου, σφζεται δὲ καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὕψος τῶν μακρῶν πλευρῶν καὶ μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ ἡμιθολίου τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, ἐνῶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι κατεστραμμένη. Τὸ ὅλον κτίσμα (Σχ ἐ δ. 5) ἀποτελεῖ ἐπιμήκη σηκόν, μήκους 7.44 μ., ἄνευ ἐσωτερικῶν διαιρέσεων καὶ πλάτους 3.55 μ., μὲ τοξωτὴν θύραν πλάτους 0,94 μ. ὀλίγον ἀνατολικότερον τοῦ μέσου τῆς νοτίας πλευρᾶς. Μαρμάρινα παλαιοχριστιανικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ κίονες καὶ πλίνθοι ἐξ ἐρυθροῦ τραχεῖτου ἀπόκεινται ἐν αὐτῇ.

Ζωοδόχος Πηγὴ Βρισαῶς

Ἐφέτος ἐγίνε, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου, συντήρησις τῆς ἀξιολόγου διὰ τὴν ἐν γένει διατήρησίν της καὶ μάλιστα διὰ τὸ καλόν, καὶ δι' ἀναγλύφων μορφῶν κοσμοῦμενον τέμπλον της, ἐκκλησίας τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ 19ου αἰῶνος διὰ τῆς ἀνακατασκευῆς κυρίως τῆς στέγης της.

Ἄγιοι Θεόδωροι Μυτιλήνης

Ἡ ἐκκλησία αὕτη μνημονεῦται ὑπὸ τοῦ Koldewey (ἔ. ἀ. 9) διὰ τὴν εὐρείαν χρησιμοποίησιν ἀρχαίου ὄλικου, μάλιστα εἰς τοὺς κίονας τοῦ προστώου καὶ τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως. Μὲ πρωτοβουλίαν καὶ δαπάνην τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου ἐγένετο ἐφέτος, τῇ ἐπιβλέψει τοῦ ὑπογράφοντος, μερικὴ ἀποκατάστασις τῆς καὶ καθ' αὐτὴν ἐνδιαφερούσης ταύτης ἐκκλησίας, τῆς ἀρχαιοτέρας ἐν τῇ πόλει τῆς Μυτιλήνης (1795, ὁπότε ἀνακατεσκευάσθη ἐκ παλαιότερου μικρο-

δορικοῦ κτηρίου ἐκ τραχεῖτου (Πί ν. 464 δ), τὸ ὁποῖον προσφυῶς ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ προστώου.

Μνημεῖα τῆς Τουρκοκρατίας

Οἰκία Βαρελτζίδενας ἐν Πέτρα

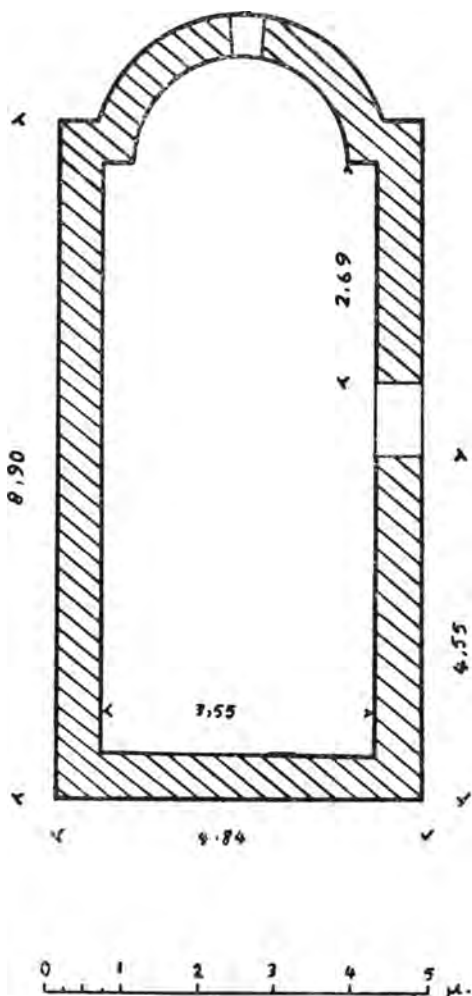
Ἐφέτος ἐπραγματοποιήθη ἡ ἐξαγορὰ καὶ ἐγένετο ἐναρξίς τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀξιολόγου, δυτικομακεδονικοῦ, τούτου ἀρχοντικοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., τὸ ὁποῖον, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθ' αὐτὸ ἀρχιτεκτονικόν του ἐνδιαφέρον κοσμεῖται καὶ μὲ καλὰς τοιχογραφίας. Ἐπειδὴ ἔως τώρα μόνον ἀπὸ σχέδια εἶναι γνωστὴ ἡ οἰκία αὕτη¹⁰, παρέχω ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ χαρακτηριστικὰς φωτογραφίας (Πί ν. 465 α - β).

Τζαμί Μεσαγροῦ Γέρας

Εἰς ἀνελπίστως καλὴν κατάστασιν σφζεται τό, συγγενὲς τεχνοτροπικῶς, κομψὸν τζαμί εἰς Μεσαγρὸν τῆς Γέρας, τοῦ ὁποίου αἱ δικάμπυλοι ἀψίδες τῆς κιονοστοιχίας τοῦ προστώου κοσμοῦνται

10. Βλ. τὸ μικρὸν καὶ μᾶλλον ἐλλίπες μελέτημα τοῦ Ἐλ. Ἀποστόλου εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου, Τὸ Ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπίτι (Ἀθῆναι 1960) 132 - 133 εἰκ. 14 - 19. Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας στερεώσεως καὶ — λόγῳ τῆς πλημμελοῦς ἀνακατασκευῆς ὀλοκλήρου σχεδὸν πλευρᾶς μετὰ τὰς ζημίας τῶν σεισμῶν τοῦ 1956 — ἀναγκαστικῆς ἀναστηλώσεως τμημάτων τῆς οἰκίας ἐχρησιμοποίησα τὰ πληρέστερα, πρὸ εικοσαετίας συνταχθέντα, σχέδια τῆς ἀρχιτέκτονος κ. Μαρίκας Ζαζορησίου, ἐδγενῶς παραχωρηθέντα πρὸς χρῆσιν.

διά ρητῶν τοῦ κορανίου, ἐνῶ ἡ ὑπὲρ αὐτά, ἀμέσως ὑπὸ τὰ τόξα καμπύλη ἐπιφάνεια πληροῦται διὰ ἐξωγραφημένων παραστάσεων (Πί ν. 466 α - γ).

Σχέδ. 5. Ἐκκλησία εἰς Στρογγυλοῦ Πολυχνίτου ΧΙΟΣ

Διὰ τὰ ἐν Χίῳ εὐρήματα καὶ τὰς ἐργασίας παραθέτω, ἱκανῶς συντεταγμένην, τὴν ἔκθεσιν, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὁ μὲ ἀσυνήθη ἀφοσίωσιν καὶ ζήλον ἐργαζόμενος ἐπιμελητὴς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου γυμνασιάρχης κ. Ἀντώνιος Στεφάνου.

Ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς ἀνευρισκομένους εἰς τὴν περίμετρον τῆς ἀρχαίας πόλεως «ἀποθέτας», ἐνίστε ἴσως ἀπλοῦς λάκκους ἀπορριμμάτων, ἐπεσημάνθησαν ἐφέτος δύο.

Ὁ πρῶτος ἐσημειώθη νοτίως τῆς πόλεως, κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκίας Μπουμπάρη εἰς

Ἀττικὴν, παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ὑπαπαντῆς (πλησίον τοῦ Λιθβαίνειου Γυμνασίου Θηλέων). Ὁ «ἀποθέτης» οὗτος ἦτο ἰδιαιτέρως πλούσιος εἰς σκευὴ οἰκιακῆς χρήσεως, ὡς μαρτυρεῖ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν τεμαχίων ἀμφορέων καὶ ἀβαφῶν ἐν γένει ὀστράκων, ἀγνύθων (κωνικῶν καὶ πυραμιδοειδῶν) καὶ κεράμων. Ἀπὸ τὰ λοιπὰ εὐρήματα ἀξιοσημείωτον εἶναι περίαπτον μὲ γυναικεῖον προσωπεῖον (Πί ν. 466 ζ') καὶ τεμάχιον πηλίνου εἰδωλίου χοίρου. Εὐρέθησαν προσέτι δέκα λύχνοι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ καὶ ἡ ἀπόθεσις καὶ τῶν λοιπῶν ἀντικειμένων.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. χρονολογεῖται, κυρίως ἐκ τῶν ἀττικῶν ἐρυθρομόρφων ὀστράκων (Πί ν. 466 θ), τὸ δεύτερον εὐρημα ΒΔ. τῆς πόλεως εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Βουνοῦ, καὶ εἰς τὴν δυτικὴν παρυφὴν τῆς πλατείας τοῦ Συνοικισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει ἡ κατωφέρεια παρὰ τὴν οἰκίαν Χρίστου Βογιατζῆ.

Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς τῆς πόλεως, ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου, προέρχεται τὸ ἰδιαιτέρως εἰργασμένον κάτω ἦμισυ ἀνδρικοῦ ἀγάλματος, ὕψ. 0,55 μ. Ἐκ δὲ τῆς ἀποχωματώσεως τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν μετεφέρθη ἀκέφαλον ἄγαλμα, ἑλλίπες κατὰ τοὺς ἄκρους πόδας, ὕψους 0,78 μ. (Πί ν. 466 θ). Καὶ τὰ δύο ἀγάλματα εἶναι ἐκ χιακοῦ σκληροῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον ἀποκαλεῖται γυαλομάρμαρον καὶ ἐξάγεται ἐκ τῶν λατομιῶν τοῦ Μηλιγγᾶ.

Ἀπὸ τὴν κατεδάφισιν τῆς οἰκίας Λεωνίδα Κ. Κυρλαγκίτση, εἰς Ἀπλωταριάν (τὴν κυρίαν ἀρτηρίαν τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως) προέρχεται τμῆμα περιθύρου μὲ ἀνάγλυφον, ἐν κατατομῇ, προτομὴν ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 466 ζ).

Ὅμοιως κεκοσμημέναι παραστάδες ἦσαν, φαίνεται, συνήθεις ἐν Χίῳ, διότι δύο ἄλλαι εὐρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χίου, τρίτη δὲ ἔχει τοποθετηθῆ ὡς ὑπέρθυρον ἐσωτερικῆς θύρας τοῦ καθολικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου. Ἐκ τῶν ἐν τῷ Μουσεῖῳ παραστάδων τῆς μιᾶς, προερχομένης ἀπὸ ἐκκαθάρισιν ἐρειπίων παρὰ τὸν Ταξιάρχην τῆς συνοικίας Ριζάρη, ἡ ἀνάγλυφος κεφαλῆ (Πί ν. 466 ε) ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ κ. Χρ. Καρούζου μὲ τὸν Νέρωνα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

Τέλος, ἐκ τοῦ εἰς τὰ Σκλαβιά ἠρειπωμένου πύργου τοῦ Κων. Χουζούρη, περισυνελέγη (ἐντετειχισμένος ἄλλοτε) ὀρθογώνιος βωμὸς ἐκ λατομίου λίθου ὑπολευκοῦ χρώματος, μετὰ πολλῶν ἐρυθρῶν φλεβῶν, ὕψους 0,79 μ. καὶ πλάτους βάσεως μὲν 0,29, κορμοῦ δὲ 0,23×0,26 μ. (Πί ν. 466 δ). Ἐπὶ

μιὰς τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ κορμοῦ καὶ ἀμέσως κάτωθι τοῦ ἐξέχοντος κυματίου φέρει, σκοπίμως ἀποκρουσθεῖσαν, τὴν ἐπιγραφὴν.

ΘΕΩΝ
ΣΕΒΑ
ΣΤΩΝ

κάτωθι δὲ ταύτης κεχαραγμένον ὄξυπύθμενον ἀμφορέα ὕψους 0,12 μ. (ἀντικαταστήσαντα ἴσως τὴν ἀποκρουσθεῖσαν ἐπιγραφὴν).

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Νέα Μονή

Μετὰ τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ αἱ ἐργασίαι ἐνετοπίσθησαν εἰς τὸν νάρθηκα, ὅπου κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη εἶχον στερεωθῆ καὶ καθαρισθῆ αἱ παραστάσεις τῆς Προδοσίας, τῆς Προσευχῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρου, τμῆμα τῆς Ἀναλήψεως, ἡ Προετοιμασία διὰ τὸν Νιπτῆρα, ὁ Νιπτῆρ καὶ ἡ Ἔγερσις τοῦ Λαζάρου. Ἐφέτος ἐστερεώθησαν αἱ ἐξῆς εἰκόνας: ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Καλυβίτης, ὁ ἅγιος Στέφανος ὁ Νέος, ὁ ἅγιος Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ ἅγιος Ἀντώνιος, ὁ ἅγιος Ἀρσένιος, ὁ ἅγιος Νικήτας, ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ ἐν τῷ Θαυμαστῷ Ὁρει, ὁ προφήτης Δανιήλ, ὁ προφήτης Ἡσαΐας ὡς καὶ ἡ Βαΐοφόρος καὶ μερικῶς καὶ ὁ πλοχμὸς ὁ περιβάλλων τὴν βᾶσιν τῆς τυφλῆς θόλου.

Ἐκτὸς τοῦ ναοῦ ἐστερεώθη ἡ βότα ἡ ὀρίζουσα τὸ πρὸς τὴν κιστέρναν διαβατικόν, ἀπεμακρύνθησαν οἱ σωροὶ τῶν χωμάτων ἀπὸ τὰ κράσπεδα τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους, ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ κατὰ τὴν διάνοιξιν τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καταστραφέντα περὶ τὴν ἔξω πλατεῖαν θρανία καὶ ἀπεχώσθη ἐκ τῶν μπάζων ἢ ἐπὶ τῆς κάτω πλατείας κρήνη.

Ἅγιο-Γάλας

Ἐγένετο ἀνακεράμωσις τοῦ παρεκκλησίου τῆς Παναγίας Ἁγιογαλούσαινας καὶ τοῦ Ἁγίου Θελαλαίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγένοντο καὶ στερεωτικαὶ ἐργασίαι πρὸς διασφάλισιν τῶν τοιχογραφιῶν.

Διευχά

Ἐπεσκευάσθη ἡ στέγη τοῦ καθολικοῦ τῆς Μοῦνησ Μοῦνησ καὶ ἐστερεώθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ σαθραὶ διαδόσεις. Αἱ γενόμεναι ἐργασίαι συνετέλεσαν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοιχογραφιῶν.

Μεστά

Ἐγένοντο στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐπὶ τοῦ τοιχογραφημένου ναοῦ τοῦ Παλαιοῦ Ταξιάρχη. Συνεπληρώθησαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν αἱ ἐλλείπουσαι πλάκες ἐκ τῆς δορώσεως τῶν μακρῶν τοίχων καὶ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ καὶ συνεπληρώθησαν αἱ ἐλλείπουσαι (ἐπίπεδοι) κεραμίδες τῆς στέγης δι' ὁμοειδῶν, συγκεντρωθεισῶν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, ἐκ παλαιῶν ἠρειπωμένων κτισμάτων.

Ὀστεοφυλάκιον Ἁγίου Μηνᾶ

Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερέωσεως τοῦ ὀστεοφυλακίου τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, τοῦ κυριωτέρου προσκυνήματος τῶν θυμάτων τῶν σφαγῶν τοῦ 1822. Ἡ παλαιὰ ἐτοιμόρροπος στέγη ἀντικατεστάθη διὰ νέας μὲ κεραμίδας βυζαντινοῦ τύπου.

Κάστρον τῆς Χίου

Ἀνεστηλώθη τὸ μεταξὺ δυτικοῦ καὶ νοτίου προμαχῶνος τμῆμα τοῦ τείχους μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ καταστρώματος, τοποθετηθέντος τοῦ ἐκ φωκαϊκῶν λίθων ζωναρίου, ἀπεχωματώθη δὲ καὶ ἡ πρὸ τοῦ ἀποκατασταθέντος τείχους τάφος.

Σ. Ι. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΣΑΜΟΥ

DIE AUSGRABUNG AUF SAMOS

Nachdem über den Fortgang der Ausgrabungen im Heraion von Samos und über deren Ergebnisse in den Jahren 1958 bis einschliesslich 1961 bereits zusammenfassend in dieser Zeitschrift¹ berichtet wurde, bleibt im Augenblick lediglich ein Bericht über die Ausgrabung im Herbst 1963 nachzutragen. Es wurden in diesem Zeitraum an zwei räumlich getrennten Stellen abschliessende historisch-topographische Untersuchungen angestrebt: 1. im Bezirk vor dem jüngsten Dipteros der Hera, dessen einzige noch stehende Säule das Wahrzeichen des Heiligtums ist, und 2. in dem Gebiet, das sich nördlich dieses Dipteros, östlich der "Nordwesthalle" (AM 55 (1930) 53 ff. Abb. 25, Beil. 13), innerhalb und unmittelbar südlich der Nordbegrenzung des Heiligtums erstreckt. Diesen Ausgrabungen sind die beidem ersten Teile des Berichts gewidmet, ein drittes Teil bezieht sich auf die Restaurierungs- und Systematisierungsarbeiten im Museum und in den Fundmagazinen.

1. Das Hauptgewicht der Ausgrabung lag im Gebiet unmittelbar vor den ältesten Tempeln, in der Altargegend. Diesen Grabungsabschnitt leitete H. Walter, unterstützt von A. Kubanek. Dieses Gebiet war schon in den Jahren 1932 und 1933 weitgehend erforscht und die Grabungsergebnisse publiziert worden (E. Buschor und H. Schleif, AM 58 (1933) 146 ff. und 211 ff.). Die damals gemachten Kleinfunde waren nach topographischen Zusammenhängen und gemäss den Grabungsschichten in Holzkästen aufgehoben worden. Die Ordnung dieser alten Funde ist jedoch durch die Kriegereignisse vollkommen verloren gegangen. Diese Schichtbefunde sollten wiederhergestellt und dabei die früheste Geschichte des Heraion als griechischer Kultplatz geklärt werden. Beide Ziele konnten in sehr erfreulicher Weise erreicht werden. Die Zahl der hier gemachten Kleinfunde, vor allem geometrischer und archaischer Terrakotten, war so gross, dass in dieser Hinsicht die Kampagne zu den erfolgreichsten bisher unternommenen zählt. Im Gebiet der

Altäre gefundene rein mykenische Scherben datieren den Beginn des Kultes weit über die Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr. zurück, und von da ablässt sich die Geschichte des Kultes kontinuierlich in submykenische, protogeometrische und geometrische Zeit verfolgen. Kunstgeschichtlich besonders aufschlussreich ist die Entwicklung des Pferdetypos, die sich in der Kleinplastik aus Terrakotta von der protogeometrischen Stufe über die frühgeometrische zur reifgeometrischen jetzt an hervorragenden Beispielen verfolgen lässt. Diese Funde wurden innerhalb des durch die Fundamente des "Rhoikos - Altars" gebildeten Rechtecks (T a f. 467) gemacht. Westlich und östlich des breiten Ostfundaments, auf das man in dem Tafel blickt, wurden auch Scherben und Terrakotten (T a f. 468 a) der spätgeometrischen und der orientalisierenden Zeit gefunden, ausserdem Importstücke aus Ägypten, Zypern und Vorderasien, auch solche aus Elfenbein. Die interessantesten Funde wurden in einem Brunnen unmittelbar östlich des östlichen Rhoikos - Fundaments gemacht: Keramik, Terrakotten und Bronzen, darunter eine gut erhaltene bronzene Mädchenstatuette — etwa aus der Zeit 580 - 570 v. Chr. — und Gerätteile, wie eine Löwentatze und eine Greifenprotome (T a f. 468 b). Ausserhalb des Brunnens fand sich im Altarschutt ein Bronzerad mit Spuren des Gebrauchs und der eingehauenen Weihinschrift Ἀργεῖος ἀνέθηκε (T a f. 468 d).

Der schönste Erfolg jedoch der Grabung in diesem Abschnitt ist die Auffindung des heiligen Baumes der Hera. Es handelt sich um einen etwa 40 cm dicken Lygos - Stumpf, der unmittelbar ausserhalb einer Steinlage, die Buschor als den zu Altar III gehörigen Steinwall bezeichnet, in situ freigelegt werden konnte. Der Baumstumpf ist auf T a f. 467 kenntlich, eine Nahaufnahme der Situation gibt (T a f. 469 a). Damit ist endlich die alte Frage, wo man sich den ursprünglichen Platz des Lygos - Baumes vorzustellen hat, entschieden. Es ist höchst bemerkenswert, dass eine gerade Blicklinie den Sockel der Kultbildbasis der ältesten Tempel durch die voraussetzende Tür mit dem Lygos - Baum verbindet. In gewissem Sinn bedeutet die Auffindung dieses Baumes den Höhepunkt der gegenwärtigen Grabungsperiode. Wenn als Hauptergebnis der Ausgrabungen im Heraion vor dem Ersten Weltkrieg die Freilegung des letzten gros-

1. AA 18 (1963): Χρονικά, σ. 286 κ.έ.

en Dipteros,² als Hauptergebnis der Arbeiten zwischen den Kriegen die Entdeckung des ältesten griechischen Tempels³ zu bezeichnen ist, muss man die Auffindung des Lygos - Baumes das Hauptergebnis der Arbeiten nach dem Zweiten Weltkrieg nennen. Mit Fug und Recht kann jetzt das Herzstück des Heiligtums als gefunden gelten.

Wichtig ist auch die Erkenntnis, die Frl. Kubanek bei der erneuten Freilegung der ältesten Tempel gewinnen konnte: sie stellte für den Monopteros⁴ zwei Bauphasen fest, von denen die erste noch ins 6. Jahrhundert v. Chr. fällt.

2. Im Norden des Heiligtums bemühten sich E. Homann - Wedeking und A. Petronotes um Sonderung und Datierung der Schichten. T a f. 469 b zeigt dieses von etwa 2000 v. Chr. bis um 250 n. Chr. häufig gebaute Gebiet nach einer alten Photographie in dem Zustand vor Beginn der neuen Ausgrabungen. In den tiefsten Schichten konnten Reste der bereits bekannten frühhelladischen Siedlung⁵ aufgedeckt werden (T a f. 470 a - b). Über diesen frühen Schichten liegt eine relativ dünne späthelladische und eine ebenfalls dünne früharchaische. Zu dieser gehören offenbar die spärlichen Reste eines megaronartigen Gebäudes, dessen Länge mindestens 19 m betrug. Auf etwas höheren Niveau steht in situ ein schlecht erhaltener Bronzekessel des 7. Jahrhunderts, der links auf T a f. 470 c kenntlich ist. Er war

vom Fussboden der Erweiterung der Nordwesthalle überdeckt. Diese Erweiterung gehört noch der archaischen Zeit an. Darüber liegen hellenistische und römische Mauern. Der Fussboden einer römischen Zisterne ist in der Mitte des T a f. 470 c sichtbar. Die Untersuchung dieses Gebietes ist noch nicht abgeschlossen. Ihr Ziel ist nicht die weitere Freilegung der prähistorischen Siedlung, sondern die Antwort auf die Frage, wann die Erweiterung der Nordwesthalle ausser Betrieb kam. Vor allem aber sollen die römischen Reste in einen Plan der kaiserzeitlichen Bebauung des Heiligtums eingefügt werden.

3. Zur Ausgrabung gehört die systematische Konservierung und Zusammenfügung der Funde. Das bedeutendste Ergebnis dieser Arbeiten ist die Vervollständigung einer der schönsten und thematisch eigenartigsten Marmorstatuen archaischen Stils. Den Oberkörper eines Kuros hatte der Grabungsaufseher St. Karathanasis 1956 im Flussbett des Imbrasos in der Nähe des Dorfes Myli gefunden und hatte Buschor publiziert⁶. Diesem Fragment fügte U. Jantzen nicht nur aus dem Bestand des Skulpturenmagazins den rechten Oberarm an, sondern er fand, ebenfalls im Flussbett des Imbrasos und in der Nähe des schon genannten Fundplatzes den zugehörigen Unterkörper. Alle drei Fragmente passen Bruch an Bruch an einander. Das Bewegungsmotiv der Statue ist erst jetzt kenntlich: die Unterarme sind vor den Bauch gelegt und trugen dort ein Attribut, vielleicht ein Opfertier.

E. H. WEDEKING

2. O. Reuther, Der Heratempel von Samos. G. Gruben: Die Kapitelle des Heratempels auf Samos.

3. AM 55 (1930) 13 ff.

4. AM 58 (1933) 215 f. und 68 (1953) 31.

5. V. Milojević, Samos I, 3 ff.

6. Altsamische Standbilder, Abb. 278 - 281.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Κατά τὸ θέρος τοῦ 1963 συνεχίσθη ἡ ἐν τῇ πόλει τῆς Νάξου ἀνασκαφὴ εἰς τοὺς κατωτέρω τομεῖς:

Α 1. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, εἰς τὴν «Γκρότταν» (Πί ν. 475 α), ἔνθα ἠρηνήθη περαιτέρω καὶ δὴ κατὰ τὴν πρὸς βορρᾶν, δηλαδὴ τὴν κατευθύνσιν τῆς θαλάσσης, τὸ κατὰ τὸ 1959¹ καὶ 1960² ἀναφανέν τμήμα οἰκημάτων μὲ σκοπὸν τὴν ἔνωσιν τοῦ τμήματος τούτου πρὸς τὸ τμήμα τὸ ἀνασκαφέν κατὰ τὸ 1950³ καὶ 1951⁴, ὥστε νὰ ἀποκτηθῇ κατὰ τὸ δυνατόν πληρεστέρα ἢ εἰκὼν ἐνὸς ἔστω καὶ περιορισμένου ἀλλ' ὀπωσδήποτε ἀρτίου τμήματος τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως. Διότι βεβαίως συστηματικὴ ἐξερεύνησις ὀλοκλήρου τῆς ἀρχαίας πόλεως εἶναι ἀδύνατος καὶ ἔνεκα τῆς περιορισμένης μόνον ἐκτάσεως, ἥτις προσφέρεται πρὸς ἔρευναν, καὶ ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν φυσικῶν δυσχερειῶν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς εἶναι ἤδη ἐκ τῶν παλαιότερων μου ἐκθέσεων γνωστόν, τὰ μυκηναϊκὰ ἐρείπια κεῖνται ὑπὸ τὴν στάθμην τῆς πλησίον θαλάσσης — ἐντὸς τῆς ὁποίας καὶ συνεχίζονται — οὕτως ὥστε ἡ ἀνασκαφὴ νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ παρὰ μόνον μὲ τὴν συνεχῆ ἀντίλησιν τῶν ἀμέσως εἰσρεόντων ὑδάτων (Πί ν. 471 β) ἐκ πάσης δὲ κατευθύνσεως, εὐθὺς ὡς ἀφαιρεθοῦν τὰ στρώματα τῆς μεταγενεστέρως σχετικῶς ἐπιχώσεως.

1. Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1959, 128.

2. ΠΑΕ 1961, 191 κ.έ.

3. ΠΑΕ 1950, 269 κ.έ.

4. ΠΑΕ 1951, 214 κ.έ. Οὕτω ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Μυκηναϊκῆς πόλεως τῆς Νάξου ἔχει διεξαχθῆ κατὰ πέντε περιόδους μέχρι σήμερον (1950, 1951, 1959, 1961 καὶ 1963), διαρκείας δὲ ἐκάστης οὐχὶ μακροτέρας τῶν εἰκοσι περίπου ἡμερῶν, εἰς ἃς προσθετέα καὶ μία δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ὀλίγων ἡμερῶν παρὰ τὸ ἐκκλησιδίου τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης (Ἔργον 1960, 189) (Σχεδ. σημείων ΑΕ). Αἱ ἄλλαι περίοδοι τῶν ἐν Νάξῳ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας εἶναι ἡ ἔρευνα κυκλαδικῶν οἰκιῶν εἰς τὸ δυτ. ἄκρον τῆς Γκρόττας (ΠΑΕ 1949, 112 κ.έ.), ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης εἰς τὸ Σαγγρί (ΠΑΕ 1954, 330 κ.έ.), ἡ ἀνασκαφὴ τῶν δύο λαξευτῶν μυκηναϊκῶν τάφων κατὰ τὰ ἔτη 1958 (Τὸ Ἔργον 1958, 165) καὶ 1959 (Τὸ Ἔργον 1959, 125) συγχρόνως μὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς ἐν Γκρόττα, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Ἀπλωμάτων (Ἔργον 1960, 185 καὶ ΠΑΕ 1961 194). Ἄς σημειωθοῦν ἐπίσης καὶ δύο σύντομα ἄρθρα μου: Εἰδήσεις περὶ τῶν Χριστιανικῶν μνημείων τῆς Νάξου ἐν τῷ τόμῳ Εἰς Μνήμην Κ. Ι. Ἀμάντου, 1960, σ. 468 - 474 καὶ Μυκηναϊκὴ Νάξος ἐν Ἔπετ. Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν Α' 1961 σ. 600 - 608.

Ἡ ἐφέτος ἀνασκαφεῖσα περιοχὴ ὀρίζεται ἐν τῷ εἰκονιζομένῳ σχεδιογραφῆματι (Σχ ε δ. 1' Πί ν. 471 α) διὰ τῶν τοίχων τῶν ἐσχεδιασμένων διὰ λίθων, ἐνῶ τὸ κατὰ τὸ 1959 καὶ τὸ 1961 ἔρευνηθὲν τμήμα χαρακτηρίζεται διὰ τῶν λοξῶν παραλλήλων γραμμῶν τῶν πληρούντων τοὺς τοίχους. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1950 εἶχε διαπιστωθῆ ὅτι τὰ ἐρευνώμενα μυκηναϊκὰ κτίσματα ἀνήκουν εἰς δύο ἢ τρεῖς περιόδους μὲ ἐπαλλήλους τοὺς τοίχους αὐτῶν. Οἱ λόγῳ τῆς διαφόρου ἐν ἐκάστη περιόδῳ κατευθύνσεως τῶν κτισμάτων τούτων εὐδιάκριτοι κατὰ διαδοχικὸν στρώμα τοῖχοι σημειοῦνται ἐν τῷ νοτίῳ τμήματι τοῦ σχεδιογραφήματος διὰ μικρῶν μὲν ἀραιότερων παραλλήλων γραμμῶν οἱ τοῖχοι τοῦ στρώματος Ι, τοῦ παλαιότερου καὶ χαμηλοτέρου φυσικά, διὰ μεγαλυτέρων δὲ καὶ πυκνοτέρων οἱ τοῦ ὑπερκειμένου στρώματος (ἀνασκαφὴ 1959 καὶ 1961).

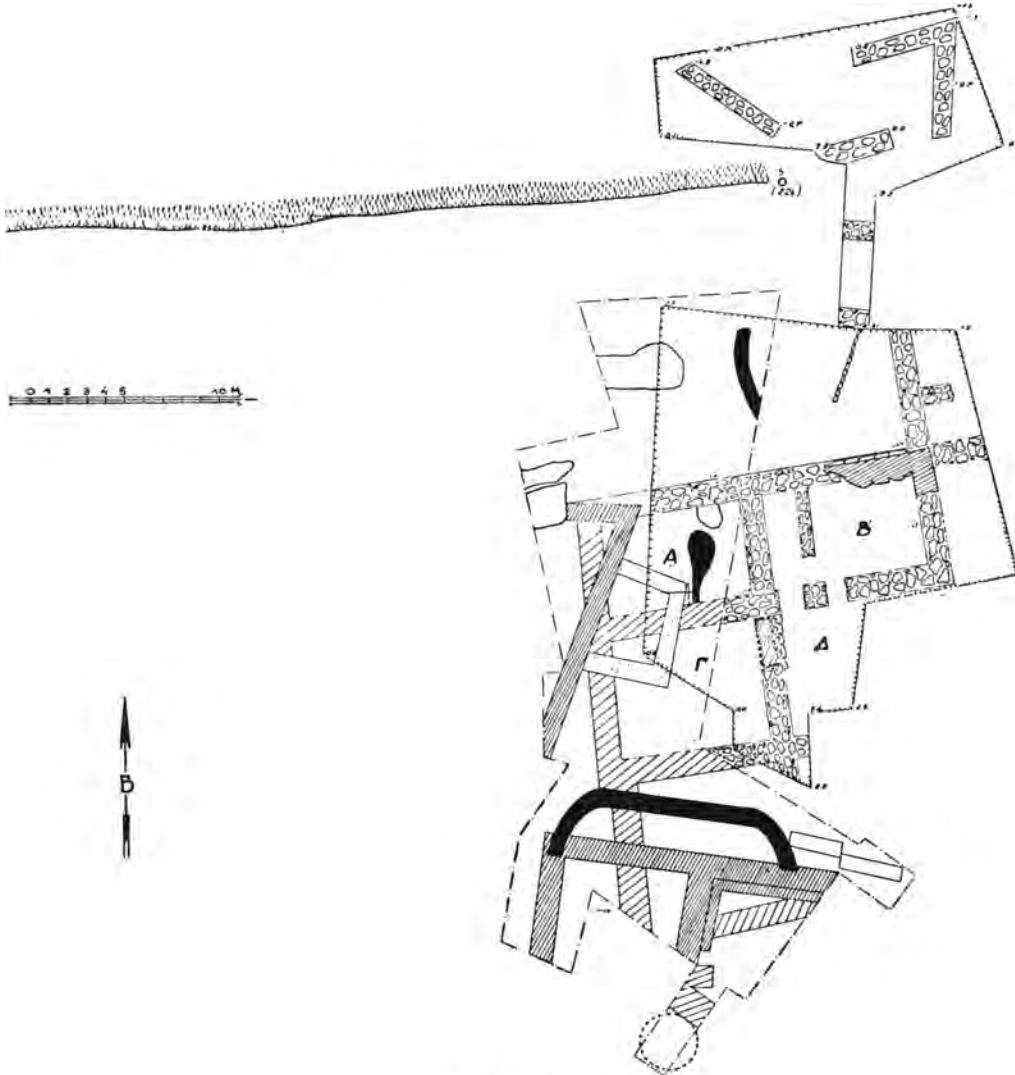
Εἰς τὸ ἐφέτος ἀνασκαφέν τμήμα τοῖχοι τοῦ νεωτέρου στρώματος δὲν ἀνεφάνησαν πλὴν μίως μικρᾶς γωνίας (Πί ν. 471 γ) ὑπερκειμένης ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ΒΑ. γωνίας τοῦ δωματίου Β. Ἀντιθέτως ἔλαβον σαφεστέραν ὄψιν τὰ ἐρείπια τῆς βαθύτερας περιόδου (Πί ν. 471 α - β), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν προέκτασιν τῶν παλαιότερων ἐρευνηθέντων. Διαπιστοῦται τοιοῦτοτρόπως ἡ μορφή ἐνὸς τμήματος μεγαλυτέρου συνόλου διὰ τῶν δωματίων Α, Β, Γ ὡς καὶ τοῦ χώρου Δ, τοῦ ὁποίου ὁμως ἀγνοοῦμεν ἀκόμη τὴν ὄλην μορφήν. Τὸ δωμάτιον Β δι' ἐνὸς ἐγκαρσίου τοίχου χωρίζεται εἰς δύο τμήματα, τῶν ὁποίων τὸ ἔν, τὸ Β, πολὺ στενότερον ἀπετέλει ἴσως διάδρομον.

Ἡ θέσις τῆς εἰσόδου διεπιστώθη μόνον εἰς τὸ δωμάτιον Γ, ἔνθα ἀνευρέθη κατὰ χώραν μαρμαρίνη πλάξ κατωφλίου μήκους 1.30 καὶ πλάτους 0,31 μ., ἀκριβῶς εἰς τὸ βόρειον πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου τούτου, κατέχον δὲ τὸ ἐσωτερικὸν μόνον ἡμισυ τοῦ ἐφ' οὗ πατεῖ τοίχου. Εἰς τὸ δωμάτιον Α εἶχεν εὐρεθῆ κατὰ τὸ 1961 πλάξ κατωφλίου ἐκ σχίστου οὐχὶ ὁμως κατὰ χώραν ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου πλησίον τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δωματίου τούτου (ΠΑΕ 1961, 192, πίν. 150 α). Τοῦ δωματίου Β ὁ νότιος τοίχος κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον του εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένος εἰς δύο σημεία ἴσως ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἡ εἰσοδος.

Ἡ ὑπὲρ τὰ μυκηναϊκὰ ταῦτα ἐρείπια ἐπίχωσις εἶναι ἀνάμεικτος: ὀλίγον μόνον ὑπὲρ ταῦτα διακρίνεται τὸ (πρωτο)γεωμετρικὸν στρώμα, οὐχὶ δὲ πανταχοῦ, συχνάκις δὲ ἀνάμεικτον μὲ ὑστερομυκηναϊκὰ ὄστρακα. Παρὰ τὰς δυσχερεῖας δύναται ὀπωσδήποτε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσφαλὲς ὅτι εἰς τὸ στρώμα τῆς ἀνωτέρας μυκηναϊκῆς περιόδου,

τὸ 2, ἀντιστοιχοῦν μόνον μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δστρακα, ἐνῶ εἰς τὸ βαθύτερον, τὸ 1, μέχρι μέν τινος ἔχομεν μυκηναϊκά ἐπίσης, εἶτα δέ, βαθύτερον, μυκηναϊκά ἀνάμεικτα μετὰ «κυκλαδικῶν» — ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται μετὰ τὴν ἔννοιαν τῶν

ταύτης δὲν θὰ ἤθελον νὰ ἐξαγάγω, ἐν τῇ ἐλπίδι διὰ τὴ μελλοντικὴν ἔρευνα θὰ παράσχη καὶ περαιτέρω στοιχεῖα. Ὅπωςδὴποτε, τὰ εδρήματα συνίστανται κατὰ κύριον λόγον εἰς δστρακα τῆς ΥΕ III γενικῶς ἐποχῆς, τινὰ τῶν ὁποίων καὶ ἀπεικονίζονται

Σχέδ. 1

μὴ γραπτῶν μυκηναϊκῶν — ἐνῶ ἀκόμη χαμηλότερον, ἢτοι ἐντὸς τοῦ στρώματος τῶν ποταμίων χαλίκων καὶ ἄμμου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν θεμελιωθῆ τα παλαιότερα μυκηναϊκά οἰκήματα, καθὼς καὶ κατωτέρω τούτου ἐλλείπουσιν ἐντελῶς τὰ μυκηναϊκά· στιλπνὰ μελανά καὶ μινύεια εἶναι συνήθη. Περαιτέρω συμπεράσματα ἐκ τῆς διαπιστώσεως

(Πί ν. 472 α - β). Βεβαίως ἡ ταξινόμησις τοῦ πλήθους αὐτῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ γίνῃ μέχρι σήμερον, ὥστε δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχωσι καὶ τινὰ παλαιότερα, ὅπωςδὴποτε ὅμως ὄχι πολλά.

Α 2. Μικρὰ κατ' ἀνάγκην ἦτο ἡ ἔρευνα ἢ γενομένη εἰς τὸ δυτικὸν πέρασ τῆς «Γκρόττας» πλησίον τῶν κατὰ τὸ 1949 ἀνασκαφεισῶν οἰκιῶν «κυ-

κλαδικής» ἐποχῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς εὐθὺς μετὰ τὴν ἀκτὴν ἀποτόμως ὑψουμένης περιοχῆς. Ἡ σύγχρονος καὶ μεταγενεστέρα ἐπιχώσις ἦτο πολὺ μεγάλη, ὥστε τὸ σχετικῶς καθαρῶς παλαιὸν στρώμα (γεωμετρικόν, μυκηναϊκόν, κυκλαδικόν) συνηντήθη εἰς βάθος πέντε μέτρων, ἐνῶ τὸ τεμάχιον κυκλαδικοῦ τοίχου ἀνεφάνη εἰς βάθος 5.90 μ., φυσικὰ ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Ἡ ἀνασκαφὴ ἦτο ἀδύνατον νὰ διεξαχθῆ ἐντὸς τοσοῦτου βάθους. Συνελέγησαν πολλὰ ὄστρακα, ὡς ἦτο ἐπόμενον, μεταξὺ τῶν ὁποίων τεμάχια ραμφοστόμου μεσοκυκλαδικῆς οἰνοχόης (Πί ν. 473 α) καὶ θραῦσμα τεφροῦ μινυεῖου ἀγγείου φέροντος ἐγχάρακτον σύμβολον τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α.

Β. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν « Ἀπλωμάτων », ἦτοι τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως λόφου τοῦ χωριζομένου ἀπ' αὐτῆς διὰ τοῦ χειμάρρου, συνεχίσθη ἡ ἔρευνα τοῦ οἰκοδομήματος ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὸ 1961 εἶχεν ἀνευρεθῆ τὸ μωσαϊκόν τῆς ἐπὶ τοῦ θαλασσίου ταύρου Νηρηίδος. Τὸ οἰκοδόμημα εἶναι λίαν κατεστραμμένον καὶ μεταγενέστερον, ἀνήκον εἰς τὴν κατὰ τοὺς Ἑλληνορρωμαϊκοὺς χρόνους ἐπέκτασιν τῆς πόλεως πρὸς τὴν βορείαν αὐτῆς, παρὰ τὴν θάλασσαν, περιοχὴν, τὴν « Γκρότταν » δηλαδή, ἣτις εἶχε μείνει ἀκατοίκητος ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἐξῆς χρόνων, καὶ πρὸς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου τῶν « Ἀπλωμάτων ».

Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων, ὡς ἔδειξεν ἡ κατὰ τὸ 1960, 1961 καὶ ἐφέτος ἀνασκαφὴ, ὑπῆρχεν ἀπὸ

τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον, ἐκ τοῦ ὁποῦ προέρχονται τὰ ἐν τῇ ἐπιχώσει ἀνευρεθέντα πολλὰ καὶ διαφέροντα ὄστρακα. Τάφοι δὲν ἀνευρέθησαν εἰμὴ ἐλάχιστοι λαξευτοὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ βεβαίως οὐχὶ ἀσύλητοι, διασωθέντες λόγῳ τῆς μεγάλῃς ἐπιχώσεως. Ἐξ ἐνὸς λαξεύματος προέρχεται ἡ εἰκονιζομένη πρωτογεωμετρικὴ οἰνοχόη (Πί ν. 473 β). Εἰκονίζονται ἐπίσης ὄστρακα ἐκ τῆς ὅλης περιοχῆς (Πί ν. 473 γ, 474 α - β, 475 β). Ἐκ τούτων, ὡς παρατηρήθη ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1960, διαπιστοῦται ἤδη διὰ πρῶτην φοράν, ὅτι ὁ « γραμμικὸς νησιωτικὸς ρυθμὸς », ὁ παλαιότερον χαρακτηρισθεὶς ὡς βοιωτικὸς ἢ εὐβοϊκὸς ἢ παριακὸς, γνωστὸς μέχρι τοῦδε κυρίως ἐκ Θήρας, ἀπαντᾷ καὶ ἐν Νάξῳ. Εἰς τὸν ρυθμὸν τούτου ἀνήκει π.χ. τὸ ὠραῖον ἐνεπίγραφον θραῦσμα κρατήρος μετὰ τὴν παράστασιν τῆς ἀρματοδρομίας (Ἔργον 1960 εἰκ. 210). Τὰ θραύσματα τῶν σκύφων (Πί ν. 474 α - β) ἀνήκουν εἰς τὴν τελευταίαν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν διαμορφοῦται ὁ ρυθμὸς οὗτος. Ἐκ τῶν μέχρι σήμερον εὐρημάτων νομίζω ὅτι ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ γραμμικὸς οὗτος ρυθμὸς ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν Νάξον παρὰ τὸν γνωστὸν πλέον χαρακτηριστικὸν ναξιακὸν ρυθμὸν. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ τελευταῖος οὗτος συνδέει τὴν Νάξον μετὰ τὴν Κόρινθον, ὁ γραμμικὸς ρυθμὸς εἶναι ὁ ἐνῶνων πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα.

ΝΙΚ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

*

DÉLOS

Sur le chantier de Délos, la fouille du quartier d'habitation de Skardhana a été poursuivie (Ph. Bruneau, Cl. Vatin, Ulpiano Bezerra, Mlle Anne Bovon); simultanément J. Ducat a poursuivi ses recherches à l'Archégésion, et des sondages complémentaires étaient entrepris au «Monument des Taureaux» par Christian Llinas.

Fouilles de Skardhana. La campagne avait pour but de continuer l'exploration, entreprise en 1960 et 1962, du quartier Nord de Délos (P I. 476 a). En 1962, à l'Est de la Maison dite des Comédiens, on avait commencé à fouiller une seconde maison; les deux demeures sont contemporaines et forment une unité architecturale; en effet, tandis que les murs extérieurs en sont construits entièrement en pierre, les cloisons intérieures sont faites d'assises d'argile reposant sur un socle de pierre; or, le mur mitoyen de ces deux maisons est de ce dernier type.

On a achevé en 1963 la fouille de la deuxième maison. Sur deux côtés d'une cour carrée hypèthre se développait un promenoir couvert. Le mur séparant la cour et le promenoir supportait une rangée de piliers avec architrave et corniche; un dispositif analogue, mais avec parapet, intervenait, semble-t-il, à l'étage.

Le promenoir desservait plusieurs pièces carrées. Celle du Nord, l'*oecus maior* de la maison, était entièrement pavé en mosaïque; le dessin est en grande partie géométrique; mais

le centre de la pièce était occupé par deux panneaux à sujet figuré; celui de l'Est a été enlevé dans l'Antiquité; celui de gauche, bien conservé, représente un monstre marin féminin tenant un gouvernail enrubanné et au-dessus duquel vole un Eros (P I. 476 b). Le tableau est traité en noir, gris foncé, gris clair, blanc; seul le ruban du gouvernail est rouge violacé. Cette mosaïque est publiée dans la première livraison du *BCH* 1964.

On a commencé à explorer les alentours de l'ilot constitué par cette maison et la Maison des Comédiens. Au Nord s'étendaient des maisons beaucoup plus pauvres et sans grand intérêt. À l'Ouest, une large rue reliait sans doute le secteur de l'Établissement des Posidoniastes et la mer; dans une petite pièce qui empiétait sur la rue, on a eu la surprise de découvrir une tombe contenant un mort déposé tête au Nord et probablement d'époque hellénistique.

L'ensemble de ce secteur semble avoir été occupé entre les années 125 et l'une ou l'autre des destructions de 88 et 69 av. J. C.

Archégésion. Jean Ducat a poursuivi les recherches entreprises les années précédentes en vue de la publication du sanctuaire.

«**Monument des Taureaux**». Christian Llinas, assisté de Mr. J. Constantinidis, a entrepris le recensement et l'étude des blocs de l'élévation pour la publication définitive du monument. Il a pratiqué sur la fondation plusieurs sondages qui permettent de préciser son implantation dans les couches profondes.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

Δ Η Λ Ο Σ

Δι' ἔλλειψιν ἀρχιτεκτονικῶν μελετῶν αἱ ἀνασθηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Δήλου κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὴν στερέωσιν τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὰς οἰκίας τῆς συνοικίας τοῦ θεάτρου, ὡς καὶ τὴν οἰκίαν τῶν δελφίνων. Ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸν τοῦ Διονύσου¹ ἀφῆρθη τὸ στρώμα τοῦ τσιμέντου, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὰ ἔλλείποντα τμήματα, καὶ ἐπεχειρήθησαν μικραὶ συμπληρώσεις εἰς τὰς λεπτομερείας πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ὀλίγων εὐτυχῶς φθορῶν, αἰτινες εἶχον προξενηθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς εὐρέσεως.

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Δήλου συνεχίσθη παρὰ τοῦ μουσειακοῦ συντηρητοῦ κ. Ἄ. Μαργαριτῶφ ἡ ἐπεξεργασία καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐξαχθῆ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀπὸ τὰς παραστάδας τῆς οἰκίας ἀπέναντι τῆς γνωστῆς οἰκίας τοῦ λόφου². Τὰ ἀλλεπάλληλα στρώματα τῶν τοιχογραφιῶν ἀπεχωρίσθησαν καὶ ἐστερεώθησαν ἐντὸς μεταλλικῶν πλαισίων. Εἰς τὴν προσθίαν ὄψιν τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος ὑπῆρχον πέντε στρώματα, ἀλλ' εἰς καλὴν κατάστασιν διεσφῆζετο μόνον ἡ παράστασις τοῦ ἀρχικοῦ: εἰκονίζεται φοινικόδενδρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναρριχᾶται νέγρος. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς παραστάδος ἐκάλυπτετο ὑπὸ ἐννέα στρωμάτων. Τὸ πρῶτον φέρει παράστασιν ἐφίππου πολεμιστοῦ, ἀκολουθούμενου ὑπὸ ἵπποκόμου, τὰ ἐπόμενα τρία παράστασιν Ἡρακλέους, εἰς τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον εἰκονίζεται ἀγὼν πυγμαχίας (Πί ν. 477). Ἐκ τῶν ὑπολοίπων τριῶν στρωμάτων σφῆζεται εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν παράστασις παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως μετὰ ταινιῶν καὶ κλάδου φοίνικος, τοῦ βραβείου τῶν δηλιακῶν ἀγώνων. Εἰς τὸ τέταρτον καὶ πέμπτον στρώμα δεξιὰ κάτωθι τῆς παραστάσεως ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΚΑΛΑΜΟΔΡΥΑΣ³.

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς ἀπέναντι ὄψεως τῆς δεξιᾶς παραστάδος εἶναι περισσότερον κατεστραμμέναι. Ἐκ τῶν ἐννέα πάλιν στρωμάτων, τὰ ὁποῖα τὴν ἐκάλυπτον, εἰς καλὴν κατάστασιν σφῆζονται μόνον αἱ εἰς δύο πεδία παραστάσεις τοῦ πρώτου στρώματος. Εἰκονίζεται κάτω σαλπικτῆς — τὴν παράστασιν ταύτην ἐπαναλαμβάνει καὶ πρόχειρον χάραγμα — καὶ ὑπεράνω σκηνῆ θυσίας: τρεῖς ἱματιοφόροι ἄνδρες φέροντες στέφανον βαίνουν πρὸς βωμὸν δεξιᾶ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπίσης μικρὸς ὑπῆρθε ὁδηγεῖ χοιρίδιον. Εἰς ἄλλα δύο στρώματα, ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὀκτώ, διακρίνονται παραστά-

σεις πυγμάχων, ἐνῶ τὸ ὄγδοον, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχον εἰς τὴν ἀπέναντι πλευράν, φέρει παράστασιν παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰκονίζεται πάλιν ἀγὼν πυγμαχίας.

Ἐννέα ἐπίσης στρώματα ἐκάλυπτον καὶ τὴν προσθίαν ὄψιν τῆς παραστάδος, ἀλλ' εἰς καλὴν κατάστασιν σφῆζεται μόνον ἡ παράστασις τοῦ ἀρχικοῦ: δεξιὰ τράπεζα φέρουσα ἀγγεῖα καὶ πόπανα (;) καὶ ἀριστερὰ παῖς, ὅστις πλησιάζει, διὰ τὴν ἀποθέσιν σταφυλῆν πιθανῶς, ὑπεράνω ἀνθόπλοκαμος, ἐκ τοῦ ὁποῖου κρέμονται ταινίαι καὶ κωμικὸν προσωπεῖον (Πί ν. 478). Εἰς ἄλλα τέσσαρα στρώματα, εἰς τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἐξακριβωθῆ μετὰ βεβαιότητος ἡ παράστασις, ἐμφανίζεται τὸ ἴδιον θέμα: ἄνδρες ὄρησται καὶ ὑπεράνω πλόκαμοι καρπῶν καὶ φύλλων.

Τ Η Ν Ο Σ

Περὶ τὰ 100 μ. βορείως τοῦ χωρίου Χτικᾶδος, εἰς θέσιν «Σηπλιά», κατὰ τὰς ἐργασίας διὰ τὴν ἀνόρυξιν ὑδρομαστευτικῆς τάφρου ἀπεκαλύφθη ἀρχαῖος τάφος. Δύο γεωμετρικὰ ἀγγεῖα (οἶνοχόη καὶ σκύφος) ἐξαχθέντα παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Τήνου. Ὁ τάφος εἶχε κτιστὰ διὰ πλακοειδῶν λίθων τοιχώματα καὶ ἐκαλύπτετο δι' ἀκανονίστων πλακῶν, μήκους 1.86, μέσου πλάτους 0,42 μ. Κατὰ τὸν ἐνεργηθέντα συμπληρωματικὸν καθαρισμὸν ἀνευρέθη εἰς ἀκόμη δίωτος σκύφος. Ὁ νεκρὸς εἶχε ταφῆ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., ὑπ' αὐτὴν δὲ ὑπῆρχε μικρὰ πλάξ ἐν εἰδει προσκεφαλαίου.

Μικρὰ ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ἔφερον εἰς φῶς καὶ δευτέρον τάφον, κείμενον εἰς ἀπόστασιν 0,50 μ. ἀπὸ τοῦ προηγούμενου. Ὁ τάφος οὗτος ἦτο κιβωτιόσχημος καὶ τὰς πλευρὰς ἐσχημάτιζον καθέτως τοποθετημέναι πλάκες: μήκος εἶχε 1.52, πλάτος 0,43 μ. Ὁ σκελετὸς εἶχε διαλυθῆ ἐντελῶς, ἀλλ' ὀλίγα λείψανα ἐδείκνυον ὅτι εἶχε ταφῆ καὶ ἐδῶ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α. Τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου ἦσαν δύο γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, δίωτος σκύφος καὶ κίνθαρος, εὐρέθη ἐπίσης καὶ μία χαλκῆ πόρπη τοῦ τύπου Blinkenberg III.

Παρὰ τὸ χωρίον Χτικᾶδος, εἰς ἄλλην θέσιν, εἶχον ἀνασκαφῆ καὶ ἄλλοτε γεωμετρικοὶ τάφοι⁴. Φαίνεται ὅτι ἡ ὑπεράνω τοῦ χωρίου κλιτύς κατελαμβάνετο ἀπὸ τοῦς διασπάρτους τάφους ἐνὸς μικροῦ συνοικισμοῦ. Ἡ ἴδια διασπορὰ τῶν γεωμετρικῶν τάφων, χωρὶς νὰ ἀποτελοῦν συνεχῆς νεκροταφείον, παρετηρήθη καὶ εἰς Καρδιανήν, πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς ὁποίας ὁμοιάζουν καὶ τὰ νέα εὐρήματα⁵.

1. Μον. Piot XIV πιν. 14.

2. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 274.

3. Καλαμόδρος εἶναι διάσημος ἀθλητῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιθριδάτου (*Αθῆν. Χ 431 f.) ἴσως ἡ ἐπιγραφή δὲν εἶναι ἀσχετος πρὸς αὐτόν.

4. Κοντολέων, ΠΑΕ 1952, 542.

5. Doro Levi, Annuario 1925, σ. 203 κ.ε.

Θ Η Ρ Α

Κατά τὸν Νοέμβριον τοῦ παρελθόντος ἔτους, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἐπανελήφθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς ΒΑ. Σελλάδας⁶. Ἄλλ' αἱ ἐργασίαι, αἵτινες διεξήχθησαν τῇ βοήθειά τῆς ἀρχαιολόγου δ. Ἐ. Λαζαρίδου, διήρκεσαν μόνον ἐπὶ πενθήμερον, διακοπεῖσαι πρὸς τακτοποιήσιν ἐπειγόντων ὑπηρεσιακῶν ζητημάτων.

Εἰς τὸν νότιον τομέα ἀνεζητήθη καὶ ἐκαθαρίσθη εἰς μῆκος 11 μέτρων ἢ συνέχεια τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ πρὸς τὴν πόλιν. Ἡ ὁδὸς φθάνουσα εἰς μεγάλους βράχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν λαξεύματα τάφων, διαγράφει στροφὴν καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ὅστις εἶχεν ἀποκαλυφθῆ πρὸς διετίας. Κατὰ τὴν στροφὴν τὸ λιθόστρωτον δὲν σφίζεται, καὶ ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν ἐπιπέδων φαίνεται ὅτι ἐσχηματίζοντο βαθμίδες. Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς ὁδοῦ καταλαμβάνεται, πάλιν, ὑπὸ σειρᾶς ταφικῶν κατασκευῶν. Κάτωθι τῶν βράχων σχηματίζεται μικρὰ κοιλότης, μήκους 1.12 καὶ πλάτους εἰς τὰ ἄκρα 0,24 καὶ 0,36 μ., τῆς ὁποίας ἡ μία στενὴ πλευρὰ κλείεται διὰ μικρῶν λίθων. Ἡ κοιλότης ἦτο πλήρης μελανῶν χρωμάτων πυρᾶς, τὰ ὅποια περιεῖχον ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων. Συνεκολλήθη μελαμβαφῆς φιάλη φέρουσα πολύχρωμον διακόσμησιν ἐκ φυτικῶν σχημάτων⁷. Εὐρέθησαν ἐπίσης διάφορα πῆλινα εἰδῶλια πτηνῶν, πηλίνη κεφαλὴ κριοῦ καὶ μικρὸς δελφίν ἐξ ἀσβεστολίθου.

Ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη ταφικὴ κατασκευὴ, ἣτις ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο παράλληλα τοιχάρια ἐξ ἀκανονιστῶν λίθων βαίνοντα εἰς ἀπόστασιν 0,80 μ. ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἔχοντα μῆκος τὸ πρῶτον 1.80, τὸ δὲ δεύτερον 1.10 μ. Μεταξὺ τῶν δύο τοιχαρίων ἴστατο κατὰ χώραν στρογγύλη στήλη καταλήγουσα ἄνω εἰς κωνικὴν διαμόρφωσιν καὶ φέρουσα καθέτως τὴν ἐπιγραφὴν ΕΧΕΒΩΛΟ (Πί ν. 479 α). Ὑψος ἔχει 0,49 μ. καὶ ἐνθυμίζει τὰ γνωστά εἰς σχῆμα φαλλοῦ ἐπιτύμβια τῆς Σμύρνης καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς Μ. Ἀσίας⁸. Ὁ τάφος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκεν ἡ ἐπιτύμβιος στήλη, δὲν ἠρευνήθη.

Κατὰ τὸν συμπληρωματικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου πρὸ τοῦ λαξευτοῦ τάφου ἀπεκαλύφθη μία ταφὴ καύσεως ἐντὸς μεγάλου ἀμφορέως, στερεωμένου εἰς ἀβαθεὺς κοίλωμα ἐκ μικρῶν λίθων, πέριξ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποτεθῆ τρία μικρότερα

ἀγγεῖα (Πί ν. 479 β.) Ὅλα τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦσαν ἄνευ κοσμήσεως ἢ γανώματος. Ἡ καθύς τοῦ νεκροῦ εἶχε λάβει χώραν ἐπὶ τόπου, καθὼς ἐδείκνυον τὰ ἐρυθρὰ ἐκ τῆς πυρακτώσεως χρώματα. Ἀξιολογώτερα ἀγγεῖα ἔδωσαν δύο ταφαὶ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ βορείου τομέως τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς τὰ πρηνῆ, τὰ ὁποῖα ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς νέας ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἤλθον εἰς φῶς δύο ἀλλεπάλληλοι ταφαί, τῶν ὁποίων τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα εἶχον τοποθετηθῆ ἐντὸς ἐπιμήκων λάκκων. Ἐντὸς τοῦ πρώτου ἴστατο ἐγχαορίου κατασκευῆς ἀμφορεὺς φέρων λιτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν, ὃ δὲ δεύτερος περιεῖχεν ὡς τεφροδόχον ἀγγεῖον ὀραίαν πελίκην ρυθμοῦ Κέρτις φέρουσαν παράστασιν Ἀμαζόνων. Τὸ στόμιον ἐκλείετο δι' ἄωτου μελαμβαφοῦς κύλικος (Πί ν. 479 γ).

Τέλος, διελύθη τὸ ταφικὸν κρηπίδωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἴστατο ὁ κυβόλιθος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΒΑΣΙΛΟΚΛΕΙΑ. Εἰς βάθος 0,70 μ. ἀνεφάνη στῶμα τεφροῦ ἐκ πυρᾶς χρώματος καὶ περισυνελέγησαν τεμάχια ἐρυθρομόρφου κύλικος τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἰκονίζεται μορφὴ ὀρθίας γυναικός, ἣτις κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς κάτοπτρον καὶ παρ' αὐτὴν ὑπάρχει κάλαθος, τὸ δὲ ἐξωτερικὸν εἶναι ἀπλῶς μελαμβαφές. Διὰ τὴν μὴ καταστραφῆ ἢ συνολικὴ μορφή τῶν ταφικῶν κατασκευῶν τοῦ νεκροταφείου, τὸ κρηπίδωμα μετὰ τὴν ἐρευναν ἀνασυνεκροτήθη.

Ν. Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

*

ΚΕΡΟΣ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1963, χορηγούσης τῆς ἀρχαιοφίλου κ. Αἰκ. Γουλανδρῆ, ἐγένετο ἀνασκαφικὴ ἐρευνα κατὰ τὴν ΝΔ. ἄκραν τῆς νήσου Κέρου, ὅπου κατὰ καιροῦς ἐσημειώθη ἀρχαιοκαπηλικὴ δραστηριότης, τὴν ὁποῖαν ὑπεβοήθει καὶ τὸ ἔρημον τῆς περιοχῆς. Ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν πρέπει νὰ ἐξετείνετο μέγα πρωτοκυκλαδικὸν νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον εἰς ἄγνωστον χρόνον κατεστράφη συνεπείᾳ γεωλογικῶν μεταβολῶν, ὡς κατολισθήσεων κ.τ.δ. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ ἀφθονία θραυσμάτων μαρμαρίνων κυκλαδικῶν εἰδωλίων (Πί ν. 480 α) καὶ ἀγγείων, καθὼς καὶ ὄστράκων γραπτῶν συνήθως ἀγγείων. Τῶν μαρμαρίνων ἀγγείων τὰ θραύσματα ἐνίοτε φέρουν ἐγχάρακτον διακόσμησιν. Πάντα ταῦτα ἀνευρίσκονται εἰς τε τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἐπίχωσιν, ἀνεξαρτήτως

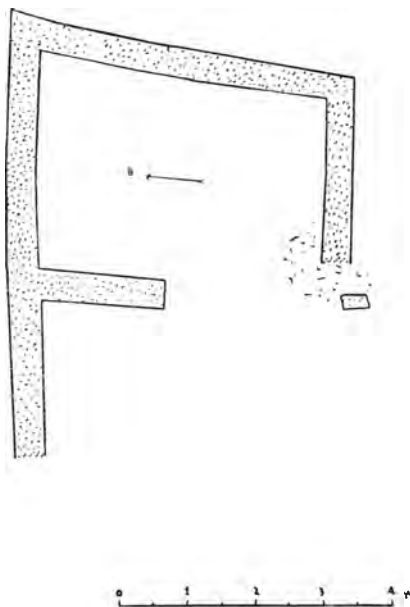
6. ΑΔ 17 (1961/2): Χρονικά, 268 κ.ε.

7. Πρβλ. Ε. Buschor AM 1929, 146.

8. F. Milfner ÖJh 1932, Beiblatt 156.

βάθους, μεταξύ λίθων μικρών και ογκολίθων ως και ἐντὸς ρωγμῶν τῶν βράχων. Εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις παρατηρήθησαν καὶ ἴχνη ὀστῶν ἐν διαλύσει.

Τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν ἐνισχύει καὶ ἡ σημερινὴ ὄψις, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἐκεῖ τὸ τοπίον. Τεράστιοι βράχοι ἐκ μαλακοῦ σχετικῶς πετρώματος ἀποκοπέντες ἀπὸ τοῦ κυρίου ὄγκου τοῦ βουνοῦ ἔχουν κατακρημνισθῆ εἰς τὴν θάλασσαν ἢ εὐρί-

Σχέδ. 1. Κάτωις οἰκίας πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων ἐν Κέρου

σκονται πλησίον τοῦ ὄγκου, ἀφ' οὗ ἀπεσπάσθησαν καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου χωρίζονται διὰ μικρῶς ἢ μεγάλης διασφάγος.

Περὶ τὰ 250 μέτρα νοτιώτερον τῆς θέσεως ταύτης, εἰς τὸ πλησιέστερον πρὸς τὴν παρακειμένην νησίδα Δασκαλειῶ σημεῖον, ἀπεκαλύφθη κτήριον πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων, ἔχον προσανατολισμὸν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Πί ν. 480 β). Τὸ συνολικὸν σφζόμενον μῆκός του φθάνει τὰ 6.50 μ. περίπου, ἐνῶ τὸ μέγιστον πλάτος του εἶναι περίπου 5 μέτρα. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο δωματίων (Σχέδ. 1), ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ δυτικοῦ τὸ μέγιστον τμήμα εἶναι κατεστραμμένον ὑπὸ τῶν κυμάτων, διότι μόλις περὶ τὰ 10 μέτρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Καλύτερον σφζεται τὸ πρὸς ἀνατολὰς δωμάτιον· ἀλλὰ καὶ τοῦτου μόνον ὁ βόρειος τοίχος καὶ ἡ βορειοανατολικὴ γωνία σφζονται μέχρις ὕψους 0,90 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἐνῶ τὰ λοιπὰ τμήματα τῶν τοίχων του δὲν ὑπερβαίνουν τὰ 0,15 μ. ὕψους.

Εἰς μεγαλύτερον ὕψος (περὶ τὰ 0,50 μ.) σφζεται καὶ ὁ μεταξὺ τῶν δωματίων μεσότοιχος (Πί ν. 480 β). Τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρὸς ἀνατολὰς δωματίου καταλαμβάνει κτιστὸν πεζούλιον, μῆκους 1 περίπου μέτρου, πλάτους 0,45 - 0,85 μ. καὶ ὕψους ἀπὸ τοῦ δαπέδου 0,20 - 0,25 μ. (Πί ν. 480 β). Ἐπὶ τοῦ πεζουλίου εὐρέθησαν ἴχνη τέφρας καὶ μικρὰ τεμάχια ἀνθρώπων. Ὅμοίως ἀνθρακες παρατηρήθησαν καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τοῦ δαπέδου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐστρωμένον δι' ἰσχυρῶς πεπατημένου πηλοῦ¹ φέροντος ἐντονα ἴχνη πυρᾶς. Ἡ ἐπικοινωνία ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ δωματίου, ὅπου θὰ ἐδίδεν ἢ εἴσοδος, πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἐγένετο διὰ θύρας εὐρισκομένης ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ μέσου τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου (Σχέδ. 1· Πί ν. 480 β).

Ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τοίχων, ἐκ πλακωτῶν κυρίως φυσικῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ἀνάγει τὸ κτήριο εἰς προχωρημένην φάσιν τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου², εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀνήκε καὶ τὸ νεκροταφεῖον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς καλῆς σχετικῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ τῶν ὀστράκων καὶ τῆς γραπτῆς διακοσμῆσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀνήκουν προφανῶς καὶ τὰ ἐρείπια, τὰ ὁποῖα καλύπτουν ὀλόκληρον τὴν βορείαν κλιτὸν τῆς νησίδος Δασκαλειῶ (ἢ νοτία κατέρχεται ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ εἶναι δυσπρόσιτος). Φαίνεται δὲ ὅτι ἐνταῦθα ἐξετείνεται ὁ συνοικισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκε τὸ κατεστραμμένον ἐπὶ τῆς Κέρου νεκροταφεῖον. Ἡ θέσις τῆς νησίδος, μόλις περὶ τὰ 50 μ. ἀπεχούσης ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, ὅπου ἀπεκαλύφθη ἡ ἀνωτέρω περιγραφείσα οἰκία ἐπὶ τῆς Κέρου (Πί ν. 481 α), εἶναι σημαντικὴ παρέχουσα ἀσφαλῆς ἀγκυροβόλιον ὑπὸ οἰασδήποτε καιρικῆς συνθήκας. Πιθανῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ νησις νὰ ἀπετέλει τὸ ἄκρον μικρῶς χερσονήσου, δεδομένου ὅτι τὸ βάθος τῆς θαλάσσης, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κέρου, δὲν ὑπερβαίνει τὰ 5 - 6 μέτρα. Μόνον ἐκ τῆς θέσεως τῆς νησίδος δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ τὸ γεγονός, ὅτι καθ' ὅλην τὴν πρὸς βορρᾶν βλέπουσαν ὁμαλὴν σχετικῶς ἔκτασιν τῆς (Πί ν. 481 β) καλύπτεται ὑπὸ κτισμάτων. Εἰς τινὰ μάλιστα σημεία διακρίνονται καὶ λείψανα ὄχυρώσεως.

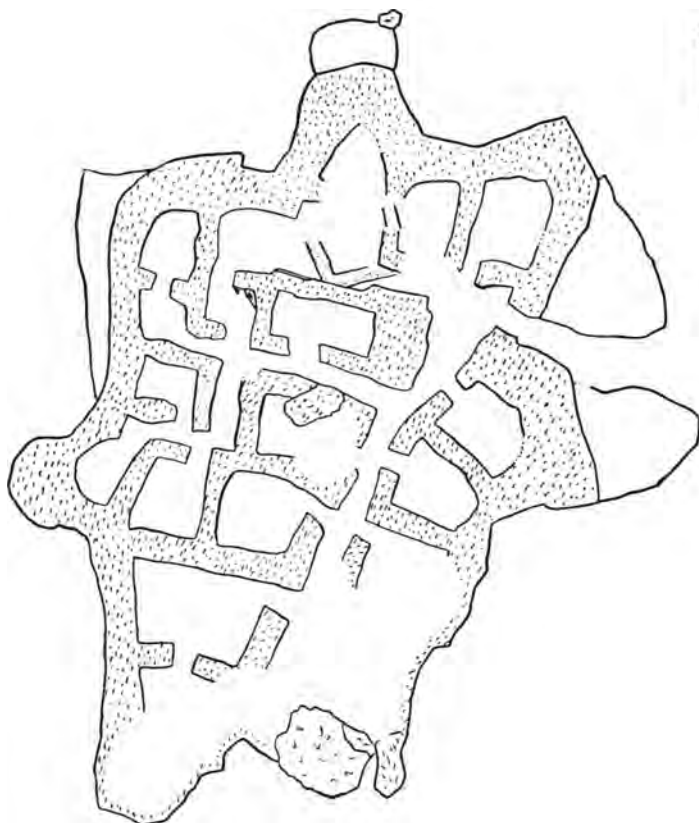
Δοκιμαστικὴ ἐρευνα ἐπὶ τοῦ Δασκαλειῶ ἀπεκάλυψε τὰ θεμέλια μικρᾶς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εὐρισκομένης εἰς τὴν κορυφὴν τῆς νησίδος (Πί ν. 481 γ). Προφανῶς τὰ ἐρείπια τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦτου ὠδήγησαν τὸν L. Ross νὰ τοποθε-

1. Πρβλ. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, ΑΕ 1898, 178.

2. Πρβλ. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, ΑΕ 1898, 189.

τήση εις τούς μεσαιωνικούς χρόνους δλόκληρον τόν συνοικισμόν³. Νοτιοανατολικῶς τοῦ ἐκκλησιδίου ἀπεκαλύφθησαν ἐν μέρει τοῖχοι ἀνήκοντες εἰς προϊστορικά κτήρια, βορείως δὲ αὐτοῦ μικρὸν δωμάτιον ἔχον ὡς δυτικὸν τοῖχον αὐτὸν τοῦτον τὸν βράχον καταλλήλως λαξευθέντα. Οἱ ἐπὶ τοῦ

κισμῶν καὶ νεκροταφείων, ἤρχισε δὲ ἡ ἀνασκαφὴ ἐπὶ χθαμαλοῦ λοφίσκου καλουμένου «Κορφάρι τῶν Ἀμυδαλιῶν» καὶ εὑρισκομένου περὶ τὰ 300 μ. ΒΔ. τοῦ ὄρμίσκου τοῦ Πανόρμου κατὰ τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς νήσου. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔλαβε μέρος καὶ ἡ πτυχιούχος τῆς Ἀρ-

Σχέδ. 2. Ἡ πρωτοκυκλαδικὴ ἀκρόπολις εἰς τὸ «Κορφάρι τῶν Ἀμυδαλιῶν» παρὰ τὸν Πάνορμον Νάξου

βράχου τούτου στηριζόμενοι δύο τοῖχοι διατηροῦνται μέχρις ὕψους 1.25 μ. καὶ εἶναι τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ὡς καὶ οἱ τῆς ἐπὶ τῆς Κέρου ἀποκαλυφθείσης οἰκίας (Πί ν. 482 α).

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης συνελέγησαν ἄφθονα ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως, ὀλίγα θραύσματα μαρμαρινῶν ἀγγείων, λίθινα ἐργαλεῖα, θαλάσσια ὄστρακα, ὄψιανοὶ κ.ά.

ΝΑΞΟΣ

Κατὰ τὸ 1963 συνεχίσθησαν αἱ ἐρευναι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς Νάξου, ὅπου ἐξηκριβώθη ἱκανὸς ἀριθμὸς πρωτοκυκλαδικῶν συνοι-

3. L. Ross, Inselreisen, II, 32.

καιολογίας δ. Ἀλίκη Σαμαρᾶ, ὠδήγησεν ἡ παρουσία ὄστράκων καὶ τὰ κατὰ τόπους μόλις ὄρατὰ τμήματα τοίχων (Πί ν. 482 β).

Ἡ ἐρευνα ἀπεκάλυπεν ὅτι, τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ λοφίσκου, τοῦ ὁποῖου μέγα τμήμα κατελάμβανε λιθόστρωτος ἄλλως συγχρόνου κατασκευῆς (Πί ν. 482 β), περιβάλλεται ὑπὸ τείχους, τοῦ ὁποῖου τὸ πάχος κυμαίνεται μεταξύ ἑνὸς καὶ δύο μέτρων. Τοιοῦτοτρόπως περικλείεται χώρος ἔχων μέγιστον μῆκος 24 καὶ μέγιστον πλάτος 20.50 περίπου μέτρα. Ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους εἶναι τοιαύτη, ὥστε μὲ τὰς εἰσοχὰς καὶ ἐξοχὰς, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται, νὰ σχηματίζονται πυργοειδῆ κατασκευάσματα, ἐνθυμίζοντα τοὺς πύρ-

γους τῆς ἀκροπόλεως τῆς Χαλανδριανῆς ἐν Σύρῳ⁴ (Σχέδ. 2' Πί ν. 483 α). Δύο τοιαῦτα πυργοειδῆ κατασκευάσματα προστατεύουν καὶ τὴν εἰσοδὸν εἰς τὸν περιτειχισμένον χώρον, ἥτις εὐρίσκεται κατὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον του. Εἶναι δὲ ἡ εἰσοδὸς στενὸν ἄνοιγμα πλάτους μόλις 0,80 μ. προσιτὸν διὰ στενοῦ ἐπίσης διαδρόμου, μεταξὺ τῶν δύο πύργων, καὶ λιθίνης κλίμακος (Πί ν. 483 β). Ὁλόκληρος ὁ περιτειχισμένος χώρος διαιρεῖται διὰ τοιχαρίων εἰς εικοσάδα περίπου μικρῶν δωματίων, τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις κυμαίνονται μεταξὺ 1.20 × 1.40 μ. καὶ 2.50 × 3.50 μ. περίπου καὶ τὰ ὅποια εἶναι προσιτὰ διὰ στενῶν διαδρόμων πλάτους 0,50 — 0,60 μ. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων σφίζονται μέχρις ὕψους 0,70 μ. περίπου καὶ εἶναι ἐκτισμένοι ἐκ μικρῶν ἄργων πλακωτῶν λίθων καὶ πηλοῦ (Πί ν. 484 α). Ἡ εὐτελής αὐτῆ κατασκευῆ συνετέλεσεν εἰς τὴν οὐχὶ ἀρίστην διατήρησιν τῶν τοίχων. Τοῦναντίον πολὺ καλῆς κατασκευῆς ἐκ μεγάλων εἰργασμένων λίθων συγκείμενον εἶναι τὸ τεῖχος (Πί ν. 483 α, 484 β). Ἄλλη διαφορὰ εἰς τὴν κατασκευὴν, ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τῶν τοίχων τῶν ἐντὸς αὐτοῦ δωματίων εἶναι, ὅτι τοῦτο μὲν πατεῖ στερρῶς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐκεῖνοι δὲ θεμελιῶνται ἐπὶ στρώματος λατύπης ἱκανοῦ πάχους. Φαίνεται, ὅτι πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ περιτειχισθέντος χώρου ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ λατύπαι ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν ὀγκολίθων τοῦ τείχους. Ἐπὶ τοῦ στρώματος δὲ αὐτοῦ ἐκ λατυπῶν ἐπάτησαν οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων.

Ἐντὸς τῶν δωματίων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίχωσις ἐκυμαίετο μεταξὺ τῶν 0,20 καὶ 0,70 μ., εὐρέθησαν χονδρὰ ὄστρακα ἀγγείων καὶ σκευῶν καθημερινῆς χρήσεως. Εὐρέθησαν ὡσαύτως ἐν

ἀφθονίᾳ στρογγύλαι πλάκες διαφόρων διαμέτρων χρησιμεύουσαι προφανῶς ὡς καλύμματα ἀγγείων.

Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ γεγονός, ὅτι οὐδενὸς δωματίου τὰ ὄστρακα εἶναι ἱκανὰ διὰ νὰ συγκροτηθῇ ὀλόκληρον ἀγγεῖον. Τοῦναντίον ὀλόκληρα ἀγγεῖα εὐρέθησαν εἰς τὸ τμήμα τοῦ διαδρόμου, τὸ ἀμέσως ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ὅπου διετηρήθησαν καὶ ἐντονώτατα ἴχνη πυρᾶς (Πί ν. 485 α). Ἴχνη πυρᾶς, ἐντονα ἐπίσης, παρατηρήθησαν καὶ ἀμέσως ἐξωθὶ τῆς εἰσόδου, ὅπου εὐρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων ὀλοκλήρων. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν εὐρέθησαν ἐπίσης ἐν μεγίστῃ ἀφθονίᾳ μικροὶ θαλάσσιοι χάλικες (Πί ν. 483 β, 484 β) καὶ μία χαλκῆ λόγχη. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ ἡ παντελής ἀπουσία τοιούτων χαλίκων ἐσωτερικῶς τῆς εἰσόδου (οὐδὲ εἰς εὐρέθη) ὀδηγοῦν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι οἱ μὲν χάλικες θὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς βλήματα σφενδονῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ θὰ ἀπετέλουν τὰ δπλα μακροῦ βεληνεκοῦς τῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ ἀκρόπολις ὑπέστη ἐπίθεσιν, καθ' ἣν ἐν ἀφθονίᾳ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ βλήματα αὐτά. Καὶ ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἀγγείων εἰς τοὺς στενοτάτους διαδρόμους δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἐγκαταλειφθεῖσα προσπάθεια πρὸς διάσωσιν τῶν, πλήρων ἴσως, μετὰ τὴν παραβίαν τῆς εἰσόδου.

Κατὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων διὰ τὴν ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα ἐντὸς τῆς πόλεως τῆς Νάξου οἰκόπεδον Διασεῖτη περισυνελέγησαν διάφορα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ὁ ἀκάματος φύλαξ ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γαβαλᾶς ἐφύλαξεν εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἐκ τῶν ὄστράκων τούτων καὶ ἄλλων διαλεγέντων, μετὰ τὴν ἀφιξὶν ἡμῶν εἰς τὴν νῆσον, κατὰ τὴν ἀποκομιδὴν τῶν ἐλαχίστων ἤδη ἐναπομενόντων κατὰ χώραν χωμάτων, συνεκροτήθη τὸ ἐν τῷ Πί ν. 485 β μυκηναϊκὸν ἀγγεῖον (ρυτὸν προφανῶς) εἰς σχῆμα κεφαλῆς κριοῦ.

4. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, ΑΕ 1899, 116 (εἰκ. 32).

EXCAVATIONS IN CEOS

Excavations in the island of Ceos, begun in 1960 and 1961, were continued in a campaign lasting from the middle of May to the beginning of August, 1963, by an expedition representing the University of Cincinnati¹. As before, attention was focussed chiefly on the site of the settlement at Ayia Irini, near Vourkari. A search for tombs in the immediate vicinity was begun, and the excavation of a small cemetery at Kephala, some two kilometers to the north, was completed.

Kephala

The graves at Kephala were not rich, but interesting in view of their very early date. They occupied a natural cleft in the rock near the foot of the steep southern flank of the headland, below the area of the ancient village (P. I. 486 a). At the western end of this opening the rock had been trimmed on one side and a path or *dromos* (P. I. 486 c) had been cut in the bedding of compacted clay below it, leading down into the hollow, but the rather elaborate scheme that this appears to imply was evidently abandoned. The graves were built more or less at random, chiefly within the cleft, which was gradually filled with them. In many cases one lay above another, providing some evidence of the chronological sequence (P. I. 486 b).

1. Reports of the preceding campaigns appear in *Hesperia*, XXXI (1962) pp. 263 - 283, and *Archaeology*, 15 (1962) pp. 223 - 226; a note on the latest campaign in *Archaeology*, 16 (1963) 284 - 285. From the outset the enterprise has been sponsored in Greece by the American School of Classical Studies, and conducted in the usual manner under authorization of the Greek Archaeological Service, to whose members we would express warm thanks. It is financed by the Louise Semple Classics Fund of the University of Cincinnati. In 1963 J. L. Caskey served again as Field Director and the staff comprised Mrs. El. Caskey, Mr. and Mrs. W. Kittredge, Mrs. A. Bikaki, Miss E. T. Blackburn, Dr. John Overbeck, T. W. Jacobson, and L. E. Cotsen, Architect. C. Renfrew and Miss E. Harrison took part for shorter periods. The Ephor Mr. N. Zaphiropoulos and the Epimelete Mr. C. Doumas were present at intervals. D. Papaioannou was foreman and S. Maras vase mender. About 25 workmen were employed. The digging itself began on 3 June and was concluded on 24 July, the rest of the time being devoted to organization and study of the objects found.

Special thanks are owed to the Michalinos Company for permission to work freely on their land and to use their buildings. We are grateful also to many colleagues who visited the site during the season and gave valuable advice on archaeological and technical problems.

In all, 31 were discovered, and it is not likely that there were ever many more in this group, though a few may have been lost altogether by erosion of the hillside. They varied in shape from nearly circular to nearly rectangular, the walls being built of moderately small stones and usually inclining somewhat toward the interior. In a few the sides were made of slabs set on edge (P. I. 487 a - c). Long narrow cover slabs (P. I. 487 d), often three or four side by side, lay across them and above these, perhaps as an added protection to the dead or to the living, heavy rectangular platforms of solid masonry were sometimes constructed. In only one instance was there an indication of a small doorway in the side wall, and even this was not certain since the structure had been damaged (P. I. 487 e).

The graves were small, and the dead seem to have been buried in a contracted position, lying on one side. Generally the bones were found in confusion as a result of successive interments; one of the graves contained parts of nine skeletons. The bodies of infants were enclosed in jars that were deposited in single graves.

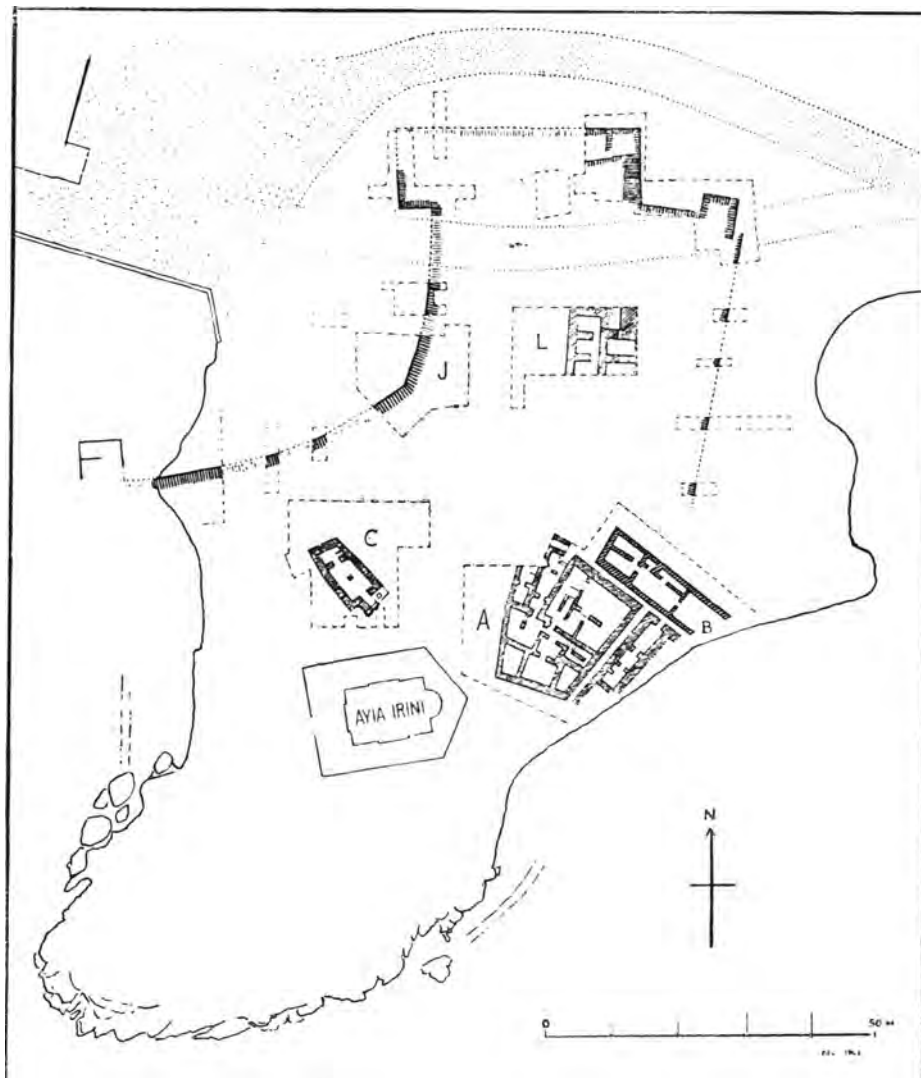
Offerings to the dead were not plentiful. Among the objects recovered were a small ithyphallic figurine of terra-cotta (P. I. 488 d), the torso of another (probably female), and the head of a third; this last was flattened and tilted backward, in the manner familiar among Cycladic marble «idols». The pottery of the cemetery, like that of the settlement above it, is largely coarse and friable. It is red-brown in color and some is decorated with plastic bands, incisions, and burnished patterns (P. I. 488 a). Jars (P. I. 488 c) with upright rims and small incurving bowls (P. I. 488 e) are represented in large numbers. A scooplike vessel (P. I. 488 b), opening to the side and having a broad handle and struts above the body, lay in one of the graves, and fragments of several like it have been found (e.g. Kph. 2, *Hesperia*, XXXI (1962), p. 265).

These and many of the other pieces are strongly reminiscent of Late Neolithic wares, and it appears not improbable that the village was established at Kephala before the end of the Stone Age. On the other hand, some of the pottery suggests relationships with the Early Bronze Age. Clearly this settlement is one of the most ancient yet known in the Cyclades.

Ayia Irini

Deep soundings in Areas A, C, and J this year furnished abundant evidence that the promontory had been occupied in the Early Bronze

tely northeast of the big building of the Late Bronze Age that had been excavated in 1961. The early walls were very nearly constructed of small flat stones. A well-made doorway, with threshold slabs and a pivot-stone to hold

Plan 1. Promontory of Ayia Irini, Kea

Age. Immediately upon the native rock were strata containing sherds of sauceboats (P I. 488 f) and small bowls or saucers, of types well known in Early Helladic II on the mainland. House walls were found in some places (P I. 489 a), especially in Area C, where it was possible to open a relatively large space immedi-

ately northeast of the big building of the Late Bronze Age that had been excavated in 1961. The early walls were very nearly constructed of small flat stones. A well-made doorway, with threshold slabs and a pivot-stone to hold

the doorpost, came to light in Area C. On the clay floor inside the room was a large permanent pan-hearth of terra-cotta with a low flat rim, which is decorated with impressions of a round stamp-seal (P I. 489 d). Still more extensive are the evidences of habitation in the Middle Bronze Age. It is now

clear that this period was of long duration, with numerous successive phases of rebuilding and development. Characteristic ring-stemmed goblets and angular bowls with high ribbon-handles in Gray Minyan ware are not uncommon. Matt-painted ware of mainland and Aeginetan types is well represented, and a fragment of imported Middle Minoan Kamares ware shows that trade with Crete began at least this early (Pl. 489 b). The nature of the transition between the Early and Middle Bronze Age settlements has not yet been determined. None of the painted pottery or other wares typical of Early Helladic III, as known for example in Lerna IV, has been found up to now at Ayia Irini; nearest to them, possibly, is an undecorated two-handled tankard that lay below the floor of the temple in Area B (cf. V. Milojević, *Samos*, I, pl. 15, 8).

The period of greatest prosperity for the town was in the early phases of the Late Bronze Age, corresponding with Late Helladic and Late Minoan I-II. From the beginning of this period there was a strong wall of defense on the landward side (Plan 1), perhaps also along the shores. In 1963 additional parts of it were uncovered by excavation. Its inner face was revealed in some places, notably in Area J, where the thickness of the wall was about 2 m. Houses here were crowded close to the inner face.

In order to examine the northern parts of the fortifications we closed the passage that had been cut through the mound some 30 or 40 years ago and built a new road around the edge. Much damage had been done in this region (Area N) in modern times, but foundations of heavy walls and towers could be traced. In the northeastern sector, as in Area J, it was evident that the defenses had been altered and augmented on several occasions. Exploratory trenches on the eastern side (M) revealed a wall running southwestward toward the temple. The plan of the fortifications in this area is not yet clearly understood.

Pottery and other evidence for the date of these walls received only preliminary inspection during the excavating season. The sherds associated with the main structure seem not to be later than Late Helladic I.

Buildings of the main period of occupation were encountered in all the areas tested. Many small rooms appear in Area C. In the western

part of Area L there is a building of light construction, while next to it on this east a series of very heavy walls is found. Remains of raw plaster, objects fashioned of stucco, and brightly-colored pigments recovered from the rooms suggest that these were industrial quarters. Large objects of terra-cotta seem to have been made here also.

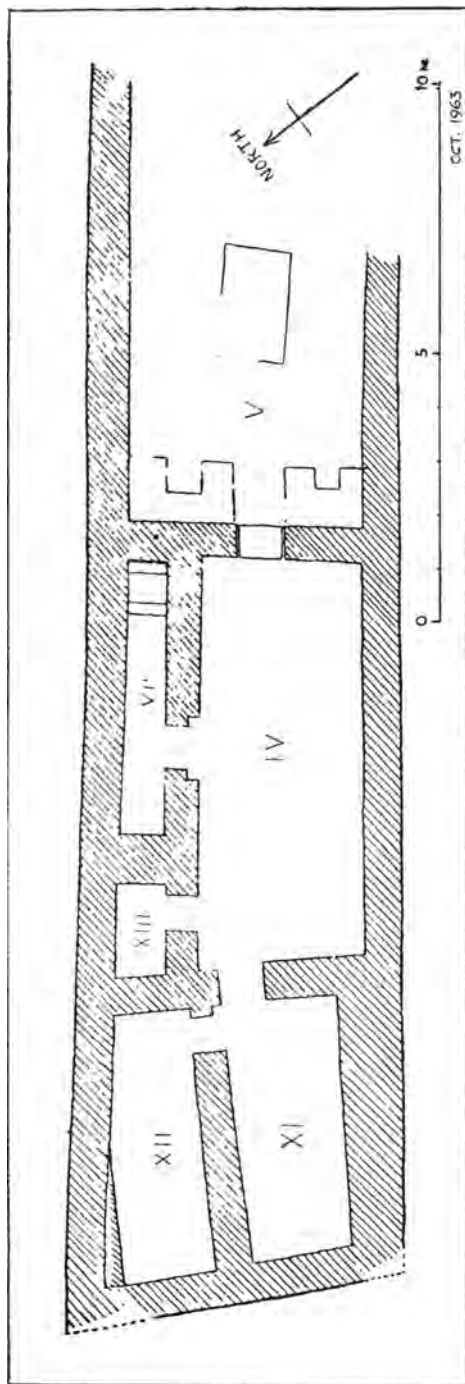
The most extensive and elaborate architectural complex uncovered so far is in Area A, near the church of Ayia Irini (Plan 1). Excavation proceeded this year toward the north and northeast, to the narrow street beside the temple in Area B (cf. the plan in *Hesperia*, XXXI (1962), p. 269). All the rooms and corridors found are apparently elements of a single large establishment. The oblong space in the eastern corner may have been a court, within the building but open to the sky. In it was a big rectangular hearth. West of the court were found remains of a broad flight of steps leading upward. Further west, we seem to have part of an entranceway to the basement rooms, most of which communicate with each other (Pl. 489 d-c, 491 a).

In Area A, as elsewhere, there was evidence of widespread destruction by earthquakes. The deep cellars were found full of debris which had fallen from above: bits of painted stucco from the walls of the upper apartments, a huge pithos that had stood in one of the upper rooms, and great quantities of pottery and utensils. Clearly this was a rich household. Much of the pottery is of coarse local manufacture, but among the vases are many very fine pieces imported from the mainland, other Cycladic islands, and, particularly, Crete. They are not all uniform, but include examples of shapes and styles assignable to L.M. Ia, L.M. Ib, L.H. I, and L.H. - L.M. II (the Palace Style) (Pl. 490 b-e). It would be premature to draw conclusions at present about the chronological significance of the groupings but valuable information can be expected from this material.

Of special interest, among the sherds from the basement rooms, is a fragment of a jar in moderately coarse brown ware with a graffito that was scratched on the surface before it was fired (Pl. 490 a). It is a monogram composed of two signs, one above the other, the upper of a form found only in Linear A script, the lower being common to Linear A and B and in the latter standing for WINE. The shape

and size of the jar cannot be determined from the sherd, nor is the fabric distinctive enough to indicate whether it is local or foreign.

Excavation of the temple in Area B proceed-

Plan 2. The Temple at Ayia Irini, Kea (1963)

ed this year. The building had been recognized and partly examined in 1961; now all the interior has been cleared and the plan has been determined (Plan 2). An important series of terra-cotta statues and many other objects of unusual interest came to light in 1963. The stratigraphical evidence makes it clear that the building had a very long history, beginning probably in the 15th century B.C. and continuing with little interruption down to Greco-Roman times.

A cross-wall at the inner end of Room IV proved to have a central doorway, which gave access to two narrow rooms, XI and XII, arranged side by side. The former of these was perhaps the most sacred place, the *adyton*; the purpose of latter, which contained destruction debris and also masses of earth and stones that had been placed there deliberately as a filling, could not be ascertained. A very small compartment, XIII, aligned with Corridor VII, was found off the northern corner of Room IV (Pl. 491 b, 492 a - b). At one stage in the use of the temple (not the earliest) there was a stone bench along the southwestern side of Room IV, like those found previously in Room V. Traces of at least one late structure could be seen above the ruins of Rooms XI and XII, near the present surface of the ground.

On the earliest floor of Room XI (just above walls and debris of Middle Bronze Age buildings) there were numerous pots (Pl. 492 c), chiefly coarse in fabric, and a few miscellaneous objects. Most of the fragmentary sculptural lay concentrated at the inner end of the room. It is clear that all the statues, 15 or more in number, and all the other objects in this space had been together when the destruction occurred (Pl. 493 a). We suppose that they were standing on the floor at that time, but they may possibly have fallen from a room immediately above. A preliminary examination indicated that none of the datable objects was later than L.H./L.M. II. Tentatively, therefore, one concludes that the temple was destroyed by the same earthquake that damaged the houses in other parts of the site, e.g., in Area A, and that the statues had been made before that time, not later than the end of the fifteenth century B.C.

Stratification in the other rooms, though less clear, tends to confirm this conclusion. The earliest floors in Room IV and Corridor VII -

XIII slope downward toward the southeast and are below the present level of the sea. Objects recovered from tests in the water and mud at that depth include pottery of L.H. I - II, the base of a stone vase, one end of a bronze boat (P l. 493 b), and other pieces of bronze and lead. The upper part of a solid bronze statuette of a youth saluting in the Minoan fashion, undoubtedly imported from Crete and assignable to L.M. I, was found just above sea-level (P l. 493 d).

A few bits of terra - cotta statues appeared scattered throughout these rooms, in this campaign as previously. They cannot be dated by internal stylistic evidence at present, since comparable sculpture has not yet been found at other sites, but we are inclined to believe that all or almost all the figures belong to the same phase as those in Room XI. A notable instance of the dispersal is seen in the case of the large head that was found two years ago in Room V at a relatively high level, where there was pottery of Mycenaean IIIc styles. In 1963 a fragment which joins this head was discovered in the principal group of broken sculpture in Room XI, where there was no late pottery. One must assume that the new fragment is in its proper context and that the head was somehow displaced and perhaps deliberately preserved until later times, as in another still more remarkable instance that will be mentioned below. How the scattering occurred is not yet known.

Although only a limited amount of mending has been done, we now have a clear idea of the form of the statues. All seem to be female, standing upright or bending forward very slightly. They wear bouffant or flaring skirts which reach the floor and are topped with heavy bands at the narrow waist. Some wear tight short-sleeved jackets, open in front and exposing the breasts, after the Minoan fashion. In others the torso is bare from the waist up and carries a thick garland around the neck. The arms are held not upward, as we had guessed earlier, but downward, clear of the body, with the elbows bent slightly. The hands, which are long and delicate, rest on the hips. Heads are held erect and surmounted with thick coils, the hair being gathered behind and descending in a long braid down the back. There is much variety and deftness in the rendering of the faces, some of which are gently smiling, some

grave (P l. 493 c, e, 494 a - b, 495 a, 498 a - c).

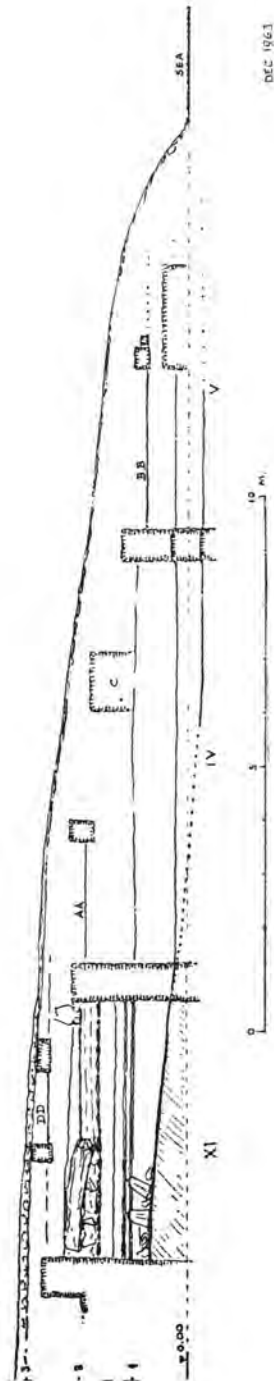
Several of the statues were about one meter tall; others were smaller, and at least a few considerably larger. They were fashioned by hand, of very coarse local clay, with internal wooden armatures for support before the firing. Traces of white stucco are preserved on some fragments, but in most cases all the surface of the clay itself has been lost. Many pieces seem to be missing entirely. In spite of their damaged condition, however, these figures create a vivid impression. Their style may be called provincial, since they were made here in this island, but the work is that of accomplished sculptors and craftsmen, not without tradition and experience.

The significance of the statues is not yet understood. We suppose that they were not all representations of a single goddess but perhaps rather her attendants and votaries. The posture may be that of a dance; a suggestion of the forms of the body under the skirt makes one think that the knees are bent slightly. There are distinct differences in the upper parts of the body, some having very full matronly bosoms, others the small firm breasts of a girl's figure. Most have artificially slim waists, but at least one of them is given quite natural proportions. When more of the pieces have been reassembled and studied the meaning of these differences may become intelligible.

After the first major destruction, which we assign provisionally to the period L.H./L.M. I - II, some parts of the temple continued to be used, for pottery of L.H. III A and IIIB styles is found. Among the sherds are parts of a small stirrup - jar with a representation of men, perhaps warriors, in procession (P l. 497 a). The third main stratum of debris, about one meter above sea - level, contains many vases and fragments that may be assigned to the Mycenaean IIIC class. Some of these were found in Room V in 1961; this year cups, bowls, and kraters came to light especially in Corridor VII (P l. 495 d). Clearly there was considerable use of the building at this time. Some of the walls were reconstructed, doorways were altered, and a stone bench was installed on the southwest side of Room IV.

Thereafter, the functions of the building were centered chiefly in Room XI. There a long series of successive floorlevels accumulated, some being of plain beaten earth, some paved with

flat stones (Pl. 3). One stratum held Proto-geometric pottery (Pl. 497 b) of the tenth century. Later Geometric wares followed, though not in large quantities.

Plan 3. Ayia Irini, Kea. Section (diagrammatic) through the Temple

Around 1.70 m. above sea - level there was a stone pavement, on which was found pottery of the second half of the eighth century. In this period a terra - cotta head was set up in a specially - made collarlike base on a platform of stones at the northwestern end of the room (Pl. 496 a - b). It was found by us in position; huge blocks of rough stone, parts of some covering structure, had fallen just here in the early archaic Greek period without striking this fragile object. It is very badly eroded and much diminished from its original size. The broken surfaces of the neck are adequately preserved, however, and our vase - mender, S. Maras, discovered that it fitted securely upon one of the torsos which came from the earliest floor - level, fully a meter below (Pl. 498 a - b). Thus, astonishing though it may seem, this head, rediscovered somehow and perhaps handed down from generation to generation, was being treated with reverence some 700 years after the rest of the statue had been broken and buried.

The big stones that had fallen around the head were left lying in one end of the room for a century or more while the other end continued to be used as a shrine and was gradually filled. Ultimately the whole space was level again. During the sixth century another pavement was installed, and on this we found plentiful remains of votive offerings, chiefly cups of Attic and Corinthian types (Pl. 496 c). Among them was the base of a skyphos (Pl. 495 b), bearing on its lower surface a graffito in archaic letters and Cean spelling:

ΕΥΞΑΜΗΝΟΣ | ΑΝΘΙΠΠΟΣ|
 Η Ο ΙΟΛΙΕΤΗΣ|ΔΙΟΝΥΣΟΙ|
 ΑΝΕΘΗΚΗΝ|ΤΗΝ ΚΥΛΙΚΑ|ΤΗΝΑΗ

Another inscription, scratched in small neat letters on the standing surface of the ring - base, is only partially preserved. One word may be *ΚΟΡΕΣΣΙΟΣ*, followed by *ΚΑΥΧΟΜΕΝΟΣ*. The sense suggests that there was a local rivalry, perhaps heightened at the moment by a drinking party of just the sort that is described in a fragmentary *skolion* or *paroinion* of Bacchylides (Jebb, fr. 16; Oxyrhynchus Papyrus 1361, fr. 1). Anthisippos was a fellow - townsman and quite possibly a contemporary of the poet.

Worship of Dionysos was carried on in the shrine at least into the fourth century, as attested by another graffito, and probably later.

A wine jar with a non - Greek stamp on the handle was found near the present surface of the ground. A coin of Ptolemy (probably Soter), one of Antigonos (probably Gonatas), and one of Ceos itself were discovered in the topmost stratum, some three meters above sea - level. It is to be noted that very few post - Mycenaean objects have come to light anywhere else on the site at Ayia Irini.

A search for cemeteries was begun this year

on and just below the rocky slopes to the north of the promontory. One structure, roughly circular in shape and built with many large stones, was encountered near the foot of the hills but at a level where water prevented a thorough investigation. Further exploration in this area, as well as in the settlement, will be undertaken in the next campaign. A preliminary report on the work of the past season will appear in *Hesperia*.

JOHN L. CASKEY
University of Cincinnati

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

Ὁ Ἐφορος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην ἐμόρφωσεν ἐπὶ τόπου γνώμην περὶ τῶν ἐκτελουμένων εἰς διάφορα βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς ἐργασιῶν συντηρήσεως, διὰ τὰς ὁποίας καὶ ὀμιλεῖ εἰς δημοσιευομένην ἔκθεσιν τῆς ἡ' Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων τῆς νήσου δ. Στυλιανῆ Παπαδάκη. Ἀλλαχοῦ, ὡς εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, διεπίστωσε τὴν ἄμεσον ἀνάγκην στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ τῶν ἐρειπίων τοῦ παλαιοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ¹ (Πί ν. 499 α - β), ὅστις διασφύζει ὀλίγας καλῆς ποιότητος Βυζαντινὰς τοιχογραφίας (Πί ν. 499 γ).

Ἐκ Παλιοχώρας Σελίνου ὁ Ἐφορος διαπεραιωθείς εἰς τὴν νησίδα Γαῦδον ἠρεῦνησεν ἂν ὑπάρχουν ἐν αὐτῇ ναῖσκι Βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ ἔρευνα ἀπέβη ἄκαρπος. Καὶ αἱ μεταβυζαντιναὶ φορητὰ εἰκόνες τῆς νήσου εἶναι ὀλίγαι καὶ νεωτέρων χρόνων. Μᾶλλον ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰκὼν (διαστ. 0,64 × 0,48 μ.) μὲ ἐνθρονον τὸν ὁμώνυμον ἱεράρχην, φέρουσα τὴν χρονολογίαν 1756.

Ἐπωφεληθεὶς ὡσαύτως μεταβάσεώς του εἰς Ἄμοργόν δι' ὑπηρεσιακοὺς λόγους ὁ Ἐφορος ἐπισκέφθη ναοὺς τῆς Χώρας καὶ εἶδε τινὰς τῶν ἐν αὐτοῖς εἰκόνων. Εἰς τὴν Πάρον συνεχίσθησαν αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ τῆς Καταπολιανῆς, περὶ τῶν ὁποίων παρέχει ἔκθεσιν ὁ ἐπιβλέπων αὐτὰς ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἄναστ. Ὀρλάνδος.

Κατὰ τὸ 1963 ἤρχισε καταγραφὴ τῶν εἰκόνων καὶ κειμηλίων τῶν νήσων Αἰγαίου διὰ τῶν νεαρῶν ἀρχαιολόγων δ. Χρυσούλας Σταυρινοῦ, κ. Χρήστου Μιχαήλ καὶ τοῦ τελειοφοῦτου τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Ν. Ἀλιπράντη. Ὁ Ἐφορος μεταβάς εἰς Νάξον πρὸς διακανονισμὸν ζητημάτων ἀφορώντων εἰς τὴν ἐκεῖ καταγραφὴν παρηκολούθησεν ἐπὶ τι τὴν ἐκτελουμένην ἐργασίαν.

Εἰς τὰς νήσους Νάξον, Τήνον, Σίφνον, Ἴον, Σέριφον, Κύθον καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Θήραν κατεγράφησαν περὶ τὰς 2.000 εἰκόνες. Περὶ τῶν ἐν Σίφνῳ καὶ Ἴῳ παρέχονται πληροφορίες τινὲς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημειώσεων τοῦ καταγράψαντος κ. Χρήστου Μιχαήλ. Διὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἄλλων νήσων δημοσιεύεται σύντομος ἔκθεσις γενομένη ὑπὸ τῶν καταγραφέων.

ΣΙΦΝΟΣ

Ἐκ τῶν καταγραφεισῶν εἰς τὴν νήσον εἰκόνων ἀξιωμακτικῶν εἶναι:

1. G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta, vol. secondo, Venezia 1908 σ. 79 - 83.

1) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀφέντη εἰς τὸ χωρίον Ἁγιος Λουκάς εἰκὼν τῆς Δεήσεως (διαστ. 1,07 × 0,91 μ.), τὸ παλαιότερον γνωστὸν ἔργον τοῦ Κωνσταντινοῦ Παλαιόκαπα² φέρον πλὴν τῆς ὑπογραφῆς του τὴν ἀφιέρωσιν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Βασηλείου Λογοθέτη μινεὶ Ἀπριλίου / Α Χ Λ Ε*.

2) Ἡ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ἐπὶ τοῦ τέμπλου ἐπισκευασμένη εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (διαστ. 1,08 × 0,98 μ.) *Χεῖρ Ζαχαρίου Τζακαροπούλου Α Χ Λ Ε*.

3) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Κάστρου εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (διαστ. 1,05 × 0,74 μ.). Ὁ χιτὼν τοῦ ἁγίου ἔχει χρώμα ἰώδες, ἐνῶ τὸ ἀνεμιζόμενον ἱμάτιον εἶναι μελανόν. Ἄνω καὶ κάτω τῆς κεντρικῆς παραστάσεως ὀκτὼ σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τοῦ μάρτυρος. Κάτω ἀριστερὰ ἡ χρονολογία ΑΧΝΖ', εἰς τὸ μέσον ἡ ἀφιέρωσις: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου ἱερέως Παλλίου (:)* καὶ δεξιὰ ἡ ὑπογραφή: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως Σκωροδῆλι*.

4) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Σφῶζοντος καὶ Φανουρίου εἰκὼν τῆς Δεήσεως (διαστ. 0,94 × 0,82 μ.) ἡ φέρουσα τὴν ὑπογραφήν: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως Σκωροδίλη, δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰουλίου Γεωργίου Ραυτάκη α ψ π'*.

Προφανῶς ὁ κατὰ τὸ 1780 ζῶν ἀγιογράφος εἶναι διάφορος τοῦ προηγουμένου, ἴσως ἔγγονος αὐτοῦ.

5) Ἡ ἐν τῷ εἰς Κάστρον ναῷ τῆς Θεοσκεπᾶστου εἰκὼν ἐνθρόνου Παντοκράτορος ἐν μέσῳ τῶν προτομῶν τῶν 12 Ἀποστόλων (διαστ. 1,17 × 0,90 μ.) μὲ τὴν χρονολογίαν Α Χ Μ Ε καὶ τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Γεωργίου ἱερέως*.

6) Βρεφοκρατοῦσα (διαστ. 0,84 × 0,84 μ.) τῆς Μονῆς Χρυσοστόμου. Τὴν κεντρικὴν παράστασιν περιβάλλουν οἱ 24 οἴκοι. Κάτω δεξιὰ ἡ χρονολογία: Α Χ Ν Ε Ἰουλίου Κβ'.

7) Βρεφοκρατοῦσα ἐν προτομῇ εἰς τὸν Ἁγιὸν Σφῶζοντα τῆς Ἀπολλωνίας μὲ τὴν ἐπιγραφήν: *Ἡ τιμιωτέρα τῶν Χερουβεὶμ* (διαστ. 0,92 × 0,83 μ.). Ἐκατέρωθεν ἄγγελοι κρατοῦντες τὰ σύμβολα τοῦ πάθους καὶ ὑπὲρ τούτους ἄλλοι δύο γονυκλινεῖς ἐπὶ νεφῶν μὲ κίνησιν ὀρμητικὴν, στέφοντες τὴν Θεοτόκον, ἦν ἅλιν περιβάλλουν μικρὰ Σεραφεῖμ. Ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ πλαισίου κάτω: Α Χ Ξ Β.

Εἰς τὸν ἄλλον ναὸν τῆς Ἀπολλωνίας ἀφιερωμένον εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος ὁμοίως

2. Βλ. Ἄ. Ξυγοπούλου, Σχεδιάγραμμα ἱστορίας τῆς Ὀρθόδοξης ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, Ἀθήναι 1957 σ. 204.

3. Ἔργα τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκωροδίλη σώζονται καὶ ἐν Μήλῳ. Βλ. Ἰωσήφ Χατζηδάκη, Ἡ ἱστορία τῆς Μήλου, Ἀθήναι, 1922 σ. 231, 237 κ.ά.

εικών της Θεοτόκου (διαστ. 0,95 × 0,75 μ.), άχρο-
νολόγητος, πολύ αυστηρότερας τεχνολογίας, με
τήν έπιγραφήν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ*
Ἰωάννου Καλλιέργη.

Προφανώς ή εικών παραμένει περισσότερο
πιστή εις τό κοινόν πρότυπον άμφοτέρων.

8) Εικών τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (διαστ. 0,86 ×
0,74 μ.) εις τόν δμώνυμον ναόν της Ἀπολλω-
νίας φέρουσα τήν χρονολογίαν 1678 και τήν έπι-
γραφήν: *Τό Σταυρό (Ἀπολωνία) διά τήν πα-*
νούκλαι.

9) Ἡ εις τόν ναόν της Μεταμορφώσεως Ἀπολ-
λωνίας εικών τοῦ Χριστοῦ έν προτομή (διαστ.
0,95×0,80 μ.). Ἐκατέρωθεν αὐτοῦ άγγελοι βαστά-
ζουν άνά έν κηροπήγιον. Ἡ ύπογραφή: *Χεῖρ*
*Χριστοδούλου Καλλιέργη*⁴ είναι δυσανάγνωστος.

10) Ἡ εις τό θυροφύλλον της Προθέσεως τοῦ
έν Ἀπολλωνία ναοῦ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εικών
τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (διαστ. 1.32 × 0,56
μ.), άδόκιμον έργον τοῦ Ἰωάννου Ράλλη φέρον
τήν χρονολογίαν 1730.

11) Ἡ έν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εις
Ἐξάμπελα εικών τοῦ αὐτοῦ Ἀρχαγγέλου (0,77 ×
0,56 μ.) ίσταμένον, όλοσώμου, βαστάζοντος διά της
άριστερῆς ύπό μορφήν έσπαργανωμένου βρέφους
τήν ψυχήν τοῦ νεκροῦ, επί τοῦ στέρνου τοῦ οἰοῦ
πατεῖ. Ἡ άφιέρωσις: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ*
Θ(ε)οῦ Γεωργίου ιερέως | Καλαρ|γίρου κ(αι) Οἰ-
κονόμου της Ἀτηνάρου σὺν της πραισητέρας
κ(αι) τῶν τέκνων|αὐτοῦ| Α Ψ Δ Γ | Χεῖρ Ἰ-
ωάννου ιερέως Ἀναπλιότη.

12) Εικών τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
(0,85×0,55 μ.) έν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντί-
νου εις τόν Ἀρτεμώνα της Σίφου: 1737 / *Χεῖρ*
Ἐμμανουήλ ἀπό της Μακεδονίας.

13) Εικών της Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ (διαστ.
0,97 × 0,58 μ.) έν τῷ δμώνυμῳ ναῷ της Ἀπολλω-
νίας. Ὑπό τήν παράστασιν της Ὑψώσεως ή σκη-
νή της Εὑρέσεως και κατωτέρω τό Γενέσιον τοῦ
Προδρόμου και ὁ Ἅγιος Θεόδωρος έφιππος: *Χεῖρ*
Νικηφόρου Ἱερωμονάχου | Κυπρίου 1740.

Ἄλλα εικόνες τοῦ ίδιου είναι: α) Ὁ Ἅγιος Ἰω-
άννης ὁ Θεολόγος (διαστ. 0,340 × 0,225 μ.) έν
τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εις Ἀρτεμώνα,
β) ή Κοίμησις (0,24 × 0,19 μ.) έν τῷ αὐτόθι ναῷ
Θεοτόκου της Κόγχης (1741), γ) ὁ Παντοκράτωρ
(διαστ. 0,85 × 0,76 μ.) ζωγραφηθείς τῷ 1747 και
άποκείμενος εις τόν ναόν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου

4. Τοῦ Χριστοδούλου Καλλιέργη ὁ Δ. Σισιλιάνος (Ἑλλη-
νες άγιογράφοι μετά τήν Ἄλωσιν, Ἀθήναι 1935 σ. 102) μνη-
μονεύει τρεῖς εικόνες. Ἐκ τούτων αἱ δύο σφζόμεναι έν Μυ-
κόνῳ φέρουν τήν χρονολογίαν 1730. Ἡ τρίτη έζωγραφήθη
τῷ 1729.

της Ἀπολλωνίας, δ) ὁ Μέγας Ἀρχιερεὺς (1746),
διαστ. 0,90×0,70 μ. έν τῷ ναῷ της Παναγίας εις
Ἐξάμπελα.

14) Εικών της Ἐλεούσης (0,92 × 0,69 μ.) έν τῷ
ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου: *Χεῖρ*
Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου Κρητός / Α ψ ν ζ (1757).

15) Εικών τοῦ Παντοκράτορος έν τῷ ναῷ τοῦ
Ἁγίου Ἀντωνίου της Ἀπολλωνίας Σίφου (διαστ.
1.01×0,77 μ.) φέρουσα τήν ύπογραφήν τοῦ εκ Σί-
φου λαϊκοῦ άγιογράφου *Νικολάου Μελισσοῦ*
και τήν χρονολογίαν 1781. Τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου
σφζονται έν Σίφῳ πολλά έργα.

Ι Ο Σ

Εις τήν νήσον Ἴον κατεγράφησαν 76 εικόνες,
εκ τῶν οἰοίων μνημονευταί:

1) Ἡ τοῦ Χριστοῦ έν προτομή ὡς Μεγάλου
Ἀρχιερέως (Πί ν. 500 α) φέροντος επί της
κεφαλῆς παλαιολόγειον αυτοκρατορικόν στέμμα
με πρεπενδούλια. Διά της άριστερῆς κρατεῖ άνοι-
κτόν Εὑαγγέλιον. Ἐπί της μιᾶς σελίδος άναγιγνώ-
σκειται ή ρήσις: *Ἡ βασιλεία ή ἐμῆ οὐκ ἔστιν*
ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. . . και επί της άλλης
*Ἀβετε, φάγετε. . .*⁵.

Ἡ εικών (διαστ. 0,80 × 0,61 μ.), εὑρισκομένη
έν τῷ ἱερῷ ναῷ της Ἁγίας Κυριακῆς εις τήν Χώ-
ραν, είναι έργον Ἰωάννου ιερέως τοῦ «*Σκορδεί-*
λοι» και *δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου*
τοῦ Νικηφόρου και Δημητρίου τοῦ Σιφονέου κ(αι)
της συμβίας κ(αι) τῶν τέκνων αὐτῶν Α Χ Μ Α .

Τό φωτεινόν τμήμα τοῦ προσώπου καταλαμ-
βάνει μεγάλην έκτασιν, έντόνωσ άντιτιθέμενον
πρός τήν περιβάλλουσαν αὐτό σκίαν.

Τό περίγραμμα τοῦ ὄμοφοριου και τοῦ άρχιε-
ρατικοῦ σάκκου άποδίδουν γραμμαί πολὺ σκλη-
ραι (Πί ν. 500 α).

Ὁ Δημήτριος Σισιλιάνος (Ἑλληνες άγιογράφοι
μετά τήν Ἄλωσιν, σ. 192 - 195), μνημονεύει
πέντε άγιογράφους εκ της Κρητικῆς οἰκογενείας
Σκορδίλη, ὠν ὁ νεώτερος ὀνομάζεται Ἰωάννης.
Τούτου γνωρίζει έργον, παριστῶν τήν Δέησιν
με τόν Χριστόν ένθρονον ὡς Μέγαν Ἀρχιερέα,
φέρον τήν χρονολογίαν 1729. Προφανώς ὁ ήμέ-
τερος ζωγράφος, Ἰωάννης Σκορδίλης και αὐ-
τός λεγόμενος, άλλ' ίκανῶς παλαιότερος (1641)
δέν είναι δυνατόν νά ταυτισθῆ προς τόν άναφερό-
μενον ὑπό τοῦ Σισιλιάνου. Θά ήτο σύγχρονος
πρός τόν παλαιότερον Ἐμμανουήλ ἱερέα τόν
Σκορδίλην (1637) και κατά τι προγενέστερος

5. Περὶ τῶν έπιγραμμάτων τούτων, συνήθων εις εικόνες
τοῦ Μ. Ἀρχιερέως, βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ Ἐμμανουήλ
Τζάνε Μπουνιαλής, Ἀθήναι, 1962 σ. 95.

του Γεωργίου Σκορδίλη, του οποίου εικόνες κατά τὸν Σιυιλιάνον (ἔ.ά. σ. 193, 194) φέρουν τὰς χρονολογίας 1657 καὶ 1660.

2) Ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῆς Χώρας εἰκὼν ἐνθρόνου Παντοκράτορος μεταξὺ τῶν συμβόλων τῶν Εὐαγγελιστῶν (διαστ. 0,88 × 0,68 μ.). Τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ (Πί ν. 500 β) εἶναι ἐπίμηκες, οἱ ὀφθαλμοὶ μᾶλλον μικροί, τὰ χαρακτηριστικὰ λεπτά. Ἐπὶ τοῦ ἱματίου λάμπουν μικρὰ φῶτα. Ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς ἡ ἐπιγραφή: *"Ὁλος εἰ Σῶτερ Γλυκασμὸς* καὶ κάτω, δεξιὰ τοῦ ὑποποδίου, *Χεῖρ Τζώρτζι ἐν Κρίτη Λαμπάρδου*⁶. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ ἁγιογράφος ἐξῆ και εἰργάζετο ἐν Κρήτῃ τὸν 17ον αἰ., πρὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτῆσεως, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤκμασαν καὶ οἱ ἄλλοι ζωγράφοι τῆς αὐτῆς οἰκογενείας τῶν Λαμπάρδων οἱ γνωστοὶ μέχρι τοῦδε ἐξ ἔργων των, ὁ Ἐμμανουήλ, ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης⁷. Εἰς αὐτοὺς προστίθεται τώρα καὶ ὁ Τζώρτζης Λαμπάρδος.

Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἀπόκεινται ἄλλαι δύο ἀξιόλογοι εἰκόνες ἀνυπόγραφοι καὶ ἀχρονολόγητοι, ἡ τῆς Βρεφοκρατοῦσης (διαστ. 0,85 × 0,65 μ.) φέρουσα τὴν ἀφιέρωσιν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Μικκὲ Παλιάτη* καὶ ἡ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (διαστ. 0,87 × 0,64 μ.). Καὶ ἡ Παναγία καὶ ὁ ἱεράρχης ζωγραφοῦνται ἐνθρόνοι.

3) Ὁδηγήτρια (διαστ. 0,92 × 0,71 μ.) εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως (Γκρεμνιώτισσας ἐν Χώρα Ἰου), ἀχρονολόγητος, *Χεῖρ Νικολάου Φούμελη*. Ἐχει πρὸ ἐπὶ καθαρισθῆ ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἡλιάδου.

4) Ἁγία Τριάς (διαστ. 1.043 × 0,777 μ.) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας, ὠραῖον ἔργον τοῦ 17ου αἰῶνος. Εἰκονογραφικῶς ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Μιχαήλ Δαμασκηνοῦ, τῆς ἀποκειμένης εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη. Ἐλλείπουν εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Ἰου τὰ οἰκοδομήματα τοῦ βάθους (Πί ν. 501 α). Ὁ Χριστὸς φέρει βυσσινόχρουν χιτῶνα καὶ πρασινομέλαν ἱμάτιον, ἐνῶ τὰ ἐνδύματα τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἔχουν χρῶμα λευκόν, ὑποπράσινον καὶ κίτρινον.

5) Εἰκὼν ἐν τῷ ναῷ Εὐαγγελιστρίας τῆς Χώρας (διαστ. 0,70 × 0,34 μ.) παριστῶσα τὸ κήρυγμα καὶ τὸ βάπτισμα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς

δύο ἐπαλλήλους σκηνὰς ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τοπίου. Ὁ Ἰορδάνης ζωγραφεῖται ἀπὸ τῆς ἄνω ἀριστερᾶς γωνίας πρὸς τὴν κάτω δεξιάν. Παρὰ τὴν ἄνω πλευρὰν οἰκίματα ἐν μέσῳ δένδρων καὶ περαιτέρω ὁ Χριστὸς ὀπίσω βράχων.

6) Ἁγία Αἰκατερίνη (διαστ. 1.05 × 0,70 μ.) ἐνθρονος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Χώρας. Τὴν κεντρικὴν παράστασιν περιβάλλουν 15 σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Ἁγίας. Ὑπογραφή: *Χεῖρ Ἀντωνίου Σιγάλα 1754*.

7) Μέγας Ἀρχιερεὺς ἐνθρονος (1 × 0,52 μ.) ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ φέρων τὴν χρονολογίαν *ΑΨΠΘ Ἀγούστου Κε' Χεῖρ Ἀθανασίου Μητροπολίτου Θηβῶν*.

Τοῦ ἰδίου ἔργον εἶναι ἡ αὐτόθι εἰκὼν τῆς Ἐλεούσης (0,94 × 0,60 μ.). Τὰ χρώματα τῶν ἐνδυμάτων εἶναι πορτοκαλόχρουν, ἰώδες καὶ κίτρινον. Τὸ πρόσωπον τῆς Παναγίας λεπτόν, ὠσειδὲς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ μεγάλοι. Ἡ ἐπίδρασις τῆς δυτικῆς τέχνης ἐμφανῆς. *Χεῖρ Ἀθανασίου / Μητροπολίτου / Θηβῶν / τοῦ Σιγνίου*.

8) Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (1 × 0,66 μ.) ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοσκεπάζου Χώρας. Ὁ ἅγιος, φορῶν σαρίκιον, κάθηται εἰς στάσιν τριῶν τετάρτων πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπὶ ξυλίνου θρόνου ξέων κάλαμον μὲ μαχαίριδιον. Πρὸ αὐτοῦ ἀναλόγιον ἐφ' οὗ εἰλητόν.

9) Ἐνθρονος Ἅγιος Διονύσιος (διαστ. 0,41 × 0,31 μ.) εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Χρυσοπηγῆς) τῆς Χώρας μὲ ἔμμετρον ἐπιγραφήν:

Ἐπτά καὶ τριάντα ἔτος Δεκεμβρίου δέκα τρεῖς ἡ εἰκὼν τοῦ ἱεράρχου ἐτελειώθη παρ' εἰθῆς διὰ τῆς χειρὸς ζωγράφου Φραγκοπούλου τε ἀνδρὸς ἐν τῇ πόλει τῆς Ρεθύμνης ἐποιήθη εὐλαβῶς.

Τοῦ Ζακυνθίου ζωγράφου Φραγκοπούλου σφίζονται ἐν Ρεθύμνῳ καὶ ἄλλα ἔργα⁸.

10) Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τοῦ χωρίου Γιαλὸς ἀπόκεινται δύο εἰκόνες, ὁ Μ. Ἀρχιερεὺς (0,80 × 0,58 μ.) καὶ ἡ Βρεφοκρατοῦσα (0,80 × 0,58 μ.) ἐν προτομῇ, φέρουσαι τὴν χρονολογίαν *Α Ω Μ Η'* καὶ τὴν ὑπογραφήν τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτου Μιχαήλ Πολυχρόνη τοῦ Κρητός.

Ν Α Ε Ο Σ

Ἐκ τῶν εἰκόνων αἰτινες κατεγράφησαν εἰς τὴν νῆσον Νάξον, περιγράφομεν μερικὰς ἀξιολογώτατας ἀνυπογράφους, τὰς σπουδαιότερας ἐκ τῶν ὑπογεγραμμένων καὶ τινὰς ἄλλας ἐξ ἐκείνων αἰ

6. Περί τῆς εἰκόνης βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Τζώρτζης Λαμπάρδος, ἐν Κρητικῇ Πρωτοχρονιά 1965 σ. 71 - 77.

7. Περί τούτου ὁ καθηγητὴς Ξυγγόπουλος ὑποθέτει (Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 32) ὅτι ἴσως ταυτίζεται πρὸς τὸν ἀναφερόμενον ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Ζακύνθου τῷ 1602 ἐκ Ρεθύμνης ἁγιογράφον ἱερομόναχον Ἰωακείμ Λαμπάρδον.

8. Βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἀποδεικτικὰ παρακαταθήκης ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων τοῦ 1841, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. Β' (1948), σ. 206 - 207.

όποια δὲν φέρουν μὲν ὑπογραφὴν ζωγράφου, φέρουν ὅμως χρονολογίαν. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ τῆς δ. Χρυσ. Σταυρινοῦ.

Ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι ἡ ἀμφιπρόσωπος εἰκὼν ἢ φυλασσομένη εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Θεοσκεπάστου τῆς Χώρας.

Εἰς τὴν μίαν ὄψιν εἰκονίζεται ἡ Παναγία Βρεφοκρατοῦσα καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἢ Σταύρωσις, τὴν ὁποίαν καὶ περιγράφομεν.

Τὰ τρία καθιερωμένα πρόσωπα εἰς τὴν Βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν τῆς Σταυρώσεως ζωγραφοῦνται ἔμπροσθεν ἐπάλλεων, προφανῶς τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ (Πί ν. 501 β). Ὁ Χριστὸς παρίσταται νεκρὸς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ· ἔχει κεκλιμένην τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ πλάγια μὲ ἔντονον στροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερά, ὥστε νὰ ἐνθυμίζῃ τὸν Ἐσταυρωμένον τῆς φορητῆς εἰκόνος τοῦ Ἑλκομένου Μονεμβασίας⁹.

Ἡ ὄλη ὅμως εὐγένεια τῆς ἐκφράσεως τοῦ πόνου του, ἡ ἐλαφροτάτη καμπύλη τοῦ σώματός του, αἱ τελειῶς τεταμέναι ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ χεῖρες του καὶ τὰ σχεδὸν ἀλύγιστα γόνατά του φανερῶνουν τὴν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν τῆς Πρωτεύουσας (Πί ν. 503 α). Ὁ ζωγράφος δέχεται τὴν τᾶσιν τοῦ ρεαλισμοῦ τῆς ἐποχῆς του, ἐκφράζει δλον τὸν πόνον εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν στάσιν, διατηρεῖ ὅμως εἰς αὐτὰ τὴν θεϊκὴν ἀξιοπρέπειάν των.

Ἡ Θεοτόκος, λεπτὴ καὶ ὑψηλὴ, εἰκονίζεται ἰσταμένη πλησίον τοῦ Σταυροῦ (Πί ν. 502 α) στρέφουσα τὸ βλέμμα πρὸς τὰ κάτω μὲ ἔντονον τὴν ἐκφρασιν τοῦ πόνου καὶ φέρουσα τὴν μόλις ἐκφεύγουσαν ἐκ τοῦ πορφυροῦ μαφορίου χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους. Κλίνει ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν καὶ ὑποφέρει τὸ πένθος της μὲ συγκρατημένην τὴν θλίψιν. Ἐνθυμίζει οὕτω τὴν Παναγίαν τῆς Σταυρώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (ἀριθ. 169), ἡ ὁποία ἴσταται ὑψηλὴ καὶ ὑπερκοσμία, ἐνδεδυμένη βαθυκύανον μαφόριον, τὸ ὁποῖον τὴν καλύπτει σχεδὸν τελειῶς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπον.

Ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ εἰκονίζεται δεξιὰ τῆς εἰκόνος ὁ Ἰωάννης, ἐνδεδυμένος κυανὸν χιτῶνα μὲ ἀνοικτοτέρου τόνου πτυχὰς καὶ ἰδὼς ἱμάτιον τὸ ὁποῖον καλύπτει καὶ τοὺς δύο ὤμους (Πί ν. 502 β). Ἐξ αὐτοῦ ἐκφεύγει ἡ δεξιὰ χεῖρ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰωάννης, περισσότερον ἀνθρώπινος εἰς τὴν θλίψιν του, φέρει πρὸ τῶν χειλέων, ἐνθὺ μὲ τὴν ἀριστερὰν δεικνύει τὸν Ἐσταυρωμένον. Λυγίζει τὰ γόνατα καὶ ἐκφράζει ἀπέ-

9. Περὶ τοῦ ἔργου τούτου βλ. Ἄ. Ξυγγοπούλου, Ἡ Σταύρωσις τοῦ Ἑλκομένου Μονεμβασίας, Πελοποννησιακὰ τόμ. Α' 1956.

ραντον πόνον. Συγγενεῦει πολὺ μὲ τὸν Ἰωάννην τῆς Σταυρώσεως, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἀμφιπροσώπου εἰκόνος τοῦ Μουσείου Ἀχρίδος.

Τὴν εἰκὼνα ἔχει δημοσιεύσει ὁ Djuric εἰς τὸ βιβλίον του «*Icons de Yougoslavie*» ἀριθ. 15, πίν. XXIII.

Ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἡ ἐπιγραφή: Ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην κατὰ τὸν καθηγητὴν κ. Ξυγγοπούλου δὲν εὑρίσκομεν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ καλλιτέχνης ἐπίσης τῶν εἰκόνων τῆς Νάξου ζωγραφίζει ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ Σταυροῦ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην προσωποποιημένους.

Παρά τὸν αὐστηρὸν εἰκονογραφικὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἄλλωστε συναντῶμεν εἰς τὰς περισσοτέρας Σταυρώσεις φορητῶν εἰκόνων τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς, ἡ τεχνοτροπία τῆς εἰκόνος μὲ τὰ ἐπιμήκη πρόσωπα καὶ τὰ γωνιώδη περιγράμματά των, τὰ ὀραιότατα χρώματα καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τὰς μορφὰς ἐκφρασις λύτης τοποθετοῦν τὴν εἰκὼνα εἰς τοὺς Παλαιολογίους χρόνους.

Ἡ δὲ τεχνικὴ μὲ τὸν σκοτεινὸν προπλασμόν, τὸν διάχυτον φωτισμόν ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται μὲ ἐλάχιστα φωτεινὸν τόνον καὶ τὰς λεπτὰς παραλλήλους γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι τίθενται τόσον πλησίον, ὥστε μακρόθεν δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐντόνων φωτεινῶν κηλίδων, ἔχει σχέσιν μὲ τὴν τεχνικὴν τοιχογραφιῶν τῆς Μητροπόλεως τοῦ Μυστρά.

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 14ον αἰῶνα.

Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄψεως τῆς εἰκόνος ζωγραφεῖται ἡ Παναγία Βρεφοκρατοῦσα τοῦ τύπου τῆς Γλυκοφιλοῦσης (Πί ν. 503 β).

Δυστυχῶς ἡ εἰκὼν εἶναι ἐπηργυρωμένη ἐκτὸς τῶν προσώπων τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἔχουν ἐπιζωγραφηθῆ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Ἦσας σύγχρονος μὲ τὴν Σταύρωσιν τῆς ὀπισθίας ὄψεως.

Εὐαγγελισμὸς

Ἡ εἰκὼν εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ βημοθόρου τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Χώρας. Ἡ Παναγία εἰκονίζεται δεξιὰ ἰσταμένη ἔμπροσθεν «θρονίου» μετὰ διπλοῦ προσκεφαλαίου. Μὲ τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ εἶδος ἀνέμης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκτυλίσσει τὴν πορφύραν, καὶ μὲ τὴν δεξιάν, ἡ ὁποία καλύπτεται ὑπὸ τοῦ μαφορίου της, στρέφει τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω καὶ «γνέθει» τὸ νῆμα μὲ τὸ αἰωρούμενον «ἀδράκτι» (Πί ν. 504 β).

Φορεῖ καστανέρυθρον μαφόριον, τὸ ὁποῖον

πτυχώνεται λοξά και καταλήγει εις χρυσοῦς κροσσούς και βαθυπράσινον χιτῶνα.

Ὁ ἐξ ἀριστερῶν εἰσερχόμενος ἄγγελος προχωρεῖ μὲ ὀρμητικὴν κίνησιν πρὸς τὴν Θεοτόκον εὐλογῶν μὲ τὴν δεξιάν και κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν σκῆπτρον (Πί ν. 504 α). Εἰς τὸ βάθος ἀρχιτεκτονήματα και ἐπ' αὐτῶν πορφυρᾷ παλαιολόγια ὑφάσματα. Ἡ ὄλη εἰκὼν ἀκολουθεῖ τὸν γνωστὸν βυζαντινὸν τύπον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸν ὁποῖον προτιμᾷ και ἡ μεταβυζαντινὴ εἰκονογραφία. Ὁ τύπος εἰς τὴν « Ἐρμηνεία τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ »: « Σπίτια και ἡ Παναγία Ἰσταμένη ἔμπροσθεν σκαμνίου ἔχουσα ὀλίγον κλιτὴν τὴν κεφαλὴν..... και ὁ ἄρχων Γαβριὴλ ἔμπροσθεν αὐτῆς μὲ τὴν δεξιάν εὐλογῶν και μὲ τὴν ἀριστερὰν βαστῶν κοντᾶρι... ».

Ὁ αὐστηρὸς αὐτὸς εἰκονογραφικὸς τύπος μὲ τὴν Παναγίαν Ἰσταμένην πρὸς δεξιὰ ἔχει παλαιὸν βυζαντινὸν πρότυπον. Ἀντιπροσωπεύει δὲ κατὰ τὸν Millet¹⁰ τὴν Βυζαντινὴν Ἑλληνιστικὴν παράδοσιν. Ἀντιθέτως ἡ καθήμενη Παναγία εἶναι δημιούργημα τῆς Παλαιστινιακῆς παραδόσεως. Ταύτην προτιμᾷ και ἡ τέχνη τῶν Παλαιολόγων, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τελείως τὸν παλαιὸν βυζαντινὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ἐπανευρίσκομεν ἀρκετὰ συχνὰ εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου ἡ εἰκὼν τῆς Νάξου ἔχει εἰκονογραφικὰς ὁμοιότητας μὲ τὸν Εὐαγγελισμὸν τοῦ καθολικοῦ τῆς Λαύρας και κυρίως μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου τοῦ Πλακίδα εἰς τὸν Ἄθω¹¹. Ἰσταμένη Παναγία και γνέθουσα, μὲ τὴν ἰδίαν κίνησιν και στάσιν, εἰκονίζεται ἐπίσης ἐπὶ βημοθόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην¹². Ἄλλα τὸν αὐτὸν εἰκονογραφικὸν τύπον ἔχει και ὁ Εὐαγγελισμὸς τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, ὁ ὁποῖος φέρει τὴν χρονολογίαν 1621. Ἡ Παναγία και ἔκει Ἰσταμένη κλίνει πρὸς τὸν ἐξ ἀριστερῶν εἰσερχόμενον ἄγγελον και γνέθει τὴν πορφύραν¹³.

Παρ' ὅλα αὐτὰ, ὁ ἄγγελος μὲ τὸ τολμηρὸν βᾶδισμα και τὴν ὀρμητικὴν κίνησιν, καθὼς και τὰ ἀρχιτεκτονήματα τοῦ βάθους μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ πτυχωτὰ ὑφάσματα εἶναι δείγματα τῆς Παλαιολογίου τεχνολογίας.

Ἐξ ἄλλου και ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνας εἰς τὸ πλά-

σιμον τῶν προσώπων και κυρίως εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν φώτων εἶναι ὁμοία μὲ τὴν τεχνικὴν τῆς Παλαιολογίου τέχνης. Ὁ προπλασμοὸς εἰς τὰ γυμνὰ μέρη εἶναι ὄχι πολὺ σκοῦρος, καφὲ ἐλαιόχρους, ἐρυθροκιτρινὴ ἢ ἐπιδερμὶς και ὀλίγα τὰ φῶτα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται μὲ ὀλίγας και ἐντόνους φωτεινὰς γραμμὰς.

Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ Εὐαγγελισμὸς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Νάξου ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅπως τὸν διεμόρφωσεν ἡ Κρητικὴ σχολή, ἀκολουθοῦσα ἐν πολλοῖς τὴν Παλαιολογίου εἰκονογραφίαν και τεχνικὴν, ἐπαναφέρουσα δὲ ὡς πρὸς τὸν τύπον τῆς Παναγίας τὸν παλαιὸν βυζαντινὸν τῆς Παναγίας ὀρθίας. Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς ζωγράφον τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος.

Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ (Πί ν. 505 α)

Εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Χώρας. Μέγα μέρος τῆς εἰκόνας ἔχει χαθῆ και τὸ ὑπόλοιπον ἔχει ἀνάγκην συντηρήσεως.

Ἀπὸ τὴν ὄλην παράστασιν τοῦ γνωστοῦ ἐπεισοδίου τῆς Γενέσεως ἀπεικονίσθησαν οἱ τρεῖς ἄγγελοι γύρω ἀπὸ ἡμικυκλικὴν τράπεζαν και μεταξὺ αὐτῶν ὁ Ἀβραάμ και πιθανώτατα και ἡ Σάρρα (ἡ μορφὴ ἔλλειπει τελείως). Ἐπὶ τῆς τραπέζης τραπεζομάνδηλον και πολλὰ σκεῦη. Μία μεγάλη λεκάνη μὲ βάσιν, φιαλίδια, φιάλη, σκύφος, μαχαίρια και περόνια και μεταξὺ αὐτῶν ἀρτίσκοι.

Ὁ κεντρικὸς ἄγγελος φορεῖ πράσινον χιτῶνα μὲ κιτρίνας πτυχὰς και πορφυροῦν ἱμάτιον. Ὁ Ἀβραάμ πρασινοκίτρινον ἱμάτιον και ὁ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καθήμενος ἄγγελος πράσινον χιτῶνα και βαθυκόκκινον ἱμάτιον.

Ἡ εἰκὼν φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ παλαιὸν και μάλιστα ἀνατολικὸν πρότυπον. Ἡ ἡμικυκλικὴ τράπεζα σχήματος βυζαντινοῦ σίγματος, τὸ εἰλητὸν τὸ ὁποῖον κρατοῦν και οἱ τρεῖς ἄγγελοι, καθὼς και ἡ κίνησις εὐλογίας τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι κάμνουν οἱ δύο ἀπὸ τοὺς ἄγγελους εἶναι χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εἰς Φιλοξενίας τοῦ παλαιοῦ τύπου.

Ἡ Παλαιολογίου τέχνη προτιμᾷ τὴν ὀρθογώνιον τράπεζαν, τὸ σκῆπτρον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀγγέλων, τὸν Ἀβραάμ και τὴν Σάρραν ὑψηροῦντας¹⁴.

Τὴν αὐστηρότητα τῆς παραστάσεως ἐπιτείνει και ὁ διάφορος τρόπος τῆς διευθετήσεως τῶν ἐνδυμάτων τοῦ κεντρικοῦ ἀγγέλου. Τὸ ἱμάτιόν του

10. G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile σ. 68.

11. Millet, ἔ δ. σ. 77, εἰκ. 24.

12. Ἄ. Ξυγοπούλου, Βημόθυρον Κρητικῆς τέχνης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, Μακεδονικά Τόμ. 3 (1953 - 1955) σ. 116.

13. Svetozar Radojičić: «Icons de Serbie et de Macédoine. Chilandari église St. Trifun porte de l'iconostase.

14. Περὶ τούτου βλ. Μουρίκη Ντ., Ἡ παράσταση τῆς Φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ σὲ μιὰ εἰκόνα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Δελτίου τῆς Χ.Α.Ε. περ. Δ', τόμ. Γ' (1962), Ἀθήναι 1963.

καλύπτει τὸν ἀριστερὸν ὄμον καὶ κατὰ τὸν ἑλληνηκὸν τρόπον περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸν δεξιόν, διπλώνεται δὲ ἐμπρὸς καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους. Εἶναι φανερόν ὅτι συμβολίζει τὸν Πατέρα ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Τριάδα, τὴν ὁποῖαν, ὡς γνωστόν, συμβολίζει ἡ Φιλοξενία.

Ὁ τύπος λοιπὸν τῆς εἰκόνας, παρ' ὅτι εἰκονίζει καὶ τὸν Ἀβραάμ καὶ μάλιστα καθήμενον (;) μεταξὺ τῶν ὑψηλῶν φιλοξενουμένων του, πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὸν δογματικὸν τύπον τῆς παραστάσεως. Ὁ Ἀβραάμ εἰκονίζεται καθήμενος μεταξὺ τῶν τριῶν ἀγγέλων καὶ εἰς τὴν Φιλοξενίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἄρτον Ρεθύμνης¹⁶. Ἐκεῖ ὁ τύπος εἶναι ἱστορικός, ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένος, μὲ πολλὰ γραφικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὴν δρῶν τοῦ Μαμβρῆ, τὴν μορφὴν τῆς Σάρρας καὶ τοῦ ὑπέρτου, τὴν δάμαλιν καὶ τὸν μόσχον ὁ ὁποῖος κρέμαται ἀπὸ κλάδον τοῦ δένδρου. Οὕτως ἐκεῖ δικαιολογεῖται ἡ παρουσία τοῦ καθημένου Ἀβραάμ ὡς οἰκοδεσπότου εἰς τὸ γεῦμα μεταξὺ τῶν φιλοξενουμένων του.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἢ εἰκὼν τῆς Νάξου ἔχει εἰς τὰ γυμνά μέρη καστανόχρουν προπλασμόν, ἐρυθροκίτρινον ἐπιδερμίδα καὶ ὀλίγας φωτεινάς γραμμὰς εἰς τὰ προεξέχοντα σημεῖα.

Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 16ον αἰῶνα.

Παναγία ἢ Ἐλεοῦσα

Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χαλκίου.

Ἐπὶ σανίδος, διαστάσεων 0,965 × 0,67 μ., εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐν προτομῇ κλίνουσα τὴν κεφαλὴν ἐλαφρῶς πρὸς τ' ἀριστερά (Πί ν. 505 β). Κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ τὴν δεξιὰν φέρει πρὸ τοῦ στήθους.

Φορεῖ καφεῖ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ χειριδωτὸν πράσινον χιτῶνα. Ὁ Χριστὸς κεραμόχρουν ἱμάτιον καὶ κυανοπράσινον χιτῶνα.

Τὰ σκιερὰ μέρη τῶν πτυχῶν ἀποδίδει καφεῖ βυσσινόχρους βαθὺς τόνος· λευκαὶ ἔντονοι γραμμαὶ τονίζουν τὰς φωτισμένας ἀκμὰς τῶν πτυχῶν.

Κυριαρχοῦν γεωμετρικὰ γραμμικὰ σχήματα χωρὶς καμπύλας.

Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ τῆς ἀποδόσεως τῆς πτυχολογίας εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ πρόσωπον ὅμως τῆς Παρθένου μὲ τὸν ἀνοικτοῦ τόνου καφεῖ προπλασμόν φωτίζουν δέσμαι λεπτῶν λευκῶν γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπλώνονται εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἐνθουμίζουν τεχνικὴν 17ου αἰῶνος.

15. Βλ. σχετ. εἰς Ν. Β. Δρανδάκη, Ὁ εἰς Ἄρτον Ρεθύμνης ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΙΑ' τόμου τοῦ περ. «Κρητικὰ Χρονικά».

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς εἰκόνας εἶναι ὁ γνωστός τύπος τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους¹⁶. Ἡ Παναγία ἐν προτομῇ Βρεφοκρατοῦσα καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῆς οἱ δύο ἄγγελοι μὲ τὰ σύμβολα τοῦ Πάθους.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ εἰκὼν φαίνεται ὅτι ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας. Ὁ μικρὸς Χριστὸς δὲν κρατεῖ, ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς τὸν τύπον τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους, τὴν δεξιὰν τῆς Παρθένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν του οὔτε καὶ στρέφει ὀπίσω τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν ἀρχάγγελον Γαβριήλ.

Τὸν Ἀρχάγγελον παρατηρεῖ ἐδῶ ὁ Χριστὸς εἰκονιζόμενος ἀριστερὰ τῆς Θεοτόκου φέροντα τὸ χαρακτηριστικώτερον σύμβολον τοῦ Πάθους, τὸν Σταυρόν. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης τὸ γνωστὸν ἐπιγραμμα, τὸ ὁποῖον συνήθως γράφεται εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὸ μέσον περιήτου τῆς εἰκόνας «Ὁ τὸ χαῖρε πρὶν τῆ Πανάγῳ μηνύσας τὰ σύμβολα νῦν τοῦ πάθους προδεικνύει.....». Ἐξ ἄλλου ἔλλειπει καὶ ἡ χαριτωμένη λεπτομέρεια τοῦ λευμένου σανδαλίου, τὸσον χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν Παναγίαν τοῦ Πάθους.

Τὰς ἀμφιβολίας διὰ τὴν γνησιότητα τοῦ τύπου ἐπιτείνουν αἱ μεταγενέστεραι ἐπιζωγραφῆσεις τῶν ἀγγέλων.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ἐξαιρετικῆς τέχνης καὶ γίνεται περισσότερο σημαντικὴ μὲ τὴν χρονολογίαν τὴν ὁποῖαν φέρει εἰς τὸ κάτω μέρος της: ρ φ ζ θ (1599).

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος¹⁷ (Πί ν. 506 α - β)

Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας.

Ἐχει διαστάσεις 1.04 × 0,73 μ. καὶ διατηρεῖται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ἡ εἰκὼν εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ καὶ διὰ τὸν εἰκονογραφικὸν τῆς τύπον καὶ διὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τεχνικὴν τῆς.

16. Περί τῆς δημιουργίας τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους βλ. Ἀ. Ευγγουπόλου, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 187. Ἐκεῖ ὁ καθηγητὴς κ. Ευγγούπουλος παρατηρεῖ ὅτι μεταξὺ τοῦ παλαιστάτου τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Ἀράκου τῆς Κύπρου καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους, ὅπως παρίσταται εἰς τὰς κρητικὰς εἰκόνας, μεσολαβεῖ μία διασκευὴ τῶν Παλαιολόγων τὴν ὁποῖαν ἐπειτα ἐτροποποίησαν οἱ Κρήτες. Ἐπίσης βλ. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἡ Ρεθυμνία εἰκὼν Παναγίας τοῦ Πάθους, εἰς Κρητ. Χρονικά Ε' (1951) καὶ Γ. Σωτηρίου, Θεοτόκος ἢ Ἀρακῆτισσα τῆς Κύπρου εἰς ΑΕ 1953 - 4, τόμος εἰς μῆμην Γ. Οικονόμου σ. 87.

17. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Καλοκῆρη εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς «Ἐρευνὰ Χριστιανικῶν μνημείων εἰς τὰς νήσους Νάξου, Ἀμοργῶν καὶ Λέσβου». Ἀθήναι, 1960.

Ὁ Ἅγιος εἰκονίζεται εἰς στάσιν τριῶν τετάρτων μὲ τὴν κεφαλὴν κλίνουσαν ἐλαφρῶς πρὸς ἄριστερά. Κρατεῖ ἡμιάνοικτον Εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἄριστεράν καὶ μὲ τὸν βραχίονα τῆς αὐτῆς χειρὸς στηρίζει καλαμοθήκην μὲ προσκεκολλημένον ἐπ' αὐτῆς κυλινδρικὸν μελανοδοχεῖον. Εἰς τὴν δεξιὰν φέρει γραφίδα.

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος εἶναι ὁ ἴδιος μὲ ἐκεῖνον τῆς συλλογῆς Λοβέρδου¹⁸, ὁμοιάζει καὶ μὲ τὸν ὄρθιον Εὐαγγελιστὴν τῆς ἀπολεσθείσης εἰκόνης τῆς Ζακύνθου (ὅπως ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὸν καθηγητὴν κ. Ἄ. Ξυγγόπουλον¹⁹) καθὼς καὶ μὲ τὴν παρομοίαν εἰκόνα τοῦ Βυζ. Μουσείου.

Φαίνεται ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα ἀντιγράφων Παλαιολόγειον πρότυπον. Παλαιότερον ἀκόμη πρότυπον δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπάρχη.

Ἄλλωστε τὸ ἡμιάνοικτον Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποῦο φαίνεται μόνον τὸ τέλος ἐκάστου στίχου, τὸ μελανοδοχεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεικονίζεται εἰς παλαιότερους χρόνους, καθὼς καὶ ἡ γραφὴ εἶναι δείγματα τῶν ρεαλιστικῶν τάσεων τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς ἀποδόσεως τῆς πτυχολογίας καὶ τοῦ προσώπου, ἡ εἰκὼν εἶναι χαρακτηριστικὸν δείγμα τῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰῶνος²⁰.

Ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ προπλασμοῦ τὰ προεξέχοντα μέρη φωτίζονται ἀπὸ περιορισμένης ἐκτάσεως φῶτα ἐκ λεπτῶν φωτεινῶν γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὸ σχῆμα τῶν ὄγκων (Πί ν. 506 β).

Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐρυθροκιτρίνου ἱματίου τοῦ εἶναι τελείως σχηματικαὶ καὶ ἀποδίδονται μὲ σκιεράς καὶ φωτεινὰς γραμμάς, εὐθείας καὶ τεθλασμένας, καθὼς καὶ μὲ μικρὰ φωτεινὰ ἐπίπεδα τριγωνικά, τελείως γεωμετρικά.

Τὴν ἴδιαν τεχνικὴν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν βαθυκύανον χιτῶνα.

Ἡ εἰκὼν τοποθετεῖται εἰς τὰ μέσα περιῖπου τοῦ 16ου αἰῶνος.

Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος (Πί ν. 507 α)

Τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ ἀντιγράφει εἰς ὄλας του σχεδὸν τὰς λεπτομερείας ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Σταυροῦ τῆς Χώρας.

Ὁ Εὐαγγελιστὴς εἰκονίζεται καὶ πάλιν ἐν προτομῇ κατὰ τὰ τρία τέταρτα κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν γραφίδα, ἡμιάνοικτον Εὐαγγέλιον καὶ τὸ γνωστὸν

18. Βλ. Ἄ. Ξυγγόπουλου, Ἡ Παλαιολόγειος παράδοσις εἰς τὴν μετὰ τὴν Ἄλωσιν ζωγραφικὴν, Δελτίον τῆς Χ.Α.Ε. 1960 - 1961 τόμ. Β' (1962).

19. Αὐτόθι ἔ. ἄ.

20. Βλ. Μαν. Χατζηδάκη, Ὁ ζωγράφος Εὐφρόσυνος, Κρητικά Χρονικά, τόμ. Ι (1956).

ἀπὸ τὴν προηγουμένην εἰκόνα μελανοδοχεῖον μὲ τὴν καλαμοθήκην.

Ὅμοίως συγγενικὴ εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνης εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς πτυχολογίας καὶ τοῦ προσώπου.

Τὰ ἴδια ἐρυθρὰ περιγράμματα εἰς τὴν ρίνα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, ὁ ἴδιος προπλασμός καὶ ὅμοια τὰ φῶτα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν πτυχολογίαν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ φαίνεται νὰ ἔχη χρονικὴν διαφοράν.

Τὸ ὀλιγώτερον πλαστικὸν περιγράμμα τῆς κεφαλῆς, τῆς ρινὸς καὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τοῦ ἁγίου, τὰ μεγαλύτερα φωτεινὰ τριγωνικά ἐπίπεδα τῆς πτυχολογίας καὶ τὸ ὄλον πλάσιμον κάνουν τὴν μορφήν περισσότερον ψυχρὰν καὶ σχηματικὴν. Εἶναι πιθανώτατα τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ.

Ὁ ἅγιος φορεῖ πράσινον χιτῶνα μὲ ἀνοικτότερου τόνου πτυχὰς καὶ κεραμόχρουν ἱμάτιον μὲ πρασινολεύκου πτυχὰς.

Χριστὸς Φωτοδότης

Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας.

Ἐπὶ σανίδος, διαστάσεων 1.05×0,75 μ., εἰκονίζεται ὁ Χριστὸς ἐνθρονος (Πί ν. 507 β) ἐπὶ ξυλίνου θρόνου μετὰ κυλινδρικοῦ βυσσινόχρου προσκεφαλαίου. Ζωγραφεῖται κατ' ἐνώπιον, εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ μὲ τὴν ἄριστεράν στηρίζει ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῶν γονάτων του. Ἐπ' αὐτοῦ: *Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες. . . .*

Ὁ Σωτὴρ φορεῖ βυσσινόχρουν ἀνοικτόχρωμον χιτῶνα μὲ χρυσοῦν σημεῖον (clavus) ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ πράσινον μὲ χρυσᾶς τὰς φωτεινὰς πτυχὰς ἱματίον. Χρυσοῦν τὸ βάθος καὶ χρυσοῦς ὁ φωτοστέφανος μὲ ἐγγάρκτα ἐπ' αὐτοῦ κοσμήματα. Ἡ εἰκὼν εἶναι ἀσθηρῆς τέχνης μὲ ὀλίγας τὰς δυτικὰς ἐπιδράσεις.

Ἡ ἀσθηρῶς μετωπικὴ στάσις τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ μὲ τὸ ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος ἐνθυμίζει τὸν Χριστὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Μουσείου Μπενάκη²¹.

Ὁ Χριστὸς τῆς εἰκόνης μας ἀντιγράφει σχεδὸν τελείως τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον τοῦ Χριστοῦ τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Φορεῖ ὅμοιον ἱμάτιον μὲ τὴν αὐτὴν διάταξιν τῶν πτυχῶν, τὰ ἴδια φῶτα καὶ τὸ πλῆθος τῶν χρυσοκονδυλίων. Ἀντιγράφει ἐπίσης τὴν στάσιν, τὴν κίνησιν τῆς εὐλογίας, τὴν μετωπικότητα καὶ τὴν ἀσθηρότητα τῆς μορφῆς.

21. Βλ. Ἄ. Ξυγγόπουλου, Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ἀριθ. 8 πίν. 10.

Ὁ τύπος τοῦ Φωτοδότου Χριστοῦ εἶναι πολὺ ἀγαπητὸς καὶ πολὺ κοινὸς εἰς τὴν Νάξον. Ἀπαντᾷ συχνότατα ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῶν περισσοτέρων ναῶν τῆς Χώρας. Ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνας καὶ κυρίως ἡ τεχνικὴ τῆς ἀποδόσεως τῶν γυμνῶν μερῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ὁ προπλασμός εἶναι ὄχι πολὺ βαθεὸς καφεῖ τόνου, αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ πολλὰ αἱ ψιμυθιαὶ (Πί ν. 507 γ).

Ἐπίσης αἱ παρ' ὄλην τὴν αὐστηρότητα τῆς εἰκόνας φανεραὶ δυτικαὶ ἐπιδράσεις, ὅπως ὁ τύπος τῶν ἐγγαράκτων κοσμημάτων καθὼς καὶ αἱ λεοντοκεφαλαὶ εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου, συμφωνοῦν μὲ τὴν τοποθέτησιν τῆς εἰκόνας εἰς τὸν 17ον αἰ.

Παναγία ἔνθρονος

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Χώρας καὶ ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ εὐρίσκεται σημαντικωτάτῃ εἰκὼν τῆς Παναγίας ἔνθρονου (διαστ. 0,87 × 0,615 μ.) (Πί ν. 508 α).

Ἡ Θεοτόκος παρίσταται κατ' ἐνώπιον καθημένη ἐπὶ πλουσιῶς διακεκοσμημένου θρόνου μετὰ διπλοῦ προσκεφαλαίου μὲ τὸν Ἰησοῦν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς. Φέρει τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ μικροῦ Ἰησοῦ καὶ μὲ τὴν δεξιὰν κρατεῖ τὴν εὐλογοῦσαν χεῖρά του. Φορεῖ πράσινον χιτῶνα καὶ πολυτελεῖς βυσσινόχρουν μαφόριον μὲ χρυσοῦς κροσσούς.

Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται ἐπίσης κατ' ἐνώπιον εὐλογῶν μὲ τὴν δεξιὰν καὶ κρατῶν εἰς τὴν ἀριστερὰν κλειστὸν εἰλητόν. Φορεῖ γκριζογάλανον χιτῶνα πεποικιλμένον μὲ μικρὰ καστανέρυθρα ἄνθη καὶ χρυσοῦν ἱμάτιον.

Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας οἱ προφῆται Σολομών, Δαυὶδ, Ἡσαΐας, Δανιήλ.

Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυμνά μέρη εἶναι ἀνοικτοῦ καφεῖ τόνου καὶ ὑπέρυθρος ἢ ἐπιδερμῆς. Λεπτὰ ψιμυθιαὶ ἐναλλάσσονται εἰς λευκὰς καὶ ὑποροδίνου χρώματος. Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

Ὡραία εἰκὼν μὲ τὴν γνωστὴν παράστασιν τῆς Ρίζης Ἰεσσαί (διαστ. 0,935 × 0,63 μ.) ἀνυπόγραφος καὶ ἀναγομένη εἰς τὸν 17ον αἰ. εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου (Πί ν. 508 β, 509 α - β).

Εἰκονίζεται ἡ Παναγία καθημένη ἐπὶ ρίζης μὲ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐνδεδυμένον γκριζόλευκον χιτῶνα καὶ κεραμόχρουν μὲ χρυσοῦς κονδυλιάς ἱμάτιον.

Ὁυτος εὐλογοεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ κλειστὸν εἰλητόν. Εἰς τοὺς ἔκφυμένους ἐκ τῆς Ρίζης κλάδους οἱ Προφῆται. Ἄνω

καὶ εἰς τὸ μέσον ὁ Δαυὶδ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἰεσσαί, ἀριστερὰ ὁ Σολομών, Ἡσαΐας, Ἀαρών, Μωϋσῆς, Ἰεζεκιήλ, Δανιήλ, δεξιὰ Ἀβακούμ, Μανασῆς, Ἰωνᾶς, Ζαχαρίας. Κάτω ὁ Ἰεσσαί κοιμώμενος.

Ἡ τεχνικὴ τῆς εἰκόνας (βαθυκάστανος προπλασμός, ἀνοικτοτέρου τόνου ἐπιδερμῆς καὶ ὀλιγαὶ λευκαὶ ψιμυθιαὶ) καὶ ἡ εἰκονογραφία τῆς εἶναι περίπου ὁμοία μὲ αὐτὴν τῆς Ρίζης Ἰεσσαί τοῦ Βίκτωρος εἰς τὴν συλλογὴν τῆς Βενετίας²². Τὴν γνώμην ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι τοῦ Βίκτωρος ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι εὐρέθη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τέμπλου μὲ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία ἔχει τὴν αὐτὴν τεχνικὴν καὶ τεχνοτροπίαν καὶ φέρει ὑπογραφήν τοῦ Βίκτωρος.

Παναγία ἢ Ὁδηγήτρια

Ἐπὶ σανίδος, διαστάσεων 1.10 × 0,875 μ., εἰκονίζεται ἡ Παναγία τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγήτριας (Πί ν. 510 α). Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Χώρας.

Ἡ Παναγία κρατεῖ μὲ τὴν ἀριστερὰν τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν δεξιὰν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Ὁ Ἰησοῦς εὐλογοεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν κρατεῖ εἰλητόν. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ εἰς μικρὰν κλίμακα ὁ Ἅγιος Νικόλαος καὶ ἡ Ἁγία Παρασκευή. Ἡ Παναγία φορεῖ καστανέρυθρον μαφόριον.

Ἡ εἰκὼν ἀνήκει πιθανώτατα εἰς ζωγράφον τῆς ἀσθηρᾶς τεχνοτροπίας. Δὲν ἔχει φανεράς δυτικὰς ἐπιδράσεις καὶ τὰ χρώματα εἶναι μέσα εἰς τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν.

Ἡ τεχνικὴ ἀποδόσεως τοῦ προσώπου εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς εἰκόνας τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος.

Καφεῖ - ἐλαιόχρουν ὁ προπλασμός, μεγάλα ὑπέρυθροι ἐπιφάνειαι τὸ σάρκωμα καὶ τὰ φῶτα, λεπτὰ καὶ πολλὰ λευκαὶ ψιμυθιαὶ.

Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ (Πί ν. 510 β)

Εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς, εἰς τὴν περιοχὴν «Νηὸ Χωριὸ» τῆς Χώρας καὶ ἔχει διαστάσεις 1.90 × 0,575 μ. Ὁ ἀρχάγγελος εἰκονίζεται ὄρθιος, κατ' ἐνώπιον καὶ κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν σπάθην καὶ εἰς τὴν δεξιὰν ἀνεπτυγμένον εἰλητόν.

Φορεῖ βαθυγάλανον κοντὸν στρατιωτικὸν χιτῶνα, χρυσοῦν θώρακα καὶ ἐρυθρὰν χλαμύδα. Ὁ εἰκονογραφικὸς τοῦ τύπος εἶναι πολὺ γνωστὸς εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ζωγραφικὴν. Συνήθως εἰκονίζεται εἰς τὴν θύραν τῆς Προθέσεως.

22. Βλ. Manolis Chatzidakis, *Icones de S. Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut Hellénique de Venise*, σ. 147 πίν. 71.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἢ εἰκὼν ἔχει εἰς τὰ γυμνά μέρη καφὲ - ἐλαιόχρουν προπλασμόν, κεραμόχρουν σάρκωμα καὶ πολλὰς φωτεινὰς γραμμὰς, αἱ ὁποῖαι ἐναλλάσσονται μὲ ἄλλας βαθυτέρου τόνου καὶ φωτίζουσι τὰ προεξέχοντα σημεῖα τῆς ἐπιδερμίδος.

Ἡ εἰκὼν εἶναι ἔργον ἀρκετὰ καλῆς τέχνης καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν 18ον αἰῶνα.

Εἰκόνες ὑπογεγραμμέναι :

Μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἀγγέλου, τοῦ γνωστοῦ ἀγιογράφου τοῦ τέλους τοῦ 16ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., κατεγράφη εἰκὼν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ εὐρισκομένη ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ὁμωνύμου ναοῦ τῆς Χώρας.

Ὁ Προφήτης εἰκονίζεται καθήμενος πρὸ σπηλαίου, στρέφει πρὸς τὸν ἀριστερὰ εἰκονιζόμενον κόρακα καὶ στηρίζει τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς. Φορεῖ πράσινον χιτῶνα μὲ ἀνοικτοτέρου τόνου πτυχὰς καὶ ἐπ' αὐτοῦ μηλωτῆν (Πί ν. 511 α - β). Κάτω δεξιὰ τῆς εἰκόνος ἡ ὑπογραφή: *Χεῖρ Ἀγγέλου*.

Εἰς τὰ γυμνά μέρη καὶ τὸ πρόσωπον ὁ ὄχι πολὺ σκοτεινὸς προπλασμός, ἡ περιορισμένη εἰς ἔκτασιν φωτεινὴ σιτόχρους ἐπιδερμὶς καὶ αἱ ὀλίγαι λευκαὶ ψιμυθιαὶ, αἱ ὁποῖαι τονίζουν τὰ προεξέχοντα μέρη, καὶ κυρίως τὸ γένειον μὲ τὴν ἀρκετὴν πλαστικότητα φέρουσι τὴν εἰκόνα πλησιέστερον πρὸς τὰ ἔργα τοῦ ζωγράφου τὰ ἀναγόμενα εἰς τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ.²³.

Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς (Πί ν. 512 α - β)

Τοῦ Βίκτωρος²⁴ κατεγράφη εἰκὼν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου, διαστάσεων 0,935 × 0,625 μ. παριστάσα τὸν Χριστὸν ὡς Μέγαν Ἀρχιερέα.

Ὁ Σωτὴρ εἰκονίζεται καθήμενος ἐπὶ ξυλίνου θρόνου μετ' ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου προσκεφαλαίου. Εἶναι ἐντελὸς κατ' ἐνώπιον, εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ μὲ τὴν ἀριστερὰν στηρίζει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς τοῦ ἀνοικτὸν Εὐαγγέλιον. Ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν σελίδα : *Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου* καὶ εἰς τὴν δεξιὰν: *Λάβετε φάγετε τούτο μου ἐστὶ τὸ σῶμα..* Ρήσεις αἱ ὁποῖαι δηλώνουν τὸ διπλοῦν ἄξιωμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν βασιλικὴν καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν ιδιότητά του²⁵.

23. Βλ. σχετικῶς Ἀ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα τῆς Ὁρθοσκυτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν, σ. 169. Ἀθήναι, 1956.

24. Περὶ τοῦ ἀγιογράφου τούτου βλ. Μαν. Χατζηδάκη, *Icones de Saint Georges et de la Collection de l'Institut Hellenique de Venise*, σ. 146.

25. Ν. Β. Δρανδάκη, Ἐμμαν. Τζάνε Μπουνιαλῆς, Ἀθήναι 1962, σ. 95.

Φορεῖ βαθυπράσινον σάκκον μετὰ χρυσῶν διαλίθων σταυρῶν, στιχάριον μὲ ἐπιμανίκια καὶ τεφρόχρουν ὠμοφόριον μετὰ χρυσῶν ἐπίσης διαλίθων σταυρῶν.

Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τοῦ Χριστοῦ Ἀρχιερέως εἶναι πολὺ συχνὸς εἰς τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν μὲ παλαιότερον ὅμως Παλαιολόγειον πρότυπον²⁶.

Τὸν Χριστὸν Ἀρχιερέα ζωγραφίζουσι ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀγιογράφοι τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, ὁ Τζάνε, ὁ Λαμπάρδος, ὁ Βίκτωρ.

Ἡ εἰκὼν τῆς Νάξου φαίνεται νὰ εἶναι ἡ πλέον πιστὴ εἰς τὴν παλαιὰν παράδοσιν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πλουσίως πεποικιλμένον θρόνον, τὰς ὀλίγας ἐπιδράσεις τῆς Ἰταλικῆς τέχνης, αἱ ὁποῖαι φαίνονται νὰ ὑποτάσσονται εἰς τὸ ὅλον αὐστηρὸν ὕφος τῆς εἰκόνος, ἡ εἰκὼν τοῦ Βίκτωρος εἶναι αὐστηρὰς τεχνοτροπίας ὑπενθυμίζουσα τὴν τέχνην τοῦ 16ου αἰῶνος. Χαρακτηριστικὸν τὸ σοβαρὸν πρόσωπον μὲ τὸ υπερκόσμιον βλέμμα, τὰ σφιγμένα χεῖλη καὶ τὴν ἐπιμήκη ρίνα.

Ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ὁ βαθυκάστατος προπλασμός, ὁ ἐλάχιστος διάχυτος φωτισμός καὶ αἱ λεπταὶ ὀλίγαι ψιμυθιαὶ προσδίδουσι εἰς τὴν εἰκόνα αὐστηρὸν ἐπίσης καὶ συντηρητικὸν χαρακτῆρα (Πί ν. 512 β).

Κάτω φέρει τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ Βίκτωρος*. Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος.

Χεῖρ Ἰωάννου ΑΚ, εἶναι ἡ ὑπογραφή ὠραίας εἰκόνος εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας Τριπόδων. Ἡ Παναγία εἰκονίζεται Βρεφοκρατοῦσα μὲ τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν. Φορεῖ βυσσινοχρὸν μαφόριον καὶ κυανοπράσινον χιτῶνα. Ὁ Ἰησοῦς στρέφει τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν Θεοτόκον, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν εἰλητόν καὶ μὲ τὴν δεξιὰν εὐλογεῖ. Φορεῖ κυανοῦν χιτῶνα καὶ κεραμόχρυσον ἱμάτιον. Ὁ προπλασμός καφὲ βαθεὸς τόνου καὶ ὑποκιτρίνη ἢ ἐπιδερμὶς. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀνὰ εἰς ἄγγελος μὲ τὰς χεῖρας κάτωθι τοῦ ἱματίου. Κάτω: *Χεῖρ ΙΩ ΑΚ ΑΧΞΓ*.

Εἰς τὴν μονὴν Φανερωμένης καὶ ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ ἔχομεν σειρὰν εἰκόνων μὲ τὴν ἰδίαν τεχνοτροπία, τεχνικὴν, χρονολογία καὶ ἀφιέρωσιν. Μόνον ἐπὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου, πιθανώτατα ὅλων τῶν εἰκόνων. Ἡ εἰκὼν ἡ ὁποία φέρει τὴν ὑπογραφὴν παριστᾷ τὸν Χριστὸν ἔνθρονον. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ δύο ἄγγελοι ἐν προτομῇ μὲ τὰς χεῖρας χιαστὶ ἐπὶ τοῦ στήθους. Κάτω: *Χεῖρ Ἰωάννου Κ Δ*

26. Ν. Β. Δρανδάκη, *Τοιχογραφίαι ναύσκων Μυστρῶ. Πειραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, Α', Ἀθήναι 1955, σ. 174.

ΑΧΞΓ. Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ Φραγκοπούλου.

Χεῖρ Σκευοφύλακος Ἰσπανοῦ, εἶναι ἡ υπογραφή τὴν ὁποῖαν φέρουν τέσσαρες εἰκόνες εἰς τὴν Νάξον. 1) Παναγία ἔνθρονος μεταξύ τεσσάρων προτομῶν προφητῶν. Εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας Χώρας. Κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν μετὰ τὰς χεῖρας καὶ πατεῖ ἐπὶ ἐρυθροῦ προσκεφαλαίου. Φορεῖ βαθυκύανον χιτῶνα καὶ βυσσινόχρουν μαφόριον. Ὁ Ἰησοῦς κεραμόχρουν μετὰ χρυσᾶς πτυχᾶς ἱμάτιον καὶ κυανοῦν χιτῶνα. Ἄνω ὁ Δαυὶδ καὶ ὁ Σολομῶν, κάτω ὁ Ἡσαΐας καὶ ὁ Ζαχαρίας. Κάτω: *Θεοτόκε ἡ ἑλπίς πάντων τῶν Χριστιανῶν / καὶ μήτηρ Θεοῦ μνήσθητι Ἰωάν / νου δούλου σου κ(αι) Σκευοφύλακος / ἱερέως Ἰσπανοῦ τοῦ γραφέως δούλου σου τοῦ πολλὰ ἀμαρτωλοῦ 1731.*

2) Εἰς τὸ Ἄγερσανι τῆς Νάξου καὶ εἰς τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου Παναγία Βρεφοκρατοῦσα ἐπὶ κεραμοχρῦσου θρόνου. Ἄνω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀνά εἰς ἄγγελος ἐν προτομῇ. Ἡ Παναγία φορεῖ καφεῖ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ χρυσοπράσινον χιτῶνα. Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυμνά μέρη ἀνοικτοῦ τόνου καφεῖ καὶ μεγάλοι αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι μετὰ πολλὰς ψιμυθιάς. Κάτω: *Χεῖρ Σκευοφύλακος τοῦ Ἰσπανοῦ 1733.*

Χεῖρ Μανουὴλ Κ (Φαδοπούλου) ΑΨλβ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον υπογράφει ὁ ζωγράφος τῆς Σταυρώσεως ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς μονῆς Σταυροῦ Σαγκρίου Νάξου. Ὁ Ἰησοῦς κρέμαται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ μεταξύ τῶν δύο ληστῶν. Κάτω ὁ Ἰωάννης μετὰ τὴν παλάμην ἐπὶ τῆς παρεΐας, ἡ Θεοτόκος ἐναγκαλιζομένη τὸν σταυρόν, αἱ τέσσαρες μυροφόροι καὶ στρατιῶται. Γύρω σκηναὶ ἐκ τοῦ πάθους. Κατωτέρω ἡ Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Διαστ. 0,93 × 0,745 μ.

Νικόλαος Ἰσπανός, ἀπόγονος ἴσως τοῦ Σκευοφύλακος, εἶναι ὁ ζωγράφος τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου εἰς τὸ Σαγκρίον τῆς Νάξου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐπιπικτός ἐπὶ καφερύθρου ἵππου. Φορεῖ χρυσοποικίλον θώρακα, βραχὺν στρατιωτικὸν ἐρυθρὸν χιτῶνα καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων πρασίνην γλαμύδα. Κρατεῖ ἀκόντιον καὶ ἔρχεται ἀπὸ δεξιᾶ. Ἄνω, εἰς τὴν γωνίαν, κυανόχρυσον τεταρτοκύκλιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐλογοῦσα χεῖρ. Κάτω δεξιᾶ: *Χεῖρ Νικολάου Ἰσπανοῦ ΑΨΞ' ω Ἀρτέμει Θεόφρον Ἀντωνίω Γιακου μέτω Χριστοφύλη συμπαίντων δὲ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις φύλαξον ἐκ τοῦ λιμοῦ..... Διαστ. 0,71 × 0,725 μ.*

Τοῦ Ἀντωνίου Τζηγάλα κατεγράφη εἰκὼν παριστάσα τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ εἰς τὸν ναὸν

τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Γκρόττας. Ὁ ἄγγελος φορεῖ βαθυπράσινον χιτῶνα, ὁ ὁποῖος δένεται εἰς τὴν μέσην μετὰ χρυσῆν ζώνην καὶ εἶδος λινοῦ θώρακος ἐφαρμοστοῦ εἰς τὸ στέρνον μετὰ κοντὰς χειρῖδας· ἐπ' αὐτοῦ ἐρυθροκιτρίνη χλαμύς. Πατεῖ ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιᾶν σπάθην καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ζυγὸν μετὰ ψυχὴν ἔχουσαν μορφὴν βρέφους ἐσπαργανωμένου. Κάτω: *Χεῖρ Ἀντωνίου ἱερέως Τζηγάλα.*

Ἐμμανουὴλ Ἱερομόναχος λέγεται ὁ ζωγράφος τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου τῆς ὁμωνύμου μονῆς Σαγκρίου. Ὁ ἅγιος κάθηται ἐπὶ χρυσοπράσινον προσκεφαλαίου καὶ φορεῖ γκριζογάλανον χιτῶνα, κεραμόχρουν ἱμάτιον, χρυσοῦν ἐπιγονάτιον, χρυσοῦν ἐπιτραχήλιον καὶ ὑπόλευκον ὠμοφόριον.

Ἄνυπόγραφοι χρονολογημένοι εἰκόνες:

Ἐκ τῶν κυριωτέρων:

1) Ἐπὶ τῆς θύρας τῆς Ὁραίας Πύλης ἄνωθεν τοῦ βημοθύρου τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς Φανερωμένης εἰκονίζεται ὁ «Ἄρτος τῆς ζωῆς». Ὁ Χριστός, ἀγένειος, ἐντὸς κυανοῦ ποτηρίου, εὐλογεῖ μετὰ δύο χεῖρας, φέρων κυανοῦν χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν ἱμάτιον. Κάτω δύο δλόσωμοι ἄγγελοι σχεδὸν κατ' ἐνώπιον κρατοῦν κηροπήγια καὶ θυμιατήρια. Φοροῦν καὶ οἱ δύο πορτοκαλόχρουν ἔνδυμα μετὰ λώρου. Κάτω: *Α Χ Ξ Γ Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ Φραγκοπούλου.* Καφεῖ ὁ προπλασμός καὶ κεραμόχρουν ἡ ἐπιδερμῖς. Πολλὰ αἱ ψιμυθία. Διαστ. 1.03 × 0,60 μ.

2) Ἀσφαλῶς σύγχρονος μετὰ τὴν προηγουμένην ἡ εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐπὶ τοῦ βημοθύρου τοῦ αὐτοῦ τέμπλου. Δὲν ὑπάρχει χρονολογία, ὑπάρχει ὅμως ἡ ὑπογραφή τοῦ ἰδίου ἀφιερωτοῦ. *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νεοφύτου μοναχοῦ Φραγκοπούλου.* Ἐμπροσθεν ἀρχιτεκτονημάτων τεφροπρασίνων μετὰ ἐρυθρῶν ὕφασμάτων εἰκονίζεται δεξιὰ ἡ Παναγία ὀρθία μετὰ καφεῖ βυσσινόχρουν μαφόριον καὶ βαθυκύανον χιτῶνα. Ὅπισθεν αὐτῆς ξυλίνη ἔδρα μετὰ ἐρυθροῦ προσκεφαλαίου. Ὁ ἄγγελος φορεῖ ροδόχρουν ἱμάτιον καὶ βαθυκύανον χιτῶνα, ἔχει δὲ πορτοκαλόχρους πτέρυγας. Κάτω: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ / Νεοφύτου μοναχοῦ / Φραγκοπούλου.*

3) Ὁ Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς ζωγραφεῖται ἐπὶ εἰκόνος τῆς μονῆς Ἁγίου Ἐλευθερίου Σαγκρίου μετὰ τὴν χρονολογίαν Α Χ Ξ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν: *δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σεραφεῖμ..... Βαρθολοπούλου.* Διαστ. 0,64 × 0,415 μ.

4) Παναγία ἔνθρονος, Βρεφοκρατοῦσα, ἀνηρημένη ἐπὶ τοῖχου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Κυνηδάρου. Ἡ Παναγία φορεῖ ἐρυθρὸν μαφόριον καὶ κυανοῦν χιτῶνα, κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν εἰλητὸν καὶ κά-

θηται με τον Ίησούν επί των γονάτων της μεταξύ τεσσάρων προτομών προφητών. Κάτω: *Διά συνδρομής ή ταύτι (Παύλου;) Ἀποστολίου ιερέως Κλουβάτου κ(αί) μνημόσυνον αὐτοῦ 1794.*

Σ Ε Ρ Ι Φ Ο Σ

Εἰς τὴν νῆσον Σέριφον κατεγράφησαν ἑβδομήκοντα περίπου εἰκόνες²⁷. Αἱ πλείσται ἀνάγονται εἰς τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, ἐλάχισται δὲ εἰς τὸν 17ον. Ἡ κατάστασις των δὲν εἶναι καλή. Αἱ περισσότεραι εἶναι ἀχρονολόγητοι καὶ ἀνυπόγραφοι. Ἐνυπόγραφοι εἰκόνες ἑμετρήθησαν δέκα. Οἱ ὑπογράφωντες ζωγράφοι εἶναι:

1) Ἐμμανουὴλ Σκορδίλης, ἱερεὺς, γνωστός καὶ ἀλλαχόθεν. Ἔργα του ἀπόκεινται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Μεγάλου Χωριοῦ, εἰκὼν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, διαστ. 1.33 × 0,95 μ., καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, διαστ. 1.32 × 0,93 μ., μετὴν ἐπιγραφὴν: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ ἱερέως / Σκορδίλη.*

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν κατεγράφησαν δύο ἀκόμη εἰκόνες τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκορδίλη: α) Παναγία, Ἡ Πάντων Χαρά, διαστ. 1.20 × 0,75 μ., καὶ β) Ἰησοῦς Χριστός, διαστ. 1 × 0,75 μ.

2) Δευτερέων Σίφνιος. Τοῦτου εἰκὼν εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου Κάστρου Χώρας, παριστώσα τὴν Πλατυτέραν τῶν Οὐρανῶν μετὰ προφητῶν, διαστ. 1.03 × 0,68 μ. Φέρει τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ Δευτερέωντος κ(αί) Ἀγαπίου ἱ(ε)ρ(α)ρχου) Σίφνον 1801 Σεριφίον.*

Τοῦ Ἀγαπίου ἔργον σώζεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου Χώρας, εἰκονίζον τὸν Χριστὸν ὡς Μέγαν Ἀρχιερέα καὶ φέρον τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ Ἀγαπίου ἱερέως / (Σίφνον Σερί)φον 1801.*

3) Πέτρος Λυμβέος, οἰκονόμος. Εἰκὼν αὐτοῦ εἰς τὸ τέμπλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Χώρας παριστώσα τὸν Παντοκράτορα, διαστ. 0,83 × 0,64 μ., φέρει χρονολογίαν 1825 Μαρτίου 24 καὶ ἐπιγραφὴν: *Διά συνδρομῆς καὶ ἐξόδων τοῦ ἑδαιμοτάτου Γρηγορίου ἱερέως / ὑπὸ Χαρτοφύλακος.*

4) Ἰωάννης Μύρων, Σίφνιος. Τοῦτου εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσης, διαστ. 0,34 × 0,29 μ., εὐρισκομένη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Χώρας, φέρει τὴν ὑπογραφὴν: *Χεῖρ δὲ Ἰωάννου Μύρωνος / Σιφνίου* καὶ τοποθετεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος.

Τινὲς τῶν εἰκόνων, αἵτινες ἔχουν χρονολογίαν, ἀναγράφουν τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Οὕτως ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, διαστ. 0,37 × 0,30 μ., φέρει τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Σπύρου Νατάλε εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ ψυχικὴν σωτηρίαν*

27. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἀλιπράντη.

1825 Δεκεμβρίου 10. Ἡ εἰκὼν, ὡς καὶ ἡ ἐπομένη, ἀνήκει εἰς τὸ δωδεκάορτον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. 2) Ἁγία Πεντηκοστή, διαστ. 0,37 × 0,30 μ., τοῦ ἔτους 1826. 3) Ἅγιος Γεώργιος μετὴν ἐπιγραφὴν καὶ χρονολογίαν: *Δέσις τοῦ Νεκταρίου Μοναχοῦ / 1721*, ἐκ τοῦ δωδεκάορτου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καλλιτύου. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀνυπογράφων εἰκόνων δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραβλέψωμέν τινας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον ἀπὸ καλλιτεχνικῆς καὶ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως. Ἐξ αὐτῶν αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ ἑξῆς:

1) Κεφαλὴ Παναγίας, διαστ. 0,128 × 0,14 μ., εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα τοῦ ναοῦ Τιμίου Σταυροῦ Χώρας.

2) Ζωοδόχος Πηγὴ, διαστ. 0,37 × 0,265 μ., παριστώσα τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν κατ' ἐνώπιον. Ἄνω, εἰς τὰς γωνίας, ἄγγελοι κρατοῦν εἰλητάρια ἐπὶ τῶν ὁποίων: *Χαῖρε εἰρήνη ἄφθορε καὶ Θεοδόχε Χαῖρε Πηγὴ καὶ..... ζωηφόρος.* Ἡ εἰκὼν ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

3) Πίστις, Ἐλπίς καὶ Ἀγάπη εἰς τὸ μέσον καὶ ἑκατέρωθεν αὐτῶν ἡ Ἁγία Σωφρονία καὶ ἡ Ἁγία Εὐφημία. Ἄνωθεν ὄλων ἐπὶ νεφέλης ὁ Ἰησοῦς εὐλογῶν ἐν μέσῳ μικρῶν ἀγγέλων. Ἡ εἰκὼν ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰῶνα, εὐρίσκεται ἐπὶ προσκυνηταρίου τοῦ ναοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας καὶ ἔχει διαστάσεις 0,34 × 0,255 μ.

4) Παναγία ἢ Σκοπιώτισσα, διαστ. 0,50 × 0,37 μ., Θεοτόκος Βρεφοκρατοῦσα, ἑκατέρωθεν τῆς ὁποίας δύο μεγάλοι κανδηλαί. Ἡ εἰκὼν εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας.

5) Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, διαστ. 0,89 × 0,78 μ., ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας, ἀναγομένη εἰς τὸν 17ον αἰῶνα. Ἄνω ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Εὐστράτιος ἔφιππος, κάτω αἱ Ἁγία Πίστις, Ἐλπίς καὶ Ἀγάπη. Φέρει τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεοδώρου καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Τοκοῦς.*

6) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. 1.19 × 0,87 μ. Πέριξ τῆς κεντρικῆς εἰκόνος σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου. Εὐρίσκεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Χώρας καὶ χρονολογεῖται πιθανώτατα ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος.

7) Τρίπτυχον διαστ. 0,45 × 0,32 μ. Εἰς τὸ μεσαῖον φύλλον: Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, κάτω οἱ Ἅγιοι Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, Βασίλειος, Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος. Εἰς τὸ ἀριστερόν: Προφήτης Ἡλίας ἄνω, Δημήτριος καὶ Γεώργιος εἰς τὸ μέσον, καὶ Κοσμᾶς καὶ Δαμιανὸς κάτω. Εἰς τὸ δεξιὸν φύλλον: οἱ Ἅγιοι Νικόλαος καὶ Παντελεήμων ἄνω, Μηνᾶς εἰς τὸ μέσον καὶ Ἐρμόλαος κάτω. Ἡ εἰκὼν εἰς τὸ σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν.

ΚΥΘΝΟΣ

Είς τὴν Κύθνον κατεγράφησαν²⁸ ἑκατὸν πενήκοντα περίπου φορητὰ εἰκόνες, αἱ πλείεσται τῶν ὁποίων ἀνάγονται εἰς τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, ὀλίγαι δὲ εἰς τὸν 17ον καὶ ἴσως εἰς τὸν 16ον. Αἱ περισσότεραι σώζονται εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν. Ἐξ αὐτῶν ἡ παλαιότερα εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Σάββα τῆς Χώρας, παριστάνει τὸν Ἅγιον Ἄνουφριον γυμνὸν μέχρι τῆς ὀσφύος καὶ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: *α χ ξ η' / Δέσις τοῦ δούλου σου Κωνσταντίνου ἱερέως*. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ὑπογεγραμμένα εἶναι αἱ κάτωθι:

1) Χριστὸς εἰς τὴν Εὐαγγελίστριαν τῆς Χώρας, διαστ. 1,12 × 0,77 μ., μὲ τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέσις τῆς / δούλης τοῦ Θεοῦ / Ἑλένης Πρεσβυτέρας, Χεῖρ / Ἀντωνίου ἱερέως Σκορδίλη*.

2) Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Νικολάου Πλουσίου τῆς Χώρας, διαστ. 1,15 × 0,81 μ.: *1706 / ἔξοδος Λουῆ / Τιμπάου ντε Τολό / Χεῖρ Ἀντωνίου ἱερέως Σκορδίλη*.

3) Ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ αὐτοῦ ναοῦ Ἄρχων Μιχαὴλ καὶ περίξ αὐτοῦ 16 σκηναὶ ἐκ τῶν θαυμάτων του. Φέρει τὴν αὐτὴν ἀφιέρωσιν καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου.

4) Τοῦ Ἑμμανουὴλ Σκορδίλη Γέννησις τῆς Θεοτόκου εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου Χώρας. Εἶναι διαστάσεων 0,82 × 0,62 μ. Τοῦ γνωστοῦ τούτου ἀγιογράφου ἔχομεν δύο ἀκόμῃ εἰκόνες εἰς τὴν Κύθνον:

5) Τὸν Ἅγιον Δημήτριον, διαστ. 0,83 × 0,53 μ., εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κούτσουνου.

6) καὶ τὴν Παναγίαν τὴν Ἀμόλυτον, διαστ. 0,83 × 0,53 μ., εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν.

7) Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διαστ. 0,83 × 0,53 μ., ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Δρουπίδος μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου Σκορδίλη.

8) Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Χώρας ἀπόκειται εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ζωγράφου *Λευτερεῦντος Σίφνου*. Διαστ. 0,95 × 0,61 μ.

9) Τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου κατεγράφη καὶ ἄλλη εἰκὼν, διαστ. 0,90 × 0,70 μ., εἰς τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ τοῦ Κούτσουνου, παριστῶσα τὴν Μετάστασιν καὶ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν: *1799 χ(εἰ)ρ Λευτερεῦν Σίφνου*.

10) Ἡ Θεία Λειτουργία τῶν Οὐρανίων ταγμάτων. Ἡ εἰκὼν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Χώρας, ἔχει διαστάσεις 0,98 × 0,54 μ., καὶ ἀναγράφει τὴν ἀφιέρωσιν: *Δέσις τοῦ*

Δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰγνατίου Ἱερομονάχου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ.

11) Παναγία ἡ Ἐλεοῦσα, διαστ. 0,82 × 0,72 μ., ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας, *Ποίημα Δαμασκηνοῦ / Ἱερομονάχου*.

12) Γέννησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. 0,90 × 0,70 μ., ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Βαρβάρας Χώρας, *Χεῖρ Δημητρίου ἱερέως*.

13) Παναγία ἡ Ἀμόλυτος εἰς τὸν Ταξιάρχην Δρουπίδος, διαστ. 0,85 × 0,64 μ., φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν: *1803 Δεκεμβρίου 20 / Χεῖρ Ἀντωνίου Μαρούλη*.

Ἐκ τῶν ἀνυπογράφων εἰκόνων τινὲς ἐμφανίζουν καλλιτεχνικὸν καὶ εἰκονογραφικὸν ἐνδιαφέρον. Οὕτως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἔχει θέμα εἰλημμένον ἐκ τοῦ 16ου οἴκου τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου.

2) Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ὠραία εἰκὼν τοῦ 17ου αἰ. Ὁ Βαπτιστὴς ζωγραφεῖται εἰς τὴν συνήθη στάσιν, κάτω ἀριστερὰ ἢ Γέννησις αὐτοῦ καὶ δεξιὰ ἢ Ἀποτομή. Ἐν τῷ ναῷ Σωτήρας Χώρας.

3) Μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἐν τὸς ἐλλειψοειδοῦς δόξης ἵσταται ἐπὶ τοῦ ὄρους, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου διαμορφοῦται σπήλαιον. Δεξιὰ ἢ κατὰ βᾶσις ἐκ τοῦ Θαβώρ καὶ ἀριστερὰ ἢ ἀνάβᾶσις. Ἡ εἰκὼν εὐρίσκεται ἐνθα καὶ ἢ προηγουμένη.

4) Τὸ σύμβολον τῆς Πίστεως (διαστ. 1,13 × 0,82 μ.) εἰς 13 σκηνὰς τεταγμένας κατὰ τέσσαρας ὀριζοντίους ζώνας μὲ τὰ γράμματα τοῦ συμβόλου τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς ἐκάστην παράστασιν. Ἔργον ἀξιόλογον τοῦ 17ου - 18ου αἰ. Ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς Ἀνεμομύλους Χώρας.

5) Σταύρωσις. Περὶ τὴν κεντρικὴν σκηνὴν ὑπὲρ τὰ πενήκοντα πρόσωπα ἅτινα κρατοῦν εἰλητάρια. Τέμπλον τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Δρουπίδος.

6) Παναγία ἡ Ἀμόλυτος, διαστ. 0,60 × 0,40 μ., εἶναι καλῆς τέχνης τοῦ 17ου πιθανῶς αἰῶνος, κοσμοῦσα τὸ τέμπλον τῆς ἱεράς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.

Θ Η Ρ Α

Ἐκ τῶν καταγραφεισῶν ἐν Θήρᾳ εἰκόνων τινὲς παρουσιάζουν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, δι' ὃ καὶ παρέχεται κατωτέρω σύντομος περιγραφή των²⁹.

1) Παναγία ἡ Σπηλαιώτισσα (διαστ. 0,62 × 0,46 μ.) ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου Κοντοχωρίου. Βρεφοκρατοῦσα ἐν προτομῇ, ἐλαφρῶς

28. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἀλιπράντη.

29. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Ν. Ἀλιπράντη.

έστραμμένη πρὸς ἀριστερά, βαστάζουσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸ εἰλητάριον τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκειται: *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ...*

Τὸ στέμμα τῆς Θεοτόκου κρατοῦν δύο ἄγγελοι. Κάτω ἀριστερὰ ὁ Ἐδωγγελιστὴς Λουκάς εἰς μικρὰν κλίμακα κρατῶν μελανοδοχεῖον καὶ γραφίδα. Ἡ λεπτομέρεια δὲν εἶναι σπανία. Ἐνταῦθα ὁμοῦς ὁ Λουκάς εἰκονίζεται ὄχι ζωγραφῶν ἀπὸ μνήμης τὴν Παναγίαν, ἀλλὰ βλέπων αὐτὴν ἐμπροσθέν του καὶ γράφων εἰς τὸν ἐπὶ τῶν γονάτων του ἐδρισκόμενον χάρτην. Ἡ προσωνομία τῆς Παναγίας ὡς Σηπλαιωτίσσης ἐνθυμίζει τὴν εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Σηπλαιίου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἰς ἐκείνην ἔλλειπει ὁ Λουκάς, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν ἱστορήσεν αὐτὴν.

2) Ἡ Κυρία ἢ Θεοσκεπάστη (διαστ. 1.20 × 0,87 μ.) εἰς τὴν ἱεράν μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἡμεροβιγίου, Βρεφοκρατοῦσα, ἐντὸς νεφῶν μεταξὺ ἀγγέλων, ἐνῶ ἄνωθεν τούτων ἄλλοι ἄγγελοι κρατοῦν πορφυροῦν μανδύαν. Ὑπεράνω τῆς Παναγίας ἢ Ἁγία Τριάς. Ἡ εἰκὼν προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν ἀπεικόνισιν, εἰς τὸ κάτω δεξιόν, τῆς δωρητρίας μοναχῆς, ἢ ὁποία, νέα τὴν ἡλικίαν, κρατοῦσα κομβοσχοίνιον, ζωγραφεῖται γονυπετής, ἀναβλέπουσα πρὸς τὴν Θεοτόκον. Ἡ εἰκὼν φέρει ἀριστερὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ἁγιογράφου: *Χεὶρ δὲ Νικηφόρου / Ἱερομονάχου Κυπρίου 1749* καὶ δεξιὰ *Μνήσθητι Δέσποινα Θεοτόκε / τῆς δούλης σου Μαρίας μοναχῆς ἐκ τῆς νήσου Μήλου.*

3) Ἡ Θεία Λειτουργία (διαστ. 0,95 × 0,55 μ.) ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ «Θεοτοκάκι» τοῦ Πύργου, ἔργον τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκορδίλη, ποιηθὲν τὸ 1671.

Τὸ θέμα τῆς εἰκόνος εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν (βλ. Ἄνδρ. Ξυγγοπούλου, Σχεδιάσμα ἱστορίας..., Ἀθήναι 1959, σ. 148). Ὁ ἁγιογράφος ἀντιγράφει τὸν Μιχαὴλ Δαμασκηνόν, ὅστις πρῶτος, ὡς ἀναφέρει ὁ καθηγ. Ξυγγόπουλος (αὐτόθι), ἐδημιούργησε τὸ θέμα, ἂν καὶ ἡ βασικὴ ἰδέα τῆς συνθέσεως προϋπάρχει εἰς τοὺς Παλαιολογεῖους χρόνους.

Εἰς τὴν εἰκὼνα τοῦ Σκορδίλη παρίσταται ὁ Ἰησοῦς καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς, ὁ Πατὴρ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ καὶ ὑπεράνω ταύτης ἰπτάμενος τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι πληροῦν τὸν χῶρον τῆς εἰκόνος.

4) Εἰκὼν, διαστ. 1.54 × 1.05 μ. Εἰς τὸ μέσον ζωγραφεῖται ἡ Θεοτόκος ἱσταμένη κατ' ἐνώπιον εἰς στάσιν δεήσεως. Ὑπεράνω ταύτης ἢ Δέησις. Ὀλίγον ἀνωτέρω ἄγγελοι Χερουβεὶμ καὶ μετ'

αὐτῶν Ἐπιτάφιος Θρῆνος. Κάτωθεν τῆς Θεοτόκου ἀριστερὰ ἢ Μετάστασις αὐτῆς καὶ κατωτέρω δαίμονες. Κάτωθεν τῶν δαιμόνων ἢ Σταύρωσις, ἢ Ἀνάστασις καὶ ἢ Ἀνάληψις. Εἰς τὸ κατώτατον μέρος τῆς εἰκόνος ἢ Ψηλάφησις τοῦ Θωμᾶ.

Τὸ ἔργον ἐπιγράφεται εἰκὼν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀπόκειται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σαμψῶν Πύργου.

5) Ἅγιοι Πάντες (διαστ. 0,93 × 0,69 μ.). Εἰς ἐπτὰ παραλλήλους ὀριζοντίους ζῶνας εἰκονίζονται ἄγιοι, προφῆται, ἄγγελοι, ἢ Ἁγία Τριάς, ὁ Θρόνος τῆς Ἐτοιμασίας, ὁ Ἀβραάμ, οἱ Ἀπόστολοι. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Ἁγ. Πάντων Οἴας. Ἐκ τῶν παλαιότερων εἰκόνων τῆς νήσου ἀναφέρω τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς Μέσα Γωνιάς. Εἶναι δυστυχῶς ἐπηργυρωμένη ἐκτὸς τῶν προσώπων τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἰησοῦ. Δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀναγομένη εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν. Ἔχει διαστάσεις 1.03 × 0,65 μ.

6) Βυζαντινῶν χρόνων εἶναι πιθανότατα καὶ ἡ Μήτηρ Θεοῦ (διαστ. 0,93 × 0,62 μ.) εἰς τὸν ἐν Πύργῳ ναὸν τοῦ Χριστοῦ.

Ἄλλαι ἀξιόλογοι εἰκόνες σφύζονται εἰς τὸν μνημονευθέντα ναὸν τῆς Ἐπισκοπῆς:

α) Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ (1.03 × 0,70 μ.) καὶ β) ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (0,97 × 0,65 μ.), ἀμφότεροι τοῦ 16ου - 17ου αἰ. Ἔργον τοῦ 17ου αἰ., ἴσως, εἶναι καὶ ἡ Βάπτισις εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ἡμεροβιγίου.

Τέλος, ὡς σημαντικὸν ἔργον κατεγράφη ἡ Παναγία ἢ «Ἐπαπαντῆ» τοῦ τύπου τῆς Γλυκοφιλοῦσης εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Φηρῶν. Ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰησοῦς φοροῦν στέμμα. Ἐκατέρωθεν αὐτῶν εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν ἄκρον ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν ὁ Ἅγιος Βασίλειος.

Τ Η Ν Ο Σ

Αἱ κυριώτεραι εἰκόνες ἐξ ἐκείνων αἰτινες κατεγράφησαν³⁰ εἰς τὴν νήσον Τήνον εἶναι αἱ ἐπόμεναι:

α) Φέρουσαι ὑπογραφὴν:

1) Βρεφοκρατοῦσα τοῦ τύπου τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους. Ἄγνωστον ἔργον τοῦ Ἐμμ. Τζάνε τοῦ ὁποίου φέρει τὴν ὑπογραφὴν: *Ζωγράφου χεὶρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως Τζάνε τοῦ ἐκ Ρηθύμνης.* Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως (Μαλαματένιας) τῆς Χώρας. Δυστυχῶς ἡ εἰκὼν εἶναι ἐπηργυρωμένη ἐκτὸς τῶν προσώπων

30. Ἡ καταγραφή ἐγένετο ὑπὸ τῆς δ. Χρυσ. Σταυρινοῦ.

της Παναγίας και του Ίησού. Ἡ Θεοτόκος βαστάζει τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστεράν. Ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς ἐπενδύσεως ὑπάρχει τὸ σύνθημα ἐπίγραμμα: Ὁ τὸ χαιρετὸν τῆ Πανάγνω μὴνύσας.....

Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυμνά μέρη ἀποδίδεται καφέ - ἐλαιόχρους καὶ αἱ φωτεινὰ ἐπιφάνειαι μὲ πολλὰς λευκὰς ψιμυθιάς, αἱ ὁποῖαι ἐναλλάσσονται μὲ σιτόχρους.

2) Ἔργον αὐστηρᾶς παραδόσεως, τεχνοτροπίας καὶ τεχνικῆς εἶναι ἡ Παναγία τύπου Πλατυτέρας τοῦ ναοῦ τῆς Μεγαλομάτας εἰς τὸ χωρίον Χτικᾶδος, μὲ τὴν ὑπογραφήν: *Χιρ Γεωργίου Νικολοπούλου / 1689*.

Ἡ Παναγία εἰκονίζεται ἐνθρονος, Βρεφοκρατοῦσα, κρατεῖ τὸν Ἰησοῦν καὶ μὲ τὰς δύο χεῖρας καὶ φορεῖ ἐρυθρὸν μαφόριον καὶ κυανοπρασίνην καλύπτραν. Κάτω δεξιά: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωαννίου / ἱερομονάχου / κ(αι) τὸν ἀδελφὸν / κ(αι) τὸν γονεὸν αὐτοῦ* [Διαστ. 0,655 × 0,45 μ.

3) Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἀποκείμενος εἰς τὸν ξενῶνα τῆς μονῆς Κεχροβουνίου φέρει τὴν ὑπογραφήν: *Χεῖρ Δαμασκηνοῦ*. Ἡ ὄλη δὴμας τεχνοτροπία καὶ τεχνικὴ τῆς εἰκόνος δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν τέχνην τοῦ Μιχαὴλ Δαμασκηνοῦ.

Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ὀρθῶς κατ' ἐνώπιον, εὐλογῶν μὲ τὴν δεξιὰν καὶ κρατῶν εἰς τὴν ἀριστεράν σταυρὸν μὲ ἀνεπτυγμένον εἰλητόν. Ἔχει δύο μεγάλας πτέρυγας καὶ φορεῖ μὴλωτὴν βαθέος πρασίνου χρώματος καὶ καφέχρυσον ἱμάτιον.

Αἱ μεγάλαι πτέρυγες, τὸ ὀπισθεν τοῦ ἁγίου εἰκονιζόμενον τοπίον καὶ ἡ ὄλη τεχνοτροπία τῆς εἰκόνος μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸν 18ον αἰῶνα.

4) Ἁγία Κυριακή, διαστ. 1.04 × 0,635 μ. Ἡ ἁγία εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον καὶ κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σταυρὸν. Τὴν ἀριστεράν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Φορεῖ καφεκίτρινον χιτῶνα καὶ ἐρυθρὸν μαφόριον μὲ λευκὰς τὰς φωτεινὰς πτυχάς. Κάτω: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου Μπονπρέσσα καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Ἐλίζας καὶ τέκ(ου) αὐτοῦ Σπυρίδ(ωνος) α ψ κ. Χεῖρ Βίκτωρος*. Προφανῶς ὁ ζωγράφος μὲ τὸ τόσον γνωστὸν ὄνομα δὲν εἶναι ὁ Βίκτωρ τοῦ 17ου αἰῶνος.

5) Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, διαστ. 0,50 × 0,415 μ. Τὸ ἔργον ὑπογράφει ὁ Ἰωάννης Σκορδίλης. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται ἐπὶ τῆς Προθέσεως τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Κεχροβουνίου. Εἰκονίζει τὴν Παναγίαν νεκρὰν ἐπὶ τῆς κλίνης μὲ τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους. Ὅπισθεν τῆς νεκρικῆς κλίνης καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνος, τονίζων τὸν κάθετον ἀξονα αὐτῆς, ὁ Ἰησοῦς ἐντὸς δόξης κάτωθεν κιβωρίου, φέρων εἰς τὴν ἀριστεράν τὴν ψυχὴν τῆς Θεοτόκου ὑπὸ μορφὴν βρέφους. Ἐντὸς τῆς δό-

ξης ἐπίσης, τέσσαρες ἄγγελοι, ἀνά δύο ἐκατέρωθεν, προσκλίνοντες καὶ δεόμενοι. Ὁ Ἰεφονίας καὶ ὁ ἄγγελος ἔμπροσθεν τῆς κλίνης καθὼς καὶ οἱ Ἀπόστολοι εἰς τὸ προσκεφάλαιον καὶ παρὰ τοὺς πόδας τῆς Θεοτόκου συμπληρῶνουν τὴν σύνθεσιν. Κάτω: *Χεῖρ Ἰωάννου Σκορδίλη 1740*.

6) Μὲ ὑπογραφήν ἐπίσης τοῦ Ἰωάννου Σκορδίλη, ἀλλ' ἀχρονολόγητος, κατεγράφη ἄλλη εἰκὼν παριστώσα τὸν Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον. Διαστ. 0,875 × 0,51 μ. Εὐρίσκεται ἐντὸς τῆς ἀποθήκης τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Πύργου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ὀρθῶς στρέφον καὶ προσκλίνων ἐλαφρῶς πρὸς ἀριστερά. Εὐλογεῖ μὲ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν κρατεῖ εἰλητόν. Ἔχει μεγάλας πτέρυγας χρώματος καστανοῦ καὶ χρυσερυθρὸν καὶ φορεῖ πρασίνην μὴλωτὴν καὶ καφεκίτρινον ἱμάτιον.

7) Τρίτη εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου Σκορδίλη παριστᾷ τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν τοῦ τύπου «Ρόδον τὸ Ἀμάραντον» μὲ τὸ παιδίον εἰς τὴν ἀριστεράν τῆς χεῖρα ὀρθῶν καὶ ἐνδεδυμένον στολὴν ἀρχιερέως. Ἡ Θεοτόκος φορεῖ καφερυθρὸν μαφόριον πορπούμενον ἔμπρός, πρασίνην καλύπτραν μὲ λευκὰ φῶτα καὶ βαθυκύανον χιτῶνα μὲ χρυσὰ λάμματα. Ὁ προπλασμός εἶναι καφέ, ἡ ἐπιδερμὶς σιτόχρους. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται εἰς τὴν μονὴν Ἁγίας Ξένης τοῦ Πύργου. Ἔχει διαστάσεις 0,88 × 0,625 μ. καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν 17ον αἰῶνα.

8) Τοῦ Ἐμμανουὴλ Σκορδίλη κατεγράφη εἰκὼν εὐρισκομένη ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χώρας Τήνου μὲ τὸ θέμα: *Ἄνωθεν οἱ προφήται*. Ἡ εἰς τὸ μέσον εὐρισκομένη ἄλλοτε ἐνθετος εἰκὼν ἔχει ἀντικατασταθῆ ὑπὸ νεωτέρας μὲ τὴν Παναγίαν Βρεφοκρατοῦσαν. Τὸ πλαίσιον εἰκονογραφεῖται μὲ τοὺς δώδεκα προφήτας καὶ σκηνὰς ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἤματος: *Ἄνωθεν οἱ προφῆται σὲ προκατήγγειλαν, στάμνον, ῥάβδον*, κ.τ.λ. Κάτω: *Χεῖρ Ἐμμανουὴλ Ἱερέως Σκορδίλη*.

Εἰς τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην τοῦ Κάμπου κατεγράφησαν:

9) Εἰκὼν Χριστοῦ. Ὁ Σωτὴρ κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστεράν Εὐαγγέλιον καὶ μὲ τὴν δεξιὰν εὐλογεῖ. Ἡ κόμη του πίπτει καὶ ἔμπροσθεν ἐπὶ τῶν ὤμων πιθανῶς ἐξ ἐπιδράσεως εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου. Φορεῖ βαθυπράσινον ἱμάτιον καὶ ἐρυθρὸν χιτῶνα. Δὲν ὑπάρχουν ψιμυθία. Ὁ προπλασμός εἰς τὰ γυμνά μέρη εἶναι καφέ ἐλαιόχρους καὶ ὑποκίτρινη ἡ ἐπιδερμὶς. Διαστ. 0,81 × 1,07 μ. Ἄνω δεξιά, εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὄμου: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Λεονάρδου / τοῦ Ἰωάννου 1774 / καὶ Τζωάννου. . . / ἐκ χειρὸς Κωνσταντίνου Ἰωαννίτη*.

10) Τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου τέμπλου ἢ Ἁγία καὶ Πάνσοφος Αἰκατερίνη ἔνθρονος ἐπὶ πλουσίως κεκοσμημένου θρόνου. Κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σταυρόν καὶ τὴν ἀριστεράν θέτει ἐπὶ δύο τόμων βιβλίων. Φορεῖ βασιλικὸν ἔνδυμα μετὰ χρυσοῦ λώρου καὶ χρυσέρυθρον χλαμύδα, ἢ ὁποῖα πορποῦται πρὸ τοῦ στήθους. Κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνος σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς ἁγίας. Ἡ ἐπιγραφή: *ἱστορήθη ἡ παροῦσα ἰκόνα διὰ συνδρομῆς καὶ / κόπου τοῦ Κῆρ Λονάρδου Ἰωαννίτου καὶ Τζωάννου... ἐν ἔτει 1774 / διὰ χειρὸς δὲ Κων/σταντίνου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων*. Διαστ. 0,72 × 0,905 μ.

11) Τὸν 18ον αἰῶνα ζῆ καὶ ὁ Ἰωακὴμ Ἱερομόναχος Σιφνός. Τοῦτου ἔχομεν εἰκόνα τέμπλου εἰς τὴν Ἁγίαν Αἰκατερίνην Κάμπου, τὴν Ἁγίαν Μεγαλομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Παρασκευῆν. Ἡ ἁγία εἰκονίζεται ἱσταμένη κατ' ἐνώπιον, κρατεῖ εἰς τὴν δεξιὰν σταυρόν καὶ τὴν ἀριστεράν φέρει πρὸ τοῦ στήθους. Κάτω ἐντὸς τεσσάρων κύκλων σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Ἁγίας.

12) *Χεῖρ Οἰκονόμου Τύνου ἱερέως Πατέστου*, α ψ η' εἶναι ἡ ὑπογραφή τοῦ ζωγράφου μεγάλης εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Ταραμπάδου Τήνου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἱστάμενος κατ' ἐνώπιον, εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν κρατεῖ Εὐαγγέλιον. Γύρω σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου του. Κάτω δεξιὰ: *Μνήσθητι ἅγιε τῶν δούλων σου Κωνσταντίνου ἱερέως*.

13) Γεώργιος Παξιμάδας εἶναι ὁ ζωγράφος εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὸν ναὸν Τιμίου Σταυροῦ Πύργου Τήνου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἔπιππος ἐρχόμενος ἐξ ἀριστερῶν. Φορεῖ βραχὺν ἐρυθρὸν χιτῶνα, καφὲ θώρακα καὶ πρασίνην ἀνεμιζομένην χλαμύδα. Κρατεῖ δόρυ, μετὰ τὸ ὁποῖον φονεῖ ἀνδρικὴν μορφήν (τὸν Σκυλογιάννην). Κάτω ἐπιγραφή: *Χῆρ Γεωργίου Παξιμάδα*. Διαστ. 0,78 × 0,35 μ.

β) Ἀνυπόγραφοι χρονολογημέναι εἰκόνες:

Χριστὸς μετὰ τὸν Πέτρον καὶ Παῦλον. Ἡ εἰκὼν εἶναι καλῶς διατηρημένη καὶ μεγάλου μεγέθους, διαστ. 1.31 × 1.08 μ. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χώρας Τήνου. Ὁ Χριστὸς ζωγραφεῖται καθήμενος ἐπὶ χρυσερῶθρου θρόνου, τὸν ὁποῖον κοσμοῦν ἄγγελοι, πατεῖ ἐπὶ ἑξαπτερύγων καὶ κρατεῖ εἰς μὲν τὴν δεξιὰν κλεῖδα, τὴν ὁποῖαν λαμβάνει ὁ Πέτρος, καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον ὑποβαστάζει ὁ Παῦλος. Φορεῖ ἐρυθρὸν μετὰ μελανῶν πτυχῶν χιτῶνα καὶ πράσινον μετὰ ἀνοικτοτέρου τόνου φῶτα ἱμάτιον. Ἄνω, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ, δύο μικροὶ ἄγγελοι. Ἐκατέρωθεν τοῦ ἐνθρόνου Χριστοῦ εἰκονίζονται

ἱστάμενοι καὶ ἐστραμμένοι πρὸς αὐτὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος. Εἰς τὰ γυμνά μέρη ὁ προπλασμός εἶναι καφὲ, ἢ ἐπίδερμις κεραμόχρους καὶ λευκαὶ αἱ ψιμυθιαί. Ἐκτὸς τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται πλαστικώτερον, οἱ ὄγκοι εἰς τὰ πρόσωπα τῶν δύο Ἀποστόλων εἶναι πολὺ ἐσχηματοποιημένοι. Κάτω ἀριστερὰ: 1612.

Ἁγίος Σπυρίδων. Ἡ εἰκὼν εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Μοντάδου Τήνου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ἐν προτομῇ καὶ φορεῖ ὑποκίτρινον φελόνιον μετὰ μέλανας σταυρούς. Εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιὰν καὶ εἰς τὴν ἀριστεράν κρατεῖ ἐπὶ τοῦ στήθους κλειστὸν Εὐαγγέλιον. Φορεῖ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σκούφον. Οἱ ὄγκοι τοῦ προσώπου ἀρκετὰ ἐσχηματοποιημένοι τονίζονται μετὰ ψιμυθίας. Κάτω: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νώζε 1647*. Διαστ. 0,58 × 0,415 μ.

Χριστὸς ὡς Μέγας Ἀρχιερεὺς. Εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἑρεισινώτου τοῦ Δεσποτικοῦ θρόνου τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς Χτικιάδου Τήνου. Εἰκονίζεται ἔνθρονος εὐλογῶν μετὰ τὴν δεξιὰν καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς στηρίζων Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῶν γονάτων του. Ὁ Ἰησοῦς φορεῖ κίτρινον σάκκον καὶ τεφροπράσινον ὁμοφόριον μετὰ χρυσερῶθρους σταυρούς. Τὰ σύμβολα τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ θρόνου. Ἡ εἰκὼν εἶναι πολὺ καλῆς τέχνης. Ἡ σκιά εἰς τὰ γυμνά μέρη ἐλαιόχρους. Τὰ φωτεινὰ μέρη εἶναι σιτόχροα μετὰ λεπτὰς ψιμυθίας. Κάτω: 1690. Διαστ. 0,66 × 0,48 μ.

Τὴν αὐτὴν χρονολογίαν ἔχει καὶ ὁ Ἐσταυρωμένος εἰς τὸν ναὸν Κοιμήσεως Χώρας Τήνου. Ὁ Ἰησοῦς κρέμαται σχεδὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Κάτω: *Τζανιπάλου καὶ συμβίας αὐτοῦ 1690*.

Ἁγίος Νικόλαος. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται ἐπὶ μαρμαρίνου προσκυνηταρίου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν Χώρας Τήνου. Εἰς τὸ μέσον τῆς εἰκόνος ζωγραφεῖται ὁ ἅγιος ἔνθρονος. Εὐλογεῖ μετὰ τὴν δεξιὰν καὶ μετὰ τὴν ἀριστεράν στηρίζει Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῶν γονάτων του. Φορεῖ πράσινον χιτῶνα, πολυσταύριον φαλόνιον καὶ πράσινον ὁμοφόριον μετὰ χρυσοῦς σταυρούς. Ἄνω, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοῦ ἁγίου, ἐν μικρογραφίᾳ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Παναγία προσφέρουν εἰς αὐτὸν Εὐαγγέλιον καὶ ὁμοφόριον. Πέριξ τοῦ ἁγίου σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου του. Κάτω ἀριστερὰ: 1696. Διαστ. 0,58 × 0,415 μ.

Αἱ ἀνήκουσαι εἰς τὸν 18ον αἰῶνα ἀνυπόγραφοι ἀλλὰ χρονολογημέναι εἰκόνες εἶναι πολλαί. Ἐξ αὐτῶν μνημονεύονται αἱ σπουδαιότεραι:

1) Μία μεγάλου μεγέθους ὠραιότητὴ Δέησις. Εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους Ταραμπάδου Τήνου. Ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Α' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Μουσείον Ἡρακλείου

Συνεχίσθη ἡ ἐργασία ἐκθέσεως τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ Μουσεῖον καὶ ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς ἐκτάκτως προσληφθείσης βοηθοῦ Στυλιανῆς Παρλαμῆ καὶ τῶν τεχνιτῶν Κ. Βιτωράκη καὶ Γ. Ἡλιάκη, ἡ ἐκθεσις τῶν πολυπληθῶν ἀντικειμένων τῆς ἀγορασθείσης ὑπὸ τοῦ Δημοσίου κατὰ τὸ 1962 Συλλογῆς Γιαμαλάκη εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ ἀνωτέρου ὀρόφου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τὰ ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα οὐδέποτε εἶχον τύχει ἐργαστηριακῆς μερίμνης, ἐξαχθέντα ἐκ τῶν κιβωτίων ἐκαθαρίσθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐξετέθησαν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν. Εἰς ἰδιαιτέρας προθήκας ἐτοποθετήθησαν τινὰ δῶλα μοναδικὰ ἢ σπάνια, ἦτοι ὁ χαλκοῦς κριοφόρος, ὁ πρωτογεωμετρικὸς ναῖσκος ἐξ Ἀρχανῶν καὶ τὸ χαλκοῦν κρᾶνος κορινθιακοῦ τύπου ἐξ Ἀξοῦ. Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει πῆλινα καὶ λίθινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν μέχρι τῶν ἑλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, χαλκᾶ ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα, ἐξαιρετον σειρὰν κοσμημάτων καὶ ἑκατοντάδας σφραγιδολίθων. Μεταξὺ τῶν δειγμάτων τῆς πλαστικῆς ἰδιαιτέως ἐνδιαφέροντα εἶναι τὸ νεολιθικὸν εἰδῶλιον ἐξ Ἱεραπέτρας, αἱ δαιδαλικά κεφαλαὶ ἐξ Ἀξοῦ καὶ τὰ σύγχρονα μὲ αὐτὰς τμήματα ἀναγλύφων πίθων. Τὰ νομίσματα δὲν ἐξετέθησαν ἀκόμη, ἐγένετο δὲ μὴς ἤδη ἡ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία ταξινομήσεως καὶ καταγραφῆς. Ἡ αἶθουσα ἦνοιξε διὰ τὸ κοινὸν ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1963 (Πί ν. 513 α).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λήξαντος ἔτους 1963 παρελήφθησαν τέλος καὶ αἱ νεαὶ μεταλλικαὶ κρυσταλλόφρακτοι προθήκαι τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κατασκευασθεῖσαι δι' ἐργολαβίας Συρίγου, μερίμνη τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως. Αἱ προθήκαι ἐχρησιάσθησαν συμπληρωματικὴν ἐργασίαν βελτιώσεως καὶ ἐπισκευῶν, πάντως δὲ ὕστερον τῶν μεταλλικῶν προθηκῶν τῆς προηγουμένης προμηθείας, αἵτινες ἦσαν ἀγγλικῆς κατασκευῆς.

Ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου - ζωγράφου κ. Θωμᾶ Φανουράκη συνεχίσθη ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ἐφόρου ἡ ἐργασία ζωγραφικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν νέων εἰρημάτων, κυρίως ἐκ Ζάκρου, Κατσαμπᾶ καὶ Ἀμνισοῦ. Ὁ αὐτὸς συνεπλήρωσε τὴν με-

γάλην τοιχογραφίαν τοῦ γυρῶς, ἀφοῦ αὐτὴ ἐκαθαρίσθη ὑπὸ τοῦ κ. Ζ. Κανάκη τῶς ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ ἤδη συντηρητοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, εἰδικῶς ἀποσταλέντος τῇ αἰτήσει τοῦ Ἐφόρου ἐξ Ἀθηνῶν. Ὁ γυρῶς κατέστη ἤδη πολὺ εὐκρινέστερος καὶ τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς προκληθὲν μαύρισμα, ἠλαττώθη κατὰ πολὺ, διὰ δὲ τῆς ζωγραφικῆς συμπληρώσεως τὸ θέμα κατέστη διὰ πρώτην φορὰν σαφές. Ἀντιμετωπίζεται καὶ ἡ δυνατότης νέας καλυτέρας προσαρμογῆς τῶν τεμαχίων τῆς τοιχογραφίας. Ὑπὸ τοῦ κ. Φανουράκη συνεχίσθη, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἐφόρου, καὶ ἡ ἐργασία φιλοτεχνήσεως ἐγχρώμων βοηθητικῶν σχεδίων τῶν τεμαχίων τοιχογραφιῶν, ἐκτιθεμένων παραπλευρῶς τῶν πρωτοτύπων κατὰ τὸ ἐφαρμοσθὲν ἀπὸ πέρυσσι σύστημα, ἄνευ συμπληρώσεων καὶ προσθηκῶν ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου. Τοιαῦτα βοηθητικὰ σχέδια ἐγένοντο καὶ δι' ὀρισμένας μεγάλας, ἐκτεθειμένας ἐντὸς πλαισίων τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι λόγῳ κακῆς διατηρήσεως δὲν ἦσαν εὐκρινεῖς, ὡς διὰ τὴν θεὰν παρὰ βωμὸν καὶ τὴν πομπὴν λάτρων ἐξ Ἀγίας Τριάδος. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐγένοντο βοηθητικὰ σχέδια διὰ σινικῆς μελάνης τῆς χαλκῆς φαρέτρας ἐκ τῶν γεωμετρικῶν τάφων τῆς Φορτέτσας καὶ τοῦ ἑλεφαντίνου κτενίου ἐκ τοῦ τάφου Κατσαμπᾶ. Ἐγένετο ἐπίσης προπαρασκευαστικὴ ἐργασία ἐπὶ τοῦ τρόπου χρησιμοποίησεως τῶν νέων αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου, τηρουμένου γενικῶς τοῦ ὑφισταμένου συστήματος ἐκθέσεως. Κατεσκευάσθησαν ἐπίσης τρίγλωσσοι ἐπεξηγηματικαὶ πινακίδες διὰ τὴν Συλλογὴν Γιαμαλάκη καὶ τὴν ἀρχαίαν αἶθουσαν. Ἐγένετο καταγραφὴ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀκαταγρᾶφων ἀντικειμένων.

Εἰς τὸ ἐργαστήριον ἐμελετήθη καὶ ἀποκατεστάθη δι' ἐντατικῆς ἐργασίας τὸ σύνολον τῶν λιθίνων καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνασκαφῆς Ζάκρου. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς σειρᾶς λιθίνων ρυτῶν καὶ ἱερῶν σκευῶν, ὡς καὶ τῶν ἀντικειμένων ἐκ φαγεντιανῆς, χαλκοῦ καὶ ἐλέφαντος ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Ζάκρου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ μονίμου καὶ ἐκτάκτου τεχνικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μουσείου, ἦτοι Ι. Μερამβελιωτάκη, Κ. Βιτωράκη, Γ. Ἡλιάκη, Ἀλ. Παπαδάκη, Ἀναστ. Καρούσου καὶ Κ. Νικάκη κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικόν. Οὕτως ἤδη κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τὰ σημαντικώτερα ἐκ τῶν λιθίνων καὶ χαλκῶν ἀντικειμένων ἐκ Ζάκρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1963 ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς τῶν πηλίνων ἀγγείων τῆς προηγουμένης περιόδου ἦσαν ἔτοιμα πρὸς τοποθέτησιν καὶ ἐξασφάλισιν ἐντὸς τοῦ μουσειακοῦ χώρου. Ἐκαθαρίσθησαν, συνεκολλήθησαν καὶ ἀνασυνεκροτή-

θησαν εις τὸ ἐργαστήριον καὶ ἄλλαι μικρότεραι ὁμάδες εὐρημάτων, ὡς αἱ ἐκ τοῦ νέου τάφου Κατσαμπᾶ, ἐκ τῶν μινωικῶν καὶ μυκηναϊκῶν στρωμάτων Ἀμνισοῦ καὶ μεμονωμένα ἐξαιρετα ἀντικείμενα, ὡς ὁ ὠραίος μέγας τρίωτος ἀμφορεὺς «θαλασσίου ρυθμοῦ» ἐκ τοῦ Βασιλικοῦ Δρόμου Κνωσοῦ κ.λ.π. Τὸ ὡς ἄνω ἀγγεῖον ὡς καὶ ἕτερον τῆς αὐτῆς τάξεως, τὸ ὁποῖον εἶχε παραμείνει εἰς τὸ Στρωματογραφικὸν Μουσεῖον Κνωσοῦ καὶ μετεφέρθη τῶρα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, συνεπληρώθησαν καὶ ζωγραφικῶς.

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἐπλουτίσθη μὲ ἔργα βασικῆς σημασίας, ἥτοι μὲ τὴν σειρὰν τοῦ American Journal of Archaeology τόμ. 44 - 64 καὶ μὲ τοὺς ἡμιτόμους 31 - 39 τῆς Real - Encyclopädie, Pauly - Wissowa.

Λοιπὰ Μουσεῖα καὶ Συλλογαὶ

Τὸ περατωθὲν πέρυσι δαπάνη τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας νέον κτήριον τοῦ **Στρωματογραφικοῦ Μουσείου** Κνωσοῦ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐπαύλεως «Ἀριάδνη» ἐφωδιάσθη κατὰ τὸ λήξαν ἔτος διὰ ἐταξερῶν Dexion δαπανώσης τῆς ἑλληνικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἤρχισε μεταφερόμενον εἰς αὐτὸ τὸ ὑλικὸν ἐκ τοῦ παλαιοῦ ὕγρου καὶ ἀκαταλλήλου χώρου τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ. Τοῦτο ταξινομεῖται ἐντὸς νέων ξυλίνων θηκῶν, ἐφ' ὧν ἀναγράφεται ἡ ἀκριβὴς προέλευσις τῶν ὁμάδων ὀστράκων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπὶ τῶν παλαιῶν κιβωτιδίων ἐνδείξεων, μερίμνη τοῦ Ὑποδιευθυντοῦ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς κ. M. Porham. Ἀπομένει ἐπίσης ἡ συμπλήρωσις τῆς ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως πρὸς παροχὴν ὕδατος, ἀπαραίτητου διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Στρωματογραφικοῦ Μουσείου, δεδομένου ὅτι πλείσται ὁμάδες ὀστράκων εἶναι ἀκαθάριστοι.

Ὁμαλῶς ἐλειτούργησεν ἡ Συλλογὴ Ἁγίου Νικολάου ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐκτάκτου ἐπιμελητρίας δ. Μαρίας Τζώρτζη - Καρύδη, ἐνῶ προωθῆθη σχεδὸν μέχρι πέρατος ἡ ἐργασία ἀνεγέρσεως τοῦ νέου μεγάλου Μουσείου μετὰ κατοικίας ἐπιμελητοῦ, ἥτις ἤρχισε πέρυσι. Ὑπολείπεται ἡ κατασκευὴ διαπέδων, ἐπιχρισμάτων καὶ κουφωμάτων.

Διὰ νέας πιστώσεως διαθεθείσης κατὰ τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ, ὡς καὶ διὰ δαπάνης τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, σχεδὸν ἀπεπερατώθη ἡ ἀρξαμένη πέρυσι νέα πτέρυξ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ **Ἱστορικοῦ Μουσείου** Κρήτης. Ὑπολείπονται ὅμως ἀκόμη συμπληρωματικαὶ τινες ἐργασίαι. Ἡ νέα πτέρυξ θὰ χρησιμεύσῃ, μετὰ τὴν πλήρη ἀποπεράτωσιν αὐτῆς, διὰ τὴν ἐγκατάστα-

σιν τῆς Βιβλιοθήκης Τσουδεροῦ καὶ τῆς Αἴθουσης Καζαντζάκη, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῆς Λαογραφικῆς Συλλογῆς καὶ διὰ τὴν προβλεπομένην δημιουργίαν αἰθούσης ἐκμαγείων τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Κρήτης. Κατὰ τὸ διάστημα τῶν οικοδομικῶν ἐργασιῶν τὸ Μουσεῖον παρέμενε κλειστόν.

Συλλογὴ Μεταξᾶ

Ἡ Συλλογὴ Μεταξᾶ ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ λήξαν ἔτος μὲ σειρὰν ἀξιολόγων ἀντικειμένων. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρων εἶναι πῖθος τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος, ὕψ. 1.15 μ., μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων σφίγγων κατὰ τὸν λαίμον, κατωτέρω δὲ μὲ παράστασιν πτερωτοῦ ἵππου, κάτωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται πεπτωκῶς ἀνὴρ. Τὸ θέμα τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται, ἀποτελουμένης οὕτω σειρᾶς μετοπῶν. Ὁ πῖθος κοσμεῖται προσέτι μὲ κυματοειδῆ ἀνάγλυφον ταινίαν καὶ ὀριζοντίας τοιαύτας, ὡς καὶ μὲ σειρὰν στρογγύλων ἀποφύσεων. Ὁ πῖθος προέρχεται ἐξ Ἀφρατὶ (Ἀρκάδων). Ἔτερος ΜΜ III πῖθος μετὰ διακοσμήσεως καταλειβάδων καὶ ἀναγλύφων σχοινίων ὡς καὶ ἀποφύσεων καὶ μετὰ ὀκτῶ ἐν συνόλῳ καθέτων λαβῶν προήλθεν ἀπὸ τὸ Χουμέρι.

Ἡ Συλλογὴ ἀπέκτησεν ἐνδιαφέρουσαν ΥΜ III ὁμάδα ἀγγείων ἐκ Σητείας (κρατήρας, τριώτους ἀμφορεῖς, κωνικά κύπελλα μετὰ ποδῶς καὶ ὀπῆς κατὰ τὸν πυθμένα, καὶ τρίωτους ἀμφορίσκους, μετὰ τῶν ὁποίων εἰς μὲ παράστασιν ὕδροβίου πτηνοῦ). Εἰς ἐνδιαφέρων ΥΜ III α τρίωτος ἀμφορεὺς μὲ ἐσχηματοποιημένους ἀργοναύτας καὶ ἰχθύς λέγεται προερχόμενος ἐκ Ζάκρου (Πί ν. 514 α). Ἀξιόλογος εἶναι καὶ κάλπη τριποδικὴ μετὰ πώματος καὶ ψευδόστομος ἀμφορεὺς μὲ ΥΜ III γ διακόσμησιν τοῦ Close Style ἐκ Σητείας. Μία ἐξαιρετος ΥΜ II ἀλαβαστρίνη κυλινδρική πυξίς μετὰ πώματος διακοσμουμένου διὰ ρόδακος καὶ λαβῶν ὀκτωσχῆμων περιήλθεν εἰς τὴν Συλλογὴν προερχομένη, ὡς λέγεται, ἐκ Σητείας (Πί ν. 514 β), εἰς δὲ χαμηλὸς λύχνος ἐξ ὀφείτου ἐκ Σταλίδος.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι λίθινον γυναικεῖον μετ' ἐξεχόντων γλουτῶν εἰδῶλιον ἐκ τῆς περιοχῆς Καλῶν Λιμένων (Πί ν. 514 γ), κυκλαδικὸν εἰδῶλιον ἑλλιπὲς τὴν κεφαλὴν ἐκ Καβροχωρίου καὶ δύο χαλκᾶ γυναικεῖα εἰδῶλια μὲ ἐσθῆτας καὶ εἰς στάσιν λατρείας ἐκ τοῦ ΜΜ I ἱεροῦ Κόφινα (Πί ν. 514 δ).

Ἐκ Σητείας προέρχεται καὶ σειρὰ ἀγγείων τῶν τελευταίων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, κυρίως ὕψιλαίμων ἀμφορέων.

Ἀρύβαλλος μετὰ στομίου εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς (Πί ν. 515 α), ἀγγεῖδιον εἰς σχῆ-

μα γυναικός έχουσης καθεμιένας τὰς χεῖρας (Πί ν. 515 β) καὶ πτηνόμορφον ἀγγεῖον μετὰ ποδός καὶ λαβῆς (Πί ν. 515 γ), ἅπαντα 7ου αἰῶνος, προήλθον ὡς ὁ μνημονευθεὶς πίθος ἐξ Ἀρκάδων. Εἰσήλθον ἐπίσης εἰς τὴν Συλλογὴν δύο κεφαλαὶ ταύρου καὶ μία χεὶρ εἰδωλίου φυσικοῦ μεγέθους μετὰ τμήματος τοῦ ἐνδύματος ἀρχαϊκῶν χρόνων ἐξ Ἀξοῦ. Τέσσαρες ἑλληνιστικαὶ γυναικεῖαι κεφαλαὶ (2ου ἢ 3ου αἰῶνος π.Χ.) εὐρεθεῖσαι ἐντὸς τάφου πλησίον τοῦ χωρίου Βακιῶτες ἐμφανίζουν περίτεχρον κόμμωσιν (Πί ν. 516 α - δ). Ἐπασαί φέρουν ἐνώτια, μία δὲ ἐξ αὐτῶν εἶχε φύλλα κισσοῦ ἐπὶ τῆς κόμης. Ὅμοῦ μετ' αὐτῶν εὐρέθη ὄραϊον χρυσοῦν περιδέραιον ἀποτελούμενον ἐξ ἄλυσεως, διατρήτων κυλίνδρων μετ' ἀνθεμίαν καὶ λεοντοκεφαλῶν, ἐξ ὧν κρέμανται δι' ἄλυσιδίων σφαιρίδια. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ περιδεραιίου χρυσοῦν πτηνὸν μετ' ἀνεωγμένας πτέρυγας (Πί ν. 513 β). Ἐν περιέργον πῆλινον εἰδῶλιον, ὕψ. 0,47 ἐκ. εἰκονίζον γυναικα μετὰ πέπλου καὶ ἱματίου, ἐπὶ τετραγώνου πλίνθου, ἑλλίπες τὰς ἄκρας χεῖρας, λέγεται προερχόμενον ἐξ Ἰνάτου (Τσοῦτσουρος). Ἐπλουτίσθη σημαντικῶς καὶ ἡ Συλλογὴ τῶν σφραγίδων διὰ σειρᾶς νέων τοιοῦτων, ἀνηκουσῶν εἰς ἀπάσας τὰς μινωϊκὰς περιόδους. Ἰδιαιτέρως ἀξία μνείας εἶναι πλαστικὴ σφραγὶς ἐξ ἐλέφαντος εἰς σχῆμα λεοντοκεφαλῆς (ἀριθ. 253) μετὰ δικτυωτοῦ κατὰ τὴν σφραγιστικὴν ἐπιφάνειαν, ἑτέρα ἐκ Σητείας (ἀριθ. 298) μετ' ἀνάστασιν ἀγῶνος ἀνδρός καὶ λέοντος καὶ αἰ ὑπ' ἀριθ. 290 (ἐκ Βόνης) καὶ 295 (ἐκ Βροντοῦς Σητείας) μετ' ἀναστάσεις τοῦ «Ποτνίου Θηρῶν». Ἐπροχώρησεν ἡ καταγραφή τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρρα καὶ τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ' Περιφερείας Ι. Σακελλαράκη.

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Ἐπανελήφθησαν κατὰ τὸ λήξαν ἔτος δαπάναι τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν μινωϊκὴν νεκρόπολιν τοῦ λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρηθείσης ὑπὸ ἰδιώτου καὶ ἀναφερθείσης εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν κοιλότητος προκληθείσης εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους συνεπεῖα καταρρέυσεως τῆς ὀροφῆς θολωτοῦ τάφου, ἐνετοπίσθη εἰς ἀκόμη τάφος τῆς ἀπὸ ἐτῶν ἀνασκαπτομένης εἰς τὸν χῶρον τοῦτον μινωϊκῆς νεκροπόλεως. Ὁ τάφος ἀνήκει εἰς νέαν συστάδα τάφων κειμένην βορείως τῆς ἀνασκαφείσης παλαιότερον, εἶναι λαξευτός, θαλαμοειδῆς καὶ ἔχει δάπεδον εἰς βάθος 9 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Ἡ ὄρο-

φή, τῆς τμήμα συνεκρατεῖτο ἀκόμη, ἐβαστάζετο ὑπὸ λαξευτοῦ πεσσοῦ (Πί ν. 517 α), ἡ δὲ εἴσοδος εἶναι ἐξ ἀνατολῶν κλειομένη μετ' ἀνάγκη λίθων.

Ὁ θρυμματισμὸς πάντων τῶν εὐθραύστων εὐρημάτων ὡς καὶ ἡ διασπορὰ τῶν τεμαχίων αὐτῶν δεικνύουν ὅτι ὁ τάφος εἶχε παλαιόθεν συληθῆ. Οὗτος περιεῖχε δύο λάρνακας καὶ σειρὰν ἀγγείων, ἐξ ὧν τινὰ λίθινα (Πί ν. 518 α). Τὰ πῆλινα ἀνήκουν εἰς τοὺς ΥΜ IIIa 1 καὶ 2 χρόνους. Διεπιστάθη ὅτι ὁ τάφος εἶχε τρεῖς νεκρούς, ὧν τὰ ὄστα ἔκειντο τῆδε κἀκεῖσε ἐκτὸς τῶν λαρνάκων. Τὸ πολυτιμότερον εὑρημα εἶναι μοναδικὴ πυξὶς ἐξ ἐλέφαντος μετ' ἀνάγλυφον παράστασιν συλλήψεως ἀγρίου ταύρου ἐπὶ βραχῶδους ὄρους (Πί ν. 517 β). Εἰς ἀνὴρ τρεπόμενος εἰς φυγὴν πρὸ τοῦ ἐξορμῶντος ταύρου κατευθύνει στρεφόμενος κατ' αὐτοῦ δόρυ, ἐνθ' ἑτέρα μορφή ἀνάστροφος μετ' αὐτοῦ βραχίονας χιαστῆ, σφίγγει τὰ κέρατα τοῦ ταύρου. Ἄνωθεν ἴπταται πτηνόν. Ἡ πυξὶς ἔχει κατασκευασθῆ ἐξ αὐτουσίου ὀδόντος ἐλέφαντος τμηθέντος, προφανῶς δὲ ἀνήκει εἰς χρόνους παλαιότερους τῆς κεραμικῆς τοῦ τάφου, διατηρηθεῖσα ὡς κειμήλιον. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἀνάγλυφος τεχνικὴ καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς στιγμιαίας κινήσεως τοποθετεῖ τὸ ἔργον εἰς τοὺς περὶ τὸ 1500 - 1450 π.Χ. χρόνους τὸ ἀργότερον. Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις διὰ πρώτην φοράν ἐνόπλου ἀνδρός ἀγωνιζομένου ἐναντίον ταύρου· τοῦτο ὡς καὶ ἡ δῆλσις τοῦ βραχῶδους τοπίου καθιστοῦν πιθανὸν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ταυροπαιδίας, ἀλλὰ περὶ θήρας ἀγρίου ταύρου.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐντὸς τοῦ τάφου κτένιον μετ' ἀναγλύφους σφίγγας φεροῦσας διάδημα, μικρὰ ὀκτώσχημος ἀσπίς, μικρὸν καθήμενον ζῶον, ἅπαντα ἐξ ἐλέφαντος, καὶ ἀστράγαλος μετὰ ὀπῶν διαφόρου ἀριθμοῦ εἰς ἐκάστην πλευρὰν, ἀνήκων, ὡς καὶ μικροὶ τινες πεσσοὶ ἐλεφάντινοι καὶ λίθινοι, εἰς ζατρίκιον. Μεταξὺ τῶν ἀγγείων περιλαμβάνεται τρίτος «ἀνακτορικὸς» ἀμφορεύς, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ἀνάγλυφος πρόχους μετὰ μιμήσεως ἡλῶν, ὡς ἡ ἐκ τοῦ τάφου Β, τριποδικοὶ βωμοί, θυμιατήρια, κύλικες καὶ κύπελλα. Ἄλλα μικρὰ εὐρήματα εἶναι ξυρά, βλήματα σφενδόνης, ρόδακες ἐξ ὑαλομάζης κ.λ.π., ὡς καὶ ταινία χρυσαῖ εὐρεθεῖσαι εἰς τὸν διάδρομον.

Δαπάναι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐγένετο ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου μικρὰ δοκιμαστικὴ σκαφή δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὴν περιοχὴν Γάζι εἰς θέσιν Ἑλληνικὰ ἢ Ρετζέπη, παρὰ τὴν θάλασσαν. Ἐνταῦθα ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κτίσμα μετ' ἐξωτερικοὺς τοίχους, πάχους 1.10 - 1.25 μ., διαιρούμενον ἐσωτερικῶς εἰς μικρότερα διαμερίσματα. Τὸ στρώμα

είναι λίαν επιφανειακόν και ελάχιστα αντικείμενα απέδωσε, μεταξύ τῶν ὁποίων πρόχουν και χαλκοῦν ἐγχειρίδιον. Δυτικῶς τοῦ τμήματος τούτου εὐρέθη διάδρομος με κατεύθυνσιν ἀπό βορρᾶ πρὸς νότον μετὰ κατωφλίον κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον, δυτικῶς δὲ τούτου δωμάτιον μετ' ἀποχετευτικῶν ἀγωγῶν. Ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου εἶχε κατασκευασθῆ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τάφος, ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρομεν τρεῖς νεκρούς. (Ἡ χρονολογία προέκυψε ἐξ ἀυλακωτοῦ ρωμαϊκοῦ ὄστράκου και θραυσμάτων ὑελίνου ἀγγείου). Μικραὶ δοκιμαὶ ἐγένοντο βορείως και νοτίως τοῦ σκαφέντος τμήματος· ἐκ τούτων ἡ πρώτη ἔφευρεν εἰς φῶς μακρότατον ἀναλημματικόν τοῖχον και νοτίως αὐτοῦ δωμάτιον με πλάκας σχιστολίθου καταπεσοῦσας ἐξ ἀνωτέρου ὀρόφου. Γενικῶς κατεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ λειψάνων ΥΜ Ι ἀγροτικῆς οἰκίας ἐν μέρει τεταραγμένων. Ἀξιόλογος εἶναι πάντως ἡ διαπίστωσις ἐνός ἀκόμη νεοανακτορικοῦ παραθαλασίου οἰκισμοῦ ἐπὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου.

Ἐνδιαφέρουσα ἀλλ' ἀνευ ἰδιαιτέρως ἐντυπωσιακῶν ἀποτελεσμάτων ὑπῆρξεν ἡ, ἐπὶ τῇ προῶψει τῆς ἀνεγέρσεως Motel και λουτρικῶν ἐγκαταστάσεων (Plage) τοῦ ΕΟΤ εἰς Καρτερόν, διερευνησὶς τμημάτων τοῦ αὐτόθι προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ Ἀμνισοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου. Ἀφοῦ διεκόπη ἡ ἐργασία ἰσοπεδώσεως και ἐξαγωγῆς ναρκῶν τοποθετημένων ἀπὸ τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, διερευνήθη ὁ χώρος συστηματικῶς διὰ δαπάνης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Ἡρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλιανοῦ Ἀλεξίου δύο κυρίως τμήματα τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ἐν κείμενον δυτικῶς, μυκηναϊκῶν χρόνων, και ἕτερον, παλαιότερον, κείμενον ἀνατολικῶς. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει ἐν μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον μετὰ διαπέδου ἐκ κονιάματος και σύστημα συγχρόνων πτωχῶν οἰκημάτων (Πί ν. 519 α). Ταῦτα ἐνίστε ἔχουν δάπεδα ἐκ κονιάματος ἢ πλακῶν σχιστολίθου και γυψολιθικοὺς ὀγκολίθους εἰς δευτέραν χρῆσιν, προελθόντας ἴσως ἐκ παλαιότερων μινωϊκῶν κτισμάτων. Τινὰ τούτων δὲν ἔχουν κατώφλια και φαίνεται ὅτι ἦσαν προσιτὰ ἄνωθεν. Τὸ ὀρθογώνιον και ἐπιμελέστερον ἄκοδομημένον κτίσμα, ὅπερ ἐνθυμίζει τὰ μυκηναϊκὰ μέγαλα, μόνον ὀλίγα ὄστρακα (ΥΜ ΙΙΙ β) ἀπέδωσαν. Ἐν ἐκ τῶν νοτίων δωματίων ἀπέδωσαν ὁμάδα ΥΜ ΙΙΙ β ἀγγείων, ἦτοι ἀμφορέα, ψευδοστομον ἀμφορέα, τριποδικὴν χύτραν και πρόχουν (Πί ν. 519 β). Εἰς μικρὸν δωμάτιον, πιθανῶς ἱερὸν, εὐρέθη μικρὸν πῆλινον ὁμοίωμα στρογγύλου ναῖσκου μετὰ θύρας (Πί ν. 519 γ), τοῦ τύπου Φαιστοῦ και Καρφίου, και παρ' αὐτὸ ἀνε-

στραμμένον κύπελλον περιέχον τρίτανα. Ὁ χώρος οὗτος τῶν οἰκημάτων ἀπέδωσαν ἐπίσης τέσσαρα μικρὰ χαλκᾶ ἐργαλεῖα, (κοπέα, περόνην, ἦλον και «βελόνι»), πηλίνην ἐκ δύο τμημάτων μήτραν διὰ τὴν κατασκευὴν χαλκοῦ στύρακος(;) και ἕνα κεραμικὸν τροχόν. Τὰ εὐρήματα ταῦτα ὡς και οἱ ἐλθόντες εἰς φῶς μικροὶ κινητοὶ μυλόλιθοι δεικνύουν ὅτι πρόκειται περὶ οἰκισμοῦ τεχνιτῶν και ἐργατῶν.

Ἀνατολικῶς τοῦ μεγαροειδοῦς κτίσματος (Πί ν. 519 δ) εὐρέθησαν τρεῖς πίθοι κατὰ χώραν και τμήμα ἀγγείου μετ' ἐντύπου παραστάσεως λεόντων ἀρχαϊκῶν χρόνων. Οὕτως ἔχομεν ἐνδειξιν νεωτέρας τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων κατοικῆσεως τῆς περιοχῆς. Ὀλόκληρον τὸ μυκηναϊκόν τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ διετηρήθη, αἰτηθείσης μικρᾶς μετατοπίσεως τοῦ χώρου τῆς πλάζ.

Βορείως τοῦ χώρου τούτου τῶν μυκηναϊκῶν κτισμάτων ἀπεκαλύφθη ἐντὸς μικροῦ δωματίου μόνιμος ἐγκατάστασις μύλου (Πί ν. 520 α) διὰ τὴν τριβὴν δημητριακῶν, ἀποτελουμένη ἐκ κατωτέρου μυλόλιθου, μήκους 0,76 και ὕψους 0,38 μ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκειτο ὁ ἀνωτέρω μυλόλιθος ἢ τρίπτης μήκους 0,40 Ἡ ἀνωτέρα ἐπιφάνεια τῆς μύλης εἶναι κοίλη, ὥστε νὰ εὐκολύνεται ἡ ἐντὸς αὐτῆς κίνησις τοῦ τριπτῆρος. Ὑπάρχει προστατευτικὸν θωράκιον τῆς μύλης και μικρὸν ἀγγεῖον, διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἀλεύρου. Εἰς πίθος, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ δωματίου, περιεῖχεν ἀσφαλῶς τὸν καρπὸν. Ἀποθέτης πολλῶν ὄστράκων ΥΜ Ι χρόνων, εὐρισκόμενος πρὸς βορρᾶν τοῦ δωματίου τούτου, δεικνύει τὴν χρονολογίαν τῆς ἐγκαταστάσεως, ἣτις ἀνήκει εἰς ὀλόκληρον οἰκίαν ἐκτεινομένην νοτίως τοῦ μύλου.

Ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τῶν μυκηναϊκῶν οἰκοδομημάτων και εἰς τὸν χώρον, ὅστις προωρίζετο διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ΝΔ. τμήματος τοῦ Motel, διερευνήθη τμήμα οἰκισμοῦ ἀνήκοντος εἰς ΥΜ Ι χρόνους. Ἀφορμὴν δὲ διὰ τὴν ἔρευναν ἔδωσαν ἡ ἐντὸς λάκκου, ἀνοιγέντος πρὸς θεμελίωσιν οἰκοδομικοῦ πεδίου, τυχαία εὐρεσις ὠραίου πηλίνου ὠσειδοῦς ρυτοῦ με διακόσμησιν σπειρῶν. Αἱ οἰκοδομικαὶ ἐργασίαι διεκόπησαν ἐπὶ μῆνα και ὁ χώρος ἐξηρευνήθη συστηματικῶς. Τὰ περὶ ὧν πρόκειται κτίσματα εἶναι ἀμελῶς ἄκοδομημένα διὰ μικρῶν και μεγάλων λίθων και ἀποτελοῦν σύστημα δωματίων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ εἶχον δάπεδον ἐκ μείγματος ἀσβέστου και χονδρῆς ἄμμου. Σχιστολιθικαὶ τινες πλάκες εὐρέθησαν ἐπίσης σποραδικῶς. Ἐν ἐκ τῶν δωματίων τούτων (Πί ν. 520 β - γ) ἀπέδωσε λίθινον λύχνον και μέγα λίθινον ἀγγεῖον ἐξ ὄφειτου, ἄλλα ἀπέδωσαν πῆλινα βάρη. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης ὁμάδες μικρῶν

σπονδικῶν κυπέλλων καὶ προχοϊδίων, ὡς καὶ εἰδωλίων γυναικὸς φερούσης ἀγγεῖον, εἰς σφραγιδολίθος μὲ παράστασιν γυναικὸς καὶ σταθμίον μολύβδινον. Μετὰ τὴν διερεύνησιν ἀδεία τοῦ Ὑπουργείου τὰ λείψανα τῶν οἰκιῶν ἤρθησαν εἰς τὸ μέσον, ἵνα οἰκοδομηθῇ τὸ Motel. Σημειωτέον ὅτι τοῦτο μετετοπίσθη δι' ἐνεργείας ἡμῶν δυτικώτερον τοῦ ἀρχικῶς προβλεπομένου χώρου, ὅστις ἐλάχιστα ἀπέειχε τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Διός.

Μεμονωμένα λείψανα μινωικῶν κατοικιῶν ἠρευνήθησαν εἰς δύο προσέτι σημεία, διεπιστώθη δὲ γενικῶς ὅτι ἡ μινωικὴ Ἀμνισὸς ἐξετείνεται καὶ δυτικῶς τοῦ λόφου τῆς Παλαιοχώρας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι ἐπιστεύετο ἄλλοτε, καὶ ὅτι ἐστὶ δυτικώτερον, πρὸς τὸν ποταμόν, εὐρίσκετο ἡ μυκηναϊκὴ πόλις, ἣν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος. Μεμονωμένα παλαιοανακτορικὰ λείψανα ἤλθον εἰς φῶς ἀνατολικώτερον ἐπὶ τῶν δυτικῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Παλαιοχώρας. Αἱ ἔρευναι Ἀμνισοῦ ἐγένοντο ἀπὸ τοῦ τέλους Μαρτίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Μαΐου καὶ ἐπίσης κατὰ τὸ δεύτερον 15ήμερον Ἰουλίου καὶ τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ Αὐγούστου.

ΜΙΚΡΑΙ ΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ἐγένοντο ἐπίσης αἱ ἀκόλουθοι σκαφικαὶ ἔρευναι διὰ πιστώσεων τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας. Παρὰ τὸ χωρίον **Τύλισος** εἰς τὴν κορυφὴν βραχώδους ἀποκρήνου ὑψώματος εἰς θέσιν «Κορφὴ τοῦ Πύργου» καὶ «Πέρα Κορφῆ» διερευνήθησαν κατὰ Μάρτιον ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου, ἐλθόντα εἰς φῶς συνεπέια συλήσεως ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων, λείψανα ΜΜ I «Ἱεροῦ κορυφῆς», ἦτοι μέγας ἀποθέτης ἀναθηματικῶν εἰδωλίων λάτρων καὶ ζωδίων ἐντὸς βαθέος καὶ ἐκτεταμένου στρώματος τέφρας. Ὁ ἀποθέτης κείμενος εἰς θέσιν «Πέρα Κορφῆ» ἀπέδωσε μέγαν ἀριθμὸν εἰδωλίων λάτρων, ἀρρένων καὶ θηλέων, μὲ τὰς χεῖρας εἰς λατρευτικὴν στάσιν καὶ μὲ κόμμωσιν ἐλισσομένων πλοκάμων, χεῖλη ἀγγεῖου μὲ προσκεκολλημένον ταῦρον, πινάκιον περιέχον δύο ζῶδια κ.λ.π. Εὐρέθη ἐπίσης τεμάχιον σταλακτίτου, τμήμα λιθίνου βωμίσκου μὲ κοιλότητα εἰς τὸ μέσον καὶ 4 μικροὺς πόδας καὶ πλῆθος τεμαχίων μικρῶν καὶ μεγάλων χονδρῶν ἀγγείων, λοπάδων καὶ κυπέλλων. Εἰς τὴν «Κορφὴν τοῦ Πύργου» περισυνελέγησαν σποραδικῶς τεμάχια ὁμοίων εἰδωλίων καὶ ἀγγείων ὡς καὶ τὸ ἦμισυ ζεύγους λιθίνων κεράτων. Αὐτῶθι ὑφίσταται καὶ ἐπίμηκες ὀρθογώνιον κτίσμα, διαστ. 13 × 4.50 μ., μετ' ἐγκαρσίου χωρίσματος. Δυτικῶς σχηματίζεται ἀνδρῶν, διαστ. 9.70 × 7 μ., μετὰ παχέος ἀναλήμματος πρὸς νότον καὶ δυσμάς. Πι-

θανῶς πρόκειται περὶ λειψάνων μινωικοῦ Ἱεροῦ. Πήλινοι στρωτήρες καὶ ἐν ὄστρακον ἑλληνικόν (εὐρέθη καὶ ἕτερον ἐξωτερικῶς) καθιστοῦν πιθανόν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀνεχρησιμοποίηθη κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Τὸ κτίσμα μόνον ἐν μέρει διηρευνήθη.

Βορείως τοῦ **Κράσι** Πεδιάδος ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου διὰ μικρᾶς πιστώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας κυκλικὴ κατασκευὴ ἐκ μεγάλων δγκων ἀββεστολίθου, ἐδρισκομένη εἰς θέσιν Καταλείμματα ἢ Σκίνου Κατάλειμμα, εἰς ἣν ἄγει ἀτραπὸς μεταξὺ τῶν κορυφῶν Ἐντεῖχτης καὶ Χάλικας, δυτικῶς τοῦ δάσου τοῦ Κράσι. Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔρευναν ἔδωσεν ἡ κατὰ τὸ 1959 παράδοσις ὑπὸ χωρικοῦ μικροῦ περιήπτου ἐκ στεατίτου εἰς σχῆμα παχυσάρκου γυναικὸς, προερχομένου, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀποθέτου, ἔχοντος κάθετα τοιχώματα καὶ δάπεδον ἐκ πλακῶν, ἐν μέρει σφζόμενον. Οὗτος ἀπέδωσε δύο ἀγγεῖα μὲ τριφυλλοειδῆς στόμιον, τμήματα πίθων, τριποδικῶν χυτρῶν καὶ μίᾳ πρόχου ὡς καὶ μικρὸν τμήμα ὀστοῦ ζώου. Πλησίον ἠρευνήθη ὀρθογώνιον κτήριο, ἀποδῶσαν τμήματα πίθων, ἐξ ὧν ἐν μὲ διακόσμησιν ἀναγλύφων σχοινίων, τμήμα ἀγγεῖου μὲ σπεῖρας γραπτᾶς ΥΜ I α χρόνων καὶ σύγχρονον ἀκέρατον μόνωτον κύαθον. Ἐγίνε δοκιμὴ καὶ παρὰ τὸ Κράσι εἰς θέσιν Ἀμαξῆς (δπου, ὡς ἐλέγετο, εἶχον εὐρεθῆ πρό ἑτῶν χαλκῆ ἐγγχειρίδια) μὲ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ἐτέρα δοκιμὴ εἰς τὴν ἀπόκρημον κορυφὴν Κάστελλος κατέδειξεν ὅτι ἐνταῦθα ὑφίσταται πρωτοελληνικὴ ἀκρόπολις τοῦ τύπου Βροκάστρου μὲ χαρακτηριστικὰ οἰκήματα. Τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς ὄστρακα εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικά. Παρατηρήθη ἐν πιθανῶς μινωικόν κτίσμα παρὰ τὴν δυτικὴν παρυφὴν τοῦ λεκανοπεδίου τοῦ Κράσι. Ἐπίσης ἐγένετο καθάρισμός τοῦ γνωστοῦ ΠΜ I - II θολωτοῦ τάφου Κράσι.

Ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Στυλ. Ἀλεξίου διενηργήθη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα καὶ εἰς **Καλὸ Χωριὸ** Ἱεραπέτρας. Ἀφορμὴν ἔδωσεν ἡ ὑπὸ Ἰδιώτου ἀνεύρεσις μικροῦ δακτυλιοσχήμου ΥΜ III β ἀγγεῖου εἰς θέσιν Γούλα. Ἡ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς πτωχὴν ταφὴν τῶν χρόνων τούτων ἐντὸς ὀρύγματος ἀνοιγέντος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἦτις ἀπέδωσε τεμάχια λάρνακος κιβωτισοσχήμου καὶ ὀκτῶ ἀκέρατα μικρὰ ἀγγεῖα ἅπαντα ΥΜ III β χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τέσσαρες ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, δύο κύπελλα καὶ ἐν ἕτερον δακτυλίσχημον. Ταῦτα κατετέθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐγένετο αὐτοψία κεραμικοῦ κλιβάνου εὐρεθέντος πρό τινων ἑτῶν κατὰ τύχην ἐπὶ τῆς

βορείας δχθης χειμάρρου καλουμένου Καλός Ποταμός. Ὁ κλίβανος ἔχει κατασκευασθῆ ἐκ πλίνθων καὶ μικρῶν λίθων, ἀποτελεῖται δὲ ἐκ κατωτέρου τμήματος διὰ τὴν πυράν, ἔχοντος κεντρικὸν στύλον ἐκ δισκοειδῶν πλίνθων καὶ κυκλικὸν βάθρον, καὶ ἐξ ἀνωτέρου μὴ σφωζομένου. Παρεμβάλλεται ὄροφῆ ἔχουσα 32 κυκλικὰς ὀπὰς. Ὁ κλίβανος ἀνήκει εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς προέκυψεν ἐκ μικρᾶς δοκιμῆς, ἥτις ἀπέδωσε χαρακτηριστικὰ ἀβλακωτὰ ὄστρακα.

Ἐκ τῆς **Παχυάμμου** (κτῆμα Μιχ. Φουκαδάκη) περισυλλεγῆσαν τρεῖς ταφικοὶ πίθοι, οἵτινες ἔκειντο ἐντὸς τῆς ἄμμου παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ εἰς βάθος 0,80 - 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἀνεστραμμένοι (Πίν. 521 β). Ἐκ τούτων εἰς εἶχε διακόσμησιν καταλειβᾶδων, εἰς περιεῖχε κύπελλον μὲ πρόχυσιν, παρὰ δὲ τὸν ἕτερον ἔκειτο κωνικὸν κύπελλον ἀνεστραμμένον. Εὐρέθη ἐπίσης μόνωτον κύπελλον ἀνεστραμμένον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν. Περισυλλεγῆσαν ἄφθονα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μὲ χαρακτηριστικὴν διακόσμησιν συνδεομένων δίσκων, ἥτις, ὡς πιστεύεται, συνεχίζεται ἐν Παχυάμμῳ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων, εἰς οὓς ἀνήκουν αἱ ταφαί. Τὰ εὐρήματα μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου.

Παρὰ τὴν Παχυάμμον, εἰς θέσιν Κατερῆ Κοῦμο, πλησίον τῆς ἐπαύλεως τοῦ Seager, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ι. Σακελλαράκη λαξευτὸς θαλαμοειδῆς τάφος ΥΜ III β χρόνων, τοῦ ὁποίου εἶχε διαταραχθῆ ὁ δρόμος καὶ τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου πιθανῶς κατὰ τὴν φύτευσιν τῆς παρακειμένης ἀμπέλου. Ὁ τάφος σχήματος πεταλοειδοῦς, ἀκτίνος 1.50 - 1.25 μ., περιεῖχε τρεῖς σαρκοφάγους μετ' ἰσαριθμῶν νεκρῶν. Ἐντὸς μίᾶς ἐξ αὐτῶν, κιβωτιοσχήμου, εὐρέθη ψευδόστομος ἀμφορεύς, τρεῖς ψῆφοι σφαιρικά, ἀμυγδαλοειδῆς ψῆφος ἐκ στεατίτου καὶ σφραγιδόλιθος ἐκ σαρδίου μὲ παράστασιν πτηνοῦ ἔμπροσθεν κλάδου. Ἡ δευτέρα σαρκοφάγος ἦτο λουθηροειδῆς καὶ περιεῖχε ψῆφους κολουροκωνικὰς ἐκ στεατίτου. Ἡ τρίτη λάρναξ ἦτο εἰς τεμάχια. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κύπελλα καὶ μία πρόχους.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Παρὰ τὸ Ἀπεσώκαρι, εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κωνστ. Δαβάρου εἰς θολωτὸς προανακτορικὸς τάφος μετ' ἔκτεταμένων προσκτισμάτων, κείμενος ὄχι μακρὰν τοῦ τάφου, ὅστις ἀνεσκάφη κατὰ τὴν κατοχὴν ὑπὸ τοῦ Schörgendorfer (βλ. Matz, Forschungen auf Kreta σ. 13). Ὁ νέος τάφος ἔχει

διάμετρον 5.70 μ. καὶ μέγιστον σφζόμενον ὕψος 2 μ., εἶχε δὲ τελείως συληθῆ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Παρὰ ταῦτα τὰ χῶματα ἀπέδωσαν ἄρκετὰ ΜΜ ὄστρακα καὶ δύο σφραγίδας. Πρὸς ἀνατολὰς τῆς θόλου εὐρέθησαν προσκτίσματα ἀποτελούμενα ἐκ προθαλάμου 2.30 × 3.50 μ., διαδρόμου μήκους 5.10 μ. καὶ μεγάλου ὀρθογωνίου δωματίου 6 × 2.40 μ. Οἱ χῶροι οὗτοι δὲν εἶχον συληθῆ καὶ ἀπέδωσαν ἱκανὰ εὐρήματα. Οὕτως ὁ προθάλαμος περιεῖχε τρεῖς ταφὰς καὶ ἑκατοντάδας ἰσίων κωνικῶν κυπέλλων, μικρὸν λίθινον ἄγγειον μὲ πρόχυσιν καὶ τρεῖς ἀποφύσεις ἀντὶ λαβῶν, μίαν λοπάδα κ.λ.π. Τὸ μέγα δωματίον ἦτο πιθανῶς ὀστεοφυλάκιον περιέχον σωρὸν ὄστων. Ὁ χῶρος οὗτος ἀπέδωσεν ἑννέα λίθινα ἄγγεα καὶ ἱκανὰ πήλινα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν μετὰ λεπτῶν τοιχωμάτων, μικρὰν λουθηροειδῆ βρεφικὴν σαρκοφάγον, μικρὸν διπλοῦν πέλεκυν ἐκ μέλανος στεατίτου καὶ ἑτέρους τοιοῦτους ἐκ χαλκοῦ καὶ μίαν πρισματικὴν τρίπλευρον σφραγίδα. Τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα τοῦ δωματίου, δημιουργηθὲν ἴσως ἐξ ἀπορριφθέντων ὑπὸ τῶν συλητῶν χωμάτων τῆς θόλου, ἔδωσε δύο λίθινα ἄγγεα, ἀπίοσχημον σφραγίδιον καὶ ὄστρακα παλαιοανακτορικά. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ δωματίου τούτου εὐρέθη ἕτερον μικρὸν δωματίον ἀποδῶσαν λίθινα καὶ πήλινα τινὰ ἄγγεα καὶ δύο πύραυλα. Ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχον ταφαί. Ἀνατολικῶς τῶν προσκτισμάτων εὐρέθησαν λείψανα πλακοστρώτου αὐλῆς. Ἐντεῦθεν προέκυψε κεραμικὴ «τραχωτή».

Ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Γαλιᾶ Καινουρίου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου σκαφικὴ ἔρευνα τεσσάρων λαξευτῶν τάφων ΥΜ III β χρόνων εἰς θέσιν Σταυρός. Ἐκ τοῦ τάφου Α εἶχον ἤδη παραδοθῆ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου δύο σαρκοφάγοι ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου. Ὁ τάφος Β, ἐν μέρει τεταραγμένος, ἀπέδωσε δύο λάρνακας, ἕνα ψευδόστομον ἀμφορέα καὶ μίαν πρόχουσαν, ὡς καὶ τμήμα ἔλεφαντίνου κτενίου μετ' ἀναγλύφου ρόδακος, πολλὰς ψῆφους περιδεραιῶν ἐκ φαγεντιανῆς, τρεῖς φακοειδεῖς σφραγίδας κ.λ.π. Ὁ τάφος Γ εἶχε συληθῆ καὶ ἀπέδωσε μόνον τμήματα λαρνάκων. Ὁ τάφος Δ εἶχεν ἐπίσης συληθῆ, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸ ἦμισυ. Τὸ ἀδιατάρακτον τμήμα ἀπέδωσε δύο λάρνακας καὶ δύο κωνικά κύπελλα. Ἐκ τῶν λαρνάκων ἡ μία εἶχε γραπτὴν διακόσμησιν πολυπόδων.

Εἰς ἀπόστασιν τριῶν χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ χωρίου Γοῦβες Πεδιάδος, βορειοανατολικῶς αὐτοῦ καὶ εἰς θέσιν Συκιά ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου εἰς ΥΜ III β λαξευτὸς τάφος, ὅστις εἶχε διαταραχθῆ ὑπὸ χωρικοῦ. Οὗτος εἶχεν ἤδη ἐξαγάγει ἐξ αὐτοῦ ἀκεραῖαν λάρνακα ἀνευ

διακοσμήσεως και πῶμα λάρνακος με παράστασιν ἐπὶ ἐκάστης πλευρᾶς δύο πτηνῶν ραμφιζόντων ἄνθος παπύρου. Ὁ θάλαμος εἶναι ὀρθογώνιος με στρογγυλεμένας γωνίας (διαστάσεις 2.20 × 1.55 μ.), ἔσφριζε δὲ φράγμα ἐκ λίθων κατὰ τὴν εἴσοδον. Κατὰ τὴν ἔρευναν οὗτος ἀπέδωσε δύο ἀκόμη λάρνακας (ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀκεραία), δύο σφονδύλια, μικρὰς τινος ψήφους, ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον σφζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ και δύο μικρὰ ἀγγεῖα.

Ἡ παρά τὸ **Σεῖσι** ἀνατολικῶς τῶν Μαλιῶν τυχαία ἀνεύρεσις πρωτογεωμετρικοῦ εἰδωλίου κομισθέντος τὸ 1962 εἰς τὸ Μουσεῖον ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διενέργειαν μικρᾶς ἐρεύνης γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου. Διεπιστώθη ὅτι εἰς θέσιν Κρέμασμα ὑπῆρχεν ἀποθέτης τεταραγμένους, ὅστις ἀπέδωσε πλῆθος ὀστράκων ὀπομινωϊκῶν και πρωτογεωμετρικῶν ὡς και τεμάχια εἰδωλίων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μείζονος κλίμακος. Δυτικῶς τοῦ ἀποθέτου ἐκτείνεται τοῖχος. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ χώρου τούτου κειμένου λόφου Κεφάλι διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς ἐκτεταμένου κτηρίου, τοῦ ὁποίου ἠρευνήθη μερικῶς δωμάτιον 8 × 9 μ. ἀποδῶσαν μεγάλην πρόχουν και μολύβδινον δισκοειδὲς σταθμίον. Τὸ δωμάτιον ἔχει εἴσοδον και σφζοῖ τμήμα πλακοστρώτου διαπέδου.

Κ. ΔΑΒΑΡΟΣ

Ἀξιόλογος ἐργασία περισυλλογῆς ἐκ μικρῶν σκαφικῶν ἐρευνῶν ἐγένετο ἐπίσης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας. Οὕτω ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Τραοστάλας ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Ἄζοκέραιος Σητείας, και βορείως τῆς Κ. Ζάκρου, ἠρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου τὰ λείψανα ἐνὸς ΜΜ Ι «ἐροῦ κορυφῆς». Εἰς εὐρὴ ἐπίπεδον σηματοζόμενον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Τραοστάλου και πλησίον τῆς βάσεως ὑψηλῶν τινῶν βράχων εὐρέθησαν τὰ λείψανα δύο μεγάλων πυρῶν, εἰς δὲ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ἐπιπέδου ἀπεκαλύφθη μικρὸν κτίσμα 6 × 3 μ. ἐκ δύο δωματίων. Ἐκ τούτων τὸ βορείως κείμενον περιεῖχε πρόχειρον ἐστίαν και παχὺ στρώμα τέφρας. Ἡ χρῆσις αὐτῆ ἀνάγεται κατὰ τὸν ἀνασκαφῆ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἀλλὰ εἰς βαθύτερον στρώμα, ἐντὸς τοῦ δωματίου τούτου και τοῦ ἐτέρου, ἦλθον εἰς φῶς ὄστρακα παλαιοανακτορικά. Τὸ ἐπίπεδον ἀπέδωσεν ἐλάχιστα ἀντικείμενα, ἀλλ' ἀνατολικῶς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς κλιτύος και εἰς ἔκτασιν 15 × 25 μ. περίπου, ἐντὸς σχισμῶν βράχων και μεταξὺ αὐτῶν, εὐρέθησαν οὐχὶ ἀναμειγμένα με τέφραν, ἀφθονα ὄστρακα και μικκὺλα ἀγγεῖα και ζῶδια, δεκάδες κεφαλῶν μετὰ περιτέ-

γων κομμώσεων και καλυμμάτων, ἀρκετὰ ἀκέραια εἰδῶλια λάτρων εἰς ποικίλας στάσεις, ἐνίοτε μεγάλης κλίμακος, πολλὰ ὁμοιώματα ταύρων, ἐξ ὧν ἓν ἀμφικέφαλον, πολλὰ τεμάχια λιθίνων ἀγγείων και βωμίσκων, μέγας ἀριθμὸς πηλίνων ὁμοιωμάτων τοῦ ἐντόμου «ρινόκερωσ ὀρύκτης», μικκὺλον ὁμοίωμα θρόνου, τρία χαλκᾶ εἰδῶλια γυναικῶν και ἓν λάτρεως, ἀριθμὸς χρυσοῦν ἐλασμάτων και εὐμεγέθης ἀναθηματικὴ χεῖρ.

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς σκαφικῆς ἐρεύνης Τραοστάλου ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου και ἐν κτήριον παρά τὸ χωρίον Ἄζοκέραιος κείμενον ἐπὶ τῆς κλιτύος λόφου και ἀνήκον εἰς τοὺς ΜΜ ΙΙ β - ΥΜ Ι α χρόνους. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἰδιωτικῆς οἰκίας, ἐχούσης εἴσοδον μετὰ κατωφλίου, κλίμακα συνδέσεως δύο διαφόρων ἐπιπέδων ἢ ὀρόφων, διάδρομον, ἀποθήκην, ἥτις ἀπέδωσε τμήματα πίθων και ἀγγείων, και ἓνα «ληνὸν» μετὰ ἀγωγῶν κεκοιναμένου.

Ἐπίσης παρά τὴν Ζῆρον ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἐπιμελητοῦ μικρὸς θολωτὸς τάφος ΥΜ ΙΙΙ χρόνων ἔχων διάμετρον 1.90 μ. σφζόμενος εἰς μικρὸν ὕψος. Εὐρέθησαν τμήματα κιβωτισσῆμων λαρνάκων και εἰς ψευδόστομος ἀμφορεὺς. Ἀνωθεν τούτων παρετηρήθη στρώμα χαρακτηριζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφῆ βάσει τῶν ὀστράκων ὡς ἀνήκον εἰς νεωτέραν χρῆσιν τοῦ χώρου κατὰ τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους. Ὅμοίως εἰς ἐτέραν θέσιν νοτιοανατολικῶς τῆς Ζήρου εἰς κορυφῆν τοῦ ὑψώματος Πλαγιά (ὕψ. 800 μ.) ἀνεκαλύφθη κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων ἐν ἀκὸμῃ ΜΜ Ι «ἐρόν κορυφῆς». Εἰδῶλια τινὰ ἐκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγ. Νικολάου ὁ κ. Paul Faugere. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἔρευνα, γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου, κατέδειξεν ὅτι ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ εἶχε καταστραφῆ τελειῶς συνεπείᾳ τῶν γενομένων ἀνατινάξεων. Ἐλάχιστα ὄστρακα και τμήματα εἰδωλίων και ζῶδιων ἦλθον εἰς φῶς.

Εἰς θέσιν **Μαντάλια** Τουρτουλῶν ἠρευνήθη διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Κ. Δαβάρου λαξευτὸς τάφος γεωμετρικῶν χρόνων ἀνήκον εἰς ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον συληθὲν κατὰ τὸ πλεῖστον. Ὁ θάλαμος τετράγωνος, διαστ. 1 × 1 μ., σφζόμενος μέχρι ὕψους 0,70 μ. περιεῖχε μίαν ταφὴν και ἀπέδωσε 14 ἀγγεῖα, κατὰ τὸ πλεῖστον κυάθους, πρόχους και ἀμφορεῖς ὡς και δύο χαλκᾶς πόρπας.

Εἰς θέσιν **Φαρμακοκέφαλο** τοῦ χωρίου Σκλάβοι Σητείας, ἠρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δύο λαξευτοὶ τάφοι ἀνήκοντες εἰς ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον συληθὲν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Οἱ τάφοι ἀνήκον εἰς τὴν

άρχην τῶν ΥΜ ΙΙΙ χρόνων κατὰ τὸν ἐνεργήσαντα τὴν περισυλλογὴν. Ὁ τάφος Α ἦτο ἀκανονίστου ἐλλειψοειδοῦς σχήματος καὶ εἶχε διάμετρον 1.50 μ. Ὁ θάλαμος περιεῖχε μίαν ταφὴν ἀδιατάρακτον καὶ τὰ ὀστᾶ ὀκτῶ νεκρῶν συσσωρευθέντα πρὸς δημιουργίαν χώρου. Ὁ τάφος ἀπέδωσε τρεῖς τρίωτους ἀμφορεῖς, δύο ψευδοστόμους, τρεῖς χαλκοῦς δακτυλίου, μίαν πλατεῖαν χαλκὴν μάχαιραν καὶ σφονδύλια.

Ὁ τάφος Β ἦτο μεγαλύτερος, μὲ θάλαμον διαμ. 2.30 μ. καὶ δρόμον, ὁ ὅποιος ἀνεσκάφη εἰς μήκος 3 μ. Οἱ νεκροὶ ἦσαν πιθανῶς ὀκτῶ. Περισυνελέγησαν τρεῖς τρίωτοι ἀμφορεῖς, δύο πήλινα σφονδύλια, ψῆφος ἐκ φαγεντιανῆς καὶ μία ἐκ σαρδίου ὡς καὶ μία φακοειδῆς σφραγὶς ἐφαρμμένη.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Τυχαῖα εὐρήματα παραδοθέντα ὑπὸ ἰδιωτῶν

Ἰκανὰ καὶ ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ γενόμενα ὑπὸ ἰδιωτῶν κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἢ ἄλλως εὐρήματα, ἅτινα παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. Οὕτω νεολιθικοὶ πελέκεις τοῦ συνήθους τύπου εὐρέθησαν εἰς **Μόχλον**, **Ἄσκοῦς**, **Ἅγιον Θωμᾶν**. Ἐκ θέσεως Κάτω Βιγλί παρὰ τὴν **Κασταμονίτσαν** προῆλθεν ἄωτον λίθινον ἀγγεῖον ἐυρυνόμενον κατὰ τὸ μέσον ἐξ ὀφείτου. Εἰς **Γωνιᾶς Μαλεβυζίου** (θέσις Καστέλλι Κεραμουτσίου) ἦλθεν εἰς φῶς ἐνδιαφέρουσα ὁμάς πηλίνων ἀντικειμένων ἀνηκόντων ἀσφαλῶς εἰς ἀποθήτην ΜΜ Ι ἱεροῦ. Αὕτη περιλαμβάνει τέσσαρα κωνικά κύπελλα μετὰ βάσεως τοῦ χαρακτηριστικοῦ ΜΜ Ι τύπου, μίαν πρόχουν, ἐν λοπάδιον καὶ ἀκέφαλον εἰδῶλιον πήλινον λάτριδος μετ' ἐσθῆτος τοῦ τύπου Πετσοφᾶ. Εἰδῶλιον πήλινον ἄρρενος λάτρεως μὲ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους καὶ αἰδοιοθύλακα εὐρέθη εἰς θέσιν Δεμάτι παρὰ τὸν **Σκινιάν**. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα κιβωτιόσχημος χαμηλὴ λάρναξ μετὰ λαβῶν καὶ καλύμματος καὶ μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν ὀριζοντίων ταινιῶν μιμουμένων σχοινία ὡς αἱ τῶν νεοανακτορικῶν πίθων τῆς περιόδου ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι, εὐρέθη παρὰ τὸ **Χουμέρι** Μονοφατσίου (Πί ν. 518 β). Ἐξ **Ἐπισκοπῆς** Πεδιάδος προῆλθε χαλκῆ ἀξίνη, ἐκ δὲ τῆς **Κνωσοῦ** τμήμα χαλκοῦ «ταλάντου». Παρὰ τὸ χωρίον Ἅγια Παρασκευῆ τῆς Κοινότητος **Διλιανῶ** εἰς θέσιν Ἄρμι εὐρέθη χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς καθημερινῆς χρήσεως καὶ ἡμιτελὲς λίθινον ἀγγεῖον μετὰ δύο ἐπιμήκων προεξοχῶν ἐκατέρωθεν, αἱ ὁποῖαι θὰ διεμορφοντο πιθανῶς εἰς πρόχυσιν καὶ λαβὴν. Εἰς τὴν περιοχὴν **Καμηλάρη - Τυμπακίου** (θέσις Γρὰ Ἐλιά) ἦλθεν εἰς φῶς δύο μικρὰ τμήματα ΥΜ Ι εἰδῶλιων πιθανῶς ἐξ ἀποθέτου ἱεροῦ. Ἀμφότερα ἀνήκουν

εἰς παραστάσεις λάτρεων μὲ τὰς χεῖρας πρὸ τοῦ στήθους, τὸ ἐν δὲ ἐξ αὐτῶν ἔχει καὶ μακρὸν πλόκαμον πίπτοντα ἐμπρός. Παρὰ τὸν **Ἀνισαράν**, δυτικῶς τῆς Χερσονήσου εἰς θέσιν Νικολακάκη Κεφάλι, εὐρέθη ἐλλειψοειδῆς λάρναξ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ τύπου. Παρὰ τὸ χωρίον **Μηλιάρᾶ** Πεδιάδος εἰς θέσιν Κουτσουνάρα εὐρέθη λίθινος βωμὸς τετράπλευρος στενούμενος κατὰ τὴν βάσιν μετὰ κοιλότητος ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας ἐπιφανείας καὶ περιχειλώματος. Μικρὸς βωμίσκος ρωμαϊκῶν χρόνων προῆλθε καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς **Μαύρου Σπήλιου Κνωσοῦ**. Παρὰ τὴν **Ἅγιαν Βαρβάραν** εἰς θέσιν Δρύς εὐρέθη πήλινος κεραμεικὸς τροχός. Νεοανακτορικὸς μικρὸς πίθος, ἀκόσμητος μὲ δύο ὀριζοντίας καὶ δύο καθέτους λαβὰς ἀνεκαλύφθη παρὰ τὸ **Λουτράκι** Μαλεβυζίου εἰς θέσιν Κεφάλια.

Λάρναξ ΥΜ ΙΙΙ χρόνων εὐρέθη παρὰ τοὺς **Σταμινοῦς - Κάτω Βάθειαν** (θέσις Ἅγία Αἰκατερίνη). Ἐνδιαφέρον ζῳδίων ἵππου μετὰ τοῦ ζυγοῦ ἐπὶ τοῦ αὐχένος ἀνήκον εἰς παράστασιν ἄρματος ΥΜ ΙΙΙ χρόνων εὐρέθη, ὡς ἀνεφέρθη ὑπὸ τοῦ εὐρόντος, παρὰ τὸ **Ἀπεσωκάρι**. Μικρὰ ὠραία κεφαλὴ εἰδῶλιου ΥΜ ΙΙΙ χρόνων μὲ γραφικὴν δῆλωσιν τῶν λεπτομερειῶν, καλῶς διατηρουμένη, προῆλθεν ἐκ **Κνωσοῦ**.

Μικρὰ ὁμάς πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων προῆλθεν ἐκ **Λιγορτύνου Μονοφατσίου**, μικρὰ μελαμβωφῆς κεφαλὴ Ἄθηνᾶς ἐκ **Μελιδοχωρίου Μονοφατσίου**, ἑλληνιστικὸν εἰδῶλιον καθημένης γυναικείας μορφῆς πιθανῶς 3ου αἰῶνος π.Χ. ἐκ **Νιβρίτου**, καὶ μικρὸς κορμὸς ἱματιοφόρου ἀνδρός, ὡς καὶ ρωμαϊκὸς δακτυλιόλιθος μὲ παράστασιν Ἐρωτιδέως (;) ἐκ **Μιαμοῦς**. Ὀμφαλὸς φιάλης μὲ παράστασιν κεφαλῆς Μεδούσης, ἐκ **Terra Sigillata** προῆλθεν ἐκ θέσεως **Λειβάδι** παρὰ τὸ χωρίον **Διονύσι**.

Ἀξιόλογος θησαυρὸς ἐξ ἑβδομήκοντα ἀργυρῶν στατήρων, κυρίως τῶν πόλεων Κνωσοῦ, Λύττου καὶ Γόρτυνος, ἀνεκαλύφθη κατὰ τύχην κατὰ τὴν διάνοξιν ὁδοῦ εἰς θέσιν **Χαράκι** παρὰ τὸ χωρίον **Χάρακας Μονοφατσίου**, νοτιῶς τοῦ μεγάλου βραχῶδους ὑψώματος, ἔνθα τὸ ἐνετικὸν φρούριον. Δι' ἀμέσου ἀποστολῆς συνεργείου τῆς Ὑπηρεσίας, χορηγήσεως ἀμοιβῶν καὶ μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου Στ. Ἀλεξίου, ἐπετεύχθη ἡ περισυλλογὴ τῶν νομισμάτων καὶ ἡ παράδοσις τῶν ἀνευρεθέντων ὑπὸ ἰδιωτῶν κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ὁδοῦ.

Τρία, τέλος, ληκύθια ὑστάτων ρωμαϊκῶν ἢ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων προῆλθεν ἐξ **Ἀμυρᾶ** Βιάννου.

Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἀντικειμένων παρεδόθη ὑπὸ ἰδιωτῶν διὰ μεσολαβήσεως τῆς Διοικήσεως Χω-

ροφυλακής Ἡρακλείου. Οὕτω παρεδόθη σειρά κοινῶν λιθίνων φωλεοσχημῶν καὶ ἄλλων ἀγγειδίων προερχομένη πιθανῶς ἐκ συληθέντος προανακτορικοῦ τάφου, διπλοῦς χαλκοῦς πέλεκυς ἐκ Μεσαράς, καὶ ἀγγεῖα τινὰ ΥΜ ΙΙΙ χρόνων (τρίωτα, ψευδόστομος ἀμφορεὺς, πρόχους) καὶ δύο γεωμετρικοὶ ἀμφορεῖς ἀγνώστου προελεύσεως. Ὁμάς ἐκ **Τσουτσούρου**, προελθοῦσα προφανῶς ἐκ τοῦ αὐτόθι σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας, πιθανῶς διὰ συλήσεως γενομένης πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, περιλαμβάνει τὸ ἄνω ἡμισυ αἰγυπτιακοῦ εἰδωλίου ἐκ φαγεντιανῆς, καὶ τινὰς μικρογραφικοὺς διπλοῦς πελέκει, ἐξ ὧν εἰς ἀκέραιος λίθινος, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ χαλκοῦ μετρίως διατηρούμενοι.

Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ ἀρχαιοκαπήλου προήλθεν ἐνδιαφέρουσα ὁμάς περιλαμβάνουσα μίαν πρόχου του ρυθμοῦ *barbotine*, ἑτέραν μὲ χαρακτηριστικὴν ΜΜ Ι β γραπτὴν διακόσμησιν, πρόχου του τύπου Πατερικῶν, μικρὸν λίθινον ἀγγεῖδιον κ.λ.π. Ἐκ κατασχέσεως ἐπὶ ἀρχαιοκαπήλου προήλθε καὶ ΜΜ Ι σειρά ζφδίων, μικκύλων καὶ τινῶν μεγαλύτερας κλίμακος, ἴσως ἐκ τοῦ «ἱεροῦ κορυφῆς» Κόφινα, πολλὰ ἀργυρὰ νομίσματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἱκανὰ κίβδηλα, λίθινον ἀγγεῖδιον, χαλκοῦς διπλοῦς πέλεκυς καὶ χαλκῆ ἀξίνη. Ἐτέρα κατάσχεσις ἐκ Μεσαρά ἀπέδωκεν ἕξ σφραγίδας προανακτορικῶν χρόνων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μίαν ἐκ στεατίτου εἰς σχῆμα ποδὸς βοδὸς καὶ δύο σκαραβαῖοι.

Ἐπίσης διὰ κατασχέσεως περιήλθεν εἰς τὴν Ὑψηροσίαν, κατατεθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀγίου Νικολάου, ὁμάς ἕξ ἑκατὸν εἰκοσι ἀγγείων τοῦ τέλους τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, ἧτις εἶχε συγκεντρωθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλου εἰς οἰκίσκον εἰς ἀπόστασιν 1 χλμ. ἐκ **Σητείας**. Ἡ ὁμάς προερχομένη ἀσφαλῶς ἐκ συληθέντος τάφου περιλαμβάνει ἀμφορεῖς διώτους καὶ μονώτους, σκόφους καὶ κρατηρίδια (Πί ν. 521 γ).

Παρὰ τοὺς Κάτω Ἀσίτες Μαλεβυζίου εἰς θέσιν Σιναῖτα ἀνεκαλύφθη κατὰ τύχην ὀρθογώνιον κτίσμα μετὰ ἡμικυκλικῶν κογχῶν πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολάς, τοῦ ὁποίου, ἐκληφθέντος ὡς παλαιοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἐπεχειρήθη ὁ καθαρισμὸς ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ἡ Ὑψηροσία εἰδοποιηθεῖσα διέκοψε τὴν ἐργασίαν, ἢ δὲ γενομένη αὐτοψία κατέδειξε ὅτι πρόκειται περὶ ρωμαϊκοῦ λουτροῦ. Δυτικῶς τοῦ κτίσματος ὑπάρχει στρογγύλη δεξαμενὴ μὲ βαθμίδας· δεξαμεναὶ βαθμιδωταὶ διαμορφοῦνται καὶ ἐντὸς τῶν μνημονευθεῖσων κογχῶν. Ὁ ὀρθογώνιος χώρος σφῆζει τμήμα μωσαϊκοῦ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἀδελκατά τινὰ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνευρέθησαν καὶ φυλάσσονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Διὰ τῶν πιστώσεων στερεώσεως μνημείων ἐκ τοῦ Λογαριασμοῦ Δημοσίων Ἐπενδύσεων ἐγένοντο τὰ ἀκόλουθα ὑπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιβλεψιν ἡμῶν καὶ τῶν Ἐπιμελητῶν Κ. Δαβάρρα καὶ Ι. Σακελλαράκη.

Εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον Ἀνακτόρου Κνωσοῦ ἐγένετο ἰσοπέδωσις τῆς κεντρικῆς αὐλῆς διὰ μεταφορᾶς μεγάλης ποσότητος χωμάτων καὶ ἐπιστρώσεως αὐτῶν κατὰ τὸ σημεῖον ὅπου ἡ κεντρικὴ αὐλὴ εἶχε ὑποστῆ καθίζησιν ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἐπιπέδου αὐτῆς συνεπεία τῆς ἀνασκαφῆς, ἦν ἐξετέλεσεν ὁ καθηγητὴς κ. J. Evans, εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν αὐτόθι οἰκημάτων τῆς ἐσχάτης νεολιθικῆς φάσεως. Οὕτω διὰ τῆς γενομένης ἰσοπέδωσεως ἡ αὐλὴ ἐπανεῦρε τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς στάθμην.

Ἐγένοντο ἐπίσης στερεώσεις ἐφθαρμένων γυψολιθικῶν ὀγκολίθων καὶ τοίχων εἰς τὸν χώρον κάτωθεν τῶν Νοτίων Προπυλαίων, ἐπισκευαὶ καὶ συμπληρώσεις ἐφθαρμένων τμημάτων γυψολιθικῶν δαπέδων καὶ τοίχων εἰς τὸν Διάδρομον τῶν Ἀποθηκῶν καὶ εἰς τὸν Διάδρομον τῆς Πομπῆς, ἐπίσης δὲ εἰς τὸν Προθάλαμον τῶν Κρυπτῶν μετὰ Πεσσῶν καὶ εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Διαμερίσματος τοῦ Ὑψηλοῦ Πίθου.

Ἀνάλογος ἐργασία ἐγένετο εἰς τοὺς τοίχους τοῦ προθαλάμου τῆς Αἰθούσης τοῦ Θρόνου καὶ τῆς ἐν τῇ αἰθούσῃ δεξαμενῆς καθαρῶν ὡς καὶ εἰς τοὺς χώρους παρὰ τὸν κλίβανον τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ ἀνακτόρου.

Εἰς τὸν χώρον νοτίως τῶν διαμερισμάτων τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης ἐγένετο ἐπισκευὴ τοῦ ἐκ πλαστικῆς ὕλης στεγάστρου, τὸ ὁποῖον εἶχε ὑποστῆ μεγάλης φθορᾶς συνεπεία τοῦ ἀνέμου.

Ἐγένετο ἐπίσης ἐπισκευὴ γυψολιθικῶν τμημάτων τῶν καλυπτομένων διὰ ἑτερνίτου χώρων περὶ τὸ Μικρὸν Ἱερὸν καὶ τὰς ἀποθήκας τῶν ἀγγείων τῶν κρίνων.

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐγίνεν ἐπισκευὴ νεωτερικῶν δαπέδων ἐκ σκυροκονιάματος, τὰ ὁποῖα εἶχον φθαρῆ.

Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Μαλίων ἐγένοντο στερεώσεις κυρίως τοίχων, κονιαμάτων καὶ παραστάδων θυρῶν εἰς ὀλόκληρον τὴν δυτικὴν πτέρυγα. Ἡ κατάσταση τοῦ ἀνακτόρου ἦτο οἰκτρὰ καὶ πλεῖστα λίαν ἐνδιαφέροντα τμήματα εἶχον καταρρεῦσει ἢ ἦσαν ἔτοιμα πρὸς κατάρρευσιν. Νῦν ἐβελτιώθη ἡ κατάσταση διὰ τῶν γενομένων ἐρ-

γασιών συντηρήσεως και άπεφύχθησαν καταστροφάι.

Περί τόν Βωμόν μετά έσχάρας τής κεντρικής αλλής έγινε σκαφή και τοποθέτησις μετόν διά τήν έξασφάλισιν τής στεγανότητος. Ό Βωμός έχει ήδη προστατευθή διά στεγάστρου εκ πλαστικής ύλης, άλλ' ύφίσταται πάντοτε τό πρόβλημα έξασφαλίσεως αούτου και από τών πλευρών.

Είς τās ανατολικās άποθήκας του άνακτόρου έγινε καθαρισμός και τακτοποίησις του άποκειμένου κατά γής «φύρδην-μίδην» ύλικου. Αί άποθηκούμεναι εκεί σαρκοφάγοι ΥΜ ΙΙΙ χρόνων μετεφέρθησαν εις τό Μουσείον Ήρακλείου.

Είς τό ΄Απεσκαρί έγένητο έργασία στερεώσεως και άποκαταστάσεως του άνασκαφέντος ύπό του Schöngendorfer κατά τό 1942 θολωτού προανακτορικού τάφου ως και τών δύο νέων τάφων τών άνασκαφέντων ύπό του ΄Επιμελητού Κ. Δαβάρα. Ή έργασία άπέβλεψε κυρίως εις στερεώσιν τών τοίχων γενικώς διά του συνήθως χρησιμοποιούμενου κονιάματος, καταλλήλως έν συνεχεία καλυπτομένου.

Είς τήν μινωικήν ΄Επαυλιν τής ΄Αγίας Τριάδος έγένηντο στερεώσεις έτοιμορρόπων τμημάτων τοίχων όλοκλήρου του χώρου τής ΄Επαύλεως ως και τής «άγοράς» και του αούτου προϊστορικού χωρίου. Αί φθοραί και ένταϋθα συνεπεία του χειμώνος ήσαν σοβαραί.

Έργασία συντηρήσεως έγένητο και εις τās πλάκας του δωματίου μετά θρανίων και όρθομαμαρώσεως εκ πλακών άλαβάστρου, ένθα συνεπληρώθησαν και ώρισμένοι έλλείπουσαι πλάκες του δαπέδου. Όμοίως άποκατεστάθη τό δάπεδον, οι τοίχοι και ή παραπλεύρωσ εις εδρικομένη μικρά κλίμαξ τής μικράς άποθήκης μετά ύποδοχών βάσεων πίθων.

Άποκατεστάθη επίσης και έστερεώθη ό τοίχος έναντι του χαμηλού στεγάστρου εκ σκυροκονιάματος του καλύπτοντος τμήμα τής άποθήκης μετά σειράς πίθων.

Είς Γουρνιά έγένητο κυρίως έργασία εις τό αούτοι μικρόν άνάκτορον. Συνεπληρώθησαν λαξευτοί όγκόλιθοι, τών όποιών έλειπον τμήματα άπειλουμένης ούτω μεγαλυτέρας φθοράς και διαλύσεως αούτων.

Άποκατεστάθησαν διαλελυμένα τμήματα τοίχων εις τόν χώρον του άνακτόρου επί τη βάσει του σχεδίου τής άνασκαφής. Κατεσκευάσθη εκ νέου καταρρέουσας έσχάτως τοίχος τών ύπ' άριθ. 39 και 40 χώρων εις τās ΒΔ. του άνακτόρου οικήματα.

Άποκατεστάθη επίσης ό πλακόστρωτος δρομικός παρά τήν δυτικήν πλευράν του άνακτό-

ρου και ό έναντι αούτου τοίχος, ως και αι βαθμίδες αι εύρισκόμεναι κατά τήν έναρξιν του δρομικού.

Άποκατεστάθησαν οι τοίχοι τής περιοχής του μικρού ΥΜ ΙΙΙ ιεροϋ και άπαντα τās οικήματα τās εύρισκόμενα ΒΔ. του ιεροϋ κατά μήκος τής όδου και παρά τήν ανατολικήν πλευράν αούτου (ύπ' άριθ. 30 - 42). Σποραδικώς έγένητο έργασία συντηρήσεως εις τās άμεσώτερον κινδυνεύοντα τμήματα τής ανατολικής συνοικίας τής πόλεως.

Ένταϋθα όμως δέον άπαραιτήτως όπως συνεχισθή ή έργασία διά τήν άποτροπήν νέων καταρρέουσων και φθορών.

Μεγάλης εκτάσεως και έξαιρετικής έπιτυχής έργασία έγένητο εις Βασιλικήν ΄Ιεραπέτρας, όπου διά πρώτην φοράν από τής άνασκαφής έγένητο καθαρισμός και συντήρησις, τή έπιβλέπει του ΄Επιμελητού ΄Ι. Σακελλαράκη.

Άπας ό χώρος τής επί του λόφου οικίας (House on the Hill) ειχε καλυφθή εκ νέου ύπό όγκων χωμάτων και ειχε καταληφθή ύπό τών χωρικών, όλόκληρα δέ έλαιόδενδρα ειχον αναπτυχθή επί του άνασκαφέντος χώρου. Μικρόν μόνον μέρος τής άνασκαφής ήτο όρατόν και τούτο εις εδρικό εις άθλίαν κατάστασιν, κυρίως κατά τόν ανατολικόν τομέα τών βαθέων διαμερισμάτων 15 και 16.

Άπεκαλύφθη και άποκατεστάθη όλον τό σύμπλεγμα τών δωματίων από τών μνημονευθέντων χώρων μέχρι του 9 και 4 συμπεριλαμβανομένου και τών μεταξυ τούτων εύρισκομένων, ως και τό ΒΑ. συνεχόμενον τμήμα τών διαμερισμάτων ύπ' άριθ. 1, 2, 3, 6, 13. Κεκαλυμμένος παρέμεινεν ό χώρος τών δωματίων 11, 26. Είς τās άποκαλυφθέντα τμήματα έγένηντο άποκαταστάσεις τοίχων, συμπληρώσεις μεγάλων ρηγμάτων, τās όποια ειχον άνοιχθή εις τās βαθύτερα διαμερίσματα, στερεώσεις και καθαρισμός. Έξερριζώθησαν επίσης τρία δένδρα κατά τούς χώρους 1, 13 και νοτίως αούτου, επίσης δέ έν δένδρον εκ τής ΒΔ. γωνίας έσωτερικώς. Ούτως ό σημαντικώτατος αρχαιολογικός χώρος τής Βασιλικής με τās παλαιότατα μινωικά οικήματα κατέστη εκ νέου επισκέψιμος και προσιτός εις τήν έπιστημονικήν μελέτην και τούς περιηγητάς (Π ί ν. 522 α - β).

Διά πιστώσεως του ΕΟΤ έξετελέσθησαν αι ακόλουθοι έργασια εις τόν ΄Αρχαιολογικόν χώρον Γόρτυνος. Κατηδαφίσθη ό πρό έτών κατασκευασθείς άκαλαίσθητος μανδρότοιχος, όστις περιέβαλλε τόν ναόν του ΄Αγίου Τίτου τής Γόρτυνος.

Ό τοίχος ούτος στερούμενος τελείως άναλογίων έφήπτετο τής ανατολικής πλευράς του ναού παραμορφώνων τελείως αούτόν. Μετά τήν κατεδά-

φισίν του αντικατεστάθη διά χαμηλοῦ τειχίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθησαν στῦλοι σιδηροῖ φέροντες συρματόπλεγμα. Ἡ μεταβολὴ αὕτη κατέστησε διὰ πρώτην φοράν ὄρατὸν τὸν ναὸν ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ τὸν ἀνέδειξεν αἰσθητικῶς.

Κατὰ τὴν βορείαν πλευράν τοῦ ναοῦ, ἔνθα εὐρίσκοντο μεγάλοι σωροὶ λίθων ἐκ καταρρευσάντων φρακτῶν, ὁ χώρος ἐκαθαρίσθη καὶ διεμορφώθη, ἀντὶ δὲ τῶν μνημονευθέντων λιθοσωρῶν κατεσκευάσθη ἐπιμελημένος ἀναλημματικὸς τοῖχος πρὸς συγκράτησιν τῶν ὄγκων χωμάτων τοῦ παρακειμένου ἐλαιοφύτου. Διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν τοῦ ναοῦ, ἔνθα ἐλήφθη πρόνοια καὶ διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων.

Εἰς τὸν νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ χῶρον ἐπετεύχθη ἡ ἐκρίζωσις πέντε ἐλαιοδένδρων καὶ οὕτω κατέστη δυνατόν νὰ προπαρασκευασθῇ χῶρος σταθμεύσεως λεωφορείων ἀντὶ τοῦ προηγουμένου ὑπάρχοντος τελείως ἀνεπαρκοῦς τοιοῦτου.

Ἄνεμορφώθη ἐπίσης καὶ ἐπεστρώθη ἐκ νέου ὁ πλακόστρωτος δρομίσκος πρὸς τὸ Ὠδεῖον διαμορφωθείσης συμφώνως πρὸς τὴν μελέτην βαθμιδωτῆς προσπελάσεως τοῦ Ὠδεῖου εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ κατωφέρειαν.

Δρομίσκοι ἀναλόγου τύπου κατεσκευάσθησαν διὰ πρώτην φοράν ἄγοντες πρὸς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τοῦ Πραιτωρίου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος.

Β' ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΑΝΙΩΝ

Τὸ Μουσεῖον Χανίων ἐλειτούργησε κανονικῶς κατὰ τὸ λήξαν ἔτος, καίτοι δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι ὁ διορισμὸς ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ. Διὰ μεταβάσεως τοῦ Ἐφόρου Στ. Ἀλεξίου ἐγένετο αὐτοψία τοῦ χώρου εἰς τὴν κλιτὴν βορείως τοῦ χωρίου **Σαμωνῶς** Ἀποκορώνου, ἔνθα διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς συνοικισμοῦ μινωϊκῶν χρόνων, πιθανῶς νεοανακτορικῶν, ὡς προκύπτει ἐκ τινῶν περισυλλεγόντων τεμαχίων πίθων μετὰ διακοσμήσεως σχοινίων τῶν χρόνων τούτων καὶ τῆς ἀπουσίας χαρακτηριστικῶν ὀστράκων τοῦ συνήθους ἐν δυτικῇ Κρήτῃ μυκηναϊκοῦ ρυθμοῦ. Εἶναι ὄρατοὶ τοῖχοι καὶ γωνία, εἰς ἑκτασιν 500 περίπου μέτρων. Τὰ οἰκῆματα ἐκτείνονται εἰς θέσιν Κυλίντρα ἐντὸς τῶν κτημάτων Μιχαῆλ Γαβρηλάκη. Διακρίνεται ὀρθογώνιον οἰκοδόμημα πλησίον νεωτερικοῦ ἀλωνίου, βορειότερον δὲ εἰς κτήμα Γαβριῆλ Γαβρηλάκη καὶ Μιχ. Ψαρουδάκη ὑπάρχει ἕτερον οἰκῆμα χωριζόμενον εἰς δαμάτια. Πιθανῶς ἐντεῦθεν προῆλθον πρὸ ἐτῶν οἱ κατατεθέντες πέρσι εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων δύο χαλκοὶ πελέ-

εις. Παρεσχέθη ἡ πληροφορία ὅτι εἶχεν ἀνευρεθῆ καὶ τρίτος πέλεκυς καὶ χαλκοῦν ξίφος, ὅπερ ἐθραύσθη. Ὁ συνοικισμὸς κεῖται οὐχὶ μακρὰν τῆς περιοχῆς τοῦ θολωτοῦ τάφου Στύλου τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος, ἐπίσης δὲ πλησίον τῆς περιοχῆς τῶν παρατηρηθέντων ὑπ' ἑμοῦ κτηρίων εἰς θέσιν Ἀζογυρῆς καὶ ἐντὸς τοῦ χωρίου Στῆλος (Βλ. ΑΔ 17 (1961/2) σ. 293, 299). Εὐμεγέθης νεολιθικὸς πέλεκυς ἐκ μέλανος λίθου προῆλθεν ἐκ θέσεως Θυμαλάκια, νοτίως τοῦ Σαμωνῶ, εὐρέθη δὲ καὶ τμήμα νεολιθικῆς σφύρας παρὰ τὸ φάργγι Ἀγριμολέ.

Ἐγένετο ἐπίσης αὐτοψία λίαν ἐνδιαφέροντος βοθέος σπηλαίου μετὰ πολυπλόκων διαδρόμων, σταλαγμιτῶν καὶ σταλακτιτῶν εὐρισκομένου εἰς ἀπόκρημον κλιτῶν παρὰ τὸ χωρίον Σκουραχλάδα κοινότητος Πλατυβόλας Κυδωνίας Χανίων. Τὸ σπήλαιον καλεῖται Σκοτεινὴ Σπηλιά καὶ κεῖται εἰς τὴν δυτικὴν πλευράν βαθείας φάραγγος. Ἐντεῦθεν προῆλθον κατὰ τύχην ἀνευρεθέντα ὑπὸ χωρικῶν λίαν ἐνδιαφέροντα τμήματα ἀγγείων, νεολιθικῶν καὶ προανακτορικῶν χρόνων, στίλβωτὰ καὶ ἄλλα μὲ διακόσμησιν διὰ κτενίου ἢ ψήκτρας. Δείγματα τινὰ ἔχουν μέλαιναν χρῶσιν. Ἐν περισυλλεγῶν ὑπὸ χωρικοῦ ὄστρακον ἐνθυμίζει περιέργως τὰς πρωτοελλαδικὰς Saucuboats Ἡ ἀνεύρεσις μετὰ τῶν ὀστράκων, ὅστων καὶ ὀδόντων μεγάλων ζώων δεικνύει ὅτι πιθανῶς πρόκειται περὶ κατοικιδίου σπηλαίου τῆς νεολιθικῆς καὶ προανακτορικῆς περιόδου. Εἰς βαθύτερον διαμέρισμα διεπιστώθη ὅτι ἐγένοντο ταφαί. Ἐν κρανίον προερχόμενον ἐντεῦθεν κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων. Τὰ περισυλλεγόντα καὶ παραδοθέντα ὑπὸ χωρικοῦ ὄστρακα κατετέθησαν ἐπίσης εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων. Ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Γ. Ἡλιάκη, σταλέντος ἐξ Ἡρακλείου, ἀνασυνεκροτήθησαν τμήματὰ τινὰ ἀγγείων ἐκ τῶν περισυλλεγόντων ὀστράκων κατὰ τὴν μετάβασίν μου ὡς καὶ ἐκ τῶν παραδοθέντων ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Ἀπετελέσθη τὸ ἀνώτερον τμήμα προανακτορικῆς (ΠΜ II) πρόχου μὲ διακόσμησιν διὰ ψήκτρας (Πί ν. 523 α), ὡς καὶ τὸ κατώτερον τμήμα ἑτέρου συγχρόνου ἀγγείου (Πί ν. 523 β), τμήμα μεγάλου νεολιθικοῦ ἀγγείου μετὰ λαβῶν εἰς σχῆμα ἀποφύσεων (Πί ν. 523 γ) καὶ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον ὄστρακον μετὰ χαρακτοῦ διπλοῦ πελέκεως (Πί ν. 523 δ).

Ὑπὸ ἰδιωτῶν παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων τυχαῖα τινὰ εὐρήματα. Οὕτω ἐρυθρόμορφος ὕδρια 4ου αἰῶνος προῆλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀρφανοτροφείου Χανίων. Ἀβαφῆς ἀγγεῖον τῆς αὐτῆς περιόδου, ἔχον εἰς τὸ στόμιόν του ἐνσφηνωμένον μικρὸν κρατηρίδιον, εὐρέθη κατὰ

τὴν διάνοιξιν ὁδοῦ **Καλαμίτσι - Σιρικόρι**. Πήλινον εἰδώλιον καθημένης 3ου αἰῶνος π.Χ. καὶ κορυμὸς καὶ κεφαλὴ ἐκ μαρμάρου ρωμαϊκῶν χρόνων προήλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς Ἁγίου Λουκά Χανίων. Ἄξιόλογος εἶναι καὶ λεπίς, μὲ ἐνισχυτικὴν ῥάβδωσιν προερχομένη ἐκ τοῦ Σηλιαίου Ἁγιασμάτσι εἰς Καγοδάσος Σφακίων. Παρεδόθη ἐπίσης ἐπιτύμβιος ἀνάγλυφος στήλη, πιθανῶς 3ου αἰ. π.Χ., ἐκ Χανίων (Πί ν. 521 α).

Ἄπὸ τὸν Ἄιμονα Μυλοποτάμου προέρχεται ἐτέρα, παραδοθεῖσα εἰς Ἡράκλειον ὑπὸ τῆς Διοικήσεως Χωροφυλακῆς Ἡρακλείου, μεγάλη ὁμάς ἀντικειμένων περιλαμβάνουσα πλακίδια καὶ τμήματα ἀρχαϊκῶν πλακιδίων, κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς «γυμνῆς θεᾶς» συχνὰ μετὰ ὑψηλοῦ πόλου ἢ δαιδαλικῆς κομώσεως καὶ μὲ τὰς χεῖρας καθημένης ἢ ἐπὶ τῆς αἰδοῦς, ὡς καὶ τμήματα καὶ κεφαλὰς δυσμόρφων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ τμήμα ὁμοιώματος θρόνου, ἐπίσης δὲ σειρὰ πινακίων, κυπέλλων, ἐνίοτε μικρογραφικῶν καὶ μικρῶν σπονδικῶν προχοϊδίων τοῦ τύπου τῶν «γαλακτοδοχείων».

Ἐξ Ἄξου πιθανῶς προήλθον τμήματα μικρῶν καὶ μεγάλων ἀρχαϊκῶν πηλίνων εἰδωλίων ἢ ζωδίων, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τμήματα ἐκ τῆς κεφαλῆς μεγάλου εἰδώλου, εὐρεθέντα εἰς τὴν θέσιν Λειβάδα. Πιθανῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου προήλθεν ἐνδιαφέρον σύνολον περιλαμβάνον πηλίνα σωληνοειδῆ ἐν μέρει ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια καὶ δυσμόρφους κεφαλὰς ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ εἰδῶλια καὶ κεφαλὰς ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὰ ἀνωτέρω εὐρέθησαν ἐντὸς κεκαυμένου στρώματος πλησίον οἰκοδομήματος, οὗ διακρίνεται ἡ γωνία. Κέραμοι στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες καὶ ἀκροκέραμοι μὲ ἀνθέμια προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ τῆς

στέγης τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος. Τμήματα πρωτογεωμετρικῶν ζωδίων καὶ ἀνθρωπομόρφου εἰδώλου προήλθον ἐκ θέσεως Βουνὸ τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Ἐπίσης ὕδρια, ψευδόστομος ἀμφορεὺς καὶ κρατηρίδιον ὡς καὶ χαλκῆ περόνη ἀνευρέθησαν εἰς θέσιν Ἄμμουδάρα Ἄξου.

Παρὰ τὸ χωρίον Σείσες Μυλοποτάμου εἰς θέσιν Βρουβιάς ἀνευρέθησαν δύο νεολιθικοὶ πελέκει.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης κατετέθησαν σῶματα καὶ κεφαλὰι ζωδίων καὶ πολλὰ τεμάχια μικρῶν ἀγγείων προερχόμενα ἅπαντα ἐκ ΜΜ I «ἱεροῦ κορυφῆς» κειμένου ἐπὶ τοῦ ὄρους Βρύσινα Ρεθύμνης. Μέγας ἀμφορεὺς ὕστερομινωϊκῶν χρόνων εἰς τεμάχια εὐρέθη ὀπισθεν τῆς Σχολῆς Χωροφυλακῆς εἰς τὸν Συνοικισμὸν Βομβοπλήκτων Ρεθύμνης, εἰς ἀπόστασιν 500 μ. ἀπὸ τῶν πρὸ διετίας εὐρεθέντων ΥΜ III τάφων Μασταμπά, δύο δὲ μόνωτα ἀγγεῖα μικρὰ τῆς αὐτῆς περιόδου ἐξ Ἀρμένων Ρεθύμνης (θέσις Ἀσωμαθιανὸ φαράγγι). Κρατὴρ ΥΜ III χρόνων μὲ παράστασιν πολυπόδος προήλθεν ἐκ θέσεως Κερίμ Ἄγᾶ Ρουσοσιπίου, εἰδῶλια ἑλληνικῶν χρόνων προήλθον ἐξ Ἁγίου Πνεύματος Βρύσινα, ρωμαϊκὸς δὲ λακκοειδῆς τάφος μὲ ὑάλινον ληκύθιον εὐρέθη εἰς θέσιν Σταυρὸς - Ἀρκαλὲς χωρίου Πηγῆς. Τρεῖς τάφοι λαξευτοὶ θαλαμοειδεῖς μινωϊκῶν χρόνων, ἐξ ὧν ὁ εἰς περιεῖχε δύο λάρνακας, ἐπεσημάνθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Χρ. Μακρῆ παρὰ τὸν Μαρουλᾶν Ρεθύμνης. Κατεστραμμένος ἐν μέρει «θολωτὸς τάφος ἐξ ἐφηρμοσμένων πορολίθων» κατὰ τὸν διενεργήσαντα τὴν αὐτοψίαν Χρ. Μακρῆν εὐρέθη βορειοδυτικῶς τοῦ χωρίου Μέση Ρεθύμνης εἰς θέσιν Ἀέρας ὡς καὶ ὕστερομινωϊκὴ σαρκοφάγος, εἰς θέσιν Νικήτας, νοτιοανατολικῶς τῆς Μέσης.

ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

*

FESTÒS

(Tavole 524 - 527; Pianta 1)

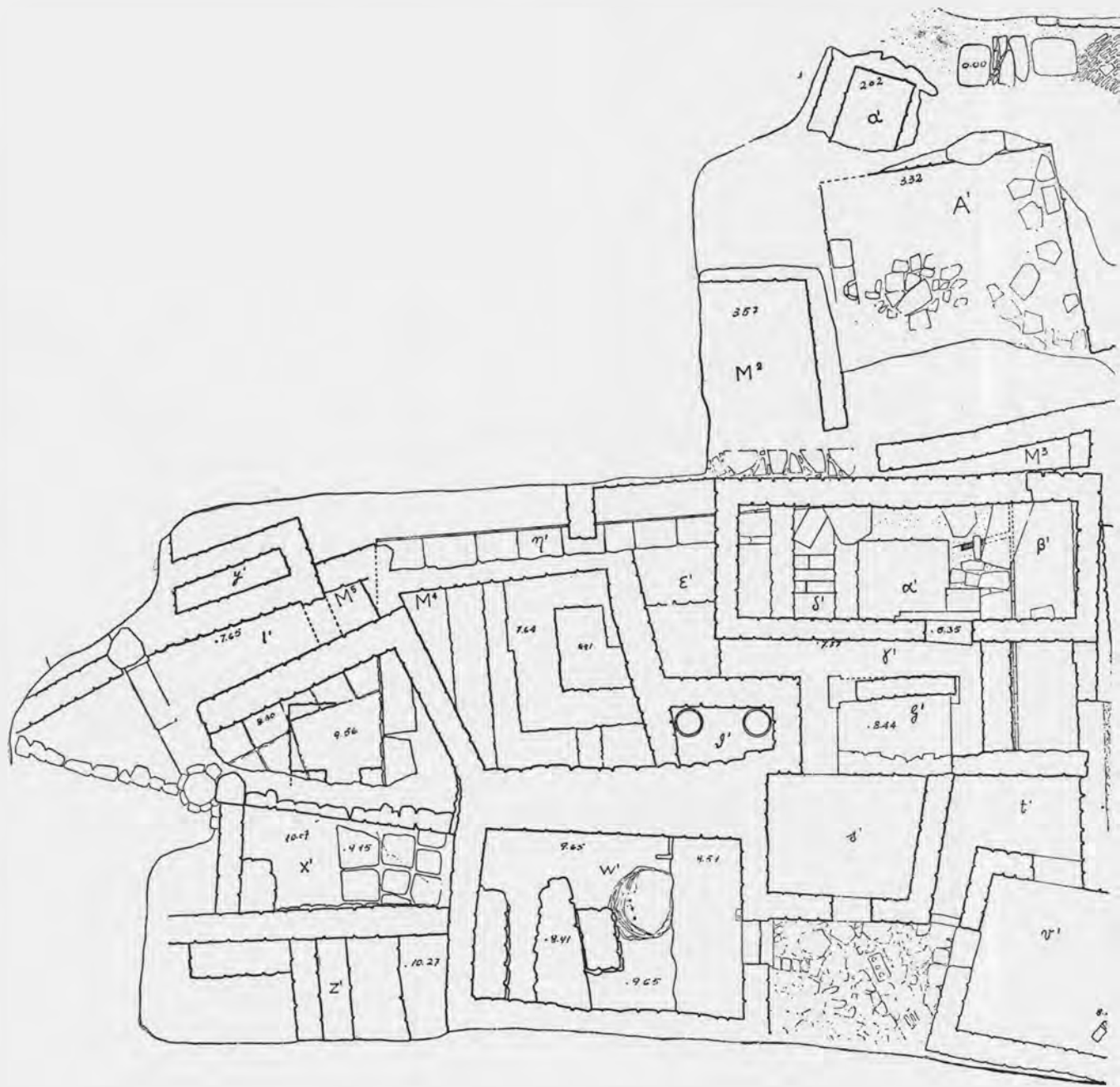
A Festòs la Scuola Archeologica Italiana di Atene nelle recenti campagne ha cercato solamente di ultimare i saggi di scavo rimasti ancora incompleti, onde chiudere il plurienale periodo delle nuove investigazioni iniziato nel 1950, provvedere al consolidamento e la copertura dei ruderi rinvenuti, e alla sistemazione di tutta la zona dei palazzi primitivi testé messi in luce, e avviare quindi gli studi per la compilazione della pubblicazione riassuntiva degli importanti risultati apportati da tali scoperte per la conoscenza della civiltà minoica. Pertanto la campagna del 1963 ha continuato i lavori nelle medesime due aree delle campagne precedenti, cioè il quartiere di abitazioni della città situato in località Chàlara, e il margine del «Cortile del Teatro» a Ovest del Palazzo.

A Chàlara é stato praticamente portato a termine lo scavo dell'intero terreno acquistato dalla Scuola, arrivando nei singoli settori fino alla profondità imposta — almeno in questa prima fase di esplorazione — dai fini che ci eravamo prefissi: di mettere in evidenza resti sufficienti a gettare qualche sprazzo di luce su tutti i successivi momenti di vita della città dalle sue origini alla sua fine. Questo intento é stato raggiunto ribadendo inoltre il concetto, da noi più volte affermato, del grande pericolo in cui incorre l'archeologo quando trae delle conclusioni sui periodi di abitazione di una località in seguito a scavi parziali, senza tener conto degli elementi fortuiti nella scoperta, delle diverse vicende cui ogni area é soggetta attraverso alla secolare opera dell'uomo e agli sconvolgimenti della natura.

In questa campagna abbiamo scavato, anzitutto, la fascia intermedia che avevamo ancora lasciata inesplorata, per comodità di passaggio, fra i due settori nord e sud del quartiere: il caso ha dato che anche nell'antichità questa fosse proprio un'area di passaggio, percorsa precisamente da una strada ellenistica, di cui nella P i a n t a 1 vediamo un tratto conservato del suo acciottolato ancora in posto, per quanto notevolmente sconnesso, corrente addossato al suo muro di spalletta in direzione Nord Ovest — Sud Est. Più in basso l'acciottolato é scomparso, ma si ritrova il sotto - fondo della

strada, con pietre frammiste a terra. A un certo punto la strada piega nettamente verso Est, e se ne ritrova un pezzetto verso il margine del nostro terreno, dove notiamo anche una serie di strette lastre un po' sopraelevate, messe orizzontalmente e formanti come un basso gradino di rampa: tecnica del tutto simile a quella che abbiamo incontrato nella strada geometrica del settore sud di questo quartiere, strada geometrica che abbiamo visto essere rimasta in uso fino all'età ellenistica, durante la quale ad essa si sono allineati degli isolati di case. Del resto pure la strada ellenistica testé scoperta può essere un rifacimento di una precedente dell'età geometrica: infatti il muro di spalletta ovest che abbiamo sopra nominato é una continuazione diretta — e all'attacco un rifacimento — del grosso muro di spina geometrico che forma il muro est delle stanze geometriche A e B. Invece a Ovest del nuovo tratto di strada abbiamo scoperto e svuotato un altro ampio pozzo a bottiglia, che appartiene alle costruzioni ellenistiche della terrazza superiore, alla quale appartengono i resti di muri e il pozzo — dal quale é stata iniziata la nostra investigazione a Chàlara — fra dette stanze A e B.

Nel suo tratto inferiore Ovest - Est la strada (T a v. 524 a) si appoggiava a Sud al muro del grandioso edificio ellenistico già in buona parte scavato precedentemente, a Nord a un muro di spalletta che forma un acro, delimitando un vano di contorno irregolare *l*, al quale é affiancato, al di là di un muro divisorio, il vano *k*, entrambi affacciatisi su un cortiletto mediante due porte, di cui si conservano le soglie e fuori di queste le due pietre con la scodella per il cardine. Il fondo di un grosso pithos posa sul muretto divisorio, mentre stoviglie di vario genere sono state raccolte sui pavimenti, comprendenti vari interessanti esemplari di categorie finora assai rare a Creta, come quelle di Gnathia e di Hadra, pezzi di lucerne, fuseruole, pesi, statuette fittili ecc. (T a v. 524 b - c). Nell'ambiente *h* s'è profilato il contorno di un basso pozzetto, o piuttosto bothros. Ma più verso Nord il vano *i* (T a v. 525 a) é sul margine della terrazza sottostante a quella che ci aveva restituito gli ambienti del «laboratorio del figulo» (*a - d*); la sua parete ovest — ch'è il muro di spina di questa terrazza inferiore — mostra la tecnica a bei filari di blocchi rettangolari con la facciata accuratamente le-

vigata, ma foderati posteriormente da un riempimento irregolare appoggiato al declivio del colle, tecnica che abbiamo riscontrato appunto nel grandioso edificio ellenistico sopra nominato. Nel centro di questa parete notiamo un'ampia *dulapa*, o armadio a muro, e in un altro punto v'era una nicchietta per posare una lampada; sul pavimento vediamo ancora giacente una quantità di suppellettili fittili. Nella parete sud si apre una larga porta che conduce al vasto spazio collegante la stanza *i* col gruppo addossato alla strada, spazio lasciato probabilmente scoperto a uso di cortile, perché ha il pavimento a un livello più basso della stanza *i* ed è limitato da muri assai più rozzi.

È stato terminato lo scavo del grande edificio ellenistico — o isolato di case — compreso fra le due strade, fino al limite del nostro terreno — vale a dire che non siamo riusciti, come speravamo, a raggiungere tutta la sua facciata est, poiché dal lato nord ne sporgeva un'ala, della quale abbiamo trovato l'inizio dei muri formanti due vasti ambienti (*c'c'* e *d'd'*), di cui la maggior parte esce fuori dai confini del nostro terreno. La più grande difficoltà alla nostra impresa è stata opposta — come abbiamo detto altrove — dalla sovrapposizione su ampio tratto delle costruzioni ellenistiche di un edificio più tardo — i cui ruderi abbiamo tuttavia cercato di conservare insieme a quelli ellenistici —, nonché dalle paurose frane che si sono certamente prodotte in questo punto di scosceso pendio del colle, dove appunto le sostruzioni dell'edificio più tardo scendono rapidamente verso Est assieme al declivio (T a v. 525 b). Essendo sbarrate entrambe le strade del quartiere da muri continui, l'ingresso all'edificio doveva avvenire dal basso del pendio, cioè da Est, dove forse una gradinata o rampa saliva tra i due muri paralleli sottostanti ai due cortili affiancati *f* e *h*. Non è possibile stabilire se la bella scala del vano *c* salisse a un secondo piano di quest'ala, oppure a un'apertura esterna sulla terrazza superiore. Il cortile collocato immediatamente dietro la facciata è una disposizione non rara nell'architettura greca di età ellenistica. Nel cortile *f* s'è scoperto e svuotato un secondo pozzo, raccogliente probabilmente l'acqua delle grondaie dell'ala nord, e il cui eccesso si riversava, attraverso a un canaletto composto di tubi e di frammenti di coppi, nell'altro pozzo precedente-

mente scavato. A eccezione dei cortili, di cui abbiamo visto la diversa pavimentazione a lastre o schegge di pietra, i pavimenti di tutti gli altri ambienti erano ritagliati nel *kuskuras*, verso l'alto della collina, o formati da un battuto di terra verso il declivio. La fattura dei muri è assai variata, dai bei muri a blocchi isodomici e facciata levigata, a quelli di blocchetti minori e irregolari. In un ambiente si sono trovati resti di stuccatura parietale, mentre su un tratto di parete del vano *m* s'è conservato un rivestimento a larghi embrici di terracotta. Lo scavo ci ha procurato una notevole quantità di suppellettili, soprattutto di vasellame; particolarmente sul pavimento del vano *e* era allineata una serie di grandi pithoi, assieme ad anfore, a pentole e vasi dozzinali, che suggeriscono l'uso finale di quest'ambiente per dispensa o cucina. Ma l'ampiezza dei vani, la loro regolare distribuzione, come l'accuratezza della tecnica struttiva, fanno pensare che ci troviamo di fronte a un importante edificio pubblico dell'età ellenistica.

Nella T a v. 525 b possiamo osservare come sopra alle rovine dell'edificio ellenistico è stato costruito l'edificio più tardo, su un asse obliquo rispetto a quello del precedente, consistente di pochi e vastissimi ambienti, ma in tecnica assai povera, questo che invece dà l'impressione di un'installazione agricola. Nel centro della nostra fotografia seguiamo tutto il contorno dell'ambiente tardo *k*, di cui abbiamo conservato solamente un tratto del pavimento alla base della parete ovest, mentre verso Est esistevano solo le sostruzioni incastrate sempre più profondamente da questo lato. Ai piedi della parete ovest — tenuta poi sospesa da una soletta in cemento — vediamo profilarsi un tratto della parete ovest della stanza *o* dell'edificio ellenistico, mentre nell'angolo sinistro in alto vediamo la parete del vano ellenistico *m* sotto la parete del vano *g* dell'edificio più tardo. Quest'ultima parete s'è posata per lungo tratto sul *kuskuras* ritagliato all'uopo: in una conca della roccia sotto alle fondazioni del muro si sono trovati vari relitti, come dei pezzi di vetro romani, di vasetti, e insieme tre lucernine monolychni (T a v. 524 d), di una forma rotonda, con beccuccio poco sporgente, la vaschetta superiore decorata a rosetta, di un tipo che non appare prima dell'avanzato II sec. d.C., materiale che dunque data l'edificio sovrapposto alla tarda età romana, pro-

babilmente non prima del III sec. Posteriore ancora deve essere in rozzo rudere semicircolare che s'è sovrapposto sull'angolo nord est di detto edificio, rudere anch'esso di un impianto agricolo, contenente una vaschetta e un primitivo frantoio d'olio, forse attribuibile ancora alla tarda età romana, o forse già alla bizantina.

Ma nella T a v. 525 b, a destra in alto, vediamo anche un unico saggio che abbiamo condotto in profondità in questo settore di Chàlara, sotto al pavimento dell'angolo ovest della stanza ellenistica *a'a'*, saggio che ci conferma come, se volessimo distruggere i relitti dell'età romana ed ellenistica, scavando dappertutto fino alla roccia, potremmo facilmente trovare testimonianza della continuità di vita su tutti i pendii della collina di Festòs dall'età eneolitica alla fine dell'antichità. Dunque sotto al pavimento ellenistico del vano *a'a'*, che a differenza della maggioranza degli altri posa su un profondo riempimento di terra, vediamo come s'è presentato un altro spesso muro i bei blocchetti rettangolari a filari regolari, sporgente davanti alla facciata ellenistica di quasi 70 cm. e che scende per circa 1 m. sotto ad essa. Non è stato possibile finora precisare se si tratti di una possente sostruzione del muro ellenistico medesimo, in un punto dove la roccia naturale era mancante, o non piuttosto di una struttura più antica, poichè probabilmente il riempimento di terra è stato gettato al momento della costruzione dell'edificio ellenistico, e cocci ellenistici si sono rinvenuti fino alla sua base, benchè sempre più scarseggianti verso il fondo, dove predominano i cocci pre-ellenici. Ma ancora più sotto nella P i a n t a 1 vediamo come s'è profilato un altro pezzo di muro a squadra, di cui il braccio ovest si approfondisce di quasi 2 m. più sotto della base del muro testè descritto. Questo muro a squadra presenta la tecnica di piccoli blocchetti piuttosto irregolari, allineati però in filari paralleli, caratteristica degli edifici protopalaziali: e infatti (tranne pochissimi frammenti sporadici, probabilmente caduti per svista dalle pareti alte della trincea di scavo, o qualcuno anche infiltratosi con le acque piovane) tutto il materiale dello strato incluso entro ad esso appartiene uniformemente alla prima fase protopalaziale.

L'elemento fortuito che caratterizza le scoperte di ruderi dell'uno o dell'altro periodo in località antiche tuttavia abitate evidentemente attraverso a tutte le età — soprattutto quan-

do si tratti di terreni irregolari come il nostro, stesi sul declivio di un colle — si può riscontrare anche di più se ritorniamo verso l'estremità nord del nostro scavo. Nella T a v. 526 a vediamo in alto il sostegno di terra da noi lasciato per sorreggere la parete occidentale del vano ellenistico *e*. Questa parete è un tratto del lungo muro di spina della terrazza degli abitati, dietro al quale avevamo scoperto precedentemente una serie di minuscoli vani della prima fase protopalaziale minoica: infatti a destra nella nostra figura vediamo come abbiamo rimosso la terra per mettere in evidenza le testate di un muro di questi ambienti sporgente al di qua del sovrapposto muro ellenistico. Ma nel centro della nostra figura si profila un altro vasto ambiente di caratteristica struttura minoica, a filari di blocchetti irregolari, da noi scoperto in quest'ultima campagna, l'ambiente *λ*, di forma assai irregolare, cioè a parete arcuata appoggiata sul dorso alla roccia, che a Nord si prolunga al di là del confine del nostro terreno. A metà si distacca obliquamente un muretto divisorio. Un significativo gruppetto di ceramiche pavimentali — comprendente forme come le ollette e i pitharakia ad alto piede da noi ormai ben conosciuti dalla ricchissima suppellettile della tholos di Kamilari — data invece queste strutture alla terza fase protopalaziale. Ma nell'angolo sinistro in basso un grosso macigno segna il blocco terminale di un muro, che vediamo nella P i a n t a 1, presentante una sola faccia a vista verso Est, di rozza fattura per il resto, certamente dunque un semplice muro di contenimento destinato a sostenere slittamenti di terreno e il peso dei ruderi degli edifici antichi: con tutta probabilità muro di età geometrica, perchè cocci di questa età si sono rinvenuti fino ai suoi piedi a monte. Infatti, per poter mettere in luce la parete sud del vano *λ*, che vediamo sopra al macigno testè nominato, abbiamo dovuto rimuovere dei fatiscenti resti di un altro muro sovrapposto, che già precedentemente avevamo supposto essere di età geometrica, e sotto al quale abbiamo in realtà rinvenuto ora abbondanti frammenti di ceramica micenea e tardo - palaziale. Sotto al pavimento del vano ellenistico *d* avevamo considerato verisimili resti di una costruzione di età geometrica vari blocchi, a un livello più basso dei quali avevamo riscontrato poi degli avanzi di età eneolitica.

Un quadro quasi completo delle millenarie vicende della città lo possiamo cogliere se ci spostiamo ora al settore sud del quartiere. Qui negli anni precedenti avevamo messo in luce una lussuosa casa tardo - palaziale, sulla quale s'era impostato un vasto ambiente ellenistico, e ch'era stata dimezzata a valle da altre costruzioni ellenistiche. Dalla *P i a n t a 1*, possiamo vedere come soprattutto nella sua parte meridionale dopo la sua rovina s'era sovrapposto ad essa, quasi al medesimo livello del suo pavimento ma con due pareti divergenti su un asse diverso, Sud Ovest - Nord Est, un ambiente (*M⁴*) della prima età micenea (*TM III A*). Sotto a questo s'era messa in luce un'altra bella costruzione, più antica della casa tardo - palaziale, divisa in due parti da un dente, di cui abbiamo profilato anche buona parte della parete nord inoltrandoci un poco sotto allo spiccatto del sovrapposto edificio ellenistico. Questa costruzione più antica va datata alla terza fase protopalaziale dalle sue suppellettili, che comprendono i due più antichi esemplari — uno quasi completo — di *rhytā* conici, di una forma leggermente diversa da quella che subentrerà nell'età tardo - palaziale. Arrivando all'estremità meridionale del nostro terreno, ch'è stata soggetta alle ricerche di quest'anno, di nuovo al confine ovest vediamo i muri ellenistici del vano *y*, assai mal ridotti e parzialmente da noi rimossi, uno sovrappostosi alla continuazione verso Sud dell'isolato tardo - palaziale. Il muro occidentale esterno della casa tardo - palaziale era stato foderato, e il suo pavimento rialzato, in età micenea, quando parallelamente ad esso è stato elevato un muro formante con esso lo stretto vano, o corridoio *M⁵*. A Est di questo il nostro scavo si è approfondito, rinvenendo prima un bel lastricato di lastre rettangolari regolarmente disposte, evidentemente il pavimento dell'edificio tardo - palaziale, e più sotto (scavando dove le lastre erano state strapate, e poi rimuovendo parzialmente il pavimento stesso) i ruderi di un edificio ancora più antico, che posano direttamente sul *kuskuras*. Ne vediamo nella *T a v. 526 b* i resti di tre pareti, a blocchetti assai irregolari, racchiudenti un vano, il cui pavimento era un battuto di terra aggiustato alla roccia, e sul quale vediamo posare ancora una dozzina di suppellettili pavimentali: ne riproduciamo solo un paio di vasi (*T a v. 526 c*) che, per forme e decora-

zioni, classificano immediatamente questo edificio nella prima fase protopalaziale. Nella *T a v. 528 b* vediamo per altro che un solo mal ridotto filare di blocchi in direzione Nord - Sud, passante sotto al muro di fondo del nostro vano, attesta verisimilmente l'esistenza sul posto di costruzioni pre - palaziali, mentre sopra alla parete est (sul margine sinistro della figura) un muro di blocchi più grossi è evidentemente il resto di una costruzione intermedia fra quella della prima fase protopalaziale e i ruderi tardo - palaziali. Altri resti della prima fase protopalaziale si sono rinvenuti ancora sul margine est dello scavo, sotto al vano ellenistico *z*, verso la parete divisoria di questo dal vano *w*, dove una delle consuete grandi lampade d'impasto a pareti rosse lucenti era ancora in piedi su un pavimento di stucco rosso, ristretto pavimento rettangolare come di una vasca, con bordi rialzati. In quest'area di scavo si sono presentati dei tratti di grossi muraglioni in direzione Est - Ovest, alcuni dei quali hanno l'aspetto di muri di contenimento, ma di cui non s'è potuto chiarire la natura e la destinazione essendo arrivati all'estremità del nostro terreno. Ricordiamo solo che in quest'area presso alla roccia si sono trovati abbondanti resti di uno strato calcolitico puro. Alla fine dell'età calcolitica probabilmente appartiene anche un frammento di una minuscola statuetta femminile seduta, steatopigica, benchè presenti una fattura assai fine, a quanto sembra ormai in argilla depurata.

I nostri saggi presso al margine del Palazzo, intenzionalmente dedicati solo a una rifinitura degli scavi precedenti e alla ricerca di un raccordo, nella sistemazione definitiva dei ruderi, fra il Piazzale inferiore — dove sono venute in luce le strutture dei palazzi minoici primitivi — e il Piazzale occidentale superiore, o «Piazzale del Teatro», hanno portato invece a una scoperta di grande interesse per l'architettura minoica in genere: l'accesso a detto Piazzale del Teatro — invano ricercato fin dall'inizio del secolo —, rappresentato da una rampa che sale appunto dal Piazzale occidentale inferiore.

La difficoltà dello scavo in quest'area, rappresentata dal complicato intreccio di resti di tutte le età, risulta perspicuamente dalla veduta d'insieme della *T a v. 527 a*. Sul margine superiore vediamo il quartiere di abitazioni geo-

metriche, che a sinistra posa sul piazzale minoico inferiore, quello di prima fase protopalaziale. Il punto in cui è conficcata la palina di sinistra mostra i due gradini di accesso al Bastione di seconda fase protopalaziale, sotto alla quale palina si stende, a un livello più alto, un tratto della rampa micenea. Lungo il margine destro della nostra figura vediamo scendere il muro di spalletta della rampa geometrica, muro rifatto in età ellenistica, alla quale ultima età appartiene il tratto che piega in curva verso sinistra. Proprio nel tratto racchiuso dalla curva notiamo il pavimento di una casa geometrica (vano II), forato in un punto da un pozzo di saggio agli strati inferiori. Verso l'estremità del muro ellenistico due bracci di muro a squadra appartengono a una casa ellenistica, di cui vediamo infatti conservato un tratto di pavimento, sotto a una banchina, a un livello superiore a quello della casa geometrica II. Ma quasi al medesimo livello del pavimento ellenistico giacciono a Est i resti della casa geometrica U, posanti — accanto alla seconda palina — sopra alla rampa micenea. Sotto al tratto asportato del pavimento della casa ellenistica distinguiamo due tratti di muro a squadra di una casa micenea. Un muro di questa aveva tagliato a metà una parete di una casa tardo-minoica, che si è incassata profondamente, ritagliando le rovine di età più antiche, circa sulla linea dove vediamo il margine della rampa micenea a destra di essa: sul pavimento di questa casa, dalle pareti conservate per notevole altezza, avevamo raccolto nella campagna precedente una cospicua suppellettile pavimentale che ce ne aveva fornito la data. Quest'anno abbiamo messo in luce, continuando i saggi verso Nord, la scalinata a grossi gradini, egualmente T. M., che vediamo nel centro della nostra Tav. 527a, che si prolungava probabilmente sotto alla rampa geometrica verso destra, e che è crollata verso sinistra. Essa si appoggia a Sud al muro esterno della casa minoica testè menzionata, mentre la spalletta nord presenta una costruzione a bei blocchi piuttosto grossi simile al muro parallelo soltanto nella parte alta: in basso posa su una costruzione diversa, a blocchi più piccoli, che è forse un residuo di parete di un curioso vano ad angolo acuto, la cui erezione nella prima fase protopalaziale è precisata da alcuni resti della sua suppellettile pavimentale. La sua forma inconsueta è stata verisimilmente causata

dal fatto che un'altra sua parete si appoggia, o era stata intagliata sotto, al margine di una rampa: appunto la rampa che saliva dal piazzale inferiore al piazzale superiore. Nell'angolo inferiore sinistro della nostra fotografia vediamo un tratto di questa rampa lastricata, percorsa a metà larghezza da una specie di marciapiede, modesto preludio — come per tutte le strutture dei palazzi minoici primitivi da noi scoperte nel piazzale inferiore — all'imponente lastricato del «Piazzale del Teatro» della terza fase protopalaziale. Questa nostra rampa appartiene alla seconda fase protopalaziale, e infatti la sua continuazione è stata da noi messa in luce grazie a un sondaggio al di là del tratto conservato della sovrapposta rampa micenea, dove la rampa protopalaziale formava un piazzalino davanti all'ingresso del Bastione II, donde si dipartiva in due direzioni opposte, una direttamente verso i piani superiori del Palazzo, e l'altra verso Ovest, cioè verso l'estremità occidentale del Piazzale del Teatro. Ma un particolare specialmente interessante è che a monte la rampa era protetta da un poderoso muraglione, spesso qui circa m. 1.80, e sostenuto da grossi contrafforti, egualmente distanti l'uno dall'altro circa m. 1.80, dei quali abbiamo scoperto resti di 5 dal margine della rampa geometrica a Ovest fino all'incontro dello sbarramento di grossi blocchi al margine esterno della rampa micenea a Est. I contrafforti, con sostruzioni profonde dove si addossano alla rampa, diminuiscono di profondità fino a zero avviandosi a monte: il muraglione era dunque contemporaneamente muro di sostegno della terrazza superiore, e muro di difesa — a un certo momento formando col Bastione II uno stretto passaggio poderosamente controllato verso l'ingresso del Palazzo —, ricordando le rampe di accesso alle prime città di Troia e ad altre città del Prossimo Oriente.

Ma la rampa della seconda fase protopalaziale, accompagnata dal suo muraglione, s'è ritrovata anche a Ovest della rampa geometrica. Ne vediamo ricomparire un tratto del muraglione (di cui nella Tav. 527a si scorge appena l'inizio sul margine inferiore sinistro) nella Tav. 527b in alto a destra, presentatosi appunto sotto all'avvio della rampa geometrica diretta dal margine del Piazzale del Teatro verso il quartiere geometrico fiancheggiante il piazzale minoico primitivo, e più in basso fino alla riva dello Jeropotamos. Nel centro della

T a v. 527 a vediamo profilarsi un altro tratto del marciapiede della rampa, sul quale posa un più tardo edificio minoico: la costruzione di quest'ultimo ha abbattuto parte di un muro parallelo al marciapiede. Questo muro era verisimilmente il muro di spalletta inferiore della rampa stessa.

Questa, dal punto raggiunto al momento della nostra fotografia, sale con erta sempre più ripida verso Ovest, mentre il muro di terrazzamento si va man mano assottigliando. Alla fine della campagna abbiamo raggiunto il confine del terreno acquistato per gli antichi scavi di Festòs: ma qui, fortunatamente, sembra che abbiamo raggiunto proprio la curva della rampa, che si arresta a un larghissimo lastrone di pietra, simile a una soglia, donde piega a Nord in un largo pianerottolo lastricato, per ripiegare poi di nuovo verso Est - Nord Est onde raggiungere il Piazzale del Teatro. In quest'area i primi scavatori avevano trovato

e lasciato vari ruderi di età ellenistica; ma sotto a questi abbiamo raggiunto non solo il lastricato della nostra rampa, ma in alcuni punti, dove questa era stata strappata, abbiamo messo in luce anche un lastricato sottostante, appartenente indubbiamente alla prima fase protopalaziale: lo strato sigillato fra i due conteneva esclusivamente ceramica di tale età, e soprattutto frammenti della primitiva categoria di H. Fotini, ceramica dunque simile ai materiali di riempimento sotto al pavimento Bastione II. Una scaletta di tre gradini avviata dal pianerottolo verso Est può essere un rifacimento o un riadattamento della terza fase protopalaziale, destinata a raggiungere il grandioso piazzale di tale fase: ma alla precisazione delle successive vicende di questo delicato e tormentato punto di accesso al cuore dei palazzi minoici dovrà essere dedicata una meticolosa e prudente investigazione nella campagna ventura.

DORO LEVI

*

MALLIA

La fouille de Mallia a été poursuivie en 1963 dans deux secteurs: région de la maison E (P. I. 528 a) (O. Pelon), région A (H. Van Effenterre, assisté de Mlle H. Trocmé).

Région a l'Est de la maison E. Le but de la fouille était de rechercher si le niveau mycénien découvert par A. Dessenne (Et. Crétoises XI, maisons II) se poursuivait vers l'Est, et de définir les niveaux sous-jacents. Deux séries parallèles de carrés ont été ouvertes à quelques mètres de la limite orientale de la maison E.

a) Le niveau mycénien a été reconnu à 0,50 m environ sous la surface actuelle: il est accompagné d'un sol constitué tantôt de terre battue avec des restes de dallage qui portait encore des pithoi fragmentaires, tantôt d'un amalgame de briques, concassées en fragments de moyenne dimension, de chaux, de pierraille, de pierres poncees et de tessons grossiers. Les murs rasés à leur première assise ne sont que très faiblement fondés.

b) Le deuxième niveau, constitué par une couche de fine argile de couleur claire épaisse de 75 cm en moyenne, a livré une abondance de tessons fins, «dark - on - light», décorés de spirales enchainées à gros point central, de rameaux, de grandes marguerites caractéristiques du MR Ia ou encore de zébrures («rippled ware») héritage de la période précédente.

c) Un troisième niveau, séparé du précédent par une couche de petits cailloux, comporte plusieurs couches superposées sur 50 cm à 1 m. Le sol de ce dernier niveau est constitué tantôt par un caldérin irrégulier, tantôt par un dallage de larges pierres, à deux états. A côté des tessons «rippled» figurent une forte quantité de tessons à vernis noir, virant souvent au lilas, et fragments polychromes à décor simple. Un petit scarabée de terre cuite avec traces de vernis noir paraît très proche de celui découvert en 1928 sur la colline du Saint - Elie (cf. Et. Crétoises IX, Maisons I, p. 6).

A ce troisième niveau semble se rattacher un ensemble de pièces dont les murs sont conservés sur une hauteur moyenne de 1 m et où apparaissent des traces nettes de bouleversement et de carbonisation. La céramique y était peu abondante et de type grossier. On remarquera la découverte dans ce secteur d'un prisme en ivoire à quatre faces portant des

signes hiéroglyphiques de types avancé (classe B) (P. I. 520 b).

Région A. Le programme de fouille comportait l'exploration des bâtiments bordant à l'Est au Nord et au Sud la cour à orthostates.

Au Nord de la cour, le chantier s'est développé à partir de la «porte des nécropoles» et s'est étendu à la fois vers l'Est et vers l'Ouest, en suivant les voies dallées dont on avait reconnu les amorces en 1962.

L'intérêt de la fouille a été:

1. de confirmer que le réseau des rues appartient à la première époque de Mallia et a été modifié à la seconde.

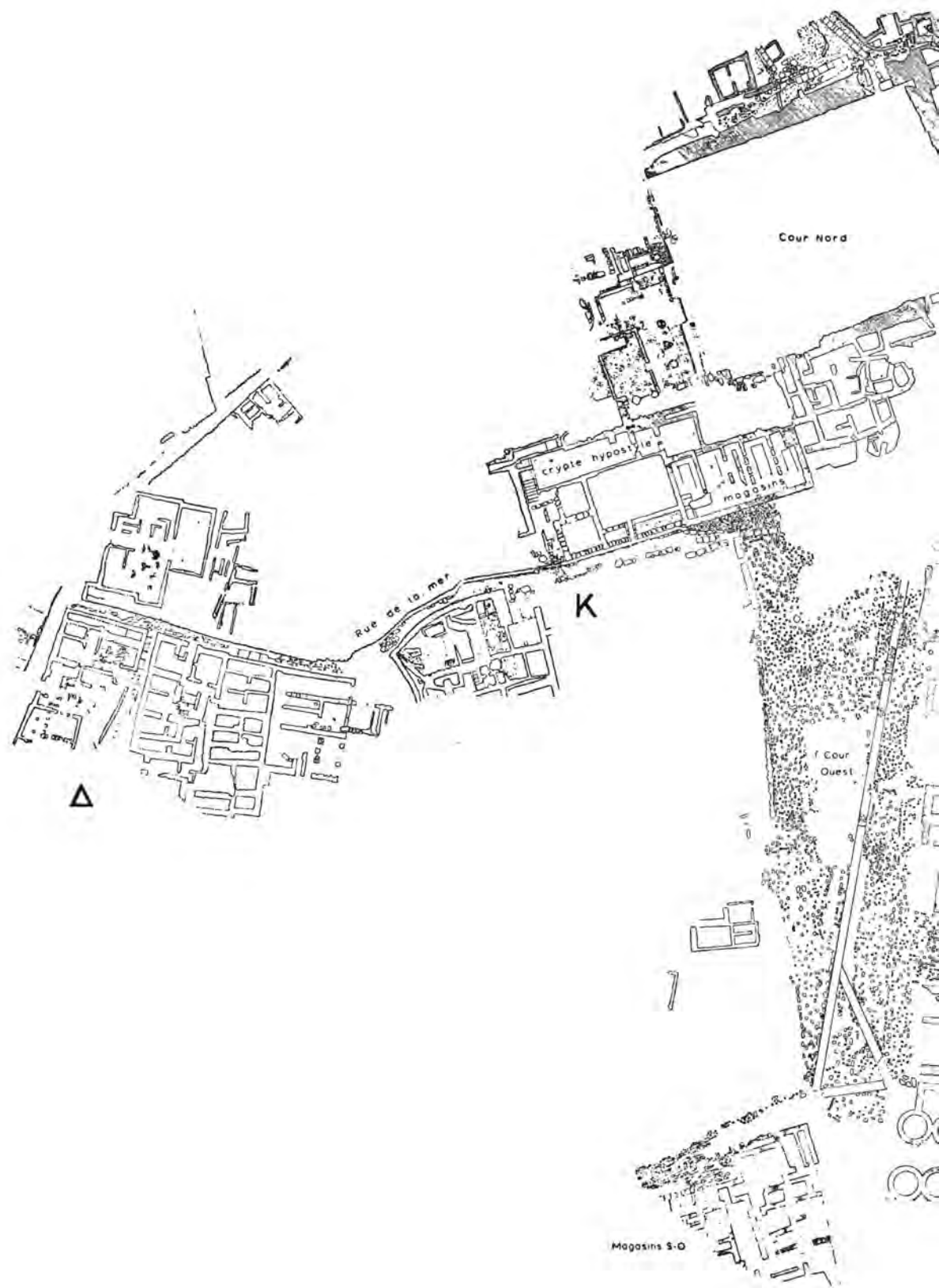
2. de montrer que la cour est enserrée dans ce réseau des rues de la ville et constitue donc bien une place publique.

3. de souligner l'étrangeté de l'énorme mur qui borde la cour. On se demande la raison d'être d'un massif aussi épais, aujourd'hui presque rasé à l'Ouest, mais conservant des parements bien nets dans sa partie Est. Ne faudrait-il pas restituer sur cette base une série de gradins?

A l'Est de la cour, la bordure découverte en 1962 comprenait deux sections très différentes. Dans la moitié Nord, la ligne d'orthostates en *aspropetra* masquait la base d'un épais mur de pierraille; dans la partie Sud, point d'orthostates, mais une belle façade à redans jusqu'à la «porte de l'esplanade». Ce contraste se retrouve dans les constructions dégagées en 1963 à l'Est de la cour: elles ne constituent pas un ensemble unique, mais semblent appartenir à une série d'éléments accolés. On peut ainsi décrire la fouille du Nord au Sud:

1. Au Nord, dans l'angle compris entre la bordure de la cour et l'embranchement de la rue, on a fouillé une cave (sol à 1,40 m sous le niveau de la cour), avec avant - pièce à escalier de bois (?) et petite salle à pilier central d'*ammouda*. Une abondante céramique de la seconde époque y était entassée, jarres, amphores à embouchure elliptique, beaucoup de décor «rippled». A côté, une sorte de hall ou de courette ouvrant sur la rue et gardant de beaux éléments de dallage, portait sur son sol un curieux monument, sorte de tableau fait de trois rangées de briques plates accolées (la rangée du milieu étant plus courte que les autres). La courette était bordée au Sud par de petites pièces contenant une grande quantité de vaisselle vulgaire de la seconde époque.

2. Vient ensuite une zone dont la fouille a

Plan. 1.

été limitée pour laisser des «témoins» en vue de recherches ultérieures. Dans sa moitié Ouest, entre la bordure de la cour et un long corridor de direction parallèle, des murettes englobant de beaux blocs d'*ammouda* dressés dessinent de petits compartiments. De nombreux vases à étrier du MR I y ont été trouvés brisés, mais en place. Dans la moitié orientale de cette zone, aucune construction nette. Mais les deux parties de la zone ont ceci de commun que la fouille y a rencontré partout où elle a été poussée en profondeur, un magma épais fait de cendres, d'argile rougeâtre, de bois carbonisé et de briques brûlées. En dépit des relevés très attentifs exécutés en trois sondages rectangulaires, on n'a pu se faire aucune idée de la nature ou du plan des constructions dont les restes doivent avoir formé ce magma, qui ne contenait pratiquement pas de tessons datables. Au-dessus de cet énorme amas incendié une mince couche imperméable (argile de Sissi) formait la seule fondation des murettes et compartiments décrits ci-dessus. On signalera enfin, en lisière de cette zone, vers le Sud-Est, la découverte d'un grand pithos tronconique polychrome en place. Ses dimensions (diam. 0,70 m; haut. 1.10 m), son décor de grandes marguerites rouges à nervures blanches sur fond noir en font une pièce d'un intérêt exceptionnel.

3. La zone d'incendie s'arrête à l'endroit où la bordure d'orthostates de la cour cesse pour faire place à la façade à redans. Là, en surface, on a reconnu un bâtiment de la «réoccupation» mycénienne. Il est d'orientation très légèrement oblique et renfermait les débris d'un pithos et un beau vase à étrier au «poulpe dégénéré». Plus à l'Est une petite cuisine avec auge en place et âtre abrité d'un bloc d'*ammouda* creusé en cheminée semble être de même époque.

Au-dessous, une couche de 0,20 m environ en argile claire mêlée de cailloux semble avoir été volontairement répandue pour sceller, au niveau de la cour, des sous-sols comblés par un blocage de petites pierres. Les tessons assez nombreux qui furent recueillis dans cet amas de pierraille présentent de fins décors polychromes et toute une série de tasses en «coquille d'oeuf» a pu être restaurée. Le plan de ces sous-sols semble prolonger exactement vers le Sud le plan des compartiments et du long corridor qui ont été reconnus plus au Nord, au niveau supérieur.

La couche d'argile claire servait de support à un dallage au-dessus duquel des vases à décor végétal du MR I ont été trouvés en place. La grande pièce rectangulaire à laquelle appartient ce dallage a comme mur occidental le principal rentrant de la façade à redans. Elle est accolée à une seconde pièce de même époque, plus à l'Est, dont les murs étaient enduits d'un stuc grossier: une banquette stuquée dans un angle, une base de pierre à trou axial, un gros disque de terre cuite sur le sol (niveau brûlé), un large couteau de bronze tout auprès, pourrait faire penser que cette pièce aurait eu quelque usage officiel ou rituel. Mais le reste du bâtiment, formé de petites pièces au Sud d'un corridor transversal, serait de destination domestique: une sorte de cuisine, avec auges de pierre, jarres en place et chaudron de bronze du type cylindrique à trois pieds tréflés à l'attache, semble le prouver.

4. Le grand saillant de la façade à redans qui constitue à la fois le retour d'angle au Sud-Est de la cour et la bordure Est de la «porte de l'esplanade» paraît avoir été rajouté au plan primitif: un démontage à l'angle même de la cour a montré l'absence de tout liaisonnement entre les deux côtés de cet angle. Il semble que le saillant ait été destiné à rattraper la différence d'orientation entre les bâtiments décrits précédemment et un grand ensemble situé au Sud, jusqu'en bordure même de la chaussée dallée qui sort de la porte Nord du palais. Il y a là au-dessus de minces restes de maisons prépalatiales, de grandes fondations rectangulaires dont la fouille a donné lieu à des observations très comparables à celles que P. Demargne avait enregistrées pour «l'esplanade Nord» (*Mallia, Troisième rapport*, p. 27; *Quatrième rapport*, p. 35 et 37). La seule particularité notable est l'existence d'un beau seuil de porte donnant sur la rue au Sud.

On retiendra que le palais n'est pas isolé de la ville, au Nord, par une esplanade comparable à celles qui ont été dégagées à l'Ouest, reconnue à l'Est, et restituée au Sud. En dépit du caractère partiel de la fouille deux points peuvent être considérés comme acquis:

1. Les traces de réoccupation mycénienne sont maintenant nombreuses et assurées. Constructions, vases en place, tessons abondants prouvent la continuité de l'occupation du site aux portes mêmes du palais et renforcent les conclusions produites par A. Dessenne à la suite des fouilles de la maison E.

2. Le mobilier de la seconde époque n'est pas indifféremment réparti dans les diverses pièces. Formes et décors semblent spécialisés au point de donner l'impression de «lots» de poteries en des dépôts distincts. Si la cour à orthostates mérite le nom d'*agora* que H. Van Effenterre avait proposé pour elle, une telle spécialisation révélatrice de certaines utilisations commerciales ne serait point pour étonner.

ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

*

CRETE: PALAIKASTRO, 1963

In conjunction with the British School's new stratigraphical excavations in the Minoan town site at Palaikastro in 1962, the rehabilitation of the remains exposed in the original excavations of 1902 to 1906 was undertaken at the request of the Archaeological Service. This task was completed under the direction of L. H. Sackett and M. R. Popham in the summer of 1963, when the opportunity was taken to round - off the new soundings started the previous year.

Only part of the area at Roussolakkos uncovered in the original campaigns had been left open, that comprising part of blocks Γ and Δ of the excavation plan (BSA Suppl. I, pl. 1). Here the remains had been obscured by the growth of shrubs and the collapse of retaining walls limiting the open area (P l. 529 a, 530 a). Many walls had disappeared, including parts of the street façades. These have now been reconstituted in dry - stone walling where this was necessary to render the plan intelligible; the floors, where these exist, have been cleared and the retaining walls rebuilt (P l. 529 b, 530 c). Some tests made to lower levels were unproductive, but in the bathroom of block Γ a number of plain cups were found in a section of the LM III a deposit incompletely excavated in 1903 (BSA Suppl. I, 84).

Half of the adjoining field containing the LM Ib house excavated in 1962 was acquired and a new approach made so that the visitor now passes by this house on his way to the old excavation, some 30 m. distant. Two rooms of

this house which had been only partially excavated have now been cleared. One of them, with apothekes on either side, yielded a large number of plain vases. Overlying these LM Ib remains scant traces of LM III occupation were found, and in a deep sounding the footings of an MM wall on the bedrock.

A sounding started in 1962 in the previously excavated room 1 of block X was continued below the paved LM floor. Here a deposit, including a good ivory seal and some 40 MM I vases (P l. 530 b), was found crushed on a clay floor, which covered traces of an EM building. A second sounding north of block B (square N3 on BSA Suppl. I, pl. 1) produced upper levels with LM III, LM Ib and LM Ia sherds overlying strata rich in MM pottery.

From the trials made in 1902 on Kastri hill some scant traces of walls alone survived. These areas have now been cleaned. Sherd evidence indicates that the walls are of LM IIIc date. A test below one of the associated floors revealed on an earlier floor destruction debris datable to an earlier phase of the same period, including a bowl identical with BSA Suppl. I, 114, the only published vase from Kastri. A second test produced some fine EM III decorated pottery (P l. 530 d) in a pocket of debris below an LM III floor.

Work has progressed on the cleaning and mending of the material from the 1962 excavations. A preliminary viewing of this well stratified material indicates that it will confirm the original excavators' findings and provide a welcome fund of fresh detail.

L. H. SACKETT - M. R. POPHAM

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ

Εισαγωγικά. Κατά τὸ διαρρεῦσαν ἔτος, τῆς Ἐφορείας Βυζαντινῶν καὶ Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας προΐστατο ὁ Ἐφορος Νικόλαος Δρανδάκης, κατόπιν δὲ τῆς μεταθέσεως τοῦ Ἐπιμελητοῦ Μύρωνος Μιχαηλίδου εἰς τὴν Ἐφορείαν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας, μόνη Ἐπιμελήτρια ἐν Κρήτῃ ἔμεινε ἡ Στυλιανὴ Παπαδάκη.

Ἡ δράσις τῆς ἐν Κρήτῃ Ὑπηρεσίας Μεσαιωνικῶν Ἀρχαιοτήτων, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, πλὴν τῆς διεξαγωγῆς τῆς συνήθους διοικητικῆς Ὑπηρεσίας, ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἐπίσκεψιν καὶ καταγραφὴν μνημείων, καταρτισμὸν ἀρχείου σχεδίων σημαντικῶν βυζαντινῶν καὶ μεσαιωνικῶν μνημείων, πλουτισμὸν καὶ τακτοποίησιν τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου καὶ κυρίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλης ἐκτάσεως ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν.

Αἱ ἐπισκέψεις μνημείων, γινόμεναι εἰδικῶς ἢ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παρακολουθήσεως τῶν κατὰ τόπους ἐκτελουμένων ἔργων, ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἐνημέρωσιν τῆς Ὑπηρεσίας ἐπὶ τῆς σημασίας καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν μνημείων πρὸς σύνταξιν τῶν προγραμμάτων ἀναγκαιουσῶν ἐργασιῶν καὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ ἐνημέρωσιν τοῦ ἐξ εἰδικῶν δελτίων ἀρχείου τῶν μνημείων ὡς καὶ τοῦ φωτογραφικοῦ. Συγχρότως, διὰ τῆς προσλήψεως τῆς ἀρχιτέκτονος Ἐριφύλης Μαθιουδάκη καὶ εἰδικοῦ σχεδιαστοῦ, ἐπετεύχθη ἡ σύνταξις μελετῶν ἀποκαταστάσεως τῶν εἰς Ρουκάνι Ἡρακλείου, Στύλον καὶ Ἀλικιανὸν Χανίων βυζαντινῶν ναῶν, ὡς καὶ ἡ ἀποτύπωσις καὶ ἐκπόνησις σχεδίων ἰκανοῦ ἀριθμοῦ ἐτέρων μνημείων.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Αἱ εἰς ἅπαντας τοὺς νομοὺς τῆς νήσου ἐπεκαταθεῖσαι ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, ἐκτελεσθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐδρευούσης Ἐπιμελητρίας Στυλιανῆς Παπαδάκη καὶ τῆ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου Νικολάου Δρανδάκη, εἶναι, πλὴν τῶν γενομένων ἐπὶ μικρῶν τοιχογραφημένων ναῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἀναφέρωμεν συγκεντρωτικῶς εἰς τὸ τέλος, κατὰ περιφέρειας αἱ κάτωθι:

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Εἰς τὴν παρὰ τὸ χωρίον Ἐτιᾶ Σητείας, Ἐνετικὴν ἔπαυλιν τῶν Mezzo, εἰς τὴν ὁποίαν, πρὸ τινων ἐτῶν, εἶχον ἐκτελεσθῆ περιωρισμένης ἐκτάσεως στερεωτικαὶ ἐργασίαι, ἤρχισε συστηματικῶς τὸ ἔργον ἀποκαταστάσεως καὶ στερεώσεως. Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ σημαντικότερον τοῦ εἶδους του ἐν Κρήτῃ, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ζημίας ἀπὸ

τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπισκέψεώς του ὑπὸ τοῦ Gerola, (Monumenti, III, σ. 310, εἰκ. 213, 214, 215, 216) (Πί ν. 531 α - β). Πλὴν τῆς πλήρους ἐξαφανίσεως τῶν κατὰ τὴν νοτιᾶν πλευρᾶν τοῦ περιβόλου βοηθητικῶν διαμερισμάτων, ἢ διάλυσιν τῶν τοίχων τοῦ, ἄγνωστον πότε, καταρρεύσαντος ὀρόφου, ἢ συσσώρευσις τοῦ ὑλικοῦ τούτου ἐπὶ τῆς στέγης καὶ αἱ βλάβαι τῆς τοιχοποιίας τοῦ ἰσογείου, ἐδημιούργουν σοβαροὺς κινδύνους διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ μνημείου. Οὕτως, αἱ τοῦ παρόντος ἔτους ἐργασίαι, ἀποβλέψασαι εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω δημιουργουμένων κινδύνων, συνίσταντο εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς στέγης τῶν ἐπ' αὐτῆς συσσωρευμένων μεγάλων ὄγκων λίθων καὶ χωμάτων, ἀποκαλυφθεῖσης οὕτω τῆς μορφῆς τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὀρόφου καὶ τῶν ἐκ παρίνων πλακῶν δαπέδων τῶν, τὴν στερεώσιν καὶ συμπλήρωσιν δι' ὁμοίων πλακῶν τῶν δαπέδων τούτων, τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ ξεστῆς λιθοδομῆς δύο γωνιῶν τῆς προσόψεως καὶ, τέλος, τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τῶν τοίχων (Πί ν. 532 α - β καὶ 533 α).

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Ληξιάσης, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τῆς, διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῆς Ἐνετικῆς Λέσχης Ἡρακλείου, ὑποχρεώσεως τοῦ Δήμου, τὸ ἔργον συνεχίσθη δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Οὕτω, διὰ τοῦ διατεθέντος ποσοῦ τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἑκατὸν χιλιάδων δρχ., ἀνεστηλώθη σχεδὸν ἅπαν τὸ ἀπὸ τῶν «ποδιῶν» τῶν παραθύρων τοῦ ἰσογείου μέχρι τοῦ γείσου τμήμα καὶ κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ γλύπτου Ἰωάννου Γιουλόντα τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μετοπῶν, ὡς καὶ γύψινα προπλάσματα τῶν κιονοκράνων καὶ ἐπικράνων τοῦ ὀρόφου (Πί ν. 533 β).

Εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Σταυροφόρων, συνεχίσθησαν αἱ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1960 σταδιακῶς ἐκτελούμεναι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως. Διὰ τῶν τοῦ παρόντος ἔτους συνεπληρώθη ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ προστόφου, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Ἰωάννου Τζομπανᾶκη καὶ Ἐριφύλης Μαθιουδάκη συνταχθεῖσαν μελέτην, καὶ ἀποκατεστάθησαν τὰ τόξα καὶ οἱ πεσσοὶ τοῦ κυρίως ναοῦ δι' ἀντικαταστάσεως τῶν κατεστραμμένων λίθων διὰ νέων καὶ συμπληρώσεως τῶν κενῶν. Ἀνάλογος στερεωτικὴ ἐργασία ἐξετελέσθη καὶ εἰς τοὺς πλευρικοὺς τοίχους. Τέλος ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῶν χωμάτων καὶ τῆς ἀσβέστου οἱ παρὰ τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ κίονες καὶ τὰ κιονόκρανά των (Πί ν. 534 β καὶ 535).

Τὸ ἐκ τοῦ προγράμματος ἀποκαταστάσεως τῶν

Ἐνετικῶν τειχῶν Ἡρακλείου ἔργον τῆς γεφυρώσεως τοῦ παρά τὴν πύλην Βηθλεεμρήγματος, συμπληρώθη διὰ τῆς καλύψεως τῶν προσόψεων τῆς ἐκ σιμεντοκονίας κατασκευῆς διὰ ξεστής λιθοδομῆς. Οὕτως, ἀπομένει πλέον ἡ γεφύρωσις τοῦ παρά τὴν πύλην Ἰησοῦ ρήγματος, ἵνα ἀποκατασταθῇ πλήρως ἡ ἐνότης τῆς ἐνετικῆς ὀχυρώσεως.

Ὁ παρά τὸ χωρίον Μπιζαριανῶ, νῦν Πηγῆ Πεδιάδος, εἰς μορφήν τρικλίτου βασιλικῆς καὶ ἀπὸ τῆς δευτέρας βυζαντινῆς περιόδου χρονολογούμενος, σημαντικώτατος ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις (Gerola, Monumenti, II, σ. 191, εἰκ. 131, 132, 133) (Πί ν. 534 α). Τὸ ἔργον ἀποκαταστάσεως, ἐνισχυθὲν οικονομικῶς ὑπὸ τῆς Ἐνοριακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ναοῦ, ἐξετελέσθη βάσει τῆς ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος Ἐριφύλης Μαθιουδάκη συνταχθείσης μελέτης, συνίστατο δὲ εἰς τὰ ἑξῆς: Συνεπληρώθη ὁ ἄγνωστον πότε καταπεσὼν δυτικὸς τοῖχος καὶ τὰ δυτικὰ τμήματα τῶν θόλων, ἐν συνεχείᾳ δὲ κατηρρέθη ὁ ἀνατολικώτερον καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἐποχὴν οἰκοδομηθεὶς ἐγκάρσιος τοῖχος. Κατηρρέθησαν τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα καὶ ἔγινεν ἀρμολόγημα τῶν τοίχων κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα, ὡς ἐδείκνυον διατηρούμενά τινα τμήματα. Κατεσκευάσθη ὑπόγειον ἄορατον προπέτασμα ἐκ σιμεντοκονίας, ἐξωτερικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ τμήματος τούτου ἀπὸ τῆς ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων διαποτίσεως καὶ τῆς συνεπιείᾳ ταύτης μεγάλης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὑγρασίας. Τέλος, κατεσκευάσθησαν νέα ἐπιχρίσματα εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα (Πί ν. 536 α-γ).

Ἔργασίαι ἀποκαταστάσεως ἤρχισαν καὶ εἰς τὸν ἐπίσης σημαντικὸν καὶ ἀπὸ τῆς δευτέρας βυζαντινῆς περιόδου χρονολογούμενον ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὸ χωρίον Ρουκάνι Τεμένους. Ὁ ναὸς οὗτος ἐκ τῶν ὀλίγων ἐν Κρήτῃ τοῦ τύπου τοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρωτάτας φθορὰς (Gerola, Monumenti, II, σ. 211, εἰκ. 217, 218, 219). Τεράστιοι ὄγκοι χωμάτων συνέθλιβον καὶ ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τὸ μνημεῖον, ἐνῶ ὁ καταπεσὼν τρούλλος εἶχεν ἀντικατασταθῆ κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος δι' ἑτέρου, ἥκιστα προσαρμοζομένου πρὸς τὸ μνημεῖον. Ἀνάλογον μετασκευὴν εἶχον ὑποστῆ καὶ ἡ δυτικὴ θύρα εἰσόδου καὶ τὰ παράθυρα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀντικατασταθῆ διὰ νέων μεγαλύτερων. Τέλος, σοβαρὰς ἀνησυχίας ἐνέπνεεν ἡ κατάστασις τῶν τοίχων καὶ τῶν στεγῶν, τῶν ὁποίων ἡ διάλυσις εὕρισκετο εἰς προκεχωρημένον στάδιον (Πί ν. 537 α-β). Οὕτω κατ' ἀρχὴν καὶ ἐνῶ παραλλήλως συνετάσσετο

ἡ μελέτη ἀποκαταστάσεως τοῦ τρούλλου καὶ τῆς θύρας, αἱ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν εἰς τὴν στερέωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν λοιπῶν τμημάτων τοῦ μνημείου. Ἐν πρώτοις, ἐκαθαρίσθη εἰς ἱκανὴν ἀκτίνα ὁ περίξ τοῦ μνημείου χώρος ἀπὸ τὴν ἐπιχωμάτων καὶ κατεσκευάσθησαν ἀναλημματικοὶ τοῖχοι πρὸς πρόληψιν νέων καταρρέψεων χωμάτων. Ἐκαλύφθησαν αἱ ὄψεις τῶν ρωγμῶν τοῦ κτηρίου, μετὰ τὴν ἐμφραξίν των διὰ σιμεντοκονίας, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ συνέχεια τῆς τοιχοποιίας, ἡ ἴδια δὲ ἀρχὴ ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν ριγμάτων. Πρὸς στερέωσιν τῶν χαλαρῶς συνδεομένων μετὰ τὸ κτήριο λίθων καὶ πλίνθων, οὗτοι ἀπεσπάρθησαν καὶ ἐπανατοποθετήθησαν ἢ ἀντικατεστάθησαν, ἐφ' ὅσον ἦσαν σαθροί. Κατηρρέθησαν τὰ πλαίσια τῶν νεωστὶ ἀνοιχθέντων παραθύρων, τὰ ὁποῖα κατηργήθησαν, ἀποκατασταθέντων τῶν ἀρχικῶν. Τέλος, ἐκαθαρίσθησαν αἱ στέγαι ἐκ τῶν χωμάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἀναφυέντων φυτῶν καὶ θάμνων, ἐφράχθησαν αἱ ρωγμαὶ τῶν θόλων, προετοιμασθέντων διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν κεράμων καὶ ἐξετελέσθησαν τὰ ἐσωτερικὰ ἐπιχρίσματα (Πί ν. 538 α).

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Τὸ ἔργον ἀποκαταστάσεως τοῦ φρουρίου Φορτέτζα Ρεθύμνης διεκόπη προσωρινῶς λόγῳ τῆς ἀνάγκης συμπληρώσεως τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἰδιοκτησιῶν καὶ τῆς συντάξεως μελέτης ἀναστηλώσεως τῆς δυτικῆς καὶ βορείας πύλης.

Ἔργασίαι στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ, πρὸς τὸ παρὸν, ἤρχισαν ἐπίσης εἰς τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως Τέμενος τοῦ Καρᾶ Μουσᾶ Πασᾶ. Κατ' ἀρχὴν, κατηρρέθη ὁ ὑψηλὸς καὶ ἀκαλαίσθητος περιβολότοιχος καὶ κατεσκευάσθη νέος χαμηλὸς, ἐφ' οὗ μελλοντικῶς θέλει τοποθετηθῆ κιγκλίδωμα. Συνετελέσθη σχεδὸν ἡ ἐκχωμάτωσις τοῦ περιβόλου, ἡ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπίχωσις ὑπερέβαινε τὸ ἐν μέτρον καὶ τέλος ἐφράχθησαν διὰ σιμεντοκονίας αἱ ρωγμαὶ τῶν θόλων καὶ ἐστερεώθη τὸ ἐτοιμόρροπον τμήμα τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ κυρίως κτηρίου.

Αἱ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς Ἀξὸν Μυλοποτάμου ἀρξάμεναι ἐργασίαι ἦσαν λίαν ἀπαραίτητοι λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ μνημείου, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιόμορφος ἀρχιτεκτονικὴ — ἀποτελεῖται ἐκ δύο συνεχόμενων τμημάτων, ὧν τὸ ἀνατολικὸν ἐπίμηκες καὶ θολοσκεπές, τὸ δὲ δυτικὸν εἰς μορφήν σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου — συνδυάζεται καλαισθητικῶς μετὰ τὴν δομὴν καὶ

τὴν κατασκευὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διακοσμητικῶν μελῶν (Gerola, Monumenti, II, σ. 240, σημ. 1 καὶ 252, εἰκ. 264 καὶ 314) (Πί ν. 538 β-γ, 539 α-β). Τὰ ὀλίγα εἰς τὸ ἱερὸν σφζόμενα τμήματα τοιχογραφιῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα (Gerola, Elenco, ἀριθ. 292). Αἱ κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐκτελεσθεῖσαι ἐργασίαι, ἀποσκοποῦσαι κυρίως εἰς τὴν στερέωσιν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ μνημείου ἀπὸ τὰς ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων προκαλουμένας ζημίας, συνίσταντο εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν, εἰς μικρὰν πρὸς τὸ παρὸν ἀκτίνα, τῶν ἱκανοῦ ὕψους ἐπιχώσεων, τὴν συμπλήρωσιν τοῦ καταπεσόντος θόλου τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος καὶ τῶν χασμάτων τῶν τοίχων καὶ τοῦ τρούλλου, τὴν προετοιμασίαν τῶν στεγῶν διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν κεράμων, τὴν ἀποκατάστασιν τῆς θύρας εἰσόδου, τὴν ἀνακατασκευὴν τῶν ἀρμῶν τῶν ἐξωτερικῶν ὕψων τῶν τοίχων καί, τέλος, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιχρισμάτων (Πί ν. 539 β).

Ἔτερον σημαντικώτατον μνημεῖον τῆς περιοχῆς Ρεθύμνης, εἰς ὃ ἐπίσης ἤρχισαν στερεωτικαὶ ἐργασίαι, εἶναι ὃ παρὰ τὸ χωρίον Χρωμοναστήρι ναὸς τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου. Οὗτος, ἀνήκων εἰς τὸν τύπον τοῦ μονοκλίτου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου, διατηρεῖ εἰς τὸ ἱερὸν τμήμα τινὰ ἀξιολογοῦτάτων τοιχογραφιῶν, χρονολογούμενων ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος (Ν. Δρανδάκη, Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἁγίου Εὐτυχίου Ρεθύμνης, Κρητ. Χρον. Ι' (1956) σ. 215 κ.έ., Κ. Λασιθιωτάκη, Τοπογραφικὸς κατάλογος τῶν τοιχογραφημένων ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης, Ἡράκλειον 1961, ἀριθ. 827 καὶ Gerola, Monumenti, II, σ. 228, εἰκ. 230). Αἱ σοβαραὶ ζημίαι, τὰς ὁποίας ὑφίστατο τὸ μνημεῖον ἐκ τῆς ἐπιχώσεως καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀναφυέντων φυτῶν καὶ θάμνων, ὡς καὶ αἱ κατὰ καιροὺς ἐπενεχθεῖσαι ἀλλοιώσεις, καθίστων ἀπαραίτητον τὴν λήψιν σχετικῶν μέτρων. Ἐν πρώτοις ἐκαθαρίσθησαν αἱ στέγαι ἐκ τῶν φυτῶν καὶ ἀφῆρέθησαν οἱ ἐπ' αὐτῶν ὄγκοι χωμάτων, ἡ παρουσία τῶν ὁποίων ὀφείλετο εἰς μεταγενεστέραν στέγασιν τοῦ ναοῦ διὰ δώματος, γεγονός δὲ ἡγήσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῶν τοίχων μέχρι τῆς στάθμης τῆς κορυφῆς τῶν θόλων. Νῦν ἀφῆρέθησαν αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων προσθηκαὶ αὐταὶ καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ μορφή τῶν στεγῶν, αἵτινες προητοιμάσθησαν διὰ τὴν ἐκ κεράμων στρώσιν.

Εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου ἤρχισαν ἐπίσης μεγάλῃς ἐκτάσεως ἐργασίαι, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν στερέωσιν ὠρισμένων τμημάτων καὶ τὸν εὐπρεπισμὸν τῆς Μονῆς, ἥτις ἐνεφάνιζεν ἀθλίαν εἰκόνα ἐγκαταλείψεως. Οὕτως ἐπὶ τῇ βάσει με-

λέτης συνταχθεῖσης ὑπὸ τοῦ παρὰ τῇ Διευθύνσει Ἀναστηλώσεως ἀρχιτέκτονος Διονυσίου Ζήβα, κατεσκευάσθη μονωτικὴ πλάξ ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ σκευοφυλακίου πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τῶν κειμηλίων τῆς Μονῆς ἀπὸ τῆς ὑγρασίας. Ἐν συνεχείᾳ καθιέρωθησαν τὰ παλαιὰ κατεστραμμένα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἐπιχρίσματα τοῦ αὐτοῦ κτηρίου καὶ διεπλάτυνθησαν τὰ παράθυρα καὶ ἡ θύρα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀπαραιτήτου φωτισμοῦ, κατασκευασθέντων συγχρόνως νέων κουφωμάτων εἰς ἅπαντα τὰ ἀνοίγματα καὶ κιγκλιδωμάτων εἰς τὰ παράθυρα τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς. Τέλος ἀποκατεστάθησαν τὰ ὑπολειπόμενα δέκα παράθυρα τῆς προσόψεως τῆς Μονῆς καὶ κατηδαφίσθη ἡ πρό τινων ἐτῶν καὶ παρὰ τὴν εἰσόδον τῆς Μονῆς κατασκευασθεῖσα ἀκαλαίσθητος δεξαμενὴ ὕδατος, οἰκοδομηθεῖσα νέας, ἥτις ἀπεκρύβη πῶς εἰς τὴν παρὰ τὴν νοτίαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν δημιουργουμένην ὑπὸ τῶν τοίχων τοῦ σκευοφυλακίου ἐσοχῆν.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Ἐπερατώθη τὸ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξάμενον ἔργον ἀναστηλώσεως τῆς παρὰ τὰ ἐνετικά νεώρια πύλης τῶν ἐσωτερικῶν τειχῶν τῆς πόλεως τῶν Χανίων. Αἱ ἐργασίαι, γενόμεναι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Νομομηχανικοῦ Χανίων Κ. Λασιθιωτάκη συνταχθεῖσης μελέτης, συνίσταντο, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ὑπολειπομένων τμημάτων τῶν παραστάδων καὶ τοῦ τόξου, τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐφθαρμένων λίθων τοῦ γείσου διὰ νέων ὁμοίας μορφῆς καὶ τὴν συμπλήρωσιν διὰ ξεστῆς λιθοδομῆς τῶν πρὸς τὴν πύλην τμημάτων τῆς συνεχομένης στοᾶς.

Ὁ παρὰ τὸ χωρίον Στύλος Ἀποκορώνου σημαντικώτατος καὶ εἰς μορφήν σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλλου βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Σερβιωτίσσης ἢ κοινῶς Μοναστήρας, εἶχεν ὑποστῆ σοβαρωτάτας καὶ λίαν ἐπικινδύνους ζημίας. Τὰ ἐκ τῶν μεγάλων χασμάτων τῶν τοίχων καὶ τοῦ τρούλλου εἰσρέοντα ὕδατα εἶχον ἀπογυμνῶσει τελείως τὰ θεμέλια, με ἀποτέλεσμα ὀλόκληρος ὁ ναὸς νὰ βασιζέται ἀπ' ἐδθείας ἐπὶ τοῦ βράχου (Gerola, Monumenti, II, σ. 211, εἰκ. 213 καὶ 214) (Πί ν. 540 α). Πρὸς πρόληψιν τῶν ἐκ τῆς τοιαύτης καταστάσεως συνεπειῶν συμπληρώθησαν ἅπαντα τὰ χάσματα δι' ὁμοίας πρὸς τὴν παλαιὰν τοιχοποιίας, ἐστερεώθησαν οἱ ἐξαιρετικῶς βεβλαμμένοι πεσσοὶ καὶ ἐστρώθη δάπεδον ἐκ σιμεντοκονίας, ὅπερ ἀργότερον θὰ καλυφθῆ διὰ πλακῶν, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν τοίχων καὶ ἐξουδετέρωσιν τῶν ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως θεμελιώσεως προερχομένων κινδύνων. Τέλος, ἔκα-

θαρίσθησαν αἱ στέγαι, προετοιμασθεῖσαι πρὸς ὑποδοχὴν τῶν κεράμων (Πί ν. 540 β).

Στερεωτικαὶ ἐργασίαι, συνιστάμεναι εἰς ἔμφραξιν ρηγμάτων, στερέωσιν τῶν τοίχων καὶ τῶν θόλων, ἐπισκευὴν ἢ ἀνακατασκευὴν τῶν ἐκ κεράμων στεγῶν, ἀνακατασκευὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ συμπλήρωσιν δι' ἄπλου ἄσβεστοκονιάματος τῶν κατεστραμμένων τμημάτων τῶν τοιχογραφιῶν ἐξετελέσθησαν εἰς τοὺς κάτωθι μικροὺς τοιχογραφημένους ναοὺς:

Α'. Νομοῦ Λασηθίου

1. Ἀρχάγγελον Μιχαὴλ εἰς Μέσα Λακκόνια Μιραμπέλλου,
2. Ἅγιον Γεώργιον εἰς Κρούσταν Μιραμπέλλου καὶ
3. Παναγία εἰς θέσιν Βιγλί Βουλισμένης Μιραμπέλλου.

Β'. Νομοῦ Ἡρακλείου

1. Ἅγιον Ἰωάννην εἰς Ἅγιον Βασίλειον Πεδιάδος,

2. Ἅγιον Κωνσταντῖνον εἰς Ἀβδοῦ Πεδιάδος,
3. Ἅγιον Ἀντώνιον » » »
4. Ἅγιον Νικόλαον εἰς Ξειδάν Πεδιάδος καί,
5. Ἅγιον Φανούριον Μονῆς Βαλσαμονέρου.

Γ'. Νομοῦ Ρεθύμνης

1. Ἁγίαν Μαρίναν εἰς Καλογέρου Ἀμαρίου καὶ
2. Ἅγιον Γεώργιον εἰς Μαργαρίτες Μυλοποτάμου.

Δ'. Νομοῦ Χανίων

1. Μεταμόρφωσιν εἰς Πλεμειανὰ Καντάνου,
2. Ἅγιον Ἰωάννην εἰς θέσιν Τραχινιάκος Πλεμειανῶν Καντάνου,
3. Ἅγιον Γεώργιον εἰς Σκλαβοπούλαν Κισσάμου,
4. Σωτῆρος » » »
5. Παναγίαν εἰς Ἀνισαράκι Καντάνου,
6. Ἁγίαν Παρασκευὴν εἰς Ἀνισαράκι Καντάνου καὶ
7. Μεταμόρφωσιν εἰς Βλυθιά Καντάνου.

ΣΤΥΛ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Τὴν Ἐφορείαν διηύθυνε κατὰ τὸ 1963 ἡ ὑπογραφομένη. Ὑπῆρέτησε δὲ εἰς αὐτὴν ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνέχισε τὴν παραμονὴν του ὡς ὑπότροφος εἰς τὴν Γερμανίαν ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐν συνεχείᾳ εἰργάσθη εἰς τὴν Κεντρικὴν Ὑπηρεσίαν.

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου διήρκεσαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος 1963, ἐξετελέσθησαν δὲ ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, διὰ δαπάνης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ἐβοήθησεν ἡ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μ. Ἀχειμάστου, ὁ Ἐπιμελητὴς Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Παπαποστόλου καὶ ἡ ἑκτακτος ἐπιστημονικὴ βοήθης δ. Δ. Σαφαρίκα. Σχέδια τῶν ἀνασκαφῶν ἐξετέλεσεν ἡ ἀρχιτέκτων δ. Γ. Μίχα.

Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξετελέσθησαν κυρίως εἰς ἰδιωτικὰ οἰκόπεδα, περὶ τὰ 50, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεφάνησαν ἀρχαῖα λείψανα κατὰ τὴν διάνοιξιν θεμελιῶν πρὸς οἰκοδόμησιν οἰκιῶν.

Ι. Βορεία περιοχή τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Ξένης Γανωτάκη παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν 28ης Ὀκτωβρίου καὶ Γρίβα, εὑρισκόμενον νοτιῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2¹. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων οἰκήσεων. Ὀλίγα λείψανα οἰκήσεων εὐρέθησαν ἐπίσης καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Μεχμέτ Μαρσλῆ παρὰ τὴν ὁδὸν Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων, ἡ ὁποία διέρχεται ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39^α.

Οἰκόπεδον Ἀθανασίου καὶ Τσαμπικοῦ Καραγιάννη παρὰ τὴν ὁδὸν 25ης Μαρτίου,

1. Ἡ σημείωσις τῶν ὁδῶν διὰ Ρ καὶ ἐνὸς ἀριθμοῦ ἀναφέρεται εἰς τὸ διάγραμμα τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς Ρόδου, τὸ παρεχόμενον εἰς Ἰ. Δ. Κοντῆ, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς ρυμοτομίας τῆς Ρόδου, Ρόδος 1954, παραπεμπομένην κατωτέρω ὡς Ρυμοτομία Ρόδου, καὶ τοῦ ἴδιου: Zum Antiken Stadtbauplan von Rhodos, AM 73 (1958) πίν. III καὶ IV, παραπεμπομένην κατωτέρω ὡς AM.

Περὶ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν, ὡς καὶ περὶ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν παρούσαν ἔκθεσιν, βλ. ἐπίσης εἰς Ἰ. Δ. Κοντῆ, Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου, Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας παραπεμπόμενα κατωτέρω ὡς ΠΑΕ, 1951-1956.

ἀριθ. 11, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ39^α καὶ πάλιν νοτιῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2. Πλὴν τῶν λειψάνων ἀρχαίων οἰκήσεων ἀπεκαλύφθη διὰ πρῶτην φοράν τμήμα ἀρχαίας ὁδοῦ (Πί ν. 541 α) ἀγούσης ἀπὸ Α. πρὸς Δ., εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη τὸ σῆμα Ρ2^δ. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἡ ὁποία εἶχεν ἔνδεκα συνήθη ὁδοστρώματα ἐξηρευνήθη εἰς μῆκος 13.85 μ. Τὸ πλάτος τῆς μετρηθῆν ἀσφαλῶς μεταξὺ τῶν θεμελιῶν τῶν παρακειμένων οἰκιῶν εἶναι 4.83 μ. Εἰς τὸν Πί ν. 541 β παρέχεται χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν τοιχωμάτων φωτογραφία φρέατος.

Οἰκόπεδον Σεκελλ. Ψαρομπᾶ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἀλεξάνδρου Διάκου 44 καὶ Γρίβα, δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Καραγιάννη ἀνακαλυφθείσης ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2^δ.

Οἰκόπεδον Γεωργ. Ὀρφανοῦ καὶ Κωνσταντίνου Παλιούρη παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀλεξάνδρου Διάκου 51, εὑρισκόμενον πλησίον τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς πόλεως (Ψαροπούλα) καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ2 καὶ Ρ3. Καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2^δ.

Οἰκόπεδον Σάββα Κακοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Γρίβα, δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38. Εὐρέθησαν λείψανα οἰκιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων παρέχεται εἰς τὸν Πί ν. 542 α χαρακτηριστικὸν δείγμα ἑλληνιστικῆς τοιχοποιίας. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου διεπιστώθη ἐπὶ μῆκος 14.20 μ. ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2, ἡ ὁποία βαίνει ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Καθ' ὅλον τὸ ἀποκαλυφθῆν μῆκος τῆς ὁδοῦ εὐρέθη ὑπόνομος ὀρθογωνίου τομῆς, ἐσωτερικοῦ πλάτους 0,90 καὶ ὕψους 0,95 μ. καλυπτομένης διὰ μεγάλων πωροπλίνθων (Πί ν. 542 β). Τὰ τοιχώματά της, πάχους 0,50 μ., εἶναι ἐκτισμένα ἐπίσης διὰ πωροπλίνθων ποικίλων διαστάσεων (Πί ν. 543 α). Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ κατὰ συμπερασμὸν συνάγεται εἰς 5.34 μ. Κάτωπις τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου παρέχεται εἰς τὸ Σχέδ. 1.

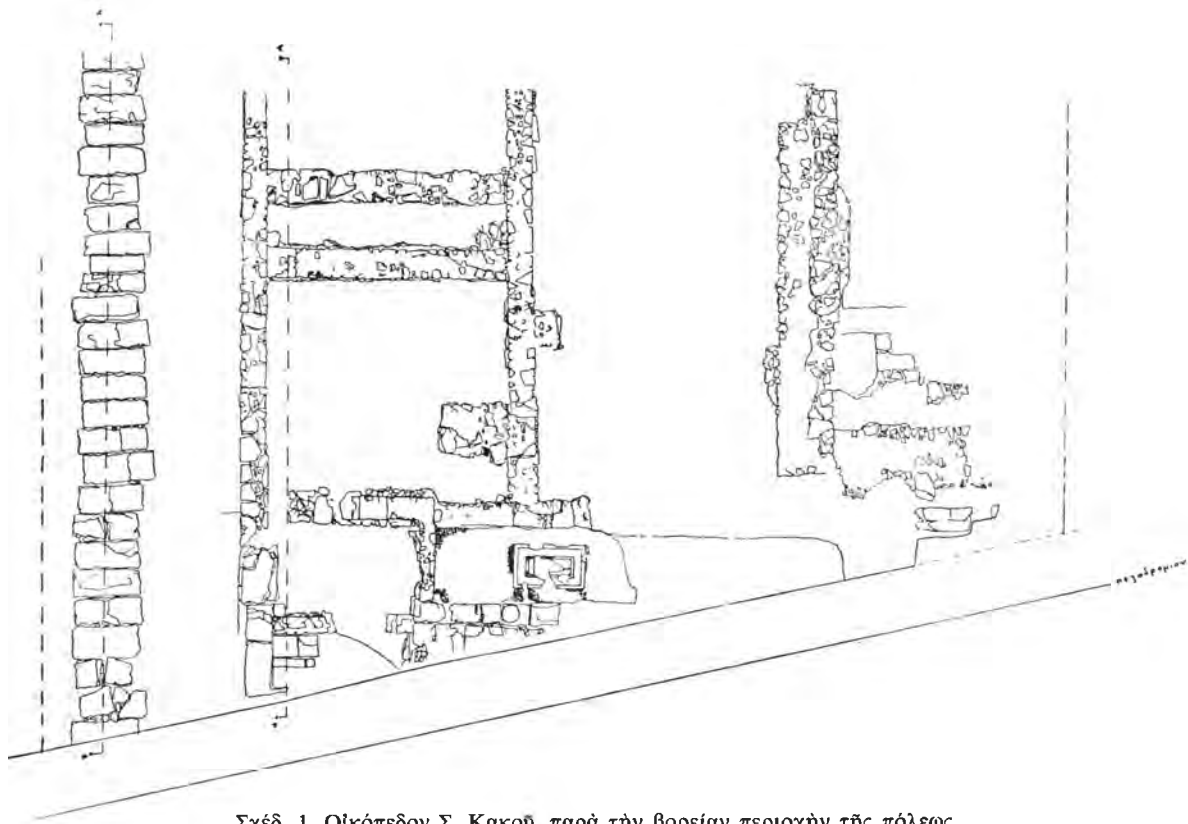
Οἰκόπεδον Σεβαστῆς καὶ Μερκουρίου Παπαστεφάνου παρὰ τὴν ὁδὸν 28ης Ὀκτωβρίου 24, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὐρέθησαν λείψανα οἰκήσεων. Ὁμοίως λείψανα οἰκήσεων καὶ τμήμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2 εὐρέθησαν εἰς τὸ οἰκόπεδον Γεωργίου Ἀσπράκη παρὰ τὴν ὁδὸν Ἀμερικῆς 39.

Οἰκόπεδον Λουϊζίδη παρὰ τὴν ὁδὸν Λοχαγοῦ Φανουράκη, εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ38 καὶ βορείως τῆς Ρ2^δ. Εἰς τὴν τομὴν σκάμματος πρὸς ἐπέκτασιν τῆς οἰκίας ἀνε-

φάνη ή άκρα ψηφιδωτοῦ ἐκ μικρῶν φυσικῶν χαλίκων, συνεχιζομένου εἰς μήκος 2.30 μ. Λόγω ὑπερκειμένου βόθρου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις.

Οἰκόπεδον Φωκᾶ Παπανικητὰ παρά τὴν

πρὸς Δ. (Σχέδ. 2' Πί ν. 544). Εἰς τὸν πρῶτον στοῖχον ἀπὸ βορρᾶ σφύζονται τρεῖς βάσεις, εἰς τὸν δεῦτερον δύο, εἰς τὸν τρίτον τρεῖς καὶ εἰς τὸν τέταρτον δύο². Αἱ πωρόπλινθοι, αἱ σχηματίζουσαι τὰς βάσεις, ἔχουν διαστάσεις ἀπὸ 1.40 × 0,75 ×

Σχέδ. 1. Οἰκόπεδον Σ. Κακοῦ, παρά τὴν βορείαν περιοχὴν τῆς πόλεως

ὁδὸν Γρίβα ἀριθ. 31, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P2 καὶ P2^δ. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἀκανόνιστοι δημιουργοῦντες ἀσαφεῖς χώρους, αὐλακες ὀρθογωνίου τομῆς, ἐσωτερικῶς ἐπικεχρισμένοι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος καὶ μεγάλοι λάκκοι ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν πολλοὶ τεθραυσμένοι ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς.

Οἰκόπεδον ἀδελφῶν Δημητρίου καὶ Ἰωάννου Τσουβαλαῦ μεταξύ τῶν ὁδῶν Ἐθνάρχου Μακαρίου καὶ 25ης Μαρτίου. Σημαντικώτατα εἶναι τὰ εἰρήματα τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ οἰκοπέδου, τὰ ὅποια καταλαμβάνουν τὰ δύο τρίτα περίπου τοῦ συνόλου. Συγκεκριμένως ἀνεκαλύφθησαν τὰ λείψανα τεσσάρων στοίχων ὀρθογωνίων βάσεων ἐκ μεγάλων πωρόπλινθων σφύζομένων ἀπὸ ἐνὸς μέχρι τριῶν δόμων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α.

0,50 μ. ἕως 1.55 × 0,80 × 0,55 μ. ἐκάστη, ἐπαλλήλως δὲ εἶναι τοποθετημένοι ἐναλλάξ κατὰ τὸ μήκος καὶ τὸ πλάτος τῶν (Πί ν. 543 β).

Αἱ βάσεις στηρίζονται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὸ ὅποιον ἀλλαχοῦ σύγκειται ἐξ ἐρυθροῦ χρώματος, ἀλλαχοῦ δὲ ἐκ στρώματος ἀργιλλώδους, ἐπικαθημένου ἐπὶ ἐτέρου ἀμμώδους στρώματος.

Ἡ σφύζομένη ἄνω ἐπιφάνεια τῶν βάσεων εὑρίσκεται ἀπὸ 3.47 ἕως 4.27 μ. βαθύτερον τοῦ καταστρώματος τῆς συγχρόνου ὁδοῦ Ἐθελοντῶν Δωδεκανησιῶν.

Μεταξὺ τοῦ πρῶτου καὶ τοῦ δευτέρου στοίχου τῶν βάσεων ἀπεκαλύφθη λιθόστρωτον ἀκαθορίστου ἐποχῆς.

2. Ἡ δυτικώτερα τῶν δύο τελευταίων βάσεων εὑρίσκεται κάτωθεν μεταγενεστέρου τοίχου, εἶναι δὲ ὀρατὸν μικρὸν μόνον μέρος τῆς.

Λείψανα όμοίων βάσεων είχαν άποκαλυφθῆ καί κατά τήν οικοδόμησιν τοῦ ἀπό νότου παρακειμένου ξενοδοχείου Cairo Palace. Ἐκεῖ ὅμως, λόγω τῶν ὄρων τῆς ἐκτελεσθείσης ἐργασίας πρὸ 15ετίας περίπου καί κυρίως λόγω τῆς ταχείας ἐκσκαφῆς μετὰ μηχανικά μέσα, δὲν εἶχεν ἐγκαίρως γνωσθῆ ἢ ἀνεύρεσίς των, ὥστε νὰ ἐξερευνηθῆ τὸ οἰκόπεδον. Ἡ συνέχισις τῶν βάσεων καί βορειότερον, ὅπως ἐπίσης καί ἡ θέσις τοῦ οἰκοπέδου Τσουβαλαῦ εἰς ἀπόστασιν 136 μ. περίπου ἀπὸ τῆς προκυμαίας τοῦ ἀρχαίου «μικροῦ λιμένος» τοῦ Μανδρακίου³ καθιστοῦν βέβαιον ὅτι πρόκειται περὶ ἐγκαταστάσεων σχετιζομένων πρὸς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον λιμένα, ὁ ὅποιος, ὡς γνωρίζομεν, ἦτο πολεμικός⁴. Ὑπενθυμίζεται σχετικῶς ὅτι καί νοτιώτερον καί συγκεκριμένως ὀπισθεν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καί παρὰ τὸ βορειον τέρμα τῆς ὁδοῦ Ρ31 ἔχουν ἀποκαλυφθῆ παλαιότερον σημαντικὰ λείψανα τοῦ περιφήμου νεωρίου τῆς πόλεως⁵. Ἡ καλύτερα διατήρησις τῶν λειψάνων εἰς τὸ τμήμα τοῦτο δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ εἶχον τὰ ὑποστυλώματα καί εἰς τὸ οἰκόπεδον Τσουβαλαῦ. Τὰ ὀρθογώνια ταῦτα θεμέλια πρέπει νὰ ἐστήριζον ὀρθογωνίους ἐπίσης πεσσούς ἐκ τῶν συνήθων εἰς παραλιμενίους ἐγκαταστάσεις νεωρίων, σκευοθηκῶν, ἀποθηκῶν κλπ. Σχετικῶς ὑπενθυμίζεται ὅτι παρόμοιοι πεσσοὶ εἰς ἀνάλογον διάταξιν ὑπῆρχον καί εἰς τὰς περιφήμους λιμενικὰς ἐγκαταστάσεις τοῦ Πειραιῶς, ὡς αὐταὶ εἶναι γνωσταὶ ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων λειψάνων τῶν νεωρίων⁶ καί τῆς οικοδομικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος⁷.

Ὅμοιοι πεσσοὶ ὑποβαστάζοντες τὴν στέγην μεγάλου, ἀποθηκευτικοῦ πιθανῶς, οικοδομήματος ἀπεκαλύφθησαν καί εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως τῆς Ρόδου κατὰ τὴν ἀνασκαφήν τοῦ 1957⁸. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν σημειωθέντων λειψάνων εἰς τὸ οἰκόπεδον Τσουβαλαῦ ἐπιβεβαιώνεται ἢ γενομένη ὑπόθεσις ὅτι αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ νεωρίου ἐξτείνοντο εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς παραλίας τοῦ «μικροῦ λιμένος»⁹.

3. Πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ λιμὴν ἔχει προσχωθῆ καί ὅτι γενικῶς ὁ νεώτερος τεχνικός σχηματισμὸς τῆς προκυμαίας ἔχει σημαντικῶς ἀλλάξει τὰ ὄρια μεταξὺ ξηρᾶς καί θαλάσσης.

4. Βλ. Ἰ. Α. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 154 καί ΠΑΕ 1953, σ. 279, ὑποσ. 2.

5. Βλ. Ἰ. Α. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 153.

6. W. Judeich, Topographie von Athen³ (1931), σ. 439.

7. IG III¹ 1668. Βλ. βιβλιογραφίαν RE 20¹ (1941), 56 κ. ἐ.

8. Philon, προσθ. Κ. Jeppesen, Paradeigmata 1958, 69 κ. ἐ.

9. Βλ. Ἰ. Α. Κοντῆ, ΠΑΕ 1957, σ. 132, πίν. 64 α καί β.

9. Βλ. Ἰ. Α. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 153.

Ὡς πρὸς τὴν πιθανὴν χρονολόγησιν τῶν ἀνευρεθέντων λειψάνων σημειώνεται ὅτι ἡ ἀνασκαφείσα ἐπίχωσις ἦτο διατεταραγμένη, ὑπῆρχον ὅμως παρὰ τὰς βάσεις τῶν πεσσῶν ἄφθονα ὀστρακα κλασσικῆς ἐποχῆς, ἀναγόμενα εἰς τὴν πρώτην οικοδομικὴν φάσιν τῆς πόλεως τῆς Ρόδου. Χαρακτηριστικὰ δείγματα τοιούτων ὀστράκων παρέχονται εἰς τὸν Πί ν. 545 α - β.

Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ οἰκοπέδου Τσουβαλαῦ, κατέχον περίπου τὸ ἓν τρίτον τοῦ συνόλου, ἀπεκαλύφθησαν τὰ εἰς τὸ Σχέδ. 2 καί Πί ν. 544 διακρινόμενα λείψανα. Συγκεκριμένως ἀπεκαλύφθη ὑπόνομος ὀρθογωνίου ἀνοίγματος (ἔσωτερικοῦ ὕψους 1.15 περίπου καί πλάτους 0,50 μ.), κατασκευασμένη διὰ πορολίθων διαφόρων μεγεθῶν, ἡ ὁποία βαίνει ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Παρὰ τὴν ὑπόνομον ταύτην ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κτίσμα ἐκ μεγάλων κυρίως λιθοπλίνθων εἰς δύο δόμους. Τοῦ κτίσματος τοῦτου σφύζεται ὀλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ μήκους 8.10 μ., ἐνθ' ἡ νοτία, βαίνουσα παραλλήλως πρὸς τὴν ὑπόνομον καί εἰς ἀπόστασιν 0,20 μ. ἀπὸ ταύτης, σφύζεται εἰς μήκος 3.40 μ., ἡ δὲ βορεία εἰς μήκος 3.20 μ.

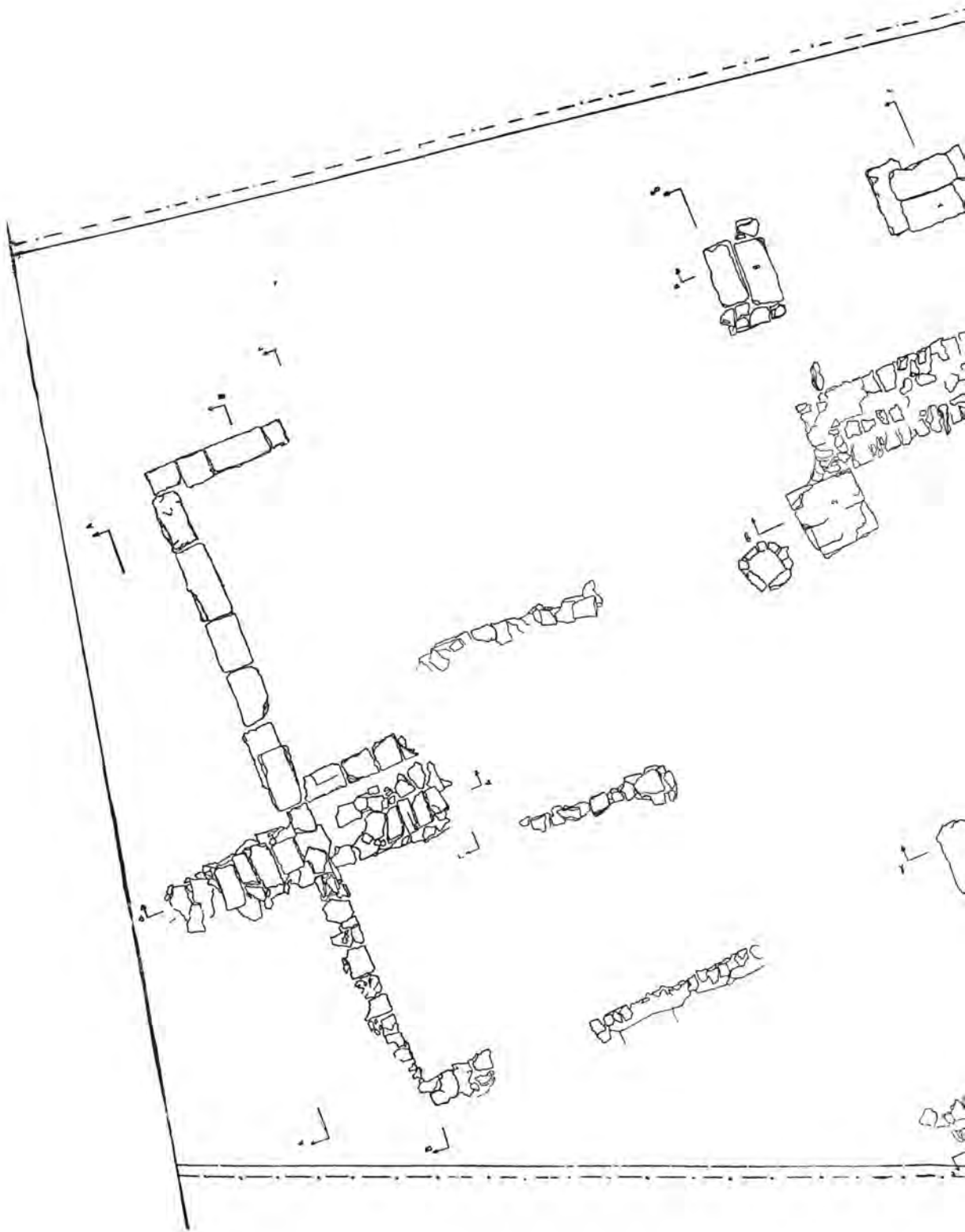
Εἰς τὸ δυτικὸν τοῦτο τμήμα τοῦ οἰκοπέδου καί εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπεκαλύφθησαν συνολικῶς ὀκτὼ ἐπάλληλα ὀδοστρώματα τῆς συνήθους εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρόδου συστάσεως, πάχους ἐκάστου ἀπὸ 0,13 ἕως 0,50 μ., ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κατώτατον ἠδράζετο ἐπὶ ἐρυθροῦ χρώματος. Ἐπὶ τοῦ ἔκτου ἐκ τῶν κάτω ὀδοστρώματος ἠδράζετο ἐξ ὀλοκλήρου τὸ προαναφερθὲν κτίσμα καί ἡ ὑπόνομος.

Τὰ ἀνωτέρω λείψανα καί ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς των καί τῶν πέριξ αὐτῶν εὐρημάτων ἀλλὰ καί ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὅποιον ἐδράζονται ἐν σχέσει πρὸς τὰς βάσεις τῶν πεσσῶν τοῦ νεωρίου, φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἴσως δὲν ὑφίστατο πλέον ὡς ὀργανωμένη ἐγκατάστασις τὸ νεώριον καί γενικῶς αἱ πολεμικαὶ ἐγκαταστάσεις τοῦ «μικροῦ λιμένος»¹⁰.

Ἡ θέσις τῆς ὑπόνομου εἰς ἀπόστασιν 31.80 μ. ἀπὸ τῆς ἀπὸ νότου παραλλήλου ὁδοῦ Ρ2^β καί 31.40 μ. ἀπὸ τῆς ἀπὸ βορρᾶ παραλλήλου ὁδοῦ Ρ2^δ, καθὼς καί τὰ ἀνευρεθέντα ὀδοστρώματα, θὰ ἔδικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ ὑπόνομος ἀνήκει εἰς ἀρχαίαν ὁδόν, βαίνουσαν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς¹¹. Ἐὰν δὲ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καί τὸ εἰς μήκος 20 περίπου μέτρων ἀποκαλυφθὲν καί εἰς σχε-

10. Βλ. Ἰ. Α. Κοντῆ, Ρυμοτομία Ρόδου σ. 9.

11. Ἡ μέτρησις ἐγένετο ἀπὸ τῶν κεντρικῶν ἀξόνων τῶν ὁδῶν καί τῆς ὑπόνομου.

Σχέδ. 2. Οικόπεδον αδελφών Τσουβαλι

δὸν εὐθείαν γραμμὴν καταλήγον ἀνατολικὸν ὄριον ὁδοστρωμάτων, τὸ ὁποῖον ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπέχει¹² 36,90 μ. ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ἀπὸ δυσμῶν παραλλήλου ὁδοῦ Ρ39^α, τότε θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἐπίσης καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐντεῦθεν διήρχετο ἕτερα ἀρχαία ὁδός, κάθετος πρὸς τὴν προηγουμένην. Ἄλλὰ καὶ τὰ λείψανα αὐτὰ δὲν εἶναι σαφῆ καὶ ἡ ἄμεσος γειτνίασις τῆς θέσεως πρὸς τὰς σημειωθείσας ἐγκαταστάσεις τοῦ νεωρίου, τοῦ ὁποῖου ἡ μορφή καὶ τὸ ἀπὸ δυσμῶν ὄριον δὲν εἶναι γνωστά, μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ εἰμεθα ἐπιφυλακτικοὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Τὸ τελικὸν συμπέρασμα πρέπει νὰ ἀναβληθῆ, ἕως ὅτου ἐξερευνηθοῦν ἄλλα παρακείμενα ἢ ἀπομακρυσμένα οἰκόπεδα, τὰ ὁποῖα νὰ εὑρισκῶνται εἰς τὴν προέκτασιν τῶν ὑποτιθεμένων αὐτῶν ὁδῶν.

2. Κεντρικὴ περιοχὴ τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Ἀφροδίτης Σ α μ π ἄ ν η παρὰ τὴν ὁδὸν Παύλου Μελά, ἐδρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ27^α καὶ Ρ28^α. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 24,60 μ. ἀρχαία ὁδός (Π ἰ ν. 546 α) βαίνουσα ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, ἡ ὁποία ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Ρ10. Τὸ πλάτος τῆς, ὡς διεπιστώθη μεταξὺ τῶν λειψάνων τῶν παρακειμένων τοίχων, εἶναι 11,30 μ. Τὸ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφικῶς ἐξακριβωθὲν ἀλλαχοῦ πλάτος τῆς ὁδοῦ Ρ10 εἶναι 11,40 μ.¹³ Τῆς ἐν λόγῳ ὁδοῦ σφάζονται ἕξ ὁδοστρώματα ἐν ὄλῳ. Ἐντὸς αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἕξ σειραὶ πηλίνων κυλινδρικών ἀγωγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία σειρά σφάζεται εἰς μέγιστον μῆκος 10,95 μ. Δύο ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἀγωγῶν εὑρίσκονται εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τὴν ὑψηλοτέραν σφαιρομένην στρώσιν τῆς ὁδοῦ, οἱ δὲ ὑπόλοιποι τέσσαρες εἰς βάθος 0,80 μ. ἀπὸ τὴν ἴδιαν στρώσιν. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν δύο ὄχετοι ὀρθογωνίου τομῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς μὲ τοιχώματα ἐπικεχρισμένα διὰ κορασανίου καὶ τρίτος γωνιώδους τομῆς, σχηματιζόμενος ἐκ κεράμων.

Ἐπὶ τοῦ νοτίου τμήματος τῆς ἐν λόγῳ ὁδοῦ ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἕξ ἀκανονίστων κυρίως λίθων, προερχόμενοι ἐκ κατασκευῶν, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν εἰς μεταγενεστέρως καταπατήσεις τῆς ὁδοῦ. Εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τοίχου μῆς τῶν μεταγενεστέρων τούτων κατασκευῶν εὐρέθῃ ἐντειχι-

12. Ἐνταῦθα ἡ μέτρησις ἐγένετο ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ὀρίου τοῦ ὁδοστρώματος, διότι λόγῳ τῆς ὑπερκειμένης συγχρόνου ὁδοῦ Ἐθελοντῶν Δωδεκανησίων δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξερευνηθοῦν εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῶν τὰ ὁδοστρώματα καὶ συνεπῶς νὰ καθορισθῆ οἰσοδῆποτε ἄξων.

13. Βλ. Γ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 149.

σμένος ὁ εἰς τὸν Π ἰ ν. 546 β εἰκονιζόμενος κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος.

Εἰς ἑτέραν ἐκ τῶν μεταγενεστέρων τούτων κατασκευῶν εὐρέθῃ ἐντειχισμένη ἡ εἰς τὸν Π ἰ ν. 547 α εἰκονιζομένη γυναικεία κεφαλὴ ἐκ πορολίθου, ὕψους 0,405 μ., ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης τῆς ὁποίας διατηροῦνται ἴχνη κονιάματος¹⁴.

Οἰκόπεδον Κλεάνθους Π α π α σ τ α μ ἄ τ η νοτίας τῆς ὁδοῦ Πίνδου, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Ρ5. Ὁ ἀνασκαπτόμενος χώρος εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ὀριζοντίων (βορρᾶς - νότος) ἀρχαίων ὁδῶν Ρ26 καὶ Ρ26 γ ἐπὶ ἀνδήρου, ἕξ ἐκείνων εἰς τὰ ὁποῖα σχηματίζεται ἡ ἐλαφρὰ κλιτύς τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεπιστώθη ἡ διέλευσις τῆς ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀγοῦσης καθέτου ὁδοῦ Ρ10, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸ νότιον ὄριον τοῦ οἰκοπέδου. Παραλλήλως πρὸς τὴν ὁδὸν ἀνεσκάφη μερικῶς, εἰς μῆκος 31,72 μ., ἐπιμήκης κατασκευῆ, πλάτους 4,42 μ., τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι εἶναι προφανῶς κατασκευασμένοι εἰς δύο περιόδους (ὑστεροκλασσικὴν ἢ ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν). Τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς ταύτης, ἡ ὁποία δι' ἐγκυρσίων τοίχων ὑποδιαιρεῖται εἰς διαμερίσματα, ὡς καὶ ἡ ἀκριβὴς μορφή τῆς μόνον μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθῶν. Ἀπὸ δυσμῶν ἢ ἐν λόγῳ κατασκευῆ συνεχίζεται δι' ἑτέρας παραλλήλου πρὸς τὸ ὑπερκειμένον ἀνάλημμα τῆς ὁδοῦ Ρ26 γ. Ἡ κατασκευὴ αὕτη ἐλάχιστα μόνον ἐξερευνήθη κατὰ τὸ παρὸν ἔτος. Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ὀριζομένου διὰ τῶν κατασκευῶν τούτων ἀνεσκάφη μερικῶς ἐπίσης ὀρθογωνίως δεξαμενῆ, ἑσωτερικοῦ μήκους 9 καὶ πλάτους 6,20 μ., τῆς ὁποίας τὰ τοιχώματα, πάχους 0,48 μ., εἶναι κατασκευασμένα ἐπιμελῶς διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων καὶ ἐπικεχρισμένα διὰ καλῆς ποιότητος ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Μεταξὺ τῶν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς ἐρριμμένων λίθων καὶ παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τῆς ἀνευρέθη καὶ ἡ εἰς τὸν Π ἰ ν. 547 β παρεχόμενη εἰκονιστικὴ κεφαλὴ ἰουλιοκλαυδιανῆς ἐποχῆς καὶ πιθανώτατα Αὐγούστου¹⁵.

14. Ἡ ἔλλειψις τοῦ μαρμάρου κατέστησε τοὺς Ροδίους ἱκανοὺς εἰς τὴν γλυπτικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἔγχωριου, μετρίως ποιότητος πάρου μὲ κονίαμα. Τὸ καλύτερον σφάζομενον δείγμα εἶναι τὸ ἑλληνιστικὸν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον μὲ σκηνὴν θυσίας, τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ρόδου, Βλ. Clara Rhodos II (1932) σ. 47, εἰκ. 23.

15. Πρβλ. τὴν ἀρκετὰ κατεστραμμένην κεφαλὴν Αὐγούστου τοῦ τύπου Primarporta, ἡ ὁποία ἀνευρέθη εἰς Κῶν, Clara Rhodos IX (1938) εἰκ. 41. Ἐπίσης τὴν κεφαλὴν Αὐγούστου ἐκ Τροίας, Frederik Poulsen, Römische Privatporträts und Prinzbildnisse, εἰκ. 29.

Διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ὄλου ἀνδῆρου, τοῦ ὀποίου ἡ ἐξερεύνησις θὰ συνεχισθῆ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἄλλης κεφαλῆς τῆς ἰδίας ἐποχῆς, πιθανῶς Τιβερίου, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1958¹⁶.

Οἰκόπεδον Φλουρίτσας Χατζημανώλη παρὰ τὴν ὁδὸν Πίνδου (P5), εὕρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P27 καὶ P27^a : Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου καὶ εἰς βάθος 1.15 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας του ἀπεκαλύφθη τμημα ὑστεροελληνιστικοῦ πιθανῶς ψηφιδωτοῦ πολὺ καλῆς ποιότητος ἐκ μικρῶν ψηφίδων. Τοῦτο φέρει διακόσμησην ἐκ συνεχοῦς διπλῆς σπείρας (Laufender Hund) λευκοῦ καὶ μελανοῦ χρώματος καὶ ἐρυθρᾶς ταινίας (Πίν. 547 γ). Τὸ ψηφιδωτὸν τοῦτο συνεχίζεται κάτωθεν ὑπερκειμένης συγχρόνου οἰκίας, διὰ τοῦτο καὶ δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις του.

Οἰκόπεδον Ἀνδρέου Ἐμμανουήλ παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας, εὕρισκόμενον ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P38 καὶ παρὰ τὴν διασταύρωσίν της πρὸς τὴν P12. Συνεχίσθη ἡ ἔρευνα νοτιῶς τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφέντος χώρου καὶ ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 20 περίπου μέτρων μεγάλη ὑπόνομος, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὴν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον βαίνουσαν ἀρχαίαν ὁδὸν P38. Τὸ ἐσωτερικὸν ὕψος τῆς ὑπονόμου εἶναι 1.42 μ. περίπου, τὸ πλάτος 0,70 ἕως 0,75 μ. Τὰ τοιχώματά της εἶναι κατασκευασμένα ἐκ μεγάλων ἐπιμελῶς εἰργασμένων ἀνομοίου μεγέθους λίθων, ἡ δὲ κάλυψις της ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων ὀριζοντίως τοποθετημένων, διαστάσεων ἐκάστης ἀπὸ 1.34 × 0,70 × 0,45 ἕως 1.15 × 0,60 × 0,52 μ.

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ ἐκατέρωθεν τῆς ὑπονόμου ἀπεκαλύφθησαν ἕξ ὁδοστρώματα. Ἐντὸς τοῦ δευτέρου ὁδοστρώματος καὶ τοῦ τετάρτου ἐκ τῶν ἄνω εὐρέθησαν πῆλινοι ἀγωγοί, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεῦτερος εἰς μήκος 7 μέτρων. Τὸ πλάτος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστωθῆ, λόγῳ τῶν ὑπερκειμένων οἰκιῶν. Εἶναι ὁμως γνωστὸν ἐξ ἀνασκαφῶν εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς πόλεως¹⁷ ὅτι τοῦτο φθάνει τὰ 9.30 μ.

Οἰκόπεδον Στεφάνου Δαμιανοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Χειμάρρας ἀριθ. 4, εὕρισκόμενον βορειοδυτικῶς τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P12 καὶ P38 καὶ συνεχόμενον ἀπὸ δυσμῶν πρὸς τὸ οἰκόπεδον Ἐμμανουήλ. Ἠρευνήθη ὁ χώρος δυτικῶς τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφέντος καὶ ἀπεκαλύφθη ἡ συνέχεια τοίχων πάχους 1.10

μ. ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, τοποθετημένων μετὰ τὸ μήκος των κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πλάτους τοῦ τοίχου, εἰς ἓνα, δύο καὶ ἑνιαχοῦ εἰς τρεῖς δόμους. Περισσότερος λόγος περὶ τῶν κτισμάτων θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ μετὰ τὴν πλήρη ἐξερεύνησιν αὐτῶν.

Οἰκόπεδον Ἀλῆ Σοῦχάν παρὰ τὴν ὁδὸν Θεμιστοκλέους Σοφούλη (P27), εὕρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P12 καὶ P13. Συνεχίσθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἀνασκαφή, ἡ ὁποία εἶχε σκοπὸν τὴν διεξοδικὴν ἐξερεύνησιν τοῦ χώρου τοῦ οἰκοπέδου, ἕνεκα τῆς ἀνευρέσεως παλαιότερον λειψάνων μνημειακοῦ κτηρίου παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Θεμιστοκλέους Σοφούλη (P27)¹⁸. Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἀνευρέθησαν ἕτεροι βωμοὶ καὶ βάσεις ἐκ λαρτίου λίθου ἐνεπίγραφοι κ.ἄ. Δὲν ἀπεκαλύφθησαν ὁμως λείψανα κτίσματος.

Λείψανα οἰκήσεων εὐρέθησαν ἐπίσης εἰς τὸ οἰκόπεδον Μιχαὴλ Βαγιανοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Διαγοριδῶν P15, εὕρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P26^b καὶ P27^b καὶ εἰς τὸ οἰκόπεδον Λυσάνδρου Φραράκη παρὰ τὴν προσφάτως ἀνοιγείσαν ὁδὸν Kennedy, εὕρισκόμενον δυτικῶς τῆς ὁδοῦ P27^b καὶ μεταξὺ τῶν ὁδῶν P5 καὶ P5^a.

Οἰκόπεδον Παντελῆ Κωσταριδῆ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Παύλου Μελά καὶ Βορείου Ἠπείρου, εὕρισκόμενον βορείως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P5^b καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P27^a καὶ P28^a.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν θεμελιῶν πρὸς οἰκοδόμησιν ἀνεφάνησαν ἀκανόνιστοι λαξεύσεις καὶ ὀπαὶ ἐπὶ τοῦ βραχῶδους ἐδάφους (Πίν. 548 α). Κατόπιν ἀνασκαφικῆς ἐρευνῆς ἀπεκαλύφθη περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἦμισυ αὐτοῦ ὀρθογώνιον ἄνοιγμα μήκους 5.27 καὶ πλάτους 1 - 1.15 μ. προσηνατολισμένον ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ ἐν λόγῳ ἀνοιγματος ἐκκινεῖ κλίμαξ λαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου καὶ κατερχομένη με κατεύθυνσιν πρὸς ἀνατολάς (Πίν. 548 β). Αὕτη καταλαμβάνει ὀλόκληρον τὸ πλάτος τοῦ ἀνοιγματος, ἀποτελεῖται δὲ ἐξ ἑννέα βαθμίδων, ὕψους 0,24 καὶ πλάτους 0,30 μ. ἐκάστης. Ἡ τελευταία πρὸς τὰ κάτω βαθμὶς τῆς ἐδράζεται ἐπὶ ἐπιπέδου εὐρισκομένου εἰς βάθος 3.65 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ προαναφερθέντος ὀρθογωνίου ἀνοιγματος. Καὶ ἀπὸ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ χώρου εἰς

16. Βλ. Ἔργον Ἀρχ. Ἐτ., 1958, σ. 173, εἰκ. 180.

17. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ ἑ.ἄ. σ. 148.

18. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1954, σ. 345· 1955, σ. 270 καὶ ΑΜ 73 (1958), σ. 153.

τόν ὁποῖον ὀδηγεῖ ἡ κλίμαξ ἐκκινῶν στοαί λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ πωρώδους βράχου, μὲ κατεῦθυσιν ἀντιστοιχῶς πρὸς νότον, πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολάς, ἔχουσαι τὴν ὀροφὴν καμαροειδῶς λαξευμένην (Πί ν. 549 α).

Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τμήμα τῆς νοτίας στοᾶς (Πί ν. 549 β), ἡ ὁποία ἔχει πλάτος 2.80, μήκος 3 καὶ μέγιστον ὕψος 2.25 μ. ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως δύο μαρμάρια ἀγάλματα. Ἐκ τούτων τὸ ἐν (Πί ν. 550 α) εἰκονίζει γυναικεῖαν μορφήν φέρουσαν πέπλον, Ἄρτεμιν πιθανώτατα¹⁹, εἶναι δὲ ἀκρωτηριασμένον κατὰ τὰς κνήμας, τὰς χεῖρας καὶ τὴν κεφαλὴν (ὕψος σφζόμενον 0,38 μ.), τὸ δὲ ἕτερον (Πί ν. 550 β) κορμὸν ἐφήβου γυμνοῦ, ἔχοντος ἐπὶ τῶν ὤμων ἐρριμμένην χλαμίδα (ὕψος σφζόμενον 0,29 μ.).

Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς νοτίας στοᾶς ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ βράχου ἀκανόνιστον ἄνοιγμα, τὸ ὁποῖον ὀδηγεῖ πρὸς ἕτερον στοᾶν, λαξευμένην ἐπίσης ἐντὸς τοῦ βράχου, ἀλλ' εἰς ἐπίπεδον κατὰ δύο μέτρα χαμηλότερον τῆς προαναφερθείσης. Ἡ δευτέρα αὕτη στοᾶ, πλάτους 1.20, ὕψους 2.30 καὶ μήκους 6.50 μ., ἔχει κατεῦθυσιν ἐπίσης ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, ἡ δὲ ὀροφὴ τῆς εἶναι μᾶλλον ἐπίπεδος λαξευμένη. Ἡ δυτικὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ κατακόρυφος παρεῖα τῆς δὲν εἶναι εἰς ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν λαξευμένη, ὡς συμβαίνει μὲ τὰς ὁμοίας τῶν ὑπολοίπων στοᾶν, ἀλλὰ φέρει λαξεύσεις κατακόρυφους, εἰς τρόπον ὥστε σχηματίζονται ἐπὶ πέντε πεσοῖ, πλάτους ἀπὸ 0,50 ἕως 0,55 καὶ πάχους ἀπὸ 0,17 ἕως 0,20 μ. ἕκαστος. Ἡ ἐν λόγῳ στοᾶ κάμπτεται καὶ κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῆς πρὸς δυσμᾶς. Τὸ νότιον σκέλος τῆς ἐξηρευνήθη εἰς μήκος 5.30 μ., συνεχίζεται ὁμοῦς ἔτι περαιτέρω, τὸ δὲ βόρειον εἰς μήκος 5.65 μ., ὅπου μᾶλλον τερματίζεται.

Ἡ βορεία στοᾶ (Πί ν. 552 α) ἔχει πλάτος 2.65, μήκος 3.50, μέγιστον ὕψος 2.35 μ. Εἰς τὸ βάθος αὐτῆς ἀνεκαλύφθη μικρὸν ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ (Πί ν. 551 α), ἀκρωτηριασμένον κατὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα. Φέρει ἰμάτιον, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὸ ἄνω ἦμισυ τοῦ κορμοῦ πλὴν τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Στηρίζεται διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἐπὶ ράβδου, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι περιειλιγμένος ὄφης. Τὸ σφζόμενον ὕψος τοῦ ἀγάλματος εἶναι 0,49 μ. Πλησίον τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ εὐρέθησαν τρεῖς μικρὰ μαρμάρια κεφαλαῖ (Πί ν. 551 β), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἰκονίζει ἀνδρικήν γενειοφόρον μορφήν (Ζεὺς;), ἔχει δὲ ὕψος 0,14 μ., ἐνῶ αἱ δύο ἄλλαι παριστοῦν γυναικεῖας μορφὰς ὕψ. 0,13

καὶ 0,08 μ. Ἐπίσης εὐρέθη ἀνδρικὸν εἰδῶλιον ἐκ στεατίτου, τοῦ ὁποίου σφζεται μόνον ὁ κορμὸς ὕψους 0,09 μ.

Ἡ ἀνατολικὴ στοᾶ (Πί ν. 552 β) ὁμοιάζουσα πρὸς σήραγγα, ἔχει πλάτος 0,80, ὕψος 2.45 μ., εἶναι δὲ λαξευμένη οὐχὶ εἰς ὀριζόντιον ἐπίπεδον, ὡς αἱ προηγούμεναι, ἀλλ' ἔχει κατεῦθυσιν κατωφερῆ. Ἡ στοᾶ αὕτη ἐξηρευνήθη εἰς μήκος 15 μ. Πέραν τοῦ σημείου τούτου, ἐνθα ὑπάρχει εὐρὺς, ἀκανόνιστον σχήματος, χῶρος, πλάτους περίπου 3.60 μ. καὶ μήκους περίπου 7 μ., πλήρης χωμάτων, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προχωρήσῃ ἡ ἔρευνα, λόγῳ τοῦ ἐπικινδύνου τῆς ἐργασίας. Κατέστη ὁμοῦς δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἡ στοᾶ προχωρεῖ καὶ ἔτι βαθύτερον πρὸς ἀνατολάς. Τὸ δάπεδον τῆς ἐν λόγῳ στοᾶς ἀποτελοῦν 23 βαθμίδες, λαξευμένοι ἐντὸς τοῦ βράχου (Πί ν. 554 α). Αὗται εἶναι λίαν ἐφθαρμένοι, ἐκ δὲ τοῦ τρόπου τῆς φθορᾶς τῶν κατὰ τὸ μεσαῖον τμήμα τῶν συμπεραίνεται πολὺ συχνῆ χρῆσις τῆς σήραγγας.

Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῶν στοᾶν πλὴν τῶν ἀναφερθέντων ἀγαλμάτων εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων, τὰ πλεῖστα μὲ ὀριζοντίας ραβδώσεις, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὑπάρχουν ἐπίσης ὄστρακα περγαμηνῶν πινακίων μὲ παχέα τοιχώματα. Σποραδικῶς ἐμφανίζονται καὶ τινα παλαιότερα ἑλληνιστικὰ, ὡς ἐν κανθάρου μὲ παχέα τοιχώματα καὶ ραβδώσεις.

Ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ὄλης κατασκευῆς σημειοῦται, ὅτι πρόκειται προφανῶς περὶ μέρος τοῦ ὑδραγωγείου τῆς πόλεως καὶ εἰδικότερον περὶ ὑδρομαστευτικῆς κατασκευῆς ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς πλεῖστα μέρη ἐντὸς καὶ περὶ τῆς πόλεως. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν ἀνάλογοι κατασκευαὶ ὑπάρχουν ὑψηλότερον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως καὶ χαμηλότερον ἐπὶ τῆς κλιτύος. Μολονότι ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη ὑπογείως καὶ πέραν τῆς ἐκτάσεως τοῦ οἰκοπέδου, ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν τελικὰ συμπεράσματα. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ὑδραυλικὴ ἐγκατάστασις γενικῶς τῆς Ρόδου καὶ ἰδιαιτέρως ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ μελετηθῇ εἰς τὸ σύνολόν τῆς, παρ' ὅλον ὅτι ἔχουν κατὰ καιροὺς ἀνακαλυφθῆ πολλὰ τμήματα τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῆς.

Ὡς πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰδῶλια παρατηρεῖται ὅτι ὅμοια εὐρίσκονται συχνὰ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς πόλεως, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι παρεσύρθησαν μετὰ τῆς ἐπιχώσεως ἐντὸς τῶν στοᾶν.

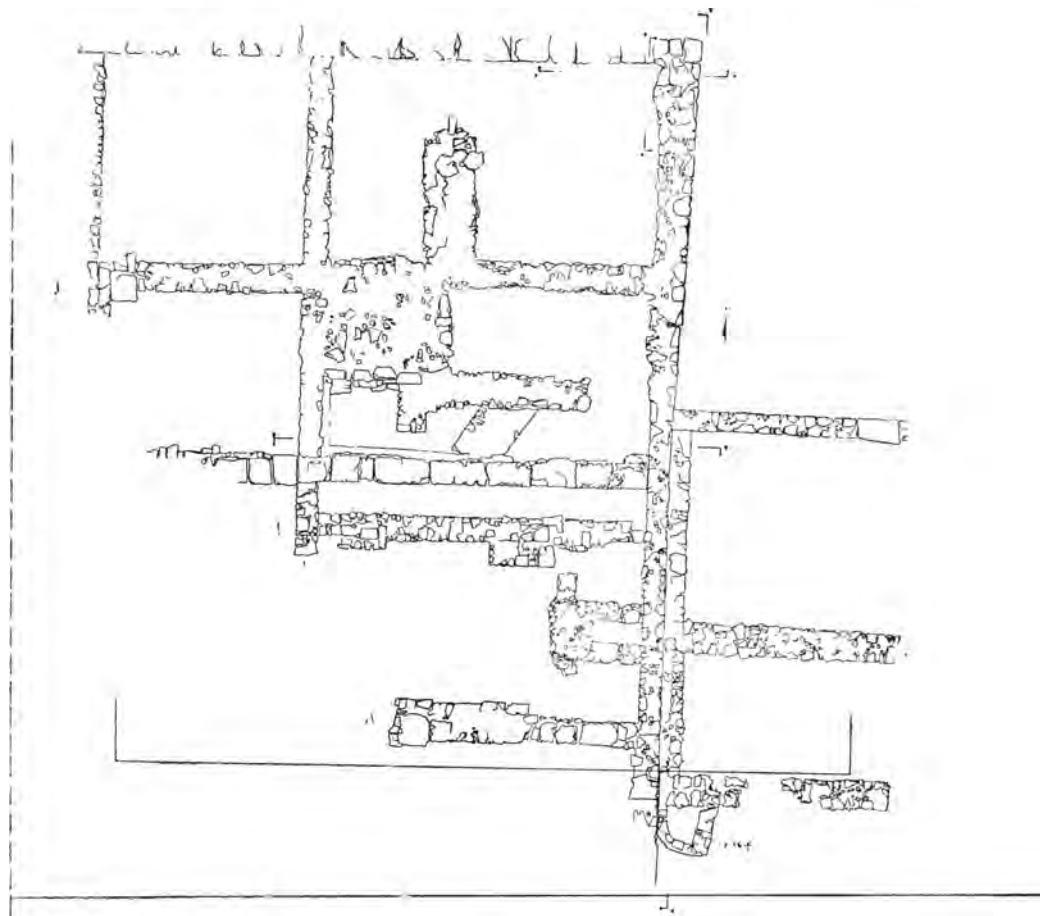
3. Περιοχὴ ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως Ρόδου

Οἰκόπεδον Μαχμοῦτ Χασάπογλου παρὰ τὴν ὁδὸν Πλάτωνος 22, εὐρισκόμενον μεταξύ τῶν

19. Πρβλ. ἀνάλογα εἰς Clara Rhodos II (1932) σ. 16, εἰκ. 6-7.

ἀρχαίων ὁδῶν P12 καὶ P5 καὶ παρὰ τὴν ὁδὸν P32. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τὰ λείψανα ἐκτεταμένου μεσαιωνικοῦ κτηρίου καὶ ἀφθονα τεμάχια πινακίων τοῦ τύπου τῶν λεγομένων λινδιακῶν, ὡς καὶ ἄλλα εὐρωπαϊκῆς προελεύσεως,

τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη τοῖχος βαίνων ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, μήκους 14 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, διαστάσεων ἐκάστης $1.35 \times 0,55 \times 0,50$ μ., σωζομένων εἰς τέσσαρας δόμους. Βορείως τοῦ ἀνωτέ-

Σχέδ. 3. Οἰκόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη, παρὰ τὴν νοτιάν περιοχὴν τῆς πόλεως

δείγματα τῶν ὁποίων εἰκονίζονται εἰς τὸν Πί ν. 552 γ.

Ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῆ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς βάθος.

4. Νοτιὰ περιοχὴ τῆς πόλεως

Οἰκόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη παρὰ τὴν ὁδὸν Κολοκοτρώνη 18, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P35^a καὶ ἀμέσως βορείως τῆς P16. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθησαν τὰ εἰς τὸ Σχέδ. 3 καὶ Πί ν. 553 διακρινόμενα λείψανα. Συγκεκριμένως κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 2.50 μ. ἀπὸ

ρω τοῖχου ἀπεκαλύφθησαν εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον αὐτοῦ τρία ἐπάλληλα ὁδοστρώματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κατώτερον εἰς μήκος 3.40 μ., τὸ μεσαῖον 6.50 μ. καὶ τὸ ἀνώτερον 7.25 μ. με κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὸν τοῖχον. Ἡ περαιτέρω διερεύνησις τῶν ὁδοστρωμάτων εἰς μήκος καὶ βάθος δὲν κατέστη δυνατὴ λόγῳ τοῦ παχέος στρώματος τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν εὑρισκόμενου ὑψηλοῦ περιβόλου. Ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς ὁδὸν παράλληλην πρὸς τὴν P16, ἢ ὁποία, ὡς ὑπετέθη, ἀκολουθεῖ περίπου τὴν γραμμὴν τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Κολοκοτρώνη. Ἡ με-

Σχέδ. 4. Οικόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη. Ἀνατολική ὄψις τοῦ τοίχου τοῦ βαίνοντος ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον

ταξὺ τῶν ἀξόνων τῶν δύο ὁδῶν ἀπόστασις εἶναι περίπου ἢ συνήθης τῆς ἑκατονταποδίας. Εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην δίδεται τὸ σῆμα P16^α.

Καθέτως πρὸς τὸν προαναφερθέντα τοῖχον καὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 19.30 μ. ἕτερος τοῖχος με κατεύθυνσιν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Ὁ τοῖχος οὗτος, καίτοι σύγκειται ἐξ ἀκανονίστων λίθων μετρίου καὶ μικροῦ μεγέθους, εἶναι ἐκτισμένος με ἰσόδομον αἴσθημα, ἔχει πάχος 0,55 μ. περίπου καὶ σφάζεται μέχρις ὕψους 1.75 μ. (Σχέδ. 4).

Ἀμέσως παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου τούτου καὶ κατὰ τὸ νότιον ἀποκαλυφθὲν τμημὰ του εὐρέθησαν τέσσαρα ἐπάλληλα ὁδοστρώματα εἰς μῆκος 7.40 καὶ πλάτος 1.90 μ., καθὼς καὶ τετράπλευρον φρεάτιον ἀνοίγματος 0,85 × 0,30 μ. ἐκ τῶν συνήθως ἐπὶ τῶν ὁδῶν καὶ παρὰ τὰς οἰκοδομὰς ἀποκαλυπτομένων εἰς τὴν Ρόδον. Ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, εἰς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ἡ εἰς τμημὰ τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ προαναφερθέντος τοίχου σφζομένη ἐπίχρισις δι' ὑδραυλικῆς κονιάματος (ὄστρακοκονίας), καθιστοῦν βέβαιον ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἄλλης ἀρχαίας ὁδοῦ, καθέτου πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν. Εἰς ταύτην δίδεται τὸ σῆμα P35^β.

Ἀνατολικῶς τοῦ ἐν λόγῳ τοίχου καὶ ἐπὶ τῶν ὁδοστρωμάτων ὑπάρχον κτίσματα, προερχόμενα ἐξ ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποῖαν εἶχε καταργηθῆ ἡ ὁδός. Ὅπως δὲποτε ἡ ἀρκετὰ ἐπιμελημένη τοιχοποιία δεικνύει ὅτι τὰ κτίσματα αὐτὰ δὲν ἔγιναν εἰς πολὺ προχωρημένην ἐποχὴν, ὅπως διεπιστώθη εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς πόλεως.

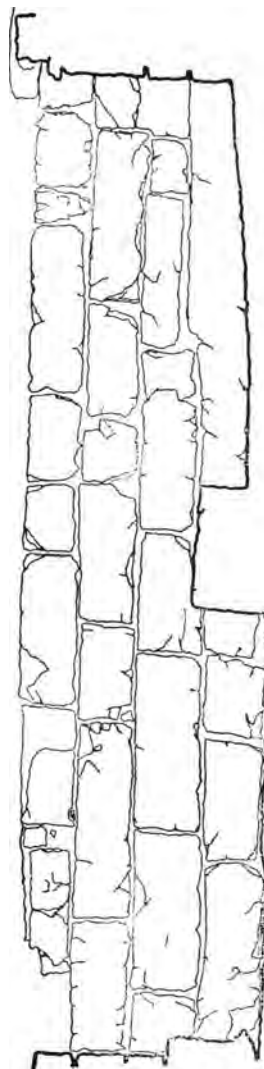
Τὰ περιλαμβανόμενα μεταξὺ τῶν τεμνομένων τούτων ὁδῶν λείψανα, ἀνήκον εἰς οἰκοδομικὸν τετράγωνον περιλαμβάνον οἰκίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ εὐρισκομένη εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην τῆς τὴν ἔκτασιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῆς εἶναι: ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον: 9.30 μ. καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς: 13.20 μ. Πρόσωπιν τῆς οἰκίας ἀποτελεῖ ὁ ἀρχικῶς περιγραφεῖς βόρειος τοῖχος με τὰς μεγάλας λιθοπλίνθους. Ἰχνη εἰσόδου τῆς οἰκίας δὲν παρετηρήθησαν, διότι, ὡς προανεφέρθη, οἱ σφζόμενοι τοῖχοι ἀνήκουν εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὴν ὑψηλοτέραν θέσιν τῶν ὁδοστρωμάτων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀποκαλυφθέντας τοίχους. Ὅπως δὲποτε ὅμως ἡ θέσις τῆς εἰσόδου θὰ εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς προσόψεως καὶ συγκεκριμένως ἀντιστοίχως πρὸς τὸν μεσαῖον χῶρον, ἐσωτερικοῦ πλάτους 2.20 μ., ὁ ὁποῖος ἔχει μορφήν διαδρόμου. Ἐκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου τούτου ὑπῆρχον δύο τετράγωνα δωμάτια

διαστάσεων 4.90×4.90 μ. και 4.70×4.30 μ. Ἡ μικροτέρα διάσταση τοῦ ἀνατολικοῦ δωματίου ὀφείλεται εἰς τὸ μεγαλύτερον πλάτος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, τὸ ὁποῖον φθάνει εἰς τὸ 1.20 μ., ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον. Ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ δωματίου ὑπάρχει ἄλλος χώρος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3.70×4.50 μ., ἀντιστοίχως ὁμοῦ πρὸς ἀνατολὰς τὸ σχῆμα τοῦ χώρου εἶναι ἀσαφές καὶ τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς κλίμακα ἀνόδου πρὸς τὸν ὄροφον, ἢ ὁποῖα εὐρίσκετο εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Τοῦτο συμπεραίνεται ἀπὸ στρώσιν ἐκ λίθων καὶ πηλοῦ, ἐκτάσεως 3×3.50 μ., ἢ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς οἰκίας καὶ ἢ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐχρησίμευεν ὡς θεμέλιον διὰ δύο ἢ τρεῖς λιθίνας βαθμίδας. Ὁ πρὸς νότον τοῦ λιθοστρώματος ἐλεύθερος ὀρθογώνιος χώρος ἀντιστοιχεῖ πιθανότατα εἰς πλατύσκαλον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἢ κλίμαξ μὲ κατεύθυνσιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀνήρχετο εἰς τὸν ὄροφον, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς οἰκίας καὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. περίπου εὐρισκομένου τοίχου. Οἱ παρά τὴν κλίμακα ἰσόγειοι χώροι ἐχρησίμευον ἀσφαλῶς ὡς βοηθητικοί.

Εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ «διπλῆς οἰκίας», πιθανότατα «ἴσα ἐχούσης τὰ ἄνω τοῖς κάτω». Τὰ σφζόμενα θεμέλια τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων τῆς οἰκίας εἶναι κατεσκευασμένα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ πηλοῦ, ἔχουν δὲ σύνθετες πλάτους 0,60 ἕως 0,65 μ., δηλαδὴ δύο περίπου ποδῶν. Ὁ νότιος τοίχος τῆς μεσοτοιχίας εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λιθοπλίνθων σφζομένων εἰς τέσσαρας δόμους (Σχ. ἐδ. 5).

Ἡ γνῶσις τῆς κατόψεως μιᾶς ροδιακῆς οἰκίας δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀφέλεια, ἢ ὁποῖα προκύπτει ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Φαρμακίδην. Ἐξ

αὐτῆς προκύπτουν καὶ γενικώτερα πολεοδομικά συμπεράσματα. Οὕτω ἢ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον διάστασις τῆς οἰκίας, λαμβανομένη ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά τῶν τοίχων εἶναι 10.50 μ., τὸ δὲ μέτρον

Σχ. ἐδ. 5. Οἰκοπέδον Μαρίας Φαρμακίδην. Βορεῖα ὄψις τοῦ νοτίου τοίχου τῆς οἰκίας

τοῦτο διπλασιαζόμενον διὰ τῆς προσθήκης τῆς διαστάσεως τῆς συνεχομένης οἰκίας, τῆς ὁποίας ἀνεσκάφη μέρος μόνον ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου, κρέπει νὰ ἦτο μέχρι τῆς ὁδοῦ P16 21 μ. περίπου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου σημειοῦται ὅτι πλάτος τετραγώνων περὶ τὰ 22 μ. παρατηρήθη καὶ εἰς τὴν βορειάν περιοχὴν τῆς Ρόδου μεταξὺ τῆς ὁδοῦ P5^a καὶ P5^b.²⁰ Ἐπίσης ἢ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς

20. Βλ. Ἰ. Α. Κοττή, ΠΑΕ 1955, σ. 280, 282.

διάστασις τῆς οἰκίας, ἡ ὁποία, ἐξωτερικῶς μετρομένη, φθάνει τὰ 14.50 μ., τριπλασιαζομένη δίδει 43 ἕως 44 μ. περίπου. Εἰς ταύτην ἔαν προστεθῆ καὶ ἡ διάστασις μέχρι τῶν ἀξόνων τῶν παρακειμένων ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ὁδῶν, προκύπτει τὸ γνωστὸν μέτρον τοῦ ἐνὸς τετάρτου τῆς σταδιακῆς διαιρέσεως, ἤτοι 50.50 μ.²¹. Οὕτω ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐν λόγῳ οἰκοπέδου καὶ ἔαν δὲν δίδῃ τὰ ἀκριβῆ μέτρα τῆς διαιρέσεως τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου, τὰ ὁποία ἄλλωστε εἶναι φυσικὸν νὰ ποικίλλουν ἕνεκα τοῦ ἐκάστοτε πλάτους τῶν ὁδῶν²², ὁπωσδήποτε ἐπιβεβαιώνει τὴν κατανομὴν τῶν τετραγώνων εἰς ἀνὰ δύο οἰκίας κατὰ πλάτος καὶ τρεῖς κατὰ μήκος. Ἐπίσης ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ θέσις τῆς εισόδου τῆς οἰκίας ἀπὸ τῆς κατὰ πλάτος ὁδοῦ. Ἡ προτίμησις τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς ἐξηγεῖ τὸ συνήθως εἰς ἄλλας ἀνασκαφὰς παρατηρούμενον φαινόμενον τῆς σπάνεως τῶν εισόδων ἐπὶ τῶν κατὰ μήκος τῆς πόλεως ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον ἀγουσῶν μεγάλων ἀρτηριῶν.

Ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις ἦτο διατεταραγμένη, τὰ στρωματολογικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι ἀσφαλῆ. Ὅπως δὲν σημειοῦται ὅτι τὰ εὐρεθέντα ὄστρακα ἦσαν ἑλληνιστικά.

Οἰκόπεδον Σαράντη *Χ α ρ α λ ἄ μ π ο υ ς* παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Στεφάνου Καζούλη καὶ Βενετοκλέων, εὐρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ31. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο διεπιστάθῃ ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ18β. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων ὁδοστρωμάτων τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ διετηρήθησαν αὐλακες, βάθους 0,35 μ. περίπου, τὰς ὁποίας ἐσχμάτισαν οἱ τροχοὶ τῶν διερχομένων ἄμαξῶν. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου βορείως τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ συνεχομένως πρὸς αὐτὰ ἀπεκαλύφθη κατασκευὴ σφζομένου μήκους 9.85 καὶ πλάτους 2.20 μ. περίπου.

Ἡ κατασκευὴ αὕτη, ἀποτελουμένη ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, διαστάσεων 1.40 × 0,62 μ. περίπου ἐκάστης, σφζεται κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς εἰς τρεῖς δόμους. Ἄνωθεν τῶν τριῶν τούτων δόμων ὑπάρχουν δύο μεγάλοι τετράγωνοι πλάκες ἐκ λαρτίου λίθου, διαστάσεων 1.40 × 1.40 × 1.10 μ. ἐκάστη, αἱ ὁποῖαι διὰ λίαν ἐπιμελοῦς ἀναθურώσεως προσαρμόζονται τελείως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐνὸς ὀρθογωνίου ἔχοντος τὴν μακρὰν τοῦ πλευρᾶν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς.

Ὁ χαρακτὴρ τῆς κατασκευῆς ταύτης δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διασαφηνισθῆ.

Οἰκόπεδον Μουσταφᾶ *Β ο γ ι α τ ζ ἦ* παρὰ τὴν

21. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1956, σ. 217 ἔ.

22. Βλ. τοῦ ἰδίου, ΑΜ 73 (1958), σ. 150.

ὁδὸν Γρηγορίου Ε', εὐρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν Ρ32 καὶ Ρ32^α καὶ παρὰ τὰ νότια πέρατὰ τῶν. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο καὶ εἰς βάθος 2 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀπεκαλύφθη τμήμα τείχους μήκους 3.60 περίπου καὶ πλάτους 3.75 μ. συγκείμενον ἐκ δύο προσώπων καὶ ἐσωτερικῆς γομώσεως. Τὰ πρόσωπα ἀποτελοῦνται ἀπὸ λιθοπλίνθους μήκους ἀπὸ 1.18 ἕως 1.85, ὕψους ἀπὸ 0,50 ἕως 0,52 καὶ πλάτους ἀπὸ 0,65 ἕως 0,68 μ., ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τὴν βορείαν ὄψιν σφζονται τέσσαρες δόμοι καθ' ὕψος, εἰς δὲ τὴν νοτίαν δύο. Εἰς τὴν νοτίαν ὄψιν ὑπάρχει καὶ δευτέρα σειρά ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων, ἐφαπτομένη πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ νότου καὶ εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον εὐρισκομένη. Ἀπὸ δυσμῶν τὸ τεῖχος εἶναι ἀποκεκομμένον, ἡ δὲ γυνομένη ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἔρευνα δὲν ἀπέδωκεν ἄλλας λιθοπλίνθους εἰς τὴν θέσιν τῶν.

Ἀπὸ ἀνατολῶν τὸ ἀνασκαφὴν τμήμα συνέχεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν μὲ ὀρθογώνιον κτίσμα, τοῦ ὁποίου ἡ βορεία πλευρὰ, σφζομένη πλήρως, ἔχει μήκος 4.05 μ., αἱ δὲ ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ, μὴ διασωθεῖσαι πλήρως, ἔχουν ἀντιστοίχως μήκος 2.85 καὶ 3.34 μ. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ κατωτέρου μέρους πύργου. Ἡ ἔρευνα ὁμως δὲν ἐπροχώρησεν εἰς σημείον πλήρους ἐξακριβώσεως τοῦ χαρακτῆρος τοῦ κτίσματος. Οὕτως ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες δόμοι ἀπὸ βορρᾶ, δύο ἀπὸ ἀνατολῶν (ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς δύο ἀνωτέρους δόμους τῆς βορείας πλευρᾶς) καὶ εἰς ἀπὸ δυσμῶν (ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν κατώτατον τῆς βορείας). Τὸ ἐσωτερικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν ἐρριμμένοι μεγάλοι λιθοπλίνθοι καὶ λατύπη, δὲν διηρηνήθη κατὰ τὴν παρούσαν περίοδον. Σημειοῦται ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ τείχους εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 190 μ. περίπου βορειοδυτικῶς ἀπὸ τῶν τμημάτων τῆς ὀχυρώσεως, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀποκαλυφθῆ πλησίον τῆς ἀρχαίας γεφύρας τοῦ χειμάρρου τοῦ Ροδινοῦ²³, παρὰ τὰ σημερινὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλεως.

Ἐμπλεκτος τοιχοποιία, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου Μουσταφᾶ Βογιατζῆ, ὑπάρχει εἰς τὴν Ρόδον μόνον εἰς τὸ τμήμα τῆς ἀκροπόλεως, ἐνθ' ἃ ἄλλα ἀποκαλυφθέντα μέχρι σήμερον τμήματα εἶναι συμπλογοῦς τοιχοποιίας. Τὸ τμήμα τῆς ἀκροπόλεως χρονολογεῖται ἀσφαλῶς ἀπὸ τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῆς πόλεως τῆς Ρόδου²⁴, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὅτι τὸ ἐμπλεκτον σύστημα εἶναι ὁ

23. Βλ. Inglieri, Carta Archeologica dell'Isola di Rodi, Firenze 1936, Foglio Città ἀριθ. 22. Ἐπίσης, Ἰ. Δ. Κοντῆ, Τὰ ἀρχαία τεῖχη τῆς Ρόδου, ΑΔ 18 (1963), σ. 85.

24. Βλ. Κ. Χ. Φατούρου, ΑΔ 18 (1963), Β' 2, σ. 324, 325.

οικοδομικός τρόπος τῆς πρὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 227 π.Χ. περιόδου τῆς ὀχυρώσεως²⁶.

Οἰκόπεδον Ἰωάννου Ἀ γ ι α κ ά τ σ ι κ α ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Κοδριγκτῶνος, εὐρισκόμενον νοτιοδυτικῶς τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P34 καὶ P18 β. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη ψηφιδωτὸν μεγίστου μήκους 7 καὶ πλάτους 5.25 μ. Λόγῳ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικεκολλημένου παχέος στρώματος ἀλάτων, δὲν διακρίνονται σαφῶς τὰ σχέδια καὶ τὰ χρώματα, διὰ τοῦτο θά γίνη λόγος περὶ αὐτοῦ μετὰ τὸν καθαρισμὸν του.

Οἰκόπεδον Σουκριῆ Μ π α λ τ ζ ῆ παρὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Βενετοκλέων καὶ Ἀγίας Ἀναστασίας, εὐρισκόμενον νοτιοανατολικῶς τῆς διασταύρωσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P18β καὶ P32. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθησαν εἰς μεγάλην ἔκτασιν κυρίως ὑποθεμελιώσεις καὶ τινες τοῖχοι σχηματίζοντες μεγάλους ὑπογείους χώρους (Πί ν. 554 β - γ). Περὶ τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 1.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ψηφιδωτοῦ.

Οἰκόπεδον Οἶ ν ο π ο ι η τ ι κ ῆ ς Ἐ τ α ι ρ ε ῖ α ς Κ. Α. Ι. Ρ. μετὰ τῶν ὁδῶν Ἀστραλίας καὶ Καποδιστρίου, εὐρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P36 καὶ ἐπὶ τῆς νοτιῆς πρὸς ἀνατολὰς προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ P18β. Εἰς τὸ οἰκόπεδον τοῦτο ἀπεκαλύφθη κατασκευὴ ἐν εἴδει πεσσού (Πί ν. 555 α) μήκους 2.82, πλάτους 2.48 καὶ ὕψους σφζομένου 1.35 μ. Αἱ πλευραὶ ἀποτελοῦνται ἐκ μεγάλων λιθοπλίνθων εἰς τρεῖς δόμους (μία ἐκ τῶν λιθοπλίνθων τοῦ κατωτέρου δόμου ἔχει μήκος 1.98 μ.), ἐσωτερικῶς δὲ ὑπάρχει γόμμωσις ἐκ μικρῶν λίθων.

Οἰκόπεδον Ἀναστασίου Ἀ ἱ β α λ ῆ παρὰ τὴν νέαν ὁδὸν τὴν συνδέουσαν τὴν ὁδὸν Ἀγ. Ἀναργύρων πρὸς τὴν ὁδὸν Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, εὐρισκόμενον μετὰ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P19^α καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς νοτιῆς προεκτάσεως τῆς P18β. Ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τούτου ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 14 μ. ἀρχαία ὁδὸς (Πί ν. 555 β) βαίνουσα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Τὸ ἀνατολικὸν ὄριον αὐτῆς ἀποτελεῖ τοῖχος, πλάτους κυμαινόμενον ἀπὸ 0,40 ἕως 0,58 μ. σφζόμενος εἰς τρεῖς δόμους συνολικοῦ ὕψους 0,80 μ., ὁ ὁποῖος ἐδράζεται ἐπὶ σκληροῦ ἀργιλλώδους ἐδάφους. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀπεκαλύφθη εἰς μήκος 8.50 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ δὲν σφίζεται τοῖχος. Ὑπάρχει ὁμοίως μία κατατομή τῶν ὁδοστρωμάτων, δίδουσα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ τερματισμοῦ τοῦ πλάτους τῆς ὁδοῦ παρὰ τοῖχον, τοῦ ὁποῖου ἔχουν ἀφαιρεθῆ οἱ λίθοι. Τὸ

25. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΔ 18 (1963), σ. 84 καὶ 87. Ἐπίσης τοῦ ἴδιου, Lindos εἰς Gnomon 35 (1963) σ. 400.

πλάτος μετὰ τῶν ἀνατολικῶς εὐρισκομένου τοῖχου καὶ τῆς κατατομῆς εἶναι 7 μέτρα. Ἡ ὁδὸς αὕτη εὐρίσκεται περίπου ἐπὶ τῆς πρὸς νότον προεκτάσεως τῆς P39, ἡ ὁποία ὁμοίως εἰς τὸ τμήμα τῆς τὸ ἐρευνηθὲν παρὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς πόλεως ἐνεφάνισε πλάτος πέραν τῶν 8.70 μ.²⁶ Ἐντὸς τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ καθ' ὄλον τὸ ἀποκαλυφθὲν μήκος τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ εὐρέθησαν τρεῖς ἀγωγοὶ ὀρθογωνίου διατομῆς, οἱ ὅποιοι βαίνουν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον. Τὸ ἀνοιγμὰ τῶν ἐσωτερικῶς κυμαίνεται ἀπὸ 0,20 ἕως 0,28 μ. Τὰ τοιχώματα τῶν ἀποτελοῦνται ἐκ πορολίθων κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἐπιφάνειαν ἐπιμελῶς εἰργασμένων, ἡ δὲ κάλυψις τῶν σύγκειται ἐκ πλακῶν ὀριζοντίως τοποθετημένων. Ὁ μεσαῖος ἐκ τῶν προαναφερθέντων ἀγωγῶν κάμπτεται, κατὰ τὸ βόρειον ἀποκαλυφθὲν τμήμα τῆς ὁδοῦ, μὲ καμπύλην γραμμὴν πρὸς δυσμὰς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ κάμψις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐγκαρσίως βαίνουσης ἀρχαίας ὁδοῦ (ἀνατολῆ-δύσις), διότι ἡ ἀπόστασις τοῦ ἀγωγοῦ ἀπὸ τοῦ ἄξονος τῆς ἀπὸ νότου σημειουμένης ἐπὶ τοῦ διαγράμματος τῶν ἄξόνων τῶν ἀρχαίων ὁδῶν παραλλήλου ὁδοῦ P19^α εἶναι 35 μ. περίπου. Πλὴν τῶν ὡς ἄνω ἀγωγῶν ἀπεκαλύφθη ἐπίσης καὶ πῆλινος ἀγωγός, βαίνων ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, κατασκευασθεὶς εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντας. Εἰς τὸ βόρειον τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ὁδοῦ εὐρέθησαν φρεάτια ὁμοία πρὸς τὰ παρατηρηθέντα καὶ ἀλλὰ χωρὶ ἐντὸς τῶν ἀρχαίων ὁδῶν τῆς Ρόδου²⁷.

Οἰκόπεδον Μερόπης Χ ρ ι σ τ ο φ ῖ δ η παρὰ τὴν ὁδὸν Ἡρακλείου 54, εὐρισκόμενον μετὰ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P17 καὶ P19^α. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ οἰκόπεδον εὐρέθη ἀρχαία ὁδὸς βαίνουσα ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν ἕξ ὁδοστρώματα συνολικοῦ πάχους 0,90 μ. Τῆς ὁδοῦ ταύτης ἐξηκριβώθη μόνον τὸ ἀνατολικὸν ὄριον ἐκ τοῦ σκάμματος ἐντὸς τοῦ λευκοῦ ἀργιλλώδους βράχου τῶν θεμελιῶν τῆς παρακειμένης οἰκοδομῆς. Τὸ δυτικὸν ὄριον παρέμεινεν ἀδιάγνωστον. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διατήρησις ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου τῶν ὁδοστρωμάτων αὐλάκων τὰς ὁποίας ἐσχημάτισαν οἱ τροχοὶ τῶν διερχομένων ἁμαξῶν. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ὁδὸν δίδεται τὸ σῆμα P29^α.

Εἰς τὴν νοτιανὴν περιοχὴν ἐξηρευνηθήσαν ἀκόμη τὰ ἐξῆς οἰκόπεδα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν λείψανα ἀρχαίων οἰκήσεων καὶ ὁδῶν:

Οἰκόπεδον Χρυσάνθης Ρ ι ζ ο π ο ὐ λ ο υ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κολοκοτρᾶνη, εὐρισκόμενον νοτίως

26. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΑΜ 73 (1958) σ. 148.

27. Βλ. Ἰ. Δ. Κοντῆ, ΠΑΕ 1952, σ. 578, πίν. 2.

τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P16 καὶ μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P35 καὶ P35^α (Πί ν. 555 γ).

Οἰκόπεδον Γεωργίου Κοιλιᾶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Γεωργίου 47, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P23 καὶ P24 καὶ ἀνατολικῶς τῆς P34.

Οἰκόπεδον Χαραλάμπους Πετρά ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγ. Γεωργίου, γειτνιάζον πρὸς τὸ προηγούμενον ἀπὸ νότου.

Οἰκόπεδον Δημητρίου Πορσάλογλου παρὰ τὴν πλατεῖαν Φώκιαλη, εὑρισκόμενον δυτικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P31 καὶ μεταξύ τῶν ὁδῶν P22 καὶ P19^β.

Οἰκόπεδον Αἰκατερίνης Τσακίρη παρὰ τὴν ὁδὸν Θεμιστοκλέους Σοφούλη (P27) μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P17 καὶ P19^α.

Οἰκόπεδον Γεωργίου Ψαρροῦ ἐπὶ τῆς ἰδιωτικῆς ὁδοῦ τῆς ἐκκινούσης ἀπὸ τὴν ὁδὸν Ἁγ. Ἀναργύρων, εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P29 καὶ νοτίως τῆς P17.

Οἰκόπεδον Νικολάου Μανωλᾶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρακλείου, εὑρισκόμενον βορείως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P19^α καὶ μεταξύ τῶν ὁδῶν P29 καὶ P38.

Οἰκόπεδον Ἀνθίπης Ροδίτη ἐπὶ τῆς προεκτάσεως τῆς ὁδοῦ Κοδριγκτῶνος, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P33 καὶ P34. Εἰς τὸ οἰκόπεδον διεπιστώθη ἡ συνέχισις τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P22. Τὸ πλάτος ὁμοῦ καὶ τὰ ὄριά της δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθοῦν.

Οἰκόπεδον Μιχαήλ Ἀγγέλου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σκευῦ Ζερβοῦ, εὑρισκόμενον ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P36 καὶ μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P18^β καὶ P22.

Οἰκόπεδον Εὐτυχίας Ἰωαννίδου παρὰ τὴν ὁδὸν Δενδρινοῦ, εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P32^α καὶ P33 καὶ νοτίως τῆς P24.

Οἰκόπεδον Ἰμπραήμ Ζαμαντάκη παρὰ τὴν ὁδὸν Γρηγορίου Ε', εὑρισκόμενον μεταξύ τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P32 καὶ P32^α καὶ συνεχόμενον ἀπὸ νότου μὲ τὸ οἰκόπεδον Μουσταφᾶ Βογιατζή.

Οἰκόπεδον Μάγου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα Α', εὑρισκόμενον νοτιοδυτικῶς τῆς διασταυρώσεως τῶν ἀρχαίων ὁδῶν P18^β καὶ P34. Συνεπληρώθη ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀρξαμένη ἀνασκαφὴ καὶ ἐστερεώθη τὸ εἰς τὸν Πί ν. 555 δ παρεχόμενον κεντρικὸν θέμα ἐλληνιστικοῦ ψηφιδωτοῦ.

5. Νοτία Νεκρόπολις

Οἰκόπεδον Ἐλευθερίου Πέρου εἰς τὸν οἰκοδομούμενον συνοικισμόν παρὰ τὴν θέσιν Κιζιλ - Τεπέ. Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο, εὑρισκόμενον

παρὰ τὴν πρὸς νότον νοτιήν προέκτασιν ἐκτὸς τῆς πόλεως τῆς μεγάλης ἀρτηρίας P27, συνέχεται ἀπὸ νότου πρὸς τὸ οἰκόπεδον Χαρίτου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὀκτὼ τάφοι²⁸. Εἰς τὸ οἰκόπεδον Πέρου ἀνεσκάφη σημαντικὸν ταφικὸν συγκρότημα (Πί ν. 555 ε) τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐκ δύο ἐφαπτομένων ὀρθογωνίων χώρων, οἱ ὅποιοι περιεῖχον τάφους καὶ τεφροδόχους, ὡς ἐπίσης καὶ μεμονωμένους τάφους πέριξ. Οἱ τάφοι οὗτοι ἐκ τῶν εὐρημάτων τῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος (Πί ν. 556 α - β). Εὐρύτερος λόγος διὰ τὸ ταφικὸν τοῦτο συγκρότημα θὰ γίνῃ ἰδιαίτερος ἀλλοῦ.

6. Ἀνεύρεσις τάφων παρὰ τὴν Κάλαθον

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1963 ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ 48ον χιλιόμετρον τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ρόδου εἰς Λίνδον καὶ παρὰ τὴν Κάλαθον εἴκοσι τάφοι ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Τριανταφύλλου Φιλή. Τοῦτον, θελήσαντα νὰ σκάψῃ τοὺς τάφους λαθραίως, ἀντελήφθη ἐγκαίρως ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων καὶ ἠδυνήθη νὰ λάβῃ τὰ στοιχεῖα, ὡς καὶ τὰ εὐρήματα, ἐκτὸς τριῶν τάφων, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἤδη ἀνοίξει ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀγροῦ. Οἱ τάφοι οὗτοι, λόγῳ τῆς σπουδαιότητός των, θὰ τύχουν ἰδιαίτερας δημοσιεύσεως. Ἐνταῦθα σημειοῦνται μόνον τὰ κατωτέρω: Πρόκειται περὶ δύο συστάδων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δυτικὴ ἀποτελεῖται ἐκ 17 τάφων μὲ προσανατολισμὸν ἄλλων μὲν ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἄλλων ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς. Οἱ τάφοι οὗτοι ἔχουν κατασκευασθῆ ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους, τὰ τοιχώματα δὲ αὐτῶν ἀποτελοῦνται ἐκ λίθων ἢ ἐκ μεγάλων κεράμων. Ἐνδείξεις διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν τάφων παρέχουν τὰ ἐντὸς αὐτῶν εὐρεθέντα νομίσματα τῶν αὐτοκρατόρων Ἀδριανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ὡς καὶ δύο δακτύλιοι φέροντες δακτυλιολίθους, ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ὁποίων εἰκονίζεται γυναικεία κεφαλὴ ἐποχῆς Julia Domna, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐτέρου Ἀθηνᾶ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων. Δύο παλαιότεροι τάφοι περιεῖχον ληκῦθια χρονολογούμενα εἰς τὴν καμπὴν τοῦ 5ου πρὸς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα (Πί ν. 557 α - β).

Ἡ δυτικὴ συστάς ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τάφων μὲ προσανατολισμὸν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, τῶν ὁποίων τὰ τοιχώματα σύγκεινται ἐκ λίθων. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν εἶχε παλαιότερον ἀνοιγῆ, ἐνθ' ἐντὸς τῶν δύο ἄλλων δὲν εὐρέθησαν κτερίσματα.

28. Βλ. Κ. Χ. Φατούρου, ΑΔ 18 (1963), Β' 2, σ. 325.

*II. ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΝ ΠΟΛΙΝ ΤΗΣ
ΡΟΔΟΥ*

Εἰς τὰς ἐργασίας συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως συνειργάσθη μὲ τὴν ὑπογραφομένην κυρίως ἢ Ἐπιμελήτρια Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου. Τὴν στατικήν εὐθύνην τῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὁ πολιτικός μηχανικός κ. Θάνος Παπαθανάσης, ὀρισθεὶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διευθύνσεως τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως.

Ἐπικειμένης τῆς δημοσιεύσεως λεπτομεροῦς ἐκθέσεως περὶ τῶν ἐν γένει ἐργασιῶν συντηρήσεως καὶ ἀναστηλώσεως, τὰς ὁποίας ἐξετέλεσεν ἢ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τῆς ἀπελευθέρσεως τῆς Δωδεκανήσου καὶ ἐξῆς, εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν γίνεται σύντομος μόνον μνεία τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1963 γενομένων ἐργασιῶν καὶ παρέχονται χαρακτηριστικαὶ τινες φωτογραφίαι.

Α'. Εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως τῆς Ρόδου:

1. Νοτιῶς τῆς πύλης D'Amboise καὶ ἀμέσως παρ' αὐτὴν ἐγένετο εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ὀχυρώσεως ἀποκατάστασις εὐρέως ρήγματος, ὕψους ἀπὸ 4.10 ἕως 5.50 μ. καὶ πλάτους ἀπὸ 2.90 ἕως 5.70 μ. (Πί ν. 558 α - β).

2. Ἐστερεώθη ἡ νοτιὰ ὄψις τῆς ὀχυρώσεως ὑπεράνω καὶ ἐκατέρωθεν τῆς νεωτέρας πύλης τῆς Ἐλευθερίας (Πί ν. 559 α - β).

3. Ἐνεφράγη ἐπικίνδυνον ρήγμα εἰς τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ πύργου τοῦ Ἁγ. Πέτρου (Πί ν. 560 α - β).

4. Ἐνεφράγη ρωγμὴ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς δευτέρας πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τοῦ Παλατίου τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου τάφρου τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς πόλεως, παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγ. Ἀτωνίου.

5. Ἀνακατεσκευάσθησαν πέντε ἐπάλλξεις μετὰ τμήματος τοῦ κάτωθεν στηθαίου κατὰ τὴν βορειο-ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ ἄνωθεν τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ.

Β'. Ἐντὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως τῆς Ρόδου:

1. Ἀνακατεσκευάσθη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ὁ ἀνατολικός, ἐξωτερικός τοίχος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ὁ ἀντίστοιχος τοίχος τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησίας τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλκ-Μιχράμπ²⁹ (Πί ν. 561 α - β). Ἐπίσης ἐγιναν διάφοροι παρατηρήσεις σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογικὴν διαδοχὴν τῶν κατασκευῶν.

29. Βλ. Ἄ. Ὁρλάνδου, Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος τόμ. ΣΤ' (1948), τεύχος 1, σ. 67, 68, εἰκ. 55 καὶ τεύχος 2, σ. 142 - 156.

2. Ἐστερεώθη τόξον ἀντιστηρίξεως οἰκῶν τῆς ὁδοῦ Φειδίου παρὰ τὴν οἰκίαν ἀριθ. 8.

3. Ἐγιναν ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς διαφόρους ἱπποτικὰς οἰκίας τῆς παλαιᾶς πόλεως. Σχετικῶς σημειοῦται, ὅτι, κατὰ τακτικὴν πάντοτε ἀκολουθουμένην ὑπὸ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, πλὴν τῶν ἐργασιῶν αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς κτίσματα ἀνήκοντα εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν, ἐγιναν ἔργα συντηρήσεως καὶ εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, τὰς ὁποίας οἱ πτωχοὶ ἔνοικοι τῶν δέν εἶχον τὴν οἰκονομικὴν δυνατότητα νὰ συντηρήσων.

Τοιαῦται οἰκίαι δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ εἶναι αἱ ἐξῆς:

α) Κτήριον δυτικῶς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου καὶ συνεχομένου πρὸς αὐτὸ (Armenie), ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ ἡ ἐπανεκθεσις τῆς λαογραφικῆς συλλογῆς.

β) Κτήριον τῆς Γλώσσης τῆς Ὠβέρνης

γ) » τῆς «Καστελλανίας»

δ) οἰκία ὁδοῦ Δοσιάδου ἀριθ. 16

ε) » » Χάρητος » 1 - 3

ς') » » Ἴπποδάμου » 10

ζ) » » » » 17

η) » » Διονυσίου » 8

θ) » » Ἀντιφάνους » 17

ι) » » Ὀμήρου » 28

ια) » » Γαβαλᾶ » 23

ιβ) » » Ἀριστοτέλους ἀριθ. 42β

ιγ) » » Σοφοκλέους παραπλεύρως τῆς ὑπ' ἀριθ. 222 οἰκίας (Πί ν. 562 α - β).

ιδ) » » Λάχητος ἀριθ. 8 - 10 (τοῦ ἱπποτοῦ Montmirail).

ιε) » πλατείας Ἑβραίων Μαρτύρων ἀριθ. 33 - 35

ις') » παρόδου Πυθαγόρα ἀριθ. 66 ζ (Πί ν. 563 α - β).

ιζ) » ἱπποτικῶν χρόνων (ἡρειπωμένη) παρὰ τὴν ὁδὸν Δημοσθένους ἀριθ. 22.

Γ'. Ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς πόλεως:

α) Ἐγιναν ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τοὺς τρεῖς μύλους ἱπποτικῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ μάλου τοῦ Ἁγ. Νικολάου παρὰ τὸ Μανδράκι (Πί ν. 564 α - β).

β) Ἀνακατεσκευάσθη ὁ χαμηλὸς περιβόλος τοῦ παρὰ τὰς ὁδοὺς Τήλου καὶ Καλύμνου - Λέρου μεσαιωνικοῦ μύλου.

Δ'. Εἰς τὴν ὑπαιθρον:

α) Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὴν ἱπποτικὴν ὀχύρωσιν τῆς ἀκροπόλεως τῆς Λίνδου.

β) Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς ἀναστηλωμένην οἰκίαν τῆς Καμίρου.

γ) Ἐγένοντο ἐργασίαι συντηρήσεως εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προφήτου Ἀμῶς πλησίον τῆς τοποθεσίας Φαληράκι.

Ε'. Εἰς τὴν Πάτμον ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ τινες ἐργασίαι εἰς τὸν ὑπὸ ἀνακατασκευὴν ξενῶνα καὶ τὸ σκευοφυλάκιον τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

III. ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΙΣ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Εἰς τὴν Κάλυμνον ἠνοίχθησαν τὰ κιβώτια, εἰς τὰ ὅποια ἐφυλάσσοντο τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς νήσου (κυρίως προϊστορικὰ) καὶ ἐγένετο μία πρώτη τακτοποίησις αὐτῶν. Ἐπίσης ἐγένετο ἐπισκευὴ καὶ διαρρύθμισις τοῦ κτηρίου, εἰς τὸ ὅποιον θὰ στεγασθῇ ἡ συλλογὴ, προκειμένου νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ὀριστικὴ ἔκθεσις αὐτῆς κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους 1964.

IV. ΠΕΡΙΟΛΕΙΑΙ

Ἡ προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων δ. Κάντω Χ. Φατούρου μετέβη εἰς Πάτμον πρὸς ἐξέτασιν ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων εἰς τὴν Χά-

ραν καὶ διὰ ζητήματα ἀναστηλώσεως τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἐπίσης μετέβη εἰς Κάλυμνον προκειμένου νὰ ρυθμίσῃ τὰ τῆς τακτοποίησεως τοῦ ἐκεῖ Μουσείου, ὡς καὶ εἰς τὴν Κῶν πρὸς ἐξέτασιν ἀρχαιολογικῶν ζητημάτων.

Ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων δ. Μυρτάλη Ἀχειμάστου μετέβη εἰς τὴν νήσον Χάλκην πρὸς ἐξέτασιν ἀρχαίων τάφων, οἱ ὅποιοι ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἐργασίας ἐπισκευῆς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Χάλκης-Χωρίου, καὶ μεταφορὰν τῶν ἀνευρεθέντων εἰς αὐτοὺς ἀγγεῖον εἰς Ρόδον.

Ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰωάννης Παπαποστόλου μετέβη εἰς τὴν νήσον Χάλκην πρὸς ἐξέτασιν καὶ ἀνασκαφὴν τάφων εὐρισκομένων εἰς τὴν περιοχὴν ἔνθα ἐγένοντο ἐργασίαι ἐπισκευῆς τῆς δημοσίας ὁδοῦ Χάλκης-Χωρίου. Ἐντὸς τῶν τάφων τούτων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀνοιγῆ καὶ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, εὐρέθησαν ὀλίγα ὑστεροελληνιστικὰ κυρίως ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα.

Ἐπίσης ὁ κ. Ἰ. Παπαποστόλου μετέβη εἰς τὴν Κῶν, προκειμένου νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς.

ΚΑΝΤΩ Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

*

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ Α.Δ. 19 (1964): ΧΡΟΝΙΚΩΝ

Μέρος Β1

Σελ. 36, στήλη β', στίχος 18. Διορθώσεις και συμπληρώσεις εις τὴν ἐπιγραφὴν:

196/5 π.Χ. [Ἐμπο]ρίου ἐπι[μελ]ηταὶ [ἐπὶ] Χαοικλ[έους].
ἀρχοντος ἀνέ[θηκ]αν

Ἀδτάγητος	Λαμπτροεὺς	(I)
Ἄριστιππος	Ἐρχιεὺς	(II)
Θεόδωρος	Ἀγγελῆθεν	(III)
Ἡρακῶν	Σκαμβωνίδης	(IV)
Ἄγαθοκλῆς	Βερενικίδης	(V)
Ἐπικράτης	Θορίκιος	(VI)
Ἀρτέμων	Λακιάδης	(VII)
[- -]ρα[- -]	Μελιτε[ύς]	(VIII)
[- - - -]ος	Ἀδρί[δης]	(IX)
[- - - -]ος	Φ[αληρεὺς]	(X)
[- - - -]	[- - - -]	(XI)
[- - - -]	[- - - -]	(XII)

Ἐμπορίου ἐπιμεληταί· βλέπε Ἄριστοτέλης, Ἀθηναίων Πολιτεία, 51, 4. Busolt - Swoboda, *Gr. Staatskunde*³ (1926) σελ. 1120.

στ. 7. Ἄγαθοκλῆς Βερενικίδης· ὁ ἴδιος, *IG II²*, 896, 42 (186/5 π. Χ.).

Μέρος Β2

Σελ. 254, 255: Ἄντι Πί ν. 307, γρ. Πί ν. 299.

Σελ. 264, α' στήλη, στίχος 2. Ἄντι Σχέδ. 3. γρ. Σχέδ. 2.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

*Ηπειρος. Νομός Πρεβέζης: α. Λιθινή κάλπη εκ Νικοπόλεως, β. Κορμός Σατύρου ρωμ. χρόνων εκ Νικοπόλεως, γ. Τὸ ΝΑ. ἄκρον τοῦ λόφου «Κουβέλι» εἰς Μιχαλίτσι

Ἡπειρος. Νομός Πρεβέζης: α. Ὁ λόφος «Κουβέλι», θεώμενος ἀπὸ Δ. (θέσις «Νεραντζιές»), β. Ἐπιτύμβια ἀγάλματα κορῶν ἐκ τοῦ Νεκροταφείου Μιχαλιτισίου, γ. Δόμος τῆς προσόψεως τοῦ ταφικοῦ ἀναλήμματος

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Ἡπειρος. Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι: α. Θεμέλιον ταφικοῦ περιβόλου, δρώμενον ἀπὸ Α., β. Τὸ πρὸ τοῦ ἀναλήματος θεμέλιον βάθρου, γ. Λιθοπλινθίς ἐξέδρας, δ. Ἐπίστευσις μνημείου ἐκ πωρολίθου, ε. Ἴωνικὸν κιονόκρανον ἐπιτυμβίου μνημείου

Ἕπειρος. Νομός Πρεβέζης. Μιχαλίτσι: α. Ἐπίκρανον παραστάδος ἐπιτυμβίου μνημείου, β. Ἀμφορεὺς καὶ χύτρα ἐκ τῶν τάφων Ν4 καὶ Τ10, γ. Ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Τ10, δ. Ἀμφορίσκος ἐκ τοῦ Τ10, ε - ζ'. Ληκύθια

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Ἕπειρος: α. Νομός Πρεβέζης. Φρέατα ἐπισκέψεως ὑδραγωγείου Νικοπόλεως πλησίον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, β. Ὁ ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τοῦ Νεκρομαντείου ὑποστυλωθεὶς ναῖσκος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου εἰς Μεσοπόταμον νομοῦ Πρεβέζης, γ. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ Νεκρομαντείου εἰς Μεσοπόταμον, δ. Νομός Ἄρτης. Τὸ Β. τμήμα τῆς αὐλῆς τῆς ἐλληνιστικῆς οἰκίας Ἀμβρακίας

Ἡπειρος Νομός Ἄρτης: α - β. Τύπος ἐκ πηλοῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοροπλάθου καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ἀόπτου πηλοῦ ἐξαχθέν ἐξ αὐτοῦ, γ - δ. Τύπος ἐκ πηλοῦ καὶ ἐκμαγεῖον ἐξ ἀόπτου πηλοῦ ἐξαχθέν ἐξ αὐτοῦ

Ἑπειρος: α. Νομός Ἄρτης. Τύπος ἐκ πηλοῦ, β. Νομός Ἄρτης. Ἐκμαγεῖον ἐξ ὠπτημένου πηλοῦ, ἐξαχθὲν ἐκ τοῦ τύπου (2), γ. Νομός Ἄρτης. Ἐκμαγεῖον μήτρας, ἀποδίδον τὸν Γανυμήδη, δ. Νομός Ἰωαννίνων. Ψευδόστομος ἀμφορεύς, ε. Μεταμυκηναϊκὸν ἀγγεῖον ἐκ Καστρίτσης

Ἡπειρος. Νομός Ἰωαννίνων: α. Ἄγγειον χειροποίητον ἐκ Καστρίτσης, β. Παλαιολιθικά εὐρήματα Ἐλεούσης Ἰωαννίνων καὶ Λούρου Πρεβέζης, γ. Ὁ ΝΑ. πύργος τοῦ ἀναλήματος τῆς προσόψεως τοῦ θεάτρου Δωδώνης, δ. Τὸ Α. περιμετρικὸν ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου. Ἐμπροσθεν ἡ ἱερά οἰκία

Ἡπειρος: α, δ. Ἐρείπια οἰκίας Σουλίου, πρὸ τῆς ἀναστήλωσως καὶ ΝΔ. ἀποψις τῆς οἰκίας μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, β. Κάστρον Ἰωαννίνων. Τὸ δεξιὸν τοῦ Πύργου τοῦ Θωμᾶ τμήμα τοῦ τείχους, γ. Ὁ Βυζαντινὸς Πύργος τοῦ Θωμᾶ, ε. Ἡ ΒΑ. πύλη τοῦ Βυζαντινοῦ κάστρου Ἰωαννίνων, ζ'. Τὸ Τουρκικὸν τεμένος Φετιχέ, ζ. Λεπτομέρεια τῆς ΒΑ. πύλης τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων, η. Ὁ λεγόμενος «Γουλάς» τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων

Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ

Κέρκυρα: α. Έρυθρόμορφον άρβαλλοσιδές ληκύθιον 5ου αι. π.Χ. (άριθ. εύρ. 951), β. Μελαμβαφής πελίκη 4ου αι. π.Χ. (άριθ. εύρ. 873), γ. Έρυθρόμορφος πελίκη 4ου αι. π.Χ. (άριθ. εύρ. 919), δ. Κοτύλη (άριθ. εύρ. 935) 4ου αιώνος π.Χ.

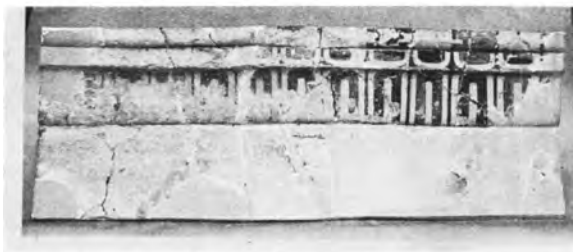
Κέρκυρα: α. Ήμισυ κορινθιακού κιονοκράνου (ἀριθ. εύρ. 837), β. Έλληνιστική πύξις καί κάλυμμα (ἀριθ. εύρ. 900, 899), γ. Πρωτοκορινθιακόν μυροδοχείον, δ. Χαλκή στεγγίς (ἀριθ. εύρ. 950)

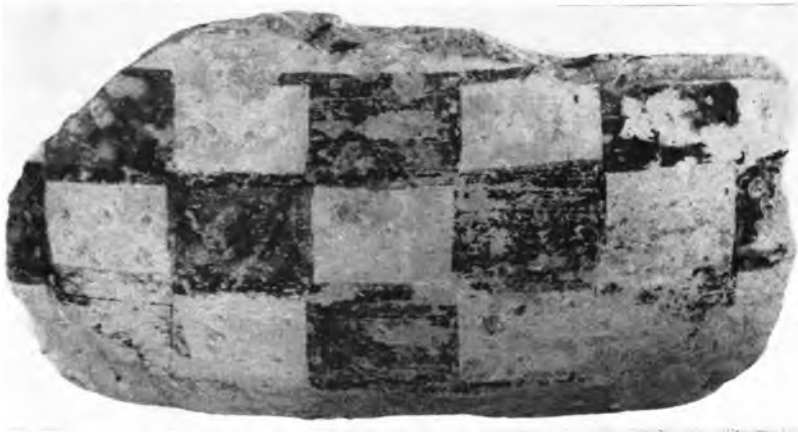
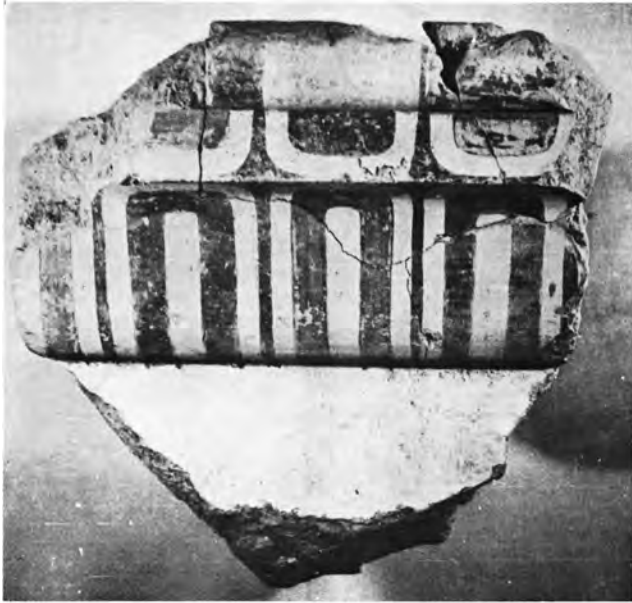
Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. Κτίσμα Β. Έσωτερική (ανατολική) ὄψις δυτικοῦ τοίχου, β - γ. Κτίσμα Γ. Άνατολική καὶ δυτική ὄψις τοῦ τοίχου

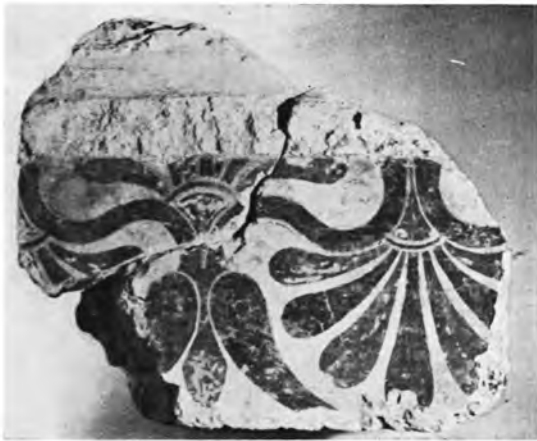
Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α. MR 214. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς, β. MR 215. Τεμάχιον πηλίνης λεοντοκεφαλῆς, γ. MR 230. Ἡγεμών καλυπτὴρ με̐ γυναικεῖον πρόσωπον

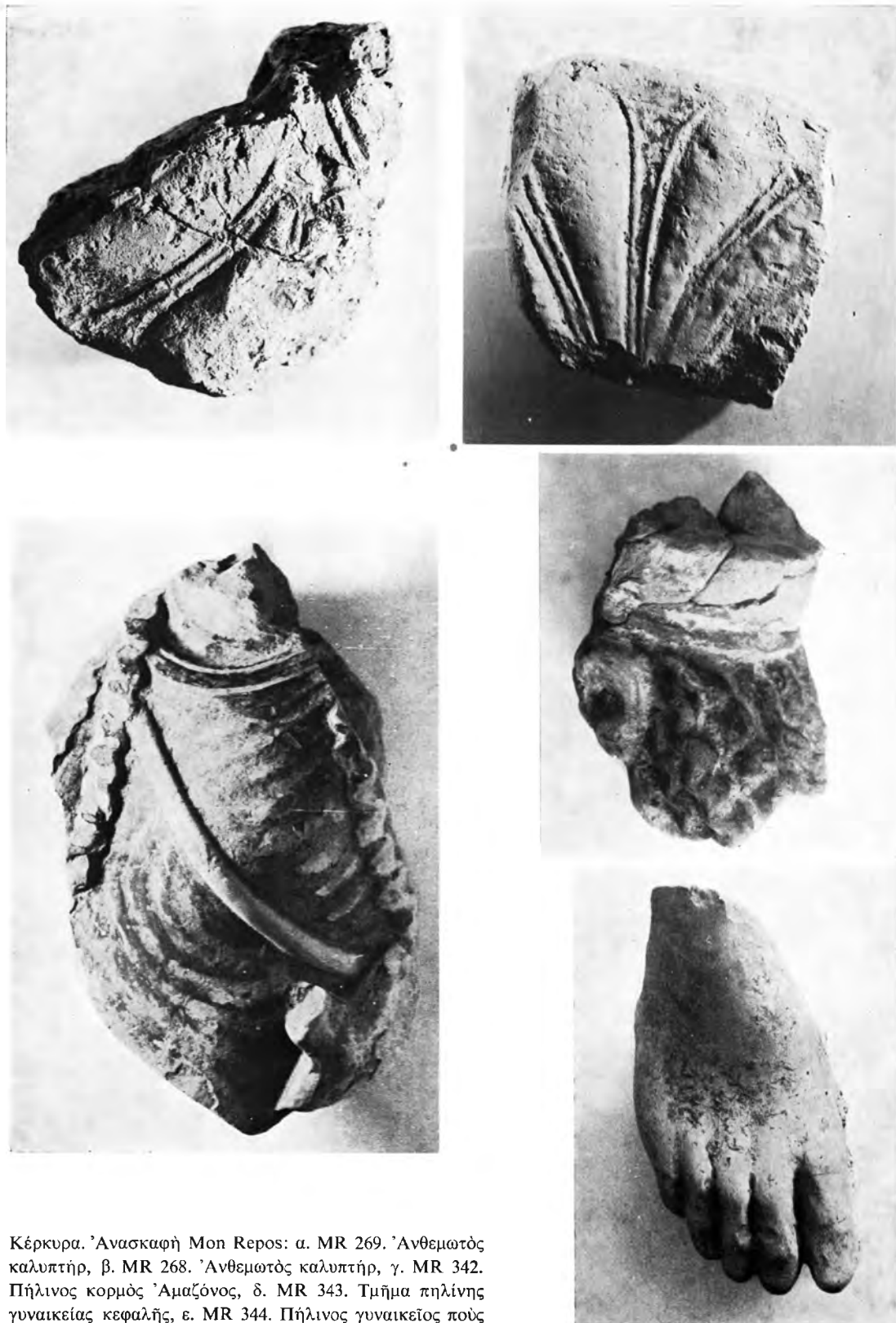
Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α. MR 228. Ἡγεμῶν καλυπτὴρ με̐ γυναικεῖον πρόσωπον, β. MR 235. Τεμάχιον Γοργονείου, γ. MR 233. Τεμάχιον Γοργονείου, δ. MR 237. Δισκοειδὴς ἀκροκέραμος με̐ ὀκτάφυλλον ρόδακα, ε-ζ'. Γραπτὴ πληλὴν σίμη. Κυρία καὶ κάτω ὄπισ

Κέρκυρα. Ἀνασκαφή Μον Repos: α - β. MR 256. Τεμάχιον πηλίνης γραπτῆς σίμης. Προσθία και κάτω ἐπιφάνεια, γ. MR 346. Τμήμα πηλίνης μορφῆς (τὸ ὀπισθεν:), δ. MR 266. Ἄνθεμωτὸς καλυπτῆρ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - ζ'. MR 247 - MR 252. Τεμάχια σίμης «μεγαρικού» τύπου

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 269. Άνθεματός
καλυπτήρ, β. MR 268. Άνθεματός καλυπτήρ, γ. MR 342.
Πήλινος κορμός Άμαζόνος, δ. MR 343. Τμήμα πηλίνης
γυναικείας κεφαλής, ε. MR 344. Πήλινος γυναικείος πούς

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 261. Σίμη ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, β. MR 265. Τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος, γ. MR 274. Τμήμα πηλίνης παρατείδος σίμης, δ. MR 278. Πηλίνη λεοντοκεφαλὴ ἐκ σίμης ἑλληνιστικῆς, ε. MR 270. Τεμάχιον ἡγεμόνος στρωτήρος, ζ'. MR 271. Τμήμα πηλίνου γραπτοῦ γείσου, ζ. MR 263. Τεμάχιον πηλίνης σίμης

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Mon Repos: α. MR 277. Τμήμα πηλίνης σίμης έλληνιστικῶν χρόνων, β. MR 441. Κνήμη εκ ψαμμολίθου, γ. MR 444. Τμήμα σπονδύλου κίονος εκ ψαμμολίθου, δ. MR 453. Μαρμαρίνη λεοντοκεφαλή

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 459. Τμήμα μαρμαρίνου περιρραντηρίου, β. MR 523. Έπίχρυσος λαβή, γ. MR 521. Έπίχρυσος ρόδαξ, δ. MR 517. Πούς χαλκού τρίποδος, ε. MR 478. Χαλκούς κριός, ζ'. MR 477. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον λέοντος

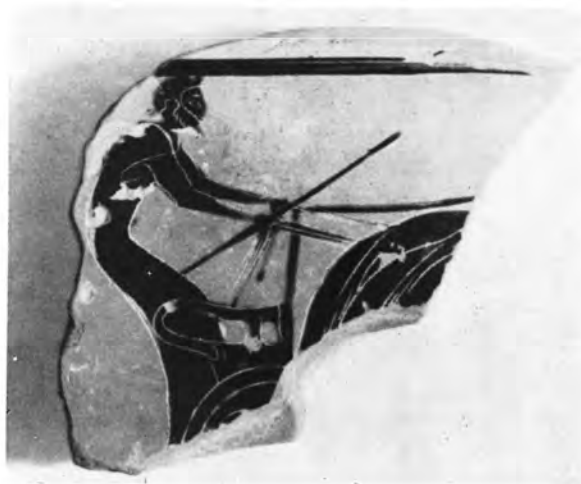

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Ρερος: α. MR 485. Χαλκοῦν ἔλασμα, β. MR 479. Πτυχαῖ χαλκοῦ ἀγαλμα-
τίου, γ. MR 518. Χαλκῆ πόρπη ζώνης κελτιβηρικοῦ τύπου, δ. MR 483. Χαλκοῦν σταθμίον,
ε. MR 481. Χαλκοῦν κηρύκειον, ς'-ζ. MR 520. Μολύβδιον ἔλασμα μέ ἐπιγραφὴν

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - β. MR 301. Πρωτοκορινθιακόν ληκύθιον, γ. MR 302
Πρωτοκορινθιακόν ληκύθιον, δ - ε. MR 310. Λαβή μελανομόρφου άττικου κρατήρος

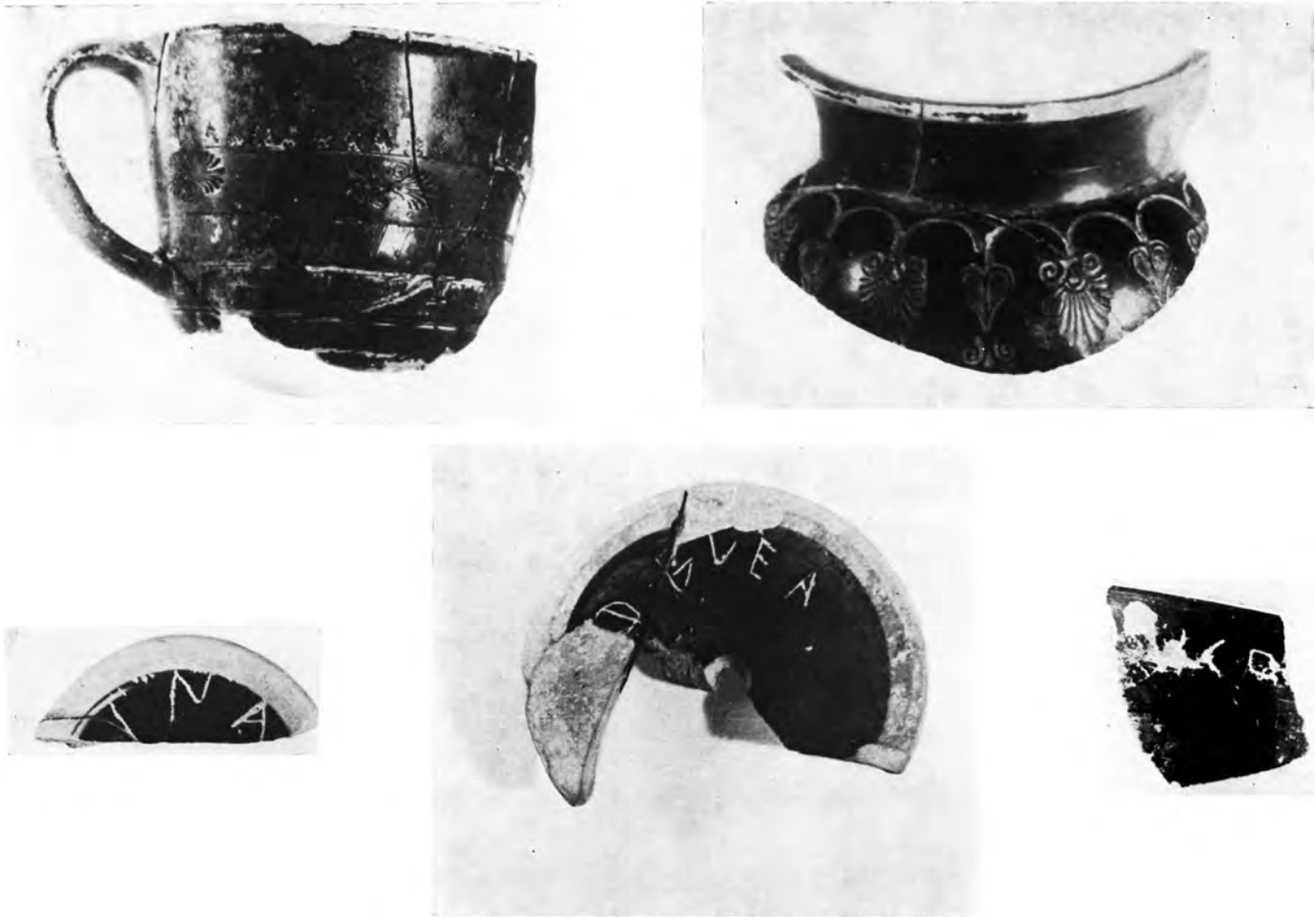
ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 19 (1964)

ΠΙΝΑΞ 367

Κέρκυρα. Ανασκαφή Μον Repos: α-γ. MR 303, MR 305, MR 304. Μελανόμορφα ὄστρακα, δ-ε. MR 311, MR 318. Ἐρυθρόμορφα ὄστρακα

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Ρερος: α. MR 321. Κάνθαρος με έπιεστα κοσμήματα, β. MR 320. Μελαμβά-
 φες άγγειον με έπιεστα κοσμήματα, γ - ε MR 331, MR 334, MR 319. Όστρακα με έγχαράκτους έπιγραφάς

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α. MR 341. Πηλίνη κεφαλή Έρμου, β. MR 409. Πηλίνη κεφαλή Έρμου, γ. MR 411. «Άφρόδιτος», δ-ε. MR 397, MR 400. Πήλιναι γυναικείαι κεφαλαί, ζ'. MR 404. Πηλίνη προτομή ιωνικού τύπου, ζ-η. MR 403, MR 410. Πήλιναι γυναικείαι κεφαλαί

Γ. ΔΟΝΤΑΣ

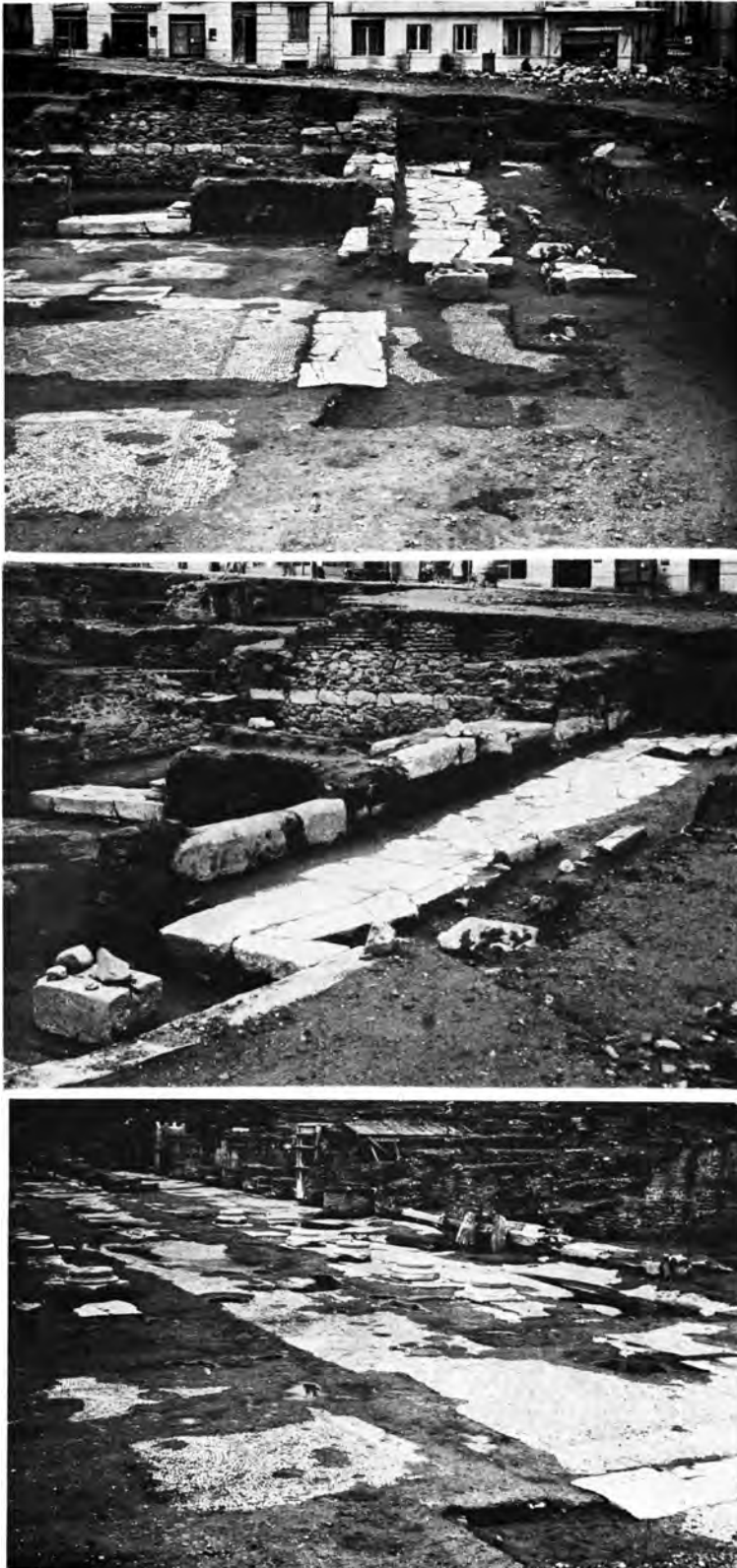
Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - ζ'. MR 381, MR 348, MR 355, MR 350, MR 358, MR 352.
Τμήματα πηλίνων ειδωλίων

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - ζ'. MR 370, MR 402, MR 365, MR 425, MR 426. MR 428.
Τμήματα πήλινων ειδωλίων και πήλινα ζώα

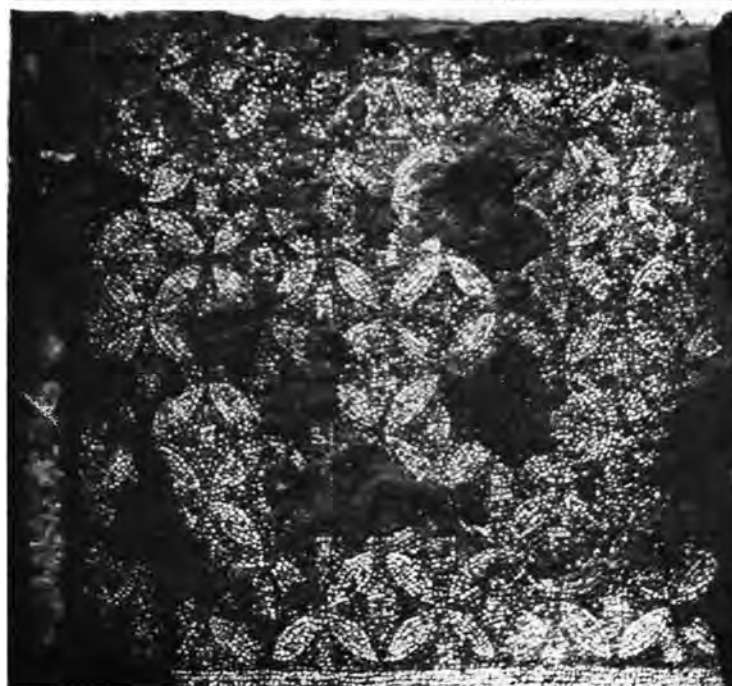

Κέρκυρα. Άνασκαφή Μον Repos: α - γ. MR 414, MR 377, MR 412. Τμήματα πηλίνων ειδωλίων, δ. MR 421. Τμήμα πηλίνου δίσκου, ε - ζ'. Άργυρά νομίσματα (προσθία και όπισθία όψεις)

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Δικαστηρίων. Ἀνασκαφή Ὠδείου: α. Δυτικὸν ἄκρον,
β. Πλακόστρωτον δυτικοῦ ἄκρου, γ. Ἀποψις ἐκ Δ. τῆς πρὸ τοῦ Ὠδείου στοῆς

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

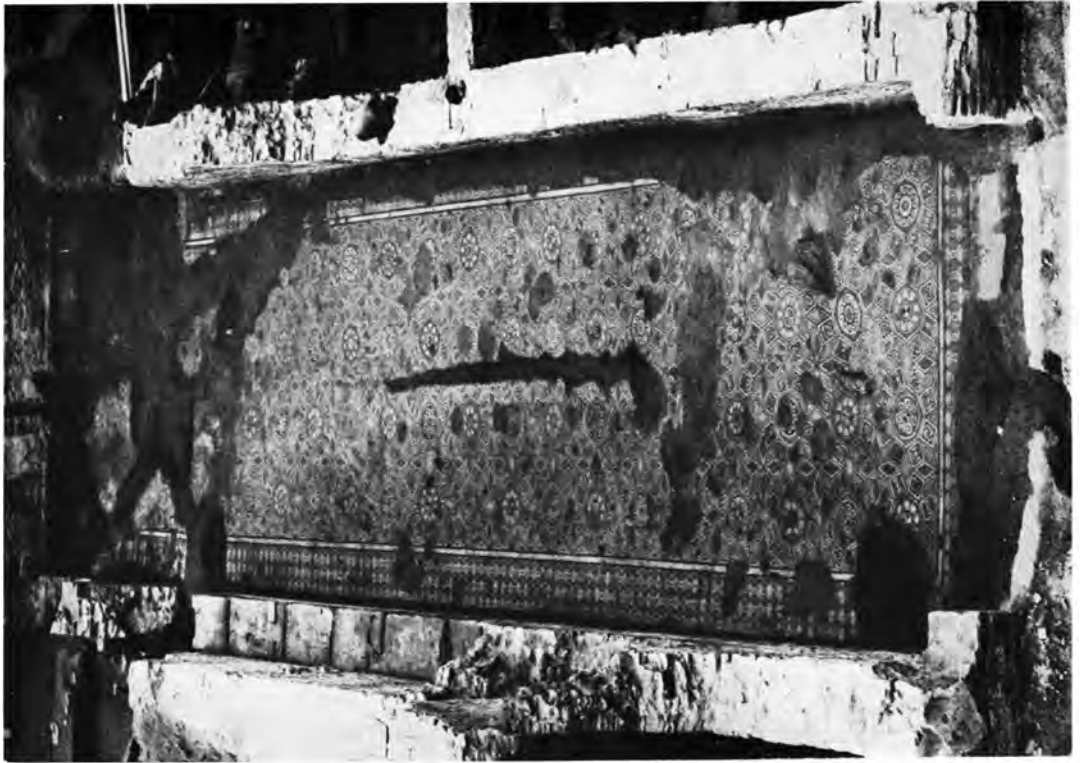

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Δικαστηρίων. Άνασκαφή Ώδείου: α. Άποψις τοῦ Ώδείου ἐξ Ἐνατολῶν, β - γ. Τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς τοῦ Ώδείου
 Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Γενική άποψις των ανασκαφών από Α. Το βέλος άριστερά εις τὸ βάθος δεικνύει τὸν χῶρον τοῦ Ὁκταγώνου, β. Ἐποψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Α.

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Ψηφιδωτὸν δάπεδον, β. Τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Τμήμα τοίχου μετά γραπτού κονιάματος, β. Μερική άποψις
τοῦ χώρου τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ ΝΑ. Τὸ βέλος δεικνύει τὸν τοῖχον τοῦ Πίν. 377 α

Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α - β. Γραπτὸν κονίαμα ἐπὶ τοῖχου τοῦ κτηρίου

Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Μερική άποψις του ανασκαπτομένου χώρου από Ν. πρό του τελικού καθαρισμού.
β. Άποψις του κτίσματος Κ2 κατά την ανατολικήν πλευράν αὐτοῦ. Εἰς τὸ βάθος δεξιά ἢ δεξαμενή

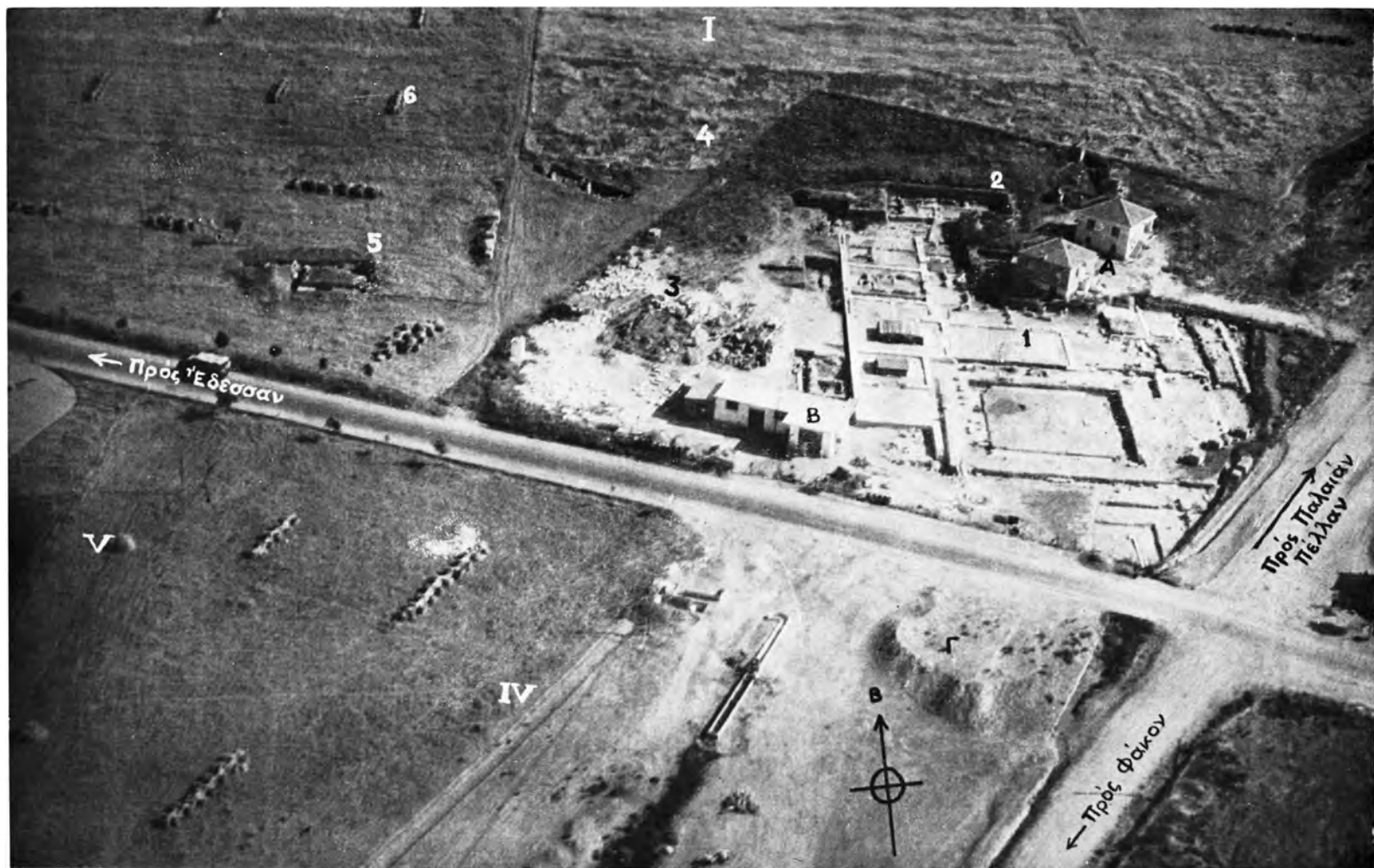
Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

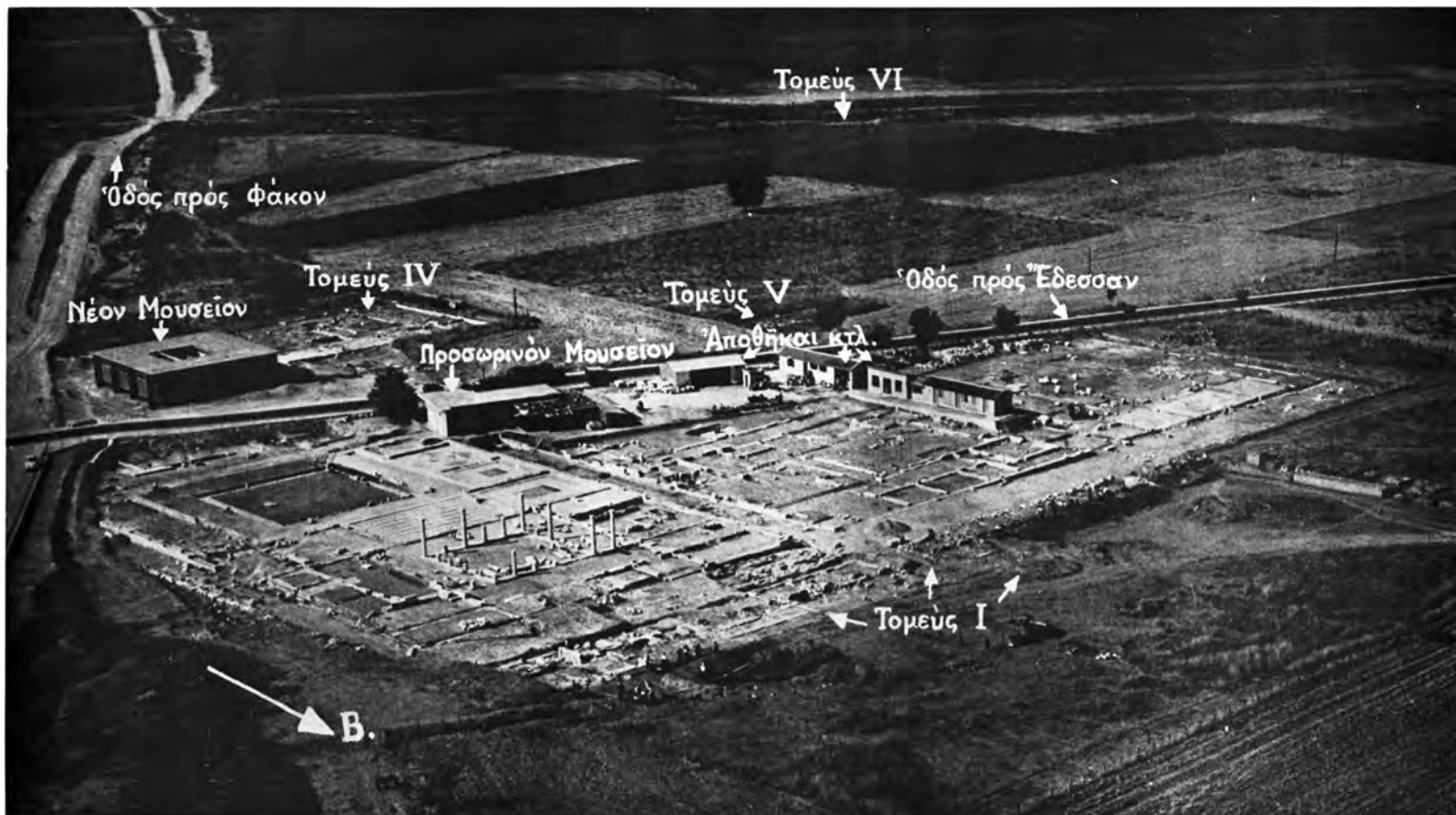
Θεσσαλονίκη. Πλατεία Ναυαρίνου: α. Ἐποψη τοῦ κτίσματος Κ2 κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν αὐτοῦ, β. Μαρμάρινος πεσσὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ διαδρόμου, γ. Τὸ κτίσμα Κ3 καὶ ἡ ΒΔ. τούτου ἐκτισμένη δεξαμενὴ
Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη. Περιοχή Ραμόνας: α. Συστάς τάφων, β. Δύο καμαροσκεπείς τάφοι

Πέλλα: Ἀεροφωτογραφία ληφθεῖσα μετὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ λατινικοὶ ἀριθμοὶ δηλοῦν τοὺς τομεῖς τῶν ἑπекταθεισῶν ἀνασκαφῶν. Οἱ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ δεικνύουσιν τὰς περιοχὰς τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων τοῦ τομεῶς I. Α: Ἐξαγορασθεῖσαι καὶ κατεδαφισθεῖσαι οἰκίαι. Β: Προσωρινὸν Μουσεῖον. Γ: Θέσις ἔνθα ἐκτίσθη τὸ Νέον Μουσεῖον

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Φωτογραφία της κάτω πόλεως, ληφθείσα από έλικοπτερου (1963)

Πέλλα: Φωτογραφία του τομέως Ι, ληφθεῖσα ἀπὸ ἐλικοπτέρου (1963)

Πέλλα. Τομεύς Ι, τετράγωνον 2: α. Βορειοανατολική περιοχή, β. Τοιχοδομία του μεταξύ των δωματίων Μ και Ν μεσοτόχου. Όψις από δυσμών

Πέλλα: α - β. Τομ. Ι, 2. Ώστρακα ἐρυθρομόρφων ἀγγείων

Πέλλα: α. Τομ. Ι, 2. Θραύσμα αιγυπτιακού πλακιδίου εκ φαγεντιανής, β. Τομ. Ι, 2. Λιθινός διάτρητος πέλεκυς, γ. Τομ. Ι, 2. Λιθινή άξίνη, δ. Τόμ. Ι, 4. Μολυβδίνη άγνός μετά σφραγίσματος εις την βάση, ε - ζ'. Τόμ. Ι, 4. Άργυροὺν νόμισμα ρωμαϊκόν, ζ - η. Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Άργυροὺν τετράδραχμον ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα: Τομείς Ι, τετράγωνον 4. Γενική άποψις τής άνασκαφείσης περιοχής. Στρώμα καταστροφής

Πέλλα: Τομ. Ι, 4. Γενική άποψις τής άνασκαφείσης περιοχής μετά τήν άφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφής

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

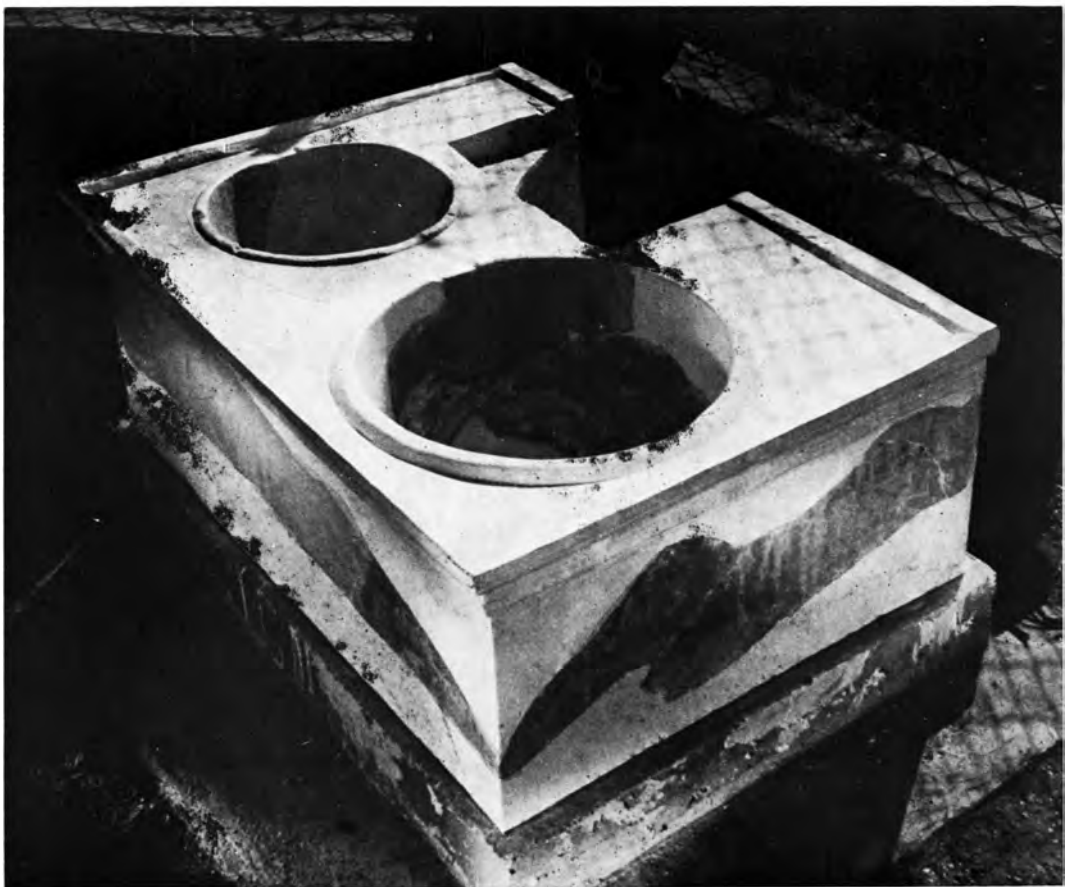

Πέλλα: Τομ. Ι, 4. Ἀποψις ἀπὸ Β. τῆς αὐλῆς, μέρους τῆς νοτίας στοῦς καὶ τῆς μετ' αὐτὴν πτέρυγος τῶν δωματίων.
Στρώμα καταστροφῆς. Α: Πιθεῶν, Β: Ἐπίκρανον πεσσοῦ

Πέλλα: Τομ. Ι, 4. *Αποψις τῆς αὐλῆς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ στρώματος καταστροφῆς.
Α: Βάσις «σηκώματος». Β: Μεταγενέστερον κτίσμα κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τῆς αὐλῆς

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

Πέλλα. Τομ. Ι, 4 : α. Μαρμάρινον «σήκωμα», β. Τὸ μαρμάρινον «σήκωμα» συμπληρωθὲν
διὰ γύψου

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

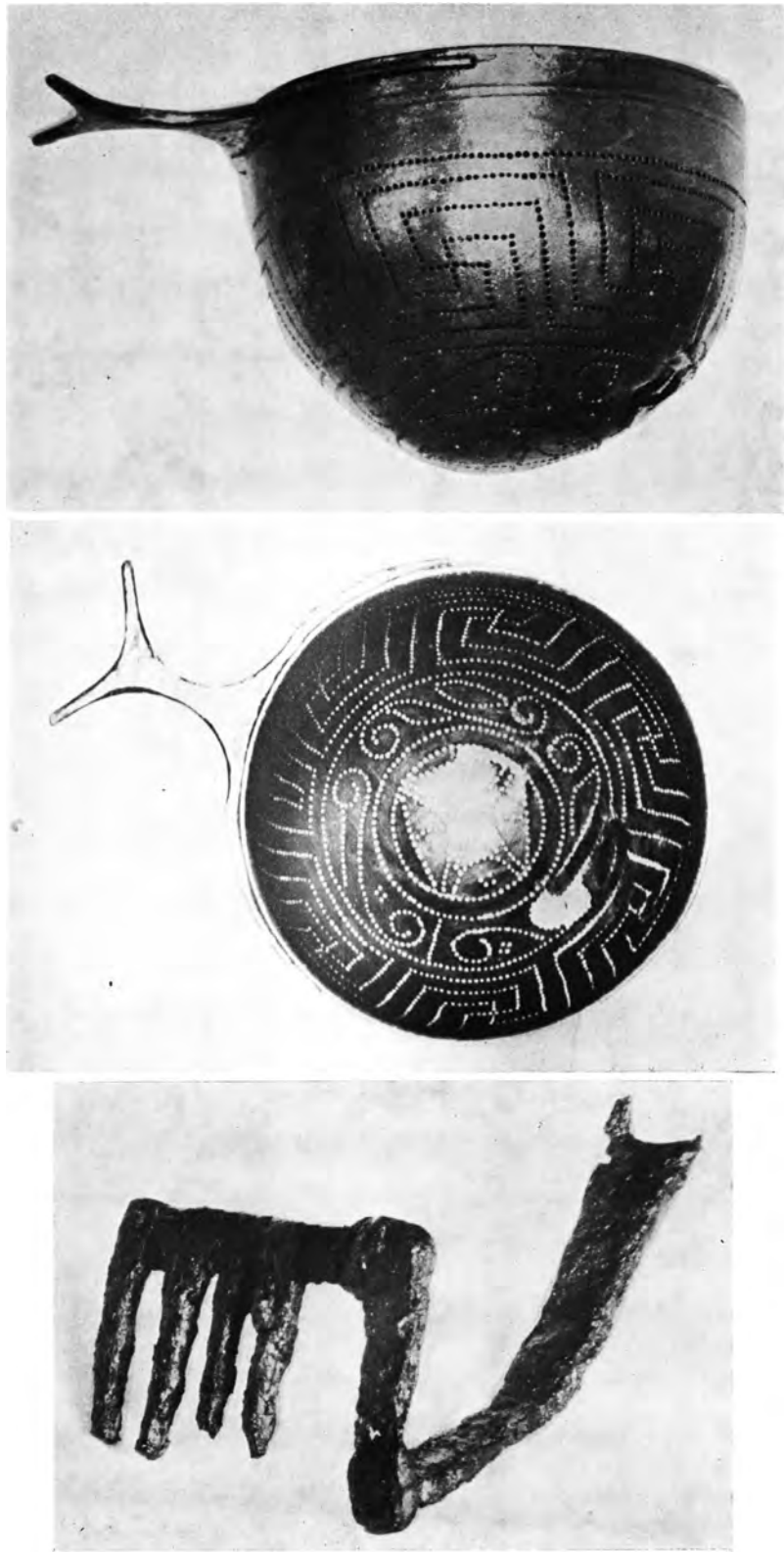
Πέλλα. Τομ. Ι, 4:

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 19 (1964)

ΠΙΝΑΞ 393

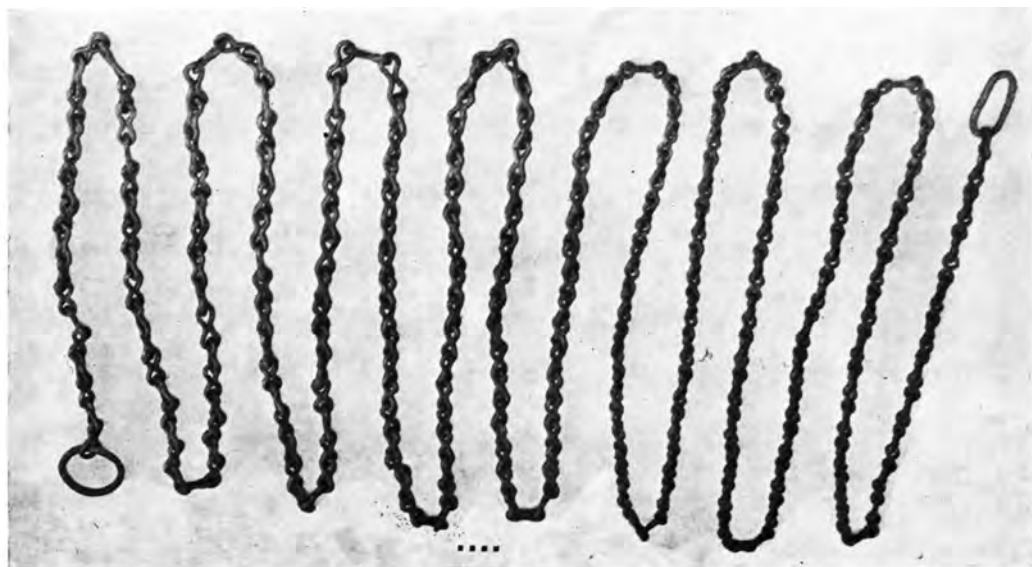
α - γ. Πήλινον ειδώλιον Ἀθηνᾶς (ὕψ. 0,41 μ.)

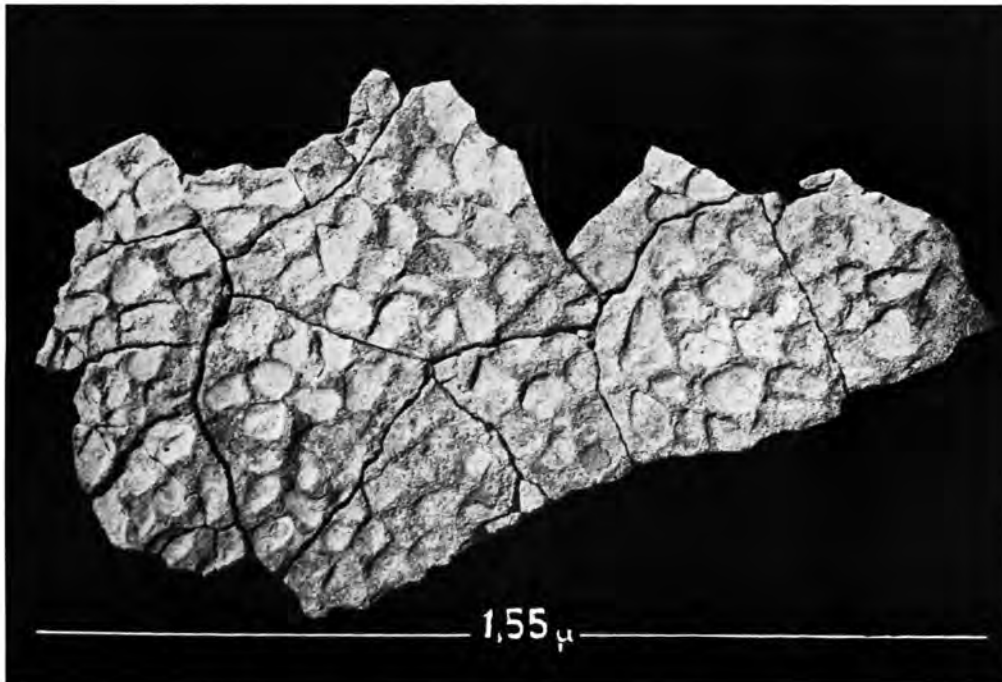
Πέλλα: α - β. Τομ. Ι, 4. Χαλκοῦς ἡθμός, γ. Ἔρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σιδηρᾶ κλείς

Πέλλα. Τομ. Ι, 4: α - δ. Χαλκοῦν πλακίδιον μετὰ πανθηρίσκου σπαράσσοντος ζῶον

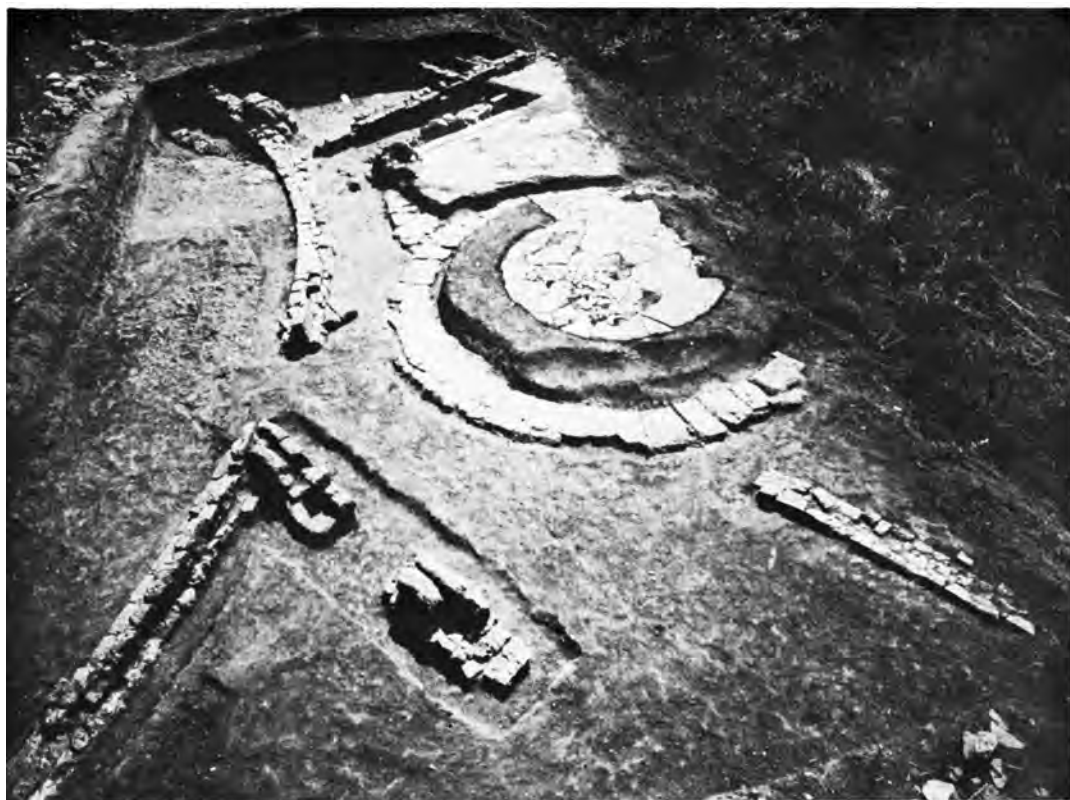

Πέλλα: α. Τομ. Ι, 4. Σιδηρά αλυσίς, μήκους 13.30 μ., β. Τομ. Ι, 4. Χαλκός κωδωνίσκος, γ. Τομ. Ι, 4. Σιδηρός όπλισμός ξυλίνου καλύμματος πίθου (;), δ. Έρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Πήλινον μελανοδοχείον

Πέλλα: α. Τομ. Ι, 4. Ἐπίκρανον πεσσοῦ τῆς αὐλῆς, β-γ. Ἔρευνα ΝΑ. τετραγ. 4. Σφραγίσματα ἐπὶ λακωνικῶν στρωτήρων. ΒΑΣΙΛΙΚ καὶ ΒΑ(σιλέως) ΑΝΤΙ(γόνου), δ. Τομεὺς VI. Ὑπόστρωμα τοῦ ψηφιδώματος τῆς θόλου

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ

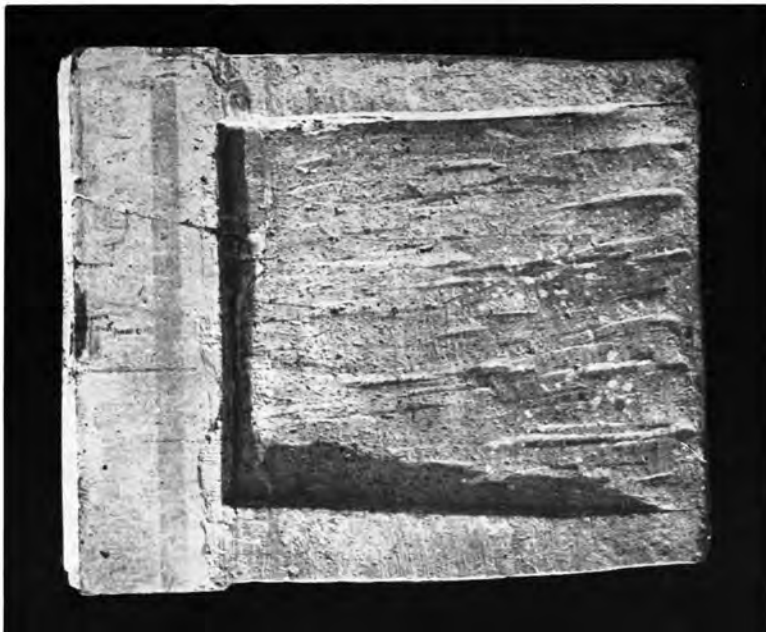
Πέλλα. Τομείς VI: α. Μερική άποψις, β. Λεπτομέρεια του ψηφιδώματος της θόλου

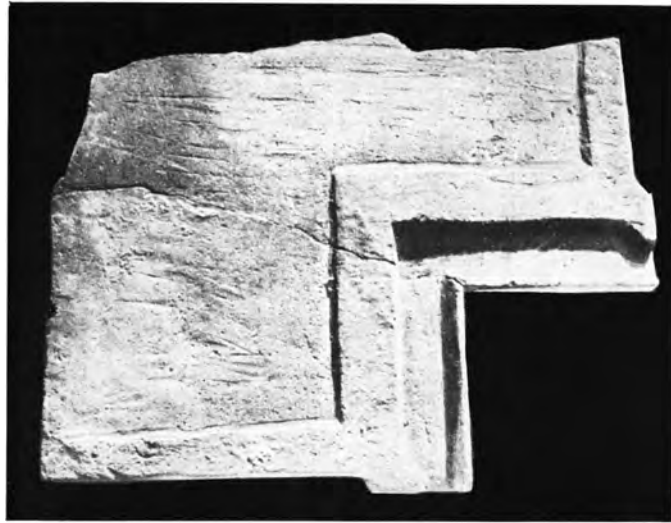
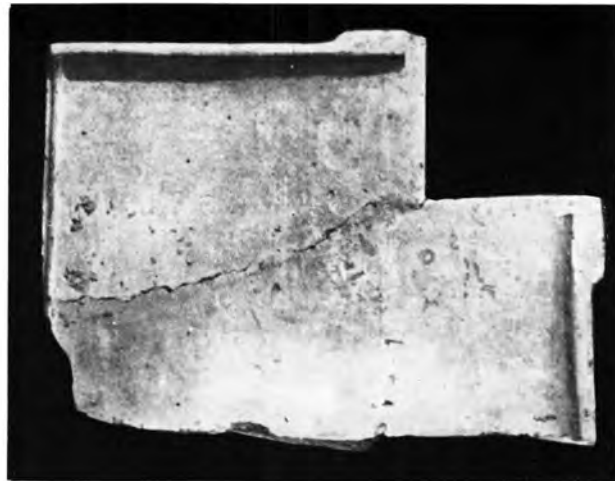
Πέλλα. Τομείς VI: α. Ἡ μικρά θόλος (ψηφιδωτὸν δάπεδον), β. Δάπεδον ἀνατολικῶς τῆς θόλου

Πέλλα. Τομείς VI: α. Όχετός μετά κορινθιακών στρωτήρων, β. Τοιχοδομία του δωματίου Δ (τῆς δευτέρας περιόδου)

Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ Πέλλα. Τομείς VI: α - γ. Στρωτήρ κορινθιακός ύδρορροής

Πέλλα. Τομέυς VI. Στρωτήρ έσοχής κορινθιακός: α. Άνω όψις, β. Κάτω όψις, γ. Όψις τής άνω γωνίας
(έκ τών άνω)

Πέλλα. Τομεύς VI: α - β. Λεοντοκεφαλή ύδρορροής

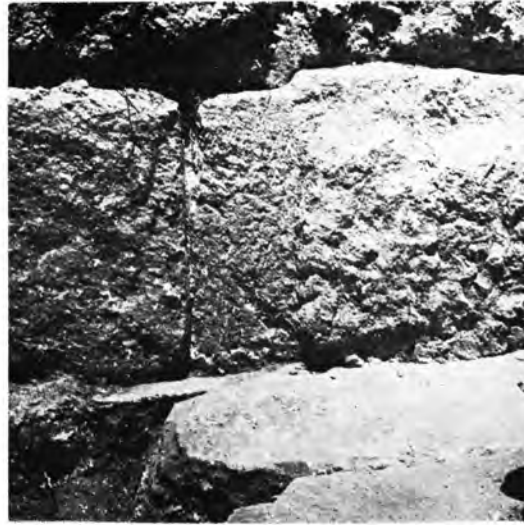
Πέλλα: Τομέας VI. Ψηφιδωτόν δάπεδον τῆς θόλου (Σχέδιον Κ. Ἡλιάκη)

Τοπογραφικὸν σχέδιον Δίου. Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἐγίναν εἰς τὴν κάτω πλευρὰν (νοτιάν) τοῦ περιβόλου

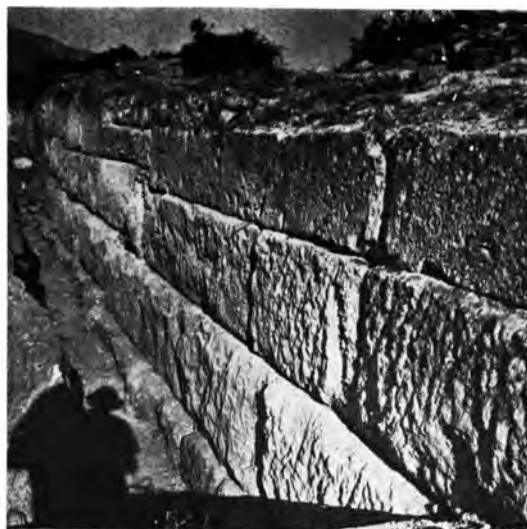

Δίον: α. Πύργος '63α, β. Πύργος '63 β, γ. Δυτική όψις Πύργου '63 β, δ. ΝΑ. γωνία Πύργου '63 β',
ε. Δυτική πλευρά εὐθυνηρίας Πύργου '63 γ, ζ' Νοτία πλευρά τῆς ἰδίας εὐθυνηρίας

Δίον: α. Ἀνατολική πλευρά εὐθυντηρίας ᾽63 γ, β. Σημεῖον ἐπαφῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Πύργου ᾽63 γ πρὸς τὸ τεῖχος, γ. Βορεία πλευρά γωνιαίου Πύργου, δ. Δυτικὴ πλευρά τοῦ ἰδίου Πύργου, ε. Ἀνατολικὴ πλευρά τοῦ ἰδίου Πύργου, ζ'. Νοτία πλευρά τοῦ ἰδίου Πύργου

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

Δίον: α - β. Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου '63 α, γ. Τὸ τεῖχος δυτικῶς τοῦ Πύργου '63 β, δ. Τὸ τεῖχος ἐσωτερικῶς τοῦ Πύργου '63 γ, ε - ζ'. Δυτικὴ καὶ ἀνατολικὴ γωνία τοῦ Πύργου 63 β'

Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ

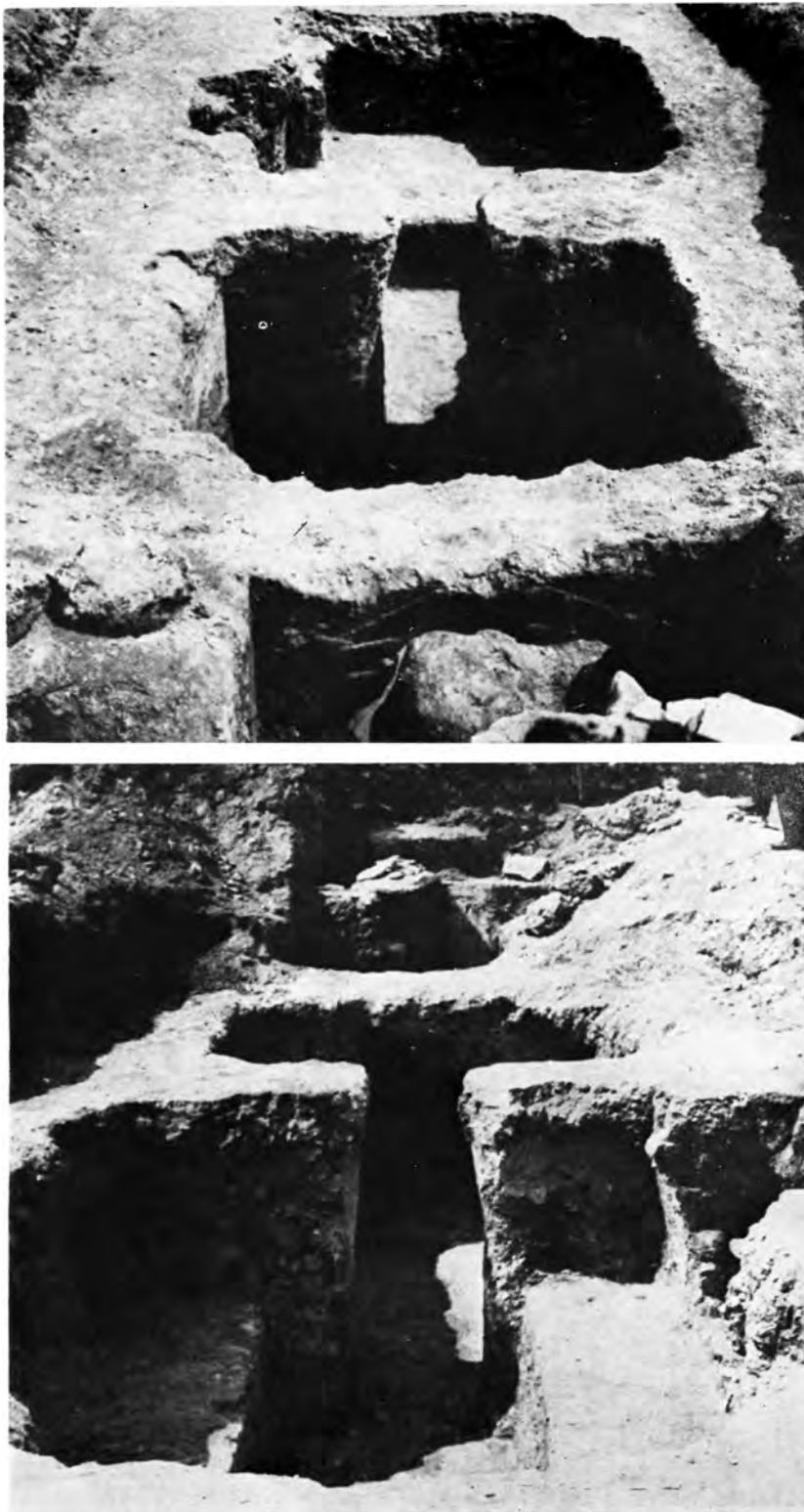

Δίον: α. Ἐκ τῆς «παράγμισης» τοῦ ἀσβεστοκτίστου τείχους, β. Τὸ τείχος δυτικῶς τοῦ Πύργου ἔ63 α,
γ - ε. Κεραμοσκεπαστος τάφος

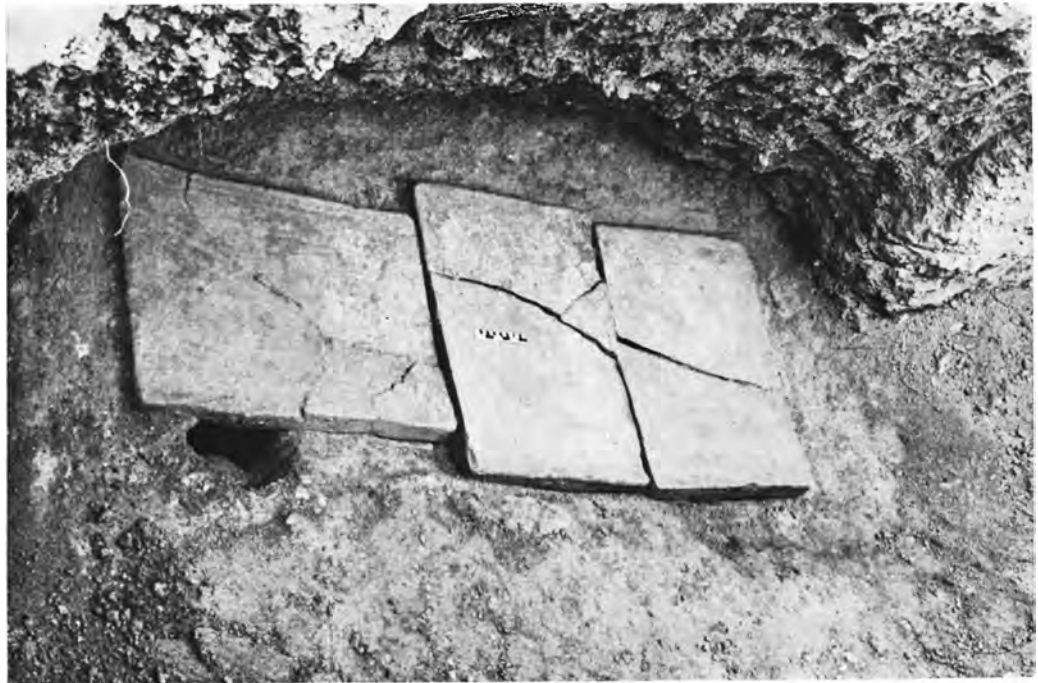
Δίον: α. Τάφος παρά την βορείαν πλευράν τοῦ γωνιαίου Πύργου (δάπεδον), β. Τάφος παρά την ἀνατολικήν πλευράν τοῦ γωνιαίου Πύργου (ὄροφή), γ - ζ'. «Πόδιον» χαραφίου Ζαβαντία - Τσιούτρα, νοτία ὄψις, ἀνατολική ὄψις, βορειοανατολική γωνία, ἐπίστεψις

Γ. ΜΠΑΚΑΛΛΑΚΗΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Άποψις του τάφου Ι από Β., από της προσόψεως, β. Άποψις του τάφου Ι και ΙΙ (εις τό βάθος) από Ν.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - β. Πλίνθοι του τάφου III μετὰ σφραγισμάτων, γ. Ὁ τάφος III ἀπὸ ΝΔ. πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α. Πηλινον ειδώλιον ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου I, β-γ. Πηλίνη πυξίς ἐκ τοῦ τάφου I, δ. Πήλινα ἀγγεία ἐκ τῶν τάφων I (ἀριστερά) καὶ III (δεξιὰ), ε. Πήλινα βαλσαμάρια ἐκ τοῦ διθαλάμου τάφου I

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

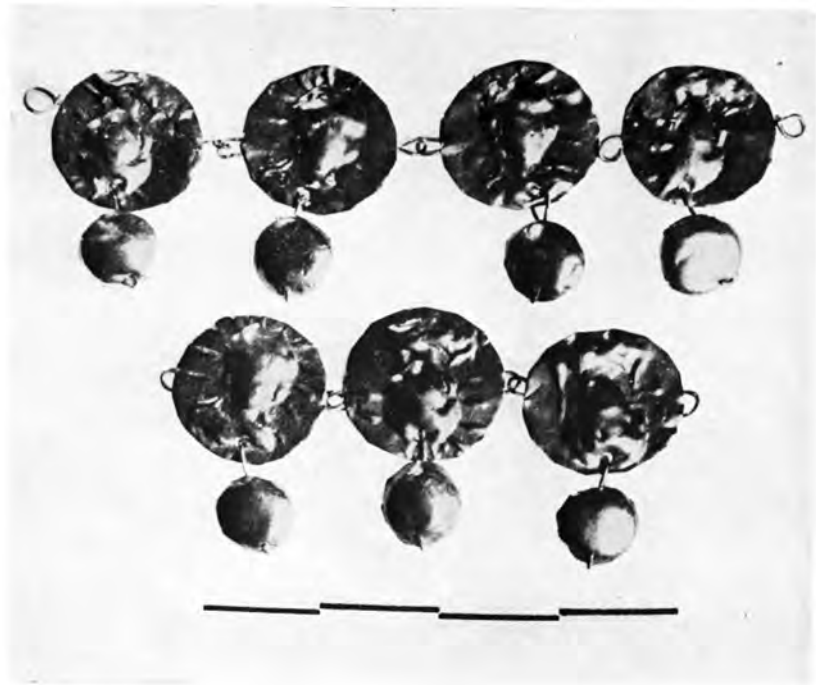
Δ.Μακεδονία. Βέροια: α - β. Πήλινοι μονομάχοι και "κουδονίστρες" εις μορφήν παιδικής κεφαλῆς ἐκ παιδικοῦ τάφου, γ. Πέντε πήλινοι λύχνοι ἐκ τοῦ τάφου I, δ. Ὑάλινα δοχεῖα ἐκ τοῦ τάφου III (ἀριστερά) καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἀστρωμάτιστον (δεξιὰ)

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α - γ. Ἀγριόχοιρος καὶ περιστερά, δύο ἐκ τῶν τριῶν ἀλεκτόρων καὶ πῆλινον ἄθλημα ἐκ παιδικοῦ τάφου

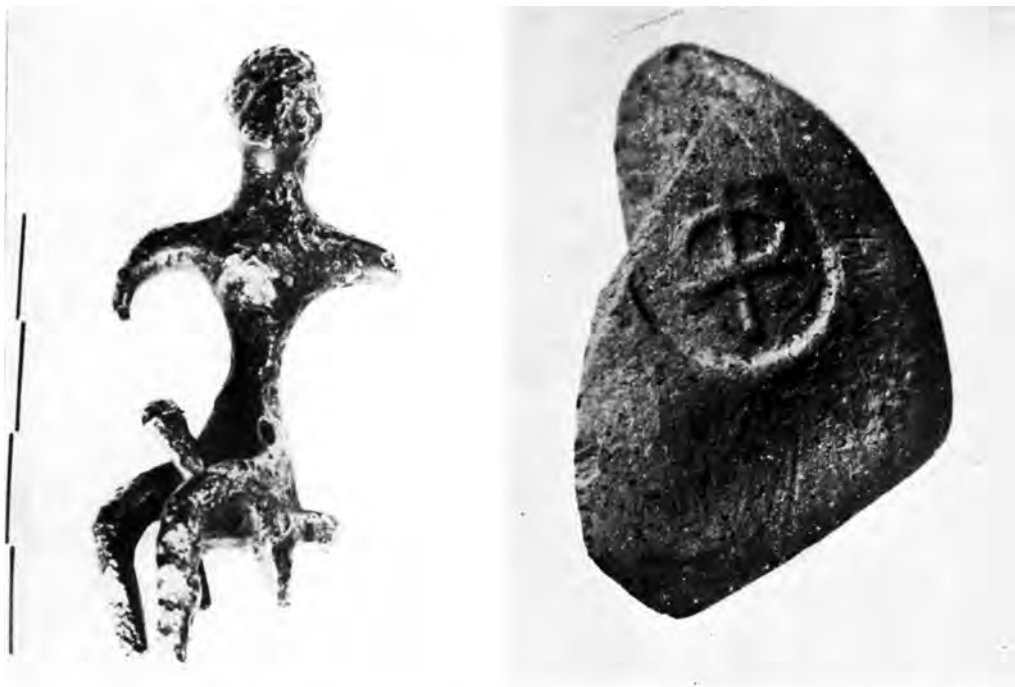
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Βέροια: α-β. Ψέλιον χρυσοῦν καὶ χρυσὰ εὐρήματα ἐκ τοῦ τάφου Ι

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Άνασκαφή οικόπεδου αδελφών Καραντουμάνη: α. Άποψις τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνασκαφῆς, β - γ. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεμελίου ἀπὸ ΒΔ. καὶ ΝΔ.

Δ. Μακεδονία. Βέροια. Άνασκαφή οικοπέδου αδελφών Καραντουμάνη: α. Χαλκούειν ειδώλιον, β. Σφράγισμα επί λαβής άμφορέως, γ. Πώρινα θεμέλια και μαρμάρινον κατώφλιον

Δ. Μακεδονία. Νομός Ήμαθίας: α. Χαλκοῦν νόμισμα Κοινοῦ Μακεδόνων ἐκ Λευκαδίων, β. Ἐποψὶς ἀπὸ Ν., ἀπὸ Γιαννακοχωρίου, τῆς θέσεως τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου, γ. Ἡ εἴσοδος τοῦ νεολιθικοῦ σπηλαίου Ροδοχωρίου

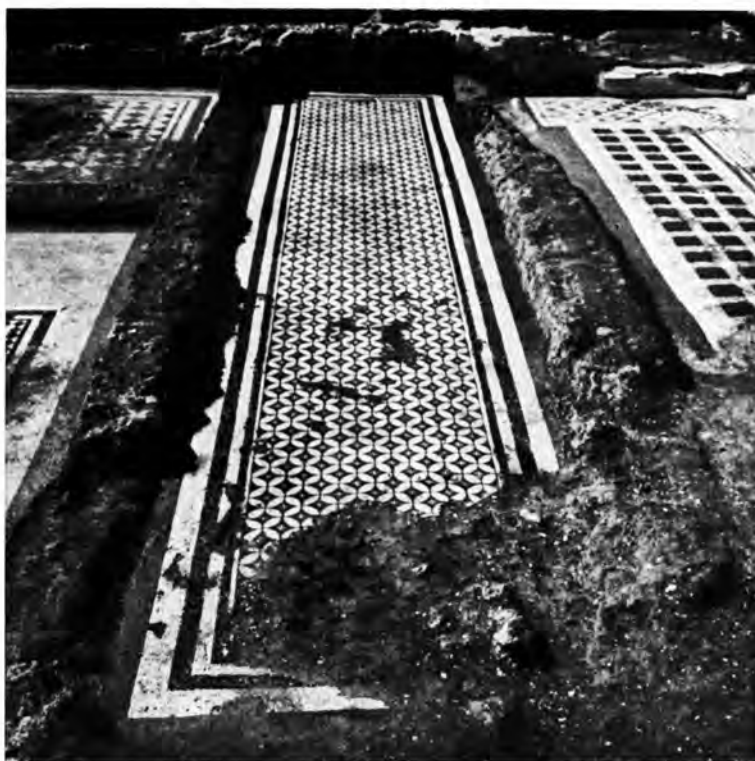
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Νομός Ήμαθίας: α. Ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα ἐκ Βεροίας, β. Ἐπιτομβία στήλη ἐκ Κομνηνίου Βεροίας
Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης: α. Γενική άποψις τών ἀποκαλυφθέντων μωσαϊκῶν δαπέδων ἀπό Α., β. Ἡ ΒΔ. γωνία τοῦ κτηρίου καί μέρος τῶν μετὰ δεξαμενῆς μωσαϊκῶν δαπέδων Α 1 - 3 ἀπό ΒΔ.

Δ. Μακεδονία. Μπαλτανέτο Ναούσης: α. Ὁ διάδρομος Z καὶ μέρη τῶν ἐκατέρωθεν χώρων ἀπὸ Α.,
β. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Z, γ. Λεπτομέρεια τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου Β

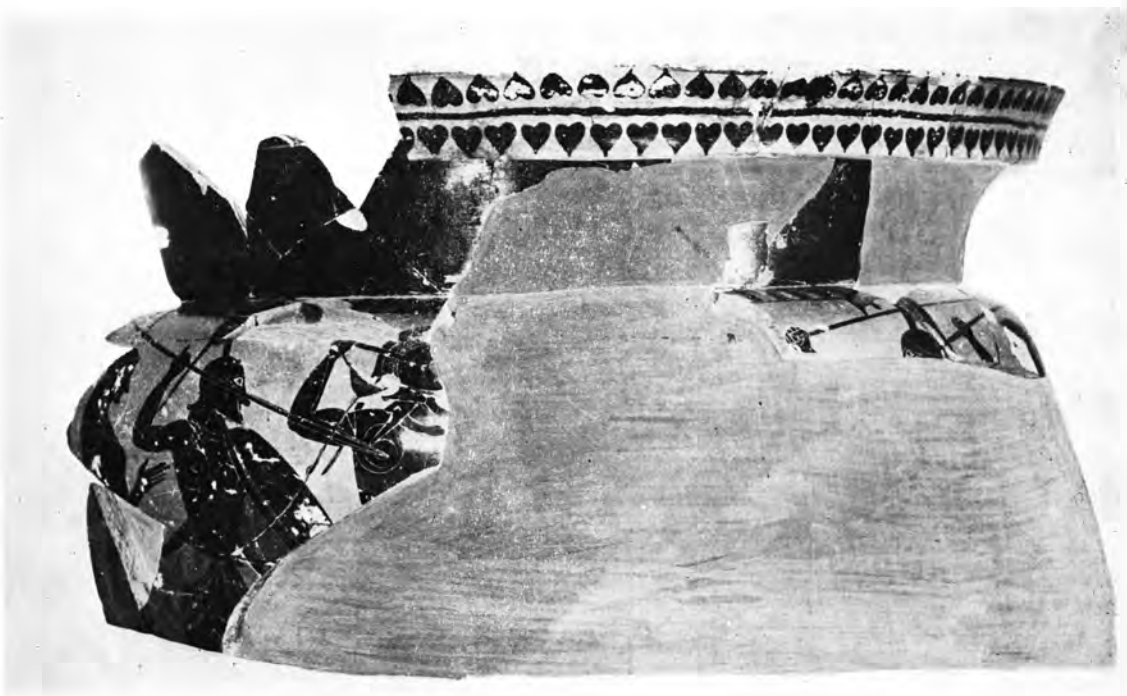

Δ. Μακεδονία: α. Πήλινον πινάκιον ἐκ Κοζάνης, β. Ἄγγειον μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως ἐκ Κοζάνης, γ. Ρωμαϊκὸν κιονόκρανον ἐκ Μπαλτανέτου Ναούσης, δ. Ἡ αὐλαξ (ἄνω) καὶ μέρος τῆς δεξαμενῆς τοῦ κτηρίου παρὰ τὸ Μπαλτανέτο Ναούσης, ἀπὸ Α.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Nea Nikomedeia, 1963: a. Aerial view of the main area, from the north (with grateful acknowledgement to the Royal Hellenic Air Force), b. Conical head with incised features, c. Figurine from collapsed central building

Νεάπολις, Καβάλα: α - β. Ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Παρθένου

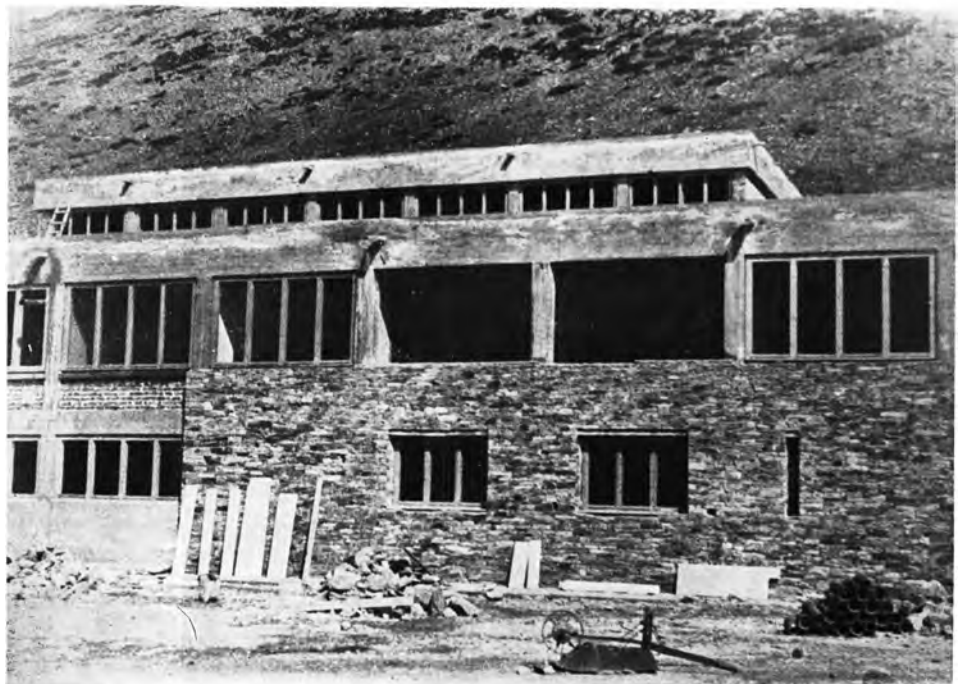

Νεάπολις. Καβάλα: α - ε. Έκ του Ίερού της Παρθένου

Καβάλα: α. Πρόσοψις του Μουσείου, β. Μερική άποψις της έκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἐμφιπόλεως, γ. Πρόσοψις του Μουσείου, δ. Μερική άποψις τῆς έκθέσεως ἐντὸς τῆς αἰθούσης Ἐμφιπόλεως, ε. Μερική άποψις του πρώτου αἰθρίου ζ'. Μερική ἀναπαράστασις του νεκρικοῦ θαλάμου του Μακεδονικοῦ τάφου 1 Ἐμφιπόλεως, μετὰ τῶν νεκρικών κλινῶν, ζ. Μερική άποψις τῆς αἰθούσης Νεαπόλεως. Εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης ἀρχιτεκτονικά μέλη ἐκ του ἱεροῦ τῆς Παρθένου, η. Ἐκθεσις ἐπιτυμβίων ἀναγλύφων καὶ μνημείων Ἐμφιπόλεως εἰς τὸ ὑπόστεγον του δευτέρου αἰθρίου Καβάλας

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

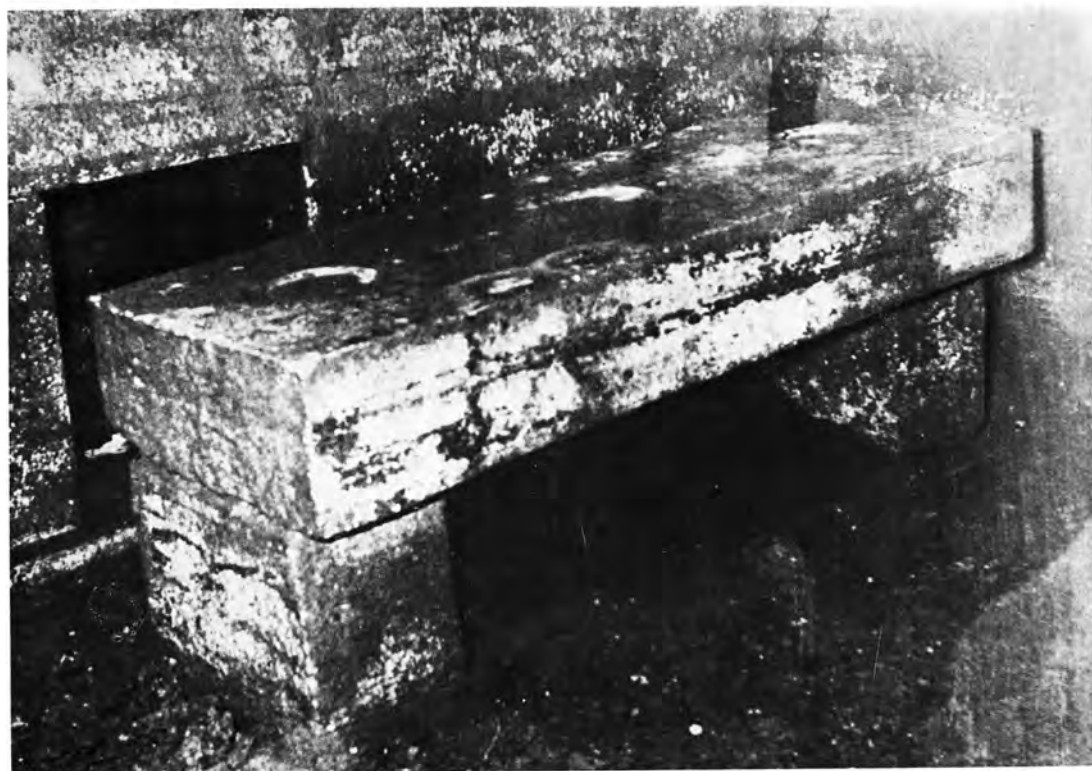
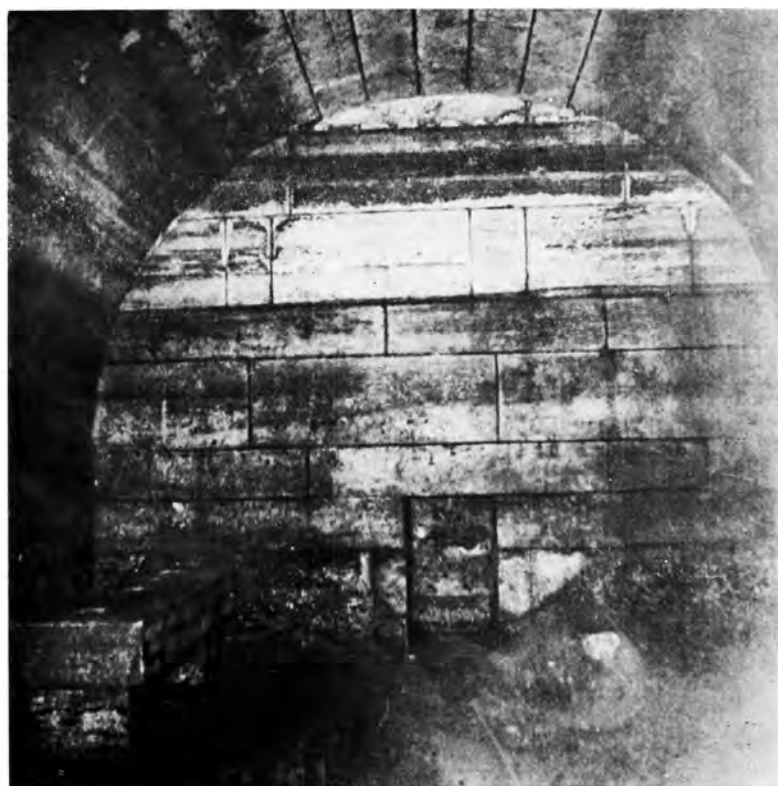

Καβάλα: α. Ἄνασθηλωθέν ἐντὸς τοῦ Μουσείου Καβάλας ἐπιτύμβιον νάσσημον οἰκοδόμημα ρωμαϊκῶν χρόνων, β. Ἄποψις Μουσείου Φιλίππων κατὰ τὸ στάδιον τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α. Μακεδονικός τάφος Φιλίππων. Ἐξωτερικὴ ὄψις τμήματος τῆς καμαρωτῆς στέγης, β. Τμήμα τοῦ περιβάλλοντος τὸν μακεδονικὸν τάφον τοίχου, γ. Λεπτομέρεια τοῦ κρηπιδώματος
Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

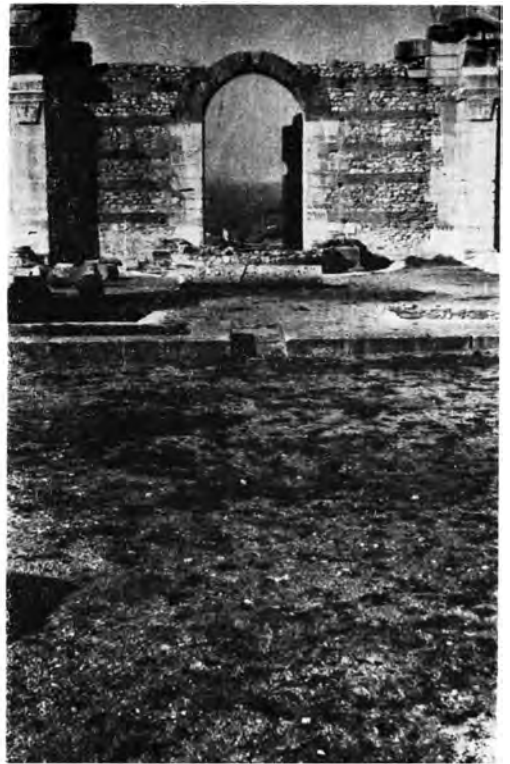
Φίλιπποι. Μακεδονικός τάφος Φιλιππων: α. Άποψις εσωτερική του νεκρικού θαλάμου μετά της τραπέζης προσφορών, β. Τράπεζα προσφορών

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι. Μακεδονικός τάφος Φιλίππων. α. Κοσμήματα και άγγεία εύρεθέντα έντός της σαρκοφάγου,
β. Μικρή σαρκοφάγος εύρεθείσα έντός του δαπέδου του νεκρικού θαλάμου του τάφου

Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α. Στερέωσις τοῦ θυρώματος τοῦ διακονικοῦ τῆς Βασιλικῆς Β', β. Κεντρικὸν κλίτος τῆς Βασιλικῆς Β', γ. Εἴσοδος ρωμαϊκῶν βεσπασιανῶν, δ. Ἀναστήλωσις κίονων φιάλης ὀκταγωνικοῦ ναοῦ
Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Φίλιπποι: α - β. Ἀναστήλωσις κίωνων νοτίας στοᾶς Forum, γ. Λεπτομέρεια συμπληρώσεως κίονος νοτίας στοᾶς Forum, δ. Λεπτομέρεια βάσεως ἀναστηλωθέντος κίονος
Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἰ. Μονή Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου: α. Γενική ἄποψις, β. Παρεκκλήσιον Ἁγ. Βαρβάρας, γ. Τμήμα τῶν τόξων καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου πρὸ τῆς ἐπισκευῆς
Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ἰ. Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου: α. Λεπτομέρεια τῆς στέγης πρὸ τῆς ἐπισκευῆς, β. Στέγη τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἐπισκευῶν, γ. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος μετὰ τὴν ἐπισκευήν, δ. Ἡ στέγη μετὰ τὴν ἐπισκευήν, ε. Ἔργασια ὑποστηλώσεως κατὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἔβδηρα: α. Λεπτομέρεια ψηφιδωτοῦ δαπέδου, β. Ὑπόνομος ἀποχετευτικῆ ἀύλαξ οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων», γ. Γωνία νέου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου πλησίον οἰκίας ψηφιδωτοῦ «δελφίνων», δ. Λεπτομέρεια κατασκευῆς τοῖχου τοῦ κτηρίου τοῦ Πί ν 437 α.

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Γωνία τοίχων κτηρίου τῆς τάφρου Π, β. Γενικὴ ἀποψὶς τοῦ ἰδίου κτηρίου, γ. Ψηφιδωτὸν δάπεδον, δ. Λεπτομέρεια διακοσμῆσεως ψηφιδωτοῦ, ε - ζ'. Λόφος τῶν Λαγῶν (Ταουσάν-Τεπέ)

Ἐνατ. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Τομή τοῦ μαστοειδοῦς λόφου (Ταουσάν - Τεπέ), β. Κόγχη ναῖσκου παρά τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα, γ. Τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ΒΑ. τοῦ κεντρικοῦ τομέως τῶν ἀνασκαφῶν, δ - ε'. Λόφος τῶν Κοριτσιῶν (Κιζιάρ - Τεπέ). Ταφή ἀρ. 3 (πηλίνη λάρναξ), ταφή ἀρ. 1, ταφή ἀρ. 4 ἐντὸς χαλκῆς ὑδρίας

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἄβδηρα: α. Ἐρυθρόμορφος ὑδρία τοῦ ζωγράφου τοῦ Πηλέως, β. Λεπτομέρεια τῆς ὑδρίας

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΙΝΑΞ 440

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 19 (1964)

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἔβδηρα: α - δ. Λεπτομέρειαι τῆς ἐρυθρομόρφου ὑδρίας

Ἄνατ. Μακεδονία. Ἐβδηρα: α. Ὑδρία, β. Λήκυθος, γ. Εἰδώλιον ἐρωτιδέως ἐκ τάφου

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Thasos: a - b. Sanctuaire d'Evraio - Castro

Thasos: a. Sanctuaire d'Evraio -Castro, b. Tête de lion en terre-cuite

Thasos. Sanctuaire d'Evraio - Castro: a - b. Antéfixes, c - e. Figurines en terre - cuite

Thasos: Sanctuaire d'Evraio -Castro: a - c. Têtes des figurines en terre-cuite

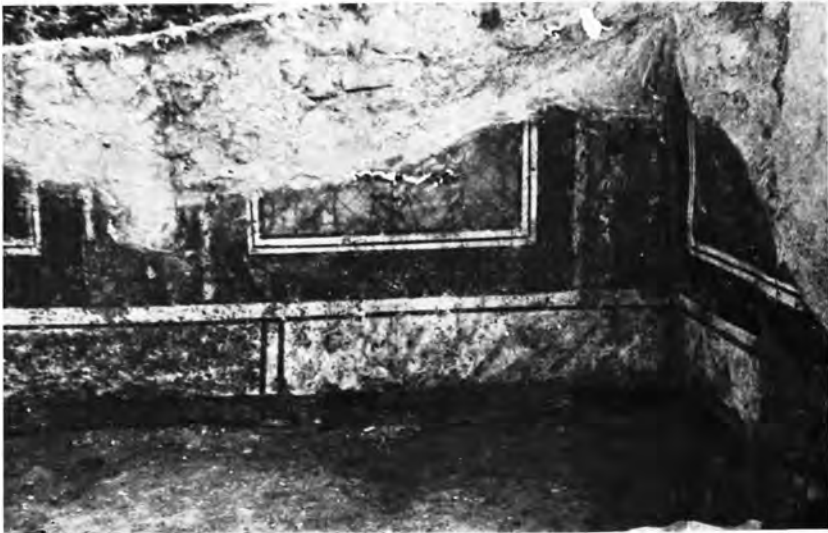
Πρέσπα: α. Ό ναός της Παναγίας Πορφύρας μετά την αποκατάστασιν της στέγης, β. Ό ναός του Άγιου Γεωργίου μετά την αποκατάστασιν της στέγης

Ναός Ἁγίου Γεωργίου Πρέσπας: α. Τμήμα τῆς ἀποκαλυφθείσης τοιχογραφίας παριστάσης τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον, β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ θαύματος (δρακοκτονίας) τοῦ Ἁγίου

Πρέσπα: α - β. Ὁ παρά τὸ χωριὸν Πύλη ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρὸ καὶ μετὰ τὸν καθαρισμὸν

Δίον Πιερίας: α. Ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς κόγχης τῆς Βασιλικῆς Β, β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον νάρθηκος Βασιλικῆς Α, γ. ΝΔ. γωνία νοτίου κλιτοῦς Βασιλικῆς Α, δ. Ἐπίθημα ἐκ τῆς Βασιλικῆς Α

Φίλιπποι: α. Ὑπόκαυστον τοῦ βορείως τοῦ βαπτιστηρίου λουτρῶνος, β. Βορεία ἀποψίς τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τῆς ἐξέδρας καὶ τμήματος τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, γ. Τμήμα ψηφιδωτοῦ διαπέδου τῆς ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον ἀρχαιοτέρας Βασιλικῆς

ΣΤ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

Σαμοθράκη: α. Ἐποψὶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν, β. Ἐποψὶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «Ἀνακτόρου» πρὸ τῆς στερεώσεως

α. Σαμοθράκη. Ἐποψὶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ «Ἀνακτόρου» μετὰ τὴν στερέωσιν, β. Σαμοθράκη.
Βωμὸς τῆς Ἑκάτης, γ. Κομοτηνὴ. Τὸ προσωρινὸν Μουσεῖον
ΑΝΔΡ. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ

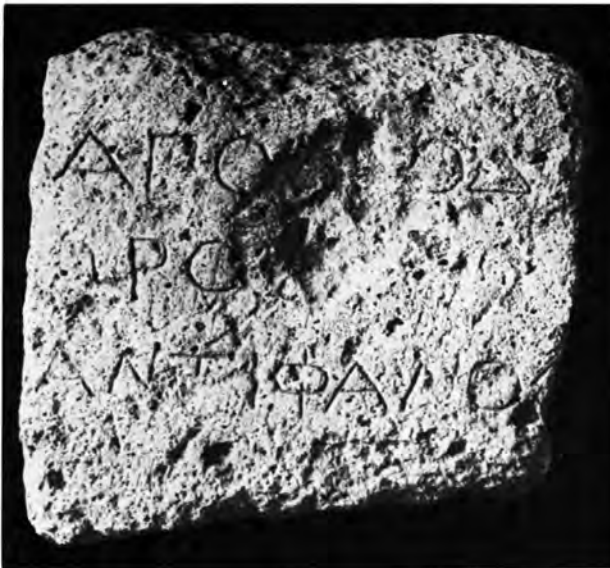
Θράκη: α - γ. Ἀναθηματικὴ στήλη Ἀετολόφου Ροδόπης

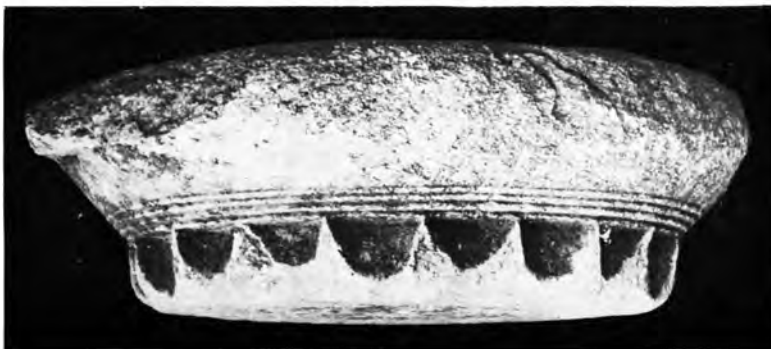
α. Τμήμα διαχωριστικού κιονίσκου παραθύρου ἐξ Ἁγίων Θεοδώρων Ροδόπης, β. Τμήμα ζωφόρου τοῦ Τεμένους τοῦ Ἱεροῦ τῶν Καβείρων, ἐν Σαμοθράκη, γ. Κτερίσματα ἐκ τῶν τάφων τῆς «Μεγάλης Πέτρας» τοῦ χωρίου Μέγα Πιστόν Ροδόπης

α. «Μεγάλη Πέτρα» του χωρίου Μέγα Πιστόν, β. Λιθίνη άξίνη - πέλεκυς Νέας Στρώμης,
γ. Ένεπίγραφος σταυρός εκ των Ύφαντων Κομοτηνής

α. Ἐπιγραφή ἐκ τῶν Ὑφαντῶν Κομοτηνῆς, β. Ἐπιτομβία στήλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκ τοῦ Γυμνασίου
Θηλέων Κομοτηνῆς, γ. Ἀνάγλυφον ἐκ Δικέλλων Ἐβρου

α. Ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ χωρίου Μέσση Ροδόπης, β. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ Πόρτο - Λάγο,
γ. Δωρικὸν κιονόκρανον ἐκ τοῦ μετοχίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Πόρτο - Λάγο

Samothrace. a. View looking across the Ptolemaion (middle ground) toward the western hill of the Sanctuary and the Stoa, b. View of the Ptolemaion and its forecourt after excavations in 1963

PHYLLIS LEHMANN

Samothrace. a. Detail of the subfoundations in the Northern part of the Stoa (seen from the South),
b. Detail of the Pipeline outside of forecourt of the Ptolemaion

PHYLLIS LEHMANN

Samothrace. a. View of the Ptolemaion in 1963 before removal of vegetation, b. View of the Ptolemaion in 1963 after removal of vegetation

Samothrace. a. View of the Stoa, from the South, after the excavations of 1963, b. Gilded silver brooch.
Late Hellenistic or early Roman

Λήμνος: α. Συστάς τάφων εις Σώκαστρον Καμινίων από Δ., β. Πρόχοι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, γ. Ἐλαιοδοχεῖα
εις Συλλογὴν Νέας Κούταλης, δ. Μολύβδιναι ἐσχάραι, ε. Ἀμφορεὺς τύπου «Τσανάκ - Καλέ»

Μυτιλήνη: α. Τουρκική στήλη, β. Τουρκική παραστάς, γ. Τμήμα περιθύρου, δ. Κοίλον πλαίσιον (κρήνης),
ε. Βυζαντινόν επίκρανον εκ τοῦ συνοικισμοῦ Μυτιλήνης, ζ'. Βυζαντινόν επίκρανον εκ τῆς Μητροπόλεως Μυτιλήνης

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη: α. Όχυρωματικός περίβολος περιοχής Έρεσοῦ, β. Ἅγιοι Θεόδωροι. Ἡ πρόσοψις μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τῶν κονιαμάτων, γ. Τμῆμα τῶν «μακρῶν τειχῶν» τῆς Έρεσοῦ, δ. Ἅγιοι Θεόδωροι. Δωρικός θριγκὸς εἰς δευτέραν χρῆσιν

Μυτιλήνη. Πέτρα: α. Οικία Βαρελτζίδενας. Ή πρόσοψις από Ν-ΝΔ., β. Ή νοτία πλευρά τῆς καλῆς κάμαρης τῆς αὐτῆς οἰκίας

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

Μυτιλήνη: α - γ. Τζαμί Μεσαγρού Γέρας. Διακόσμησης μετακιονίων προστώου, δ. Χίος. Ἐνεπίγραφος βωμός ἀπὸ τὰ Σκλαβιά, ε. Μουσείον Χίου. Ἀνάγλυφος κεφαλὴ Νέρωνος, ς'. Προσωπεῖον ἐκ τοῦ «ἀποθέτου» τῆς Ὑπαπαντῆς, ζ. Περίθυρον μὲ ἀνάγλυφον κεφαλὴν, η. Ἄγαλμα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου τῆς Ἐνώσεως Μαστιχοπαραγωγῶν, θ. Ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα ὄστρακα ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικόλαον τοῦ Βουνοῦ

Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

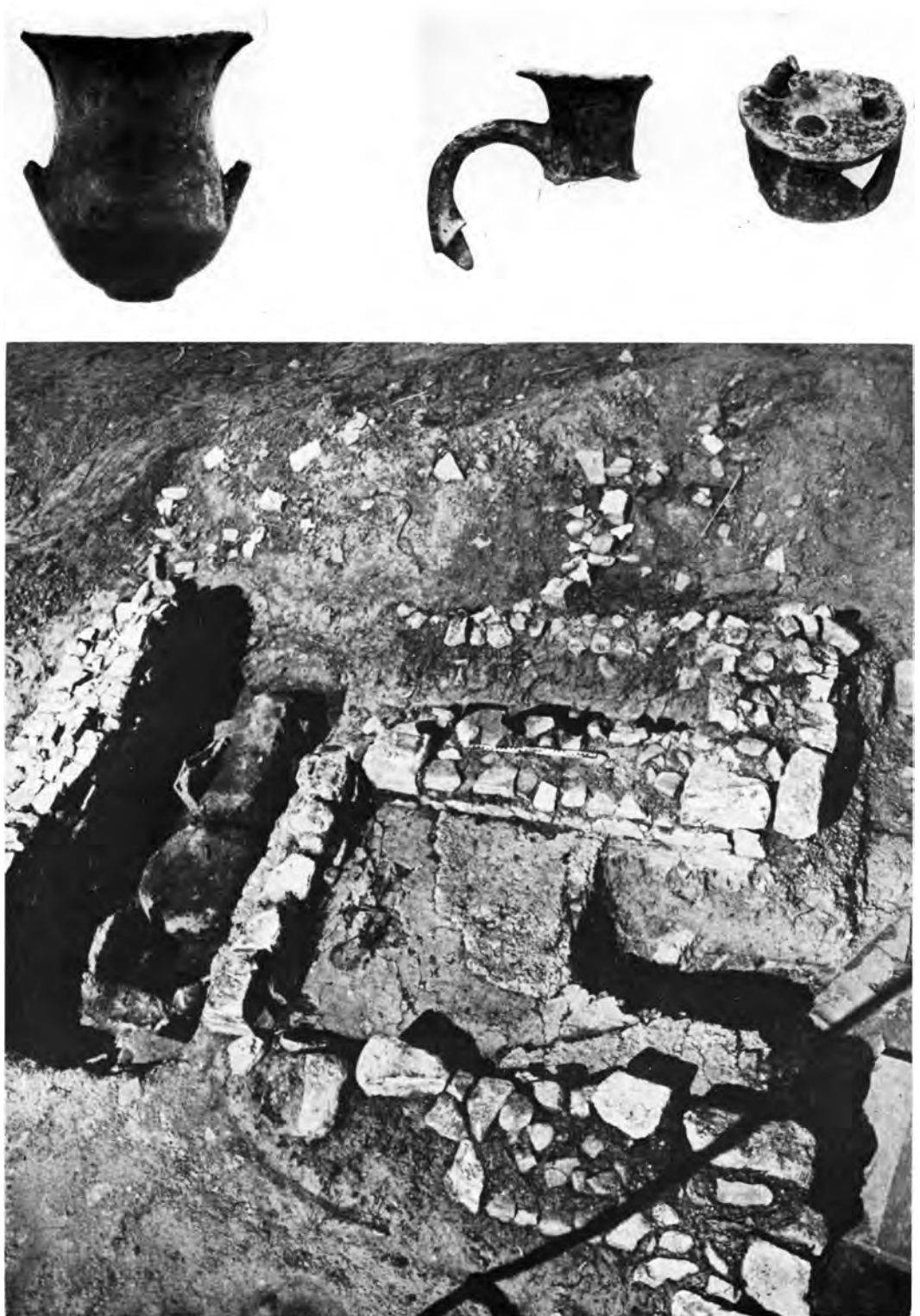
Samos, Heraion: Altargebiet, Ostfundament des Rhoikos-Altars, von Süden. Links die ältesten Altäre

Samos: a. Früharchaische Terrakottastatuetten, b. Bronzene Greifenprotome, c. Bronzerad, mit Weihinschrift

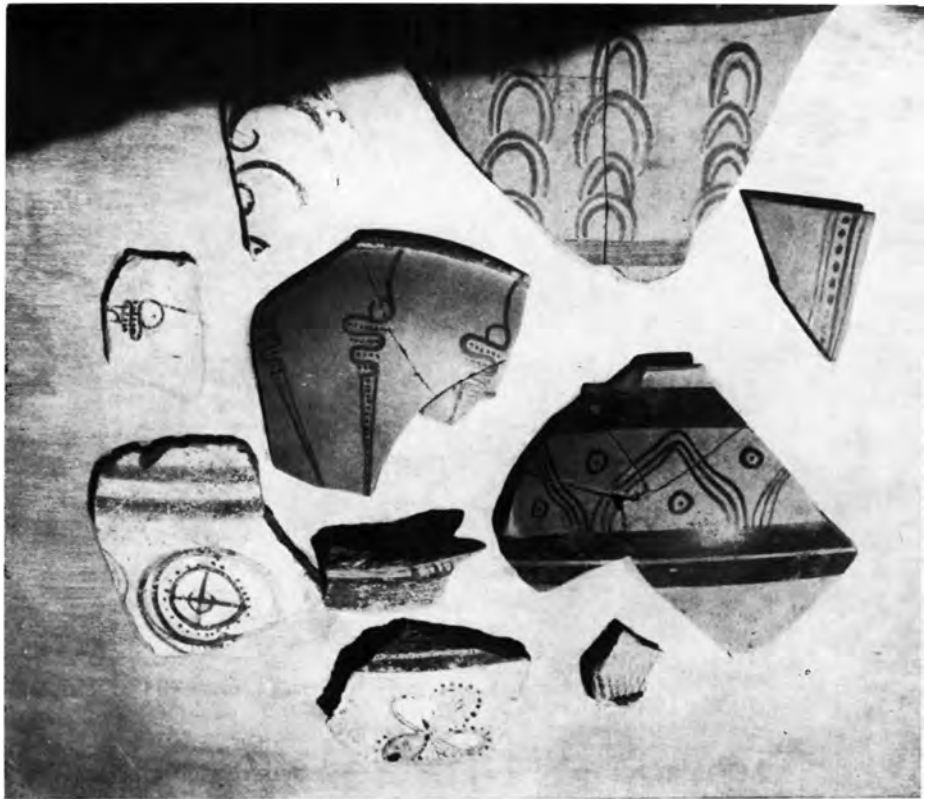
Samos, Heraion: a. Stumpf des Lygos-Baumes, von Süden, b. Nordliches Temenosgebiet, von Osten

Samos. a. Frühhelladischer Becher, b. Frühhelladische Keramik: Kannenhals und Gefässsdeckel, c. Heraion. Nördliches Temenosgebiet: archaischer Bronzekessel und römischer Zisternenboden

Νάξος. Μυκηναϊκός οικισμός: α. Έρείπια, β. Κάτω, υπό τὸ ὕδωρ, διακρίνεται τὸ κατώφλιον τοῦ δωματίου Γ, γ. Ἐπάλληλοι τοῖχοι κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν

Νάξος: α - β. Μυκηναϊκά δοστρακα εκ τής πόλεως Νάξου

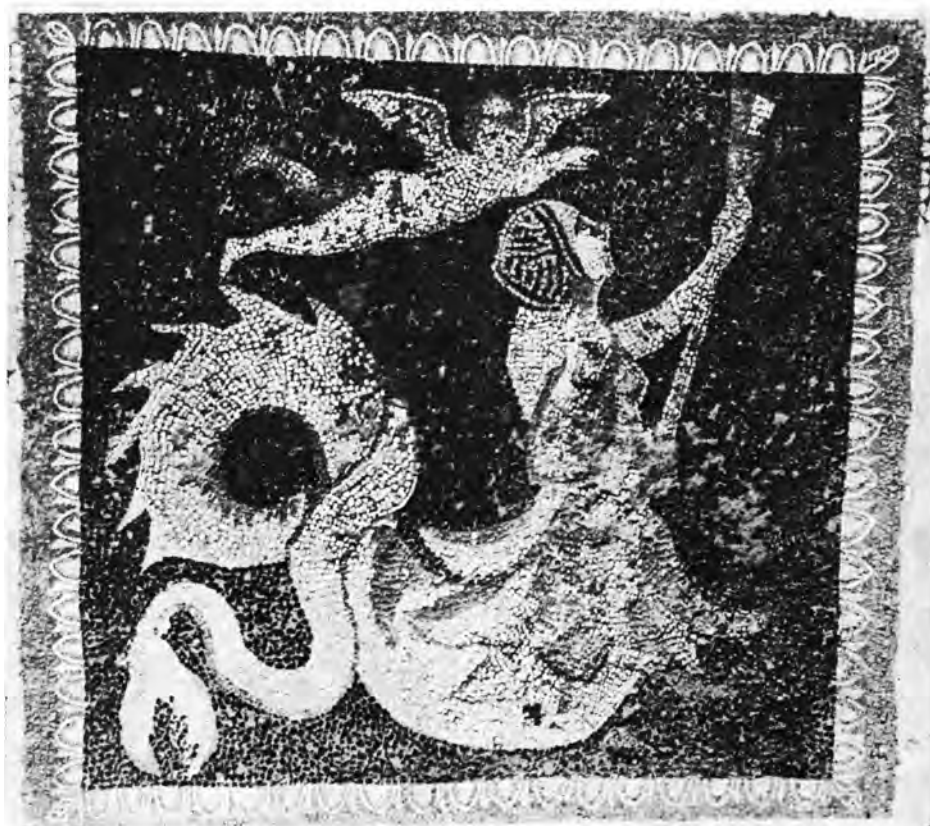
Νάξος: α. Τεμάχια ραμφοστόμου μεσοκυκλαδικής οίνοχόης, β. Πρωτογεωμετρική οίνοχόη, γ. Πρωτογεωμετρικά ὄστρακα

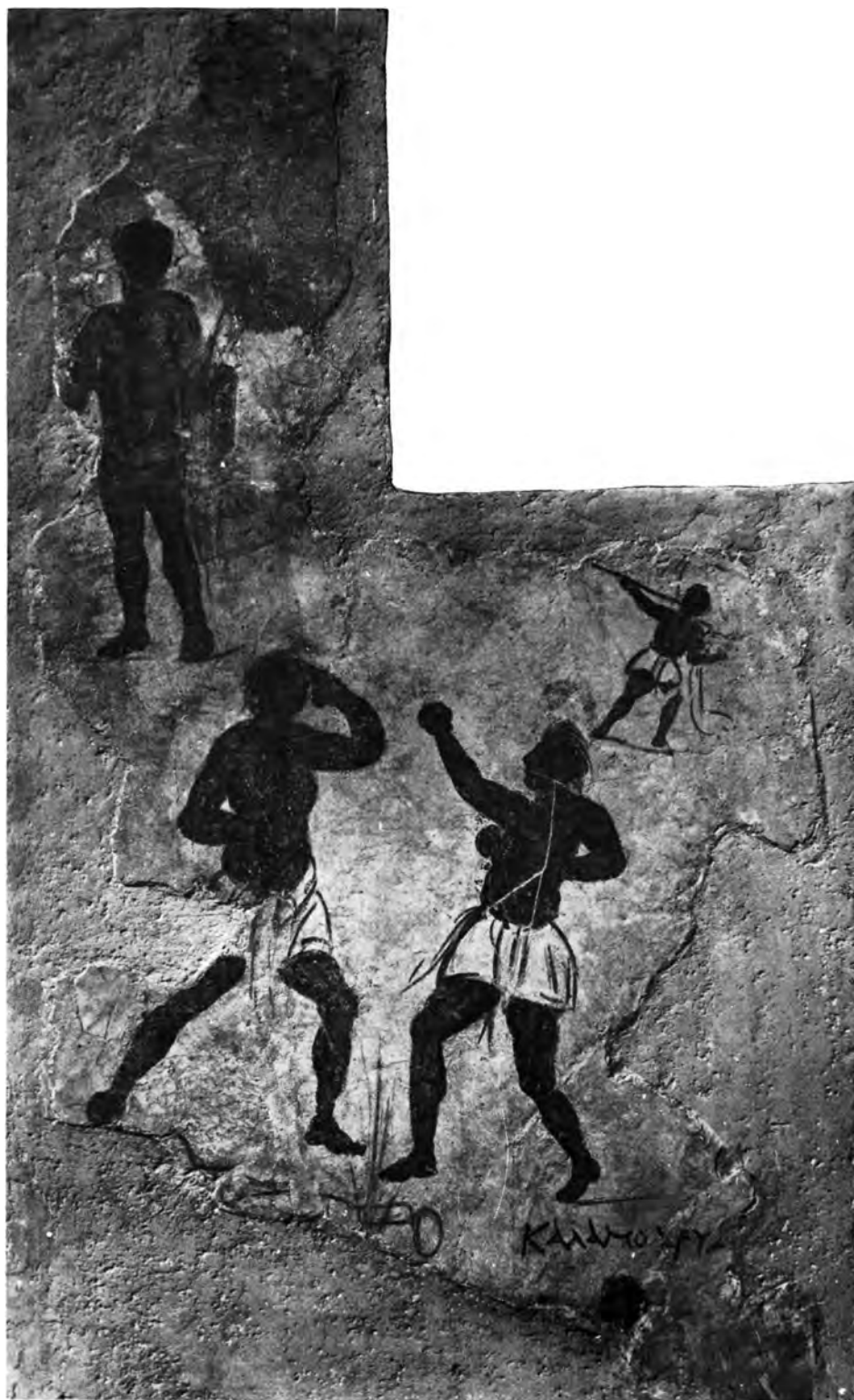
Νάξος: α - β. Ύστερογεωμετρικά ὄστρακα

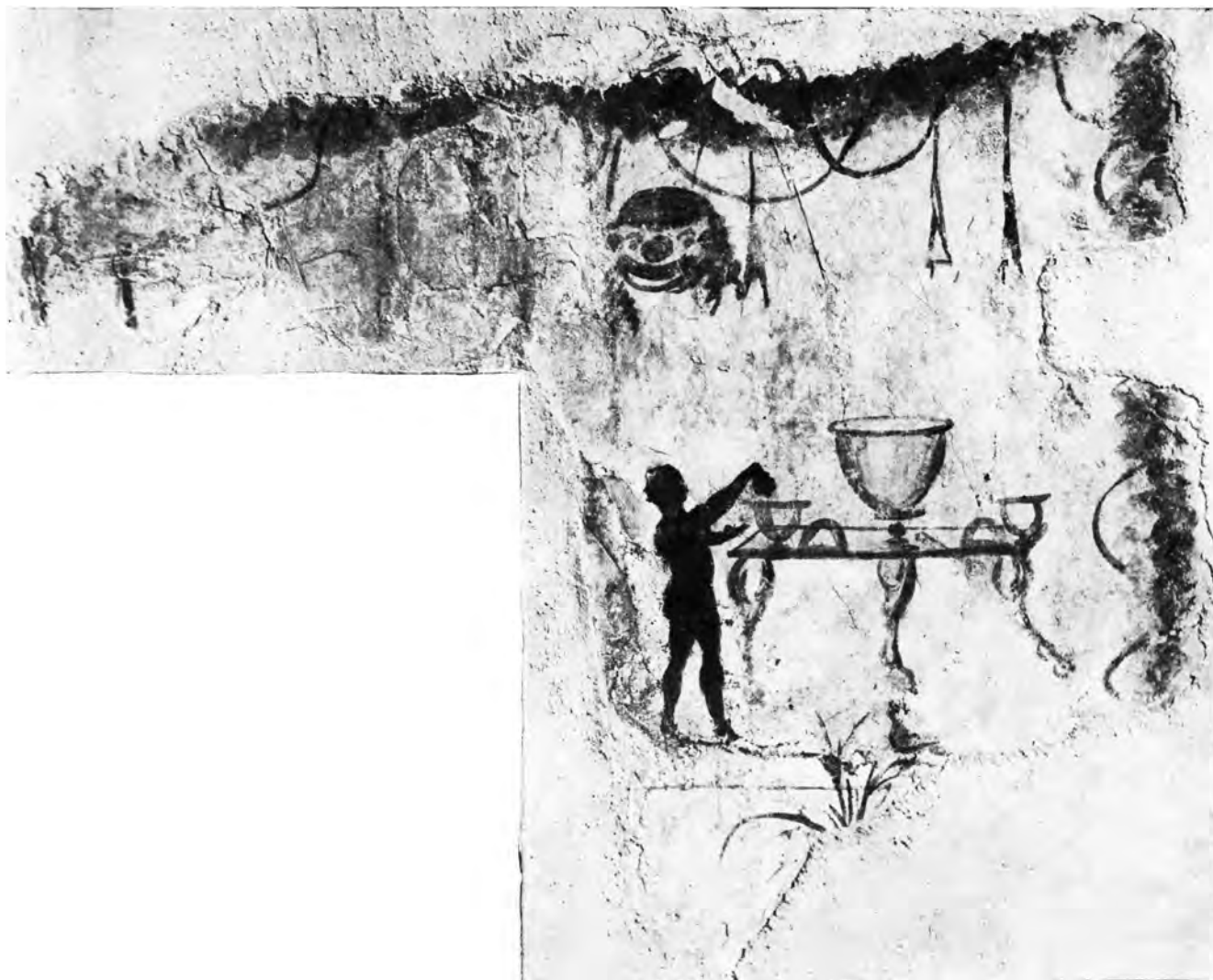
Νάξος: α. Άποψις τῆς Χώρας, β. Γεωμετρικά δστρακα

Délos. Skardhana: a. Vue d'ensemble du quartier résidentiel, b. Mosaïque. Tritonessse et Eros

Δήλος: Τοιχογραφία εσωτερικής όψεως τής παραστάδος. Στρώμα 5. Ἄγών πυγμαχίας

ΠΙΝΑΞ 478

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Δ. 19 (1964)

Δήλος: Τοιχογραφία προσθίας όψεως τής παραστάδος. Ἄρχικόν στρώμα

Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Θήρα: α. Ἐπιτύμβιος στήλη, β. Ταφή ἐντός πίθου, γ. Ταφή καύσεως

Κέρος: α. Κυκλαδικά μαρμάρινα ειδώλια, β. Πρωτοκυκλαδική οίκια

Κέρος: α. Τὸ μεταξύ Κέρου καὶ Δασκαλειοῦ στενόν. Διὰ τοῦ σταυροῦ σημειοῦται ἡ θέσις τῆς πρωτο-
κυκλαδικῆς οἰκίας, β. Ἡ νησίς τοῦ Δασκαλειοῦ. Βορεία κλιτύς, γ. Θεμέλια χριστιανικῆς ἐκκλησίας
ἐπὶ τοῦ Δασκαλειοῦ

α. Κέρος. Πρωτοκυκλαδικόν κτήριον ἐπί τοῦ Δασκαλειοῦ, β. Νάξος. Τό «Κορφάρι τῶν Ἄμυδαλιῶν»
πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς

Νάξος. «Κορφάρι τῶν Ἀμυγδαλιῶν»: α. Ἡ ἀκρόπολις, β. Ἡ εἴσοδος τῆς ἀκροπόλεως

Νάξος. «Κορφάρι τῶν Ἀμυδαλιῶν»: α. Δωμάτια ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως, β. Τμῆμα τοῦ τείχους καὶ βλήματα σφενδονῶν

Νάξος: α. «Κορφάρι τῶν Ἄμυγαλιῶν». Διάδρομος ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως με ἔντονα ἴχνη πυρκαϊᾶς,
β. Μυκηναϊκὸν ρυτὸν

Kea. Kephala: a. General view, b. Dromos, c. Cemetery

Kea. Kephala: a - c. Graves, d. Cover slabs from graves, e. Grave. Threshold of symbolical doorway

JOHN L. CASKEY

Kea. Kephala: a. Red and brown wares with burnished patterns, b. Scooplike vessel from the Cemetery, c. Red-brown jar, d. Ithyphallic figurine of terra-cotta, e. Incurving bowl, f. Ayia Irini: Fragment of sauceboat (EH II)

JOHN L. CASKEY

Kea. Ayia Irini: a. Area C. House walls and doorway; Early Bronze Age, b. Sherd of Middle Minoan ware imported, c. Area C. Rim of hearth E.H. II, d. Area A. Part of staircase; courtyard at left, e. Part of Area A from North

Kea. Ayia Irini: a. Area A. Room I. Graffito Linear A, b - e. Area A. Pottery from the cellars

Kea. Ayia Irini: a. Area A. Basement Rooms. b. The Temple seen from Room V

Kea. Ayia Irini: a. Inner end of the Temple, b. Temple. Corridor VII. Amphora from Late Mycenaean level, L.H. IIIc, c. Temple. Room XI. From the floor with the terra - cotta statues, d. Temple. Room XI. Excavation of the broken terra - cotta sculpture. Traces of successive later floorlevels above the debris

JOHN L. CASKEY

Kea, Ayia Irini: a. Temple, Room XI. Terra - cotta sculpture as found (seen from above), b. Part of bronze boat from the Temple, c. Temple, Room XI. Part of skirt of terra - cotta statue, d. Temple. Bronze statuette. LM I, e. Temple, Room XI. Torso of terra - cotta statue

JOHN L. CASKEY

Kea. Ayia Irini: a - c. Temple. Room XI. Torsos of terra - cotta statues

Kea. Ayia Irini: a. Terra - cotta Torso, b. Graffito on base of skyphos found in the shrine of Dionysos above Room XI of the Temple, c. From the Temple. Upper level in Corridor VII. Vessels

JOHN L. CASKEY

Kea. Ayia Irini: a. Terra - cotta head as found at 8th century level above Room XI, b. The head with its base, c. From the shrine above Room XI of the Temple

JOHN L. CASKEY

Kea, Ayia Irini: a. Fragment of stirrup-jar from the Temple, b. Protogeometric skyphos from late floor in Room XI of the Temple

Kea. Ayia Irini: a - b. Terra - cotta statue, c. Head of terra - cotta statue

JOHN L. CASKEY

Κρήτη. Ἐπισκοπή Μυλοποτάμου: α. Ἐρείπια τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ (ἱερόν), β. Ἡ Πρόθεσις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ, γ. Ἄγγελοι (λεπτομέρεια τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ)

Ἰος: α. Ναὸς Ἁγίας Κυριακῆς Χώρας. Ἰωάννου ἱερέως Σκορδίλη (1641). Χριστὸς Μέγας Ἄρχιερέυς,
β. Ναὸς Ἁγίου Βασιλείου Χώρας. Τζώρτζη Λαμπάρδου. Χριστὸς (λεπτομέρεια)

α. Ίος. Ναός του Χριστού τῆς Χώρας. Ἁγία Τριάς, β. Νάξος. Ναός Παναγίας Θεοσκεπέστου Χώρας. Σταύρωση

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α - β. Ναός Θεοσκεπέστου Χώρας. Παναγία και Ίωάννης. Λεπτομέρειαι από την Σταύρωσιν

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: Ναός Θεοσκεπάστου Χώρας: Χριστός, λεπτομέρεια της Σταυρώσεως,
β. Παναγία Βρεφοκρατούσα, ή άλλη όψις της άμφιπροσώπου εικόνας

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: Ναός Προφήτου Ἡλιοῦ Χώρας, α. Ἄγγελος ἐκ τῆς εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, β. Ἡ Παναγία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ
Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Ναός Προφήτου Ἡλιοῦ. Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ, β. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου Χαλκίου. Παναγία ἢ Ἐλεοῦσα

Νάξος: Ναός Παναγίας του Χριστού Χώρας: α - β. Άγιος Ίωάννης ο Θεολόγος

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: α. Ναός Σταυροῦ Χώρας. Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, β - γ. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Χριστὸς Φωτοδότης

Νάξος: α. Ναός Κοιμήσεως Χώρας. Παναγία ἔνθρονος Βρεφοκρατοῦσα, β. Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου. Ρίζα Ἴεσσαί

Νάξος: Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου: α - β. Λεπτομέρειαι τοῦ Πί ν. 508 β

Νάξος: α. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς Χώρας. Παναγία τοῦ τύπου τῆς Ὁδηγητρίας.
β. Ναός Ἁγίας Παρασκευῆς, «Νηὸ Χωριό», Χώρας. Ἀρχάγγελος Μιχαήλ.

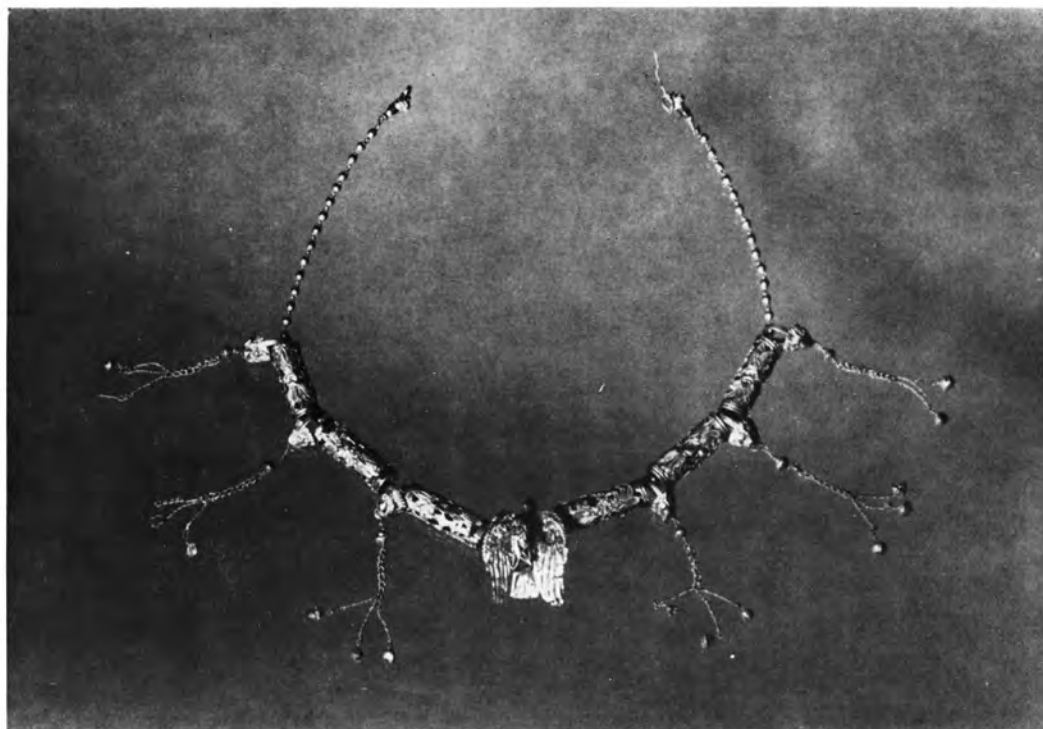

Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ

Νάξος: Ναός Προφήτου Ἡλιοῦ Χώρα: α - β. Προφήτης Ἡλίας

Νάξος: Ναός Ἁγίων Ἀναργύρων Σαγκρίου: α - β. Χριστὸς Μέγας Ἀρχιερεὺς

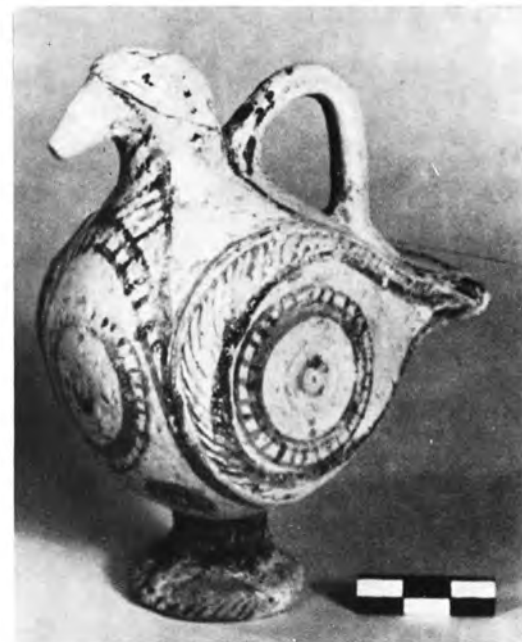

Κρήτη: α. Ἡ αἴθουσα τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, β. Χρυσὸν περιδέριον ἀπὸ τοὺς Βακιῶτες (Συλλογὴ Μεταξᾶ)

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Συλλογή Μεταξά: α. ΥΜ III α τρίωτον άγγειον, β. Άλαβαστρίνη πυξίς, γ. Λίθινον ειδώλιον εκ Καλών Λιμένων, δ. Χαλκοῦν ειδώλιον λατρευούσης εκ Κόφινα

Κρήτη. Συλλογή Μεταξά: Εϋρήματα ἐξ Ἀρκάδων: α. Ἀρύβαλλος με στόμιον εἰς σχῆμα ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, β. Ἄγγειον εἰς σχῆμα γυναικός, γ. Πτηνόμορφον ἄγγειον

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη: α - δ. Έλληνιστικά κεφαλαί από τούς Βακιώτες

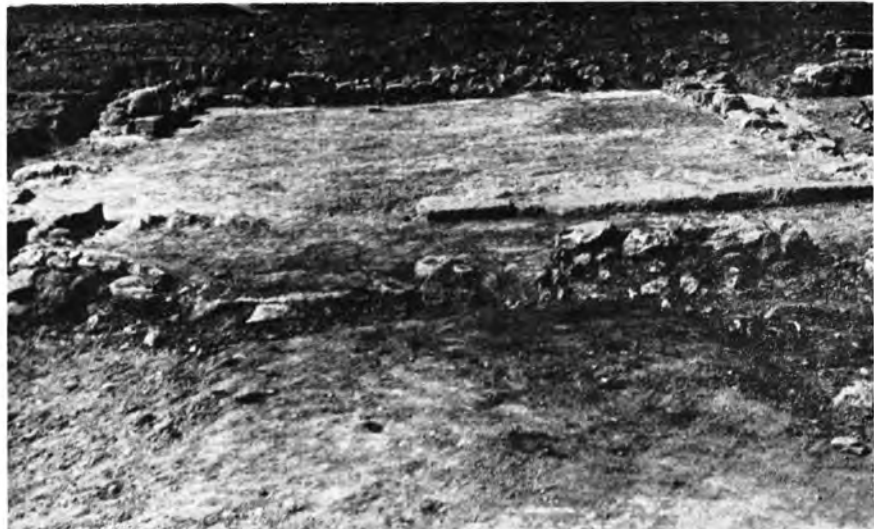
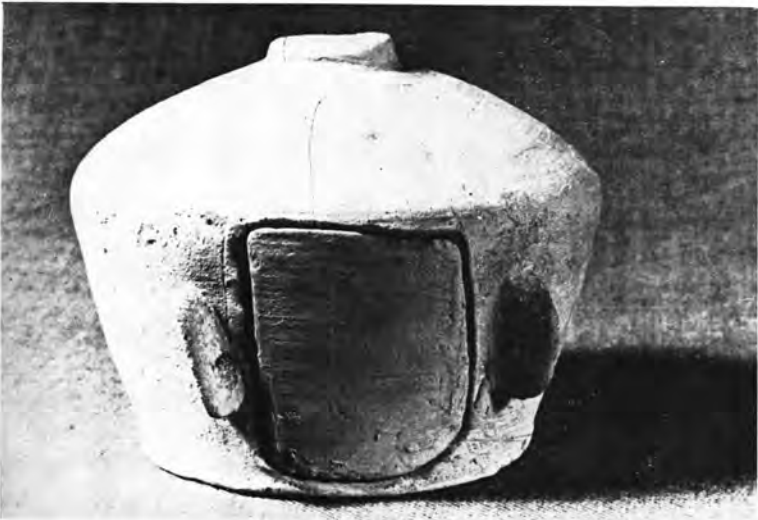

Κρήτη. Ύστερομινωικός τάφος Κατσαμπά: α. Θάλαμος μετά λαξευτού πεσσοῦ, β. Ἐλεφαντίνη πυξίς ἐκ τοῦ τάφου

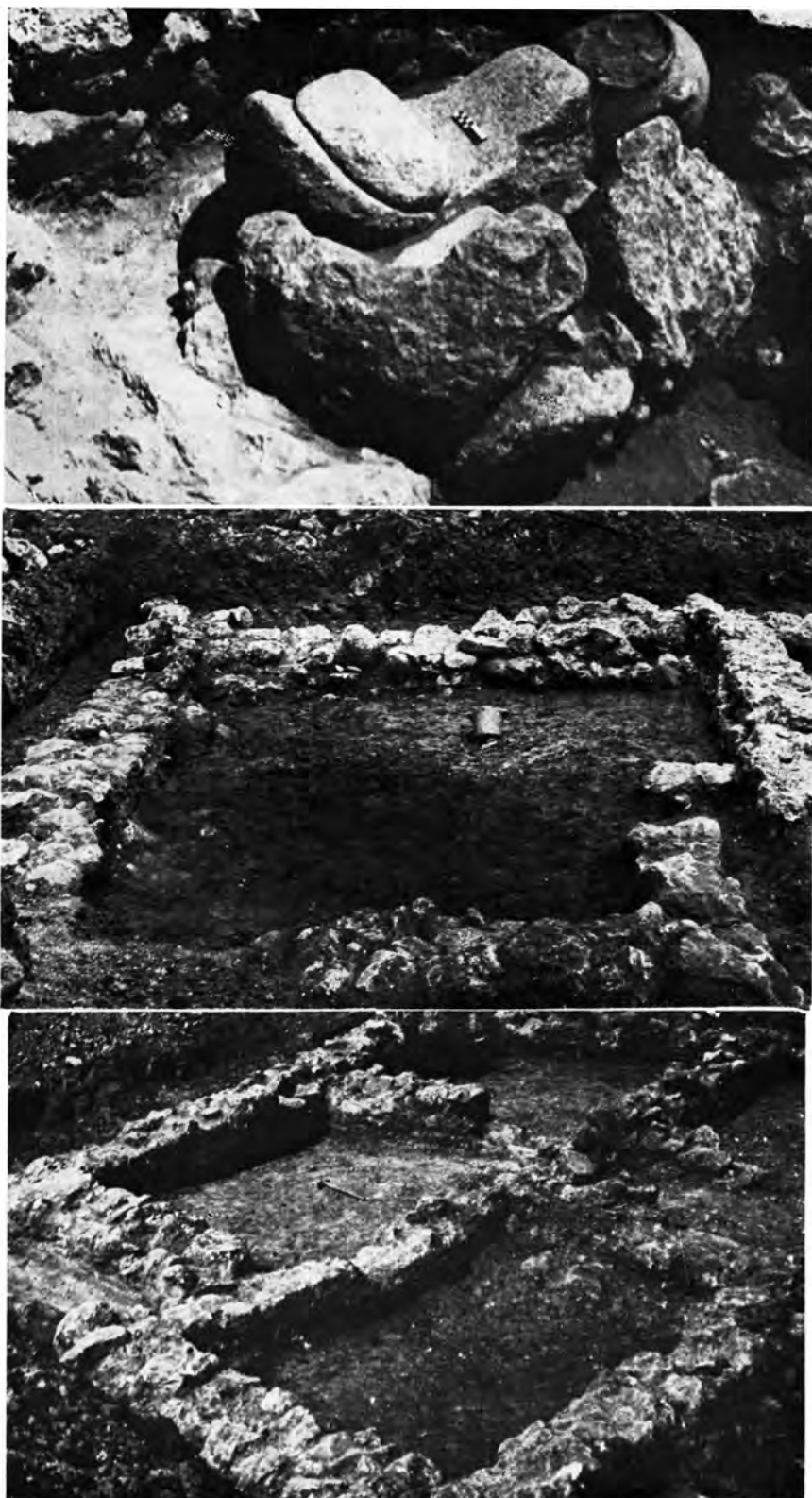
ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη: α. Κεραμεική καὶ λίθινα ἀγγεία ἐκ Κατσαμπᾶ, β. Πηλίνη λάρναξ νεοανακτορικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Χουμέρι

Κρήτη. Άνασκαφαί ἐν Άμνισῶ: α. ΥΜ ΙΙΙ β οἰκήματα, β. Άγγεῖα κατὰ χῶραν εἰς δωμάτιον ΥΜ ΙΙΙ β οἰκίας, γ. Μικρὸν ὁμοίωμα στρογγύλου ναῖσκου, δ. Μέγα ὀρθογώνιον δωμάτιον

Κρήτη. Άνασκαφαι εν Άμνισφ: α. ΥΜ Ι μύλος, β. Δομάτιον ΥΜ Ι οικίας μετὰ λιθίνου άγγείου, γ. Τμήμα τής αύτης οικίας

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη: α. Ἐπιτύμβιον ανάγλυφον ἐκ Κυδωνίας, β. Ἄνεστραμμένος ταφικὸς πίθος παρὰ τὴν Παχυάμμον,
γ. Πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐκ Σητείας

ΣΤ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Κρήτη. Προνακτορικοί οικίαι Βασιλικής: α. Άποψις εκ Δ. πρό της ἀποκαταστάσεως, β. Μετά την ἀποκατάστασιν

Κρήτη. Κεραμική ἐκ τοῦ σπηλαίου Πλατυβόλας Χανίων: α - β. Τμήματα προανακτορικῶν ἄγγείων, γ. Τμήμα νεολιθικοῦ ἄγγείου, δ. Ὑστρακὸν μὲ χάραγμα διπλοῦ πελέκεως

Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara: a. La strada di età ellenistica nel suo tratto a Sud dei vani *l e k*, b - c. Due vasi ellenistici dalle case a Nord della strada, d. Lucerna romana trovata sotto alle fondazioni dell'ambiente *g* dell'edificio tardo - romano

DORO LEVI

Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara: a. Settore nord. Vano ellenistico *i*, de Sud, b. Settore centrale. Vano *k* dell'edificio romano, sovrapposto al vano ellenistico

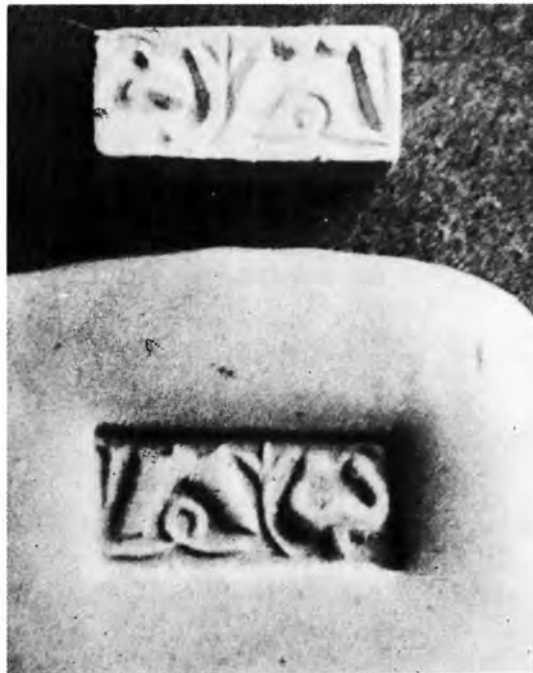
Festòs. Quartiere di abitazioni in località Chàlara: a. Settore nord, Il vano λ della terza fase protopalaziale, b. Settore sud, Vano l. Resti dell'edificio di prima fase protopalaziale, con tutta la sua suppellettile pavimentale, c. Due vasi dall'ambiente protopalaziale sotto all'edificio tardo - palaziale

DORO LEVI

Festòs: a. A sinistra, rampa ascendente dal Piazzale minoico inferiore a quello superiore; nel centro gradinata TM, sotto a ruderi di edifici protopalaziali, b. Continuazione a Ovest della rampa della Tav. 527a, con sovrapposto edificio TM

DORO LEVI

Mallia: a. Région E, b. Région E. Prisme en ivoire

Crete. Palaikastro: a. Block, Γ, 1962, b. The same after rehabilitation

ΠΙΝΑΞ 530

ΧΡΟΝΙΚΑ Α.Α. 19 (1964)

Crete. Palaikastro: a. Block B, 1962, b. MM I bowl from sounding in block X, I, c. Block B, 1962 after rehabilitation, d. EM III jug from Kastri (Palaikastro)

Κρήτη. Ἐτιά Σητείας: α - β. Ἀνατολική ὄψις καὶ νοτιοανατολική γωνία ἐπαύλεως τῶν Mezzo πρὸ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν

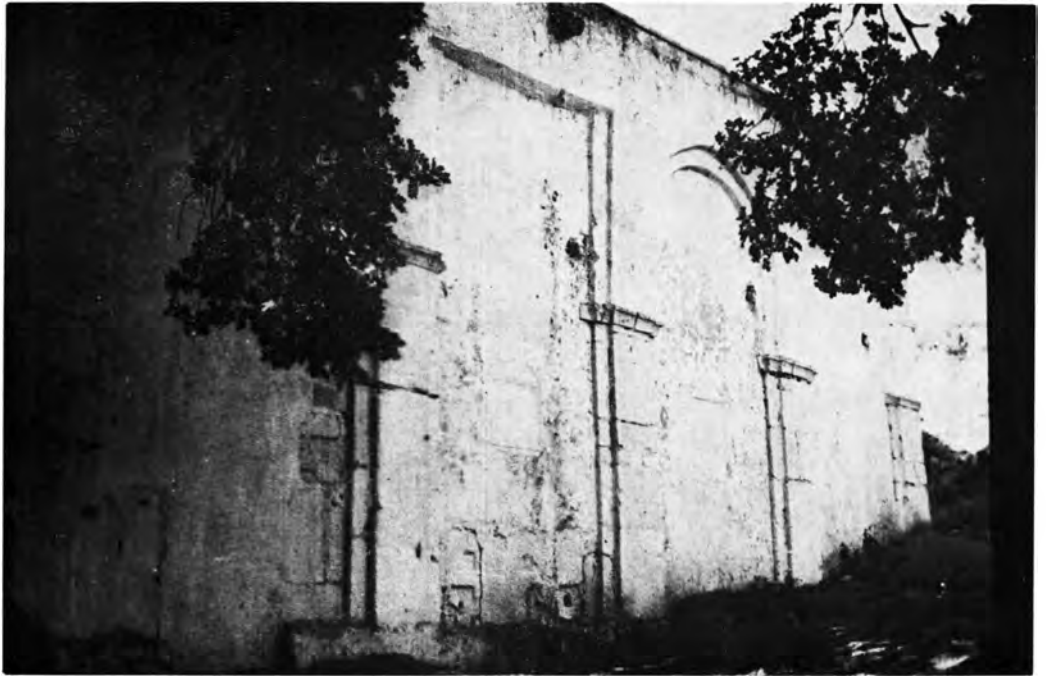
ΣΤ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Κρήτη. Ἐτιὰ Σητείας. Ἐπαυλις τῶν Mezzo: α. Τμήμα τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως μετὰ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, β. Ἐν τῶν διαμερισμάτων τοῦ ὀρόφου μετὰ τὸν καθαρισμὸν

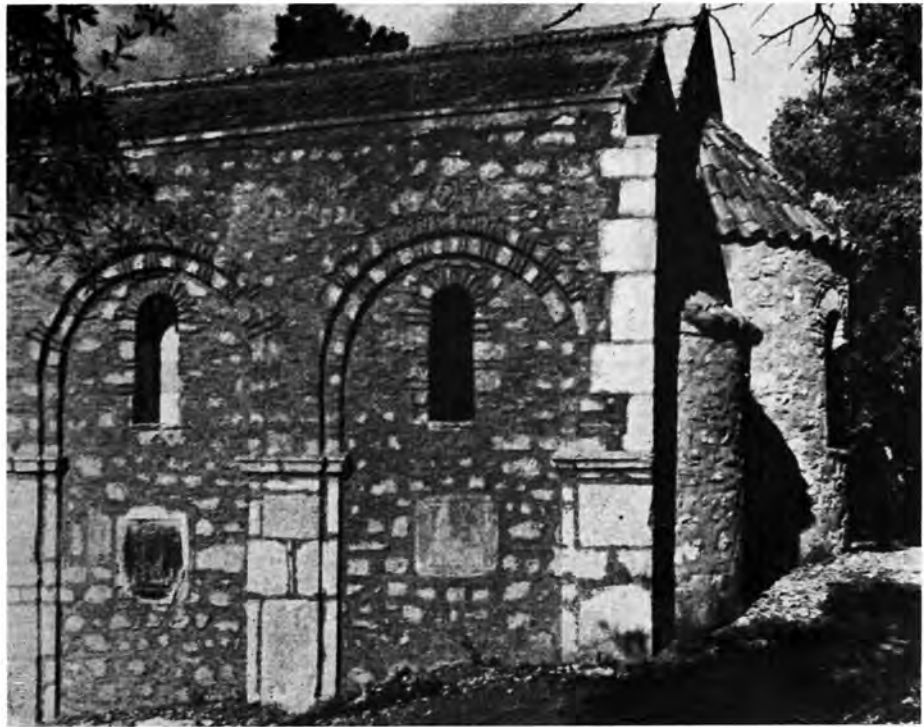
Κρήτη: α. Έτιά Σητείας. Τμήμα τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπαύλεως τῶν Mezzo μετὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου, β. Ἡράκλειον. Ἐνετικὴ Λέσχη. Τμήμα δυτικῆς ὀψεως

Κρήτη: α. Μπιζαριανώ Πεδιάδος. Ναός Ἁγίου Παντελεήμονος. Νοτία ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως, β. Ἡράκλειον. Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Δυτική ὄψις προστώου

Κρήτη. Ἡράκλειον: Παναγία τῶν Σταυροφόρων. Ἡ ἐσωτερικὴ τοξοστοιχία μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Κρήτη. Ἁγιος Παντελεήμων Μπιζαριανῶ: α. Νοτία ὄψεις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως, β. Κεντρικὴ καὶ νοτιὰ ἀψίς τοῦ ἱεροῦ, γ. Παράθυρα τῆς κεντρικῆς ἀψίδος

Κρήτη. Ρουκάνι Τεμένους: α - β. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου. Δυτική καὶ βορειοδυτική ὄψεις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως

Κρήτη: α. Ρουκάνι Τεμένους. Ναός Ἁγίου Ἰωάννου. Νοτία ὄψις μετὰ τὸ πρῶτον στάδιον ἀναστηλώσεως, β-γ. Ἄξος Μυλοποτάμου. Ναός Ἁγίας Εἰρήνης. Νοτιοδυτικὴ ὄψις καὶ ἐσωτερικὸν ἀνατολικοῦ τμήματος πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως

Κρήτη. Άξός Μυλοποτάμου. Ναός Ἁγίας Εἰρήνης: α. Ἐσωτερική ὄψις νοτιοδυτικῆς γωνίας πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως, β. Ὁ ναὸς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν

Κρήτη. Στύλος Ἀποκορώνου. Ναὸς Παναγίας: α. Νοτιοδυτικὴ ὄψις πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως, β. Νοτιοανατολικὴ ὄψις μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως

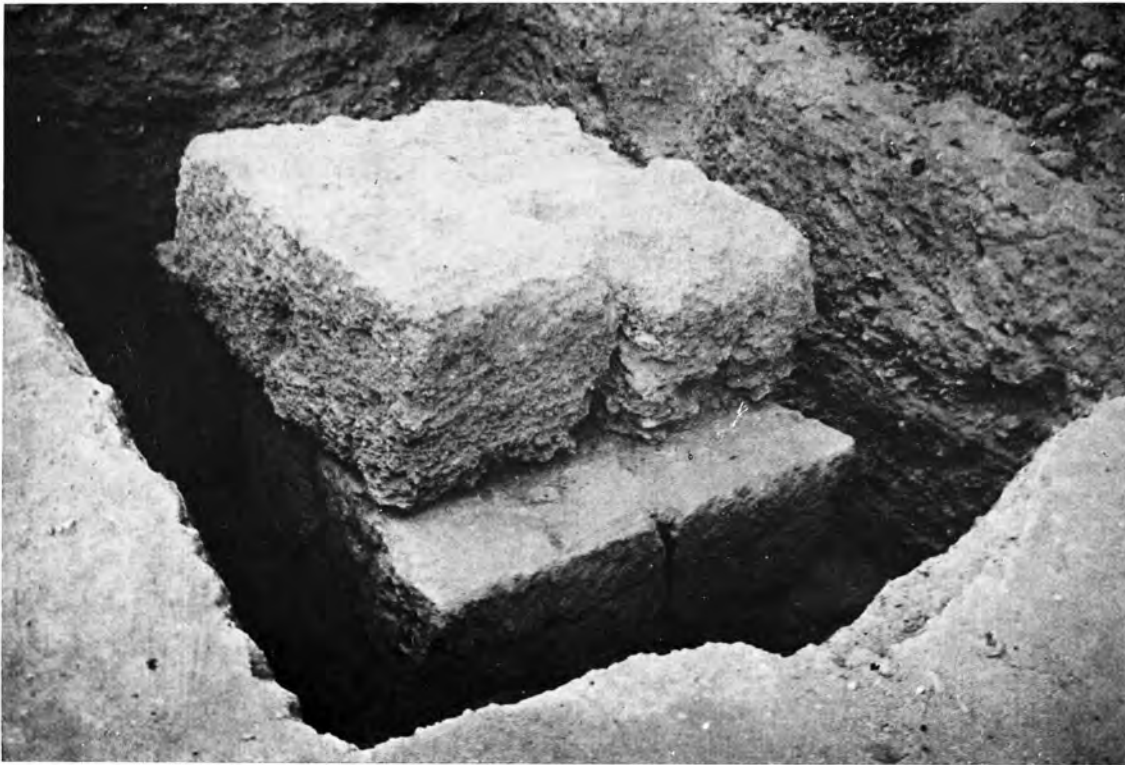

Ρόδος, Οικόπεδον ἀδελφῶν Καραγιάννη: α. Τμήμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ P2^δ μετὰ τὰς παρακειμένας οἰκοδομὰς, β. Φρέαρ

Ρόδος. Οικόπεδον Σάββα Κακού: α. Δείγμα έλληριστικης τοιχοποιίας, β. Ή διά παροπλίνθων κάλυψις τής ύπονόμου τής αρχαίας όδοϋ Ρ2

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

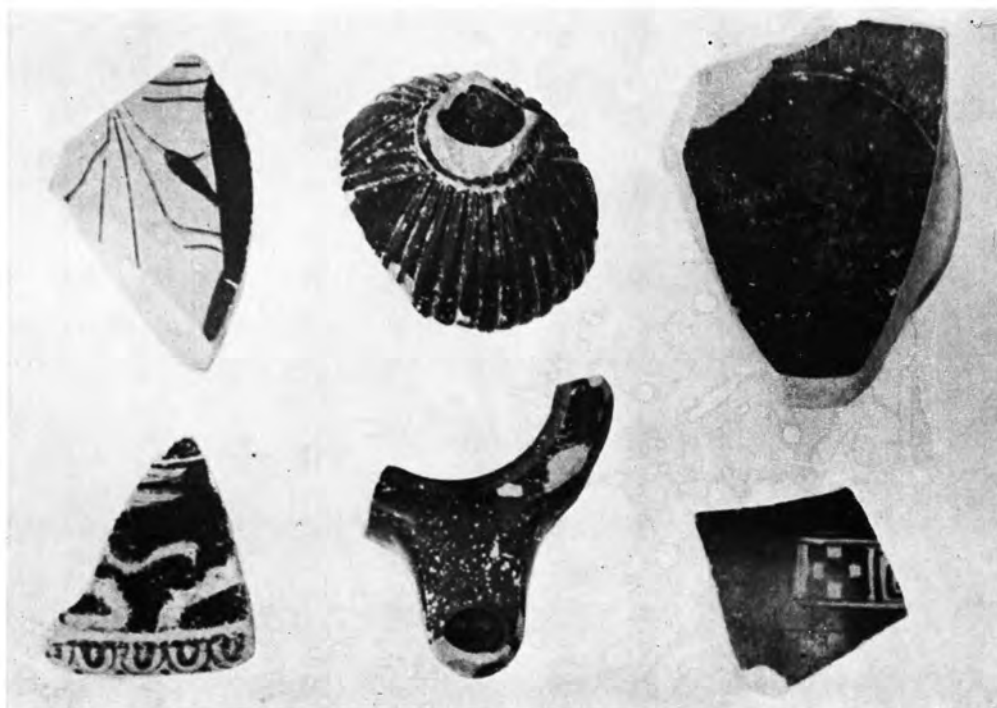

Ρόδος: α. Οικόπεδον Σάββα Κακού. Τμήμα τῆς ὑπονόμου τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ2, β. Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά. Βάσις ἐκ πωροπλίνθων

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά. Νοτιοανατολική ἄποψις τῆς ἀνασκαφῆς

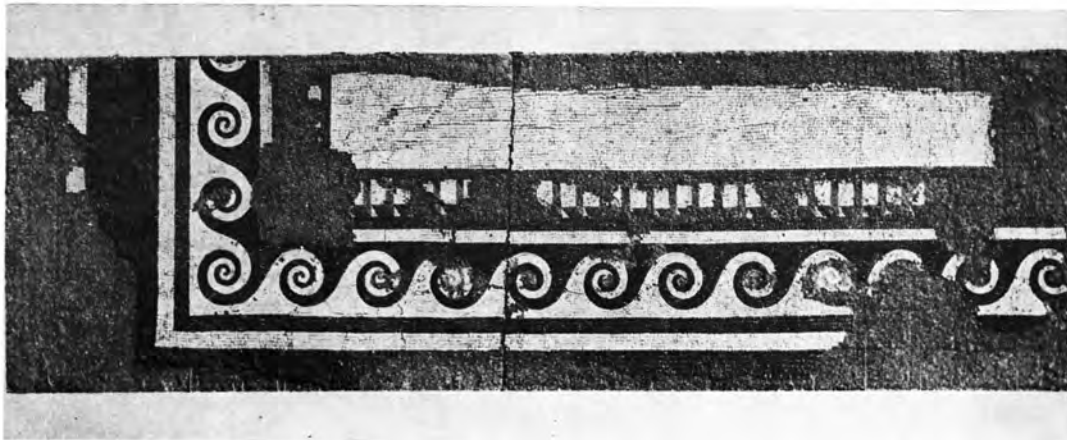

Ρόδος. Οικόπεδον ἀδελφῶν Τσουβαλά: α - β. Ὅστρακα ἀπὸ τὸ στῶμα τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς περιόδου τῆς Ρόδου

Ρόδος, Οικόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη: α. Ἐποψὶς ἀπὸ δυσμῶν τῶν ὁδοστρωμάτων καὶ ἀγωγῶν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Ρ10, β. Κορμὸς μαρμαρίνου ἀγάλματος

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α. Οικόπεδον Ἀφροδίτης Σαμπάνη. Γυναικεία κεφαλή ἐκ πωρολίθου ἐντειχισμένη εἰς μεταγενεστέραν κατασκευήν, β. Οικόπεδον Κλεάνθους Παπασταμάτη. Μαρμαρινὴ κεφαλή Αὐγούστου, γ. Οικόπεδον Φλουρίτσας Χατζημανώλη. Τμήμα ψηφιδωτοῦ

Ρόδος. Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη: α. Ἀκανόνιστοι λαξεύσεις καὶ ὄπαι ὑπεράνω τοῦ ὑδραγωγείου,
β. Κλίμαξ καθόδου εἰς τὸ ὑδραγωγεῖον

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος. Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη: α. Αί τρεις στοαί τοῦ ὑδραγωγείου, αἱ ὁποῖαι ἐκκινουῦν ἀπὸ τοῦ κάτω μέρους τῆς κλίμακος, β. Ἡ νοτία στοὰ τοῦ ὑδραγωγείου

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος, Οικόπεδον Παντελη Κωσταρίδη: α. Κορμός μαρμαρινού άγαλματιού Ἄρτεμιδος, β. Μαρμάρινος κορμός έφηβου
Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος. Οικόπεδον Παντελή Κωσταρίδη: α. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἄσκληπιου,
β. Μικρὰι μαρμάριναι κεφαλαί

Ρόδος: α - β. Οικόπεδον Παντελῆ Κωσταρίδη. Ἡ βορεία καὶ ἡ ἀνατολική στοά τοῦ ὑδραγωγείου,
 γ. Τεμάχια νεωτέρων πινακίων ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μαχμοῦτ Χασάπογλου

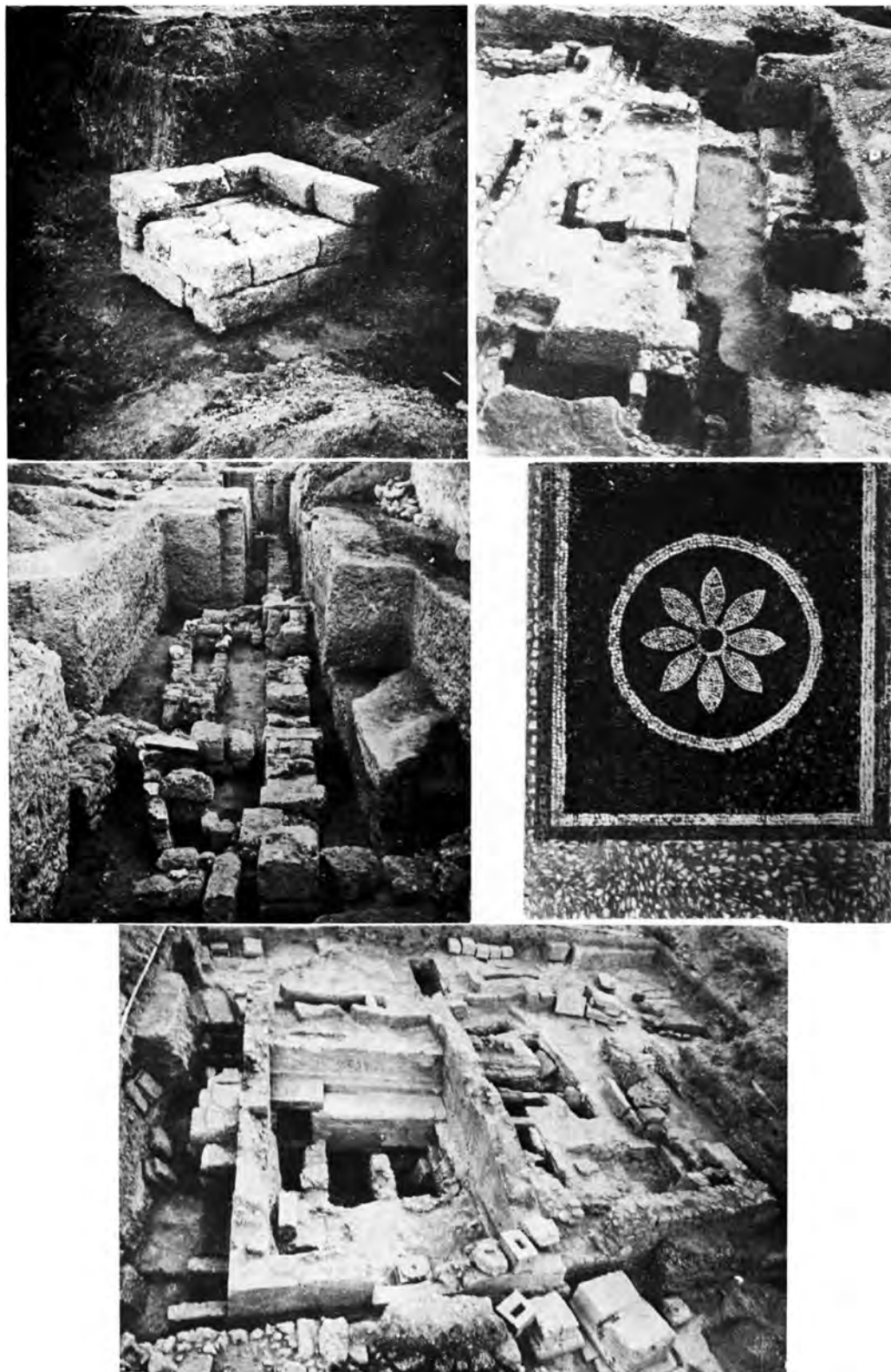

Ρόδος. Οικόπεδον Μαρίας Φαρμακίδη. Λείψανα ἀρχαίας οικίας

Ρόδος: α. Οικόπεδον Παντελῆ Κωσταρίδη. Ἡ ἀνατολική στοά ἐκ τῶν ἔσω, β. Οικόπεδον Σουκριέ Μπαλτζῆ. Λείψανα οἰκιῶν, γ. Οικόπεδον Σουκριέ Μπαλτζῆ. Ὑπόγειον οἰκίας

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α. Οικόπεδον Οίνοποιητικής Έταιρείας Κ.Α.Ι.Ρ. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα κατασκευή, β. Οικόπεδον Ἀναστασίου Ἀϊβαλιῆ. Ἐποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ βορρᾶ, γ. Οικόπεδον Χρυσάνθης Ριζοπούλου. Ἐποψὶς τῆς ἀνασκαφῆς, δ. Κεντρικὸν θέμα ψηφιδωτοῦ ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Μάγου, ε. Ταφικὸν συγκρότημα παρὰ τὴν θέσιν Κιζίλ - Τεπέ

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Ἀγγεία τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἑλληνιστικά ἐκ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος παρὰ τὴν θέσιν
Κιζιλ - Τεπέ

Ρόδος: α - β. Λήκυθοι ἐκ τῶν τάφων παρὰ τὴν Κάλαθον

Ρόδος: α. Ρήγμα παρά την πύλην D'Amboise, β. Έργασίαι ἐμφράξεως τοῦ ρήγματος παρά την πύλην D'Amboise

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Νεωτέρα “Πύλη τῆς Ἐλευθερίας” (νοτία ὄψεις) πρὸ καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν
στερεώσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπερκειμένου τοίχου

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Τὸ ρήγμα εἰς τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ πύργου τοῦ Ἁγ. Πέτρου πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἔμφραξίν του

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος. Βυζαντινή ἐκκλησία «Ίλικ - Μιχράμπ»: α. Ὁ ἀνατολικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος πρὸ τῶν ἐργασιῶν στερεώσεώς του, β. Ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ νότιος ἐξωτερικὸς τοῖχος μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Πάροδος Σοφοκλέους. Ό αναλημματικός τοίχος πρό και μετά την επίσκεψήν του

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Κ. Χ. ΦΑΤΟΥΡΟΥ

Ρόδος: α - β. Οικία παρόδου Πυθαγόρα 66ς, πρό και μετά την επίσκεψήν

Ρόδος: α - β. Ό μεσαιός μύλος Μανδρακιού (ΝΔ. πλευρά) πρό και μετά την έπισκευήν

Ο 19^{ος} ΤΟΜΟΣ (1964): ΜΕΡΟΣ Β' 3^η ΧΡΟΝΙΚΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Φ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ & Κ. ΜΙΧΑΛΑ (ΠΙΝΑΚΕΣ)
ΑΠΟ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1965 — ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1967

ΕΠΙ ΧΑΡΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ
ΤΗΣ Α.Ε. ΧΑΡΤΟΠΟΙΪΑΣ ΛΙΓΙΟΥ (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ILLUSTRATION (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΚΛΙΣΕ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΓΩΑΝΝΟΥ

ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΠΙΝΑΚΩΝ: Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

